NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1862.

Pest 1862. Emich Gusztáv Magyar Akademiai könyvnyomdásznál.

A M. TUDOM. AKADEMIA

NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA

1862-BEN.

LUKÁCS MÓRICZ bízottsági elnök.
ARANY JÁNOS.
BALLAGI MÓRICZ.
BUDENZ JÓZSEF.
CZUCZOR GERGELY.
FOGARASI JÁNOS.
HUNFALVY PÁL, bízottsági előadó és szerkesztő.
RIEDL SZENDE.
TOLDY FERENCZ.
VASS JÓZSEF.

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akademia legújabb időben különbféle szakbeli bízottságok által kezde nagyobbszerű munkásságot kifejteni, melynek eredményei az illető *közleményekben* vagy külön *kiadásokban* jelennek meg az olvasó közönség elé. Alkottaték ugyan már 1856-ban állandó nyelvtudományi bízottság: de az nem szerze magának külön és saját közlönyt, nem is folytata szakadatlan bízottsági munkásságot, hanem csak előkerülő alkalomkor jára el a reá bízott ügyekben. Hogy így lehetett el a nyelvosztály, annak egyik oka az, mert a különbféle nyelvtudományi nézetek részint az akademiai *Értesítőben*, részint az Akademia által is segített *Magyar Nyelvészetben* mindenkor szabadon és kényelemmel nyilatkozhatnak vala; — másik hathatósabb oka az, hogy az Akademia pénzereje még

1856. után sem felelhete meg a nyelvosztály ohajtásának, bár mint szeretett volna is az folyvást bízottságilag dolgozni; külön pénzforrással pedig a nyelvosztály nem bírt, milyennel a történelmi bízottság rendelkezhetik vala. Idő folytában megjavulának az Akademia pénzviszonyai, és előálla az archaeologiai bízottság 1858-ban, elő a statistikai, elő a mathematikai meg természettudományi bízottságok 1860-ban. Azon közben a nyelvosztály új új tudományos erőkkel szaporodván, munkássága mind nagyobb tért kezde igényelni, mennyit nem találhata a *Magyar Nyelvészet*ben, mely, ámbár az Akademia segítette is, magán vállalat lévén, nem lehetett az Akademia közlönye, — s mennyit az *Értesítö* sem engedhet, mely az osztály széptudományi szakának is közlönye lévén, nem állhat egészen a nyelvbízottság rendelkezése alatt. A tudomány mennél inkább öregbedik, mivelése annál inkább részletekre oszlik; minek okvetetlen következése, hogy az olvasó és tanuló közönség is megoszlik, és mindenik osztálya legelőbb azt keresi s azt veszi meg, mi a szakához tartozik. Így már az olvasók kedviért is kell, hogy külön jelenjenek meg a nyelvtudományi dolgozatok és külön a széptudományi értekezések.

Az 1861-ki akademiai év után a nyelvosztályi bízottság akként szerveződék, hogy folyton munkálkodhassék, arra

kérvén föl a nyelvosztályi ülést, meg az Akademiát, hogy *harmincz ívnyi Nyelvtudományi Közleményeket* adhasson ki, s hogy Hunfalvy Pál bízottsági előadó legyen a közlemények szerkesztője. Az Akademia pártolá az indítványt, és az igazgatóság megadá a szükséges költséget, mire a bízottsági munkálkodás megindula.

A Nyelvtudományi Közleményekben megjelennek részint az Akademiában felolvasott, részint a bízottsági ülésekben tárgyalt, de *bárki által is beküldött* nyelvtudományi értekezések. Ezek teszik az *Értekező Részt*, mely a Közlemények legnagyobb része lesz. Azonban a bízottság a tudományos haladást is mind kül- mind belföldön szemmel akarván tartani, s értesíteni róla a Közlemények olvasóijit, azon részhez *Ismertető Részt* csatol, mely a nyelvtudomány körében megjelent munkákat és tudományos mozzanatokat ismertet. Az ismertetés alig lehetvén el ítélettevés nélkül, mely természeténél fogva egyedi és vítatható, az *Ismertető Részről* csak a szerkesztő felelős. Ezen intézkedés által a bízottság a tudományos független mozgalmat biztosítani kivánja, mely legfejlettebb nemzeti irodalomban is szükséges, a mienkben pedig, mely tanúl és alakúl, mellőzhetetlen. Az *Ismertető Rész* tehát helyet enged birálatnak és ellenbirálatnak s nem von ki semmit a birálat alól.

Végre a szerkesztő alkalmazkodik az Akademia által elfogadott helyesíráshoz, jóllehet azt mindenben nem javallja; mert a bízottság az Akademiáé, a szerkesztő pedig a bízottság nevében szerkeszt. De azért lehet helyesírási értekezést előadni mind akademiai mind bízottsági ülésben; az *Ismertető* pedig birálat alá vethet minden afféle értekezést, bárhol jelent légyen az meg.

HUNFALVY PÁL,
mint bízottsági szerkesztő.

SZABATOSSÁG AZ IGEIDŐKBEN.

OLVASTATÉK A NYELV- ÉS SZÉPTUD. OSZTÁLY ÜLÉSÉBEN FEBR. 10-KÉN.

BEVEZETÉS.

Egykori halhatatlan tanítóim egyikének Kövy Sándorna k, ki, mint tudják tanítványi, a magyar magánjogot hat, legfölebb nyolcz hét alatt bevégezte, tehát egész éven át négyszer, ötször ismételte, előadása közben azon szokása vala, hogy talán figyelemgerjesztésül is egyik vagy másik hallgatóját nevénél fogva véletlenül ezen szavakkal szólítá meg: *Quid dixi?*

S ha a megszólított csak kevessé is tüntette ki, hogy felfogá az előadattokat, azon a nevezett tanító nem mulasztá vala el megelégedését nyílvánítani. Ellenben, ha látta, hogy a kérdett nem találá el vagy nem fogá fel az előadás lényegét, méltóztatnak gondolni? hogy talán megfeddette a megszólítottat? — Épen nem. — Sőt inkább önmagában látszott keresni a hibát, s néha rögtön tettel kimutatta, néha pedig szóval is kijelentette, hogy más oldalról kivánja a fölvett tárgyat előadni s felvilágosítani.

Ha szabad ily előzményre hivatkoznom, én is néhány évvel ezelőtt nem ugyan Kövy élénkségével, hanem a magam módja szerint elég hosszadalmasan vitattam e helyen egy tárgyat: *a magyar igeidőket*, és a mint világosan ki is fejeztem, azt hivém, hogy már most tökéletesen meggyőzék vala mindenkit nézeteim helyessége és alaposságáról.

Azonban a dolog nem egészen reménységem szerint ütött ki.

Azon három társunk egyike ugyan, kik ellen vala különösebben irányozva a mondott értekezés, egy közelebb kiadott nyelvtani munkájában egészen véleményemre hajlott, de ketteje megmaradt előbbi nézetében, sőt egyike ellenem hatalmas czáfolatot bocsátott közre.

Úgy reménylem, tisztelt Társak! hogy föl fogok e helyen s ez alkalommal mentetni azon czáfolat taglalásától, s ezen reményben majdan annak idején és helyén csak a lényegre szorítkozva, méltóztassanak ez alkalommal megengedni, hogy én is egészen más oldalról fejtegessem a tárgyat.

Múltkori előadásom*) lényege abban központosúlt, hogy a mely nyelvek azon szerencsés helyzetben vannak, miszerint két egyszerű múlt alakkal rendelkezhetnek kebelökben, mint a latin, franczia, olasz, perzsa, görög (söt ez utólsó némileg három egyszerü múlttal is bír), fősúlyt arra fektetnek, hogy egyik alak általános, a másik viszonyos, és a mi ehez igen rokon, tartós múltat fejezzen ki. Nem egészen képesek ezen finom árnyéklat kifejezésére azon nyelvek, melyeknek csak egyetlen egyszerü múlt alakjok van, milyen a német, finn, söt török is, melynek példáúl *szeveridim* alakja már összetett.

Jelenleg arra óhajtanám a tisztelt Osztály és olvasók figyelmét fordítani: különösen micsoda titkos jellem rejlik a magyar egyszerü múltakban — mert leginkább ezek a vita tárgyai — mind a régibb, mind ha netalán különböző volna az újabb nyelvszokás és ha lehető, nem csak az írói osztályba tartozó, hanem más, teljesen magyarajkú honpolgárok nyelvszokása alapján is.

Az értekezés, mint a mondottakból gyanítható, igen terjedelmessé válhatik, de kénytelenek vagyunk vele, mert a legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irály helyreállítása- vagy megigazításáról van szó.

Régibb nyelvemlékeink megbecsülhetetlen kincseket tartalmaznak az egyes szók származtatása, eredeti értelmök kikutatása, s ős alakjok meghatározása tárgyában. De hogy vajjon már kifejtett s még kifejtendő irályunkban általán szólva előképül szolgálhatnak-e? igen nagy kérdés.

Méltóztassanak megengedni, hogy egy-két példát hozhassak elő, mely általános szabályúl látszott szolgálni a régiségben, de jelenleg talán senki sem követi.

Egyik a latin nyelv példájára az óhajtó és kapcsoló mód használata.

---

*) Lásd az 1858-ki akad. Értesítőt. Szerk.

A Margit-legendából)*.

Mikoron mind ezek *mielkedtetnének*. — Mikoron Béla király és ő fia István király *megbékéltenek volna*. — Mikoron az cseh király *látta volna* szent Margit asszonyt. — Mikoron Béla király szent Margit asszonyt ez menyeközőért igen gyakorta *látogatnája* és sok beszédeket *tött volna*. — És sokakban meghallgattatik vala szent Margit asszony az ő atyjától Béla királytól és atyjafiaitól; mert az ő életinek nyilvánvaló szentségéért alég hogy valaki az ő atyjafiai kezzől soha az ő akaratja ellen *tött volna* az időben. — Mikoron az ő nagy keserőségét *látnáják*.

A Révay-codexből.

Azért Noemi látván, hogy Ruth állhatatos elmével *szerzette volna* ő vele mentét. — És megjelenté neki kinél *művelt volna*, és a férfiúnak nevét megmondá, hogy Booznak *hivattatnék*. — És mend addiglan ő velek arata, míglen az árpa és a buza a csűrökbe *vettetnének*. — Miután kedeg *megfordolt volna* ő napához. — És mikor Booz *ött volna* és *iutt volna*, és vígab *lött volna* és elalonni *ment volna*. — Várjad leányom, míglen *meglássuk* minemő kimenetet e dolog *valjon*. — És mikor *látta volna* ő rokonát.

A Jászay-codexből.

És mikor *leült volna*. — Ne akarjátok alajtanotok, hogy *jöttem legyek* törvényt fejtenem.

A Döbrentei-codexből.

Nemde gondoltad-e én szolgámat Jóbot, hogy ne *legyen* földön ühozjá hasonló. — Holott még az *szólna*. — Lőn kedeg, mikoron némely napon *jöttek volna* istennek fiai, és *állanának* úrnak előtte, és jött vala sátán es üközöttök, és *állana* úrnak előtte, hogy *mondana* úr sátánnak. — Hallván azért Jóbnak három barátja minden gonoszt mi *történt volna* ü neki. — Holott

*) Ezen előleges példákat Toldy Ferencz társunk Példatárából idézem.

távol *felemelték volna* ü szemeket, nem esmerék meg ütet. — És mikoron *nyomorganának*, urra kiáltának.

A Nádor-codexből.

Látván kedeg a keserves szíz anya Mária, hogy az ő szent fia immár mindenöstől-fogva *elfogyatkozott volna.* — És látván hogy meg nem *hallgattatnék.* — És látván hogy a haláltól meg nem *vigasztaltatnék.* — Mikoron kedeg e kegyös Krisztus *hallotta volna* ő anyját sírván.

Bátori László bibliájából.

És mikoron *követnék* az egiptombeliek Izrael fiainak nyomdokit. — Miért akartad ezt tenni hogy *kihoznál* minket Egiptomból? — És mikoron *felemelte volna* Mojzses hü (ő) kezét az tengerre. — És mikoron az egiptombeliek *fu'nának.* — Míglen *általmenjen* az te néped. — Hogy ezt *látta vóna* Jézus ott fekünni és *megismerte vóna,* mert immáron sok idei *vóna.* — És megmondá az zsidóknak, hogy Jézus *vóna*, ki *megvígasztotta vóna* (qui *fecit* eum sanum).

A Debreczeni Legendáskönyvből.

S mikoron *kihozatta volna* másnap a Fabricius, *és látta volna* hogy semmi nyavalyája nem volna, igen csudálkozik vala rajta. — Mikoron egyszer szent Damankos atyánk *jött volna* Bononiában, és *lette volna* az fratereknek cellajokat.

Az Érdy-codexből.

Mikoron tebb országok között az szittyai magyarok Konstantinápolt és egész Görögországot *feldulták volna.* — Mikoron azért bódogságus szent István király ferserdült ember korában *jutott volna.* — Mikoron azért uristen az királyságban *megerősöjtötte volna*, ottan pokolbeli sátán utánna erede, hogy elejtené, mert nehezzé tartja vala, hogy az ő szent érdemének miatta az országot kezéből *kiszalasztotta volna.* — Hogy az szegények azt *látták volna,* reá rohanának. — Hogy ezenképpen imádságát *elvégezte volna* az szent király. — Az időben mikoro Gejsza

meghalt volna. — Hogy a minemű szentegyházakat *rakattatott volna.* — Minemű szent életben *élt légyen* kedég dicsőséges sz. István király mind holtig. — Annakokáért látván az szent király, hogy reménységtől *megfosztatott volna.* — És lén nagy eremek (örömek) rajta az mennyei szentöknek, szent angyaloknak, hogy olyan nemes érdemes confessor *ment volna* az ő társaságokban mind ő szent fiával; de viszon ellen lén nagy sirás ohajtás ez szegény országbeli új keresztyéneknek, hogy olyan szent és kegyes atyjoktól *megváltanak volna.* — Mikoron Fejérváratt *eltemették volna.* — Mikoron úr pápának levelét és atyai szent áldomását *érdemlette vóna* venni. — Mikoron az koporsóról az márvány követ *felemelték volna.* — Az időben, mikoron Krisztus úr születetinek utánna *irnának* háromszáz nyóczvan egy esztendőben és Konstantinápolban *uralkodnék* Emánuel császár : hallván ez jámbor keresztyén császár, hogy uristen megvilágosojtotta csodatételnek jóhirével remete szent Pál testét, helyheztöté nagy tisztösséggel asszonyunk szíz Máriának egyházában, kit ennen maga az császár *rakattatott volna.* — Es nagy csodálattal megbeszéllé önekik, mint *járt vóna* és megmutogatván önekik mind hátát, vállait, miképpen *felszakadoztak vóna* az vereségben. — Annakutánna nem sok idő elmúlván, az hadba vesze, kinek még testét sem tudhaták hová *lett vóna* el. — Nagy hálákat ád vala dicsőséges szent Pál ősönknek mind ő fiaival, hogy az erek kárhozattul megszabadojtották vóna.

Mind ezen írásmód leginkább összetett mondatokban a latin *cum, postquam, ut* stb. kötszókkal összekapcsolt igemódok utánzása, s halmozvák ezzel régi nyelvemlékeink, különösen a melyek latinból úgy szólván tudósok által fordíttattak, de a melyeket ma már, igen helyesen, alig követ valaki, és a melyek — erre különös figyelmet kérek — szintén alig találhatók a régi iratokban is, ha azok nem a latin után, hanem eredetileg és inkább a nép általános nyelvszokása után szerkesztettek, kivévén, hol azoknak nyelvünk természetéhez képest, ú. m. a lehetőségi állítmányokban valósággal helye van, mire nézve talán később némi példákkal szolgálhatunk.

Másik igen nevezetes eltérés a régi és újabb írásmódban a személyi és birtoki névmások használata, hol azok a nyelv szellemében nem múlhatatlan szükségesek, t. i. leginkább kiemelés vagyis hang-

sulyozás tekintetében. Maga az úri imádság régi fordítás után maradott reánk ezekben : *Mi atyánk, a te neved, a te országod, a te akaratod, a mi kenyerünket, a mi vétkeinket*, de a melyekben a fölösleges névmásokat már némelyek még ezen úri imádságban is elhagyogatják, például pesti reformatus fölelkészünktől soha sem hallám másképen mondatni az egyházban, mint : Atyánk! — szenteltessék meg neved, jőjjön el országod stb.

De lássunk még némely példákat a régiekből.

A Margit-legendából.

Látá az agg ellenség, pokolbeli erdög ez szent szüznek *ő* jó *mielködetit*, és az *ő* szokott *álnokságival* az szent szüznek ellene hadat indéta. — Béla király és *ő fia.* — Tahát Béla király az *ő* szüz *leányához* mene. — Kinek *ő irgalmasságát* ez szent szüz kéri vala — az *ő gyermekségének* első ideétől folyva — hogy az *ő* szüz *lejányát* ez házasságra hozhatnája — megtudjátok, hogy az *en professiómat*, az *en fogadásomat*, melyet *en töttem* és az *en szüzeségemnek* tisztaságát, melyet *en* az *en uram* Jézus Krisztusnak — megszenteltem — avagy csak egy kevésben sem szegném meg. — Nemde, szerető lejányom, *te szüleid* vagyonk-e? — Mely nagy háborúságok közett ez szentséges szüznek *ő siralmi* valának *ő neki* éj és napi kenyeri — és siratja vala az meg nyomorultaknak az *ő* nagy *háboruság okat.* — Anyaszentegyház, minden hív keresztyének anyja, az *ő* drágalátos *tagiban* metéltetik és *ő* igen keményen *gyötretik.*

A Révay-codexből.

És marada a nemberi *ő* két *fiaitól* és férjétől megválₜ. És felkele, hogy *ő hazájába* menne *ő* két menyével. — Menjetek *tü anyátoknak* házába : tegyen úr irgalmasságot *tüveletek.* Adjon *tünektek* nyugolmat *lelnetek tü férjeiteknek* házokban. — Fordoljatok meg *en leányim.* — Orfa megapolá *ő napát* és megfordola, Ruth egyesöle *ő napával* — Íme *te rokonod* megfordolt *ő népéhez* és *ő istenihez : te menj* el *ő vele.* — Honnan az ennekem, hogy malasztot lelnék *te szemeid* előtt? — Meghirdettettek ennekem mendenek, melyeket töttél *te napadna k te férjednek* halála után és hogy meg hattad légy *te szüleidet* — és adá neki

ő étkének maradékát. — Öltözjél *te* mentől jobb *ruháidba.* — Mend annép ki *en városomnak* kapuin belől lakozik — hogy *ő nevezete ő neméből* és *ő atyjafiaiéból* és annépből le ne törlessék — hogy meg ne fogyatkoznék *te nemedneк* maradéka és üresen maradna *ő neve* Izraelben, és vallanád, ki megvigasztalná *te lelkedet* és éltetné *te vénségedet.*

A Jászay-codexből.

Igy világoséhon *tü világtok* emberek elött, hogy lássák *tü jó müvelkedésteket* és dicsérjék *tü atyátokat* — ha viszed *te ajándokodat* az oltárra — szeressed *te rokonodat* és gyülöljed *te ellenségedet.* Én kedeg mondom tinéktek : szeressétek *tü ellenségteket.* — Te kedeg alamizsna tevéd ne tudja *te balod,* mit teszen *te jogod* — hogy ne láttassál embereknek böjtölő, de *te atyádnak* ki vagyon rejtekben, és *te atyád*, ki látja rejtekben, megadja teneked. — Menden ki hallja *én igéimet* és teszi azokat, rakja *ő házát* kőszirton.

A Döbrentei-codexből.

Nemde *te környölvötted-e* ütet és *ü házát* és *ükörnyőle* mind *ü vagyát* (vogyonát), *ü kezének* munkáit megáldottad és *ü birodalma* nevekedett földön? — Ame (ime) *te kezedben* vagyon, demaga (mindazáltal) *ü lelkét* tartsad meg. — Monda kedeg neki *ü felesége* — Úrnak *ő irgalmassági* valljanak.

A Nádor-codexből.

Mire hogy *attü keménységtöket* el nem hattátok *ti teremtétöknek* félelméjért? — És nézi vala az *ő* szent *orczáját ő szivének* keserüségével és ezt mondja vala : „O *en* szerető *fiam! en* tégedet *adálak* minden embör fiainak fölötte szépségösben. — *En* szerető *asszonyom,* ne utáljad meg *te* szolgáló *leányodat.*

A Keszthelyi-codexből.

Ember kijő *ü dolgára* és mind estig való *ü mivelkedésére*, — úr ervend minden ü téteményébe. — *En éneklek* úrnak *en életembe : en dicsérem en uramat* mig élek.

Hasonló példák az első esetbeliekhez, melyeket, és szintén helyesen, mai irályunkban senki sem utánoz, és követésre bizonyosan senki sem fog ajánlani.

Magában a régi halotti beszédben csak igen gyéren fordúl elő: *Látjátok feleim szömtökkel,* nem: Látjátok *en* feleim *ti* szömtökkel; a mi figyelmet érdemel és oda mutat, hogy azon emlékeink aligha fordítások.

Engedelmet kérek még egy kitünő és irásunkban általánosan csak a legközelebbi időben elterjedett többes harmadik személy birtokragainak, *ok, ök* s még inkább *uk, ük*-nek megemlíthetésére. Ezen ragokat, különösen az utóbbiakat, alig találjuk a régiségben. Maga a halotti beszédbeli *turchucat* szó és alak csak azt mutatja, hogy az utóbbi *u* egészen azonos az elsővel; ha tehát ezt *o*-nak olvassuk, amazt is *o*-nak kell olvasnunk: *torkokat,* mint Toldy társunk is olvassa; úgyde ezen alak nyilván csak a többesé, és egyedül az egész mondat összefüggéséből, különösen a határozott igeragozásból *(szakasztja)* értjük és érezzük, hogy az birtokrag helyét is pótolja.

Menjünk közelebb föltett czélunkhoz.

A magyar nyelv azon nyelvek közé tartozik, melyek számos egyéb jelességek mellett az igealakokban is nagy gazdagságot tanúsítanak.

Egyik társunk, mint sok egyébben, itt is kérdés alá vonta eddigi legfontosabb elveinket és szabályainkat, és — a miben kétségtelenül igen nagy érdemeket szerze a hazai nyelvészet körében — az által már is tetemes újabb buvárlatokra és eszmecserékre nyújtott alkalmat.

A két egyszerü alakú múlt idő az kiváltképen, melyekről itt szó van, ú. m. *tuda* alak, melyet nevezzünk további fejtegetésünk eredményéig *első egyszerü múltnak,* és *tudott* alak, *második egyszerü múlt.* Az összetett alakok: *tud vala, tuda vala,* és a mi jelennen nem igen ismeretes, de a régiségben gyakran előfordúl: *tud volt* vagy *tudja volt.* Ez utóbbiakra, valamint minden többi időkre nézve valamely lényeges véleménykülönbség nincsen közöttünk. Azonban rendszerbe állítva egy külön értekezésben valamennyit előfogom adni.

Nevezetesnek tartom e vitatkozást; mert ha az én nézetem alapos, akkor a magyar nyelv az első szépségü és szabatosságú nyelvekkel versenyez; de ha az ellennézet vergődnék érvényre, — a mit nem hiszek, — úgy bajosan lehetne nyelvünkkel e tekintetben kü-

lönösen dicsekedni, s kár volna e nemü fejtegetésekre sok szót vesztegetni, a mint majdan elöadandó leszek.

Az ellenvélemény főképen régi példákra akarja helyességét alapítni. Jól van! tehát kísértsük meg mi is a régieket, de egy kissé mélyebben tanulmányozva, s ha lehet ne csak a diákos irókat és diákból fordítókat, noha ezekkel is meg kivánok birkozni, hanem és főképen a magyar honpolgárok azon müveit, már köz kézen forgó leveleit is, melyek lehető tiszta magyar forrásból — a nép közelebbi életéből — merítvék.

A föntebbiek után ugyan az irályra, különösen a szabatosságra nézve, régi nyelvemlékeinkről igen kedvezőt nem mondhatunk, úgy hogy az igeidőkben is némi ingadozást látszanak előtüntetni: de elvégre mégis kötelességünk, édes nyelvünk szellemét akár a régiekből is, akár ezek ellenére is minden tekintetben kifürkészni, megállapítani, és szabályokba feloldozni.

Hogy legjelesebb nyelvemlékeink is némi ingadozást mutatnak épen a múltak használatában, lássunk egy-két példát.

Hogy a Müncheni codex az elsők közt foglal helyet, senki sem tagadhatja, a ki tudja, hogy egyik kitünő nyelvészünk, Jászay Pál volt társunk is erre kiváló gondját fordítá.

S' ime ennek mindjárt legelső lapjain azt találjuk, hogy a latin perfectum magyarúl négyféleképen fejeztetik ki: 1) Ábrahám *szülé* (genuit) Isákot; 2) *akarja vala* (voluit) ötet titkon elhadni; 3) mert mely ő benne *született* (natum est), szent lélektől vagyon; 4) mely *magyaráztatik* (est interpretatum).

Immár ha valaki csak könnyedén veszi a dolgot, mindenikre hivatkozhatik, és kétségenkivül találhat mindenikre számosabb példákat is. De látnivaló, hogy ezzel nem dönthetjük el a kérdést, hanem szükséges hogy mélyebben igyekezzünk hatolni a nyelv szellemébe.

E végett én főlegesen épen ezen codexet tüzém ki bővebb vizsgálatom czéljáúl, meghatározván az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában jelen felfogásom szerént látszanak hogy vezérlék; összehasonlítván azokat más kitünőbb emlékekkel is, különösen mennyiben egyeznek meg azok ezekkel, vagy mennyiben térnek el azok ezektől.

S ezen vizsgálódás leszen következő előadásaim tárgya.

A RÉGI MAGYAR ÍRÓK MIRE NÉZVE LEHETNEK IGAZÍTÓ MINTÁINK?

(OLVASTATÉK MARTIUS 10-KÉN.)

Fogarasi János tagtársunk itt folyó év másodhava 10-kén ily czímű értekőzését kezdé meg : *Szabatosság az igeidőkben*, arra kivánván fordítani a tudományos közönség figyelmét, hog *micsoda titkos jellem rejlik a magyar egyszerű múltakban (tuda, tudott) mind a régibb, mind, ha talán különböző volna is, az újabb nyelvszokás, és ha lehető, nem csak az írói osztályba tartozó, hanem más, teljesen magyar ajkú honpolgárok nyelvszokása alapján is.* Minthogy legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irályunk helyreállításáról van szó, úgymonda F. úr, az értekezés igen hosszassá válhatik. Értekező ellenében leginkább régibb nyelvemlékeinkre hivatkoztak. Ezen emlékek megbecsülhetetlen kincseket tartalmaznak az egyes szók származtatása, eredeti értelmök kikutatása, és alapjok meghatározása tárgyában : de hogy vajjon már kifejtett és még kifejtendő irályunkban általános előképűl szolgálhatnak-e? igen nagy kérdés. Több példát idéz értekező, melyek általános szabályúl látszanak szolgálni a régiségben, míg most senki sem követi. Ilyen a latin nyelv példájára *az óhajtó és kapcsoló mód használata;* ilyen eltérés a régi és újabb írásmódban *a személyi és birtoki névmások használata,* hol a nyelv szellemében nem múlhatatlan szükségesek; ilyen volna tehát kivált a két egyszerű alakú múlt idő-alak, a *tuda* és *tudott,* de az összetett alakok is, mint : *tud vala, tuda vala, tud volt* és *tuda volt*, melyeket mind rendszerbe állítva fog előadni az értekezés. Nevezetes vita, úgymond, mert ha az ő (értekező) nézete alapos, akkor a magyar nyelv az első szépségű és szabatosságú nyelvekkel versenyez, míg az ellenkező nézet mellett aligha lehetne nyelvünkkel e részben dicsekedni. Miután az ellenfél régi példákra

hivatkozik, értekező is elöveszi a régieket, de mélyebben tanulmányozza, s ha lehet, nem csak a diákos írókat és diákból fordítókat, noha ezekkel is megbirkozik, hanem és főképen a magyar honpolgárok azon műveit, már köz kézen forgó leveleit is, melyek lehető tiszta magyar forrásból, a nép legközelebbi életéből merítvék. Hogy a múlt idők használásában legjelesebb nyelvemlékeink is ingadozást mutatnak: a müncheni codexet idézi értekező például, mely codexnek mindjárt legelső lapjain (azaz Máté első fejezetében) négyféleképen fordíttatik a latin perfectum: *szüllé* (genuit), *akarja vala* (voluit), *született* (natum est), *magyaráztatik* (est interpretatum). Ily példákkal tehát nem dönthetni el a kérdést. Mélyebben kell hatolnunk a nyelv szellemébe. E végett értekező épen az idéztük codexet veszi bővebb vizsgálat alá, meg fogván határozni az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában vezérelték, összehasonlítván azokat más kitünőbb emlékekkel is. — — (*Pesti Napló* febr. 12-ki számából).

A Szépirodalmi Figyelő folyó év másodhava 13-kán kiadott számának 299. lapján pedig így értesíti róla az olvasókat: „Fogarasi r. t. ez úttal azt fejtegette, hogy a régi nyelvemlékek, habár nyelvünk etymologiájára a gyökszavak és képzők viszonyára, időnkénti módosúlásokra stb. világot derítenek és így azok tanulmánya mellőzhetetlen: arra, hogy belőlök az igeidők szabatos használatát megállapítsuk, épen nem elegendők. Ugyanis e nyelvemlékek szókötésén s így az igeidők használatában is kétségtelen a latinosság; miről a foglaló módú, *s egészen latin syntaxis szerint használt igeidők gyakorisága tanúskodik*. Értekező erre nagy számmal idéz példákat a régi biblia-fordításokból s egyéb codexekből.“

E kétféle tudósítás közöl, ha jól értettem és egyszeri hallomásból jól foghattam fel Fogarasi társunk értekezését, a Pesti Naplóé közelebb jár az értekezés által kifejezett nézetekhöz: ellemben a Szépirodalmi Figyelőé talán olyast is mond, mi értekezőnek szándokában sem vala. Az újra felvett kérdés, t. i. *a magyar igeidők szabatosságá*nak kérdése azonban igazán irodalmi életkérdés. De minél inkább érdekelheti az nem csak a nyelvtudóst, hanem az írót is: annál szükségesebb, hogy távúl legyen tőlük bárminő tévesztő felfogás is. Hogy tehát lehető függetlenül s lehető alaposabban tehessünk itéletet abban, mit Fogarasi társunk előhozott és még elő fog hozni: szükségesnek tartom eleve azon kérdés fel-

világositását: *A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?*

A feltett kérdés felvilágosítása s az igényelt és belső szükségből ajánlkozó felelet reá, következő okoskodásban foglaltatik: Ha vannak kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt, sőt a melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el: azokra nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, tehát az itt szóban levő kérdésben teendő itéletünknek is alapjai, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Ezen okoskodás előbb azt kérdezi: Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt? továbbá, vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el? s ha igennel fogunk, mert talán így kell, felelni: azután áll be az okoskodás döntő része, miszerint ama kérdésekre nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, de azon világos megszorítás és kikötés mellett, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Mert föltéve, volnának olyan kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve se önleges itéletünk se az élő nyelv s az új írói szokás nem dönthetnek; de azon kérdésekre a régi írók szokása is *csak idegen példákat utánozva* felelne, azaz ők az idegen példák utánozásából merítenék feleletöket: akkor előre is az volna világos előttünk, hogy ama kérdésekben bizonyosságra nem juthatunk, nem levén általában alap, melyen intézhessük vizsgálatainkat, s melyre támaszkodjunk itéletünkben. Mert a mit se önleges tudatomból, se az élő nyelv és új írói szokásból, se végre a régi nyelvemlékek önálló eljárásából nem hozhatok ki: azt ugyan a magyar nyelv szelleméből ki nem sajtolhatom, bár milyen vízi és légi satúkat, azaz nyomozási útakat, módokat alkalmazzak is. Hogy valamit hozhassak ki a magyar nyelvszelleméből, legalább helyét kellene tudnom ezen szellemnek. Úgyde ha se önleges tudatomban, se az élő nyelvben és új írói szokásban, se a régi nyelvemlékek, szóval, régi írók független önálló eljárásában nem találhatom fel a magyar nyelv szellemét: helyét sem tudhatom neki, tehát okosan keresni se tudom. Volna ugyan még akkor is tér, melyen hajhászhatnám a magyar nyelv szellemét, t. i. a rokon nyelvek. De az először *nekünk* nem kell, másodszor a *tudomány* is azon csak igazolni szokta azt, mit a hazai nyelvben feltalált, nem pedig keresni a hazai nyelv számára, mit ebben nem bír megtalálni

Ezen biztos, de szükséges tájékozás után lássuk az okoskodás részeit.

I. Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt? A nép szelleme teremtette a nyelvet, az sokszor és gyakran pengetett mondás, de igaz volta nem kopik el a gyakori pengetés által. Igaz tehát, a nép szelleme teremtette a nyelvet. De ha tovább megyünk, s azt kérdezzük : melyiket értelmezhetem hát meg a másikból, a nép szellemét-e a nyelvből, vagy a nyelvet a népszelleméből? jól tekintsük meg a dolgot, mielőtt hirtelen felelnénk. Bizonyosan, az okból értelmezhetem az okozatot : az is bizonyos, hogy az okozatból is okoskodhatom az okra, ha egyéb úton nem férhetek hozzá. S alkalmasint a nyelvből kell a nép szellemére okoskodni, mert az olyan nyilatkozata neki, mely legláthatóbb és legállandóbb. De bár imént a szellem legláthatóbb és legállandóbb nyilatkozatának nevezém is a nyelvet : korántsem szabad vélnünk, hogy a nyelv nem változik; mert azon vélemény annyira ellenkeznék a századok tapasztalataival, mint p. o. ama vélemény, mely azt tartaná, hogy a földnek jelen színe a világ teremtésétől fogva mindig az volt. A magyar nyelvnek történetei vannak, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. Tudjuk azon történeteit, melyek nyomai a magyar irodalom emlékeiben láthatók; nem tudjuk azokat, melyek a magyar irodalom legelső emléke előtt folytak volt le. Vajjon lehettek-e annakelőtte is történetei? E kétkedésre legnagyobb bizonyossággal viszonozhatni : hogy igen is, nem csak lehettek, hanem valósággal voltak is történetei a magyar nyelvnek addig is, míg a „Látjátuk szömtökkel mik vagymuk“ világra jött. De ezeket nem tudhatjuk meg a magyar nyelvből. Tehát annyi bizonyos, hogy a magyar nyelvnek vannak történetei, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. — Lássuk most ezt: Vajjon a magyar nyelv történetei mindenkor a magyar nép szellemének határozatai szerint folytak-e le szükségkép és elvhűven, vagy lehettek-e idegen okok is, melyek a nyelvre idegen hatással működvén idegenszerűséget oltottak belé, mely idő folytán összeforradt a nyelvvel, úgy, hogy ma már nem is érezzük idegennek? Ezen kérdésre az önleges nyelvtudat miatt nem felelhetünk tudományosan, míg azt közelebbről meg nem ismertük. Minden egyes ember nyelvtudatában csak annyi lehet, mennyi kivülről belé jutott; mert a nyelvet minden ember másoktól tanulja meg, nem magából meriti. Minden-

ember nyelvtudata, mig iskola és könyv útján nem bővül és változik, a nyelvtörténetek tetején forog, a történetek magok nincsenek és nem is lehetnek benne. Azon nyelvtudat már, mely iskola és könyv útján nem bővült meg, nem változott el, *önleges nyelvtudat,* a nyelvbeli ártatlanság tudata (status innocentiae linguisticae). Legjelesebb képviselőji a gyermek és a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított. Ezek nem ismernek nyelvbotlást, tudatjok és nyelvanalogiájok soha sem fogyatkozik. Ámde ezekkel ki fog szóragozásról, syntaxisról vagy épen a magyar igeidők szabatosságáról értekezni? Így kellvén felfogni az önleges nyelvtudatot, világossá lesz előttünk, hogy az nem is sejtheti, hogy a nyelv-történetek folytában idegenszerűségek is kerülhettek a nyelvbe. Kérjünk magyarúl beszéllő gyermektől vagy falusi embertől *„félöt“ almát,* nem értheti a mit kérünk; de mondjuk meg a parasztnak, hogy *félhárom*-ra a helység házánál legyen, vagy a gyermeknek, hogy *félháromra* iskolába menjen, mindenike megérti, s amaz a mondott időre a helység házánál, ez az iskolában lesz. Pedig előttünk, kiknek nyelvtudatunk több mint csak önleges, a *félöt* (halbfünf) és *félhárom* (halbdrei) egyaránt magyartalan; de a szokás amazt még nem kapatta fel, ezt már a magyar akademikusokra is elragasztotta. Ha körünkből is szedek példákat, ne vegye azt senki gáncsolásnak, hanem csak annak, hogy az önleges tudásban se több se kevesebb, se rosszabb, se jobb nincsen annál, mit kivülről magába vett. Múltkori felolvasott értekezésében tiszt. Horváth Czirill úr többi közt ezen szófüzeteket is használá: „Ha azt birandjuk, bírva leend a kulcs is“; „meg lön ismerve“; „nem lön kellőleg méltányolva.“ Így Révész Imre „A magyar protestáns egyház szabadságának védelme“ czímű értekezésében (mert véletlen most olvasám a *Sárospataki Füzetekben)* is azt mondja: „Valóban, aligha tiszta érdekek lehettek azok, melyek miatt a kézirat oly sokáig letartóztatva lön.“ S ilyen, a *lön* igével alkotott, passivumokat ezerivel lehetne felhozni a legújabb irodalomból. Ezeket a magyarúl beszéllő gyermek s a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított, nem értenék ugyan; de az irodalom felkapván s az iskola el nem lökvén oly közönségesekké váltak már, hogy fel sem tetszenek többé. A magyar nyelv csak két segédigét ismer, úgy activumban, mint passivumban, t. i. a *vagyok*nak *vala, volt* alakjait és a *fogni* igének *fogok* alakját, így:

látok	látatom
látok vala	látatom vala
látott vala és volt	látatott vala és volt
látni fogok	látatni fogok;

ezeken kivűl mondjuk még: látva vagy látatva van, látva vagy látatva volt, és látva vagy (nem bánom) látatva (is) lesz, mely utóbbi esetben a *lesz* segédige a *vagyok* igének futuruma. De a leszek, levék (löl, lösz, lön), lettem, fogok lenni ige annyit jelent, mint a latin *fieri*, és soha sem volt segéd ige, minthogy nem *verbum substantivum*, hanem *verbum adjectivum*, mint látok, tudok s a több ige. Azonban, mert a német nyelv a passivum múltját így fejezi ki: ich *wurde* geliebt, geschlagen stb., s mert a magyar író, és magyar grammatika nem tudván jól németűl, bár örökéltig olvasnak is csak németül, azt gondolják, hogy: Hinz *ward* soldat és Kunz *wurde* geschlagen az mindegy: tehát így fordítják magyarúl: „Józsi *katonává lön*", és „Miska *megveretve lön*", azután egyet alusznak reá, s mikor fölébrednek, íme nyelvtudatukban ott van már a *megszeretve lön;* ki meri még bolygatni a magyar nyelvszellemét, s tán kétkedni is azon, hogy örökre *megszeretve nem leend.*

S mennyi más németességek csúsznak be naponként a magyar nyelvbe? Mert németben „die Sonne ist die Himmels*königin*", tehát a magyar költő is a napot ég *királynéjá*nak nevezi; hogy ki a férje neki, azt még nem olvastam. Mert németben „die *Herrin*" van, hogy lehetnénk el *úrnő* nélkül? hiába való az *asszony* szó; úrnő kell, mert „Herrin" van stb. De mi azt hozzuk ki ebből, hogy a nyelv történetei közben idegen hatások valóban idegenszerűségeket is olthatnak be a nyelvbe, melyeket a szokás megszenvedtet, utóbb védelmez, sőt az önleges nyelvtudat segítségével még a sajátságos nyelvszellem terméseinek is ád ki. Egyúttal az is világossá lesz előttünk, hogy az önleges nyelvtudat igazán a nyelvtörténetek tetején forog csak, s hogy benne magok a történetek nincsenek meg. S ha így áll az önleges nyelvtudat dolga, a kitűzött kérdésre: Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt? úgy kell felelnünk, hogy igen is, vannak ilyenek; azt is eleve gondolhatjuk, hogy a magyar igeidők szabatossága azon kérdések közé való.

II. Általmegyünk az előterjesztett okoskodásnak másik részére, hogy vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve se az

élő nyelv, se az új írói szokás nem igazíthat el? — A mit ezentúl elő fogunk hozni annak megbizonyítására, hogy csakugyan vannak ilyen kérdések, az az első részben előadattakat még erősíti; mert azt ugyan senki sem tagadhatja, hogy a mire nézve az élő nyelv és az új írói szokás nem igazíthatnak el, arra nézve az önleges nyelvtudat annál kevesbbé lehet szabályozó, csak része levén az élőnyelvnek, ha ezt alany gyanánt veszszük. A mit tehát az egész (az élő nyelv) nem tud, azt annak egyik része (az önleges nyelvtudat) hogyan tudhatná? Kitűnő példáját, hogy vannak a magyar nyelvben kérdések, melyekre nézve se az élő nyelv, se az új írói szokás bennünket nem igazíthat el, a Révai és Verseghi közt vitatott tárgy: *az ikes igék léte és használata,* nyújtá e század elején és előbb is. Mit mutat mai napig az élő nyelv az *ikes* igékre nézve? Azt, hogy vannak ikesek; mert mind helyesen, mind helytelenül él velök. A mivel pedig az élő nyelv, bár helytelenül is, él, annak létét nem tagadhatjuk, — mert a mi nincsen, azzal sehogy sem lehet élni. — Az élő nyelv mind mai, mind elmúlt időbeli tanúsága szerint vannak ikes igék: de az élő nyelvnek se mai se közelebb elmúlt időbeli használata nem mondja meg nekünk, mikor kell azokat helyesen használni. Révai előtt az írói szokás az élő nyelvet követvén, csak úgy használhatta vala, mint ez, tehát helyesen és helytelenül. Verseghi, ki az írói szokást védelmezi vala, nem egy ízben kiálta fel Révai ellen, hogy a már kifejtett és még kifejtendő magyar irályt nem szabad megtisztátalanítani az ikes igékről való álmodott szabályokkal. Révai a magyar emlékek példájira hivatkozván azokból meríté az *ikes* igék mivoltát s húzá ki ebből használatuk szabalyát. S ez belé is ment az írói szokásba, az élő nyelv országos, de hol balra, hol jobbra tévedő szokása ellenére; s mi és a magyar nyelvtan helyeseljük Révait, magára hagyván az élő nyelvet, azt, t. i. melyre az iskola és a nyelvtan nem hathat. S vajjon joggal és okkal hivatkozék-e Révai a magyar nyelvemlékek példájára? döntő erővel bírhatnak-e ezek az élő nyelv és írói szokás ellenére? A magyar nyelvemlékek a maguk korának élő nyelvét fejezik ki; minél régiebb tehát a nyelvemlék, annál régiebb kornak élő nyelvét tükrözi vissza. Úgyde a nyelvek történetei azt tanúsítják, hogy minél hátrább nézhetünk vissza azokban, annál elevenebb tudatot találunk a népnél nyelvének alkotó részeiről; a nemzetek történetei meg azt tanusítják, hogy minél hátrább kerülhetünk azokban vissza, annál nagyobb elkülönödést

találunk a nemzetek közt. A nyelv alkotó részeinek elevenebb tudata s a nemzet nagyobb különödése más nemzetektől (jóllehet ezekkel egy folyó mellékein lakik is) okozza a régi nyelvemlékek nyomosságát azon kérdésekben, melyekben a nyelv saját mivoltának kell döntenie. Az idegen hatás és a hazai feledés annál többre gyűl, minél közelebb érünk a mai korhoz; ennek élő nyelve nem mérközhetik tehát eredetiségre nézve a régibb és legrégibb korral; s a mennyiben az új írói szokás egyedül az élő nyelvet tükrözi vissza, előképénél az sem bírhat több nyomóssággal.

Mennyi tekintélylyel bírhat már az élő nyelv a magyar igeidők használatában? A magyarországi élő nyelv következő időket különböztet meg: *látok, láttam, láttam volt* és *fogok látni.* Meglehetős sok ideje hogy élek, húsz esztendeje hogy szerencsém van tagja lenni ezen tudományos akademiának: de én soha se az akademián kívüli, se az akademián belöli köz élő nyelvben más múlt alakot a *láttam*, ás *láttam volt*-nál nem hallottam még; erdélyi emberektől volt alkalmam a *láta* alakot is hallanom. Semélyes tapasztalásom után a magyar élő nyelvnek három múlt időbeli alakja van csak: *láta, látott,* és *látott volt;* de a *láta* csak erdélyi, melyet nálunk soha sem hallottam még, s közbeszédben használni sem mernék. Ennyit tudok személyes tapasztalásom után a magyar igeidőkről *), — s ha nyilatkozatokból következtetni lehet, annyit tudnak körülbelül mások is. A jövendőt jelentő alakok is, magam és mások tapasztalásai szerint, csak ezek: *meglát,* és *látni fog.* — A magyarországi élő nyelvnek idő-alakai csak ezek tehát:

jelen és *jövendő:*	lát és meglát
múlt:	látott látott volt
jövendő:	látni fog.

A *lát vala*, *láta* és *látand* alakokat nem ismeri a magyarországi élő nyelv. Azonban ezek valóban megvannak a nyelvben, mert az írói nyelv mai napig használja. Így levén a dolog, lehetetlen állítanunk, hogy az élő nyelv, mely az idő-alakok szinte felét nem ismeri, azok használatában döntsön.

*) A *láta* alakról azt írta Imre Sándor a M. Nyelvészet IV. 338. lapnak jegyzetében: A *láték* pusztúló félben van; van vidék, hol az idősbek esmerik, a legöregebbek használják csupán." A jelen értekezés ezen helyére

Dönthet-e abban az új írói szokás? Mielőtt erre feleletet keresnénk, azt kérdjük töle: hogyan meri egyáltalában is a *lát vala, láta* és *látand* alakokat használni? Hát ha nem is magyar alakok, miután az élö nyelv nem ismeri! Az írói szokás, úgy-e, azért meri használni és tartja magyar alakoknak is, mert a legelső régi nyelvemlékektől fogva mai napig szakadatlanúl előfordúlnak az irodalomban. Eltér tehát ebben az írói szokás a köz élő nyelvtöl; mi által azt bizonyítja, hogy ennél különb bírót is tisztel, t. i. a nyelv történeteit. Az írói nyelvnek ezen bizonyságát itt eleve tudomásul vévén, azt látjuk tehát, hogy következő időalakokat használ, még pedig alapos joggal, úgymint: *lát*, *lát vala*, *láta*, *látott*, *látott vala* és *volt, látni fog, látand* (a foglaló módnak alakait, melyeket a köz élő nyelv is használ, nem említjük itt). De helyesen használja-e azokat? Ezt se tagadni, se igenleni nem lehet, hanem példákkal kell megmutatni.

1) *Fogarasi János* „a magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai" czímű munkájából, mely 1861-ben jelent meg.

a) „Ezen kísérlet, mely vázlatában az 1848-diki évet követő időkben *alakúlt*, czéljáúl *tűzé ki* a magyarhoni alkotmány fő-ágazatainak egybeállítását, hogy kitüntethessék, miszerint az 1848-ki törvények ..... alig tartalmaznak olyas valamit, a miről régibb törvényeink is nem rendelkeznének; hanem a mi érdemleges új van bennök...... az inkább az egész nép érdekében *történt*. Újabb időben leginkább csak az alaptörvények teljes szövege és magyarítása *járúlt* az érintett egybeállításhoz. Jelen értekezésnek forrásáúl csak magok a törvények *szolgálhatának*. Mindazáltal.... Béla király névtelen (jobb nevezetlen) jegyzője könyvéhez is *folyamodám*."

b) „A magyar nemzet és álladalom, azon egész idő óta, midőn a világtörténelemben ismertebb *lett*, mindig szabad és önálló társadalmi jogélettel *bíra*, azaz ... alkotmányos módon ... *kormányoztaték*. Ezen törvények között *voltak* és vannak olyanok, melyek ... alapokúl *szolgálnak vala*, melyeken *nyugovék* és nyugszik az összes álladalmi épület. Különösebben őseink .... időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére tartozóknak mind

---

Czuczor úr is megjegyzé felolvasásom közben, hogy a *láta* alak Zalában is él még. Az erdélyi szokásról lásd a M. Nyelvészet V. 354. lapját; a székelyek közt a *lát vala* alak is előfordúl, lásd u. o. a 357. lapján Budenz úr tudósítását. Eddig, úgy látszik, csak a *látand* alak veszett ki teljesen az élő magyar nyelvből.

felismerének, mind sokszor *nyilvánítának*, és a mint egyik vagy másik törvénynek ... nagyobb fontosságot *tulajdonítottak*, azt ismételve is *megerősíték*, de rendszerbe alakítva előszámlálni szükségesnek nem *tarták*. Minthogy pedig az alkotmánynak épen azon alapczikkelyeit...... kivánom ... megismertetni, czélszerűnek *tartottam*, miszerint azonkivül, hogy hü magyar fordításban *igyekvém* közleni, szabatosan is írjam körül, s némi rendszerben adjam elő azokat. Ezen előadásban elvül azt *vevém*, hogy .... alaptörvények alatt azok értendők, melyeket hazánk törvényhozói ..... ilyenekül *állítottak vala*."

c) „Kétséget nem szenved, hogy kivált idegen népek gyakran fegyverben *állának* elébb egymás ellenében, söt egyik a másik által megis *hódíttaték*, és így hódítás *vala* eredete a népek nagyobb társadalommá alakulásának : mindazonáltal történelmünk kiáltólag tanusítja, hogy a magyar még a hódított népekkel is minden jogait *megosztotta*, azaz velök egyesülési szerződésre *lépett*."

d) „Álmos vezér és előkelői pedig egymás közt tanácsot tartván, a ruthén vezérek kérelmének eleget téve, velök békét *kötének*. Akkor a ruthének vezérei .... fiaikat túszokúl *adák* Álmos vezérnek, és *küldének* velök tizezer márkát. Akkor az említett kún vezérek ..... önként *meghódolának*, mondván : E mai naptól fogvást urunkká választunk, ... és hová szerencséd *vezetend*, oda *követünk*. S mit szóval *mondottak* Álmos vezérnek, eskü hitével is *megerősíték*, s Álmos vezér és előkelői is azon módon *kötelezék* nekiek magokat. Akkor ezen hét kún vezér ..... Pannoniába jönni *megindúla*. Hasonlóan a ruthénok közül is sokan ... Pannoniába *jövének*." [Helyes!]

e) „Horvátországot... Magyarországgal későbben Sz. László *egyesítette*, ki ... az országot Álmosra *bízta*; mely egyesülés Kálmán által, ki Traut.... is *elfoglalta*...... mi által Kálmán a középkori európai helyhatóságok egyik alapítója *lön*, még jobban *megszilárdúlt*."

f) „A ruthénok vezérei ... mégis mindent *megadának*, hanem *kérék* Álmos vezért, hogy Gallicia földjét elhagyva ... Pannonia földjére szállana, mely előbb Atilla király földje *volt*. És Pannonia földjét elöttök szerfölött jónak *magasztalják vala*, *mondják vala* ugyanis, hogy ott igen nevezetes forrásvízek folynak egybe, ... mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik vala*, mivelhogy nyájaik Pannonia földjén *legelnek*

vala. És méltán *nevezik vala* Pannonia földjét rómaiak legelőjének stb.“ *). [Az utolsó előtti két alak helyett inkább *látott vala*.]

Igyekezzünk most az ezen hat szakaszban előfordúló időalakokból kihozni, mit jelentenek azok, miből egyúttal ki fog tetszeni, mindenike miért áll ott, hol találjuk. A *lát vala* alak hatszor, a *láta* alak huszonnégyszer, a *látott* alak tizenhétszer, a *látott vala* alak egyszer, a *látand* alak is egyszer fordúl elő. Előre is föl kell tennünk, hogy ezen alakok az időjelölésre nézve különbözők egymástól; mert ha mindnyájan épen azont jelentenék, semmi józan ok se volna azokat keverve használni. Föl kell azt már azért is tennünk, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy minden emberi nyelvnek különböző idő-alakai különböző időket jelelnek; a mi pedig minden emberi nyelvben megvan, annak hijával nem lehet a magyar nyelv; legalább én még nem fedezhettem föl legkisebbet is, a mit az úr Isten egyedül a magyar kedviért teremtett volna: másfelül azon kitüntetést sem láttam még, a miből egyedül a magyart zárta volna ki. Bizonyosnak kell tehát elfogadnunk, hogy a különböző időalakok különböző időket jelelnek. De továbbá azt is előre föl kel tennünk, hogy egy-egy idő-alak mindig ugyanazont, vagy egy idő-fogalom alá hozhatót jelent. Valamint előleg csak képzelnünk is bajos, hogy a sokféle időalak ne sokfélét jelentsen: azonkép alig lehet képzelnünk, hogy ugyanazon idő-alak egymással ellenkezőt, vagy nem könnyen egyezhetőt jelenthessen.

A *lát vala* alak ezekben fordúl elő: b) „Ezen törvények közt voltak és vannak olyanok, melyek .... alapokúl *szolgálnak vala*, melyekben nyugovék és nyugszik az állodalmi épület.“ f) „A ruthénok vezérei .... kérék Álmos vezért, hogy Galliczia földjét elhagyva .... Pannonia földjére szállana. És Pannonia földjét előttök szerfölött jónak *magasztalják vala, mondják vala* ugyan is, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak össze ... mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik vala* stb.“ Ha az első mondatot veszszük, legott szembe tűnik, hogy a két viszszavivő mondat: Melyek alapokúl *szolgálnak vala*, és Melyeken *nyúgovék* és nyugszik az álladalmi épület, — okvetetlen egy és azon időfogalmat fejezi ki: mégis ott van az elsőben *szolgálnak vala*, a másikban *nyúgovék;* miből az sülne ki, hogy a két alak egyet je-

*) Az f) és a d) alatti szakaszok Szabó Károly fordításából valók.

lent. Ha meg a következő mondatot veszszük: A ruthénok *kérék* Álmost, hogy Pannonia földjére szállana, és Pannonia földjét előttök jónak *magasztalják vala; mondják vala* ugyanis, hogy ott nevezetes forrás-vizek folynak össze, — úgy látjuk, hogy a *kérék* és *magasztalják vala*, *mondják vala* épen nem egyet, hanem nagyon különbözőt jelentenek, úgy mint a *kérék* itt azon történeti múlt, mely alatt a *magasztalják*, *mondják vala* úgy nevezett bevégzetlen jelenek. — Ha végre tovább olvassuk: Mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik vala* stb. lehetetlen nem látnunk, hogy ezen *nevezik vala* nincsen melléje rendelve az előbb *magasztalják*, *mondják vala*-nak, mert ezek a *kérék* idő alatt végzetlen jelenek voltak, az pedig néhány századdal a *kérék* előtt történt volt meg, minélfogva *nevezték vala, legelték vala* kellett volna mondani. Ezen példákból tehát lehetetlen a *lát vala* alak idő-jelentését kiokoskodnunk.

Talán szerencsésebbek leszünk a *láta* alakkal, mely huszonnégyszer előfordúl. Az a)-ban olvassuk: Ezen kisérlet czéljáúl *tüzé ki* az alkotmány fő ágazatainak egybeállítását..... Jelen értekezésnek forrásáúl csak magok a törvények *szolgálhatának*.... mind a mellett Béla névtelen jegyzőjéhez is *folyamodám*. — Az első *tüzé ki* nyilván történeti múlt, az utólsó: *folyamodám* is az; de a középső: *szolgálhatának* nyilván nem az. Tehát ezek közt sincs egyezés. A b) alatt előfordúló *bira, kormányoztaték, nyúgovék* kétségtelenül tartós állapotokat jelentenek, mit a mondatok egyszeri olvasása vétet észre: de ebben: Különösebben őseink időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére mind *felismerének* mind szokszor *nyílvánítának*, és a mint egyik vagy másik törvénynek nagyobb fontosságot *tulajdonítottak*, azt ismételve is *megerősíték*, de rendszerbe alakítva előszámlálni szükségesnek nem *tarták* — nem tudni, miért áll a *hoztak*, *tulajdonítottak* után a visszavivő mondatokban a *láta* alak így: *felismerének* stb. Viszontag a most következő *igyekvém*, elvül *vevém* megint olyan időt jelent, milyent előbb a *tüzé ki*. — A c) alatti fegyverben *állának*, *hódíttaték*, *vala* kétségtelenül tartós vagy ismétlődő állapotot jelentenek: ellenben a d) alatti nyolcz *láta* alak félreismérhetetlenül történeti idő, mint a) alatt a *tüzé ki*, vagy b) alatt az *igyekvém* és elvül *vevém*. Az e) alatti *lön* is az: de ott meg szembetünik, hogy *egyesítette, elfogadta, bízta, elfoglalta* nyilván olyan időt jelentenek, mint a *lön*, s különböznek a *meg-*

szilárdult-tól. Végre az f) alatti: A ruthénok mindent *megadának*, hanem *kérék* Álmost, hogy stb. világosan olyan időt jelentenek, mint az e) alatti *lön*, a d) alatti nyolcz *láta* alak stb. Azt kell tehát erről az alakról is mondani, hogy nem egy időfogalmat jelent.

Ugyanazt kell majd tapasztalnunk a *látott* alakról is; mert az e) alatt látók, hogy ezen alak négyszer nem jelenthet mást, mint a d) alatt a nyolcz *láta*-féle, egyszer pedig valóban mást jelent, mit a példa egyszeri elolvasása is megértet a figyelmes olvasóval. Hasonló bizonytalanság nyilatkozik a) alatt is ezen alak körül, hol ha *alakult* a maga helyén van, *történt* nem lehet úgy, mert ott *történt volt* vagy *vala*-t kellene látnunk, s *járúlt* bizony nem más, mint a szakasz elején a *tüzé*-ki. Nincs különben a c) alatt is.

A *láttam vala* és *látand* alakok egyszer fordúlnak elő, tehát nem lehet róluk itélnünk. — De a mit Fogarasitól nem lehet megtudnunk, azt talán megtudhatjuk más íróktól.

2) *Szalay László* „Magyarország története“ első kötetéből veszem a következő rövid példákat: „A vezérek most a Dunán átkelve, seregökkel Koppány elébe *siettek*, ki a veszprémi várat *ostromlá*. A két sereg egymásra *talált*. Innen és túnan a harczot most nem *nyiták* meg nyílzáporral, mint szokásuk *vala*, midőn idegen harczosokkal *volt* dolguk; a hadi művészet minden fogásait távol *ellökték* magoktól, s az ellenséges testvérek dühével *rohant* meg vitéz vitézt, vezér vezért. A végzet *kimondá*, melyik győzzön, melyik vesszen a két ügy közzűl. Koppány *összerogyott*“ stb.

„Midőn a magyar nép a kilenczedik század végtizedében a négy folyam partjain új hazát *szerzett* magának; több faj *lakta* e földet, melyek közzül egy sem *bírt* képességgel állodalmat alkotni.“ — Az első példa eleje: a vezérek Koppány elébe *siették*, ki a veszprémi várat *ostromlá*, igen nagyon hasonlít ezen másik példához, mégis itt az áll: midőn a magyar nép . . . . . új hazát *szerzett* magának, több faj *lakta* e földet. A hasonlóság ezt kivánta volna: több faj *lakék* stb., ha t. i. az első helyes volt. De meg kell vallanom, a derék munkából, az első kötet elejétől az eddig megjelent utolsó lapig, legkisebb érzete sem tűnik ki annak, hogy különbség lehet az idő-alakok jelentései közt.

3) *Jókai Móricz* „Az uj földes úr“ czímű regényéből találomra ezt teszem ide:

„Miután az utolsó falatot is *legyüré*, Kampós uram nagy lelki

nyúgalommal ismét vissza*bocsátá* kését a csizmaszár mellé, s azután egy kis szalmás butykost vonva ki másik zsebéből jót *húzott* belőle; tenyereiről *leverte* a morzsákat, s szépen zsebbe *dugta* a kezeit s *nézte* tovább, hogy vizsgálnak egyik paksamétát a másik után. E gonosz flegma *kezdte* kihozni türelméből Bräuhäusel urat ..... Felkell fordítani az egész ládát, *rikácsola* Bräuhäusel ..... Kampós uram, a mint e veszedelmes vállalkozást *meglátta*, mindjárt *tudta*, hogy mi lesz ennek a legközvetlenebb következése, s nagy hírtelen *felszedte* lábait, miket eddig kedélyesen himbálva *lóggatott alá*" stb. stb. Itt eleinte a *láta*, azután a *látott* alak van, miért? azt nem tudjuk. De annyit észreveszünk, hogy *legyűré*, *visszabocsátá*, *rikácsola* nem akarnak tartós állapotokat jelenteni, hanem itt, valamint az egész regényen keresztül, nagyobbára történeti időt fejeznek ki, mint ezen példa is mutatja: „Kampós, mint ki a szabályokat legjobban ismeri, egyetlen fegyverét, a csizmaszárba dugott fehérvári bicsakot *elővoná* s rendületlen nyúgalommal és elszántsággal *nyújtá* át fogságra vetőjének: ‚fogja ön.' Az által, hogy bicskáját önkényt *átszolgáltatá*, elég biztosan *fejezé ki*, hogy védelmezni nem akarja magát ..... Bräuhäusel úrnak már a nyelvén lebegett az a bosszú-töltő sententia, hogy gyalog kísértesse be a refractáriust; de azután eszébe jutott, hogy ezt a mulatságot a kísérők sem köszönnék meg; annálfogva *megengedé* Kampós uramnak, hogy a tiszti lakba izenhessen, hogy a kocsis ... rukkoljon ide; azután lelkére kötve az őrmesternek, hogy minden vagyonával felelős ez emberért, hóna ala *vevé* a szekrénykét, s indúlt volna kifelé, ha Kampós uram egy szerény ellenvetéssel még egyszer meg nem állította volna." Itt a *láta* alak hatszor fordúl elő, mindannyiszor bizonyára történeti vagy elbeszéllő múlt értelmében, világosan *nem* végzetlen jelen vagy imperfectumában.

4) *Bede Ádám* czímű angol regénynek, Salamon társunk által igen nagy szorgalommal készült és magyaros fordítását adja ki a Kisfaludy Társaság. Ezen fordítás is jeles tanusága annak, hogy a magyar ige-alakok vagy mind ugyanazt jelentik, vagy egyik sem jelent határozottt időt.

I. 151. l. „De kérem, a körülményeket, még napját is szeretném tudni, mikor *tartá* első beszédét." „Egy vasárnap Marlowe testvért, ki öreg ember és a helységben egyik prédikátor *volt*, Hetton Deeps-ig *kisértem* (úgy-e e *volt* és *kisértem* okvetetlen két különböző múltat akarnak jelenteni, mégis egy alakuak), a hol az emberek az ólom bányák-

ban való munkával keresik kenyeröket“.... „Van jó három mértföldnyire Snowfieldtöl, s reggel korán *indulánk*, mert nyár *volt*. A mint a hegyeken *átmentünk*, csodálatosan *lepett* meg az isten gondolatja, mert mint ön is tudja, nincsenek ott fák (nyár *volt*, s csodálatosan *lepett* meg, két különböző multat fejeznek ki; azután *átmentünk* az előbbi kettő melyikéhez hasonlítható? még is mindhárma egy alak.)“.... „Midőn a faluba *érkeztünk*, a nép *várakozott* reá, mert midőn az előtt ott *járt*, előre *kijelölte* az időt és helyet, s azok, kik az isten igéjét *akarták* hallgatni, *összeseregeltek* e helyen, a hol a kunyhók legsűrűbben *állottak*, hogy másokat is megjelenésre buzdítsanak.“ Itt hétszer fordúl elő egymásután a *látott* alak; tehát vagy mindannyiszor ugyanazt jelenti, a mi lehetetlen, mert a hét múlt idő itt csakugyan nem azonos, — vagy annyifélét jelent, a hányféle múltra szükségünk van.

Tudom, a felhozott példák nem elegendők azon következtetésre, melyet belőlök ki akarok húzni; de hogy a kivánható mennyiséget egyszeribe előteremtsem, bátor vagyok megkérni az akademia jelen tisztelt tagjait s a magyar irodalom tisztelt részeseit egyetemben és egyenkint, szólaljanak fel, — hisz csakugyan nyomós kérdésben forgunk — szólaljanak fel, a kik némi tudattal, némi logikai okból használják a magyar ige időalakjait, s mondják meg nekünk, milyen és hol vett nézetet követnek abban. Addiglan pedig kénytelen vagyok azt következtetni az új irodalomból, hogy merő találomra, τύχῃ nem τέχνῃ, használjuk az időalakokat.

Íme az élő nyelv nem igazíthat el bennünket az igeidők kérdésében, mivel maga szinte felöket nem is ismeri; az új írói szokás sem igazíthat el benne, mivel merő találomra él velök.

Mit tegyünk ezen szorúlt állapotban? Kövessük igazán és értelemmel az új írói szokás tettét! S mit teszen az? Használja szerte a *lát vala*, *láta*, *látand* alakokat, sőt még hébekorba a *láta vala*-t is, melyeket pedig a köz élő nyelvben mind vagy épen nem, vagy egyikét-másikát csak véltve találja. Ha szabad neki ezen alakokat a régiségből fölvennie, s velök, mint a többiekkel is, amúgy találomra élnie: nem csak szabad, de kötelességünk is ugyanazon régiség útmutatása szerint helyesen akarni élni azokkal. A hol veszi a szokás az idő-alakokat, ott és csak is ott kell vennie a velök való helyes élést is. Ha megtanuljuk azoknak létét, melyeket a közélet nem ismer: nyilvánvaló igazság, hogy jelentésöket is meg kell tanulnunk, melyet a közélet nem ismerhet, s az új írói szokás még nem

tanult meg. De itt az a kérdés, irodalmi múltunk melyik része legyen tanítónk? A lehető régibb része, mely ki is tűnik nálunk, úgymint a XIV. századtól kezdve Pázmány koráig, tehát a XVII. század feléig és szinte végéig. Ebbe a korba valók, hogy csak némelyeket említsek, a bécsi és müncheni codexek, sz. Margit legendája, Nádorcodex, Mindszenthi Gábor naplója, Pesti Gábor fordításai, Erdősi János Újtestamentoma, a Kolosvári biblia, Sallustius fordítása 1596. stb. stb. Azt mondják: Latinból vannak fordítva; a régi magyar írók szörnyűképen latinosan élének az időalakokkal! — Nincs úgy egészen, azok nem mind latinból fordított íratok. Erdősi p. o. azzal dicsekszik, hogy nem mind a vulgatából fordította [1]; Heltaiék a kolosvári bibliát, t. i. az ó-testamentum könyveit, héberből fordították [2]; Mindszenthi Gábor naplója pedig, mely 1540-ben íraték, eredeti, nem is fordított munka; Bornemissza, és Telegdy predikácziói se fordítások, ha követték volna is idegen predikátorokat. Továbbá igen tanulságosak azon kornak nyelvtanai is, mint Erdősi János 1539ben, Szenczy Molnár Albert 1610-ben, és Pereszlényi Pál 1682-b. megje-

[1] Szent Máté „Élete"-bevezetésében azt mondja többi közt: „Mü és ez minapon ez szent evangeliumot zsidó nyelven találván, *sok helyen az zsidó nyelvet követők inkább*, hogy nem mint az görögöt avagy római nyelvet. Bűnné ne vesse azirt az keresztyén, ki ezt olvassa, ha egynihány helyen az görög és római nyelvtül látatunk eltávozni. Illik vala, hogy itt az zsidó irásra níznink inkább hogy nem mint az görögre. Azonkippen az egyéb evangeliomokban illik vala, hogy az görögre níznínk inkább, hogynem mint az római nyelvre, honnan ennek eredete vagyon."

[2] Az előszóban ezt mondják: „Ha kedig kévánod a nevünket, kik e munkába voltunk foglalatosok, megtudni, és a mi Istentől való vallásunkat megérteni, nem resteljük rövid beszéddel megjelenteni. Niha hárman s niha négyen is voltunk együtt e munkába. *Heltai Gáspár* kolosvári fő lelki pásztor, *Gyulai Estván* magyar prédikátor, *Ozorai Estván* és *Vízaknai Gergely* skola mester. Nem ok nélkül voltunk pedig ennyin e munkába együtt, hanem először ez okáért, hogy ha valamelyünk avagy az írásnak értelmét, avagy a magyar szónak módját és járását jól eszébe nem vette volna, a másunk avagy a harmadunk eszébe vennéje. Mert tudjuk azt, hogy akárki is níha még csak kicsi dologba is eltévelyedik. Tudjuk azt is, hogy az úr Isten az ő ajándékit nem egyaránt osztogatta; egynek egyfélét, másnak másfélét adott; némelynek többet, némelynek kevesebbet. Másodszor ezért voltunk ennyin együtt e munkába, mert nem csak a köz deák bibliát követtük a magyarúl fordításba, miért hogy a köz deák biblia helylyel-helylyel a görög bibliából igen homályosan írattatott; egynéhány helyen kedig el is távozott az igaz értelemtől. Hanem főképen követtük a zsidó bibliát stb. stb."

lent grammatikáji, melyek máskép értelmezik az igének időalakjait, mint az újabb kor, de egyezőleg értelmezik a jellemeztünk kor irójival.

De nézzünk szemibe a fordításoknak, ne féljünk tőlök. Föltetszik talán, hogy némely régi fordítás sokkal több csinosságot visel magán, mint az eredetiek. Ám azért ne higyjük, hogy magyartalan a műgond és csinosság, ellenben az émelyitő pongyola, nemzeties: hanem itéljünk a régiekről magunk édes tapasztalása szerint. Hajdan és most jóféle könyveket szoktak fordítani, a bibliát pedig már vallásos tiszteletből is lehető nagy gonddal fordítják. A ki Cicero periodusait akarja fordítani, kétszer, háromszor is odanéz, meg homlokát törlegeti, míg írni kezd, azután is többször keresztez még. Úgy tesz alkalmasint a versfordító is. Nem azon szándékkal fordít az ember, hogy rontsa a magyar nyelvet, hanem, mi tagadás benne, bizony zabláról itatja pegazusát a fordító. Mikor magunk componálunk akár prózát, akár verset, bátrabban neki megyünk: ámde aztán többnyire meg is látszik rajta az otthoniasság, gyakran a sértő pongyolaság is. Fel lehet tennünk, így érzenek s így cselekszenek vala a XV. XVI. és XVII. századbeli magyar írók is.

De itt üti fel magát a nagy vád. Épen azért, mivel az eredeti idegen írat a fordítót nyügözi, ez magyartalanságok által segít magán mindenkor, minélfogva nem válhatik előképünkké. Így szól a vád. Azonban mielőtt hallgatnánk beszédére, mondja meg nekünk a vád, lehet-e mindenben egyiránt utánozni az idegent? Lehet-e példáúl a magyar névszókat a latinok vagy görögök után ragozni, viszonyítani? Ugy-e nem. Ebben és hasonlóban tehát a fordítók akarva sem utánozhatják a latint, görögöt, hébert. — De utánozhaták a módok kifejezésében, s onnan van a számtalan conjunctivus a fordításokban, mely az eredeti iratokban gyérebben kerül elő. S azt látjuk, tudjuk, nem is követjük ma, mikor némi gonddal írunk. — Utánozhaták-e a régi magyar írók a tempusokra nézve a latint, görögöt, hébert? Vigyázzunk erre jól!

Pesti Gábor a vulgatából, Erdősi János a héberből és görögből, Heltaiék is a héberből és görögből fordítának bibliai könyveket, három nyelvből, melyek a tempusokra nézve nagyon különböznek egymástól: mégis magyar fordításaik az idő-alakok használatában annyira egyeznek egymással, hogy bizony görög a göröggel, latin a latinnal nem egyez meg inkább. Legyen itt egy két példa, először *Heltaiék Ótestamentomából,* teszem: Mózes IV. könyvének 15. részéből:

„Ha kedig valamely lélek tudatlanságból *vétközendik*, egy esztendős kecskét hozzon bünért valóáldozatra. . . . .

„Ha kedig valamely lélek kevélységből *vétközendik*, akár lakos akár jövevény legyen, az megkáromlotta az urat. És kiszaggattatik az a lélek a ő népe közül; *megutálta* az úrnak igéjét és az ő parancsolatját hátra *hagyta*. . . .

„Mikor kedig az Izrael fijai a pusztába volnának, egy embert *találának*, ki szombaton fát *szed vala*. És a kik *találták volt*. . . . Mozeshoz és Áronhoz *hozák*, és mind a gyülekozethöz. És őrizet alá *adák* ötet, mert nem vala nyilván megjelöntvén, mit kellene véle müvelni. *Monda* ez okáért az úr Mozesnek: Az ember halálnak halálával haljon, kövezze meg ötet mind az egész gyüleközet a táborkivül. És *megkövezék* ötet és *meghala*, miképen az Úr Mózesnek *parancsolta vala*."

A 16. részből:

„Kore kedig Dathannal és Ábirammal . . . és Ónnal . . . Mózes ellen *támadának*, egynihány egyéb férfiakkal . . . . És *összegyülének* Mózes és Áron ellen, és *mondának* ő nekik: Sokat tulajdonítotok magatoknak stb.

„Hallván ezt Mózes, orczájára *borúla* és monda Korénak és minden gyüleközetinek: Holnap megjelenti az Úr, kik legyenek övéi, és kit *választott* magának, hogy ő neki áldozzék stb. . . .

„És *monda* Mózes Korénak: Maga halljátok meg tü Levi fijai: kicsinynek vélitek-e, hogy titeket az Izraelnek istene *kiválasztott* az Izraelnek gyüleközetiből, és magának *választott* tüteket? . . . . Mondom, magának *választott* tégödet és minden te atyádfiait teveled egyetembe . . . . . .

„*Elkülde* Mózes és *hivatá* Dathant és Ábiront Eliab fijait: ezek kedig ezt *mondák*: Mi nem megyünk; kicsinynek véled-e azt, hogy münköt *kihoztál* a földrül, mely téjjel és mézzel foly, hogy megölj itt e pusztába? . . . . Bezzeg, szépen *hoztál* be münket a földre, mely téjjel és mézzel foly, és szántóföldet és szölöt *adtál* örökségül!"

S akár merre néz az olvasó, elejétől fogva végig, mind így foly. — Legyen másodszor, egybevetés kedviért, négyféle fordításból mutatvány, úgymint a *Müncheni codex*ből, *Pesti Gábor*, *Sylvester János*, és *Heltaiék* fordításai szerint Máté evangeliumának XXVIII. és XXVI. fejezetéből.

Müncheni Codex : XXVIII. R.	*Pesti Gábor, 1536.* XXVIII. R.
1. Az ünnep estin kedig, ki fénylik az ünnepnek elő napján, *jöve* Magdalnai Mária s a más Maria látniok a koporsót.	Az innepnek kedig estvéjén, mely virrad meg első szombatra, *jöve* Maria Magdalena, és az más Mária, hogy meglátnák a koporsót.
2. És ím *lön* nagy földindolás; Urnak angyala *szálla* le mennyből, s vépvén elhengerejté a követ, s *ül vala* [1]) felül rajta.	És ime *lön* nagy földindulás; Úrnak kedig angyala *leszálla* az mennyországból és járúlván oda, elemelé a követ az ajtóról, és rajta *ül vala.*
3. *Vala* kedig ő személye miként villámat s ő ruhája fejér miként hó.	Kinek az ő tekinteti *vala* mint egy villámás, és az ő ruhája fejér mint az hó.
4. Ő félelmétől kedig *megijedtek* [2]) az őrizők s *löttenek* [2]) miként holtak.	Ő töle meg*félemlének* az őrizők, és *lönek* miképen megholtak.
5. Felelvén kedig az angyal *monda* a némberieknek : Tü ne akarjatok félnetek, mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki *megfeszejtetett.*	*Felele* kedig az angyal és monda az asszonyállatoknak : Ne féljetek tí, mert tudom hogy a Jézust keresitek, ki *megfeszítetett.*
6. Nincs itt, mert *felkölt,* miként *mondotta* [3]). Jövetek és lássátok a helyt, hol *helyheztetett vala* Úr.	Nincsen itt, mert miképen *megmondta feltámadott.* Jövetek el azért és lássátok a helyet, a hol úr *helyheztetett volt.*
7. És menjetek hamar, s mondjátok ő tanítványinak, mert *felkölt,* s ím elől kel tütöket Galileában; ott őtet meglátjátok, miként *mondotta* tü nektek.	És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, s ime előze tikteket Galileába, ott látjátok meg őtet. Ím *megmondtam* nektek.

[1]) A három első fordítástól különbözik a negyedik, mely *redüle*-t ír. Ez tehát ezen cselekvést olyan időperoznek veszi, milyen a *leszálla, lön, eljöve;* a három első megkülönbözteti azt az előbbiektől, s a múltban végzetlen jelennek veszi. Vesd össze a 11.). — [2]) Itt az első különbözik a többi háromtól, melyek jól fejezik ki az időt. V. ö. 9.) alatt. — [3]) A *mondotta* annyit tesz itt,

Sylvester János, 1541.

XXVIII. R.

Az szombat estve kediglen, mely estve az üdnepek egyik napjára virad, *elmene* az Mária Magdalena, és az második Mária, hogy meglátnák az koporsót.

És íme nagy földindulás *lün;* mert az úr Istennek angyala mennyországból *leszálla* és az koporsóhoz menvén az ajtórul az követ lefordítá, és rajta *ül vala.*

Az ü tekinteti kediglen olyan *vala* mintegy villámás, és az ő ruhája oly fejér vala mint egy hó.

Az őrizők kediglen az angyaltul való filtekben *megretteninek,* és olyanok *lünek* mint az holtak.

Felelvén kediglen az angyal *monda* az asszonyiállatoknak : Ne filjetek tü, mert tudom en, hogy az *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott,* miképen *megmondá*[1]). Jövetek el, lássátok meg az helyt, holott *helyheztették volt* az úr istent.

És hamar elmenvin mondjátok meg az ü tanítványinak, hogy halottaibul *feltámadott,* és íme előttetek megyen Galileába, ott ütet meglátjátok. Íme *megmondám* tünektek.

Kolosvári biblia, 1562.

XXVIII. R.

Szombatnak kedig estin, melyen elkezdetik az első szombat, *eljöve* Mária Magdalena, és a másik Mária, hogy meglátnák a koporsót.

És íme nagy földindulás *lön;* mert Úrnak angyala *leszálla* mennyből, és hozzá járulván lefordítá a követ az ajtórul, és *reá-üle.*

Vala kedig az ő tekinteti olyan mint a villámás, és az ő öltözeti fejér mint a hó.

Annak kedig *félelmének* miatta az őrizők *megrettenének* és *elhalának.*

De az angyal felelvén *monda* az asszonyiállatoknak : Ne féljetek, mert tudom, hogy a *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott,* miképpen *megmondotta.* Jövetek el, lássátok meg a helyt, a hová az urat *helyeztették volt.*

És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, és íme előttetek megyen Galileába, ott meglátjátok ötet. Ime *megmondottam* tünéktek.

---

mint *mondva van,* s azért *tudva van.* — [1]) Innen, ha *megmondotta*-t nem akart írni Sylvester, *mondotta volt* helyesebb volna, mint *megmondá:* de ő a 7-dik versben is ezen alakot használja, hol a többiek a *láttam* alakot. Hasonlít a 2. és 9. alatti esetekhez.

8. És Magdalnai Mária, s a más Mária *kimenének* hamar a koporsóból félelemmel és nagy örömmel futván meghírdetniek ő tanítványinak.	És amazok hamar elmenvén az koporsótól nagy félelemmel és nagy örömmel *futnak vala* [5]), hogy meghirdetnék az tanítványoknak.
9. És ím Jézus azoknak eleikbe kele mondván : Udözök legyetek. Azok kedig *vépének* ő hozzá s *fogák* ő lábait s *imádák* őtet.	És mikoron mennének az úton, íme Jézus elejikbe *járula* mondván : Idvezlettek legyetek. Amazok kedig *járulának* és lábaihoz *nyulának*, imádván őtet.
10. Tahát *monda* azoknak Jézus : Ne akarjatok félnetek, de menjetek hírdessétek az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, mert ott engemet meglátnak.	És *monda* nekik Jézus : Ne féljetek, menjetek el, mondjátok meg az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, és ott engem meglátnak.
11. Kik mikor elmentek volna, ím némelyek *jövének* az városba, és *meghírdeték* a papi fejedelmeknek ménd, melyek *löttek vala.*	Melyek mikor elmentenek volna, íme nékik az őrizők kezzül, *jövének* a várasba, és *megmondák* az papi fejedelmeknek mind az dolgot, mimódon *törtint volna.*
12. És egybegyölekezvén a vénekkel tanálcshoz fogván, sok pénzt *adának* a vitézeknek, mondván :	*Egybegyülének* [6]) a fő népekkel és tanácsot tartván, nagy pénzt *adának* az vitézeknek, mondván nekik :
13. Mondjátok, mert *eljöttek* ő tanítványai ez éjjel és mü aluvánk *eluroztták* őtet.	Azt mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttenek* és *ellopták* ötet, mikoron tí alonnátok.
14. És ha ez meghallattatik a fejedelemtől, mü könyörgönk neki és megmentönk titeket.	Ha kedig ezt meghallja Pilatus mí elhitetjük vele, és tikteket megmentönk.

[5]) Nem eltérés van itt az időalakra nézve, hanem más szófüzet, mint az első fordításban. — [6]) Csak a szófüzet különbözik ; az első és harmadik fordításban, meg a második és negyedik fordításban hasonló a szófüzet. —

És hamarsággal az koporsótul eltérvin filelemmel és nagy örömmel *sietnek vala* [5], hogy hirré tehetnék az ü tanítványinak.	És hamarsággal elmenvén a koporsótól félelemmel és nagy örömmel *futnak vala* [5], hogy hírré tennék az ő tanítványinak.
Mikoron kediglen elmentenek volna, íme az Jézus eleikbe *mene*, és *monda* : Bikesig tünektek. Azok kediglen ü hozzá *járulának* és az ü lábaihoz *esinek* és *imádák* ütet.	Midőn kedig mennének, íme Jézus eleikbe *méne* és *monda* : Békeség tünéktek. Azok kedig hozzá járulván meg*ragadák* lábait és *imádák* őtet.
Legottan *monda* az Jezus ünekiek : Ne filjetek, menjetek el, és hirdessitek meg az én atyámfiainak , hogy Galileába menjenek, és ott engemet meglátnak.	Akkoron *monda* nekik Jézus : Ne féljetek, menjetek el, tegyétek hirré az én atyámfiainak, hogy Galileában menjenek, és ott meglátnak engem.
Mikoron kediglen azok elmentenek volna, íme az őrizők közzől níkik az városba *meninek* és mindeneket m*egbeszillinek* az papoknak fejedelminek, az melyek *történtenek vala.*	Mikor kedig elmennének, íme némelyek az őrizők közzül a városba *jövének* és hirré *tövék* a papi fejedelmeknek mind azokat, a melyek *löttek vala.*
És mikoron egybegyültenek volna az vínekkel és tanácsot *tartottanak volnu*, sok pínzt *adának* az őrízö vitézeknek ezt mondván :	És összegyülvén a vénekkel tanácsot *tartának* [6]) és bő pénzt *adának* az hadakozó legényeknek, mondván :
Mondjátok azt, hogy az ü tanítványi *jüttenek volt* [7]) el itszaka, és azok *orozták* el mikoron tü elaludtatok volna.	Mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttek* és *ellopták* őtet, mikoron mí alonnánk ;
És ha ez dolgot az fejedelem *meghallandja*[8]), mi reábirjuk ütet, hogy eztelhiszi,és azttiszszük,hogy semmi filelmetek nem liszen ebből.	És hogy ha ez a fejedelemnek tudtára *leszen*, mí elhitetjük ő vele, és megmentünk tüteket.

---

[7]) Szügségtelen a *volt*. — [8]) Igen helyesen van itt a *látand* alak, mely a többiekben *lát* által van helyettesítve.

15. És azok a pénzt vevén úgy *tőnek* miként *tanejtattak vala*, s *meghirhevék* e beszéd a zsidóknál ménd maiglan.

Amazok a pénzt elvevék, és akképen *tőnek* mint *megtaníttattak* vala. És *kihirhevék* az beszéd zsidóság közett mind ez napiglan.

16. A tizenegy tanejtványok kedig *elmenének* Galileába a hegyre, hol *szerzette vala* azoknak Jézus;

Az tizenegy tanítvány kedig *menének* Galileába az hegyre, hová Jézus nekik *hagyta vala*.

17. És látván *imádák* ötet; némelyek kedig *kételkedének*.

És mikoron ötet látták volna, *imádák* ötet; nékik kedig *kételkedének*.

18. És ő hozzájok vépvén Jézus *beszélle* nekik mondván: Énnekem *adatott* ménden hatalom mennyen és földön.

És *járula* Jézus *szóla* nekik mondván: *Adatott* ennekem minden hatalom mennyen és földön.

19. Menjetek azért és tanohatok ménden nemzeteket .... tanejtván őket tartaniok mendeneket, valamelyeket *parancsoltam* tünektek.

Azért menjetek el, tanítsatok minden népeket .... megtanítván őket tartani mind azokat, kiket *parancsoltam* nektek.

XXVI. R.

3. Tahát *egybegyülekeztek* [9]) a papok fejedelmi .... a papok fejedelme pitvarában, ki *mondatik* [10]) Kaifasnak,

4. És tanálcsot *tartának*, miként Jézust megfoghatnák és megölhetnék;

5. *Mondanak vala* kedig: Ne ez innep napon, ne talántál háboru lenne a népben.

XXVI. R.

Akkoron *eggbegyülekezének* a papi fejedelmek .... a papi palotájában, ki *mondatik vala* Kaifasnak.

És tanácsot *tartának*, mimódon Jézust álnaksággal megfoghatnák és megölhetnék.

És *mondanak vala*: Ne ez innepen, mert ne talám valami indúlat leszen az nép közett.

---

[9]) A több három fordítás a *láta* alakot használja Lásd a 2) alatt. — [10]) Helyes példája annak, hogy a *lát* alak *lát vala* alak helyett is állhat. — [11]) A

Azok kediglen, mikoron a pínzt elvüttik volna, akkipen *tünek*, mikippen üköt reá *tanították vala*. És ez beszéd *hirhevék* ki az zsidók között mind ez mai napiglan.

Az tizenegy tanítvány kediglen Galileába *ména* az hegyre, holott az Jézus helyt *hagyott vala* ünekiek.

És mikoron látták volna ütet, *imádák* ütet. Nikik kediglen *kételkedinek* ü benne.

És ü hozzájok járulván az Jézus *szóla* ünekiek, ezt mondván: Minden hatalom énnékem *adatott* az mennyben és az földön.

Annak okáirt menjetek el, minden népeket tanítsatok ..... tanítván üket, hogy megtartsanak mindeneket, az melyeket én tünektek *parancsoltam*.

Azok kedig a pénzt elvövén, úgy *cselekedének* a mint őket *tanították vala*. És *kihirhedék* ez a beszéd a zsidók között mind ez mai napiglan.

De a tizenkét tanítványok el*menének* Galileába a hegyre, a melyet Jézus ő nékiek *rendelt vala*;

És midőn látták volna, *imádák* őtet: némelyek kedig *kételkedének*.

Jézus kedig hozzájok menvén, *szóla* nekik és monda: Énnekem *adatott* minden hatalom mennyben és földön.

Menjetek el annak okáért, tanítsatok minden népeket ..... tanítsátok őket megtartani mindeneket, a melyeket *megparancsoltam* tünektek.

XXVI. R.

Akkoron *egybegyülekezinek* az papoknak fejedelmi, ... az papoknak fejedelminek házában, ki Kaifásnak *mondatik vala*.

És tanácsot *tartának*, hogy az Jézust álnaksággal megfognák és megölnék;

És ezt *mondják vala:* Ne ez üdnepen, hogy az népben indúlás ne legyen.

XXVI. R.

Akkoron *összegyülének* a papi fejedelmek.... a papi fejedelemnek palotájában, kinek Kaifas *vala neve*.

És tanácsot *tartának*, hogy Jézust álnaksággal megfognák, és megölnék.

Mondának [11]) kedig: Ne az innep napon, hogy támadás ne legyen a nép közett.

---

vulgatában *dicebant;* a görög szövegben is *ἔλεγον*, t. i. a tanakodást, nem egyszeri alítást akarván kifejezni. Így fordítá a három első; de a kolosvá-

14. Tahát a tizenkettő közzöl egy, ki skariati Judásnak *mondatik vala*, *elmene* a papok fejedelmihez,	Akkoron *elmene* egy az tizenkettő közzül, ki *mondatik* [12]) Judás Iskariotesnek, az papi fejedelmekhez,
15. És *monda* : Mit akartok ennekem adnotok, s én őtet nektek adom. És azok *szerzének* neki harmincz ezüst pénzt.	És *monda* nekik : Mit adtok énnekem és én őtet nektek árulom. De amazok *igérének* neki harmincz ezüst pénzt.
16. S ennek utána *keresi vala* azokat, miként őket (sic!) nekik adhatná.	És ez időtül fogva *kezde* [13]) okot *keresni*, mimódon őtet elárulhatná.
31. Tahát *monda* Jézus azoknak : Ménd tü meggonoszbodtok ez éjjel én bennem	Akkoron *monda* nekik Jézus : Tü mindnyájan megbotránkoztok én bennem ez éjjel . . . .
32. De miután *felkelendek*, előlkellek titeket Galileába.	De mikoron *feltámadok* [14]) elölveszlek tikteket Galileába.

riak nem tanakodást, hanem alítást értenek. V. ö. 1) alatt. — [12]) Megint *lát* és *lát vala*, mint 10) alatt. — [13]) Szép a *keresi vala* és *kezde keresni* közötti ha-

Ezen összehasonlítás eredménye következő : Mindenik fordításban mintegy 50 időalakot, összesen tehát mitegy 200 időalakot húztunk alá; s ennyi között van 3 eset, hol *láta látott* helyett áll; a több megjegyzett eset szófüzeti különbségből, vagy helyes és jogos idő-cserélésből, p. o. abból ered, hogy a *lát* alak *lát vala* és *látand* alakokat pótolja.

Honnan ezen egyezés olyan írók közt, kik személyesen nem ismerék egymást, írataikat is alig olvasák, s még különböző, az időalakokra nézve épen nem hasonlítható nyelvekből is fordítának? Alkalmasint onnan, mert a nyelv szelleme, mely önleges tudatukban elevenebb vala még, mint most bármelyikünkben lehet, kényszerítve kényszeríté őket úgy és nem máskép élni a magyar időalakokkal. — Úgy hiszem, már ez is gondolkodóvá teheti a vádat, nem állít-e olyasmit, minek bizonyítására nincsenek adatai.

Lássuk most a kérdés derekát. Utánozhatták-e a magyar fordítók a latin tempusokat — mert végre is csak ide megyen ki az

Legottan *elmene* az papoknak fejedelmihez az tizenkettőnek egyik, ki Judás Iskariótnak *neveztetik vala*,	Akkoron *elmene* egy a tizenkettők közzül, ki Judás Iskáriotnak *neveztetik vala* a papi fejedelmekhöz,
És *monda* ünekiek: Mit akartok ennekem adni, és én tünektek kezetekbe adom azt. És azok *elvégezék*, hogy harmincz ezüst pinzt adnának üneki.	És *monda*: Mit akartok énnekem adni, és azt én tünektek kezetekbe adom. Ők pedig harmincz ezüst garassal *kinálák* ötet.
És az üdötül fogva alkalmatosságot *keres vala*, hogy kézbe adhatná ütet.	És az időtül fogván alkalmatosságot *keres vala*, hogy ötet elárulná.
Legottan *monda* az Jézus ünekiek: Tü mindnyájan megtántorodtok én rajtam az éjjel....	Akkoron *monda* nekik Jézus: Tü mindnyájan megbotránkoztok én bennem az éjjel....
Minekutána kediglen *feltámadandok*, tü előttetek megyek Galileába.	Minekutána pedig *feltámadandok*, előttetek megyek Galileába.

sonlóság. — [14]) A *lát* alak a *látandok* helyett is állhat, mert a jövő értelmét is magában foglalja.

egész vád? Erre igenesen azt kell vallanunk, hogy a régi magyar fordítók a legdeákosabb akarattal sem utánozhatták volna a latin tempusokat, miután a magyar nyelvnek több időalakja van, mint a latinnak, s ők valamennyi alakot használnak. Azonban mitsem ér mondanunk, tehették-e vagy nem tehették: a tapasztalás mutatja, hogy valóban nem utánozták; s Fogarasi maga hozá fel itt, hogy a müncheni codex első két lapján négyféleképen van fordítva a latin perfectum, így: *szüllé* = genuit, *akarja vala* = voluit, *született* = natum est, *magyaráztatik* = interpretatum est. Dehogy utánozzák a régi magyar írók a latin tempusokat; söt ellenkezőkép cselekesznek, s mi most épen ebből tanuljuk meg a magyar idő-alakok magyaros értelmét.

A latin igének múltidőbeli alakjai: *amabam, amavi, amaveram*; a magyar igének múltidőbeli alakjai: *lát vala, láta, látott, látott vala* és *volt*. A legelső ember, ki latinból magyarra fordíta, bizonyosan érti vala a latint; de érti vala annyira mennyire a magyart is. Föl-

tévén nála a latin nyelv tudását, kérdem, mi veheté arra, hogy a különböző latin alakokat különböző magyar alakokkal fejezze ki? Bizonyosan a magyar nyelvnek akkor élő szokása, mely szerint a magyar időalakok határozott jelentéssel bírnak vala. A latin *amabam* végzetlen múlt (imperfectum) és a múltban tartós állapot vagy ismételt cselekvés; a latin *amavi* is két jelentésre oszlik, végzett jelenre (perfectum) és történeti múltra (praeteritum historicum, mi görögben az aoristus). A régi magyar fordítók a végzetlen múltat *lát vala* alakkal, a múltban tartós állapotot vagy cselekvést is rendesen azzal fejezik ki; de az *amavi* alakot, valamikor történeti múltat jelent, *láta*, mikor pedig végzett jelenidőt, vagy perfectumot jelent, *látott* alakkal fejezik ki. Az *amavi* alak kétféle jelentésének más-más magyar alakkal való kifejezése vajjon utánozás-e? Ha a magyar nyelv élő szokása nem kényszeríti a fordítót, hogy különböztesse meg a történeti múltat a végzett jelentől vagy a perfectumtól: mikép lehet csak képzelnünk is, hogy egy latin alakot kétképen fejezzen ki, még pedig vas következetességgel! — A latinban az indicativi futurumon kivűl van *amavero* alak, mely az *amavi* alakból származik: a magyar fordító nem gondolt annak származásával, hanem értelmével, s *látand* alakkal fejezte ki; csak az új kor él vele úgy, mint indicativi futurummal, ámbár az összes élő nyelv soha sem használja így. Felkaptunk valamit a régi irodalomból, de úgy élünk vele, mint nem soha az, a kitől vettük. Hasonlókép felkaptuk a *lát vala*, *láta* időalakot is a régi irodalomból, de nem úgy élünk velek, mint az, kitől vettük. A *látand, lát vala, láta* alakok jelentését az élő nyelv nem ismerheti, mert magokat sem ismeri mindenütt: nem kell-e hát jelentésöket attól tanulnunk, ki ismerte vala, t. i. a régi kor élő nyelvétől, melyet a régi kor írója követnek?

Nem tudjuk, ki volt az evangeliomok fordítója, melyeket a müncheni codex őríz, s melyek leírási korát szerencsénkre kitéve találjuk imígyen: „E könyv megvégeztetett Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miat, Moldovában, Tatros városában, Úr születetének, ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.“ De akárki volt is, neki finom tudata vala a magyar igeidők jelentéséről. Máté első fejezetének 15 első verseiben 37-szer fordúl elő a *genuit* szó, mely múltidőbeli alak praeteritum historicum, s azt a fordító mindannyiszor *szülé* alakkal fejezé ki. A 16-ik vers így megyen: Jacob autem *genuit Joseph virum Mariae, de qua natus est* Jesus, qui vo-

catur Christus. Itt a *genuit* praeteritum historicum, de *natus est* perfectum, vagy végzett jelen, amazt a fordító helyesen a *szülé*-vel teszi ki, ezt is *születék*-kel, pedig *született*-el kellett volna fordítania. Azonban a kézirat másolata szerint *születet*-et is lehet olvasni, legalább a néhány sorral lejebb álló ‚nemzetek' szóban igen hasonló *t* betű látható. A következő verseket ide írjuk latinúl, azután a régi és Károlyi fordításokban:

Vulgata.	*Müncheni codex.*	*Károlyinál.*
18. Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, *inventa est* in utero habens de Spiritu sancto.	Christusnak kedig születete így vala. Mikor ő anyja Mária volna menyeztetett Josephnek, mi előtt egybe jőnének, *leleteték* ő méhében valván sz. lélektől.	A J. Krisztusnak születése pedig így volt. Mikor az ő anyja Mária eljegyeztetett volna Józsefnek, minekelötte ötet haza vinné, *találtaték* viselősnek a sz. lélektől.
19. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere (παραδειγματίσαι), *voluit* occulte dimittere eam.	Mert kedig Jóseph ő ferje igaz volna, s nem akarná ötet beadni, *akarja vala* ötet titkon elhagyni.	József pedig az ő férje, mivel hogy igaz ember vala és *nem akará* ötet gyalázatba keverni, *akará* ötet titkon elhagyni.
20. Haec autem eo cogitante, ecce Angelus Domini *apparuit* in somnis ei, dicens: Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam, quod enim in ea *natum est*, de Spiritu sancto est.	Ő kedig e gondolván, íme Úrnak angyala *jelenék* neki álmában mondván: Jóseph, Dávidnak fija, ne akarj félned Máriát te feleségedet hozzád venned, mert mely ő benne *született*, sz. lélektől vagyon.	Mikor pedig ezeket magában elgondolta volna, íme az Úrnak angyala álomban *megjelenék* néki és monda: József Dávidnak fija, ne félj elvenned Máriát feleségül, mert a mi ő benne *fogantatott*, a sz. lélektől vagyon.
21. Pariet autem filium stb.	Szül kedig fiat, stb.	Szül pedig fiat stb.
22. Hoc autem totum *factum est*, ut	Mind ez kedig *lött*, hogy beteljesednék,	Mind ez pedig azért *lett*, hogy megtel-

adimpleretur, quod *dictum est* a Domino per prophetam dicentem :	mely *mondatott* urtól próféta miatt, mondván :	jesednék, a mit az Úr *mondoti volt* a próféta által, ki így szól :
23. Ecce virgo in utero habebit et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod *est interpretatum :* nobiscum Deus.	Ime szüz val fiat ö méhében s szül, s hivatik ö neve Emmanuelnek, mely *magyaráztatik :* mi velönk isten.	Íme egy szüz fogad az ö méhében és szül fiat, és nevezed annak nevét Emmánuelnek, melynek *magyarázata ezt teszi :* mi velünk isten.
24. Exsurgens autem Joseph a somno, *fecit* sicut *praecepit* ei Angelus Domini, et *accepit* conjugem suam.	József kedig felkelvén álmából, *tön* miképp *parancsola* neki úrnak angyala, s vevé ö feleségét;	Felserkenvén pedig József az álomból, úgy *cselekedék* a mint neki az Úrnak angyala *parancsolta vala*, és *elvevé* Máriát feleségül;
25. Et non *cognoscebat* eam, donec *peperit* filium suum primogenitum, et *vocavit* nomen ejus Jesum.	S nem *esmeré* meg ötet, mignem *szülé* ö elö lött fiát, s *hivá* ö nevét Jézusnak.	És nem *esméré* ötet mig *szülé* amaz ö elsöszülött fiát, és *nevezé* annak nevét Jézusnak.

Ezen hét versben a latin perfectum hétszer áll praeteritum historicum értelmében, mely a régi és az újabb fordításban ötször *láta* alakkal van fordítva, úgymint : *inventa est* = leleték, találtaték; *apparuit* = jelenék, megjelenék; *fecit* = tön, cselekedék; *peperit* = szülé, szülé; *vocavit* = hivá, nevezé; kétszer eltérnek a fordítások, úgymint erre nézve : (19.) Joseph *voluit* occulte dimittere eam, mit az újabb fordítás is történeti múlttal fejez ki : József *akará* ötet elhagyni, de a régi fordítás, végzetlen múlttal él : József *akarja vala* ötet elhagyni; — azután erre nézve : (24.) *fecit* sicut *praecepit* ei Angelus, mit meg a régi fordítás követ, így : *tön* mikép *parancsola* neki úrnak angyala, az újabb fordítás pedig imigy ád : *cselekedék,* a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala*. Ennélfogva a magyar fordítások mindenike tulajdonkép hatszor fejezi ki történeti múlttal a latin praeteritum historicumot, s csak egyszer tér el mindenike attól.

S ezen eltérés olyan, hogy még neveli a magyar fordítások önállását és helyességét az időalakokra nézve. Joseph *voluit* occulte dimittere eam, ezt a régi fordítás így fejezi ki : *akarja vala.* A végzetlen múlt annyira helyén van itt, hogy csudálkoznunk kell a fordítónak éles nyelvtudatán. Tudniillik azon közben, hogy József az elhagyási akaratban vala, jelenék meg neki az Úrnak angyala. Az újabb fordító nem fogja fel ily élesen a gondolatot, azért követi a latin praeteritum historicumot, így : *akará* őtet titkon elhagyni. Ámde mind két magyar fordítás hű marad felfogásához, a régi az által, hogy így folytatja : ő kedig *ezt gondolván* (azaz elhagyási akaratban lévén), a mivel az előbbi végzetlen múltat ismétli; az újabb az által, hogy történeti múltat tevén oda, így folytatja : mikor ezeket magában *elgondolta volna.* — Lássuk a másik eltérést : Joseph fecit sicut praecepit ei Angelus; ezt a régi fordítás így teszi magyarrá : József *tön*, mikép *parancsola* neki úrnak angyala; az újabb meg imígy : *cselekedék,* a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala.* Itt a régmúlt nagyon helyén van, mit azonnal észreveszen az olvasó.

A latin perfectum, mint csak perfectum (végzett jelen) s nem mint történeti múlt, négyszer fordúl elő : *natum est* = *született, fogantatott*; *factum est* = *lött, lett; dictum est* = *mondatott, mondott volt* (mely kis eltérést csak úgy kell helyeselnünk, mint a *parancsolta vala*-t), *interpretatum est.* De ezen utóbbi valóban jelenidőnek értelmével bír, mit már a görög eredeti is bizonyít, mely *μεθερμηνευόμενον.* A régi fordítás nehezen ismeré a görög szöveget, de bizonyosan tudja vala a latin szónak értelmét, mert így fordítá : *mely magyaráztatik;* az újabb fordítás is ezen értelmet fejezi ki mondván: melynek *magyarázata ezt teszi.* Tehát ezen eltérés is mind önállóságát, mind helyességét (az idö-alakokra nézve) bizonyítja a két fordításnak.

De még egy nagyon figyelemre méltó eltérés van itt. A latin szöveg mondja : et non *cognoscebat* eam donec peperit, követvén a görögöt : *καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε.* A két magyar fordítás egyezőleg így fordítja ezt: és nem *esméré* meg őtet. Miért? Oda fent mondók, hogy a latin imperfectum kettőt jelent : végzetlen múltat, s a múltban tartós állapotot vagy ismételt cselekvést. Példa tegye világossá : Livius lib. XXVI. c. 1. Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum Idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de

provinciis exercitibusque Patres *consuluerunt* (történeti múlt). Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, *prorogatum* imperium *est* (tört. múlt), atque exercitus, quos *habebant* (végzetlen múlt) decreti. Ea tum cura maxime intentos *habebat* (végzetlen múlt) Romanos. Itt az imperfectum végzetlen múltat teszen, olyat t. i. mely a történeti múlt alatt folyamatban vala; Q. Fulvius és Ap. Claudius az előbbi esztendőbeli consuloknál *meghagyák* a sereget, mely akkor kezöknél *vala.* — De ha Tacitus ismeretes helyét, Agricola életírása elejéből, veszszük: Sed apud priores ut agere memoratu digna pronum magisque in aperto *erat*: ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio *ducebatur*, — itt meg az imperfectum a múltban, mely már nincsen, tartós állapotot vagy ismételt cselekvést, tehát nem a történeti múlthoz képest végzetlen múltat jelent. Ilyen imperfectum a vulgatabeli *cognoscebat*, melyet a két magyar fordítás egyezőleg történeti múlttal fordít; hogy ez különbözik a 19. versbeli *akarja vala*-tól, legott világos. A *cognoscebat* az íróra nézve teljesen elmúlt, azért helyesen teszik ki történeti múlttal a magyar fordítások; ellenben az *akarja vala* az ott lévő múltra nézve folyamatban álló cselekvés, azért lehet, sőt véleményem szerint, kell ott a végzetlen múlt. — De hogy még jobban megismerkedjünk az imperfectummal mint végzetlen múlttal, tegyünk ide még néhány példát.

Vulgata.	*Müncheni codex.*	*Károlyi fordítás.*
Audiens autem Herodes rex *turbatus est* et omnis Jerosolyma cum illo.	Hallván kedig Herodes király *megszomoróttaték*, s mind Jérusalem ö vele.	Ezeket pedig mikor hallotta volna Herodes igen *megháborodék* stb.
Et congregans omnes principes Sacerdotum et scribas populi, *sciscitabatur* ab eis, ubi Christus nasceretur.	S egybegyüjtvén a papoknak minden fejedelmeket, s a népeknek írástudóit, *tudakozik vala* tölök, hol Christus születnék.	És egybegyüjtvén minden papi fejedelmeket és a község között való irástudókat, *tudakozik vala* tölök stb.
In diebus autem illis *venit* Joannes prae-	A napokban *jöve* János baptista, pré-	Akkor az időben *eljöve* keresztelő Já-

dicans in deserto Judaeae,	dikálván Judeának kietlenében,	nos, ki *predikál vala* Judeának pusztájában,
et dicens : Poenitentiam agite, *appropinquavit* enim regnum coelorum.	és mondván : Penitentiát tartsatok, mert *elközeleit* mennyeknek országa.	és ezt *mondja vala:* Térjetek meg, mert *elközelített* a menynyeknek országa.
Hic est enim, qui *dictus est* per Isaiam prophetam stb.	Mert ez az, kiröl *iratott* Jézaias próféta miatt stb.	Mert ez amaz, kiről *szólott* Ésaiás próféta stb.
Ipse autem Joannes *habebat* vestimenta de pilis camelorum, et zonam pelliceam circa lumbos suos: esca autem ejus *erat* locustae et mel silvestre.	Ez János pedig *val vala* ruhát tevéknek szöréből, s ködmen ruhát ő farcsoka környöl, ö étke kedig *vala* sáska és vad méz.	Jánosnak pedig ruhája *vala* teveszőrből, és az ő derekának öve bőrből (csinált) : elesége pedig *vala* sáska és erdei méz.
Tunc *exibat* ad eum Jerosolyma stb.	Tahát *kimegyen vala* ő hozzá ménd Jérusálem stb.	Akkor *kimennek vala* ő hozzá stb.
Et *baptizabantur* ab eo in Jordane stb.	S *megkeresztelkednek vala* ő töle Jordánban stb.	S *megkeresztelkednek vala* ö töle a Jordán vizében stb.
Videns autem multos Pharisaeorum et Sadducaeorum venientes ad baptismum suum, *dixit* eis : Progenies viperarum, quis *demonstravit* vobis fugere a ventura ira?	Látván kedig a leváltaknak és a Szaduceusoknak sokit, jövőket ő keresztségére, *monda* nekik : Kecskekígyóknak nemzeti, ki mutatott nektek elfutnotok istennek jövendő haragjától?	Mikor pedig látta volna János . . . . *monda* nekik : Mérges kígyóknak nemzetségi, kicsoda *intett* meg titeket stb.

Ezekben a lat. imperfectumok : *sciscitabatur* = tudakozik vala, *habebat* = val vala, vala, *erat* = vala, *exibat* = kimegyen vala, kimennek vala, *baptizabantur* megkeresztelkednek vala. Ezen öt latin imperfectum közzül a három első, mint történéti múltakra vonatkozók, tisztán végzetlen múltak; az *exibat* és *baptizabantur* pedig a

múltban tartós állapotok, nem végzetlen múltak, mert az íróra vonatkoznak, nem Jánosra, kire nézve a maga eljövetele és az emberek eljövetele (hogy keresztelködjenek) egyiránt és egymásután következő idő-mozzanatok. Az első három latin imperfectumot nem lehete máskép fordítani, mint van; de a két utóbbit, az oda fent értelmezett *cognoscebat* szerint, itt is történeti múlttal lehetett volna fordítani. A vizező Károlyi még a *praedicans* és *dicens* alakokat is, melyeket legalkalmasabban *predikálván*, *mondván* félékkel kellett volna fordítania, szükségtelenül végzetlen múltosan fejezé ki. S íme itt van megjelölve a végzetlen múlttal való visszaélés. A régi fordítóknak meglepő helyesen sikerült megkülönböztetni a latin perfectum két *láta* és *látott* jelentését, — mint ezen darabból is kitetszik — az imperfectum megkülönböztetésében nem voltak mindenkor szerencsések. Magyarúl csak a szorosan vett végzetlen múlt lehet *lát vala;* a múltban tartós állapot vagy cselekvés a dologhoz képest lehet *láta* (mi legtöbbször áll) vagy *látott.* Hogy Tinódi és Károlyi Gáspár, a legpongyolább iró létökre, amaz a *vala*-ra rímel, ez meg a *látván* alakot is helytelenül és rútúl *lát vala*-ra bontja fel: azt nem a magyar nyelv, hanem ezen irók ügyetlenségének kell felróni, mit mi kerülni tartozunk. — A helyességet tanulni kell, a helytelenség fölismerése magától jö. Az új irodalom is, nem akar ván megismerni és megtanulni a végzetlen múltat, a *vala* alakokkal másfelé, hol annak nincsen helye, rútítja el a nyelvet.

Ezen taglalás után fordúljon vissza az olvasó a 28—35. lapokon közlött példákra, s elmélkedjek rajtok. Én itt a befejezésre sietek.

Ha ki megvizsgálja a kijelelt régi kornak (1466—1700) irodalmát, következőkről fog meggyőződni:

1) A magyar régi fordítók és eredeti írók megegyeznek az idő-alakok használatában;

2) nem latinosan élnek azokkal, mert p. o. a *láta* és *látott* alakokra nézve, melyek együtt a latin perfectumnak felelnek meg, lehetetlen vala utánozniok a latin nyelvet;

3) de nem is találomra élnek azokkal, mi már az egyes írók mind önmagokkal mind egymással való egyezéséből szükségkép következik. A 28—35. ll. közlött mutatványból az illető egyezés nagyon szembe ötlik; a 37. 38. lapokon felhozott első mutatványban pedig a *lata* alak 44-szer fordúl elő, mint praeteritum historicum; egyszer-egyszer tér el mindenik fordítás a vulgátától, de akkor is helyesen. A másik mutatványban 3-szor fordúl elő ezen alak, mind-

annyiszor praeteritum historicum gyanánt. Tehát Máté első fejezetének huszonöt, második fejezetének (3—4.) két, s harmadik fejezetének 7, összesen 34 verseiben a *láta* alak 47-szer fordúl elő, s mindannyiszor mint praeteritum historicum, — miben nem is lehet vala utánozni a latint. S akárhol is a kijegyzett százak alatt ilyen egyezést találunk a *láta* alakra nézve. Méltán mondhatjuk tehát, hogy ezt az alakot a régi írók *τέχνῃ* nem *τύχῃ* használák.

A *lát vala* alak mindannyiszor a latin imperfectumot fejezi ki ezen mutatványokban; miből hasonlókép azt kell kihoznunk, hogy ezen magyar alak igazán és valóban a *végzetlen múltat* teszi, mely a történeti múltra vonatkozik. De teszen-e *tartós állapotot* vagy *ismétlödő, gyakori cselekvést* is a múltban, arra nézve marad fen némi kétség. Jeles példából látjuk: hogy a magyar fordítók a *cognoscebat* alakot helyesen *esméré* alakkal fordíták, mert abban nem találnak vala végzetlen múltat. Ilyen eset többször fordúl elő, például a 28. és 33. lapon az 1) és 11) jegyzetek alatt; de előfordúlta annál inkább bizonyítja a régi írók nem-utánozását ott is, hol látszólag könnyü vala az utánozás. Másfelöl azt is látjuk Károlyi fordításából, hogy ez szükségtelenül a *látván* alak helyett is *lát vala* alakot használ, mit kerülni lehet és kell.

A *látott* alak hatszor fordúl elő az utóbbi két mutatványban, mindannyiszor perfectum, vagy végzett jelen értelmében. Hogy ebben mi nagy bizonyító erő van, tessék azt gondolni: A két utóbbi mutatványban (mert csak ezekről beszélünk itt) a latin perfectum ötvenháromszor fordúl elő. Mit tesznek vele a magyar fordítók, egy magyar időalakkal fordítják-e az egy latin alakot? mit szükségkép tesznek, ha puszta utánozók. Dehogy fordítják egy alakkal, hanem negyvenhétszer *láta* alakkal, mikor t. i. a latin alak praeteritum historicumot jelent, hatszor *látott* alakkal, mikor ugyanazon latin alak perfectumot jelent.

A *látand* alaknak nincsen helye a felhozott utóbbi két mutatványban, de a kijelölt százak alatt kivétel nélkül mindenkor *föltételes jövendőt*, mihez a latin futurum conjunctivi hasonlítható, fejez ki, mint a 35. lapon, a 32. versben is látók, — soha de soha sem teszen futurum indicativit. Ellenben mit csinál vele az új iroi nyelv? Ellenkezik arra nézve az élő köznyelvvel, mely azon alakot általában nem ismeri; de ellenkezik a régi irodalommal is, mely azt ismeri, s az akkor élt köznyelvből vette. A *látand* alakra nézve az új

irói nyelvnek, valahányszor azt futurum indicativi jelentésében alkalmazza, semmi gondolható és látható alapja nincsen. Ily alaptalanúl tántorog a *lát vala*, *láta* és *látott* alakok alkalmazásában is. Ezekre nézve is, az élő köznyelv semmiféle igazítóúl nem lehetvén az irói nyelvnek, csak a régi szavahihető magyar nyelv lehet mintánk. Ha igaz, hogy ez döntötte el az ikesség kérdését, s joggal dönthette el: úgy az fogja az idő-alakok jelentésének kérdését is eldönteni; legalább mindnyájunk előtt világos, hogy rajta kivül más nem is döntheti. S ha még sem dönthetné el? Akkor tudományosan fogom megmutatni, hogy e hiányból eredő hiba nem a magyar nyelvnek, hanem magunknak tulajdonítható.

HUNFALVY PÁL.

SZABATOSSÁG A MAGYAR IGEIDŐKBEN.

(OLVASTATÉK MARTIUS 10-KÉN.)

„Hogy más az *üszög* s más az *üszök* azt igen helyben hagyom, mert a két értelmű szavaknak egyébiránt is kérlelhetetlen ellensége vagyok.“ Berzsenyi 1812-ben Kazinczyhoz.

Minden egyes nyelvnek, valamint minden egyes nemzetnek sőt egyes embernek megvan a maga sajátsága, mind külső mind belső jelleme.

Ismertem szülőföldemem két ikerfitestvért, ismertem Erdélyben a székely földön Maros székben egy grófi családban két ikernőtestvért, kiknek, még serdültebb korukban is, egyikét a másiktól csak a család együttlakó tagjai, vagy némely igen gyakori látogatók tudák vala megkülönböztetni, más idegenebbek teljességgel nem.

Mindenki tudja, hogy van az emberiségnek általános jellege, mely minden egyesre — néha többé-kevésbbé — reá illik, de vannak különös jellegek, melyek az emberségben minden egyes személyt megkülönböztetnek a másiktól és többitől.

Léteznek a nyelveknek is — az emberiség egyik legbámulandóbb szervezetének — általános törvényei, melyek minden, vagy tudomásunkhoz hübben szólva a legtöbb ismeretes nyelvekre illeszthetők és reájok illenek is, melyek iránt a nyelvbuvárok meglehetős tisztában vannak, de vannak mások, melyek csak egyes nyelvek sajátjai, melyek csak az egyik vagy másik nyelvben találtatnak fel, melyek a nyelv egyediségét alkotják.

Van tehát általános nyelvbölcselet, mely minden vagy több ismeretes nyelvek eredeti törvényeit fejtegeti, van valamely egyes nyelvnek saját bölcselete, mely ennek sajátságaival foglalkodik.

Így van ez más tudományban is.

Van általános jogbölcselet, van a magyar jognak saját bölcse-

lete. Így például mily érdekes a magyar nők polgári jogainak vizsgálata. Hajadon állapotban, bár a teljes kort meghaladták is, a törvény még mindig gyámság alatt tartja mind nemök gyöngesége miatt, mind azért, mert a másik nem csábításainak, kísérteteinek — a mi nem az ő hibájok — jobban ki vannak téve, mint ellenkezőleg a finem. Házasság után még teljes kor elérte előtt is a férjökéihez hasonló jogokkal ruháztatnak fel; özvegységök esetére pedig jóval több jogokkal bírnak, mint a nőt vesztett férjek. Mĭk csak a szomszédban is mind másképen vannak.

Az általánost valamely nyelvben elsajátíthatja söt tökéletesb érvényre emelheti az idegen nyelvbuvár is, és a nyelvhasonlítás itt különösen roppant szolgálatokat tehet, de a különöst, az egyedi nyelv észjárását — ha tetszik — philosophiáját alig ismerheti, alig tudhatja más, mint a családbeli, a ki egész életét vagy annak nagyobb részét a családban, a nemzet kebelében töltötte, a nemzeti nyelv múltjával, mint jelenével a lehető legjobban ismeretes.

Egy némelyikünk vádoltatik, hogy a nyelvben bölcselkedünk a nélkül, hogy a tényeket figyelembe vennők. Részemről ily képtelenséget soha sem állítottam, és elég sok és terjedelmes értekezéseim mellett még csak gondolhatónak sem hivém, hogy valaki ilyest tartson rólam.

Az én hitem ez :

Ha van általános nyelvphilosophia — a minthogy erről senki sem kételkedik — az csalhatatlanúl annál tökéletesb lesz, minél több tényeket tud az egyes nyelvekből általánosítni.

Továbbá :

Ha van különös nyelvphilosophia — a mit bajosan tagadhat valaki, mert mind mondám, minden nyelvnek, mint minden nemzetnek, söt egyes embernek megvan saját felfogása, észjárása, tehát bölcselete — ez is annál tökéletesebb lesz, minél több tényeket képes azon külön nyelvből fölvenni magába.

Tehát

A magyar mint élő nyelvben is nem a régi nyelv egyedül, nem a mai nyelv egyedül, sem valamely vidéki vagy tájszokás egyedül, nem annak többé kevesebbé rokon nyelvekkel hasonlítása egyedül, nem az általános nyelvbölcselet egyedül, hanem mindezek öszvesen alapíthatják meg és alkotják a magyar nyelvbölcseletet vagy nyelvtudományt, és ha egyik vagy másik állítás ellen valamikor felszólal

tam, ezt csak azért tevém, mert azt gondolám vala, hogy egyikünk vagy másikunk kizárólagos szerepet követel valamelyiknek a tudományban, mi ha nem úgy van, annál nagyobb szerencse, de más részről mi is igényelhetjük, hogy ily egy oldalúságot szintén senki se higyjen rólunk.

Egyes emberek mindent nem tudhatnak. Egyesek tehát czélszerűbbet nem tehetnek, mint ha csak egyik vagy másik ágra fordítják, melyre különösb vonzalmat vagy hivatást éreznek, kiváló munkásságukat. S többeknek közre munkálása, a külön erőknek egyesítése fogja aztán a kivánt sikert eredményezni. A mi csekély magamat illet: vannak e testület kebelében számosan, kik a nyelvészet körében, ennek egyik vagy másik ágában engemet sokkal felülhaladnak. Egyikök a magyar régiségben, másikok a népnyelvben, ismét másikok az uralaltaji, vagy török-tatár, vagy sémi stb. nyelvekben nálamnál hasonlíthatlanúl többet tehetnek; azonban — szerénytelenség nélkül legyen mondva — én nyelvünk sajátságait, egyediségét szeretem mindenek fölött fürkészni, s innen magyarázandók bizonyosan sok tekintetben hiányos törekvéseim, de a melyek más irányú törekvésekkel nem csak ellentétben nincsenek, sőt ezeket támogathatják.

Mire nézve jelen értekezésem is némi tanulságól és meggyőződésül szolgáland.

Hanem lássunk egyelőre némely más hasonszerű példákat is, melyek az előbocsátottak némi felvilágosítására szolgálhatnak.

Lehet-e egyszerűbb szó és fogalom ezeknél: *bátya*, *öcs.* És mégis hány nyelv van, mely azt így egyszerűen és minden sajátságaiban kifejezni bírja? Nem csak, hogy azokat például a latin *frater natu major*, *frater natu minor* kitételek három-három szóban adják vissza, hanem még sajátságosabbakul tünnek fel azok a népéletben. Tudjuk, hogy *bátyám* és *öcsém* nevekkel illetik egymást nem csak a vérségi rokonságban levők, hanem némileg az ugyanazon polgári osztályú sőt foglalkodású honlakosok is. És valamint fiatal korunkban büszkeségünknek tartottuk, ha egy Kazinczy Ferencz, egy Szemere Pál ‚uramöcsém' czímre érdemesíte, úgy jelenleg is mily jól esik hallanunk, ha egyik vagy másik barátunk ifjú sarjadékai a czifra, de hideg czímezések helyett a kedélyes ‚uram bátyám' néven szólítnak bennünket!

A köznépnél pedig igen sok helyen a szolga bátyjának hívja gazdáját s nénjének asszonyát.

Már most hogyan fejezzük ki mind ezt valamely idegen nyelven, úgy hogy a magyarnak oly egyszerűen és teljes értelmét még pedig mind vérségi, mind osztályi, mind szellemi, mind foglalkodási rokonság értelmét s jobbadán kedélyes értelmét is visszaadja?

Sajátsága a magyarnak, melyben a többek közt a török és persa nyelv is osztozik, hogy sokaságot jelentő számnév mellett a főnév nem a többesben, hanem csak a törzsben szokott állani, pl. *nyolczvan lépcső* (a perzsában : *hestád pájə), mindkét láb* (perzsáúl : *her du pái), két száz szolga* (törökül: *iki jüz ghoulám)*. És ki merné azt állítni, hogy a magyarban, törökben és perzsában nincs többes, hanem példáúl *lépcső* és *láb* és *szolga* egyest is, többest is jelent?

A magyarban a jövő helyett ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő értelmét kifejezi, csak jelent használunk. De nem volna-e a legnagyobb tévedés azt állítani, hogy a magyar jelen idő, talán más nyelvek példájára is, jövő időt is fejez ki?

Soha sem fejezi ki a jövőt, hanem szabatosan szólva a fölvett esetben is csak jövőben jelent fejez ki. ‚Budára megyek' magában mindig azt teszi : most megyek, hacsak oda nem teszek valamely szót, mely a jövőt vagy világosan kifejezi, vagy legalább sejteti, pl. „holnap Budára megyek", vagy : „mikor Budára megyek", tehát ezek szabatosan szólva *jövőben jelenek*. Söt ezek is különbözők : „Valahová menendesz, *megyek*" és „valahová menendesz, *menni fogok*", amabban : ‚akkor, azon időben megyek', emebben : ‚azután megyek' amaz *jövőben jelen*, emez *jövőben jövő*. S ezen elv és szabály ellen, a jövőben jelent illetőleg sem az élő nyelvben, sem a régiségben nem találunk példát.

Jászay codexben noha például csaknem az egész XXIIII. Fejezet jövő időkből áll a latinban, a magyar forditásnál alig találunk néhány jövő alakra, a legnagyobb rész jelennel fejeztetik ki. De épen csak azon néhány jövő adja meg a jelennek is a jövő értelmét, példáúl : „Vépének ő hozjá titkon ő tanejtványi mondván : Mondjad meg münekönk mikor ezek *lesznek* és mely *leszen* te jöveteledneк és e világ végezetének jelensége? És felelvén Jézus monda azoknak : Lássátok hogy valaki tütöket el ne hitessen, mert sokak *jönek* en nevemben mondván : Én vagyok Krisztus és sokakat *elhitetnek*. Mert *hallandók vagytok* hadakat és hadaknak hirét. Lássátok hogy

meg ne szomorodjatok, mert ezeknek lenniek kell, de nem ottan vége. Mert *támad* nemzet nemzet ellen, és ország ország ellen és *lesznek* halálok és éhségek és földindólások helyeken. Ezek kedig ménd a sirelmeknek kezdete. Tahát (= akkor) tütöket *elárolnak* tö-rödelmbe és *megölnek* tütöket és *lesztek* menden embereknek gyü-lölségekben en nevemért. És tahát sokak *meggonoszbodnak* és ön egymást *elárolják* és *gyüllölik* egymást. És *támadnak* sok hamis pró-féták és *elhitetnek* sokakat. És mert *megbővődik* hamisság, sokaknak meghidegől szerelmek" stb.

Láttuk, hogy közben-közben is jönnek elő kifejezések, melyek világosan a jövőt tüntetik fel, pl. *lesznek, tahát* (mely annyi mint *akkor)*, de főképen az elbeszélés kezdete mutatja, hogy mind-ezek jövőben történendők: Mondjad meg münékönk, mikor ezek *lesznek?*

Íme több példát adék elő, hogy egyik vagy másik tárgy töké-letesb kifejtésében a nyelvbuvárlat több ágai vesznek részt. Így volt ez minden időben. Nem régi dolog, hogy ikes igéinkre nézve nem csak a népnyelv, hanem az írók is ingadoztak, sőt egy igen hatalma-san támogatott grammaticusunk, kinek nyelvtana iskolai tankönyvül is használtatott, az ikes igeragozást egészen idegenszerünek s kikü-szöbölendőnek állítá. Jött Révay és megmenté azt a régi nyelvből. Továbbá elérkezett egy másik idő, hogy a magyar nyelv az iskolák-ban, a törvényhozásban, a kormányzásban, a magasb társalgási kö-rökben illető helyét elfoglalja s úgy találtaték, mintha az nem felelne meg minden igényeknek. S jött Kazinczy és a régi alapokra ugyan, de újabb, czélszerűbb, művészibb stilben új épületet alkota, új nyel-vet teremte.

Most lépjünk közelebb fölvett tárgyunkhoz.

Mindenek előtt azon határozatlan *első, második* múlt nevezetek helyett, noha azokat Révay is úgy használja, adjunk nekik határo-zottabbakat, jellemzőbbeket, a nélkül, hogy még most belső jelentő-ségökbe ereszkednénk.

Legfeltünőbb külső sajátsága a két egyszerű magyar múltnak, hogy egyiket önhangzó *(a* vagy *e,* pl. mond-a, kér-e) a másikat más-salhangzó *(t* vagy *tt,* pl. kér-t, mond-ott) képezi; legyenek tehát ezek egy-előre *önhangzós* és *mássalhangzós múltak,* s a harmadik, melyről még a jelen értekezés folyamában szó lesz: *összetett* vagy *körülírt múlt* (pl. kér vala, mond vala).

Újabb időben némely jeles nyelvészeink azon elvet állíták fel, hogy az önhangzós múlt *elbeszélési idő*, *elbeszélési múlt* *). Nagyon helyesen! én sem mondhatok mást. — Nincs is tehát köztünk különbség? — Dehogy nincs. Sőt igen is nagy. Érintett társaink azt tanítják — mást legalább nem vehetni ki munkáikból, hogy a magyarban is csak *egy* elbeszélési múlt volna, mint sok más nyelvben. Holott széles értelemben véve legalább is hat elbeszélési múltunk van, szorosabb értelemben pedig három.

Erre némi magyarázat kivántatik.

Az elbeszélő nyelvszerkezet — legyen az a mit eléad, igazi vagy költött történet, — mindig már megtörtént dolgokkal, tehát múltakkal foglalkodik. Még az elbeszéléseknél minden ismeretes nyelvben előfordúló azon körülmény is, hogy olykor múlt helyett jelen használtatik, semmit sem változtat ez elven, hisz mindenki tudja, hogy ekkor a jelen csak a beszéd élénkebbitésére szolgál, és belső értelmére nézve mindig múltat képvisel.

A múltak tehát általában elbeszélési idők.

Ámde a múltak közt is újra több eltéréseket, mintegy árnyéklatokat lehet megkülönböztetni. A történt események ugyanis, melyek az elbeszélés tárgyait teszik, olyanok lehetnek, melyekben több-kevesebb húzamosság vagy tartósság tünik fel, melyek minden más időben is előfordúlhatnak, pl. *meglátni valamit* csak egyszer és egyszerre történik, *nézni valamit*, húzamosabb időt fejez ki. A múlt időkben ezeket némely nyelvek (s ezek a tökéletesbek közé tartoznak) külön alakkal is különböztetik meg. Vannak továbbá események, melyek másokkal egy időben történnek; ezek közt ismét olyanok, melyeknek egyike, a másikkal összefüggésben van. Például a ‚Magyar Nyelvészet‘ 1859-ki folyamában a 17-dik lapon ezt olvasom: „Mikor legelőször *hallottam* erdélyi szónokot, *föltetszék* nekem az utolsó szótagok felcsapása különösen a mondatok végén,“ íme két esemény: 1-ső és fő esemény: „erdélyi szónokot *hallottam*, 2-ik, mely amazzal nem csak egy időben történik, hanem azzal összefüggésben van, arra viszonylik: *föltetszék* nekem az utólsó szótagok felcsapása.“ S a két múlt úgy van összeállítva, mintha én mon-

*) Mást jelent a *beszélő idő* nevezet, melyet első értekezésemben használék, de most más oldalról kivánván a tárgyat fejtegetni, ezen nevezetet és fejtegetést egészen mellőzöm. Egyébiránt a végeredmény ugyanaz lesz.

dottam volna barátunk tolla alá. Végre egyik esemény a múltban is megelőzi a másikat. Ezek az úgynevezett plusquamperfectumok.

Innen, olvassa meg valaki a legjelesebb nyelvtanokat, a görögben *három elbeszélési* vagy *történelmi múltról* van említés, ú. m. aoristus, imperfectum és plusquamperfectumról (a görög perfectumot nem annyira elbeszélésben, mint egy különös esetben használják, melyet első értekezésemben előadtam, s alább is megérintendek); a latinban az aoristus helyett perfectum tétetvén, ez az imperfectummal és plusquamperfectummal együtt szintén három múlt, s mind a három elbeszélési vagy történelmi.

A német nyelvben a perfectum, a mely már különben is összetett alakú, az általános kivált írói szokás szerént szintén különös esetben használtatván, melyet első értekezésemben hasonlókép előadtam, a görög aoristus és imperfectum, vagy latin perfectum és imperfectum kifejezésére, tehát mind az egyszerre történő mind a tartós, és mind a fő mind az erre viszonyúló múlt külön kifejezésére nem bír különös, hanem csak azon egy alakkal, tehát nem is képes ezen árnyéklatokat megkülönböztetni; Becker jeles német nyelvész ezen példájában: *als* ich *abreiste, ging* die Sonne auf, a két idő, melyek közöl pedig egyik a másikra viszonylik, csak azonegy alakkal — imperfectummal — fejeztetik és fejeztethetik ki. Innen van, hogy a plusquamperfectumtól elgondolva, a német nyelvben csak egyetlen elbeszélési idő van. Tehát úgy látszik, hogy szerencsétlenségünkre, vagy tán szerencsénkre, mert bővebb fürkészetet hoza vala létre, épen ez adott alkalmat némely nyelvészeink azon véleményére, miszerént a magyarban is csak egyetlen egy elbeszélő múltat állítának fel. Holott tágasb értelemben véve, mint föntebb a görögben és latinban, nálunk legalább hat múlt van, melyek az iménti fejtegetés szerént a görög és latin értelmében mind elbeszélési múltak, ú. m. *kére*, *kér vala*, *kére vala*, *kért*, *kért vala* és *kért volt* (a régieknél *kér volt* is) és ha a plusquamperfectumokat elhagyjuk, mégis négy múlttal bírunk két görög és két latin és egyetlen egy német ellenében; vagy ha az összetett alakúakat ide nem akarnók is számítani, két egyszerü múlttal, a görög és latin két múlt példájára és a még mindig csak egyetlen egy német múlt ellenében. Hát ha még tudjuk,mily megbecsülhetetlen gyöngyszem rejlik ezen két egyszerü alakú múltunkban, akkor bátran ki merem mondani, égre ki-

áltó vétek volna nyelvünket, például német szegénységbe sülyeszteni alá.

És ez némi megfejtést igényel.

Tudjuk, hogy a művészetekben a *szép alapja* általán a különbözések vagy különbféleségek egységében, még pedig arányos egységében rejlik.

Világosság és árnyék a festészetben, consonance és dissonance (magyarúl, ha tetszik: derült és zürhangzat*) a zenében, és mindenek fölött azoknak aránylagos öszveillése, illesztése stb. alkotják a szép elemeit. A szép műben nem-avatott szemlélő vagy hallgató sokszor nem tudja megmondani, mi és miért tetszik neki abban, hanem csak hogy tetszik. A műértő pedig okát is tudja adni, miért ez vagy amaz mű szebb és tökélyesb a másiknál; mert ismeri azon finom részleteket, melyek valamely szép műben a különbféleségeket, mondhatnók ellentéteket, kiegyenlítik, egymásba olvasztják. Mert az árnyéklatban és zürhangzatban is, sőt ezek legkisebb részleteiben, szabatos törvények léteznek, melyeket a kiképzett műértőnek nem csak érzenie, hanem ismernie is kell.

A tiszta nyári napfény, ha egyik mint másik napon, reggeltől estig uralkodik a természeten, nem csak a természetet lankasztja el, hanem az emberi kedélyre is nyomasztólag hat. De ha borúk, esőzések, zivatarok után tűnik elő ragyogásában, avagy nem éreztük-e már mindnyájan százszor és ezerszer, a két fény közti különbséget? Az árnyék nélküli festményt, a zürhangzat nélküli zenét, de a melyekben ismét szigorú szabályok uralkodnak, bajosan mondhatnók szépnek.

A nyelvekben is az ön- és mássalhangzók, a hosszú és rövid szótagok kellő s arányos vegyülete, a fölemelt, és lenyomott szóhangok, szók és mondatok rhythmicus váltakozása kétségen kivül nem csak emelik, hanem épenséggel föltételezik valamely nyelv szépségit, etökélyeit mások fölött.

Az egész mondat egybeállításában, több mondatok öszveillesztésében is több finomság és tőkély rejlik, még pedig, a hol lehető, az ellentétek arányos kiegyenlítése által, mint egy-előre gondolnók.

*) Minthogy sajátlag a különböző hangzatok — accordok — legalább egyike egyes hangjainak a másika közé vegyüléséből ered.

Itt czélunkhoz képest csak az elbeszélési időkre, s ezek közt is csak az úgynevezett perfectumokra és imperfectumokra, ezek természetére és egymás irányában mutatkozó sajátságokra szorítkozom, s ez alkalommal csak a két classicai nyelvre.

A görög indicativusi kérdéses múltakat a legjelesb nyelvészek után ekként jellemezhetjük:

A perfectum nem elbeszélési idő (das Perfekt erzählt gar nicht. Buttman), hanem csak a történetet mint múltat köti öszve a jelennel, pl. *οἶκον ᾠκοδόμηκα* (perfectum) és *οἶκον ᾠκοδόμησα* (aoristus) közt az a különbség, miszerént a perfectum azt jelenti, hogy az a ház a jelenben (beszélő jelenében) is fennáll, az aoristusban pedig ezen értelem nem foglaltatik (mint a magyar ,építettem' szóban sem), kivévén, ha van valamely más szó mellette, mely azt világosan kifejezi (wenn eine solche Beziehung aus dem Zusammenhange hinreichend erhellet), pl. *ezt a* (fennálló) házat építettem.

A latinban a görög perfectumnak megfelelő idő nincsen, valamint a magyarban sem. Néha ugyan a magyarban is kifejezhetjük ezen értelmet, pl. *írva vagyon*, oly történt dolog, mely jelennen is fennáll, s annak épen azon jelentése van, mint a görög *γέγραπται* passivumi múltnak, de az egyszerű ,írtam' alakban, s általán bármely rendes múltunkban, ez teljességgel nem foglaltatik.

A mi az aoristust illeti, ez a jelen időt egészen figyelem nélkül hagyja, hanem csak elbeszéli egymás után a történteket mint egyestényeket, rendszerént minden vonatkozás nélkül más cselekvényekvagy eseményekre (ohne Beziehung auf andere Handlungen); mindazáltal a következő észrevételekkel :

a) ha az elbeszélés folyamában néha a *körülményeknek* is meg kell érintetniök, melyek között valamely dolog történt, pl. *ὀλίγαις δὲ ὕστερον ἡμέραις* (kevés napokkal azután), ez már imperfectummal fejeztetik ki, mely után ismét a rendes múlt azaz aoristus jöhet;

b) ha pedig azt is összeköttetésbe akarjuk hozni az elbeszéléssel, a mi már magában az elbeszélési (fő) időben eltölt, azaz ennél már elébb tölt el, az a plusquamperfectummal fejeztetik ki azon megjegyzéssel, mint a perfectumnál, hogy ha az elébbimúlt idő valamely más szóból már kitűnik, itt is élhetni aoristussal;

c) egyszerű s egymásutáni elbeszélésekben is, ha valamely múlt időben nagyobb *tartósságot* akartak a görögök kifejezni, itt ismét imperfectumot használtak, pl. *τοὺς μὲν οὖν πελταστὰς ἐδέξαντο*

(aoristus, pillanatnyi) *οἱ βάρβαροι, καὶ ἐμάχοντο* (imperfectum, tartós), németül : den Peltasten *traten* die Barbaren entgegen und *kämpften* dann mit ihnen *). Íme a legtisztábban látjuk, hogy a német nyelv ugyanazon múlt alakkal fejezi ki mind a két időt (pillanatnyit és tartóst), azaz nem képes azokat másképen kifejezni, különösen azért, mert nincs több egyetlen egy egyszerű alakú múltjánál, összetett alakú múltja pedig különben is más értelemben használtatik.

Ezen pillanatnyira és tartósságra nézve, — jegyzi meg Buttman, — magától értetik, hogy a pillanatnyit nem betű szerint kell érteni, hanem hogy az előadó vagy elbeszélő azt mindig akkor használja, midőn az eseménynyel együtt a *bevégzettséget* is ahhoz gondolja; és én még hozzá adom, midőn a kettőt megakarja különböztetni.

d) az egyidőbeliséget is, mely mindig a tartósság fogalmával jár együtt, mert különösen az egyidejű esemény úgy tekintetik, mint a mely más esemény vagy események alatt gondoltatik folyni, tekintet nélkül különösen arra, vajjon már bevégzett-e az vagy sem, szintén az imperfectum fejezi ki.

Ezen egy-idejűség, mint föntebb is megérintém, vagy csak kísérő múlt minden közelebbi viszony nélkül a másik múltra, pl. Curtiusnál német fordításban : Pausanias *wurde* von Lakedämon aus als Feldherr von den Hellenen ausgesandt (*ἐξεπέμφθη* aoristus) mit zwanzig Schiffen, es *fuhren* auch Athener mit dreiszig Schiffen mit (*ξυνέπλεον* imperfectum und sie *zogen* (*ἐστράτευσαν* esmeg aoristus) gegen Cypern).

A németben szintén valamennyi csak egy alak.

Az egyidejűség továbbá szorosabb összefüggést, vagy viszonyúlást is fejezhet ki, mire nézve Buttman ezen német példát hozza fel : „ich *that* eben meinen Mund auf ihn zu rufen, da *trat* er herein.

A németben megint csak azonegy alak mindkét múltra nézve.

Ezek szerént rövid ismétléssel már azt is elmondhatjuk, micsoda esetben van helye a görög aoristussal, mint egyszerre történő (máskép bevégzett, vagy pillanatnyi) és csak egyszerű eseményeket

---

*) Buttman még tovább is folytatja a példát : *ἐπεὶ δ' ἐγγὺς ἦσαν οἱ ὁπλῖται* (als sie herankamen ; natürliches Imperfekt) *ἐτράποντο* (wandten sie sich zur Flucht ; momentan) ; *καὶ οἱ πελτασταὶ εὐθὺς εἵποντο* (verfolgten sie ; fortdauernd). Igen ám, de a németben valamennyi csak imperfectum.

kifejező múlttal ellentétben a *görög imperfectum*, de mint szintén elbeszélési vagy történelmi idő használatának

1) valamely körülményre vonatkozásnál („kevés napokkal azután"), melytől az mintegy függővé tétetik, arra viszonyíttatik;

2) mint *tartós múlt;* ha bár egyszerü elbeszélésben is;

3) mint más múlttal egy időben *kisérő;*

4) mint más múlttal egy időben arrra *viszonyúló;* mik a legjelesb nyelvészek fejtegetései szerént mind rokon fogalmon alapúlnak, különösen valamely más időtől függést fejeznek ki.

Így van ez a latin nyelvben is, a mennyiben itt a görög aoristusnak perfectum felel meg, de a görög imperfectumnak nagy részben szintén az imperfectum; különösebben, mint tartós, és egyidejű múlt *). Példa a tartós múltra több ezer között e következő hely Corneliustól, név szerént a Themistokles életéből: Multum in judiciis privatis *versabatur*, saepe in concionem populi *prodibat;* nulla res major sine eo *gerebatur*, celeriterque, quae opus erant, *reperiebat.* Neque minus in rebus gerendis promptus, quam excogitandis, *erat:* quod et de instantibus, ut ait Thucydides, verissime *iudicabat*, et de futuris callidissime *coniiciebat.*

Példa az egyszerü elbeszélő múlt mellett az egyidejű múltra ugyanattól, Miltiadesből: „Eius enim auctoritate impulsi Athenienses copias ex urbe *eduxerunt*, locoque idoneo castra *fecerunt;* deinde postero die sub montis radicibus, acie e regione instructa, nova arte, vi summa praelium *commiserunt;* namque arbores multis locis erant stratae stb. — Datis (az ellenség vezére), etsi non aequum locum *videbat* suis, tamen, fretus numero copiarum suarum, confligere *cupiebat;* eoque magis, quod, priusquam Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile *arbitrabatur*. (Íme, mind ez világosan azon időben történik, mi föntebb az atheneiek készületeiről mondatott; s ezt eléadván, a következőkben már átmegy az eléadás a perfectumra). Itaque in aciem peditum centum, equitum decem millia *produxit*, praeliumque *commisit.*"

Hasonlók Pausaniasban: At ille post non multo, sua sponte ad exercitum *rediit*, et ibi non callida sed dementi ratione cogitata *patefecit.* Non enim mores patrios solum, sed etiam cultum, vestitum-

*) Követik a latint rendszerént ennek szülöttei, a franczia és olasz nyelvek is.

que *mutavit.* Apparatu regio *utebatur,* veste Medica : satellites Medi et Aegyptii *sequebantur ; epulabatur* more Persarum luxuriosius stb. stb. Látnivaló, hogy a mit az író a föntebbiekben csak általán perfectumban mond: *patefecit, mutavit,* alább a részletesebb eseményeket, de ugyanazon időre vonatkozólag, imperfectumokkal folytatja, más részről magában az alakban a tartóst, a szokásost is kifejezi.

A latin nyelvben a múltakra nézve, még egy körülmény vonja magára figyelmünket, midőn ezek öszvetett és különösebben függő mondatokban fordúlnak elő. Itt ugyanis úgy tapasztaljuk, hogy midőn az előmondatban *cum, quum, dum, postquam* mondatkötők s az utómondatban *ut* mondatkötő fordúl elő, az ezekre következő latin múltak a conjunctivusban szoktak helyet foglalni.

Ennek emlékezetbe hozatala végett szabad legyen szinte Corneliustól — egyik legkitünőbb művész írótól — mind az egyszerű, mind az összetett múltak jellemzésére Themistoklesből az első fejezetet kiírni : „Themistocles, Neoclis filius, Atheniensis. Hujus vitia ineuntis adolescentiae magnis *sunt emendata* virtutibus ; adeo *ut anteferatur* huic nemo, pauci pares *putentur.* Sed ab initio est ordiendum. Pater ejus Neocles generosus *fuit.* Is uxorem Halicarnassiam civem *duxit,* ex qua *natus est* Themistocles. Qui *quum* minus *esset probatus* parentibus, quod et liberius *vivebat,* et rem familiarem *negligebat,* a patre *exhaeredatus est.* Quae contumelia non *fregit* eum, sed *erexit.* Nam *quum judicasset,* sine summa industria non posse eam exstingvi ; totum se *dedit* reipublicae ; diligentius amicis famaeque serviens. Multum in judiciis privatis *versabatur* (stb. mint föntebb, s végül :) Quo *factum est, ut* brevi tempore *illustraretur.*

Immár térjünk a kérdéses magyar időkre.

Előttem fekszik egyik régi s legnevezetesebb nyelvemlékünk : a Tatrosi, máskép Müncheni vagy Jászay-codex.

Kezdjük legelül. S menjünk keresztül sorban minden időn, a meddig csak mehetünk. Mindazáltal könnyebb tájékozás végett némi osztályozással. Az első sorba jön a mássalhangzós múlt egyetlen osztályban (A.); a 2-dik sorba az összetett múlt, két osztályban (B. és C.), a 3-dikba az önhangzós múlt négy osztályban (D. E. F. G.).

A) *Mássalhangzós múlt független és egyszerü mondatokban.*

Máté Evangyélioma.

I. Fejezet.

1) Mert mely ő benne *született* (quod enim in ea natum est τὸ γάρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν).

2) Mend ez kedig *lött* (factum est γέγονεν).

3) Mely *mondatott* (quod dictum est τὸ ῥηθέν) úrtól.

II. Fejezet.

4) Ki *született* (natus est ὁ τεχθεὶς).

5) Mely *mondatott* (quod dictum est τὸ ῥηθέν).

6) Egyiptomból *hiuttam* (vocavi ἐκάλεσα) en fiamat.

7) Mely *mondatott* (mint 3, és 5).

8) Szó magasságokban *hallatott* (audita est ἠκούσθη).

9) Mert *megholtanak* (defuncti sunt τεθνήκασιν).

III. Fejezet.

10) Mert ez az kiröl irattatott (qui dictus est ὁ ῥηθεὶς).

11) Ki mutatott (quis demonstravit τίς ὑπέδειξεν) nektek elfutnotok?

12) Mert immár a fejsze a fa gyökerére *vettetett* (posita est κεῖται).

IV. Fejezet.

13) Írván vagyon *) *parancsolt* (mandavit ἐντελεῖται) isten teróلad ő angyalinak és kezekbe vesznek tégedet.

V. Fejezet.

14) Mert igy *üldözték* (persecuti sunt ἐδίωξαν) a profétákat, kik *voltanak* (qui fuerunt) tü előttetek.

15) Nem *jöttem* (veni ἦλθον) törvényt fejtenem.

---

*) Többször eléfordúl itt e kifejezés is : *irván vagyon* (scriptum est γέγραπται a görögben is ennek természete szerént ‚perfectum' nem pedig aoristus).

16) *Hallottátok* (audistis ἠκούσατε), mert mondván vagyon (többször is előfordúl).

17) Immár *megparáználkodott* (moechatus est ἐμοίχευσεν).

VI. Fejezet.

18) *Megvötték* (receperunt ἀπέχουσιν [1]) ö érdemeket.

VII. Fejezet.

19) Nemde te nevedben *profétáltonk-e* (prophetavimus προεφητεύσαμεν) és te nevedben ördögöket *kivettönk* (ejecimus ἐξεβάλομεν) és te nevedben sok jószágokat *töttönk* (fecimus ἐποιήσαμεν).

20) Soha nem *esmertelek* (novi ἔγνων) tütöket.

21) És *szállott* le (descendit κατέβη) es (= esö), és *jöttenek* (venerunt ἦλθον) folyók és *fúttanak* (flaverunt ἔπνευσαν) szelek és *omlottanak* (irruerunt προσέπεσαν) a házra és nem *esett* le (non cecidit οὐκ ἔπεσεν).

22) Ki *alkotta* (aedificavit ᾠκοδόμησεν) ö házát fövenyen és *szállott* le (descendit κατέβη) es, és *jöttenek* folyók és *fúttanak* szelek és *omlottanak* a házra és *leesett* (ugyanazok mint föntebb) és *volt* (fuit ἦν [2]) ö romlása nagy.

VIII. Fejezet.

23) Melyet *parancsolt* (praecepit προσέταξεν) Mózes.

24) Nem *leltem* (inveni εὗρον) ennyi hitet Izraelben.

25) Miként *hittel* (credidisti ἐπίστευσας), legyen teneked.

26) És mend gonoszól vallókat *megvigasztott* (curavit ἐθεράπευσεν [3]).

27) Ő mü betegségönket *elvöttö* (accepit ἔλαβεν) és mü leletezetönket *viselte* (portavit ἐβάστασεν).

28) Miért *jöttel* (venisti ἦλθες) ide üdö elött?

29) Ki *adott* (dedit τὸν δόντα) ilyen hatalmat.

---

[1]) A görögben jelen.

[2]) A görögben imperfectum.

[3]) Feltünő, hogy az egész szövegben három múlt fordúl elé, melyek közől a latinban egy imperfectum, a többi kettő perfectum, a görög pedig mind aoristus. Sőt nem sokkal alább egy újabb perfectum és aoristus fordúl elé, mely a magyarban már előbbi múlttal adatik: „és ím nagy indolat *lött vala* (ἐγένετο factus est) a tengeren." Ismét alább: „*lött vala* (facta est ἐγένετο) nagy csendesség."

IX. Fejezet.

30) És úgy *lött* (factum est ἐγένετο).

31) Mert nem *jöttem* (non enim veni οὐ γὰρ ἦλθον) hívnom igazakat.

32) Én leányom ma *megholt* (mortua est ἐτελεύτησεν).

33) Te hütöd téged *megvigasztott* (salvam fecit σέσωκεν).

34) Mert *nem holt meg* a lyány (non est enim mortua puella οὐ γὰρ ἀπέθανεν τὸ κοράσιον)

35) Soha nem *tetett* (apparuit ἐφάνη) így Izraelben.

X. Fejezet.

36) Kik *eltévehették* (perierunt τα ἀπολωλότα) Izraelnek házát.

37) Ingyen *vöttetek* (accepistis ἐλάβετε) ingyen adjatok.

38) Ha a házi atyát Belzebubnak *hívták* (vocaverunt ἐπεκάλεσαν).

39) Ti feteknek (= fejeteknek) kedig menden fürti *megszámláltattak* (numerati sunt).

40) Nem *jöttem* (non veni οὐκ ἦλθον) békeséget eresztenem földre.

41) Mert *jöttem* (veni ἦλθον) megválasztanom fiút atyjától.

XI. Fejezet.

42) És úgy *lött* (factum est ἐγένετο).

43) Melyeket *hallottatok* és *láttatok* (audistis et vidistis ἀκούετε καὶ βλέπετε [1]).

44) Mit *mentetek ki* (existis ἐξήλθετε).

45) Nem *támadott* (surrexit ἐγήγερται) nagyobb János baptistától.

46) Mert ménden proféta és törvény Jánosiglan *profétáltak* (profetaverunt ἐπροφήτευσαν).

47) Mert *jött* (venit ἦλθεν) János [2]).

48) Melyek *löttenek* (factae sunt ἁι γενόμεναι [3]) tü bennetek.

49) Melyek te benned *löttek* (mint 48).

50) Mert *elrejtetted* (abscondisti ἔκρυψας) ezeket a bölcsektől.

51) És *megjelentetted* (revelasti ἀπεκάλυψας) ezeket apródoknak

---

[1]) A görögben jelenek.

[2]) Mindjárt alább : *jöve* embernek fia.

[3]) A görögben részesülő, mint másutt is gyakran.

52) Mert így *volt* (fuit ἐγένετο).

53) Mendenek ennekem *adattak* (tradita sunt παρεδόθη) en atyámtól.

54) és senki sem *esmerte* (novit ἐπιγινώσκει) fiút, hanem csak atya és atyát senki sem *esmerte* (novit) hanem fiú.

55) Jövetek enhozjám mend kik *munkálkodtatok* és *megterhesöltetek* (laboratis et onerati estis οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι).

XII. Fejezet.

56) Nem *olvastátok-e* (legistis ἀνέγνωτε), mit tött legyen Dávid, midőn *megehezett* (esuriit ἐπείνασεν).

57) És az elővető kenyereket *megöttö* (= ette comedit ἔφαγον).

58) Avagy nem olvastátok-e (mint 56.) törvényben.

59) Mely *mondatott* (dictum est τὸ ῥηθέν).

60) Kit en *választottam* (elegi ᾑρέτισα).

61) *Kelletett* (complacuit εὐδόκησεν) en lelkemnek

62) azért tü közitekbe *jött* (venit ἔφθασεν) istennek országa.

63) Miként Jónás volt (fuit ἦν) a cetnek hasában.

64) Mert ők penitentiát *tartottak* (poenitentiam egerunt μετενόησαν).

65) Mert *jött* (venit ἦλθεν) földnek végéről.

66) Megfordólok en hazámba, honnan *kijöttem* (exivi ἐξῆλθον) és jutván *lelte* (invenit εὑρίσκει).

XIII. Fejezet.

67) Ím *kiment* (exiit ἐξῆλθεν) vetni ő magvát.

68) Némelyek *estenek* (ceciderunt ἔπεσεν) az út félen és *jöttenek* (venerunt ἐλθόντο) a mennyei repesők és *megötték* (comederunt κατέφαγεν) azokat.

69) Egyebi kedig *estenek* [1]) (mint 66.) a kövesre, hol nem *volt* (non habebant οὐκ εἶχεν) sok földök, és legottan *kiköltenek* exorta sunt ἐξανέτειλαν), mert nem vala [2]) (quia non habebant διὰ τό μὴ ἔχειν) földnek mélysége

[1]) Alább a beszéd utóbbi része önhangzás alakban jön elő: *esének a tövisekbe*, mintha ezen esésben (némi akadályok — a tövisek — miatt) a tartósbságot akarná kifejezni, így a többiek is.

[2]) Ezen ,*vala*' és a föntebbi ,volt' a latinban mindkét helyen imperfectum, igen szépen megkülönbözteti a magyarban a *tartósabb* és *beálló* múltat, emez a kőre esésre, amaz a kikelésre vonatkozva.

70) *megkövéredett* (incrassatum est ἐπαχύνθη) e népnek ő szívök.

71) És a fülökkel nehezen *hallottanak* (audierunt ἤκουσαν) és ő szemeket *berekesztették* (clauserunt ἐκάμμυσαν)

72) Mert sok próféták *kévánták* (cupierunt ἐπεθύμησαν) látniok és nem *látták* (non viderunt οὐκ εἶδαν), és hallaniok és nem *hallották* (non audierunt οὐκ ἤκουσαν).

73) Ez az ki *vettetett* (seminatus est ὁ σπαρείς) út félen.

74) Ki kedig *vettetett* (mint 73.) a kövesre.

75) Ki kedig *vettetett* (mint 73.) a tüvisbe.

76) De a ki a jó földbe *vettetett* (mint 73.).

77) Mennyeknek országa hasonlatik emberhez, ki *vetett* (seminavit σπείραντι [1]) jó magot ő szántásába, mikor kedig népek elaludtak volna, *jött* [2]) (venit ἦλθεν) ő ellensége és feljöl rejá *vetett* (seminavit ἐπέσπειρεν) konkolyt a búza közibe és *elment* (abiit ἀπῆλθεν).

78) Az ellenséges ember *töttö* (fecit ἐποίησεν) azt.

79) Mely *mondatott* (dictum est το ῥηθὲν).

80) Ki *vetette* (seminavit ὁ σπείρας) azokat

81) *választották* (elegerunt συνέλεξαν) a jókat ő edényekbe, a gonoszokat kedig *kieresztették* (foras miserunt ἔξω ἔβαλον).

82) *Értettétek--e* (intellexistis? συνήκατε;) mind ezeket.

XIV. Fejezet.

83) *Ő költ fel* (surrexit ἠγέρθη) halottaiból.

84) Herodes kedig *megfogta* (tenuit κρατήσας) Jánost és *megkötelezte* (alligavit ἔδησεν) ötet.

85) És az idő immár *elmúlt* (praeteriit παρῆλθεν).

86) És valakik *illették*, *megvigasztanak* (tetigerunt, salvi facti sunt ἥψαντο, διεσώθησαν).

XV. Fejezet.

87) Mert isten úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

88) És *megsemmiejtettétek* (irritum fecistis ἠκυρώσατε) Istennek parancsolatját.

---

[1]) Részesülő mint föntebb is.

[2]) Ezen összetett mondatban a fordítás, kivált összehasonlítva a következő mondattal, igen nagyon jellemző, miről alább.

89) Jól *profétált* (prophetavit ἐπροφήτευσεν) Isaias próféta tirólatok.

90) Kit nem *plántált* (plantavit ἐφύτευσεν) en mennyei atyám.

91) *Elfeledkeztek* (obliti sunt ἐπελάθοντο) kenyereket venni.

XVI. Fejezet.

92) És hány kosarokkal *vöttetek fel* (sumsistis? ἐλάβετε).

93) Mert nem a kenyerekről *mondottam* (dixi εἶπον).

94) Mert test és vér nem *jelentette* (revelavit ἀπεκάλυψεν) ezt teneked.

XVII. Fejezet.

95) Mert Illés immár *eljött* (venit ἦλθεν) és nem *esmerték meg* (cognoverunt ἐπέγνωσαν) őtet, de *töttenek* (fecerunt ἐποίησαν) ő rajta, valamit *akartak* (voluerunt ἠθέλησαν).

XVIII. Fejezet.

96) Mert *jött* (venit ἦλθε) embernek fia.

97) Kik sonha el nem *tévehettek* (erraverunt).

98) *Megnyerted* (lucratus eris ἐκέρδησας*) te atyádfiát.

99) Ki *akart* (voluit ἠθέλησεν) számot vetni.

XIX. Fejezet.

100) Nem *olvastátok-e* (non legistis? οὐκ ἀνέγνωτε).

101). Mert ki *tött* (fecit ὁ κτίσας) embereket kezdettől fogván, férfiat és némberiet *töttü* (= tötte fecit ἐποίησεν) azokat

102) Kiket Isten *egybeszerketett* (conjunxit συνέζευξεν).

103) Mit *parancsolt* (mandavit ἐνετείλατο) Mojzes?

104) Mert Mojzes tü jonhotok (= szívetek) keménységére *engedte* (permisit ἐπέτρεψεν).

105) Kezdettől fogván kedig nem *volt* (fuit γέγονεν) így.

106) Mend ezeket *őriztem* (custodivi ἐφύλαξα).

107) Íme mü mendeneket *meghagytonk* (reliquimus ἀφήκαμεν) és tégedet *követtönk* (secuti sumus ἠκολουθήσαμεν).

XX. Fejezet.

108) Ki *kiment* (exiit ἐξῆλθεν) fogadni müveseket.

---

*) Az egész így áll: „Ha tégedet hallgatand, *megnyerted*“ tehát itt jövőről van szó, mint a latin is kifejezi.

109) Mert senki münket *meg* nem *fogadott* (conduxit ἐμισθώσατο).

110) És velönk egyenlökké *tötted* (fecisti ἐποίησας) azokat, kik *viseltük* (qui portavimus τοῖς βαστάσασιν) napnak és hőségnek terhét.

111) Kiknek *alkottatott* (paratum est ἡτοίμασται).

112) Embernek fia nem *jött* (venit ἦλθεν) szolgáltatni, de *jött* szolgálni.

XXI. Fejezet.

113) Mely *mondatott* (dictum est τὸ ῥηθὲν).

114) Áldott ki *jött* (venit ὁ ἐρχόμενος).

115) És mikor bement volna Jérusálembe *megrendült* (commota est ἐσείσθη) mend a város.

116) Tü kedig *töttétek* azt (fecistis ποιεῖτε) tolvajoknak barlangájá.

117) A csudákat, kiket *tött* (fecit ἐποίησεν).

118) Nemde *olvastátok-e* (legistis? ἀνέγνωτε;), mert gyermekdedeknek és emőknek szájokból *töttél* (perfecisti κατηρτίζω) dicséretet.

119) Ki *adta* (dedit ἔδωκεν) teneked e hatalmat.

120) Mire nem *hittetek* (credidistis ἐπιστεύσατε) annak?

121) Melyik *töttö* (= tötte fecit ἐποίησεν) e kettő közzől az atyának akaratját?

122) Mert *jött* (venit ἦλθεν) János tü hozjátok igazságnak útában és nem *hittetek* (credidistis ἐπιστεύσατε) neki és a paráznák *hittenek* (crediderunt ἐπίστευσαν) neki, de tü látvátok ingyen poenitentiát sem *fogtatok* (poenitentiam habuistis μετεμελήθητε).

123) Vala ember házi atya, ki *plántált* (plantavit ἐφύτευσεν) szőlőt és sövénynyel *megkörnyékezte* (circumdedit περιέθηκεν) és *ásott* (fodit ὤρυξεν) sajtót ő benne és tornyot *rakott* (aedificavit ᾠκοδόμησεν) és *adta* (locavit ἐξέδοτο) őtet a vinczelléreknek és ő maga zarándoklani *eredett* (profectus est ἀπεδήμησεν *).

124) Mi nem *olvastátok-e* (legistis ἀνέγνωτε) irásokban: A követ kit a rakók *megutáltanak* (reprobaverunt ἀπεδοκίμασεν), ez *lött*

---

*) Az ezután következő mondatokban, egy másik múlttal összeköttetésben „Mikor kedig a gyümölcsözetnek ideje *elközelejtett volna*" már önhangzós múltak állanak.

(factus est ἐγενήϑη) a szegeletnek fejezetében, úrtól *lött* ez (factum est hoc ἐγένετο αὕτη).

XXII. Fejezet.

125) Ki *tött* (fecit ἐποίησεν) menyekezőt ő fiának és *eresztette* (misit απέστειλεν) ő szolgáit hívni a hivatalosokat [1]).

126) En bikáim és en házi madaraim *megölettek* (occisa sunt τεϑυμένα).

127) Mire *jöttél* ide be? (intrasti εἰσῆλϑες).

128) Mojzes úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

129) Mert mind heten *vallották* (habuerunt ἔσχον) őtet.

130) Nem *olvastátok-e* (legistis ἀνέγνωτε), mi *mondatott* (dictum est το ῥηϑὲν).

131) *Mondott* (dixit εἶπεν) ur en uramnak.

XXIII. Fejezet.

132) Mojzesnek székin *ültek* (sederunt ἐκάϑισαν) az irástudók.

133) És *meghagytátok* (reliquistis ἀφήκατε) azokat melyek öregbek.

134) Kik a prófétákat *megölték* (occiderunt).

135) Ki *elötletett* (effusus est).

136) Kik te hozzád *eresztettek* (missi sunt).

137) Hányszor *akartam* [2]) (volui, ἐϑέλησα) te fiaidat egybegyöjtenem?

138) Áldott ki *jött* (venit) úrnak nevében.

XXIIII. Fejezet.

139) Ki *megmondattatott* (dicta est το ῥηϑὲν) Dániel prófétának miatta.

140) Mert akkor oly nagy törödelm leszen, mely sonha nem *volt* (fuit γέγονεν).

141) Mert a választottakért *megkurtábbejtattak* (breviabuntur κολοβωϑήσονται [3]).

142) Ím *megmondottam* (praedixi προείρηκα) tünektek.

143) Mert miként *volt* (nincs az eredetiben) Noénak napiban.

144) Kit ő ura *szerzett* (constituit κατέστησεν).

---

[1]) Alább ‚esmeg' után már *eresztë* áll.

[2]) Alább rávitelesen: nem *akarád.*

[3]) Mind a latinban, mind a görögben jövő.

XXV. Fejezet.

145) Ím *eljött* (venit) a vőlegény.

146) Mikor kedig elmennének venniek, *eljött* [1]) (venit ἦλθεν) a vőlegény [2]).

147) És *berekesztetett* (clausa est ἐκλείσθη) az ajtó.

148) Miként zarándoklani eredett ember *hítta* (vocavit ἐκάλεσεν) ő szolgáit és *adta* (tradidit παρέδωκεν) azoknak ő javit, és egynek *adott* dedit) ἔδωκεν) öt girát .... és legottan *eleredett* (profectus est ἀπεδήμησεν).

149) De sok idő után *eljött* (venit ἔρχεται) a szolgáknak urok és *számot vetett* (posuit rationem συναίρει λόγον).

150) Ím más ötöt *nyertem* a felett (superlucratus sum ἐκέρδησα).

151) Mert kevesben *voltál* (fuisti ἦς) hű.

152) Uram két girát *adtal* (tradidisti παρέδωκας) ennekem, ime más kettőt *nyertem* (lucratus sum ἐπέρδησα).

153) Mert kevesben *voltál* hű (mint 151)

154) Mert aratsz hol nem *vettél* (seminasti ἔσπειρας) és gyöjtesz hol nem *himtettel* (sparsisti διεσκόρπισας).

155) (Ugyanezek az 1-ső személyben).

156) En *eheztem* (esurivi ἐπείνασα) és ennekem ennem *adtatok* (dedistis ἐδώκατε [3]).

157) Tömlöczben valék (eram) és *jöttetek* (venistis ἤλθατε) en hozjám.

158) Ur mikor *láttonk* (vidimus εἴδομεν) tégedet ehezetted és *etettönk* (pavimus ἐθρέψαμεν) tégedet [4]).

159) Bizony mondom tinéktek, míglen atyámfiai közzől egynek *töttétek* (fecistis ἐποιήσατε) ennekem *töttétek*.

160) Ki *alkottatott* (paratus est) ördögnek.

161) Úr mikor *láttonk* (mint főntebb 158. alatt).

162) Míglen nem *töttétek* (mint 159.)

XXVI. Fejezet.

163) Mert jó müvelkedet *müvelkedett* (operata est εἰργάσατο) en rajtam.

---

[1]) T. i. azután, mikor már elmentek.

[2]) Lásd az önhangzós múltat is függő mondatban.

[3]) A többi következő önhangzós múlt.

[4]) A többi is mássalhangzós múlt.

164) Mert *eresztette* [1]) a kenetet en testemre, eltemetendőnek *tött* (fecit ἐποίησεν) engemet.

165) Hogy ő ezt *töttö* (mint 164.)

166) Egy ideiglen sem *vigyázhattál* (potuistis ἰσχύσατε) en velem.

167) Mire *jöttel* (venisti).

168) Úgyan *jöttetek* (existis ἐξήλθατε) miként tolvajok.

169) Ménden napon tü nálatok *ültem* [2]) (sedebam ἐκαθεζόμην) a templomban tanejtván és nem *fogtatok meg* (tenuistis ἐκρατήσατε) engemet.

170) Ez úgy *mondott* (dixit ἔφη).

171) *Káromlott* (blasphemavit ἐβλασφήμησεν) . . . . im most *hallottátok* (audistis ἠκούσατε) e káromlatot.

172) Egyebek kedig tenyereket ő orczájára *adtanak* (dederunt).

173) Profétizálj münekönk, ki az ki tégedet *csapott* (percussit)

XXVII. Fejezet.

174) *Bünhöttem* (peccavi ἥμαρτον), az ártatlan vért elárolván.

175) Tahát *beteljesedett* mely *mondatott* (impletum est ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν).

176) Kit *bérlettek* (appretiaverunt ἐτεμήσαντο) Izrael fiaitól és *adták* (dederunt ἔδωκαν) azokat a fazokasnak földöiért.

177) Miként *szerzette* (constituit συνέταξεν) ennekem úr.

178) Mert *gyetrettem* (passa sum ἔπαθον) ma látat miatt.

179) Mi gonoszt *tött* (fecit ἐποίησεν).

180) Mely *mondattatott* (dictum est το ῥηθὲν).

181) *Megosztották* (diviserunt διαμερίσαντο) ő magoknak en ruhamat és en ruhámon *eresztettek* nyilat (miserunt sortem ἔβαλον κλῆρον).

182) Tahát *megfeszejtettek* (crucifixi sunt σταυροῦνται) ő vele ket tolvajok.

183) *Reménkedett* (confidit πέποιθεν) Istenbe.

184) Mert úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

185) Mire *hagytal meg* (dereliquisti ἐγκατέλιπες) engemet.

186) Uronk! *megemlekeztönk* (recordati sumus ἐμνήσθημεν).

---

[1]) Múlt részesűlő.

[2]) Azon esetek közé tartozik midőn imperfectum is (sedebam) mássalhangzós múlttal fejeztetik ki.

187) E hitető még elevente úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

188) *Felkölt* (surrexit ἠγέρθη) halottaiból.

XXVIII. Fejezet.

189) Ő félemétől kedig *megijedtek* (exterriti sunt ἐσείσθησαν) az őrizők és *löttenek* (facti sunt ἐγενήθησεν) miként holtak [1]).

190) Mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki *megfeszejtetett* (crucifixus est τὸν ἐσταυρωμένον — részesülő).

191) Nincs itt mert *felkölt* (surrexit ἠγέρθη) miként *mondotta* (dixit εἶπεν).

192) Ott őtet meglátjátok miként *mondotta.*

193) Mert *eljöttek* (venerunt) ő tanéjtványi ez éjjel és mü aluvánk *eluroztták* (furati sunt ἔκλεψαν) őtet.

194) Énnekem *adatott* (data est ἐδόθη) menden hatalom.

195) Valamelyeket *parancsoltam* (mandavi ἐνετειλάμην) tünektek.

B) *Összetett vagy körülírt múlt, mint tartós múlt független és egyszerü mondatban.*

II. Fejezet.

1) Ime [2]) a csillag, kit láttak vala napkeleten, *elölkeli vala* (antecedebat προῆγεν) őket.

2) Kik *keresik vala* (qui quaerebant οἱ ζητοῦντες) a gyermeknek lelkét.

III. Fejezet.

3) Ez János kedig *val vala* (habebat εἶχεν) ruhát tevéknek szőréből.

4) Tahát *kimegyen vala* (exibat ἐξεπορεύετο) ő hozjá mend Jérusálem.

5) János kedig *megtiltja* vala (prohibebat διεκώλυεν)

IIII. Fejezet.

6) Angyalok vépének és *szolgálnak vala* (ministrabant διηκόνουν) neki.

---

[1]) A közvetlen előzőkben önhangzós múlt van.

[2]) ‚Ime' már időkörülményre vonatkoznék, melyről alább leszen szó a mely t. i. az önhangzós múltnál gyakran előfordúl.

7) Ki *ül vala* (sedebat ὁ καθήμενος) setétségben.

8) És *megkeréngi vala* (circuibat περιῆγεν) Jézus ménd Galileát.

9) És kik *ördögöket valnak vala* (qui daemonia habebant δαιμονιζομένους).

VIII. Fejezet.

10) És felkele és *szolgál vala* (ministrabat διηκόνει) nekik.

11) És *kiveti vala* (ejiciebat ἐξέβαλεν) a szelleteket igével.

12) De ő *aloszon vala* (dormiebat ἐκάθευδεν).

13) Bizon az emberek *csudálkodnak vala* (mirati sunt ἐθαύμασαν).

14) Az ördögök kedig *kérik vala* (rogabant παρεκάλουν).

IX. Fejezet.

15) És ím *hoznak vala* (offerebant προσέφερον) neki egy köszvényest.

16) Ki vérrel *hasal vala* (sangvinis fluxum patiebatur αἱμοῤῥοῦσα).

17) Mert ő úgy *mond vala* (dicebat ἔλεγεν).

18) És *megmövetik* (= nevetik) *vala* (deridebant κατεγέλων).

19) A leválták kedig *mondnak vala* (dicebant ἔλεγον).

20) És *megkeröli vala* (circuibat περιῆγεν) Jézus ménd a városokat.

XII. Fejezet.

21) És *kérdik vala* (interrogabant ἐπηρώτησαν) ötet.

22) És ménd a gyölekezetek *csudálkodnak vala* (stupebant ἐξίσταντο) és *mondnak vala* (dicebant ἔλεγον).

XIII. Fejezet.

23) És ménd a gyölekezetek *állnak vala* (stabat εἱστήκει) a marton és *beszél vala* (locutus est ἐλάλησεν*) nekik példabeszédekben.

24) És példabeszéd nélkül nem *beszél vala* (loquebatur ἐλάλει) nekik.

25) És így *meggonoszbodnak vala* (scandalisabantur ἐσκανδαλίζοντο) ő benne.

XIIII. Fejezet.

26) Mert János úgy *mond vala* (dicebat ἔλεγεν).

---

*) **Se a latinban se a görögben nem imperfectum.**

27) Mert úgy *valljúk vala* (habebant εἶχον).

28) Kik ő vele egybe *ülnek vala* (recumbebant).

29) A hajócska kedig a haboktól *hagyigáltatik vala* (jactabatur) a tenger közepett.

30) Es *kérik vala* (rogabant παρεκάλουν) őtet.

XVI. Fejezet.

31) És azok *gondolkodnak vala* (cogitabant διελογίζοντο).

32) És *kérdi vala* (interrogabat ἠρώτα) ő tanejtványit [1]).

XVII. Fejezet.

33) Kik a didragmát *veszik vala* (accipiebant οἱ λαμβάνοντες).

XVIII. Fejezet.

34) Ki *tartozik vala* (debebat ὀφειλέτης) tíz ezer girával.

35) Ki *tartozik vala* (debebat ὤφειλεν) neki száz pénzzel.

36) És mindenét mie *vala* (quae habebat ὅσα ἔχει).

37) Melyek *lesznek vala* [2]) (fiebant γενόμενα).

38) Nemde teneked es kegyelmezned *kell vala* (opportuit ἔδει [3]).

XIX. Fejezet.

39) Ő tanejtványi kedig *megporejtják* (= piritják) *vala* (increpabant ἐπετίμησαν [4]).

XX. Fejezet.

40) A gyölekezet kedig *megfeddi vala* (increpabat ἐπετίμησεν) azokat.

41) És azok attól (= annál) inkább *üvöltnek vala* (clamabant ἔκραξεν [5]).

XXI. Fejezet.

42) A sok gyölekezet kedig *terejti vala* (straverunt ἔστρωσαν [6]) ő ruháját az útban.

---

[1]) Megelőzi ezt egy fő mondat: „Jövö (= jöve a görögben ἐλθὼν részesülő) kedig Jézus FülöpCesariának vidékibe" (erre jön:) „és kérdi vala ő tanejtványit." Miért ezt függő mondatnak is tekintetjük.

[2]) Alább is, midőn a latinban ezen kifejezést találjuk: facta fuerant.

[3]) A latinban múlt, a görögben imperfectum.

[4]) A görögben aoristus, valamint a 40-ben is.

[5]) A görögben ismét aoristus.

[6]) Se a latin se a görög nem imperfectum.

43) És egyebi *metélnek vala* (caedebant ἔκοπτον) ágakat a fákról és *terejtik vala* (sternebant ἐστρώννουν) az útban.

44) A gyölekezetek kedig kik *elölkelik vala* és kik *követik vala*, *üvöltnek vala* (praecedebant et quae sequebantur, clamabant οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον).

45) A népek kedig *mondnak vala* (dicebant ἔλεγον).

46) És ott lakozék és [1]) *tanejtja vala* Istennek országáról őket.

47) És azok *gondolkodnak vala* (cogitabant διελογίζοντο) ő bennek.

48) Mert ménd *valljták vala* (babebant ἔχουσιν) János ként prophétát.

49) És *keresik vala* [2]) quaerentes ζητοῦντες — egyik sem imperfectum) őtet megfogniok.

50) Mert miként prophétát *valljták vala* (habebant εἶχον) őtet.

XXII. Fejezet.

51) És senki sem *felelhet vala* (poterat respondere εδύνατο αποκριθῆναι) neki.

52) És senki sem *merészik vala* (ausus fuit ετόλμησεν [3]) a naptól fogván továbbá őtet kérdeni.

XXIII. Fejezet.

53) Ezeket *kell vala* (oportuit ἔδει [4]) tennetek.

XXV. Fejezet.

54) Gonosz rest szolga *tudod vala* (sciebas ᾔδεις) mert (= hogy)

---

[1]) Innentől kezdve a mondat többi része nincs az én birtokombeli kiadásokban, melyek egyike: Novum Testamentum graece. Recognovit (etc.) Georg Christian Knappius. Halae; másika: Novum Testamentum. Textum graecum ex codice vaticano, latinum ex vulgatae editionis exemplaribus romanis collectum edidit *Valentinus Loch*. Ratisbonae. Nevezetes ezen ide toldott mondat nyelvészeti tekintetben azért, mert független és csak egymás mellé rendelt mondatban, hol még az igeidő is igen egyenlő tartamú, a két múlt *(lakozék, tanejtja vala)* egymással fölcseréltetik, tehát alak tekintetében egyjelentésűnek vétetik.

[2]) Lehet függő mondatnak is tekinteni, mint alább C. 25.

[3]) Egyik sem imperfectum.

[4]) A latinban perfectum.

aratok hol nem vettem és gyöjtök hol nem hintettem, azért kellett volna az en pénzemet a pénz váltóknak adnod [1]).

XXVI. Fejezet.

55) *Mondnak vala* kedig (dicebant autem ἔλεγον δέ).

56) Mert ez *eladathatik vala* sokon és *adathatik vala* szegényeknek (potuit venundari multo et dari pauperibus ἐδύνατο stb. [2]).

57) Ki scariuti Judasnak *mondatik vala* (dicebatur ὁ λεγόμενος — részesülő).

58) És ennek utána *keresi vala* (quaerebat ἐζήτει) azokat.

59) Azonképen *mondnak vala* (dixerunt εἶπον) ménd a tanejtványok.

60) Péter kedig messzől *követi vala* (sequebatur ἠκολούθει) ötet.

61) A papok fedelme (= fejedelme) kedig és ménd a tanács *keresnek vala* (quaerebant ἐζήτουν) hamistanóságot.

62) Jézus kedig *vesztegl vala* (tacebat ἐσιώπα).

63) És nagy csapásokkal *verik vala* (ceciderunt ἐκολάφισαν [3]).

64) Péter kedig *ül vala* (sedebat ἐκάθητο) küvöl a pitvarban.

65) És kevéssé vártatván vépének ő hozjá, kik a tüznél *állnak vala* (stabant οἱ ἑστῶτες).

XXVII. Fejezet.

66) Mert *tudja vala* (sciebat ᾔδει).

67) És azok inkább *ivöltnek vala* (clamabant ἔκραζον) mondván.

68) Azonnan múlók (= mellette elmenők) kedig *káromlják vala* (blasphemabant ἐβλασφήμουν) ötet.

69) Azonképen is a papok fedelmi (= fejedelmi) *káromlják vala* (illudentes ἐμπαίζοντες) ötet, mondván [4]).

70) Azonképen kedig a tolvajok is, kik megfeszejtettek vala ö vele, *káromlják vala* (improperabant ὠνείδιζον) ötet.

71) És *ad vala* innja neki (dabat ei bibere ἐπότιζεν).

---

[1]) Tulajdonképen itt a legtökéletesebb föltételes múlt rejlik: „*ha tudod vala .... kellett volna*", épen mint újabb időben divatos.

[2]) A latinban perfectum.

[3]) Egyik sem imperfectum.

[4]) Az eredetit tekintve megvan fordítva: *mondván* am. *dicebant* és *káromlják* részesülőben.

72) De az egyebi *mondnak vala* (dicebant εἶπαν).
73) Melyek *lesznek vala* (fiebant τα γινόμενα).

XXVIII. Fejezet.

74) És *ül vala* (sedebat ἐκάθετο) fellyől rajta.

C) *Összetett vagy körülírt múlt függő mondatban.*

I. Fejezet.

1) Mert kedig József ő férje igaz volna és nem akarná ötet beadni (cum esset justus et nollet eam traducere [1]) *akarja vala* (voluit ἐβουλήθη) ötet titkon elhadni.

II. Fejezet.

2) És egybegyöjtvén a papoknak menden fedelmeket *tudakozik vala* (sciscitabatur ἐπυνθάνετο) ő tölök.
3) Herodes hiván a magosokat, szerelmest *tanolja vala* (didicit ἠκρίβωσεν [2]) ö tölök a csillagnak idejét a mely *tetet vala* [3]) nekik.

III. Fejezet.

4) És *megkeresztelkednek vala* (baptizabantur εβαπτίζοντο) ő tölö Jordánban, ő bünöket meggyunván.

V. Fejezet.

5) És ő szája megnyitván *tanejtja vala* (docebat ἐδίδασκεν) őket.

VII. Fejezet.

6) És úgy lön, mikor Jézus megvégezte volna a beszédeket, *csudálkodnak vala* (admirabantur ἐξεπλήσσοντο) a gyölekezetek.

---

[1]) Az első mondatbeli igék a görögben csak részesülőben vagynak : δίκαιος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι, miket magyarban szinte így fejezhetünk ki : József igaz levén és nem akarván ötet elárúlni, körűlírva pedig ma ekképen írnók : mivel pedig József igaz volt és nem akarta őtet elárúlni : (következik a függő mondat), tehát akarja vala ötet titkon elhagyni Több helyütt följegyeztem a görög részesülőt a latin teljes mondat mellett.

[2]) A latinban mind itt, mind az 1-ső sz. alatt perfectum áll.

[3]) A magyarban a tárgyhoz mérve tökéletesebb az előbbi múlt alakja, mint a latinban, hol az csak múlt (apparuit). A görögben részesülő áll : a föltetzett csillag idejét.

7) És ötet látván *kérik vala* (rogabant παρεκάλεσαν).

IX. Fejezet.

8) És jövéjek *esznek vala* egybe (discumbebant συνανέκειντο).

9) És e (= ezt) látván a leválták *mondnak vala* (dicebant ἔλεγον).

10) És felkelvén Jézus *követi vala* (sequebatur ἠκολούθησεν) ötet ö tanejtványival.

XII. Fejezet.

11) És az elővető kenyereket megöttö (= megette), kiket nem *illik vala* (licebat ἐξὸν ἦν [1]) neki megenni.

12) Kimenvén kedig a levalták tanálcsot *tartnak vala* (faciebant ἔλαβον [2]) ö ellene.

13) Még ö e beszélvén a gyölekezeteknek, ím ö anyja és atyjafiai *állnak vala* (stabant εἱστήκεισαν künn.

XXIII. Fejezet.

14) A napon kimenvén Jézus a házból, *ül vala* (sedebat εκάθητο) a tenger mellett.

15) És jutván ö hazájába, *tanejtja vala* (docebat ἐδίδασκεν) öket ö sinagógájokban.

XIIII. Fejezet.

16) És leszállván Péter a hajócskából, *jár vala* (ambulabat περιεπάτησεν [3]).

XXV. Fejezet.

17) És ím egy cananeai némberi a vidékből kijövén *ivölt vala* (clamavit [4]) ἔκραζεν).

18) És ö hozjá vépvén, ö tanejtványi *kérik vala* (rogabant ἠρώτουν) ötet.

19) És felmenvén a hegyre, *ül vala* (sedebat ἐκάθητο).

XVIII. Fejezet.

20) Leesvén kedig a szolga, *kéri vala* (orabat προσέκυνει) ötet.

---

[1]) A megelőző mondattal együtt igen érdekes. Lásd alább D. 65.

[2]) A görögben aoristus.

[3]) A görögben aoristus.

[4]) A latinban perfectum.

21) Ki megfogván *megfojtja vala* (suffocabat ἔπνιγεν) ötet.

22) És az ö fele szolga [1]) leesvén, *kéri vala* (orabat παρεκάλει) ötet.

XX. Fejezet.

23) Az elölsök kedig jövén azt *alajtják vala* (arbitrati sunt ἐνόμισαν [2]), hogy többet volnának vendők.

24) Vönek kedig ök is egy pénzt és vevéjek *morognak vala* (murmurabant ἐγόγγυζον) a házi atya ellen.

XXI. Fejezet.

25) És mikor hallották volna a papi fedelmek és a leválták ö példabeszédit, megismerék, hogy ö rólok mondana és *keresik vala* (részesülö mind a latinba mind a görögben).

XXIV. Fejezet.

26) És kimenvén Jézus a templomból *megyen vala* (ibat ἐπορεύετο).

XXVI. Fejezet.

27) Estve lévén kedig *egybe ül vala* (discumbebat ανέκειτο) ö tizenket tanejtványival.

28) És bemenvén *ül vala* (sedebat ἐκάθητο) a szolgákkal.

XXVII. Fejezet.

29) És fél térdre térdeplvén ö elöttö káromlatot *tesznek vala* (illudebant ἐνέπαιξαν).

30) És ö reá hagyapván vevék a nádat és *verik vala* (percuticbant ἔτυπτον) ö agyához.

31) És ülvén *örizik vala* (servabant ἐτήρουν) ötet.

D) *Önhangzós múlt függö mondatban.*

Megjegyzés. Már az összetett múltnál is, mint láttuk, a mondatok kétféle osztályát kelle megkülönböztetnünk, az önhangzós múlt pedig, mint legitten látandjuk, négyféle mondatban fordúl elö, ú. m.

---

[1]) Szolgatárs, szolgafél.

[2]) Se a latinban se a görögben nem imperfectum-

1) *függő mondatban*, 2) más valamely *időkörülményre vonatkozva*, 3) *tartós* értelemben, 4) a föntebbi eseteken kivül *független mondatban* is.

I. Fejezet.

1) Mikor ő anyja Mária volna menesztetett (cum esset desponsata *μνηστευθείσης*) Józsefnek, *leleték* (inventa est *ἐυρήθη*) ő méhében.

2) Ő kedig e(zt) gondolván (haec autem eo cogitante *ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος*) ime úrnak angyala *jelenék* (apparuit *ἐφάνη*).

3) József kedig felkelvén (exsurgens *ἐγερθεὶς*) álmából, *tön* (fecit *ἐποίησεν*) miként parancsolá ő neki urnak angyala és *vevé* (accepit *παρέλαβεν*) és nem *esmeré meg* (non cognoscebat *οὐκ ἐγίνωσκεν* [1]).

II. Fejezet.

4) Mikor született volna Jezus (cum natus esset Jesus *τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος*) — ime a magosok *jövének* (venerunt *παρεγένοντο*).

5) Hallván kedig (audiens autem *ἀκούσας δὲ*) Herodes király, *megszomorottaték* (turbatus est *ἐταράχθη*).

6) Kik mikor hallották volna (qui cum audissent *οἱ δὲ ἀκούσαντες*) a királyt, *elmenének* (abierunt *ἐπορεύθησαν*).

7) És bemenvéjek (intrantes *ἐλθόντες*) a házba *lelék* (invenerunt *εἶδον*) a gyermeket és leesvéjek (procidentes *πεσόντες*) *imádák* (adoraverunt *προσεκύνησαν*) ötet és ő kencsek megnyitván (apertis thesauris *ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς*) ajánlának (obtulerunt *προσήνεγκαν*) neki ajándokokat.

8) És felelet vévén (responso accepto *χρηματισθέντες*) álmokban, más úton *fordulának meg* (reversi sunt *ανεχώρησαν*).

9) Kik mikor elmentek volna (qui cum recessissent *αναχωρησάντων δὲ αὐτῶν*) ime úrnak angyala *jelenék* (apparuit *ἐφάνη*).

10) Ki felkelvén (qui consurgens *ὁ δὲ εγερθεὶς*) *vevé* (accepit *παρά'λαβεν*) a gyermeket és *mene* (secessit *ανεχώρησεν*) Egyiptomba

11) Tahát Heródes látván (videns *ἰδὼν*), mert megcsalattatott volna a magosoktól, igen *megharagvék* (iratus est *ἐθυμώθη*) és eresztvén *megölö* [2]) (occidit *ἀνεῖλεν*).

12) Heródes meghalván kedig (defuncto autem Herode *τελε-*

---

[1]) Ime itt ez utóbbi latin és görög imperfectumóknak is a magyarban az önhangzós múlt felel meg, mint több más esetben.

[2]) = *Megöle.*

ντήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου) ime urnak angyala *jelenék* (apparuit *φαίνεται* [1]).

13) Ki felkelvén (mint 10) és jövö (= jöve, venit *εἰσῆλθεν*) Izrael földébe.

14) Hallván kedig (audiens autem *ακούσας δὲ*), hogy Archelaus országlana Judeában . . . *félemék* (timuit *ἐφοβήθη*) oda menni.

15) És intetvén (admonitus *χρηματισθεὶς*) álmában, *mene* (secessit *ανεχώρησεν*) Galileának vidékébe.

16) És *jutván* (veniens *ἐλθὼν*) *lakozék* (habitavit *κατῴκησεν* (a városban.

III. Fejezet.

17) *Látván* kedig a leváltáknak . . . sokit . . . *monda* [2]) (dixit *εἶπεν*) nekik.

18) Felelvén kedig Jézus *monda* (dixit *εἶπεν*).

19) Jézus kedig megkeresztelkettetvén, legottan *felmene* (ascendit *ανάβη*) a víztől és ime *megnyilának* (aperti sunt *ἠνεῴχθησαν*) neki mennyek és *látá* (vidit *εἶδεν*) Istennek lelkét.

IV. Fejezet.

20) És mikor böjtölt volna negyven napokban és negyven éjekben, annakutánna *ehezék* (esuriit *ἐπείνασεν*) és hozjá vépvén a késértő *monda* (dixit *εἶπεν*) neki.

21) Ki felelvén *monda* (dixit *εἶπεν*) neki.

22) Mikor kedig hallotta Jézus, hogy János eladatott volna, *mene* (secessit *ἀνεχώρησεν*) Galileába.

23) És Nazareth nevő város meghagyván, *jövö* és *lakozék* (venit et habitavit *ελθὼν κατῴκησεν*).

24) Járván kedig Jézus . . . *láta* (vidit *εἶδεν*) két atyafiat és *monda* (ait *λέγει* [3]).

25) És azok hálójok meghagyván *követék* (secuti sunt *ἠκολούθησαν*) őtet. És innen elébb menvén *láta* (vidit *εἶδεν*) más két atyafiat . . . . és *hivá* (vocavit *ἐκάλεσεν*): Azok kedig hálójok és atyjok meghagyván *követék* (mint föntebb) őtet.

---

[1]) A görögben csak jelen idő van.

[2]) Nem ,mondá', mert a IX. fejezetben *mondnak* (nem ,mondják') vala és számos helyeken *mondának* nem : *mondák*.

[3]) A görögben jelen.

V. Fejezet.

26) Látván kedig Jézus a gyölekezeteket *felmene* (ascendit ἀνέβη) a hegyre és mikor leült volna *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozjá ő tanejtványi.

VIII. Fejezet.

27) Mikor kedig leszállott volna Jézus a hegyröl, *követék* (secutae sunt ἠκολούθησαν) őtet sok gyölekezetek.

28) És ím egy poklos jövén *imádá* (adorabat προσεκύνει *) őtet.

29) És kinyojtván ő kezét *illeté* (tetigit ἥψατο) őtet.

30) Mikor kedig bement volna, *vépék* (accessit προσῆλθεν) ő hozjá a centurio.

31) És felelvén a centurio monda (ait ἔφη).

32) Hallván kedig ezt Jézus *csudálkodék* (miratus est ἐθαύμασεν) és *monda* (dixit εἶπεν).

33) És mikor jutott volna Jézus Péternek házába *látá* (vidit εἶδεν) ő napát fekette . . . és *illeté* (tetigit ἥψατο) ő kezét és *meghagyá* (dimisit ἀφῆκεν) őtet a hideglelet és *felkele* (surrexit ἠγέρθη).

34) Estve levén kedig *hozának* (obtulerunt προσήνεγκαν) neki.

35) Látván kedig Jézus sok gyölekezeteket, *parancsolá* (jussit ἐκέλευσεν) ő tanejtványinak.

36) És hozjá vépvén egy irástudó *monda* (ait εἶπεν) neki.

37) És ő a hajócskába felmenvén *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) őtet.

38) Tahát felkelvén *parancsola* (imperavit ἐπετίμησεν) a szeleknek.

39) És mikor jutott volna Jézus tenger elve, eleibe *kelének* (occurrerunt ὑπήντησαν) neki.

40) És azok kimenvéjek *menének* (abierunt ἀπῆλθον) a disznókba.

41) És a városba jutvájok *meghirdeték* (nuntiaverunt ἀπήγγειλαν) mindezeket.

IX. Fejezet.

42) És felmenvén Jézus a hajócskába *mene* tenger elve (transfretravit διεπέρασεν) és *juta* (venit ἦλθεν) ő városába.

43) Látván kedig Jézus azoknak hütöket *monda* (dixit εἶπεν).

---

*) Imperfectum mind a latinban mind a görögben.

44) És mikor látta volna Jézus ő gondolatjokat *monda* (dixit εἶπεν).

45) Látván kedig a gyölekezetek *félemének* és *dicsőveiték* (timuerunt et glorificaverunt ἐφοβήθησαν καὶ ἐδόξασαν) Istent.

46) És mikor innen elment volna Jézus *láta* (vidit εἶδεν) egy embert a vámon ülette és *monda* (ait λέγει).

46) És felkelvén *követé* (secutus est ἠκολούθησεν) őtet.

47) És hallván Jézus *monda* (ait εἶπεν).

48) Ezt kedig még ő azoknak beszéllette (illo loquente αὐτοῦ λαλοῦντος) ím egy fejedelm *vépék* (accessit προσελθὼν [1])) ő hozjá.

49) És őtet látván *monda* (dixit εἶπεν).

50) Mikor látta volna ott a zajgó népet, *monda* (dicebat ἔλεγεν [2]).

51) És mikor a nép onnan kiküldetett volna *bemene* és *fogá* (intravit et tenuit εἰσελθὼν ἐκράτησεν) ő kezét.

52) Jézus innen elmenvén *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) őtet két vakok.

53) Mikor kedig jutott volna a házba, *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozjá.

54) Azok kedig kimenvéjek *meghirdeték* (diffamaverunt διεφήμισαν).

55) Azok kedig kimenvéjek ime *hozának* (obtulerunt προσήνεγκαν) neki embert.

56) És az ördögöt kivetvén *megszólala* (locutus est ἐλάλησεν) a néma. És *csudálkodának* (miratae sunt ἐθαύμασαν) a gyölekezetek.

X. Fejezet.

57) Látván kedig a gyölekezeteket *könyörölö* (= könyörüle misertus est ἐσπλαγχνίσθη) ő rajtok.

58) És egybehíván ő tizenket tanejtványit, *ada* (dedit ἔδωκεν) azoknak hatalmat.

XI. Fejezet.

59) Mikor megvégezte volna a beszédeket, parancsolván ő tizenkét tanejtványinak *elmene* (transiit μετέβη) innen.

---

[1]) A görögben részesülő.

[2]) Mind imperfectumok.

60) János kedig mikor hallotta volna a kötelekben (fogságban) Krisztusnak müvelkedetit, eresztvén kettőt ő tanejtványi közzöl *monda* (ait εἶπεν).

61) Azok kedig elmenvéjek *kezde* (coepit ἤρξατο) Jézus mondani.

62) Az időben felelvén Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

XII. Fejezet.

63) Ő tanejtványi kedig megéhezvéjek [1]) *kezdének* coeperunt ἤρξαντο) gabonafőket szakgatniok.

64) A levalták kedig látvájok *mondának* (dixerunt εἶπεν).

65) Nem olvastátok-e, mit tött legyen Dávid, mikor *megehezett* és kik ő vele *valának*? [2]) Miként *bemene* (intravit εἰσῆλθεν) Istennek házába és az kenyereket megöttö (= megette) [3]).

66) És mikor innen elment volna, *jutà* (venit ἦλθεν) ő sinagigájokba.

67) Jézus kedig tudván *elmene* (recessit ἀνεχώρησεν) onnaton és *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) őtet sokak és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσεν) őket mend. És *parancsolá* (praecepit ἐπετίμησεν) nekik.

68) A levalták kedig hallván *mondának* (dixerunt εἶπον).

69) Jézus kedig tudván ő gondolatjokat *monda* (dixit εἶπεν) nekik.

70) Ki felelvén *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

71) És ő felelvén a neki szólónak *monda* (ait εἶπεν).

XIII. Fejezet.

72) A napon kimenvén Jézus a házból, ül vala a tenger mellett és *gyölekezének* (congregatae sunt συνήχθησαν) ő hozjá sok gyölekezetek.

73) Nap kedig felkelvén *meghevőlének* (aestuaverunt ἐκαυμα-

---

[1]) A görög ἐπείνασαν a mutató mód aoristusában áll és καὶ szócskával köttetik a következő igéhez.

[2]) Kísérőleg a latinban szintén imperfectum, de a görögben nincs ige: οἱ μετ' αὐτοῦ (= azok ő vele azaz az ő vele levők).

[3]) Mind az utolsó mondatbeli, ‚*megöttö*' (= megette), mind a megelőző *bemene* helyett a latinban csak perfectum áll; tovább pedig: „kiket nem *illik vala*" együttességet látszik kifejezni. Vesd össze B. 54.

θώθη) és mert nem vala gyökerek, *megaszának* (aruerunt *ἐξηράνθη*) stb.

74) És hozjá vépvén ő tanejtványi *mondának* (dixerunt *εἶπαν*) neki.

75) Ki felelvén *monda* (ait *εἶπεν*) azoknak.

76) Vépvén kedig a háziatyának szolgái, *mondának* (dixerunt *εἶπον*) neki.

77) Tahát a gyölekezetek(et) eleresztvén *jövö* (= jöve venit *ἦλθεν*) a házba és *vépének* (accesserunt *προσῆλθαν*) ő hozjá ő tanejtványi.

78) Mikor megvégezte volna Jézus e példabeszédeket, *elmene* (transiit *μετῆρεν*) innen.

XIIII. Fejezet.

79) És akarván ötet megfogni, *féle* (timuit *ἐφοβήθη*) a néptöl.

80) És az ő anyjától intetvén *monda* (inquit *φησειν*).

81) És hozjá vépvén ő tanejtványi *vevék* (tulerunt *ἦραν*) ő testét és *eltemeték* (sepelierunt *ἔθαψαν*) azt, és jövéjek *meghirdeték* (nuntiaverunt *ἀπήγγειλαν*) Jézusnak.

82) Kit mikor hallott volna Jézus, hajócskába menvén *elmene* (secessit *ἀνεχώρησεν*) onnan.

83) És mikor hallották volna a gyölekezetek *követék* (secutae sunt *ἠκολούθησαν*) ötet.

84) És kimenvén *látá* (vidit *εἶδεν*) a sok gyölekezetet és *könyörölö* (misertus est *ἐσπλαγχνίσθη*) ő rajtok és *megvigasztá* (curavit *ἐθεράπευσεν*).

85) Estve levén kedig, *vépének* (accesserunt *προσῆλθαν*) ő hozjá.

86) Menybe tekintvén *megáldá*, *megszegé* és *adá* (benedixit, et fregit et dedit *εὐλόγησεν καὶ κλάσας ἔδωκεν*) ő tanejtványinak a tanejtványok kedig (*adák* *) a gyölekezeteknek.

87) És a gyölekezet(et) eleresztvén *felmene* (ascendit *ἀνέβη*) a hegyre.

88) És ötet látvájok a tengeren járatta *megszomorodának* (turbati sunt *ἐταράχθησαν*) . . . . és féltekben *ivölténck* (clamaverunt *ἔκραξαν*).

89) Látván kedig a nagy szelet, *félemék* (timuit *ἐφοβήθη*).

---

*) Nincs meg se a latinban se a görögben.

90) És mikor elkezdett volna merölni, *ivöltö* (= ivölte clamavit ἔκραξεν).

91) És legottan Jézus ő keze kinyojtván *megragadá* (apprehendit ἐπελάβετο) őtet és monda (ait λέγει) neki.

92) És mikor felment volna a hajócskába, *megálla* (cessavit ἐκόπασεν) a szél, kik kedig a hajócskában valának, *jövének* és *imádák* (venerunt et adoraverunt ἐλθόντες προσεκύνησεν) őtet.

93) És mikor tengeren által mentenek volna, *jutának* (venerunt ἦλθον) Genazaretnek földébe.

94) És mikor megesmerték volna őtet . . . *eresztének* (miserunt ἀπέστειλαν) ménd a vidék szerént és *hozának* (obtulerunt προσήνεγκαν) neki ménden gonoszúl vallókat.

XV. Fejezet.

95) És ő felelvén *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

96) És egybe ő hozjá hiván a gyölekezeteket *monda* (dixit εἶπεν) nekik.

97) Tahát vépvén ő hozjá ő tanejtványi mondának (dixerunt λέγουσιν) neki.

98) És ő felelvén *monda* (ait εἶπεν)

99) Felelvén kedig Péter *monda* (dixit εἶπεν).

100) És Jézus innen kimenvén *mene* (secessit ἀνεχώρησεν) Tirusnak és Sidonnak vidékibe.

101) Ő kedig felelvén *monda* (ait εἶπεν).

102) Ki felelvén *monda* (mint az imént).

103) Tahát felelvén Jézus *monda* (szintén).

104) És mikor innen Jézus elment volna, *juta* (venit ἦλθεν) galileabeli tenger mellé.

105) Jézus kedig ő tanejtványi(t) egybehiván, *monda* (dixit εἶπεν).

106) És vévén [1]) a hét kenyereket . . . . . és hálát adván megszegé (fregit ἔκλασεν) és *adá* dedit ἐδίδου) ő tanejtványinak és a tanejtványok *adák* (dederunt [2]) a népnek.

107) És a gyölekezet(et) eleresztvén *felmene* (ascendit ἀνέβη) a hajócskába, és *juta* (venit ἦλθεν) Magedonnak vidékébe.

---

[1]) A görög ἔλαβεν indicativus.

[2]) A görögben nincs meg.

108) És ő felelvén *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

109) És azok(at) elhagyván *elmene* (abiit ἀπῆλθεν).

110) És mikor juttak volna ő tanejtványi tenger elve, elfelejtkeztek kenyereket velek venni, *monda* (dixit εἶπεν) azoknak.

111) Tudván kedig Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

112) Felelvén kedig Simon Péter *monda* (dixit εἶπεν).

113) És félen vivén Péter, *kezdé* (coepit) őtet megfeddeni.

114) Ki megfordólván *monda* (dixit εἶπεν) Péternek.

115) Felelvén kedig Péter, *monda* (dixit εἶπεν).

116) Ő még e beszéllette ím fényes köd *környékezé meg* (obumbravit ἐπεσκίασεν) őtet.

117) És hallván a tanejtványok ő orczájokra *esének* (ceciderunt ἔπεσαν) és igen *féleménck* (timuerunt ἐφοβήθησαν), és *vépék* (accessit προσῆλθεν) ő hozjájok Jézus stb.

118) Felemelvén kedig ő szemeket, senkit sem *látának* (viderunt εἶδον).

119) És ők a hegyről leszállván *parancsolá* (praecepit ἐνετείλατο) nekik mondván.

120) És ő felelvén *monda* (ait εἶπεν).

121) És mikor jött volna a gyölekezethez, *vépék* (accessit προσῆλθεν) ő hozjá egy ember, térden hompolygván.

122) Felelvén Jézus *monda* (ait εἶπεν).

123) Ők kedig Galileában nyájaskodván, *monda* (dixit εἶπεν) azoknak Jézus.

124) És mikor juttak volna Capharnaumba, *vépének* (accesserunt προσῆλθον) Péterhez ..... és mondának dixerunt εἶπεν).

125) És mikor bement volna a házba, *elölkelé* (praevenit προέφθασεν) Jézus őtet mondván.

XVIII. Fejezet.

126) És hívån Jézus egy apródot, *állaptatá* (statuit ἔστησεν) őtet ő közepettek és *monda* (dixit εἶπεν).

127) És mikor kezdett volna számot vetni, *hozaték* (oblatus est προσήχθη) neki egy.

128) Mikor kedig nem volna miből megadni, *parancsolá* (jussit ἐκέλευσεν) őtet ő ura elároltatni.

129) Könyörölvén kedig a szolgának ura, *elereszté* (dimisit ἀπέλυσεν) őtet és az adósságot *meghagyá* (dimisit ἀφῆκεν) neki.

130) A szolga kedig kimenvén, *lele* (invenit εὗρεν) egyet.

131) Látván kedig ő fele szolgák .... igen *megszomorodának* (contristati sunt ἐλυπήθησαν) és *jövének* és *megmondák* (venerunt et narraverunt ἐλθόντες διεσάφησαν).

132) És megharagván ő ura *adá* (tradidit παρέδωκεν) őtet a porosztóknak.

XIX. Fejezet.

133) Mikor megvégezte volna Jézus e beszédeket, *elmene* (migravit μετῆρεν) Galileából és *jutának* [1]) (venit ἦλθεν) Judeának vidékébe Jordán elve és *követék* (secutae sunt ἠκολούθησαν) őtet sok gyölekezetek és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσεν) őket.

134) Ki felelvén *monda* (ait εἶπεν) nekik.

135) És mikor ő kezét reájok vette volna, *elmene* (abiit ἐπορεύθη) inneten.

136) Egy ember vépvén ő hozjá, *monda* (ait εἶπεν) neki.

137) Mikor kedig e hős hallotta volna e beszédeket, szomoruan *mene el* (abiit ἀπῆλθεν).

138) Ezek(et) hallván kedig a tanejtványok, igen *csudálkodának* (mirabantur ἐξεπλήσσοντο [2]).

139) Tekéntvén kedig Jézus, *monda* (dixit εἶπεν).

140) Tahát felelvén Péter *monda* (mint 139.)

XX. Fejezet.

141) Megszegődvén kedig a müvesekkel .... *ereszté* (misit ἀπέστειλεν) őket ő szölejébe.

142) És kimenvén .... *láta* (vidit εἶδεν) egyebeket .... és azoknak *monda* (dixit εἶπεν).

143) Mikor kedig estve lött volna, *monda* (dicit λέγει).

144) És a(z) felelvén ... *monda* dixit εἶπεν).

145) És Jézus Jéruzsálembe felmenvén, magának (= magánosan) *vevé* (assumsit παρέλαβεν) ő tizenket tanejtványit és *monda* (ait εἶπεν).

146) Felelvén kedig Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

147) És hallván a tizen, *méltatlankodának* (indignati sunt ἠγανάκτησαν).

---

[1]) A fordító hibázott a többessel.

[2]) Imperfectumok.

148) És azok Jerichóból kimenvén *követék* (secuta est ἠκολούθησεν) őtet sok gyölekezetek.

149) Két vak ülvén az útfélen, *hallák* (audierunt ἀκούσαντες — részesülő), hogy Jézus menne, és *ivöltének* (clamaverunt ἔκραξεν).

150) Könyörölvén kedig Jézus ő rajtok, *illeté* (tetigit ἥψατο) ő szemeket, és legottan *látának* (viderunt ἀνέβλεψαν) és *követék* őtet.

XXI. Fejezet.

151) És mikor közelejtett volna Jézus Jerusálemhez . . . . tahát Jézus *ereszté* (misit ἀπέστειλεν) ő két tanejtványit.

152) A tanejtványok kedig elmenvén *tőnek* (fecerunt ποιήσαντες — részesülő) miként *parancsolt vala* *) nekik Jézus stb.

153) Látván kedig a papi fedelmek . . . . a csudákat, kiket tött . . . . *méltatlankodának* (indignati sunt ἠγανάκτησαν) és *mondának* (dixerunt εἶπον).

154) És azok(at) meghagyván a városból el *kimene* (abiit ἐξῆλθεν).

155) Reggel kedig megfordólván a városba, *megehölö* (= megéhüle esuriit ἐπείνασεν).

156) És látván egy figefát . . . *mene* (venit ἦλθεν) ő hozjá és semmit sem *lele* (invenit εὗρεν) ő rajta . . . . és *monda.*

157) És látván a tanejtványok *csudálkodának* (mirati sunt ἐθαύμασαν).

158) Felelvén kedig Jézus, *monda* (ait εἶπεν).

159) És mikor jutott volna a templomba *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozjá a papi fedelmek.

160) Felelvén Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

161) És felelvén Jézusnak, *mondának* (dixerunt εἶπον).

162) És vépvén *monda* (dixit εἶπεν) az elölsőnek.

163) A(z) kedig felelvén *monda* (ait εἶπεν).

164) Annakutána kedig poenitentiára rezzedvén *elmene* (abiit ἀπῆλθεν).

165) Vépvén kedig a másodhoz *monda* (dixit εἶπεν).

166) És a(z) felelvén *monda* (ait εἶπεν).

167) Mikor kedig a gyimölcsözetnek ideje elközelejtett volna, *ereszté* (misit ἀπέστειλεν) ő szolgáit stb.

---

*) Előbbi múlt az elbeszélés természetéhez képest, a latin perfectum (praecepit) ellenére.

168) A vinczellérek kedig látván ő fiát, *mondának* (dixerunt εἶπον).

169) És megfogván őtet, a szőlőből *kiveték* (ejecerunt ἐξέβαλον) és *megölék* (occiderunt ἀπέκτειναν).

170) És mikor hallották volna a papi fedelmek és a levalták ő példabeszédit, *megismerék* (cognoverunt ἔγνωσαν), hogy ő rólok mondana.

XXII. Fejezet.

171) És felelvén Jézus *monda* (dixit εἶπεν) esmeg példabeszédekben.

172) De a király, mikor hallotta volna *megharagvék* (iratus est ὠργίσθη) stb.

173) És kimenvén ő szolgái, *egybegyöjtének* (congregaverunt συνήγαγον) mindeneket, kiket *lelének* (invenerunt εὗρον) stb.

174) Tahát elmenvén a levalták tanálcsot *tartának* (inierunt ἔλαβον).

175) Megesmervén kedig Jézus ő álnokságokat, *monda* (ait εἶπεν).

176) És (ezt) hallván *csudálkodának* (mirati sunt ἐθαύμασαν) és őtet meghagyván *elmenének* (abierunt ἀπῆλθον).

177) És az elő feleséget vevén *meghala* (defunctus est ἐτελεύτησεν) és nem valván magzatot *hagyá* (reliquit ἀφῆκεν) ő feleségét ő atyjafiainak.

178) Felelvén kedig Jézus *monda* (ait εἶπεν).

179) És hallván a gyölekezetek *csudálkodának* (mirabantur ἐξεπλήσσοντο *).

180) A levaltak kedig hallván . . . . *egybegyölének* (convenerunt συνήχθησαν) és egy törvénytudó *kérdé* (interrogavit ἐπηρώτησεν).

XXIII. Fejezet.

181) Hányszer *akartam* te fiaidat egybegyöjtenem . . . . . és nem *akarád* (noluisti ἠθελήσατε).

XXIIII. Fejezet.

182) Megyen vala és *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozjá ő tanejtványi.

---

*) Imperfectum mindakettő, a magyarban pedig önhangzós múlt, épen úgy mint föntebb a 176. pont alatt, de itt perfectum és aoristus mellett.

183) Ő kedig felelvén *monda* (dixit εἶπεν).

184) Ő kedig Olivetnak hegyén ülette, *vépének* (mint 182.) ö ö hozjá titkon ő tanejtványi.

185) És felelvén Jézus *monda* (mint 183.)

XXV. Fejezet.

186) Kik vevén a lámpásokat *kimenének* (exierunt ἐξῆλθον).

187) Az öt balgatagok vevén ö lámpásokat, nem *vőnek* (sumserunt ἔλαβον) olajt, de az ildomosok *vőnek* (acceperunt).

187) Késvén kedig a vőlegény mend *elszunyodozának* (dormitaverunt ἐνύσταξαν) és *elalúnak* (dormierunt ἐκάθευδον).

188) És ö felelvén *monda* (ait εἶπεν).

189) És müvelkedvén *nyere* (lucratus est ἐκέρδησεν) a felett más ötöt.

190) Elmenvén földbe *ásá* (fodit ὤρυξεν) és *elrejté* (abscondit ἔκρυψεν) ö urának pénzét.

191) És ö hozjá vépvén, ... még más ötöt *vün* (obtulit προσήνεγκεν) neki.

192) Hozjá vépvén . . . . *monda* (ait εἶπεν).

193) Felelvén kedig ö ura, *monda* (dixit εἶπεν).

XXVI. Fejezet.

194) Mikor megvégezte volna Jézus mend e beszédeket, *monda* (dixit εἶπεν)

195) Tahát egybegyülekeztek a papok fedelmi . . . . és tanálcsot *tartának* (consilium fecerunt συνεβουλεύσαντο).

196) Mikor kedig Jézus volna Betániában . . . . hozjá *vépék* (accessit προσῆλθεν) egy nemberi. .

197) Látván kedig a tanejtványok *méltatlankodának* (indignati sunt ἠγανάκτησαν).

198) Tudván kedig Jézus, *monda* (ait εἶπεν).

199) És mikor ennének, *monda* (dixit εἶπεν).

200) És ö felelvén *monda* (ait εἶπεν).

201) Felelvén kedig Júdás, ki ötet elárólá, *monda* (dixit εἶπεν).

202) Azokkal kedig Jézus vacsorálatta *vevé* á kenyeret és *megáldá* és *megszegé* (accepit Jesus panem et benedixit ac fregit λαβὼν ὁ Ἰησους ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν) stb.

203) És dicséret(et) mondván *kimenének* (exierunt ἐξῆλθον).

204) Felelvén kedig Péter *monda* (ait εἶπεν).

205) És vele vévén Pétert .... *kezde* (coepit) szomorodni.

206) És kevesenné elébmenvén esék (procidit ἔπεσεν) ő orczájára.

207) És azok meghagyván, esmeg *elmene* és *imádkozék* (abiit et oravit ἀπελθὼν προσηύξατο).

208) Még ő e beszéllette, im *eljövö* (= jöve venit ἦλθεν) Judás, a tizenkettő közzől egy.

209) És szorgalmast vépvén Jézushoz *monda* (dixit εἶπεν) .... és *megápolá* (ocsulatus est κατεφίλησεν) ötet.

209) Kiterjesztvén ő kezét, *kivevé* (exemit ἀπέσπασεν) a kést és csapván a papok fedelme szolgájához *elvágá* (amputavit ἀφεῖλεν) ő fülét.

210) A tanejtványok ötet meghagyván *elfutának* (fugerunt ἔφυγον).

211) És azok megfogván Jézust *vivék* (duxerunt ἀπήγαγον) ötet Caifáshoz.

212) Keresnek vala hamis tanóságot .... és nem *lelének* (non invenerunt οὐχ εὗρον).

213) És azok felelvén *mondának* (dixerunt εἶπον).

214) Ő kedig az ajtón kimenette *látá* (vidit εἶδεν) ötet más leány és *monda* (ait λέγει).

215) És kevéssé vártatván *vépének* (accesserunt προσελθόντες) ő hozjá .... és *mondának* (dixerunt εἶπον).

216) És kimenvén *síra* (flevit ἔκλαυσεν).

XXVII. Fejezet.

217) Holval levén kedig tanálcsot *tartának* (inierunt ἔλαβον). És megkötözvén *elvivék* (adduxerunt ἀπήγαγον) és *adák* (tradiderunt παρέδωκαν).

218) Látván Júdás hogy kárhozott volna poenitentiára vitetvén *megvivé* (retulit ἔστρεψεν).

218) És az ezüst pénzeket a templomban levetvén *elmene* (recessit ἀνεχώρησεν) és elmenvén kötéllel ön magát *felakasztá* (suspendit ἀπήγξατο).

219) Vevén a harmincz ezüst pénzeket *mondának* (dixerunt εἶπεν).

220) Tanálcs(ot) tartván kedig *vevék* (emerunt ἠγόρασαν) azokkal egy fazokasnak földét.

221) Mikor vádoltatnék a papok fejedelmitől .... semmit sem *felele* (respondit ἀπεκρίνατο).

222) Azért azok egybe gyölekezvéjek *monda* (dixit εἶπεν) azoknak Pilátus.

223) Ő az itélő székben ülette kedig *ereszte* (misit ἀπέστειλεν) ő hozjá ő felesége.

224) Felelvén azért a fejedelm *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

225) viz(et) vevén, a nép előtt *megmosá* (lavit ἀπενίψατο) ő kezét.

226) És felelvén mend a nép *monda* (dixit εἶπεν).

227) Jézust kedig megostoroztatván, nekik *adá* (tradidit παρέδωκεν).

228) És levetkeztetvén őtet veres palásttal *környékezék meg* (circumdederunt περιέθηκαν).

229) És miután megkáromlották volna őtet, *levetkezteték* (exuerunt ἐξέδυσαν) őtet a palástból és *elvivék* (duxerunt ἀπήγαγον).

230) Kimenvén kedig *lelének* (invenerunt εὗρον) egy cireniabeli embert. Ezt *kénszereiték* (angariaverunt ἠγγάρευσαν) stb.

231) És mikor kóstolta volna, nem *akara* (noluit οὐκ ἠθέλησεν) innia.

232) Miután kedig megfeszejtették volna őtet, *megoszták* (diviserunt διεμερίσαντο) ő ruháját.

233) És ő ügyét megirván ő feje felire *veték* (imposuerunt ἐπέθηκαν).

234) És legottan azok közzől egy elfutván, *vön* egy szovárványt és *betölté* (acceptam spongiam implevit λαβὼν σπόγγον πλήσας τε).

235) Jézus kedig esmeg ivöltvén nagy szóval, *ereszté* (emisit ἀφῆκεν) ő lelkét.

236) A centurio kedig és kik ő vele valának, ... látván a földindolatot .... igen *megféleménék* (timuerunt ἐφοβήθησαν).

237) Mikor kedig estve lött volna, jövö (= jöve venit ἦλθεν) néminemő kazdag ember.

238) És Jósef a testet vevén *betakará* (involvit ἐνετύλιξεν) azt tiszta gyolcsba és *helyheté* (posuit ἔθηκεν) azt ő uj koporsójába és *hengereite* (advolvit) nagy követ a koporsó ajtára és *elmene* (abiit ἀπῆλθεν).

239) Azok kedig elmenvén és a követ megjegyezvén, *megkörnyékezék* (munierunt ἠσφαλίσαντο) a koporsót az örizőkkel.

XXVIII. Fejezet.

240) Kik mikor elmentek volna, ím némelyek *jövének* (venerunt) az városba és *meghirdeték* (nunciaverunt ἀπήγγειλαν) a papi fejedelmeknek mend, melyek löttek vala.

241) És egybegyölekezvén a vénekkel, tanálcshoz fogván, sok pénzt *adának* (dederunt ἔδωκαν) a vitézeknek.

242) És azok a pénzt vevén úgy *tőnek* (fecerunt ἐποίησαν), miként tanejtattak vala.

243) És látván *imádák* (adoraverunt προσεκύνησαν) őtet.

244) És ő hozjájok vépvén Jézus *beszélle* (locutus est ἐλάλησεν) nekik.

E) *Önhangzós múlt vonatkozva valamely idő körülményre.*

III. Fejezet.

1) *A napokban jövö* (= jöve venit παραγίνεται [1]) János baptista.

2) *Tahát* [2]) *jövö* (mint az imént) Jézus Galileából.

3) *Tahát elhagyá* (tunc dimisit τότε ἀφίησιν) őtet.

IIII. Fejezet.

4) *Tahát* Jézus *viteték* (tunc ductus est τότε ἀνήχθη) a kietlenbe.

5) Tahát *vivé* (tunc assumsit τότε παραλαμβάνει) őtet . . . . . és *állatá* (statuit ἔστησεν) őtet a templomnak tetejére és *monda* (dixit λέγει).

6) *Esmeg vivé* (mint 5.) . . . . . és *mutatá* (ostendit δείκνυσιν) . . . . és *monda* (dixit εἶπεν).

7) *Tahát monda* (dicit λέγει [3]) neki Jésus.

8) *Tahát meghagyá* (reliquit ἀφίησιν) őtet az ördög és ím angyalok *vépének* (accesserunt προσῆλθον).

9) *Ennek utána kezde* (coepit ἤρξατο) Jézus predikálni.

---

[1]) A görögben nyilván jelen, a latin lehet jelen is múlt is; de figyelne, más hasonló körülményes mondatokra is, például alább az 5. pont alatt, inkább múltnak veendő; azonban a 7. pont alatt a latin is jelen.

[2]) ‚Tahát' az egész codexben ‚tunc' (akkor, görögül: τότε) értelemben használtatik.

[3]) Mind a kettő jelen.

VIII. Fejezet.

10) És *ím üvöltének* (ecce clamaverunt ἰδοὺ ἔκραξαν).

11) És *im* (ecce) mind a város *kijövö* (= jöve exiit ἐξῆλθεν).

IX. Fejezet.

12) És *ím* némelyek *mondának* (dixerunt εἶπεν).

13) *Tahát monda* (tunc ait τότε λέγει) a köszvényesnek.

14) *Tahát vépének* (accesserunt προσέρχονται) ö hozjá.

15) És *ím* egy némberi *vépék* (accessit προσελθοῦσα) ö hozjá és *illeté* (tetigit ἥψατο) ö ruhájának peremét.

16) És *megvigaszék* (salva facta est ἐσώθη) a némberi *azon üdöben.*

17) *Tahát illeté* (tetigit ἥψατο) ö szemeket. És *megnyilék* (aperti sunt ἠνεῴχθησαν) *ö szemek.*

X. Fejezet.

18) *Tahát*) monda* (dicit λέγει) ö tanejtványinak.

XI. Fejezet.

19) Tahát *kezdé* (coepit ἤρξατο) szidalmazni mend a városokat.

XII. Fejezet.

20) Az idöben *mene* (abiit ἐπορεύθη) Jézus.

21) Tahát *monda* (ait λέγει) az embernek : Nyójd ki te kezedet, és *kinyójtá*, és *megvigaszék* (extendit et restituta est sanitati ἐξέτεινεν καὶ ἀπεκατεστάθη ὑγιὴς).

22) Tahát *hozaték* (oblatus est προσήνεγκαν) neki egy ördöngös vak és néma és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσεν) ötet.

23) Tahát *monda* (dixit εἶπεν) neki némely.

XIIII. Fejezet.

24) Az üdöben *hallá* (audivit ἤκουσεν) negyedlö Herodes Jézusnak hírét és *monda* (ait εἶπεν) ö gyermekinek.

25) Heródesnek kedig létele napján *szökdösö* (= szökdöse saltavit ὠρχήσατο) Herodiadisnak lyánya, ... és *kelleték* (placuit ἤρεσεν) Herodesnek azért esével (esküjével) *fogadá* (pollicitus est ὡμολόγησεν) neki.

---

*) A körülményt jelentö szó további megjelölését elhagyám.

26) Az éjnek kedig negyed vigiliája koron *jövö* (= jöve venit ἦλθεν) ő hozzájok.

27) És legottan Jézus *szólala* (locutus est ἐλάλησεν) nekik mondván.

XV. Fejezet.

28) Tahát vépének (accesserunt προσέρχονται) ő hozjá.

29) És *megvigaszék* (sanata est ἰάθη) ő lyánya *azon időben.*

XVI. Fejezet.

30) Ennek utánna *kezdé* (coepit ἤρξατο) Jézus jelengetni.

31) Tahát Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

XVII. Fejezet.

32) És hatod napok után *vevé* (assumit παραλαμβάνει [1]) Jézus Pétert..... és *vivé* (ducit ἀναφέρει [2]) azokat igen magas hegyre magának (= magánosan) és *megváltozék* (transfiguratus est μετεμορφώθη [3]) ő előttök és *megfénylék* ő orczája stb.

33) Tahát *megérték* (intellexerunt συνῆκαν) a tanejtványok.

34) Tahát *vépének* (accesserunt προσελθόντες — részesülő) Jézushoz a tanejtványok titkon és *mondának* (dixerunt εἶπεν).

XVIII. Fejezet.

35) Az időben *vépének* (accesserunt προσῆλθον) Jézushoz ő tanejtványi, mondván.

36) Tahát *vépék* Péter ő hozjá és *monda* (accedens — dixit προσελθὼν — εἶπεν).

37) Tahát *hivá* (vocavit προσκαλεσάμενος — részesülő) azt ő ura és *monda* (ait λέγει) neki.

XIX. Fejezet.

38) Tahát *hozatának* (oblati sunt προσηνέχθησαν) neki apródok.

XX. Fejezet.

39) Esmeg kedig *kimene* (exiit ἐξελθὼν — részesülő) hatod és kilenczed időkoron és *tön* (fecit ἐποίησεν) még ugyan.

---

[1]) Jelen mind a latin mind a görög.

[2]) Szintén jelen mind a kettő.

[3]) Ezek már múltak a következőkkel együtt.

40) De tizenegyed idő koron *kimene* (mint 39.) és *lele*) invenit εὗρεν) egyebeket állattok és *monda* (dicit λέγει).

41) Azért mikor *jövének* (venissent [1]) ἐλθόντες) .... ők es egy pénzt *vőnek* (acceperunt ἔλαβον).

42) Tahát *vépék* (accessit προσῆλθεν) ő hozjá.

XXI. Fejezet.

43) És a figefa legottan *megasza* (arefacta est ἐξηράνθη).

XXII. Fejezet.

44) Tahát *monda* (ait λέγει) ő szolgáinak.

45) A napon *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozjá a saduceusok .... és *kérdék* (interrogaverunt ἐπηρώτησαν) őtet.

46) Méndenek után a némberi is *meghala* (defuncta est ἀπέθανεν).

XXIII. Fejezet.

47) Tahát Jézus *beszélle* (locutus est ἐλάλησεν).

XXIIII. Fejezet.

48) Mend a napiglan, melyen Noe *bemene* (intravit εἰσῆλθεν) a bárkába, és nem *esmerék meg* (cognoverunt ἔγνωσαν) mignem *eljövö* (= jöve venit ἦλθεν) a vízözön és méndeneket *elvön* (tulit ἦρεν).

XXV. Fejezet.

49) Éfél koron kedig *lön* (factus est ἐγένετο) ivöltés.

50) Tahát *felkelének* (surrexerunt ἠγέρθησαν) mend a szüzek és *megkészejték* (ornaverunt ἐκόσμησαν) ő lámpásokat.

51) Men(d)től utólbszer kedig az egyéb szüzek is *eljövének* (veniunt ἔρχονται [2]).

52) Tahát *felelének* (respondebunt ἀποκριθήσονται [3]).

XXVI. Fejezet.

53) Tahát a tizenkettő közzől egy .... *elmene* (abiit πορευθείς — részesülő) és *monda* (ait εἶπεν).

---

[1]) Íme az sem példa nélküli, hogy a ‚mikor' (cum) után is nem kapcsoló, hanem mutató mód használtatik codexünkben.

[2]) Jelen mind a kettő. — [3]) Latin- és görögben jövő, a magyar fordító alkalmasint elhibázta az időt, alább már ‚felel' (jelen a jövőben) olvasható.

54) A pogácsaételnek kedig előnapján *vépének* (accesserunt *προσῆλθον*) a tanejtványok Jézushoz.

55) Tahát *monda* (dicit *λέγει*) Jézus azoknak.

56) Tahát *juta* (venit *ἔρχεται*) Jézus azokkal a faluba.

57) Tahát *monda* (ait *λέγει*) azoknak.

58) Esmeg másodszor *elmene* és *imádkozék* (abiit et oravit *ἀπελθὼν προσηύξατο*).

59) Tahát *jövö* (= jöve venit *ἔρχεται*) ö tanejtványihoz (‚és *lelé* öket alattok' nincs az eredetiben) és *monda* (dicit *λέγει*) azoknak: Alogyatok immár.

60) Tahát hozjá *vépének* (accesserunt *προσελθόντες*) és kezeket Jézusra *veték* (injecerunt *ἐπέβαλον*) és *megfogák* (tenuerunt *ἐκράτησαν*) ötet.

61) Tahát *monda* (ait *λέγει*).

62) Az időben *monda* (dixit *εἶπεν*) Jézus a gyölekezeteknek.

63) Men(d)től utólbszer kedig *jövének* (venerunt *προσελθόντες* két hamis tanók és *mondának* (dixerunt *εἶπον*).

64) Tahát a papok fejedelme *megszakasztá* (scidit *διέρρηξεν*) önön ruháját.

65) Tahát *pökének* (exspuerunt *ἐνέπτυσαν*) ö orczájára.

66) Esmeg esével *megtagadá* (negavit *ἠρνήσατο*).

67) Tahát *kezde* (coepit *ἤρξατο*) szidalmazni.

68) És legottan kakas *szóla* (cantavit *ἐφώνησεν*).

69) Tahát *monda* (dicit *λέγει*) neki Pilatus.

70) Tahát *eleresztė* (dimisit *ἀπέλυσεν*) azoknak Barrabást.

71) A hatod időtől fogván kegig *lőnek* factae sunt *ἐγένετο*) setétségek mend a földön kilenczed ideiglen.

72) És im a templomnak soporláha (= superlátja) ketté *szakada* (scissum est *ἐσχίσθη*) és a föld *megindula* (mota est *ἐσείσθη*) stb.

73) Tahát Pilatus *parancsolá* (jussit *ἐκέλευσεν*).

74) A másod napon kedig .... *egybegyőlének* (convenerunt *συνήχθησαν*) a papok fedelmi.

XXVIII. Fejezet.

75) Az innepnek estin .... *jövö* (= jöve venit *ἦλθεν*) Magdolnai Mária.

76) És im *lön* (factus est *ἐγένετο*) nagy földindólás.

77) És im Jézus azoknak *eleibe kele* (occurrit *ἀπήντησεν*).

F) *Önhangzós múlt, tartós értelemben.*

II. Fejezet.

1) És azok *mondának* (dixerunt εἶπεν).

2) Hol *vala* (erat ἦν) a gyermek.

3) És *vala* (mint 2.) ott, Herodes megholtiglan.

4) Megöle ménden gyermekeket, kik *valának* (erant [2]) Judeának Betlehemében.

5) És nem *akara* (noluit [3]) οὐκ ἤθελεν) megvigasztaltatni.

IIII. Fejezet.

6) *Monda* (ait ἔφη) neki Jézus.

7) Ő étke kedig *vala* (mint 2.)

VII. Fejezet.

8) Mert *vala* (mint 2.) őket tanejtó.

VIII. Fejezet.

9) És *monda* (ait λέγει) neki.

10) És *monda* (dixit εἶπεν).

11) És *monda* (dicit λέγει) neki Jézus.

12) Más kedig ő tanejtványi közöl *monda* (ait εἶπεν).

13) Jézus kedig *monda* (ait λέγει) annak.

14) És *monda* (dicit λέγει) nekik Jézus.

15) És *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

16) *Vala* (erat ἦν) kedig nem messze ő tőlök.

---

[1]) T. i. az itt következő példákbeli múltak vagy egyenesen és a legtöbb esetben latin imperfectumnak felelnek meg, vagy egyébként is oly természetűek, hogy azok valósággal tartós értelmet fejeznek ki; így például *monda* számos esetben a latin perfectum mellett görög imperfectummal (ἔφη) adatik, de adatik igen gyakran mind a görögben mind a latinban jelennel is (dicit λέγει), bizonyságúl, hogy a nyelvérzés itt is tartósságot szeret megjelölni; minthogy a jelenek a tartós időkhöz számittatnak. Lukácsnál a latin is többnyire imperfectum : *dicebat.*

[2]) A görögben mint több más helyeken is nincs létige, hanem ezen egész mondat helyett csak ez áll: τοὺς ἐν Βηθλεὲμ, mi magyarúl ily formán volna : a Bethlehembelieket.

[3]) Alább (82.) imperfectum : *nolebant*

IX. Fejezet.

17) És e hír *meghirhevék* (exiit ἐξῆλθεν) mend a földön.

18) És *monda* (dicit λέγει).

18) Mondának (dicunt λέγουσιν) neki.

X. Fejezet.

20) Mert *valának* (erant ἦσαν) gyetrettek.

XI. Fejezet.

21) Mü vigaságos éneket *éneklénk* (cecinimus ηὐλήσαμεν) tünektek és nem *szökétek* (saltastis ὠρχήσασθε), mü kedig szomoró éneket *éneklénk* lamentavimus ἐθρηνήσαμεν) és nem *sirátok* (planxistis ἐκόψασθε).

XV. Fejezet.

22) És ő *monda* (dixit εἶπεν) nekik.

23) És kik ő vele *valának* (erant οἱ μετ' αὐτοῦ).

24) Sem azoknak kik ő vele *valának* (erant).

25) Ő kedig *monda* (mint 22.) nekik.

XIII. Fejezet.

26) Mert nem *vala* (quia non habebant διὰ τὸ μὴ ἔχειν) földnek mélysége.

27) Mert nem *vala* (mint 26.) gyökerek.

28) És *monda* (ait ἔφη) azoknak.

29) A szolgák kedig *mondának* (dixerunt λέγουσιν) neki.

30) Egyéb példabeszédet *beszélle* (locutus est ἐλάλησεν) nekik mondván.

31) Mend ezeket *beszéllé* (mint 30.) a gyölekezeteknek példabeszédekben).

32) Jézus kedig *monda* (dixit εἶπεν).

XIIII. Fejezet.

33) Jézus kedig *monda* (dixit εἶπεν) nekik.

34) Ki *monda* (ait εἶπεν).

35) Az evőknek kedig száma *vala* (fuit).

36) Estve levén kedig önmaga ottan *vala* (erat ἦν).

37) Mert a szél, ellen (= ellenkező) *vala* (erat ἦν).

38) És ő *monda* (ait εἶπεν).

39) És *monda* neki (ait λέγει).

40) Kik kedig a hajócskában *valának* (erant).

XV. Fejezet.

41) És ő *monda* (dixit εἶπεν).

42) És a(z) *monda* (mint 41.)

43) És *felmagasztaták* (magnificabant ἐδόξασαν) Izraelnek Istenét.

44) És *mondának* (dicunt λέγουσιν) neki a tanejtványok.

45) És Jézus *monda* (ait λέγει).

46) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).

47) *Valának* (erant ἦσαν) négyszer ezer emberek.

XVI. Fejezet.

48) Es azok *mondának* (dixerunt εἶπον).

49) *Monda* (dicit λέγει) azoknak Jézus.

XVII. Fejezet.

50) *Monda* (dixit λέγει) azoknak.

51) És ő *monda* (ait λέγει).

52) És a(z) *monda* (dixit εἰπόντος — részesülő).

53) *Monda* (dixit ἔφη) annak Jézus.

54) *Monda* (dicit λέγει) annak Jézus.

XIX. Fejezet.

55) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) neki.

56) És *monda* (ait λέγει) azoknak Jézus.

57) *Mondának* (mint 55.) neki ő tanejtványi.

58) Ki *monda* (dixit εἶπεν) azoknak).

59) De Jézus *monda* (mint 58.) ő nekik.

60) Ki *monda* (mint 58.)

61) A(z) *monda* (dicit λέγει).

62) Jézus kedig *monda* (dixit ἔφη).

63) *Monda* (mint 61.) neki a hős.

64) És *monda* (ait λέγει) neki Jézus.

65) Mert *valának* (erat enim habens ἦν γὰρ ἔχων) sok valali (= vagyoni).

66, 67) Jézus kedig *monda* (mint 58).

XX. Fejezet.

68) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) neki.
69) *Monda* (dicit λέγει).
70) Ki *monda* (dixit εἶπεν).
71) Az *monda* (ait εἶπεν).
72) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) neki.
73) *Monda* (ait λέγει) azoknak.
74) És *monda* (ait εἶπεν).
75) És *kihányá* (ejiciebat ἐξέβαλεν) ménd az árolókat.

XXI. Fejezet.

76) És *monda* (dicit λέγει) nekik.
77) Jézus kedig *monda* (dixit λέγει).
78) És ő *monda* (ait ἔφη).
79) Egy néminemő embernek *vala* (habebat εἶχεν) két fia.
80) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) neki.
81) *Monda* (dicit λέγει) azoknak.
82) *Vala* (erat ἦν) ember házi atya.

XXII. Fejezet.

83) És nem *akarának* (nolebant οὐκ ἤθελον).
84) A kik hivatalosok *valának* (erant).
85) És *monda* (ait λέγει) annak.
86) És Jézus *monda* (mint 85.)
87) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) neki.
88) *Valának* (erant ἦσαν) kedig münálunk heten atyafiak.
89) *Monda* (ait ἔφη) annak Jézus.

XXIV. Fejezet.

90) Miként a vízözön előtt való napokban *valának* (erant ἦσαν) evők és ivók.

XXV. Fejezet.

91) A balgatagok kedig *mondának* (dixerunt εἶπον).
92) *Felelének* (responderunt) az ildomosok.
93) És kik készek *valának* (erant).
94, 95) *Monda* (ait ἔφη) annak ő ura.

XXVI. Fejezet.

96) És Jézus *monda* (dixit εἶπεν).
97) *Monda* (ait λέγει) annak.
98) Te *mondád* (dixisti εἶπας).
99) *Monda* (ait ἔφη) neki Jézus.
100) *Monda* (ait λέγει) neki Péter.
101) És *monda* (dicit λέγει) Péternek.
102) De Jézus *monda* (dixit εἶπεν).
103) És a papok fedelme *monda* (ait εἶπεν).
104) *Monda* (dicit λέγει) annak Jézus).
105) Te is a galileai Jézussal *valál* (eras ἦσθα).
106) Te *mondád* (dixisti εἶπας).

XXVII. Fejezet.

105) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).
107) *Monda* (dicit ἔφη) neki Jézus : Te mondod.
108) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).
109) *Monda* (dicit λέγει) azoknak Pilatus.
110) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) mend.
111) *Monda* (ait ἔφη) azoknak a fejedelm.
112) És kik ő vele *valának* (erant).
113) Bizon Istennek fia *vala* (erat ἦν) ez.
114) *Valának* (erant ἦσαν) kedig és ott sok asszony népek.
115) *Valának* (erat ἦν) kedig ott Magdolnai Mária és a más Mária.
116) *Monda* (ait ἔφη) azoknak Pilátus.

XXVIII. Fejezet.

117) *Vala* (erat ἦν) kedig ő személye, miként villámat.

G) *Önhangzós múlt a föntebbi eseteken kivül független mondatban*).*

XXI. Fejezet.

1) Abraham *szülé* (genuit ἐγέννησεν) Izsákot . . . . . . Jákób kedig szülé Józsefet.

---

*) Ezen egyetlen egy szakasz az, melynek példái, az egésznek kevesebb mint egy tized része, a szigorú szabatosságnak meg nem felelnek;

2) Kitől *születék* (natus est *ἐγεννήθη*) Jézus.

3) Míg nem *szülé* (peperit *ἔτεκεν*) ő elölött fiát és *hivá* (vocavit *ἐκάλεσεν*) ő nevét Jézusnak.

II. Fejezet.

4) Mert *látók* (vidimus *εἴδομεν*) ő csillagát és *jövénk* (venimus *ἤλθομεν*).

IIII. Fejezet.

5) Nép . . . . *láta* (vidit *εἶδεν*) nagy világot . . . . és világ *támada* (orta est *ἀνέτειλεν*) nekik.

VII. Fejezet.

6) És úgy *lön* *) (factum est *ἐγένετο*).

VIII. Fejezet.

7) És mend a csorda *mene* (abiit *ὥρμησεν*) a tengerbe és meghalának (mortui sunt *ἀπέθανον*) a vizekbe.

8) A pásztorok kedig *elfutának* (fugerunt *ἔφυγον*).

IX. Fejezet.

9) És *felkele* (surrexit *ἠγέρθη*) a leány.

X. Fejezet.

10) Ki is *elárolá* (tradidit *παραδούς* — részesülö) ötet.

11) E tizenkettöt *ereszté* (misit *ἀπέστειλεν*).

XII. Fejezet.

12, 13) Egyéb példabeszédet *vete* (proposuit *παρέθηκεν*) azoknak, mondván.

14) És ez úgy *lön* (factum est *ἐγένετο*).

15) És nem *tön* (fecit *ἐποίησεν*) ott sok jószágokat ő hütötlenségekért.

---

söt még ezek közt is lehetnek oly múltak, melyek vagy tartósságra vonatkoznak, vagy némileg más múlttól függenek, de ily szerfölötti finomságukra már nem akarék kiterjeszkedni, mert csak ugyan nagyobb része független mondatban áll és egyszerre történő (beálló — eintretend, momentan) múltat akar kifejezni.

*) Az l. IX. és XI. Fejezetekben : *lött*).

XIV. Fejezet.

16) És *megszomorodék* (contristatus est λυπηθείς) a király az esnek törvényeért . . . . *parancsolá* (jussit ἐκέλευσεν) neki adni és *ereszté* és *megnyakazá* (misit et decollavit πέμψας ἀπεκεφάλισεν) Jánost stb.

17) És ménd *önek* (= evének manducaverunt ἔφαγον) és *megelégedének* (saturati sunt ἐχορτάσθησαν) és *felvevék* (tulerunt ἐχορτάσθησαν) a derebeknek maradékát.

XV. Fejezet.

18) Ki csak egy igét sem *felele* (respondit ἀπεκρίθη) neki.

19) És az *jövö* (= jöve) és *imádá* (venit et adoravit ἐλθοῦσα προσεκύνει) ötet, mondván.

20) És *vépének* (accesserunt προσῆλθεν) ö hozjá sok gyölekezetek . . . és *veték* (projecerunt ἔρριψαν) ötet ö lábai elött és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσαν) öket.

21) És *parancsola* (praecepit παραγγείλας — részesülö) a gyölekezeteknek.

22) És ménd *önek* (= evének comederunt ἔφαγον) stb.

XVI. Fejezet.

23) És *vépének* (accesserunt (ö hozjá a leválták . . . . . és *kérék* (rogaverunt ἐπηρώτησαν).

XVII. Fejezet.

24) És *kérdék* (interrogaverunt ἐπηρώτησαν) ötet ö tanejtványi, mondván.

25) És *hozám* (obtuli προσήνεγκα) ötet te tanejtványidnak és nem *vigaszthaták meg* (non potuerunt curare οὐκ ἠδυνάσθησαν θεραπεῦσαι).

26) És *megporejtá* (= megpiritá increpavit ἐπετίμησεν) azt Jézus és *kimene* az ördög stb.

27) Mü mire nem *vethetök ki* (non potuimus ejicere οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν) azt.

28) És igen *megszomorodának* (contristati sunt ἐλυπήθησαν).

29) A(z) kedig nem *akará* (noluit οὐκ ἤθελεν), de *elmene* abiit ἀπελθὼν — részesülö) és a tömlöczbe *ereszté* (misit ἔβαλεν) ötet.

XIX. Fejezet.

30) És *vépének* (accesserunt προσῆλθον) ö hozjá a levälták.

XX. Fejezet.

31) Azok kedig *elmenének* (abierunt ἀπῆλθον).

32) *Vőnek* kedig (acceperunt autem καὶ ἔλαβον) ők es egy egy pénzt.

33) Jézus kedig ö hozjá *hivá* (vocavit προσκαλεσάμενος — részesülö) öket.

34) És *megálla* (stetit στὰς — részesülö) Jézus és hozjá *hivá* (vocavit ἐφώνησεν) öket.

XXI. Fejezet.

35) És *bemene* (intravit εἰσῆλθεν) Jézus Istennek templomába ...... a pénzváltóknak kedig asztalokat .... eldöjté (evertit κατέστρεψεν).

36) És ö hozjá *vépének* (accesserunt προσῆλθον) vakok .... és *megvigasztá* (sanavit ἐθεράπευσεν).

37) És nem *mene* (non ivit οὐκ ἀπῆλθεν).

XXII. Fejezet.

38) Azok kedig megutálák és elmenének (neglexerunt et abierunt ἀμελήσαντες ἀπῆλθον) ... Egyebi kedig ö szolgáit megfogák (tenuerunt) stb.

39) Nem *lőnek* (non fuerunt οὐκ ἦσαν) méltók.

40) *Bemene* kedig (intravit autem εἰσελθὼν δὲ — részesülö) a király .... és *láta* (vidit εἶδεν) ott embert.

41) És a(z) *megnémóla* (obmutuit ἐφιμώθη).

42) És azok neki *adák* (obtulerunt προσήνεγκαν) az adópénzt.

XXIII. Fejezet.

43) Kit megölétek (occidistis ἐφονεύσατε) a templom és oltár között.

XXV. Fejezet.

44) *Elmene* (abiit, πορευθεὶς) kedig ki az öt girát vöttö vala.

45) És azonképen ki a kettőt vöttö vala, *nyere* (lucratus est ἐκέρδησεν) más kettőt.

46) Uram! öt girát *adál* *) (tradidisti παρέδωκας).

---

*) Alább : *adtak.*

47) Hozjá *vépék* (accessit προσελθών — részesülő).

48) *Szomjuhozám* (sitivi ἐδίψησα) és ennekem innom adátok (dedistis potum ἐποτίσατε) stb. [1]).

49) Mert en *ehezém* (esurivi ἐπείνασα) és nem *adátok* (dedistis ἐδώκατε) ennekem ennem.

XXVI. Fejezet.

50) És úgy *lön* [2]) (factum est ἐγένετο).

51) És azok szerzének (constituerunt ἔστησαν).

52) És úgy *tönek* [3]) (fecerunt ἐποίησαν) .... és megkészejték (paraverunt ἡτοίμασαν) a bárányt.

53) És igen *megszomorodának* (contristati λυπούμενοι — mindkettő részesülő) és *kezdének* (coeperunt ἤρξαντο) mend mondaniok.

54) Ki ötet *elárolá* (tradidit παραδιδοὺς — részesülő).

55) És *jövö* (= jöve venit ἔρχεται) ő tanejtványihoz és *lelé* (invenit εὑρίσκει [4]) öket alattok (= aludtok).

56) És *jövö* esmeg és *lelé* (venit iterum et invenit ἐλθὼν πάλιν εὗρεν) öket.

57) Mind ez kedig így *lön* (factum est γέγονεν).

58) És hozjá *vépék* accessit προσῆλθεν) egy leány, mondván.

59) És ö *megtagadá* (negavit ἠρνήσατο).

60) És *megemlékezék* (recordatus est ἐμνήσθη) Péter Jézusnak beszédéröl.

XXVII. Fejezet.

61) És *vevék* (acceperunt ἔλαβον) a harmincz ezüst pénzt.

62) Jézus kedig *állapék* (stetit ἐστάθη) a fejedelm előtt és kérdé (interrogavit ἐπηρώτησεν) ötet a fejedelm.

63) És csak egy igére sem *felele* (respondit ἀπεκρίθη).

64) A papok fejedelme kedig és a vének a népet *kiszlelék* (persvaserunt ἔπεισαν).

---

[1]) Ezen egész beszédben össze vannak keverve az önhangzós és mássalhangzós múltak.

[2]) Több helyütt : *lött.*

[3]) Ezt is lehetne függésbe hozni egy más múlttal, mert az egész így szól : és úgy *tönek* ö tanejtványi, miként Jézus *parancsolt vala* azoknak ; még pedig a latinban ez utóbbi sem plusquamperfectum, hanem csak perfectum : constituit.

[4]) A görögben mindkettő jelenben van.

65) Ez *vépék* (accessit προσελθὼν — részesülő) Pilatushoz és *megkéré* (petiit ᾐτήσατο) Jézusnak testét.

XXVIII. Fejezet.

66) És Magdolnai Mária és a más Mária *kimenének* (exierunt) hamar a koporsóból.

67) Azok kedig *vépének* ő hozjá és *fogák* (accesserunt et tenuerunt προσελθοῦσαι ἐκράτησαν) ő lábait és imádák (adoraverunt προσεκύνησαν) őtet.

68) És *meghirhevék* (divulgatum est διεφημίσθη) e beszéd.

69) Némelyek kedig *kételkedének* (dubitaverunt ἐδίστασαν).

Íme itt fekszik előttünk 807 (nyolczszáz hét) példa — talán kelletinél is több — nem kiszemelve, hanem egytől egyig kiírva a legnagyobb nevezetességü nyelvemlékek egyikéből s itt sem valahol a közepéből kiszakasztva, hanem a legeslegelején — Máté Evangyéliomán — kezdve, de aztán ez, a mennyiben t. i. a három, többé kevésbé kérdéses múlt idő — még pedig valamennyi, mint elbeszélési vagy történelmi — benne feltalálható vala, teljesen kimerítve.

És mily eredményekkel?

Első eredmény : *A magyar fordító, latin példányát az úgy nevezett Vulgátát az indicativusi időkben teljességgel nem követte.*

Ugyanis a latin perfectumot, nem egykét, hanem számosabb helyeken ötféle idővel adja vissza a magyarban, ú. m. mássalhangzós múlttal, önhangzós múlttal, összetett múlttal, előbbi múlttal és jelennel [2]). A latin imperfectum mellett is hol önhangzós, hol összetett múltat találunk. S a magyar ‚monda' szónak számos esetben, hol ‚dixit', hol ‚dicit', hol ‚dicebat is felel meg.

---

[1]) Hogy a Vulgatából nem pedig görög szövegből fordított, kétségtelen a többek között abból, mert mindenütt ennek szóviszonyai- s mondatalakjaihoz illeszkedik, hol a két szöveg között némi különbséget találunk; például számos görög részesülők a latinban *cum*, *postquam* stb. szókötési körülírásokkal adatnak vissza s a magyar fordító is ezekhez alkalmazkodik, holott tudjuk s a latin után ő is használja, hogy a magyar a részesülők használatára igen hajlandó.

[2]) A két utóbbi kiírása jelen czélomra nem tartozott; az előbbi múlt gyakran előfordúl, a jelenre nézve megjegyzem, hogy ‚appropinquavit' mindig ‚elközelejt' szóval fordíttatik.

Mit követett tehát, ha a latin nyelvet mint eredetijét nem követé? Ím a *második eredmény*, mely nem lehet egyéb ennél: *A magyar fordító az indicativusi időkre nézve egyedül a magyar nyelv egyedi sajátságát tartá szeme előtt úgy a mint azt az ő nyelvérzése, vagy — ha úgy tetszik — nyelvtudománya ismernie engedé vala.*

És ez annyival szembeszökőbb, mert ellenkezőleg a conjunctivusban állandóan és egyaránt azon időket használja, melyeket már a Bevezetésben megrovék, úgy hogy minden lépten nyomon találkozunk hasonló kifejezésekkel: „mikor *született volna* (cum natus esset) Jézus Judeának Bethlehemében“, „mert kedig József ő férje igaz *volna*“ (cum esset justus), „mert jövendő vagyon, hogy Herodes *keresse* a gyermeket“ (futurum est enim, ut Herodes quaerat puerum).

Úgyde miben áll tehát az ő nyelvérzése vagy nyelvtudománya?

Harmadik eredmény: Az e codexbol öszveírt nyolczszáz hét (807) példa közöl 738 egészen megeggezik a föntebb eléadtam szabályok lényegével s mondhatni, mai általánosabb nyelvérzésünkkel is, úgy hogy csak 69 azok száma, tehát az egésznek alig egy tizenketted része, mely a szigorú szabatossággal össze nem egyeztethető.

Lássuk!

1) *A mássalhangzós múltnak a latinban általán perfectum felel meg* (a 195 példa közt egyszer jön elé *volt* ‚habebat‘-nak és egyszer *megnyerted* ‚lucratus eris‘-nek megfelelőleg, de ezek a nagy szám mellett tekintetbe nem jöhetnek), még pedig ezen múltnak olyan latin perfectum felel meg, mely egykét eset kivételével szinte független múltban van.

Ez tehát határozott és kétségtelen *elbeszélési idő*, és pedig (a latin perfectummal és kiváltképen a görög aoristussal egybevetve) *független mondatban egyszerre történő* vagy beálló (momentan, eintretend) *múlt* értelmében.

S immár legjobb neve lesz, ha úgy tetszik: független beálló múlt vagy csak: *független múlt* vagy *főmúlt.*

2) *Az összetett múlt* (öszvesen 105 példában) a föntebbi fő múltnak kettős ellentételeként, kettős minőségben fordúl elő.

a) Mint *tartós múlt*, (74 példában), *hanem szinte független mondatban*, legnagyobb részben *megfelel a latin imperfectumnak;* de a codex néhány esetben igen helyes érzéssel a latin perfectum helyett is ezt használja, például: és *beszél vala* (locutus est) nekik *példabe-*

szédekben" (B. 23.) világosan tartós értelemben; így „a *sok gyölekezet terejti vala* (straverunt) ő ruháját az útban," (B. 42.) „és senki sem *merészik vala* (ausus fuit) a *naptól fogván továbbá* őtet kérdeni" (B. 52.), „mert ez *eladathatik vala* (potuit venundari) *sokon*" (B. 56.), „és nagy *csapásokkal verik vala*" (ceciderunt B. 63.) stb. Látjuk, hogy a latin ellenére mind tartós múltnak vehető.

b) *A tartós múlt természete szerint más valamely múlt időkörülményre vagy egy másik múlt eseményre — mely leginkább részesülővel tétetik ki* *) — *vonatkozva, jobbadán szintén latin imperfectumnak felel meg*, de itt is jön elő egy két eset latin perfectummal is (C. 1, 3, 17). Előfordúl itt 31 példa.

Ennek általános neve lehet tehát: *tartós múlt*.

3) Az *önhangzós múlt* példái négy osztályba soroztatnak, melyek közől három, rokon szabályokra vonatkozik, de a 4-ik osztály ezektől eltér; ú. m.

a) *függő mondatban*, a legtöbb (t. i. 244) példával, melyek között némelyek a latin imperfectumot fejezik ki (például D. 3, 28, 50, 65, 138, 179), de több helyütt a perfectumot; mi arra mutat, hogy a fordító itt nem ügyelvén annyira a latinra, mint az A alatti osztálynál, a magyarban e helyütt nagy részben saját nyelvérzésére támaszkodék.

b) *valamely múlt idő körülményre* vonatkozva 77 példában, hol latin és görög sokhelyütt jelen időben áll.

c) *tartós értelemben* 117 példával, közöttük a latinban számos imperfectum; ide tartoznak különösebben, a melyek valamely mondásra, elbeszélésre vonatkoznak. Lásd F. alatt a jegyzetet.

Ezen három osztálybeliek öszvesen 438 példában, a görög imperfectumról föntebb eléadott szabályokkal szépen megegyeznek.

De marad még

d) 69 példa, melyeknek nagy részét szintén tartós múltnak lehetne ugyan venni, pl. *vépének* ő hozjá *sok gyölekezetek, megemlékezék, a népet készlelék, kételkedének* stb. mások pedig a megelőző mondatokkal vannak némi összefüggésben, noha csak mellérendelt állapotban, miként sok helyütt az ‚és, ‚kedig' kötszók mutatják; mind-

---

*) A részesülők mindig egész mondatot képviselnek, s mint tudjuk, *midőn, miután* mondatkötőkkel írathatnak körül; már a görög részesülők is a latinban sok helyütt ily körülírással fordúlnak elé, például C 1. alatt a jegyzetet.

azáltal elfogadván mind a 69 példát is az imperfectummal ellentétben álló perfectum értelmében, mi nyomatéka lehet ennek 438 szabatos példa ellenében? söt, mit mondok a többi öszves 738, tehát több, mint tízszer annyi szabályszerü példa ellenében? minthogy a föntebbiek szerént a független és tartós múltra vonatkozó, öszvesen 300 példa is általában megfelel ezen idők elméletének.

Hogy ama néhány esetben a fordító ingadozott az önhangzós múlt szabatos értelmének felfogása vagy alkalmazásában, megtetszik több más jelenségekből is, ú. m. a perfectumot illetőleg : *factum est* egyszer *lött*, másszor *lön*, söt *lött vala* is; *esurivi* egyszer *éheztem*, másszor *éhezém; tradidisti*, egyszer *adtál*, másszor *adál; clamavit, clamaverunt* egyszer *ivölt vala*, máskor *ivöltének; locutus est* egyszer *beszél vala*, máskor *beszéle*; *noluit* egyszer *nem akarja vala*, másszor *nem akara; adorabat* egyszer *imadja vala*, másszor *imádá, admirabantur* egyszer *csudálkodnak vala*, másszor *csudálkodának*, úgyhogy némely összetett mondatban a latin perfectum kifejezésére minden ok nélkül, hol egy, hol más múlt használtatik, pl. a XI. Fejezetben: „miként *bemene*, intravit, istennek házába és az .... kenyereket *megette* (comedit). Így a XXV. Fejezetben e mondatot: „mert en *éheztem* és ennekem ennem *adtatok*“ független múlttal kezdi, a többi részét pedig, minden oknélkül függö múlttal folytatja : „*szomjuhozám* és ennekem innom *adátok*, vendég *valék* és *befogadátok* engemet, mezejtelen *valék* és *megruházátok* engemet, beteg *valék* és *meglátátok* engemet, tömlöczben *valék*“ (most egyszerre megint független múltra megy által): „és *jöttetek* én hozjám“; melyeknél a ‚valék‘ szó ugyan ‚eram‘-mal van a latinban is kifejezve, de a többiek valamennyin perfectumok.

Minthogy pedig fölötte kivánatos, hogy a tartós és pillanatnyi múltak, továbbá a független és függö múltak oly nyelvben, mely mindenikre külön alakkal bír, össze ne zavartassanak, és minthogy a független múltra nézve valamennyi (195) példa, a tartós múltra nézve valamennyi (105) példa általában megfelel a szabatosságnak, végre minthogy magára az önhangzós múltra nézve is 434 példát az általános szabályokkal megegyeztethetünk, égre kiáltó vétek volna 69, tehát valamennyi helyes példához mérve kevesebb mint egytizedrésznyi példa mellett makacsúl ragaszkodni s ez ellentéti elemeket öszszetéveszteni, épen úgy, mintha más müvészetekben is a világosságot és árnyéklatot, a derült és zürhangzatot egészen összezavarni akarnók.

Annyi minden esetre áll, hogy valamint a magyar független vagy fő múltnak általán a latin perfectum és görög aoristus felel meg a felhozott példákban, úgy a tárgyalt két másik magyar múlt, a mint a példák mutatják, nagy részben a latin és görög imperfectumot fejezi ki, úgyhogy mí ezen imperfectumra is két alakkal bírunk, melyek egymással föl is cseréltethetnek [1]), mindazáltal a föntebbi példák többsége után az összetett múltat, mint föntebb is *tartós*, az önhangzós múltat pedig *függő* múltnak nevezhetjük; mind kettőt a *fő*, mint független és pillanatnyi múlttal ellentétben.

Még egy nevezetes körülményt vagyok bátor felhozni.

A görög nyelvben az igék nagyobb részére nézve a hajtogatásban két törzs használtatván, az aoristus, a hol csak lehető, a kurtábbat választja, az imperfectum rendszerént a teljes törzs mellett marad, innen e két idő közti alakkülönbségek is, például: *ἔτυπτον, ἔλειπον, ἔβαλλον* imperfectumok, *ἔτυπον, ἔλιπον, ἔβαλον* [2]) aoristusok. Mily jellemző! A teljes (műnyelven: toldott) alak — imperfectum — tartós időt, a kurtított (máskép: tiszta) alak — aoristus egyszerre-történő időt jelent. S mit tapasztalunk nálunk — ha az összetett múltat nem tekintjük is — magában az egyszerű függő múltban? Azt hogy azt önhangzó képezvén, egy szótaggal rendszerént hoszszabb a mássalhangzós múltnál, pl. *vár-a*, és *vár-t*, *lel-e*, és *lel-t*, minthogy még azon szók is melyek könnyebb kiejtés végett némely személyekben egész szótagot kénytelenek fölvenni, mint *lát-ott*, *mond-ott*, más személyekben, a hol csak lehet, egy *t*-t és pedig előre tett önhangzó nélkül használ, *lát-t-am*, *lát-t-ál*, *lát-t-unk*, *mond-tam*, *mond-t-ál* [3]), *mond-t-unk*. S a hol a két múlt egyenlő számú szóta-

---

[1]) Tudjuk hogy a perfectumra is két alakunk van: *vártam* és *várék vala*, sőt a plusquamperfectumra is: *vártam volt* v. *vala*.

[2]) Nem szükség érintenem, hogy az úgynevezett augmentum kivált az indicativusban, minden múltnak jellegbetűje, t. i. az imperfectum és aoristus elűl rendesen egy ε hangot vesznek föl, a perfectum ez elébe még a mássalhangzón kezdődő törzs első betűjét is fölveszi pl. λύ-(ω) λέ-λυ-(κα) a plusquamperfectum pedig ismét a perfectum elébe vesz egy ε hangot: ἐ-λε-λύ-(κειν). Innen láthatjuk azt is, hogy nem igen szerencsésen hasonlíttatott a mi önhangzós múltunk *a e* raga, a görög aoristus augmentumához, miután ezen augmentum mind a négy görög múlttal közös, tehát valami különös értelmet belőle kihozni lehetetlen. A múlt előtagját különösebben reduplicatiónak hívják.

[3]) Abaújban, Gömörben *láttal, mondtal* is röviden ejtetnek.

gokkal bír is a ragozásban az önhangzós állandóan hosszú önhangzót veszen föl, mely két s több önhangzó egybeolvadásából eredett, törzse végére, midőn a mássalhangzós múltnál ez rendesen ellenkezőleg történik, pl. *vár-é-k* (= vár-a-ek), *vár-á-l* (= vár-a-al), *vár-á-nk* (= vár-a-unk), *várá-tok* (= vár-a-a-tok) stb. ellenben *vár-t am*, *vár-t unk*, *vár-t al*, *vár-t-a-tok* stb.

Tehát a magyarban szintén külsőleg is a rendszerént hosszabb alak a tartós múltnak, a rövidebb alak pedig az egyszerre történő múltnak értelmével bír.

Ha már benne vagyunk, tegyünk még további összehasonlítást is a görög aoristussal.

A görög aoristusról tudjuk még, hogy a mely igének nincs azon kettős törzse, melyekről föntebb szólék, az aoristus egy *σ* ragbetűt veszen föl, a mely tehát a legközelebb rokon a magyar főmúlt *t* betűjével (magában a görögben, például *σύ* és *τύ* egyek), így *λύ-ω* (old-ok), aoristus *ἔ-λυ-σ-α* (am. *old-t-am*), mely a szenvedő formában *ϑ*-rá (tehát a magyar *t*-hez még közelebb álló *th*-vá) változik által: *ἐ-λυ-ϑ-ήν* (am. oldat-t-am).

A jövőnek is *σ* ragbetűje van a görögben: *ἔ-λύ-σ-ω*; de nincsen-e a magyar jövőnek is: *old-an-d*, *d* alkotó része? úgy hogy a görög szenvedő jövője már mind *ϑ* mind *σ* hangokat fölveszen: *λυ-ϑή-σ-ομαι* (old-at-and-om). Ezeket azért hozám elő, hogy egy részről némely barátink a magyar önhangzós múltat — csak úgy futtában — a görög aoristussal rokonították, pedig látjuk mind az iménti mind a föntebbi példában, hogy ha mélyebbre pillantunk, az aoristus szófejtési tekintetben is, inkább a mássalhangzós múlttal rokonítható; más részről figyelmet kivántam gerjeszteni, miszerént a távolabbnak látszó nyelvekben is sok nem is gyanított hasonlóság tűnik fel.

Végül még egy körülmény. Görög imperfectum se a conjunctivusban, se az optativusban nincsen, ellenben aoristus nem csak ezekben van, hanem az imperativusban, infinitivusban, participiumban is.

Nézzük a magyart.

Az önhangzós múltnak megfelelő alak itt sincs se az óhajtó módban, hol *n* (*na, ne*) a képző hang, se a foglalóban, hol *j* a képző hang, ellenben *t* mássalhangzós múltakat találunk egyszerűen a részesülőben (vár-t adomány), állapotjegyzőben (vár-t-an, foly-t-on,

ide tartozik a régies *atta*, *ette* is : mikor láttunk tégedet éhezetted stb.), valamint összetett alakban az óhajtó és foglaló módokban (vártam volna, vártam legyen).

Tehát ha hasonlítani akarunk, a görög aoristusnak és latin perfectumnak minden tekintetben inkább a magyar mássalhangzós múlt felel meg.

Ezen példák után a tárgyalt három múltunkat így jellemezhetjük :

A *mássalhangzós vagyis független múlt elbeszélésekben egyszerű és ha a megkülönböztetés úgy kívánja, beálló múltat s összetett mondatokban a fömondatbeli múltat képviseli.*

Az *összetett* vagy *tartós múlt és önhangzós vagy függő múlt pedig, melyek egymással rokonok és fölcserélhetők egyszerű mondatokban tartós múltat fejeznek ki, vagy múlt valamely időkörülményre vonatkoznak, összetett mondatokban pedig az alárendelt vagy függő mondat múltját adják vissza.*

Melyek után Cornelius föntebb idézett helyét ekkép magyarosíthatjuk :

„Themistokles, Neokles fia, Athenéből való. Ennek serdülő ifjúsága vétségeit nagy erények *hozták helyre*, elannyira, hogy elébe senkit se *helyeznek*, hasonlónak keveset *tartanak* [1]). De legelül kell kezdeni. Atyja Neokles jó nemzetségű *volt*. Ez halikarnassusi polgárnőt *vett* feleségül, kitől *született* Themistokles. Kit is, minthogy szülei nem *voltak* [2]) vele megelégedve, mert szabadabb életet *él* és gazdaságát *elhanyagolja vala*, atyja az örökségből *kitagada*. A mely szégyenség őt *meg nem törte* söt *fölemelte*. Mivel, miután *meggyőződött* [3]), hogy azt csak nagy iparkodással lehet elényesztethetnie, magát egészen a köz államnak *szentelé*, barátjai javán és ön jóhírén szorgalmasban munkálkodván. Sokszor *forgolódék* magán ügyeket itélö törvényszékeken, gyakran *jelene meg* népgyűlésen, nélküle semmi nagyobb ügy nem *tárgyaltaték* s ha mire szükség *vala*, gyorsan *feltalálá*. A dolgok végrehajtásában is ép oly gyors készségű *vala*, mint kigondolásában ; minthogy Thukidydesz mondása szerént mind a jelenvalókról a legigazábban *hoza* itéletet,

---

[1]) Nem jó volna : ‚helyezzenek ‚tartsanak.‘

[2]) Nem : ‚voltak volna.‘

[3]) Nem : ‚meggyőződött volna.‘

mind a jövendőkhöz igen éles észszel *hozzávette.* Mi által *lött,* hogy rövid időn elhiresedék *)·

Jegyzetek ezen fordításhoz :

Általán a független egyszerű és főmondatbeli múltak független múlttal, a tartós és függő mondatbeliek, tartós vagy pedig függő múlttal fejeztetnek ki.

Különösen

1) Az egyszerű mondatbeli múltak a latin perfectumnak megfelelőleg független múlttal.

2) A latin imperfectumnak (mint tartós múltnak) megfelelőleg az ily múltat is magában rejtő függő múlttal adatnak; mivel ha állandóan a tulajdonképeni magyar tartós múltat (az összetett alakúl) alkalmaznók, ez a sok *vala* miatt fülsértő egyformaságot idézne elő; csak egy közbeszúrt mondatban : *mert szabadabb életet él .... vala,* hogy a három különböző latin múltnak a magyarban is három különböző múlt feleljen meg, használtatik maga a tartós múlt.

3) Összetett mondatokban a főmondat múltjai (rendszerént conjunctivusban) nem foglaló vagy óhajtó módban, hanem független vagy főmúlttal, a függő mondatok pedig (leginkább ,hogy' után ,elannyira hogy' ,Mi által lött hogy' (latin conjunctivus helyett) függő múlttal vannak visszaadva.

És így azon összetett mondatban : „Kit is, minthogy szüléi" stb. magyarúl szintén három különböző múlt fordúl elő, mint a latinban.

Innen gyaníthatjuk azt is, hogy codexünk írója, mint fordító, s általában csak nem minden régi magyar fordítók miért tévesztették össze az önhangzós múltat egyrészről a tartós, más részről a főmúlttal. T. i. a latinban ezen három magyar időnek csak két idő felel meg. Tehát szigorún megtartották ugyan az egyenlő számú és egymásnak úgy a hogy megfelelő idők öszveillesztését, ú. m. a conjunctivusi jelent a magyar kapcsoló mód jelenével, a conjunctivusi imperfectumot (pl. vellem) a magyar óhajtó mód jelenével, a conjunctivusi perfectumot (voluissem) a magyar óhajtó mód múltjával, söt nyelv tankönyveiket is a latinhoz alkalmazák; azonban mindezeket a valóság kifejezésére — mindnyájunk nézete s az általános nyelvérzés szerént hibásan; továbbá a magyar főmúltat rendszerént a

*) Nem : ,elhíresednék.'

latin perfectummal, a magyar tartós (összetett) múltat a latin imperfectummal mindkettőt helyesen adták, de már a magyar önhangzós múltra nem találtak külön latin formát. Innét az ingadozás és hol egyik, hol másik múlthoz kapkodás, kivált fordított műveknél, csak nem az egész régiségben talán mind e mai napiglan, kivévén a régiségben az eredeti műveket és ma is az általánosb népnyelvet.

S ennek nyomozása lesz további eléadásom tárgya.

FOGARASI JÁNOS.

MUHAKEMET-ÜL-LUGETEJN.

MIR 'ALI-SÎR (NEVÂJI) CSAGATAJ-TÖRÖKJÉBŐL.

KÖZLI VÁMBÉRY ÁRMIN.

Elöjegyzet.

A nem rég a magyar közönség elébe terjesztett „Abuska: csagatajtörök szógyüjtemény"-nek figyelmes olvasója kétség nélkül észrevette már, hogy mily különös nagyra becsüléssel tétetik abban többhelyt Mir 'Ali-Sîrnek fent czimzett munkájáról említés. Kitünik hogy az Abuska szerzője ugyancsak a Muhâkemet-ül-lugetejnt is, Mir 'Ali-Sîr egyéb munkáin kivül, forrásnak használta nagy szorgalmatosan, melyből pedig nem csak megjegyezni való szókat, hanem egyenesen nyelvészeti észrevételeket vehetett át. Ez eléggé magyarázza azon érdekeltséget, melylyel a Muhâkemet-ül-lugetejn iránt kell lennünk, ha érdekel az Abuska szógyüjtemény; mert nem kevesebbről van itt szó, mint ennek egyik forrásáról, mely abban nekünk is hozzáférhetővé leszen. Ennek bírása vala tehát egyik főóhajtásom, midőn taval öszszel visszatértem volt Stambulba, és csakugyan annyira kedvezett a szerencse, hogy nem sokára a Fâtih (Hódító, II. Muhammed) könyvtárában Mir 'Ali-Sîr összes munkáinak egy példányára akadék, mely hihetöleg ugyanazon tiszteletpéldány, melyet a szerző a Hódító fiának, II. Bajezidnek küldött és melyet ez az atyja tiszteletére alapitott könyvtárban letett. Egy vastag 4-ed rétű, a legszebb ta'lîk-írással írt kötet ez, mely Mir 'Ali-Sîrnek minden az Abuskában (*aga* szó alatt, a 6. lapon) elősorolt műveit, köztük a Muhâkemet-ül-lugetejnt is magában foglalja, s melyből ez utóbbinak másolatját vétetvén, ezt magyar fordításommal együtt a tisztelt M. Akademiának ezennel megküldeni szerencsém van *).

---

*) A mi itt a Nyelvt. Közleményekben kiadatik, az nem az egész Muhâkemet-ül-lugetejn, hanem csak első, nyelvészeti észrevételekkel fog-

Igaz, hogy a *Muhâkemet-ül-lugetejn* ezen czíme után (*A két nyelv — török és perzsa — megbirálása*) tán nagyobbszerü tartalmat vártam; de azért e kis műnek sem kicsinyelhetjük fontosságát; nem tagadhatjuk el szerzőtől azon kiváló érdemet, hogy ő hittársai között első adott jótékony lökést az iszlâmot követő törökség majdnem végképen elcsökkent honfiúi érzületének. Az iszlâm a nemzetiségek halálos mérge, s csak ennek tulajdoníthatjuk, hogy a középázsiai hazájából délnyugat felé költözött oszmanli-török törzs oly hirtelen bírt nemzetiségéről megfeledkezve nyelvét annyira arab-perzsa szóanyaggal tele tömni, és az eredeti tiszta törökséget inkább szégyenleni mintsem becsülni. E tekintetben csakugyan szívbeli megelegedéssel látjuk Mir 'Ali-Sîrben azon férfiút, ki a gyalázatos idegenszerüskedés ellen bátran síkra szállva, hontársaiban anyanyelvök szép különösségei, bősége s kiváló tehetségeinek bemutatásával a nemzeti érzületet törekszik fölébreszteni; s hogy intéseit annál hathatósabbá tegye, saját török költeményeinek ragyogó példájával mutatja meg a török nyelv irodalmi és költészeti miveltségre alkalmas voltát. Söt, meg nem elégedvén evvel, még különös figyelem gerjesztésére török anyanyelvét az akkor hazájában minden finom miveltség képviselőjének tartott perzsa nyelvvel is hozta nyelvészeti hasonlításba, és a törököt minden tekintetben a perzsa fölibe helyezvén, részletekkel meg akarja mutatni, mint pótolja az utóbbi sokféle hiányosságát amattól kölcsönzött szókkal, vagy mennyire nem mérközhetik amavval kifejezési tehetségben; s következetesen megróvja azon török születésü költőket és tudósokat, kik a kor elöitéletének hódolva, szellemi terményeiket csak perzsa nyelven szeretik közzétenni.

A Muhâkemet-ül-lugetejn-t különben, a végén kitett évszám szerint, 905. (= Kr. u. 1499.) esztendőben írta meg Mir 'Ali-Sîr, csak egy évvel 906. (= Kr. u. 1500.)-ban lett halála előtt.

A kegyelmes és kegyelmező Isten nevében!

Dicséret és hála legyen Allâhnak, ki az embert a több teremtett állatok fölött a nyelv és beszéd dísze által kitüntette, s az em-

lalkozó fele. Második fele inkább irodalomtörténeti, nem nyelvészeti érdekü; abban Ali-Sîr, kivált a maga, csagatajtörök nyelv mivelésére üzött költői működéséről értekezik. Szerk.

beri beszédet a legédesebb czukorrá, a legjobbízü mézzé tette. (Vers) „Oh ki szóval kezdéd meg a teremtést, s az embert különös barátoddá tevéd; ki őt, a mint a ‚*kün fejekûn*‘ [1]) lapjának ékességévé lőn, beszéd által mindenek közöl kitüntetéd.“

Hála legyen Allâhnak, kinek hatalma tökéletes! ki *Khamirtu tînet adam bijedî arba'în szabâhâ* [2]) — nemes vers szerint az „*'Alime eleszmâ küllihâ*“ [3]) tehetséget adá neki, s őt a ‚beszéllő‘ név tárgyává tevé, hogy legelőször e kegyességtétellel valamennyi teremtett állatoknak fölibe emelkedék és mindnyájok közül kitűnék. (Vers) „Midőn e világot teremté az isten s az ő hatalmával lételt ada a világ népének, az vala czélja, hogy az ember teremjen meg, s az embert meg azért teremté, hogy neki kedvelt barátja legyen.“

Ő, a (kiváltképen) ékesen szóló, ki az arab ékesenszólók hírén fölül még az ég rózsáskertjén is túlhaladt, az ő csalogányszava az *ana efçah* [4]) zengésével köté le azoknak nyelvöket s leszállítá dicsekedésök hangját. (Vers) : „Azon időben, hogy sem világ, sem ember még nem vala és az alkotó keze mindezeket még körül sem rajzolta vala : már akkor, a mint az (Muhammed) a maga teremtéséből föllélekzék, „*künte nebien feefhem*“ [5])-mel nyilatkozék (Allâh t. i.).“ Isten áldása ő reá, meg dicsö és nemes társaira!

Az ékesenszólók aratásának kalászszedője és a szó drága gyöngykincsének fölügyelője, a versek rózsáskertjének éneklő csalogánya *'Alí-Sîr*, ki *Nevâji* melléknévvel ismeretes, ekképen nyilatkozik: A szó egy gyöngy, melynek tengere a szív, ez levén a részletes és általános értelmek gyüjtőtára. Valamint a tengerből buvár által napfényre hozatva díszlik és ragyogásához képest értékesnek mutatkozik a drágagyöngy, úgy a szívből a kiszabott beszéd mestere által

---

[1]) كن فيكون = *legyen és lön.* Azon szók, melyekkel Allâh a világot teremtette. A ‚*kün fejekûn* lapja‘ = a teremtett világ színe.

[2]) خمرت طينت ادم بيدى اربعين صباحا = én kezemmel gyúrtam az embert agyagból negyven napig.

[3]) علم الاسما كلها = tudta mindennek a nevét.

[4]) انا افصح = én vagyok a legjelesebb szónok. — Muhammednek maga-magáról tett vallomásában található.

[5]) كنت نبيا فافهم = tudjad, hogy próféta lettél. E szókat az isten még a világ teremtése előtt intézé a prófétához.

eléhozatva ékességet nyer a szó gyöngye is, s értékének foka szerint széltiben híresül. Továbbá, valamint a drágagyöngynek értékére nézve igen sok foka van, úgyhogy egy diremtől kezdve egész száz tumánig érő van (Vers): „Ha gyöngyöt vesznek, hogy örömük teljék benne: hol ezret kapnak egy direm vagy miszkalért; hol csak egy is, melyet király akaszt fülébe, egész egy ország ára pénzbe kerül“ — úgy a szó gyöngyének még ennél is határtalanabb a különbsége és végtelenebb a fokozatja, úgyhogy, felségesétől holt testbe is újra tiszta lélek száll, otrombája élő testre is halálos méregként hat. — (Vers): „A szó gyöngye az, melynek fokozatait meghatározni nem bírták a beszédtudósok; mert abból támad a veszedelem sürü erdeje, az láttat mentő csodát is.“ — A szó különbfélesége minden képzelés határán túl való, és ha túlzás nélkül csak összevont és rövidített előadás mellett, 72 fajra oszthatjuk, de nincs oly szó, mely ezen 72-féle beszédben eligazítva vezérelne.

De beszéljünk részletesebben. Ismeretes, hogy a lakott föld hét klimájának mindegyikében sok ország van, minden országban sok város, falu és helység; továbbá, minden sikságon töménytelen sok kóborló néptörzs, minden hegység oldalain és csúcsain, minden tengernek szigetein és partjain, annyi meg annyi népség lakik. — Pedig mindenik ilyen néptörzsnek nyelve és beszéde a többekétől különbözik és elválik sok sajátság által, melyek nincsenek meg egyebekben. Söt a madaraknak, házi és vad állatoknak is külön-külön nyelveik, azaz sajátságos külön hangjaik és ordításaik vagy modulatióik és énekléseik vannak.

De minthogy a szónak és beszédnek czélja az értelem, s minthogy az említett teremtett állatoknak czélja megint csak az ember, értelmes és világosan kifejező szó kivált az ő szava, ki igazán beszéddel él: azért már ezen szó és beszéd magyarázásával van dolgunk. Ennyi különb-különb városok, falvak, hegyek, puszták, erdők és tengerek lakosai által az említett változatossággal és különbözéssel beszéllt nyelvek között leginkább az arab nyelv tünik ki ékesszólásával és díszes bőségével, mit egyik szótudós sem pörölhet el tőle. Mert a kinek szava igaz, és áldás a müve, a mindentudó úrnak ő szent felségének csodálatos rendezetü szava (a korân) is ezen nyelven ért le hozzánk, valamint a próféta — isten áldása és béke legyen rajta — boldogságos hagyománya ebeszédben jutott reánk, s a nagy szentek és nagytiszteletü sejkheknek igazságos tantételeik és

írásba öltöztetett szép mondataik is azon örvendetes kifejezésben és azon boldogságos szavakkal és jegyekkel készültek. (Vers) :

„A világkertje álltáig e rózsáskert is (az arab nyelv) gyümölcshozó legyen, és szent kerítésén belül ily csalogányok éneke soha meg ne szünjék.“

Az arab nyelv után még három nyelv van, melyek tiszteletben állanak; mert a ki az azon nyelveken való beszéd gyöngyével él, annak ékes leszen kifejezése, és mindegyiknek kitünő jeles sajátsága fölötte sok van. Azonban e nyelvek, a türki, fârszi (perzsa) és hindi nyelvek eredete az, hogy Nóe próféta — isten áldása rajta — három fiával Jafet, Sam és Ham-mal a vízözön bajától meneküle, és annak veszedelméből éltét lelé; de az egész földön emberi nemnek legkisebb nyoma sem maradt vala meg. Azért Jafetet, kit a történetírók *Ebultürk* (a törökök ősé)-nek neveznek, Khata országba, (Chinába) küldé; Samot, kit *Ebulfursz* (a perzsák ősé)-nek írnak, Irán és Turán országok fejedelmévé tevé; Hamot pedig, kit *Ebulhindi* (az indusok őse)-nek neveztek el, Hindusztán vidékébe küldé. E három prófétafi gyermekei és cselédei aztán a nevezett országokban elterjedének és megsokasodának. Meg kell jegyezni, hogy Jafet, az Ebultürk, a mint a történetírók egyezőképen mondották, vérei közöl kitünvén, a prófétaság koronáját nyeré fejére, és isteni küldetés tisztével tüntetteték ki testvérei fölött. A három nyelv, a türki, fârszi és hindi nyelvek, e három testvér nemzetségei között terjedének el. Ham, mivel Nóe ő szent kegyelmén arczátlanságot tett, s azért ellene a próféta áldott nyelvétől átok kelt vala, az ő fehér arczszíne feketére változván át, egyszersmind nyelve törődözöttséget mutatván, ékesszólás mestersége nélkül marada. Gyermekeinek és nemzetének, Hindország népének arczszíne, mint az oskolás gyermek tentás gyakorlat-írása, fekete, és nyelvöket, mint a gyermekek hegyetört tollát, szép írásra nem használhatják. Különben nem feketítenék be saját arczuk lapjaként, tenta feketével egy-egy lap színét s maguk nyelveként törttollú nyelven nem beszéllnének. — De nem is tudja ám más ember, mint ők magok, azon írás jegyeit, s azon varjulábakat (keleg pâlarnï) a fekete népen kivül más senki nem olvassa, se meg nem érti. A mint az arab nyelven van igazi szép beszéd, a hindi szók pedig csak haszontalan czifraságot adnak, úgy az egyik mintegy felséges nemesség, a másik utálatos aláválóság fokáról kelt.

Hátra van még arról szólanunk, hogy miképen alkalmasak az

értelmek kifejezésére a török és perzsa nyelvek. Ismeretes, hogy a török ember (türk) a perzsánál (szart *) sokkal élesebb eszü és jobb felfogású, és lelki mivolta természeténél fogva tisztább és őszintébb; míg a perzsa a töröknél tudományban finomabb és mélyebb gondolkodású, mi a török ember nyíltszívűségéből és egyenességéből, a perzsának meg tudományából és bölcseségéből is kitetszik. Azonban nyelveik közt a tökéletesség és hiányosság szempontjából fölötte nagy különbség van; a török szavai használásában a perzsát sokban felülmúlja, sőt velök a perzsa nyelvnek is ékességet adott, a miről annak helyén még bővebben fogunk szólani. Hogy mennyivel szelídebb a török természete a perzsáénál, lehet-e világosabb bizonyíték és tanuság mint az, hogy e két népnek mind férfia asszonya, mind előkelője és alrenden valója között egyaránt érintkezés van, s a két félnek egymással egyenlő közlekedése és beszédváltása van: de mindamellett, hogy a perzsa között több a tudós ember és a miveltek osztálya s a török a perzsánál jóval egyszerűbb ember, mégis az utóbbiak (a törökök) az előkelőktől kezdve a legalsóbb rangúig a perzsa nyelvet bírják, annyira, hogy nem csak magukat kifejezni, de még ékes szólással tudnak rajta beszélleni.; sőt török költők is vannak, kik perzsa nyelven szép és kedves verseket írnak. Ennek ellenében a perzsa nép közül az előkelőtől a pórig, a tanulatlan embertől a tudósig, senki nem tud török nyelven beszélleni vagy törökül beszéllőt megérteni, és ha mégis száz vagy ezer között egy valaki találkozik, ki e nyelvet megtanulván rajta beszéllene, mindenki megismeri és észreveszi, hogy perzsa és a beszéllő a maga nyelvével önnön szégyenségét mintegy maga bevallja. — A töröknek szelíd és könnyen alkalmazkodó természetéről már ennél nem lehet nagyobb tanuság, s ez ellen senki nem is szólhat semmit. Azonban, ha a perzsa általában a török beszéddel nem boldogúl, ennek oka egyszersmind az is, hogy a török szók megalapítója nagyon sok finomságot akarván kifejezni, igen részletes értelmekre alapított szavakat, melyeket még a tapasztalt ember is magyarázat nélkül meg nem érthet. Ilyen szók:

---

*) *Szárt*, lásd Abuska 56. lapját.

قوارماق
قورووقشاماق
اوشارماك
جيبچايماق
5. اونكدايماك
چيكرايماك
دومسايماق
اومسونماق
اوسانماق [1])
10. ايكرماك
ايكارماك
اوخرانماق
تاريقماق
الداماق
15. ارغداماق
ايشانماك
ايكلانماك
ايلانماق
ايكرانماك
20. ايريكماك
آوونماق
تيستاماق
قيناماق

قوزغالماق
25. ساوورولماق
چايقالماق
ديورداشيماك
تيمسانماق
تيزغانماق
30. نيكامك [2])
سيلانمق
تانلاماق
تيمرداماق
سيرپمك
35. سيرماماك
كنارکامك
سيغريقماق
سيغنماق
تيلنماق
40. يالينماق
مونكلانماق
اينداماك
تيركامك
تيوراماك
45. تينكغايماق
شغالداماق

سينكراماك
ياسقاماق
ايسقارماق
50. كونكرانماك
سوخرانماق
سيپاماق
قارالاماق
سوركانماك
55. كويمانماك
اينكرانماق
توشالماك
مونغايماق
يانجقاماك
60. تانجقالماق
كوروكساماك
بوشورغانماق
بوخساماق
كيركنيماك [3])
65. سوكداماك
بوسماق
بورمك
تورماك
تامشيماق

[1]) Kézirati másolatban hiányzik az ن fölött való pont; lehet az is, hogy ت volt. B.

[2]) Vagy ينكامك. — [3]) Vagy كيركينماك.

70. قاهاماق
سیبقارماق
جیچارکاماك
جورکانمك
اورتانماك
75. سیزغوزماق
کورپاکلاشماك
جوبروماق
چرغاماق
نیجماق
80. تینکرایماق
سینکورماك
کوندالاتماك
کومورماك
ییکرماك
85. کونکورداماك
کینارکاماك
کیزارماك
دوپتولماق
جیداماق
90. توزماك
قازغانماق
تیجیغلاماق
جیمدیلاماق
یاداماق
95. قاداماق
چیقانماق
کوندورماك
سوندورماك
سوقلانماق
100. کانکسراماك

Íme száz szó, melyeket a furcsa kitételek közé sorolnak, s melyek egyikére sem adhatnak a perzsában szorosan megfelelő szót. És mégis szükség van rá; mert beszéd közben az ember annyiszor szorúl rá, hogy a nélkül meg nem lehet érteni, s ha egyik vagy másik szót akarnak magyarázni, ez csak úgy lehet, hogy mindenik szóért több szót egybe vesznek, s ezt is csak arab szók segítségével.

A török nyelvben számos ilyféle szók találkoznak; mí jelenleg az említett százból csak egynehánynak fejtegetésébe bocsátkozunk, hogy ellenfeleink [állításunk igazságáról] meggyőződjenek, s a többit is e szerint megitélhessék.

A nagy híres költők közt némelyek a bor leírásában igenis bőszavuak, a miért is a borozás szabályairól sok szót ejtvén, véghetetlen finomságokat állítanak elő. Az ily szóknak egyike, p. o.

سیپقارماق *szïpkar-mak*, e következő versben: „Bort ide pohárnok, hadd múljék legalább egy perczem is; de úgy legyen, hogy a mennyit nyújtasz, mind egy cseppig leszörpöljem.“ Már e *szïpkaraj* *) szó tartalma kerülvén elő, hogy segítenének perzsa költeményben?

تامشیماق *tamsï-mak:* nagyobb élvezet végett nem hamar, hanem meg-megízlelve, keveset iddogálni, mely furcsa értelemmel e következő versben fordúl elő:

*) Ezen alak van a versben.

„Minthogy a pohárnok, miután ívott, nekem nyujtja a páros poharat, iszom azt *cseppenként* (tamsi tamsi).“

بوخساماق *bokhszamak* szóra a török e következő verset mondta :

„Az elválás bujában *szerelem-könyeket hullatva* (bokhszab), nem tudom, mitevő legyek? A bor most gyógyítószerem; e nélkül a vész honába indúlnék.“

Perzsáúl beszéllő török bégek és bégfiak, ha *bokhszamak*-ot perzsa nyelven akarnák visszaadni, mi módon tennék azt? A költészet alapja főleg a szerelmen nyugszik, s abban megint nincs általánosabb és állandóbb dolog a sírásnál *(jïglamak)*; de abban különbségek vannak. P. o.

ييغلامسيناق *jïglamszïn-mak*, ily értelemben használva fordúl elő :

„A jámbor szerelmes, ha szerelmét nyilvánítani akarja, még akkor is csak *magában zokog (jïglamszïnur)*, de szemébe nem jő köny.“

اينكرامك و سينكرامك *ingre-mek* és *szingre-mek*, annyi mint fájdalommal titkon csendesen sírni. A kettő közt csak kevés különbség fölismerhető. (Vers) :

„Bár mennyire igyekszem a jámborok előtt éretted való szerelmemet eltitkolni, mégis szokásom éjjelenként majd *ingremek*, majd *szingremek.*“

سيقتاماق *szïkta-mak*, a *jïglamak*-nál bővebb erősebb sírást jelent. (Vers) :

„Az a hold(arczú), ki folytonos mosolyával könyekre fakasztott, mit mondok könyekre, tán *véres könyekre fakasztott (szïktattï).*“ Van ezenkivül még

اوكورمك *ögürmek*, fennhangon mérték nélkül sírni, jajgatni, valamint e versben van :

„Foglalatosságom a hegyről mindenfelé könnyeim sebes folyamát ereszteni, és az elválás bújától mindig keservesen *jajgatni.*“ Íme az *ögürmek* szónak híven megfelelő szó a perzsa nyelvben ninsen, s perzsáúl szóló költő az ilyen különös kifejezéstől el van zárva. *Ögürmek*-nek ellenében még

اينجكيرمك *indskir-mek*, azaz : vékony hanggal sírni-féle kitétel is létezik. Így e következő versben :

„A sors kegyetlensége alatt szememet (غزومنى van كوزمنى helyett) rontva sírok; kerékként forgat engemet, lassan *zokogva (indskirib)* sírok.“

A törökök sokszor *jïglamak* mellett még a *haj! haj!* kiáltószót is fölvették, mely egyszersmind eredetileg török. Így ismeretes az én egyik versem:

„Nevaji! ama rózsáért ne *jajgass* oly sokat (haj haj jïglama); mért mig *haj! haj*-t mondasz, se rózsatő, se bimbó, se rózsa nem marad.“

Ha a szerelmes lábába tövis *(tiken)* szúródik, azt ők *khar* خار szóval jelentik,

خوكور *dsögür (dsügür)*-féle szó azonban, mely hatásosabb, nem áll rendelkezésökre. Így:

„Kihúzván a *töviseket*, melyek útadban lábomba szúródtak; azon hely (hol kedvese lakik) porát sebemre írnek használom.“

قيمسانماق و قيزغانماق *kïmszan-mak* és *kïzgan-mak* (amaz: pirúlni, emez: hevülni, boszankodni) is két különös szó a török nyelvben. Így:

„Arczodat leleplezni pirulok én; de ha más látná (s nem én), mégis bosszankodom.“ — Perzsa költök ily szép értelem kifejezésére képtelenek.

تيلمورمك *tilmür-mek*. A szerelemben ha valaki szerencsés, a kedvese tekintetét nyerni, a szerelmesnek esengö kacsintása nagyon alkalmas dolog. Ezen vagy ilyféle szóval nem élhetnek a perzsák. E török versben ekként van használva:

„Fogyasztja véremet, valahányszor szemeid rám tekintenek; ha sokszor arczomra nézvén távolról kacsintván *(tilmürüb)*...“

ياسانمق *jaszan-mak:* piperézkedni-féle szót a perzsák *arâszte* (díszített) és *arâjis* (ékesség)-gel adják, de

بيزانمك *bizen-mek* (czifrálkodni) igét, mi több mint *jaszanmak*, nem tudják tolmácsolni. Így mondották e szókat:

„Minthogy elég neked bájos szépséged, mi kell neked *piperézkedni* és *czifrázkodni (jazanmak, bizenmek)?*“

قباغ *kabag*, a mi a szépeknek szemük és szemöldökük közt van (talán *szemfedél*, a *kabag* fedelet is jelentvén?), minek a perzsában külön megnevezése nincsen. Így egy szépség leírásában (Vers):

„Pettyei (anyajegyei, a keletieknél kitünö szépség jele) rózsák, pillái tövisek; szélesek *szem födelei* (kabaglarï), de keskény a szája.“

Ismét ha a szerelem cselekvései között sírást sohajtást *ah* és *dem*-mel adják (perzsában): a törökök az utóbbit *csakïn* (szikra), az előbbit pedig *ïldïrïm* (villám)-hoz hasonlítják. Így (vers):

„Töled elváltomban a világot (népet, ulusz) meggyújtani *szikra* a panaszom és *villám* a sohajom.“ — A perzsában *csakïn* és *ïldïrïm*-ként határozott szók nem léteznek; ők ezeket az arab صاعقة *szâ'ika* és برق *bark*-kal adják vissza. — Úgy szintén a szépség leírásánál a nagyobb anyajegyet (خال arabúl) mit a törökök *ming*-nek mondanak, a perzsák nem tudják megnevezni. Egy török vers így adja:

„Ki az ő piros arczán az *anyajegyet (ming)* teremté, az szintén termetét és hajzatát is teremté.“

Hosszas lenne mind azon szókat egyenként felhozni, melyek nélkül a perzsa nyelv szükölködik; más részről a költeményre nézve, minden müértő és ékesszóláshoz értő előtt elég tiszta és világos, hogy a szójáték *(tedsnîsz ve ihâm)*, a szép s gyönyörü török nyelvben sokkal nagyobb mértékben van meg, mint a perzsában, a mi a versnek díszt ád és művészeti becsét emeli. Vegyük például az:

آت *at* szót, melynek jelentése 1) *név*, 2) *ló*, 3) *vess, vessd* (p. o. követ vagy nyilat. Így:

„Minthogy Huri és Peri a *neved (at-ïng)* bégem! gyorsaságban div a *lovad (at-ïng)*, oh bégem! Minden nyilat, melytöl a nép szalad, nyomorúlt lelkem felé *vetettél (at-tïng)*, oh bégem!“ — E két versben tökéletes szójáték foglaltatik, mely csak a török költőknek tulajdona, a perzsában nem létezik; az effélét *tojug* (تويوغ)-nak nevezik, és magyarázata a *Mizân-ül-evzân* czimü verstanban van megírva.

ايت *it* szónak is három jelentése van, így (vers):

„Oh vetélytárs, ha hozzá is tartod magad híven, mint a *kutya (it)*, de könyörülj rajtunk s *tégy (it)* az ő gyöngyévé. Bár a pokol tüzét éri is fel szerelmed lángja: fogj saját kezeddel s ő felé *vezess (it)*. — Ezenkivül قوش szó is három jelentésü, valamint يان és ماق szók is hasonló viszonyban vannak. A három jelentésü szók száma határtalan, de van olyan is, melynek négyféle értelme van. Így:

بار *bar*, mely 1) *lételt* jelent (van, megvan), 2) *menj* (a *barmak* = menni, parancsoló módja); 3) *tehér;* 4) *gyümölcs.* — Még öt jelentésü szó is létezik, milyen :

ساغين *szagïn*, melynek egyik jelentése a *szagïnmak* = megemlékezni parancsoló módja; 2) *anyajuh;* 3) *szerelemittasság;* 4) *őrült;* 5) *betegség.* Továbbá :

توز *tüz* és *töz* szónak lehet sokféle értelme: a) *nyil* vagy *lándzsa*-féle jószág; b) (*tüz*) *síkság, mező;* c) (*tüz*) *egyenes lelkü, nyíltszívü;* d) (*tüz*) *hangold, rendezd* a zeneszerszámot, parancsolólag; e) két személy közt *egyezkedést hozni létre;* f) társaságot keríteni, összehozni (?).

كوك *kök* szót is több értelemmel használják : 1) *ég, menny,* coelum; 2) (*kük*) *zene;* 3) *gyök;* 4) *szeg;* 5) *zöldség, rét.* Szóval ilyen szó, mely három, négy vagy még több jelentéssel bír, a török nyelvben sok van, a perzsában nincs annyi.

A *vav* (و) és *ja* (ى) véghangokból álló nyilt vagy rejtett rím, mint خود دود *khod* — *dud*, *zor* — *nur*, *sir* — *szir*, a perzsában csak kétféle, a törökben pedig négyféle önhangzóval lehet. A vavval valókból idézzük az

اوت szót, mely lehet 1) *ot* = megégett valami, tüz; 2) *öt*, átmenés értelmével; 3) *ut* (nem érthető); 4) *üt* tüzhöz tartva perzselni, égetni.

A *ja* (ى)-val való között háromfélénél több nem találtatik; p. o. بيز mely 1) *biz* vagy *bez*, perzsáúl (قدك?) talán : vászon; 2) = mí; 3) árr.

Továbbá : تير *tir* 1) a *tirmek* = összegyüjteni igének parancsoló módja; 2) izzadtság; 3) = nyíl. Ezenkivül, egyes betüket kifejezés kényelmessége vagyis inkább a rím könnyebbsége végett egymással felváltottak. Ilyen a többi közt az *elif* (ا) és *hê* (ه), melyek között külömbséget nem tévén, a *hé*-vel végződő szó eliffel végződővel is tehet rímet, mint p. o. ارا *ara* tesz rímet, سرا és درا *dura*-val, de tehet سره *szere* és دره *dere*-vel is, valamint بدا *beda* صدا *szada*-val s egyszersmind باده *bade*-vel rímelhet. Ugyanezen közös viszony van *vâv* (و) és *zamme* (az *u, o, ü, ö* hangzókat megjelelő ' jegy) között és így az ايرور szó خر *hur* és در *dur*-ral, ép oly szabadon rímezhető, mint ضرور *zarur* és غرور *gurur*-ral. Hasonlóképen van a dolog a *ja* (ى) és *keszre* (*i, ï* hangzót helyettesítő

jegy) között, úgy hogy اغير *agïr*, باغير *bagïr* szók, قادر *kâdir*, صادر *szâdir*-ral ép oly szabályszerü rímet képeznek, mint تاخير *teekhir* és تغيير *tagjir*-ral. E könnyebbségek a perzsa nyelvben nincsenek.

A törökök az ételt általában ييكولوك *jigülük*, akármily italt pedig ايچكولوك *icskülük*-nek nevezik, míg a perzsák nagyobbrésze söt mindnyájan az evést és ivást az egy *khorden* szóval fejezik ki. Ők továbbá nagyobbik és kisebbik testvért egyaránt *birâder*-nek mondják, míg a törökök amazt اغا *aga* (bátya), emezt pedig اينى *ini (öcs)*-nek hívják. Hasonlólag ők a nagyobbik és kisebbik leánytestvért a közös *khâher* (soror) szóval nevezik; a töröknél amaz ايكاجى *igedsi* (*néne*), a másik سينكل *szingil (húg)*. Ezek az atya öcscsét vagy bátyát اباغه *abaga*, az anya öcscsét vagy bátyját pedig طغاى *tagaj*-nak nevezik; a perzsáknak egyikre sincs külön nevök, és csak az arab عمّ *'amm* = patruus, nagybátya és خال *khâl* = avunculus-szal élnek.

كوكولتاش *kökültas* (melltárs), اتكه *ataga* (nevelő) és اينكه *inge* (bátya felesége) szókat a perzsák a török nyelvből kölcsön vették. — A határozott jelentésű *ak-öj* (= sátor)-nak خرگاه *khargiâh* nevet adtak, de annak egyes részeit többnyire török szóval nevezik: تونكلوك *tünglük* (ablak, füstnyilás); اوزوك *özük* (sátorbeli szerek); تورلوغ *turlug* (függöny), باسروغ *baszrug* (sátorbeli szerek, Ab.), جيغ *dsïg*, قنات *kanat* (szarny), كوزنك *gözeng* (ablak, nyilás), اوغ *og* (támczöveg), باغيش *bagïs* (kötélzet), بوسغه *boszaga* (küszöb), ايركنه *irkene* stb.

A vadászati állatokat és madarakat, mit a szultánok két külön dolognak szoktak tartani, ök a közös شكار *sikiâr*-ral nevezik. Különösen a vadállatok közül a törökök a szarvas hímjét هونه *huna*, nöstényét بورجين *bozdsïn**)-nak, a hím özt بوغو *bugu* és a nöstényt مرل *merel*-nek mondják, míg a perzsáknál آهو *âhu* (szarvas) és كوزن *gözen* (öz)-nél egyebet nem mondanak.

Azon undokság, melynek a neve تونكوز *tongusz* (disznó), annak hímjét قابان *kaban* (kan) nöstényét ميكجين *mikedsin* (emse), a kölykét pedig چورپه *csörpe* (malacz)-nak nevezik, míg a perzsák mindezeket *khog* és *girâz*-zal jelentik. — A madarakra térve át, ezek között ismeretes az ايلباسون *ilbaszun* récze. A perzsa az *il*-

*) A másolatban : بورجين V. ö. Ab. 36.

baszun-t nem ismeri, de a török a hím réczét سونه *szona*, a nöstényét pedig بورجين *bordsïn*-nal nevezi meg; a perzsa ennek nem is ád nevet, hanem hímjét nöstényét mindakettöt *murgabi* (vízimadár)-nak mondja. A réczének egyes nemei is ismeretesek szakértök előtt, p. o. جورگه *csürge*, سوقسور ایرکه *irke szokszur*, المه باش *almabas* (vörös-fejü), چاقیر قنات *csakïr-kanat* (tarkaszárnyú), تیمورقنات *timür-kanat* (vasszárnyú), الالوغه *alaluga*, الابیکه *alabike*, باغجال *bagdsal*, és efféle — úgy mondják — van vagy 70 réczenem, melyeket a perzsa mind egyaránt *murgabi* szóval nevez; ha azonban az egyiket a másiktól meg akarja külömböztetni, a *török nevet* használja.

Továbbá a vadmadarak közül ezekre: توغداق *tugdak*, توغداری *tugdarï*, چاغروق *csagruk*, قیل قویروغ *kïl kujrug*, قولهپورغه *kolapurga*, باپالاغ *japalag*, قوده‌و *kolado* (?), لکلك *leglek*, جیلان *dsïlan*, قراقوش *karakus*, تیلبه‌قوش *tilbekus*, جقجیغ *dsïkdsïg* — külön kifejezésök nincsen, és többnyire török szóval nevezik. Hasonlóképen ezen állatoknak: جیلغه *dsïlga*, سوقماغ *szokmag (szukmag)*, دوش *dus (dos)*, ارغدان **ïrgadan*, قیر ایشمه *kïr-isme*, بورماغ *bormag (bu-)*, سیکریتمه *szigritme*, سرت *szirt*, اوچمه **ucsma*, ایشمه *isme*, ایلات *ïlat*, ماقیرالانك *makïralang*, توقای *tokaj*, کول‌کولاك *göl-gölek*, سانك *szang*, سایانك *szajang*, چاقیل *csakïl*, سای *szaj*, شورتانك *sortang* *), nagyobbrészt nem adnak külön nevet.

Az állatok hangjai közül a perzsák a *ló nyerítésére* (کیشنامك) *sihe* névvel bírnak, de a *teve rikoltása* (بوزلاماق bozlamak), a *szarvasmarha bögése* (مونکرامك möngremek), a *szamárordítása* (اینکراماق ïngramak), a *kutya nyüszörgése* (? غنکشیماق gangsïmak) és *ugatása* (اولوماق ulumak)-ra kifejezésök nincsen.

Megint a ló nemeit is, milyen a توبوجاق *tobudsak (tu-)*, ارغوماق *argumak*, یسکه *jiszke*, یابو *jabu*, تاتو *tatu*, mind török szóval jelölik meg. — A ló korát többnyire törökül, csak a قولون *kulun* (csikó), nálok کره *kürre;* azonban évei száma után nyert megnevezések: تای *taj*, غونان *gunan*, دونان *dünen*, تولان **tulan*, چرغاولان *csïrgaulan*, a jobban beszéllöknél törökül vannak. — A lószerszámok közül a nyerget (ایبار *ijer)* ugyan زین *zin*-nek mondják, de a több részletek, mint (?) ببکر *dseblegir*, حنا **hana*, توقوم *tokum*, چارلیغ *dsar-*

---

*) Kár, hogy Nevâji, ki ez értekezést hontársai számára írta, az idézett szók jelentésével adósunk maradt. Egy kettőt lehetne ugyan fordítani; de én inkább a jövőre hagyom a magyarázatot.

lïg, اولنك قوم *ölnek kum*, اولارچاغ *ularcsag*, غنجوغه *gandsuga*, جيلبر *dsilbür*, قوشقون *koskun* (farkszij), قانتار *kantar* (kantár), (?) توفك *tüfek*, توقه *toka*, igen nagy részt törökül mondják. — Az ostort قامچى *kamdsï* ugyan *tâzejâne*-nak, de a بولدورگه *büldürge*, جوپچورغه **dsupcsurga*-félét a török megnevezéssel nevezik.

A harczra való eszközök : جبه *dsebe* (vért), جوشن *dsusen* (vért), كوهه *guhe (?)*, قالقان *kalkan* (pajzs), دوروق **duruk (?)*, قاريچى *karïdsï* (kard), كيجم *kidsim (?)*, آهه *ahe (?)*; úgyszintén ruhaneműek ([1]دستار *desztar* (felső ruha): قالپاق *kalpak* (kalpag), نوروزى *nuruzi (?)*, توپى *topï(?)*, شيرداغ *sïrdag*, دگله *degle*, يلك **jilk*, ياغليغ *jaglïg*, تيرليك *tirlik*, قور *kur*. Ezeket és más efféléket csak török megnevezéssel használnak.

Az ételneműek közül, noha a juh némely részeit meg tudják nevezni, mégis ارقه *arka* (hát), اشوغلوق ايليك *asugluk ilik*, (czomb velő), يان سونكك *jan-szüngek* (oldalcsont), قابورغه *kaburga* (gerincz), ايكيك *ikik (?)*, اورتا ايليك *orta-ilik*, és بوغوزلاغو *boguzlagu*; így szintén : قايماغ *kajmak* (tejföl), قاتلامه *katlama* (vegyes étel), بولاماغ *bulamag (?)*, قوروت *kurut*, اولابه ** olaba (?)*, مانتو *mantu (?)*, قويماغ *kujmag* és اوركمامچ *örgemeds (ür-)*; nem különben az italok közül قيمز *kïmïz* (kumisz = lótejből készült ital); سوزمه *szüzme* (szürt ital), باخسوم *bakhszum* és بوزه *boza*, valamint توتماچ *tutmads*, اوماچ *ümeds*, كوماچ *gümeds* és تالقان *talkan*-t rendesen török szókkal szokták megnevezni. — Ily nemű részletességet, ha valaki különösen avval foglalkozik, szerfölött sokat lehet találni.

Az arab nyelv szóképzési osztályai között egy van, melynek műneve a „مفاعله *müfâ'ele* osztály“, a mely szerint t. i. egy igeszóban két cselekvő személy foglaltatik, úgy mint معارضه *mu'âraza* (egymás ellenébe kelni, vetélykedés) *mukâbele* مقابله (ellenségeskedés), *müsâ'are* مشاعره (versenyt költeni verseket), *mükâleme* مكالمه (együtt beszéllgetés) — s ez egész egy osztály, mely a nyelvnek nagy hasznokat szerez. A perzsáúl beszéllők a szép és alkalmas kifejezésre nézve e nagy előnynyel nem bírnak; de bírnak ám a török nyelven beszéllők, kik azon értelmet (a reciprocatio értelmét) az által nye-

---

[1]) Már ebben csalódott Nevaji, mert ez perzsa eredetű s pedig a desztdar = kézzel, újjal bírót jelenti.

rik, hogy az igegyök (*maszdar*, مصدر)-hoz egy *s* (ش, *sin*) betűt ragasztanak, úgy mint : چاپشماق *csap-ïs-mak*, száguldozni (mintegy : csapakozni), یاپشماق *jap-ïs-mak* összetapadni, hozzáragadni, قوچوشماق *kucs-us-mak* ölelkezni, اوپوشمك *öp-üs-mek* csókolódzni. S e szóalak az egész nyelven át van elterjedve; dicséret azoknak, kik azt oly szépen alkották; mert ugyan e szép kifejezésmód által a török nyelv teljességgel fölibe van helyezve a perzsának.

Szintén az arab grammatikában két tárgyú (objectum verbi) igék is vannak, melyeknek kifejezése igen szép és kiterjedő. Azokkal sem bírnak a perzsák, de bírnak még sokkal szebben a törökök. Ezen arab mondatban, p. o. اعطيت زيدا درهما ‚Zejdnek dirhemet adtam' három szó fordúl elő; ők (a törökök) az igéhez egy betűnek hozzáadásával ehhez hasonló értelmet (t. i. causativumot, mint az arab IV. igealak, mely az arab példában is van, hol اعطيت tkp. sumere feci) igen rövid és czélszerű módon állítanak elő, p. o. یوکورت *jügür-t* ugraszt, vágtat قیلدورت *kïl-dur-t* tétet, یاشورت *jasur-t* rejt, جیقارت *csïkar-t* kihúzat.

Van még a törököknek, egy *dsï*, *dsi* جی szócskájok, melyet mindennemű szónak a végére illesztenek, valamely hivatal vagy mesterség megjelölése végett. Ez nincs meg a perzsáknak, söt ők is ilyeneket törökül mondanak. E nemű hivatalnevek : قورچی *kordsï* (őr), سوچی *szucsï* (vízhordó, vízárúló), خزانه‌چی *khazânecsi* (kincstárnok), یاراقچی *jarakcsï* (fegyvernök), جوکانجی *dsügendsi* (dsidás), نیزه‌جی *nizedsi* (lándzsás), شکرجی *sekerdsi* (czukrász), یورتچی *jortcsï*, شیلانچی *sïlandsï (?)*, اختچی *akhtacsi* (lovász mester); a mesterség nevek قوشچی *kusdsi* (madarász, بارسچی *barszcsï* (párduczfogó), قوروقچی *kurukcsï* (szárító), تمغاجی *tamgadsï* (bélyegző), جیبه‌چی *dsibecsi* (vértes), یورغه‌جی *jorgadsï* (kötélgyártó), حلواچی *halvacsï* (halvás, halva-sütő), کیمه‌چی *kimecsi* (hajós), قویچی *kojcsï* (juhász). Ugyanezen képző a madarakról is használtatik, p. o. قازجی *kazdsï* (lúdfogó), قوجی *kudsï (?)*, تورناچی *turnacsï* (darvas), کییکجی *kijikdsi* (szarvasfogó), تاووشقانجی *tavuskandsï* (nyúlfogó). Perzsa szóban nincs illyen képző; ők itt is többnyire török szóval élnek.

Azáltal, hogy némely szónak a végére egy *ds* (ج *dsim*) betűt ragasztanak, a cselekvésben valami sietés- vagy hamarságfélét akarnak jelenteni, p. o. تیککاج *tikkeds* mihelyt ültet vagy ültete, ایتکاج

mihelyt tesz vagy tön ; باغاج *bagads* mihelyt néz vagy néze, يارغاج mihelyt hasít vagy hasíta, ياپقاج *tapkads* mihelyt talál vagy talála, ساپقاج *szapkads* mihelyt vág vagy vága. — Egy másik képző akkor szokásos, ha valakinek dolgáról nem bizonyítás, hanem vélekedés, sejdítés után feltételezőkép nyilatkoznak, p. o. يارغوديك *jargu-dik* (mintha ragyogna), كيلكو ديك *kilgü-dik* (mintha jönne, jövőként), بيلكوديك *bilgü-dik* (mintha tudna), ايتقوديك *ajtku-dik* (mintha mondana), قايتقوديك *kajtku-dik*, (minthafordúlna), اورغوديك *urgu-dik* (mintha verne), سورغوديك *szorgu-dik* (mintha kérdezne), mi mind a perzsában nem találtatik. A *k* és *r* (ك, ر) betűket (azaz tkp. كور végzetet) némely szók végéhez függesztik, s azáltal megerősítést, igyekezetet akarnak kifejezni, p. o. بيلەكور *bile-gör*, tudjál (lásd vagy azon légy, hogy tudjál), يتاكور *jite-gör* juss (azon légy, hogy menj, juss).

Szín vagy más tulajdonság erősebb kifejezése végett a szó elébe ennek kezdőbetűjét teszik egy *m* vagy *p* betűt csatolván hozzá. *P*-t csatolnak hozzá például ezekben : آپ آق *ap-ak* (igen fehér), قپ قرا *kap-kara* (igen fekete), قيپ قزيل *kïp-kïzïl* (igen vörös), ساپ ساريغ *szap-szarïg* (igen sárga), يوپ يوماغ *jup-jumag* (igen puha), يپياسى *jap-jaszï* (igen sík), اپ اچوغ *ap-acsug* igen nyilt), چوپ چوقور *csop-csokur* (igen tarka) ; — *m*-et ezekben : كم كوك *köm-kök* (igen kék), يامياشيل *jam-jasïl* (igen zöld), جوم بوز *dsom-boz* (igen piros).

Némely szóhoz megint egy *vâv*-ot (و) meg *l* (ل)-t ragasztanak, s az által különös minőséget fejeznek ki, melyet a szultánok akár hadi, akár házi szolgálatjában álló emberek viselnek.

Így : هزاول , قراول , چنكداول , ينكاول (? نيكاول) , سوزاول, دپتاول, كيپتاول, يساول, بكاول, شغاول, دقاول. — Másoknál csak az egy *l* (ل) hozzátételével ugyanazon viszony jő létre, p. o. قهال, يسال, قبال, تونقال, ترقال, توسقال , سيورغال. — A perzsák a karddal való *döfést* (? سوغلوماق) és *vágást* (چاپماق *csapmak*), a dsida *szúrását* (سانجماق *szandsmak*) és *lökését* (ايلماق *ïlmak*) egyaránt a زد *zed* (ütni) szóval jelentik.

Egy *k* (ق) hozzá tételével évszakhoz vagy más dologhoz hoz-

zák viszonyba a helyet, így قيشلاق *kïslak*, téli lakóhely, kaszárnya; ييلاق *jajlak* nyári lakóhely, legelő; اولاق, قوشلاق. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a perzsák magok is e török szókkal élnek.

Ilyen szó és a kifejezésben való finomság sok van, melyek csak azért maradtak rejtve, mert eddigelé senki ennek igazán így voltára nem fordította figyelmét. Azonban a könnyüség kedvéért csak perzsa nyelven való versszerzésre adták magokat a fáradságot restellő fiatal emberek. De valóban, ha valaki jól fontolóra veszi, hogy e nyelvben (a törökben) mennyi bőség találtatik s mily tág annak tere, meg kell győződnie, hogy ebben az ékesszólás és versszerzés sokkal könnyebb leszen, és valóban könnyebb is. Azután, hogy a török nyelvnek egészszerü tökéletessége ennyi bizonyítékkal erősen bebizonyúlt, kell vala, hogy az e nép közül eredő tehetséges emberek ügyességöket és tehetségöket, önnön nyelvök fennállván, ne más nyelven mutassák meg, s habár mind a két nyelven való szólásra vala is képességök, inkább önnön nyelvöket kell vala öregbíteniök.

Hogy pedig ez lehessen, arra nem vezethet az, hogy a török előkelők tehetségesei perzsa nyelven szerezzenek verset, a török nyelvet egészen félre tegyék; söt hogy sokan ezen ne is tudjanak verset mondani, vagy ha mégis mondanak, mintha perzsa ember török nyelven szerzett volna verset, azokat (verseiket) mívelt török előtt ne olvashassák s elő ne hozhassák, a nélkül, hogy minden szavokban száz hiba és minden mondatjokban száz helytelenség ne találtatnék.

Ezekből úgy látszik, hogy mivel e nyelvben sok különös szó és kifejezés van, ezeknek szépen folyó renddé és tetszetes mondatokká való összekötésének is van nehézsége. A kezdőnek pedig természete oly nehézséggel járó versszerzéstől visszariad és szivesebben hajlik a könnyebb felé. Ez sokszor történvén, természete is megszokta; már pedig önnön szokását elhagyni, s még szokatlanhoz, mi egyszersmind nehezebb is volna, hajlandóságot érezni, fölötte nehéz dolog. Megint a ki maga látja, hogy mindenki csak effélével (perzsáúl való írással) foglalkozik, nem tartja illendőnek, a kor és divat embereinek útjától eltérni, és megmarad a (perzsáskodás) mellett.

Ezenkívül a kezdő úgy szokott, hogy ha természeti tehetségéből olyasmihez (versszerzéshez t. i.) fog, azt e szakbeli hozzáértőknek bemutatván, vele ragyogni akar. Minthogy pedig az ebbeli szakértők csak perzsáúl beszéllők és a török nyelvben járatlanok, természeténél fogva ama résztől (a töröktől) eltérvén, az e szakkal (a versszerzéssel) foglalkozó néphez mutat hajlandóságot, és annak következtében e pártból való leszen, úgy a mint ezt más időben eleget láthatni.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

ISMERTETŐ RÉSZ.

I. TUDÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

I. A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG ELŐTERJESZTÉSE.

Az 1855-ben megalkotott állandó nyelvtudományi bízottság azon alkalommal, midőn a mélt. Elnök úr a bízottságokat felszólítá, hogy 1862-re költségterveiket az igazgatóság elébe terjesztés végett nyújtsák be, saját magának a többi állandó bízottságok módja szerinti rendezése s ehhez képest körének szabatos kitűzése iránti jelen javaslatát az Akademia elébe terjeszté, azon kéréssel, hogy az ügyben határozni, és költségtervét a mélt. Elnökséghez előmozdítani méltóztassék.

A nyelvtudományi osztálynak minden időben voltak, és lesznek is, oly teendői, melyek csak társas munkásság útján végezhetők el. Az Akademia ez okból kezdettől fogva sokfélét dolgoztatott bízottságilag; sok tárgyban nyelvtudományi bízottságokat hallgatott meg, míg a fennírt évben állandó bízottságot nevezett. Nyelvtudományi tárgyakban az első *nyelvtani* bízottságot az Akademia legott első nagy gyülésében 1831-ben küldte ki a „Magyar Helyesírás és Szóragozás Elemei" készítése végett. Egy újabb bízottság 1842-ben a „Magyar Szókötés" készítésével bízatott meg. Ugyanez lőn 1845-ben a „Magyar Nyelv Rendszere" szerkesztésével megbízva. *Szótári* tárgyakban az első bízottság 1832-ben működött, elkészítvén „A Magyar Nagy Szótár Tervét", mely ki is nyomatott; de a munka maga nem bízottságilag, hanem összesakademiailag kezdetett meg, s íme ez út nem vezetvén czélhoz, az Akademia tizenkét évet vesztett el sikeretlen munkával. 1832-ben külön bízottságra bízatott egy „Magyar Zzebszótár" készítése,

mely létesült is. Bizottsági tervek nyomán készültek el 1834-ben egy Philosophiai, egy Mathematikai Műszótár, 1838-ban a Tájszótár, 1843-ban egy Törvénytudományi Műszótár. Bizottsági új terv szerint vétetett, s már egy két-tagú bizottság által, munkába, 1844-ben, a Nagy Szótár, mely most immár készen áll. *Nyelvtörténeti tárgyakban*, úgymint nyelvemlékek felkeresése, másoltatása, gyüjtése, szerkesztése, kiadásával minden bizottsági hozzájárulás nélkül járt el *egy* tag; s bármely fényes sikerrel, még csak az akademiai nyelvtan és helyesírás szabályai sem tartattak általa szemmel. Mindezen osztálybeli munkálkodások tehát, az utolsónak kivételével, időről időre nevezett bizottságok által vagy terveik szerint vitettek véghez; s nem tagadhatni, hogy a kellő egységet, a mennyiben az bennök feltalálható, ugyanazon vezértagoknak mindezen bizottságokbani részvétele eredményezte. Végre 1855-ben neveztetett ki az ezennel felszólaló *állandó nyelvtudományi bizottság*, hozzá utasíttatván a Helyesírás revisiója, s meghallgattatván több szakbeli kérdésekben, mint: a „Magyar Nyelvészet“ folyóirat pártolása, a „A Corpus Grammaticorum“ kiadása, a Nyelvemlékek szerkesztése, az Abuska kiadása, a Vámbéry tatár útja stb. ügyeiben. Azonban munkálkodása csak eventualitásokra volt eddig útasítva.

E bizottság azt hiszi, hogy az Akademiának, s különösen a nyelv- és széptudományi osztálynak, magyar-nyelvészeti fontos és folytonos teendőinél fogva egy nem csak állandó, s így az elemek azonságánál fogva határozott s következetes irányú nyelvtudományi bizottságra van szüksége, de olyanra is, mely teendői szabatos kitűzése mellett rendes társas munkasságot folytasson. Így az osztály nyelvészeti ügyei, egységes, összevágó, következetes vezérlet és felügyelés, folytonos szemmeltartás és kivánatos gyakrabbi eszmecsere mellett, élénkebb, öszhangzó és nyomos haladást tanusíthatnak. Mindenek előtt tehát *körét* óhajtja a nyelvtudományi bizottság szabatosan kitűzetni; melyet a következő munkássági ágak tennének:

I. Nyelvtaniak. Ide a Helyesírás, a Nyelvrendszer, s a nyelvjárások ügyeinek folytonos figyelemben tartása tartoznak.

II. A szótárügy. Tehát ide nem értve a Nagy Szótárt, mely befejezett ténykép áll előttünk, a Tájszótár folytatása, a Mestermüszótárról gondoskodás, a mü언nyelvi kérdések vélemény-

zése, helynevek, szójárások, phraseologia stb. gyüjtése tartoznak ide.

III. A nyelvtörténet ügye; tehát a M. Nyelvemlékek szerkesztője, ki ez iránt maga óhajtja a bízottság támogatását és közreműködését, ettől venné útasításait másolások, kiadások, egyes szerkesztési kérdések körül.

IV. Az alapszabályok 3. §-a az irodalom emlékei fölkeresését s a tudomány gyarapodására szolgálók ismeretbe hozatalát is kötelességévé tevén az Akademiának, a Nyelvemlékek szerkesztője ilyek iránt a bízottság elébe terjesztené jelentéseit s indítványait; s melyeket ez magáévá tesz, kerülnének az osztály és az igazgatóság elébe. Jelenleg e szakból a Corpus Grammaticorum van sajtó alatt.

IV. A hasonlító nyelvészet mind fontosb, sőt immár mellőzhetetlen kiegészítője levén az öszves nyelvtudománynak, a bízottság ez irányú eszmecserének és vizsgálatoknak is nyitna tért, mi által az eszmék kisurlódása s tisztulása legbiztosabban várható. Ide pedig nem csak az összes altáji nyelvészet, hanem a sémi s az árja, és így a classicus nyelvek is tartoznának, nyelvhasonlítás tekintetében.

Ezek szerint a bízottság teendői meghatároztatván : miután a nyelvtani és szótári, úgy irodalmi munkálatok körében eszközlendő egyes munkák előre meg nem állapíttathatnak : ilyenek iránt évenként külön tenné előterjesztéseit az osztály útján az elnökséghez és igazgatósághoz; állandó, rendes folytonos kiadásai pedig egyelőre volnának :

1) *A régi nyelv- és irodalmi emlékek* folyamatban levő kettős gyüjteménye (Nyelvemlékek és Corpus Grammaticorum). Emez 40 ívet fogván tenni, költségei tehetők 800 ftra; amabból az igazgatóság évenként egy fél kötetre (mintegy 35 íven) adván engedélyt, ezek költsége fölmehet ez évben 1050 ftra. Ide számítandó még a Nyelvemlékek szerkesztőjének kezdettől fogva rendszeresített évdíja 210 ftban.

2) *A nyelvjárási és szótagi anyagok*, úgy a nyelvemléki anyagok iránti levelezésre, másolatokra, szerzésekre, maximumként utalványoztatni kéretik 300 ft.

3) Kisebb anyagközlések és dolgozatok közzétételére kívánatos, hogy e bízottságnak, mint a többinek saját organuma le-

legyen : *Nyelvtudományi Közleményei,* 30 ív erejéig, melyek díjára és nyomtatására 1230 ft, a szerkesztő díjára 90 ft kellvén, az állandó nyelvtudományi osztály öszves budgetje 1862. évre tenne 3080 ftot.

E budgetre megjegyeztetik, hogy az 1) számú sajtó alattiak költsége, ú. m. 800 ft és 1050 ft = 1850 ft, már ki van rendelve, s nem új költség, csak hogy most e bizottság czíme alatt járna.

2) A Nyelvemlékek szerkesztői díja 210 ft szinte rendszerezve van; s hogy a 2) alatti czélokra kevesebb, de valami szintén utalványoztatik, még pedig elnökileg, előfordúló esetekben, most is határozatlan sommáig évenként.

3) Hogy Hunfalvy Pál kijelentvén, miszerint a Nyelvtudományi Közlemények létesültével a „Magyar Nyelvészet" füzeteit megszünteti, az e czím alatti akademiai subventio is megszűnik, mely 250 forintot tesz; s így a fennálló költségek ez évre már is 2310 forintot tevén, új költségűl csak 1370 ft kivántatnék.

Megjegyzi még a bizottság, hogy e költség nagy része különben is kilátásban van, ha meggondoljuk, hogy a) a 2) alatti czélokra minden évben úgy is költetik, hol több, hol kevesebb; b) hogy a Nyelvtudományi Közlemények létesűlvén, a Nyelv- és Széptudományi Értesítő évenként egy kötetre szorítható, holott a nélkül a munkásság szaporodtával az Értesítő nem egyszer 30, hanem kétszer 30 ívre is felszökkenhet, mit az Akademia sem meg nem szoríthat, sem megszorítani nem akarhat, sőt ellenkezőkép. A bizottsági terv elfogadása mellett tehát minden költség, melylyel az Értesítőnek 30 íven túl menő füzetei terhelik a pénztárt, ide áthozható. E végre pedig a Nyelv- és Széptudományi Értesítő köre ezentúlra így volna körülírható : 1) székfoglalók; 2) minden nem szorosan nyelvészetiek, miután az osztály a széptudományokra és irodalomtörténetre is kiterjeszkedik, még pedig nem csak a magyarra, hanem az egyetemesre is; 3) minden, mit a tagok magok az Értesítőben óhajtanak kiadatni; 4) osztályi tagok fölötti emlékbeszédek. Ellenben minden speciális nyelvészeti előadásokat az osztály ide útasíthat, mint azt a történelmi osztály gyakran teszi, áttevén némely történeti és archaeologiai előadásokat a történelmi Tárba és Archaeologiai Közleményekbe.

Ajánlja e bizottságnak ekkép saját budgettel rendeztetését azon nagy erkölcsi haszon, melyet a többi bizottságok abban is ta-

nusítanak, hogy segédkedő hozzájárúlásukat eszközölvén Akademián kivüli férfiaknak is, kapcsúl szolgálnak az Akademia és az íróközönség közt, erőket költenek, müködtetnek, s ekép mind a tudománynak előbbvitelére hatnak tágabb körben, mind növeldét képeznek az Akademiának.

Kérvén és reménylvén a bízottság előadása elfogadtatását, kiegészítését is kéri *Arany János* r., *Budenz József*, *Riedl Szende* és *Vass József* lev. tagok hozzá csatoltatásával; megjegyezi végül, hogy Közleményei szerkesztését s az előadó és jegyző tisztét, kérésére Hunfalvy Pál r. tag kész elvállalni.

Kelt Pesten a Nyelvtud. Bízottságnak január 25. tartott üléséből. *Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Ballagi Mór, Fogarasi János, Czuczor Gergely.*

Az összes ülés teljesen méltányolván azon okokat, melyek a nyelvtudományi bizottságot e javaslatok előterjesztésére indították; annyival inkább pártolandónak vélte ez előterjesztést, minél inkább meg van győződve a többi állandó bízottságok müködése után is, hogy főleg ez úton várható a tudomány minden irányban rendszeres előbbrevitele, s az eddigi sporadicus működés helyett szerves, öszhangzó, teljes tudományos munkásság előidézése, irányok folytonos kitűzése mellett, melyek után az akademián kivűli erők is biztosan indúlhassanak. Midőn ez okból a Nyelvtud. Bízottság, a fennebbi jelentésben körülírt müködési körrel, újból szabályoztatva állandósíttatott; s Arany János rendes, továbbá: Budenz József, Riedl Szende és Vass József lev. tagok hozzácsatolásával kiegészíttetett: a bízottság költségvetése is, az akademia egyértelmű, hő pártolásának és ajánlásának kifejezése mellett, áttétetett a Méltóságos Elnökséghez és az Igazgató Tanácshoz; mely utóbbi februárban tartott ülésében az ekép újra szervezett bízottság járandóságát következőkép állapította meg: A Nyelvtud. Közlemények nyomtatására s írói díjaira 1200 ft; a Közl. és R. M. Nyelvemlékek szerkesztésére 300 ft; a R. M. Nyelvemlékek nyomtatására 400 ft, anyaggyüjtés, másolások és levelezés költségeire 200 ft, öszvesen 2100 ft.

II. BÍZOTTSÁGI ÜLÉSEK.

Másodhó 8-kán.

1) Méry Etel levelet írt volt az akademiához, melyben elmondván, hogy a pannonhegyi levéltárból Révai Miklósnak 89 levelét kapta meg lemásolás végett s azokat le is másolta, azon kérdést intézi az akademiához, nem közölhetné-e azokat a leveleket Révainak önmaga által rajzolt arczképével együtt az akademia nyelv és irodalmi szaklapjában? Az akademiai ülés ezen levelet a nyelvtudo-

mányi bizottsághoz útasítván, ez a folyó év másodhava 8-kán tartatott ülésében tárgyalás alá vevé azt, s először is köszönetet javasola íratni Méry Etel úrnak buzgó fáradozásáért, s indítványozá, kéressenek el tőle a másolatok, melyeknek kiadása iránt látatlanban nem lehet véleményt adni; kéré továbbá a bizottság az akademiát, méltóztatnék a pannonhegyi főapát ö méltóságától lekérni a Révaiféle levelek eredetijét is, hogy azokat Rómer Flóris lvtag a másolatokkal összehasonlíthassa.

2) Ezen tárgy alkalmat szolgáltatott azon eszme megpendítésére, mennyire tanulságos volna egy kritikailag kiadandó „Corpus epistolarum virorum eruditorum Hungariae" féle czímű gyűjtemény; de az eszmét ilyen tág értelemben ajánlásra még nem találván alkalmatosnak, a bizottság jelenben csak arra kivána szorítkozni: 1-ör, hogy az akademia részéről felszólítás menjen ki az országba, a mely felszólításban azok, a kiknek a hazai irodalomban kitűnt férfiaktól leveleik vannak, megkéretnek, legyenek szívesek azon leveleket lemásoltatás végett az akademiának megküldeni, a pontos s minél rövidebb idő múlva leendő bíztos visszaküldést is megigérvén az akademia részéről; — 2-szor, különösebben pedig azok kéressenek meg, a kiknél Révai Miklós bármilyen levelei volnának, hogy azokat lemásolás végett egy kiadandó Révaiféle levélgyűjtemény számára szíveskedjenek beküldeni, azok visszaküldését is minél előbb teljesítvén az akademia.

3) Fogarasi János bízottsági tag az idegen nyelvekbeli hangok átírása ügyében szólala fel, miután már szükségessé vált, hogy a lehető helyesség és következetesség végett megállapított rendszert alkossunk, melyet azután mindnyájan szívesen fognánk alkalmazni; egyúttal beada ilyen átírási javaslatot az arab, héber és szanszkrit nyelvekbeli hangokra nézve. — A javaslatnak nem csak szükséges, de már korszerű voltát is egyszeribe elismeré a bízottság, s olyan átírási javaslat kidolgozására ki is küldé az indítványozón kívül Ballagi, Budenz és Hunfalvy Pál tagokat.

Másodhó 22-kei ülés.

4) Az akademia ezen hó 10-kén tartatott üléséből Kenessey Albert hajóskapitány készítette „Hajózási műszótár"-t ezen bízottsághoz általtevén, ez Vass József tagot kéri meg arra, hogy gondo-

san vizsgálja meg az említett szótárt a végett, vajjon a szerző által elő-adott értelmezések és magyarázatok világosan vannak-e fogalmazva; azután vajjon a szerző által a nép nyelvéből összegyűjtött műszók, mennyiben jelentéseik vagy meghagyattak vagy meg vannak módosítva, elfogadhatók-e, s a javasolt új műszók megfelelnek-e a nyelv szó-alkotó törvényeinek?

5) Hasonlóképp az akademiától ide által tett ily czímű munka: „Tatár nyelvmutatványok (népdalok), Vámbéry Ármintól", — Budenz József tagnak adaték ki azon megbízással, hogy megvizsgálván az eredetinek irodalmi becsét, s megtekintvén a bevezetést és fordítást, tudósítsa mivoltokról a bízottságot.

6) Kapcsolatban ezen tárgygyal viszontag Budenz is kére útasítást a bízottságtól Vámberynek két más küldeményére, úgymint „Török példabeszédek" és „Muhâkemet-ül-lugetejn" török másolatára nézve.

A „Török példabeszédek" iránt t. i. azon kérdéseket tevé Budenz tag: 1) miután köztök olyanok is vannak, melyek török olvasókönyvekben már megjelentek, vajjon ezeket is ki kell-e adnunk? 2) a török szöveget eredeti írással és átírással adjuk-e? 3) szabad-e változtatni a fordításon, mely néhol még jobban is simulhatna a török és magyar nyelvek természetéhez. — A bízottság az első kérdésre azt határozá, hogy mind adassék ki; a második kérdésre, hogy csak átírással nyomatassék az eredeti szöveg; a harmadikra pedig, meggyőződvén maga a bízottság is a fordítás hiányairól, azt határozá, hogy Budenz igyekezzék az eredetinek értelmét mentűl jobban lehet kifejezni, de tudósítsa a bízottságot a teendő változtatásokról.

7) A „Muhâkemet-ül-lugetejn" török másolatára nézve is azt határozá a bízottság, vegye által azt Budenz, s tegyen javaslatot, mikép lehetne azt kiadni, hogy nyelvtudományunknak leginkább hasznára váljék.

Harmadhó 15-kei ülés.

8) Az akademia a másodhó 22-kei ülésében elfogadta volt a nyelvtudományi bízottságnak ugyanazon hó 8-kán tett javaslatait a Révaiféle levelek másolataira és eredeteire, valamint a hazai irodalomban kitűnt férfiak leveleinek gyűjtésére nézve, s az e végett kibocsátandó felszólítás szerkesztését ezen bízottságtól várja. — A bí-

zottság nevében Toldy Ferencz bíz. tag fogja ezen körlevelet szerkeszteni, s az akademiai ülésnek beadni.

Negyedhó 5-kei ülés.

9) Budenz bíz. tag értesité a bízottságot a „Muhâkemet-ül-lugetejn" (lásd a 6. és 7.) felül, a beküldő által szerkesztett előszó rövidítését javasolván, s azt fel is olvasván, végre bemutatván a dolgozat körüli eljárását is. — Az előszónak rövidebbre vonását, s a többi eljárását helyeslé a bízottság, s a munkának átnézését még Ballagi bíz. tagra is bízá.

10) Hunfalvy Pál előadó bemutatá s röviden ismerteté Regner Tivadar ily czímű hosszabb értekezését: „A magyar nyelv kiejtése", azt kiadásra méltónak itélvén. De megkérették még Fogarasi Ján. b. tag, hogy birálja meg ő is a nevezett értekezést.

11) Azután felolvastaték Fogarasi b. tagnak a *magyar tudományos nyelvtant* illető indítványa, melyet az akademia harmadhó 10-kei ülésében előadott volt, — s mely így szól:

Fogarasi János indítványa a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve.

„Tudva van az osztály előtt, hogy a nyelvtudományi bízottság legközelebb akként igyekvék magát alakítani, illetőleg kiegészíteni, hogy abban minden érdek, vagyis a magyar nyelvészkedés minden különböző ága lehetőleg képviselve legyen. S a bízottság ezen tette az akademia által is jóvá hagyatott.

Vannak e bízottságban külön a régi magyar nyelvre, a népnyelvre, a tájszólásokra, az áltaji, különösebben török-tatár, továbbá sémi nyelvekre stb. kitűnő képzettségű szakférfiak, kik ha kivált bizonyos kitűzött irányban működendnek, közös erővel a magyar nyelvtudományban már most szinte kitűnőt állíthatnak s kell is, hogy állítsanak elő.

Mikor a magyar nyelv rendszere elsőben készült, alig engedték számunkra egy pár heti idő. Mai állásában mind a tudománynak, mind akademiánknak, felfogásom szerint s némi ismereteim után itélve, arra, hogy egy ilyen magyar nyelvtudományi munka, mely az akademia egyik fő feladata, mind a magunk, mind a közönség kivánatát kielégítse, nem egy-két kötetet fog magában foglalni, s magok az előkészületek nem egy-két évet fognak igénybe venni.

Miknél fogva indítványozom :

Tétessenek azonnal előkészületek a végett, hogy egy magyar nyelvtudomány legalább néhány év múlva munkába vétethessék. Ezen előkészületek pedig általános elvként kimondva, abban állanak, hogy a nyelvtudományi bízottság útasíttassék, hogy vezérlete, illetőleg kebelbeli szakférfiak vezérlete mellett, de minden közremunkálható erőknek is az akademia kebelében vagy azonkivül, felhívásával, a magyar nyelvtan kidolgozása minden részleteiben és minden oldalról, vagyis tekintettel a régi nyelvre, tekintettel a tájnyelvekre, tekintettel a többé-kevésbbé rokon nyelvekre, t. i. mind az altáji vagy scytha, mind a sémi, mind az árja nyelvekre, valamennyi szakban külön és függetlenül, s a mennyiben egyik szak a másikba vágna, az illetők tetszésére bízva megkezdessék, időnként folytattassék, saját közlönyében közzétetessék, és csak miután a bízottság néhány év múlva minden lehető adatokkal és külön munkálatokkal készen leend, fogna az akademia, illetőleg nyelvtudományi osztálya, azon munkálatok közös megvitatása és szerkesztése végett az öszves bízottságot útasítani."

12) Ezután *Riedl Szende* bízottsági tag következő indítványt terjeszte elő :

„Tekintetes akademiai nyelvosztályi bízottság! A martius 10-diki akademiai ülésben Fogarasi r. tag úr ő nagysága által fölolvasott s a Tekintetes nyelvosztályi bízottsághoz útasított indítvány, miszerint az Akademia által a tudomány mai követeléseinek megfelelő ‚Magyar Nyelvtan" kidolgozásához szükséges előmunkálatok tétessenek meg, bizonyosan az egész hazában kedvező benyomást okozott mindazokra, kiknek a tudomány, a valódi tudomány haladása s terjedése s másrészt az akademia, sőt — mondhatni — az egész haza jó hírneve szívén fekszik. Azonban nekem még más, s mondhatnám, személyes okaim is vannak, melyek miatt ezen korszerű indítványt a legnagyobb örömmel kell üdvözölnöm. Tizenhárom évig gyakorlati, szintúgy mint tudományos nyelvtanítással s részben nyelvtanírással is foglalkozván, nem egy, de számtalan alkalmam volt, azon hiányt érezhetni, melyet az említett indítvány akar pótolni, s mely hiány, legújabb tapasztalásaim szerint is, napról napra mindinkább érezhető, és pedig nem csak iskoláinkban, de azokon kivül is. A magyar nyelv félév óta ismét azon hatalmas szerepet játszsza tanintézeteinkben, mely azt megilleti, s így alig mél-

tányolható eléggé azon horderő, melyet újabb időben a nyelvtanoknak nem csak irodalmunkra, de összes míveltségi viszonyaink fejlődésére nézve is tulajdonítanunk kell. S íme, mily állapotban látjuk a nyelvtanokat? Azok, majdnem kivétel nélkül, az évtízedek előtt kiadott s így bizonyosan minden tekintetben elavult „A magy. nyelv rendszere" szerint készültek el, melyre, mint a tudományosság netovábbjára hivatkoznak a szerzők, tudományos, sőt talán hazafiúi kötelességöknek is tartván, mindazt ignorálni, a mi azóta a nyelvtudományban itt és a külföldön történt. Ezen nyelvtanok minden valódi tudományos alap nélkül szűkölködnek, a szerzőknek a nyelvtudomány leglényegesebb alapfogalmaiban való tökéletes tudatlanságát árulják el, s egyszersmind oly tanokat terjesztenek, melyek a mai tudományos felfogás szerint nem csak hamisak, de gyakran nevetségesek is. Így beszéllnek nyelvtanaink még mindig pl. a magyar, mint „keleti" nyelvről; beszéllnek genitivusról; beszéllnek esetekről és ragokról; beszéllnek holmi határozatlan és határozott igehajlításról stb. stb.; s e mellett fogalmuk sincs a hangtani törvényekről, melyek a nyelvtan alphá-ját képezik, a szótag és szó közt való különbségről stb.; fogalmuk sincs a szótan legelsőbb alapelveiről, midőn pl. azt mondják, hogy -nak, -nek használtatik ezen kérdésre: kinek, minek? — -ról, -ről, ezen kérdésre: kiről, miről? stb. stb. — sőt olykor hibának nézik azt, a mi nem hiba; s törvénynek azt, a mi csak éretlen, fölületes fölfogásnak téveredménye. — Ilyen tankönyvek azok, melyekből tanáraink tanulják a magyar nyelvet! ilyenekből tanulják azt az ifjak ezrei; azon ifjak, kiknek köréből keletkeznek majd nyilvános életünk, nemzeti irodalmunk képviselői! — S másrészt nem lehet tagadni, hogy a nyelvtudomány a legújabb időben nem csak a külföldön, de nálunk is tetemesen haladt előre. De ezen haladásnak eredményei nincsenek összeállítva rendszerbe, hanem csak töredékekben elszórva, folyóiratokban, értesítőkben, s ott is még nem oly kifejlett, bevégzett alakban, a milyenben azokat a tankönyvekben föl lehetne használni. S ekkép lehet-e követelni, hogy minden egyes nyelvtanár s nyelvtaníró a czikkek s ellenczikkek, észrevételek s ellenészrevételek, jegyzetek s ellenjegyzetek ezen szörnyű halmazán keresztül gázoljon, mielőtt hazai nyelvünk szó- vagy írásbeli előadásához fogna? — S ha netalán önálló, bevégzett dolgozatokban nyelvünk egyes oldalai a tudomány mai követelései szerint is fel vannak dolgozva s rendszerbe összefoglalva,

még sem bátorkodik senki az új tanokhoz szegődni, míg az Akademia, mely ezen tekintetben egyetlen és pedig döntő tekintélynek tartatik — nem nyilatkozik mellettök. S így tartani kell attól, hogy az Akademia, ha új, a nyelvtudomány mai követeléseinek megfelelő nyelvtan kiadásához nem fog, vagy a nyelvnyomozás újabb eredményeit nyilvánosan nem szentesíti, a magán nyelvészek fáradozásait is nyügözni s így a hazai nyelvtudomány haladását inkább gátolni fogja, mint előmozdítani.

Azonban még sokkal égetőbb szükségünek látszik ilyen vállatat, ha a külföldre tekintünk. Ha bizonyos, hogy jelenleg alig van nemzet Európában, mely a mívelt népek figyelmét oly mértékben vonná magára, mint a magyar, úgy bizonyosan állítható ez irodalmunkról s még inkább nyelvünkről is. Valamint az újvilág fölfödözése a természettudományokra egészen átalakító befolyást gyakorolt, úgy fogja az ural-altaji nyelvfaj s különösen a magyar nyelv tudományos földerítése az összes európai nyelvészetet lényegesen módosítani. Érzik ezt a külföldi nyelvészek, s azért saját tapasztalásaim folytán is mondhatom, hogy alig van egy tekintélyesebb város, pl. Németországban, melynek tudományos köreiben a magyar nyelv ismeretlen volna. Ezen tekintetben érdekes pl. azon tény, hogy nyelvtani — még magyarúl is írott — dolgozataimból rendesen több példány kelt el a külföldön, mint itt a hazában. — S íme hányszor kellett pirulnom, midőn épen ott, hol hazámmal s annak tudományos mozgalmaival oly igen szerettem büszkélkedni, a magyar nyelvtanokra kerűlt a szó? hányszor kellett elkeserednem, midőn levelekben épúgy, mint szóval azon kérdés intéztetett hozzám, melyik magyar nyelvtan a „legjobb“, miután a könyvkereskedés útján szerzett hasonló munkákkal nem tudtak boldogúlni? S a kik csakugyan boldogúltak, vagy kinevettek bennünket, vagy pedig épen ezen nyelvtanokból azt mutatták ki, hogy a magyar nyelv sokkal alantabb fokán van a szellemi kifejlődésnek, mint a többi európai nyelvek, s hogy így a magyar nemzet is nem egyenjogu az indgermán népekkel s csak rabszolgaságra van teremtve stb. stb.

Ezen igazságtalan következtetéseknek a tudományos téren véget vetni, s egyszersmind hazám tudományosságának jó hírnevét becsületét védeni akarván, már évek előtt elhatároztam magamat, hogy csekély erőmhöz képest egy kimerítő magyar tudományos nyelvtan kidolgozásához fogjak, és pedig annál inkább, mert alkal-

mam volt a külföld, söt mondhatom, Európa egykét legjelesebb nyelvészével barátságos összeköttetésben élni, s oly könyvtárt használni, mely minden követeléseimnek ezen tekintetben megfelelt. Hét évi munkálkodásom eredményét képezi egy, már majdnem egészen kidolgozott tudományos magyar nyelvtan, melynek kiadatását azonban az „Akad. Szótár" megjelenéséig halasztottam, hogy így az ebben összegyüjtött nagyszerü anyagot is felhasználhassam. Miután pedig szomorú tapasztalásaim folytán tartanom kellett attól, hogy itt a hazában olvasó közönségre alig, kiadóra pedig még annál kevésbbé találhatok, kénytelennek éreztem magamat, ezen munkát németül dolgozni ki, s kiadására nézve Dümmler-rel, Grimm, Bopp, Humboldt, Steinthal, kiadójával érintkezésbe lépni, ki késznek is nyilatkozott azt kinyomatni. — De midőn jelenleg az Akademiában ilyen munkának kidolgozása terveztetik, hazafiúi kötelességemnek tartom, a Tekintetes Bízottságot saját hasonló dolgozataimról tudósítani, azon igénytelen megjegyzéssel, hogy ha a Tekintetes Bízottság hajlandónak mutatkoznék, az általa szerkesztendő s kiadandó nyelvtan alapjáúl az én munkámat felhasználni, én késznek nyilatkozom azt magyar átdolgozásban szakaszonkint a Tekintetes Bízottságnak megbírálás, kiegészítés s illetőleg helyreigazítás végett fölterjeszteni. A Tekintetes Bízottságnak alázatos szolgája Dr. Riedl Szende tanár, s magy. akad. l. tag.

A mily helyeslő figyelemmel hallgatá a bízottság Fogarasi b. tag indítványát, oly örömmel vevé Riedl b. tagét is, s elfogadván ajánlatát azt határozá, hogy a Riedl által beadandó szakaszokat a Nyelvtudományi Közleményekben ki fogja nyomatni, míszerint nem csak a bízottság és akademia tagjai, hanem a két hazának minden tudósa és tudománykedvelője hozzászólhasson, előadván helyreigazításait bővítéseit stb. melyeket a Nyelvtudományi Közlemények azonkép fognak tekintetbe venni. Minthogy pedig Fogarasi bíz. tag indítványa a lehető legnagyobb munkafelosztás mellett a munkarészletek egybefoglalását söt némileg vezérlését is tárgyazza: ennélfogva azt is határozá a bízottság, hogy tagjai közzül Toldy Ferencz leginkább a régi magyar nyelvet, Vass József a nép- és tájnyelvet, Arany János a szófűzés és phraseologia sajátságait, Ballagi Móricz a magyar nyelvnek a sémi, Budenz József annak az árja, végre Hunfalvy Pál ugyanannak az altáji nyelvekkel való viszonyait tegyék nem csak vizsgálódási feladatukká, hanem vezéreljék mint-

egy másoknak is az illető tekintetben folyó nyomozásait s foglalják össze eredményeiket. Ezen az úton, úgy hiszi a bízottság, a magyar tudományos nyelvtanra a legalaposabb készületeket lehet majd tenni.

13) Végre felolvasá még előadó a Magyar Tudományos Akademia 1862. másodhava 26-kán tartott igazgatósági gyűlése jegyzőkönyvének III. pontját:

„Az 1862-dik évi költségvetés mélt. Elnök úr javaslatai alapján ekkép lön megállapítva:

A Nyelvosztályi bizottság számára:

„30 ívni Közlemények nyomtatására 600 ft., írói díjakra 600 ft.; szerkesztésre 300 ft. (mely utóbbi öszletben a Régi Nyelvemlékek szerkesztésére rendszerezett 210 ft. is benfoglaltatik); a Régi Nyelvemlékekből 20 ívnek nyomtatására 400 ft.; anyagok gyűjtésére, másoltatásokra, a bízottság érdekében folytatott levelezésekre 200 ft. — összesen 2100 ft. Kiadtam apr. 1-én 1862. Szalay László."

Negyedhó 16-kai ülés.

14) Vass József b. tag Kenessey Albert hajóskapitány „Hajózási műszótár"-a felüli bírálatát olvasá fel, mely általában helyeslőleg nyilatkozik a munkáról, mind azon tekintetből, hogy a többnyire előttünk ismeretlen tárgyakat világosan értelmezi; mind abból, hogy nagy szorgalommal és ügyesen gyűjtögette a magyar hajós nép között divatozó kifejezéseket; mind végre abból is, hogy a szerző által javasolt új műszók a nyelv szelleme értelmében vannak szerkesztve. Teszen azonban mégis némi észrevételeket egyes tárgyakra, p. o. a nyelvezetre, a munka külső rendezésére stb. — Örömmel hallgatá a bízottság Vass József bírálatát, egyszersmind azt határozá, hogy a Hajózási műszótárban előfordúló új szókat Budenz József is vegye vizsgálat alá.

15) Előadó bemutatá Révai Miklós leveleinek Méry Etel úr készítette másolatait, valamint a pannonhegyi méltóságos főapát által beküldött eredetieket; — mely két csomót, összevetés végett Rómer l. tagnak adá által a bízottság.

Ötödhó 8-kai ülés.

16) Budenz b. tag a „Hajózási szótár-"ban lévő új szókról értesíté a bízottságot, mely alkalommal azon feladatot kelle meghatá-

rozni, mely e tekintetben a bízottságnak jutott. Elvnek az mondaték ki: *új szók birálatában köteles a bízottság a legszorosabban arra tekinteni, hogy az új szók a nyelv szó-alkotó szabályainak megfeleljenek, ha mindjárt összeütközésbe jő is a szokással, mely helytelent is kap fel.* Rosszúl alkotott szó ne takarózhassék a nyelvosztályi bízottság tekintélyével. — Magát a szótárt Vass és Budenz birálataival együtt Ballagi bízottsági tag fogja béadni az első akademiai ülésnek.

17) Ugyancsak Budenz a Vámbéry beküldötte tatár népdalokról is értesíté a bízottságot, miszerint vannak köztök, melyek csinosak, (fel is olvasa némelyeket szószerinti fordítással együtt); vannak olyanok is, melyek kevesebbet érnek; de harmadszor vannak olyanok, melyek értelmét se Vámbéry se maga Budenz nem bírja tisztán tökéletesen kivenni. — A bízottság ennélfogva azt határozá, hogy csak az egészen és tökéletesen érthetőket adja ki, s miután a tatár nyelvjárások ejtését bajos mindenkor szorosan meghatározni: a dalok eredetiben (és fordítással), de átírás nélkül fognak kiadatni.

18) Végre az előadó, mint a Nyelvtudom. Közlemények szerkesztője, tudósítá a bízottságot a Közlemények nyomtatásáról, hozzátevén azt, hogy az idő haladása szinte eldöntötte már azon kérdést, hány ívnyi füzetekben jelenjenek meg azok. A folyó évre 30 ívnyi Közleményt van módunk kiadni: úgy de a bízottság vóltakép csak harmadhó elején kezdheté meg működését, s most már ötödhóban vagyunk. Ezért jó volna 10 ívnyi három füzetben adni ki az idei Nyelvtudományi Közleményeket, minélfogva hatodhó elején az I. kilenczedhóban a II. és tizenkettedhóban a III. füzet fogna megjelenni. A füzetek tartalmára nézve pedig bejelenté a szerkesztő, hogy az akademiai ülésekben felolvasott vagy a bízottság által különben is kiadásra szánt értekezéseken kivül (melyek mintegy az összes bízottság felelőssége alatt jelennek meg) a bízottsági ülésekről tudósítást, és könyvismertető részt szándékozik közölni minden füzetben; s beléegyezését kéré a bízottságnak arra, hogy a könyvismertető rész csak a szerkesztőnek felelőssége alatt álljon. A könyvismertetés okvetetlen egyedi nézetből indúl ki, mihelyt több és más akar lenni közönyös előadásnál, melynek magának nincsen itélete, s mely a jót roszat egyaránt hordja elő, mert van jó is, van rosz is. Úgyde ilyen könyvismertetés nem építi a tudományt, nekünk pedig elő kell

azt mozdítani. Bírálati lesz tehát a könyvismertetés: de hol bírálat van, ott ellenbírálatnak is helyet kell adni. Az ez által keletkező eszmezsurlódás legjobban és legkényelmesben folyhat a szerkesztőnek felelőssége mellett. — A bízottság helyeslé azt, hogy 10 ívnyi három füzetben jelenjenek meg juniusban, septemberben és decemberben az idei Nyelvtudományi Közlemények; — arra is reá álla, hogy a könyvismeretető rész csak a szerkesztő felelőssége alatt álljon, minek példáját a Tudománytár szerkesztése is mutatta már.

HUNFALVY PÁL
bízottsági jegyző.

II. KÖNYVISMERTETÉS.

HOMÉR ILIÁSA. ISKOLÁK SZÁMÁRA MAGYARÁZTA ÉS KIADTA PONORI THEWREWK EMIL, GYMNASIUMI TANÁR. ELSŐ ÉNEK. PEST, 1862.

Thewrewk Emil úr tudtomra első, ki *magyarúl írt magyarázatokkal való Homért* vállalkozott volna kiadni, s így imez első füzet, melylyel kezdi vállalatát, méltán vonja magára kiváló figyelmünket. S meg kell vallani: a figyelem, melylyel kezünkbe veszszük Th. úr könyvecskéjét, azonnal őszinte örvendezéssé is válik, mihelyt csak rövid bepillantás után észreveszszük, hogy kiadó és magyarázó úr nem csak általában alapos philologiai képzettségének szép mutatványát adja abban, hanem különösen a homéri munkák kritikai olvasását és magyarázatát illető legújabb külföldi kutatásoknak értelmes ismeretét és azoknak alkalmazásában való önálló ítéletét is bizonyítja, sőt már a hasonlító görög-árja tudománynak némely eredményeit igyekszik fölhasználni, és — a minek legjobban örülünk — sokhelyt ‚de suo' is előmozdítja auctorjának helyes olvasását és megértetését, valamint magyarázatait magyar ifju fölfogására nézve a magyar nyelv eszejárásához alkalmazza. — Mind ez elég indító ok arra, hogy szorosabb vizsgálat alá vegyük Th. úrnak Homér-kiadását — mert megérdemel ilyent; sőt tegyék azt még mások is, hogy, ha ez első kísérletben hiányok és tévedések tapasztaltatnak is még, az ezek ellen

való kifogásaink a kiadásnak várható és iskolai irodalmunk érdekében igazán óhajtható folytatásában tekintetbe vétethessenek.

Mi tehát először is Th. úr kiadásának álláspontja, azaz, kiknek számára adta ki az Ilias I. énekét? A czímlapon az van, hogy „*iskolák számára* magyarázta és kiadta", s mint értsük ezt, láthatjuk az utószóból (88. l.): „mi magyarázataimat illeti, itt kettőre voltam tekintettel: *a tanulóra úgy mint a tanárra.*" Tehát kettőnek számára való volna a kiadás, és így kétféle igényeket tartozik kielégíteni: a tanárnak meg a tanulónak igényeit. Igaz, hogy e kétféle igények sokban ugyanazok, találkoznak egymással annyiban, hogy, a mit a tanulónak mondani és vele akarunk tudatni és értetni, azt magától értetőleg a tanár is tartozik tudni és érteni (noha megint föl kell tenni róla, hogy nem csak akkor tudja és tanulja meg azt először, mikor a tanulóval akarja közölni); de más részről sokkal több az, mit csak a tanárnak kell tudnia és értenie, nem azért, hogy mind azt a tanuló eleibe tálalja, hanem hogy a tanulónak valót is úgy adhassa, mint kell. Tanárnak és tanulónak egyaránt való kiadást ennélfogva nem csak bajosabb föladatnak tartunk, hanem olyannak is, mely magában azon alkalmatlanságot rejti, hogy a tanár azt is kapja, mi neki már fölösleges (vagy legalább kellene, hogy az legyen), a tanuló meg azt is, mi neki épenséggel nem kell, mert az ő tanulási körén, sőt az ő érthetésén merőben kivül esik. Ehhez járúl még, hogy a kétféle igényeket egyszerre kielégíteni akaró kiadó könynyen elvesztheti az a kettő között kellő arányt és mértéket, úgy hogy utólvégre a „két legyet egy csapással" talál rajta beteljesedni. — Th. úr munkája is e tekintetben, a mint nekem látszik, többet nyújt a tanárnak, mint a tanulónak. Különösen a textus olvasását illető kritikai jegyzeteket a folyó magyarázatok közé teszi; a magyarázatok magok nagyobbrészt igen tudósszerűk, és tele vannak rakva idézetekkel; mihez még hozzájárúl, hogy néha előadásuk épen nem tiszta tárgyias, hanem vitatkozó és értekező, minél fogva aztán nem illenek tanulónak szánt iskolai könyvbe. Mert hiába teszi kiadó úr zárjel [ ] közé, mit épen csak tanárnak akart írni; a tanuló mégis olvassa, és furcsa is volna azt parancsolni rá, hogy ne olvassa, a mi kezében és szeme előtt van; pedig ha olvassa, nem hiszem, hogy valami nagy hasznát venné a mindenféle zeitschrift-ek meg külföldi munkák emlegetésének, melyeknek soha hírét nem hallotta, se színét nem láthatta; sőt mind ez csak elriasztja és kedvét rontja a tanulónak, mint-

hogy tudva levő dolog, hogy az idézetek felettébb való szaporítása még szakember olvasónak sem esik kedvesen. Mind ennélfogva én Th. úr kiadását nem annyira tanulónak, mint tanár kezébe valónak tartom, s tulajdonképi rendeltetésének csak akkor felelhetett meg jobban, ha mind a textus-kritikai észrevételek, mind a vitatkozós és tudós apparatussal bővölködő magyarázatok nem a textus alatt adatnak, hanem vagy hátúl egy külön jegyzet-függelékben, vagy még jobban merőben külön füzetben vagy füzetekben, melyek természetesen aztán nem csak egy énekre szorítkozhatnának. — Elég ennyi Th. úr kiadásának álláspontjáról. Nézzük már, mi megjegyezni való van a részletekben, melyeket nyújt, még pedig 1) a textus kritikai olvasását illető; 2) a magyarázó jegyzetekben.

7. v. Kétség kivül jól teszi Th. úr, hogy itt és másutt az *Ἀτρε-ίδης*-t hozza be, az eddigi *Ἀτρείδης* helyett, ebben Meyer Leo helyes észrevételét követvén, hogy ezekben az *ει*, minthogy az *ιδης* képző *εν*-féle tőhez járúl, *εϝι* helyett való. Hány kelletlen spondaeustól szabadúlnak így a gördülékeny homéri versek? — 9. v. *ὅ*. Elfogadja kiadó azon megkülönböztetést, hogy az úgynevezett articulus *ὁ*, ha mutató névmásként áll, ékezetes legyen. Megvallom ez kissé mesterkélt distinctio, különösen ha valaki azt is állítja, hogy Homérnál még nem igen van articulus, s ha látszik is annak, sokszor még demonstrativumnak fogható föl. Akkor inkább az „articulus“ *ὁ*-t is írjuk ékezettel, miután ez úgy sem egyéb, mint pron. demonstr. = szkr. *sza*; és a *τοῦ τῷ* stbit is ékezettel írjuk. Ide való még 33. v. *ὡς*, melyet, ha demonstrativum, Beckerrel *ὧς*-nak ír kiadónk: *ὧς ἔφατ'*. A circumflexus igaz, hogy helyesebb, mint az acutus, melylyel ezt eddig így írták: *ὥς*, miután e szó az adverbiumok kategoriájába esvén, a *ὁ* tőből szintúgy kell, hogy *ὧς* legyen, mint *καλό* tőből *καλῶς*.

35. v. Kiadónk saját conjecturáját hozza a textusba, melyet ez egyszer mégsem mondhatunk sikerültnek. Így ír: *κλῦθί μευ, ἀργυρότοξε, ὃ Χρύσην ἀμφιβέβηκας*. A textusban ez volt: *ἀργυρότοξ', ὃς Χρύσην* . . . Th. úr a spondaeust akarja eltávolítani, s támaszkodván arra, hogy Savelsberg a görög relativumot eredetileg digammával kezdőnek bizonyította volna, bátran visszaállítja *ἀργυρότοξε*-t, mert a következővel nem volna hiatus; de még így sem kerül ki a dactylus; kell, hogy a *ὅς* positiója is eltünjék, s ezért ezt írja helyette: *ὅ*. Th. úr itt igazi eredeti relativumról szól, mert hiszen csak ez, sze-

rinte és Savelsberg szerint, digammás; ámde az eredeti relativum (akár ez = szkr. *ja* relativum, akár = szkr. *ka* interrogativum = eredetibb *kva*, miből Savelsbergnek a görög relativum számára kikerül a digammája) soha sem lehet nominativusban *ς* nélkül (valamint a szanszkritban is a *ja* vagy *ka* tőknek csak *jasz, kasz* a nominativusa). Tehát mint relativum csak *ὅς* lehet, a mi a dactylust nem engedi. Ha ellenben Th. úr az eredeti relativumtól elállván, itt a *ὁ* eredeti demonstrativumot akarná látni, (melynek szkrit mása: *sza*, nominativusban is lehet vég *sz* nélkül *sza*, nem *szasz)*, noha ennek homérusi nyelvszokás szerint itt állhatását nem merném bíztosnak állítani: megint a hiatus nehézsége kerül elő, mert az egyszerű igazi spiritus asper (és ilyen csakugyan az eredeti *sz*-ből eredő; *ὁ* = szkr. *sza)* nem hiatustöltő. Tehát kell, hogy maradjon a hogy volt: *ἀργυρότοξ' ὅς*, a mivel egyszersmind a caesura is jobb. — 288. v. *πᾶσιν δὲ ἀνάσσειν* (sajtóhibából *πάσιν* van). Ezen, alkalmasint Bekkertől való, olvasásban az a baj, hogy a *ν ἐφελκυστικόν* mássalhangzó (*δὲ*) előtt áll csak azért, hogy positióban legyen az előtt való *ι*. Ennekelőtte így volt: *πάντεσσι δ' ἀνάσσειν*, a mi legfelebb azért tűnhetik föl, hogy az *ἀνάσσειν*-nek volt kezdő digammája már nem látszik. Ámde ez nem oly nagy baj. Iliás VI, 162. *ὦρτο πολὺ πρῶτος μὲν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων;* itt az *ἄναξ* semmi digammájának nem lehet semmi hatása, mert *μὲν*-nek nem szabad positióban lennie. XVI, 572. van *ἀνάσσω*-tól az imperfectum *ἤνασσεν*, szintén Od. XI, 276. *ἤνασσε*, mit csak úgy lehet képzelni, ha az *ἀνάσσω*, mint tisztán vocalissal kezdődő ige éreztetik a nyelvben; máskülönben *ἐάνασσε* (= *ἐϝάνασσε*) lett volna. Mert ilyen helyeket, milyen Il. V, 105. *ὦρσεν ἄναξ*, számba sem vesszünk, mert Bekkerék ezeket egyszeriben megdigammázva kiigazítanák. A digamma valaha megvoltára támaszkodva mindenütt restituálgatni Homérnak olvasását, épen nem tanácsos dolog. Mert annyi bizonyos, hogy, noha eredeti *v* = *ϝ* hang átjutott is még a különvaló görög nyelvbe, és létezett is még helyenként dialectice, a homéri költemények mégis csak olyan korban és olyan nyelven készültek, melyben a digamma még megvolt némely szókban, más szókban már csak tetszés szerint ejtethetett, el is maradhatott, másokból végre egészen eltűnt volt. A digammának a görögből elveszése egy hangtani processus; ilyen pedig nem szokott se nem egyszerre és egy pillantat alatt, se nem minden alája esendő esetekben egyaránt menni végbe a nyelvek külső fejlődésében. Sok eredeti indogerman *sz* a görögben

spiritus asper lett, ámde nem lett azzá mindenik eredeti *sz*. Ezeknél fogva cseppet sem csudálkozhatunk azon, hogy ἄναξ v. ἀνάσσω, noha csakugyan digammás volt, mégis digammátlannak is van használva Homérban. Jó hasonlója lehet e tekintetben az ἀνήρ szó, melyet általában digammátlannak tartanak, és sokhelyt a homéri metrum miatt nem is lehet digammás, p. o. Il. VII, 155. τὸν δὴ μήκιστον καὶ κάρτιστον κτάνον ἄνδρα. XIX, 295. οὐδὲ μὲν οὐδέ μ' ἔασκες, ὅτ' ἀνδρ᾽ ἐμὸν... De mégis Legerlotz (Kuhn, zeitschr. X, 374.) az ἀνήρ szónak oly etymologiáját teszi igen valószínüvé, mely szerint az digammával, sőt eredetileg γϝ-vel kezdődött (ϝανήρ, γϝανήρ — γαν-ήρ) gyöke és értelme szerint: *gen-itor*). Idéz ő néhány Homérbeli helyet is, hol ἀνήρ előtt hiatus van: Il. 216. αἴσχιστος δὲ ἀνήρ. IX, 193. és többhelyt κλέα ἀνδρῶν. Végre tehát úgy véljük, hogy a πάντεσσι δ' ἀνάσσειν-féle olvasást meg kell tartani.

518. v. Th. úr a megvolt: ἔργ' ὅτε helyett La Roche ezen conjecturáját veszi föl: ἔργα ὅ; ezt még avval is támogatván, mert ὅτε digammás levén, előtte az elisiónak nem lehet helye. Erre azt kell megjegyeznünk, hogy ha a latin *quod* a ὅτι jelentésével van, s így ὅ is = ὅτι *lehetne*, ez épen nem elégséges megokolás, sőt ez egy nyelvténynek subjectiv fölvétele, milyent philologus meg nem engedhet magának. Továbbá pedig itt a ὅτε-t sokkal alkalmasabbnak tartjuk, mint temporalis conjunctiót, egybevetvén a mí helyünket a 573. versben találkozó hasonnemű helylyel, hol a hypotheticus εἰ sokkal közelebb áll a mí ὅτε-nkhoz, mint egy (különben nem is nyelvszokásos ὅτι jelentésü) ὅ. Végre a relativum előtt való elisio nem lehetésére nézve (mert a ὅτε és a görög relativum általában digammás volna), a már fentebb a digammáról mondottakon kivűl, még akárhány homéri helyre figyelmeztetek, melyek könnyen föltalálhatók, hol a relativum mássalhangzón végződő rövid szótagot nem teszen positióba, a minek akkor kellene lennie, ha még digamma hatna a relativum elején *). — Az előbbiek szerint már magától itélődik meg Th. úr 537. v. tette conjecturája: ἰδοῦσα ὅ οἱ e helyett: ἰδοῦσ' ὅτι οἱ. — Jó a 582. versben való olvasás: τόν γε ἔπεσσι, és nem így: τόν γ' ἐπέεσσι. Szintén a ν ἐφελκυστικόν-nak biztos digamma előtt eltörlését elfogadhatónak tartjuk, mint 608. v. ποίησε ἰδυίῃσι, nem: ποίησεν.

---

*) Maga Th. úr is enged elisiót, p. o. ὅτε előtt 610. κοιμᾶθ' ὅτε 567. ἰόνθ' ὅτε 493. ἀλλ' ὅτε; ὅν előtt 547. ἀλλ' ὅν.

A többire nézve az olvasónak legfelebb még némely Bekker szerint fölvett írási sajátságok fognak föltünni, melyeket mint okszerüeket többnyire helyeselhetünk; p. o. némely szók különírása: δάκρυ χέοντος, ἐῢ φρονέων (van καλὰ φρονέων is) stb. Csak az εὐρὺ κρείων ellen tennénk kifogást, miután a κρείων csak főnév jellemű, a melylyel εὐρυ, mint themaalak csak igazi összetételben egyesülhet (v. ö. εὐρυσθενής, mit épen nem szeretnénk, így látni: εὐρὺ σθενής, sem ezt: εὐρύοπα így: εὐρὺ ὄπα). — Azonban igen sajnálni kell, hogy a textusban is annyi sajtóhiba megmaradt, még pedig kétszer egész egy szó maradt ki a textusból. Ezeket egyebekkel együtt megjegyzi ugyan kiadó úr, ki talán legjobban bánja azokat, a „javítni valók" között; de van még egyéb, mely elkerülte figyelmét: pedig homéri textus legalább hibátlanúl legyen nyomatva. 25. v. ἐπὶ, 29. ἐγὼ — ἐγώ, 109. ἀγορεύεις — ἀγορεύεις; 113. nem látszik jól az ἔχειν accentusa; 338. καὶ — καὶ; 343. καὶ — καί; 344. σόοὶ — σόοι; 358. πατρὶ — πατρὶ; 522. ἀπόστιχε — ἀπόστιχε; 532. ἄλτο — ἆλτο; 583. ἥμιν — ἡμῖν. Ezenkivül kolon kellett volna a 16. 84. 105. 172. 361. 539. 551. versek végén. Csekélységek ezek, de görög classicus kiadásában az ilyen bármily csekély hibák nagyon kellemetlenül hatnak az olvasóra. A jegyzetekben nem különben van a dolog, de ezeket félre hagyjuk. — Fordúljunk immár a magyarázatokhoz.

2. v. Az οὐλομένην ily fordítása: *vészest*, megadja ugyan a gyökből s az összefüggésből kivehető értelmet; de magyarázó úrnak ugyanez alaknak képződéséről is kellett volna nyilatkoznia, nem elégedvén meg ily értelmezéssel: „tulajdonképen min az ὄλοιο átok végbement", mi tulajdonképen rá sem illik a μῆνις-re, hanem az ennek hatása alá kerülő objectumokra. Egyébiránt az οὐλόμενος-t nem valami rendhagyó II. aoristusnak tartom, melyben ok nélkül ου volna ο helyett *), hanem a mint βούλομαι tudvalevőleg βόλλομαι — βόλνομαι-ból ered, a νο (= szanszkr. *na*, IX. igeosztálybeli) praesensjellemzővel készült, úgy egy szintúgy alakúlt ὄλνομαι lett ὄλλομαι, οὔλομαι. Az ὄλλυμαι is csak νυ (= szkr. *nu* V. igeosztálybeli) praesensjellemzővel készült, és ὄλνυμαι helyett való. — A magyar nyelvből vett hasonlatok és párhúzamok, melyeket magyarázó úr többször használ, nagyon jók és kivált tanulónál a megértést segítők, ha találók; itt nem egészen világos, hogy mí is *veszett*, *áldott* és *átkozott*

*) V. ö. Th. úrnak a 44. vershez írt jegyzetét.

szavainkat olyan cselekvő értelemben használjuk, a milyenben Th. úr akarja, hogy a *vészes* (= vészhozó, vészokozó)-féle *οὐλόμενος*-szal egybevethetők legyenek. — 6. v. *τὰ πρῶτα* „*egy*szer." El nem fogadható. — 8. v. Jól magyarázza az *ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι* = *εἰς ἔριδα ξ. μ.* De nem jó a magyar *nek* ragnak párhúzamba hozatala : mert ez mint irányjelentő épen nem vethető egybe az eredetileg locativusi és pedig hollétjelentő görög dativussal. — 20. v. *παῖδα δ' ἐμοὶ* . . . Úgy hiszem, hogy itt több van egy chiasmus üres figurájánál. Chryses vissza akarja kérni leányát, kinek elvesztése atyai szivét mélyen megszomorította. Ez forog tehát eszében, mint azon tárgy, melyre minden gondolatja czéloz. A *ὑμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν . . . ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν καὶ οἴκαδ' ἱκέσθαι* csak bevezető köszöntés és jótkivánás; de most elötolódik és kitör egyszerre, mit akar tulajdonképen, s ez, mert indulatosan beszéll, nem kezdődhetik jobban, lélektani valóság szerint, mint így : *παῖδα δ' ἐμοὶ* . . „de gyermekem, csak édes gyermekem" stb. Az egész beszédnek menete röviden így határozható meg magyarosan : „Isten áldjon meg benneteket; csak gyermekem, édes gyermekemet ereszszétek vissza s fogadjatok érte váltságot" stb. — 22. v. *ἐπευφήμησαν* „helyeslőleg mondák." Még jobban lehetne kifejezni a görög igébeli *ἐπί*-t is : helyeslőleg mondák *rá*. — 35. v. *ἀπάνευθε κιών*. Nem annyira a „messzére elmenvén" látszik az igazi értelemnek, mint „el-viszsza-menvén." Fősúly az *ἀπό*-ra esik, mely nem ritkán a távozáson kivül a visszafelé való irányt is kifejezi; p. o. *ἀπονέεσθαι*. V. ö. az *ἀπό*-val egy eredetü *ἄψ*-ot is. — 37. v. *ἀμφιβέβηκας* „a latin *tenes*." De nem ártott volna, ha magyarázó úr ezen nem is anynyira jelentést, mint végezetre való szóértéket a szó tulajdonképi jelentéséből fejtegeti. E helyett egy kissé mélységes magyarázatot ad, hogy a görög nyugvásjelentő igék jelenje helyett mozgásjelentő igéknek múltját szereti használni, azáltal a nyugvást csakis, mint az előbbi cselekvés (t. i. mozgás) eredményét mutatván. A képző müvészetekből ehhez a járó alak ábrázolását hasonlítja. No, ez messze esik s nem is talál; de az imént említett nyelvészeti állítása is, szorosan véve, nem igaz. Vegyünk p. o. igazi „nyugvásjelentő" igét, p. o. *κεῖται*. Ha e helyett a nyelv azt mondaná : „oda esett, oda tették", akkor épen egészen mást mondana, más fogalmat fejezne ki (t. i. az oda jutását), melynek ama fogalom (a fekvésé) nem eredménye, hanem, más tartalmúsága mellett is, utána

keletkezhetik és hozzá csatlakozhatik. Az pedig furcsa beszéd, hogy p. o. a görög egyvalamely fogalmat fejezvén ki (p. o. valamely mozgását) tulajdonképen egy másik rá következhető fogalmat (p. o. valamely nyugvását) akar kifejezni, melyet egy másik nyelv szokott kifejezni. Azonban, hogy az *ἀμφιβέβηκας*-ra visszatérjünk, még más is van a dologban. A perfectumi alaknak mindenkor és mindenütt egy elmúlt cselekvés jelentését akarják tulajdonítani, holott néha, a mit csak egy régibb megvolt nyelvállapotnak maradványának tekinthetünk, épen nincs benne az idői jelentés affectiója. Hogy p. o. *οἶδα*, szkr. *vêda (= vajda)* nem azért = tudok, mert tulajdonképen = láttam, mutatja szkr. (alak szerint is praesens) *vêdmi*, mely mégis = tudok, nem pedig = látok. Azon elemek, melyek a perfectumi alakot képezik, magokban nem fejezhettek ki időt, mert más functiókban is találkoznak, nem jelentvén időt. De kifejezték az igefogalomnak oly módosítását, melyből ráértés által könnyen az idő-viszony mellékfogalma keletkezhetett. Többek között illustráló példáúl a szskr. *-tâszmi*-féle f u t u r u m o t hozom föl, p. o. *dâtâszmi* (e helyett : *dâtâr aszmi)* mi alakszerint nem egyéb, mint *dator sum*, plur. *dâtârasz* csak *datores*, és mégis futurumot jelent. Szóval azt tartom, hogy *ἀμφιβέβηκα*-ban *βέβηκα* nem azt teszi, hogy : *mentem*, hanem *megyek*, valamint 221. *βεβήκει* korántsem : *ment vala*, hanem egyszerű elbeszéllő múlt : *mene*, a mint még egyéb homéri helyeken is, hol csak erőltetéssel lehetne jelentés szerint plusquamperfectumnak venni. — 48. v. *μετὰ δ' ἰὸν ἕηκεν*. Talán mégis jobb a *μετά*-nak, etymologiai eredetének megfelelőbb jelentését meghagyni : közé (t. i. ő közéjök; hogy kik közé, könnyen képzelhető). Különben e szavakban és a következő versben nem kell okvetlenül „az első lövés“ ábrazolását látnunk : megmondja a tényt egészben és általában, a melynek aztán (50—52. v.) némi részletesebb leírása következik. — 55. v. *ἐπὶ φρεσὶ θῆκε*. „E dativus úgy magyarázható, hogy a görög a mozgást már befejezettnek gondolja magának és a mozgásra következett nyugvást anticipálja.“ Ennél bár másutt is alkalmaztatni szokott magyarázatnál sokkal egyszerűbbet és igazabbat talál vala Th. úr, ha arról emlékezik, mit maga (8. v.) a görög dativus eredeti jelentéséről és a hová-kérdésre is felelhetéséről mond. Egyébiránt nem igen látjuk, hogy az *ἐπὶ φρεσὶ θῆκε* miként zárja magában „a meghagyás fogalmát“; a magyar (?) „szívemen fekszik“ sem látszik idevalónak.

Nem tehetnek s nem tesznek ama szavak egyebet, mint ezt: φρέ-νες-eire tevé, azaz: eszébe adá, juttatá (sie gab es ihm in den sinn), s így megindítá őtet. „Mert őtet indítá meg arra H." — 57. v. ἤγερθεν jobban volna fordítva „gyűltek vala" által, mint „gyűlének" által. Azt tudjuk, hogy a homéri nyelvben még nincsenek úgy kifejlődve a görög igeidők jelentései, mint a későbbi attikai nyelvben; de meg ebben is tudjuk, hogy az aoristus akárhányszor ott is áll, hol mí plusquamperfectumot várunk. — 58. v. τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη . . . Th. úr így fordítván „közöttük fölállván (felkelvén)", az ἀνιστάμενος-ra vonatkoztatja a τοῖσι-t. De joggal kérdezhetjük, vajjon nem inkább a μετέφη-hez tartozik-e τοῖσι, ha a 73. versbeli hasonszerű e formulát vetjük egybe: ὅ σφιν ἐὺ φρονέων ἀγορήσατο καὶ μετέειπεν, melynek σφιν-jét maga Th. úr is ἀγ. κ. μ.-hez tartozónak mondja. V. ö. Il. X, 240. τοῖς δ' αὖτις μετέειπε. A μετέφη-t is szorosabban így lehetne fordítani: közéjök, azaz: hozzájuk szóla. — 60. v. φύγοιμεν „óhajtó mód a lehetőség kifejezésére." Még pedig így fordítanám az εἴ κεν θάνατόν γε φύγοιμεν"-t: „ha ugyan elkerüljük a halált", arra figyelmeztetvén, hogy még többször látszik a mí *ha ugyan*-unk a homéri εἴ κεν-nek megfelelni (v. ö. 128. 420. v.), noha se a κεν-nek, se az *ugyan*-nak igazán mivoltát nem tudjuk. — 61. v. εἰ δὴ . . . . δαμᾷ. Nem jól fordítja magyarázó úr: „*ha csakugyan* megdönt." Nyílván ez kell: „*miután* = minthogy, a mint látjuk, ez meg ez történik. A megfelelő latin *siquidem*-nek is lehet ilyen jelentése. — 76. v. σύνθεο. Még sem egészen helyes e magyarázatja: „szedd össze magadat, azaz, légy figyelmes", mert itt hozzá kell érteni a másutt ki is tett accusativusi tárgyat is. Így talán helyesebben: szedd össze magadban, azaz: vedd jól eszedbe, értsd meg jól. — 95. v. „*mutató* mondatba való átmenet. „Tán így akart volna lenni: *önálló* vagy *független* mondat. — 100. v. πεπίθοιμεν. „Homérnál a cselekvő s középidomú 2. aoristus *gyakran reduplicatiót kap.*" Ez nem jól van grammatice mondva, mert nagyon is félre lehet érteni. Nem a homéri nyelv szeszélye az oka ilyen reduplicatiós aoristusoknak, hanem azért vannak, mert létezik a görögségben egy meghatározott szám igéken előforduló reduplicatiós aoristus-képzés, melynek mása a szanszkritban is megvan. Ide tartozik maga az εἰπεῖν aoristus is, mely ἔεπειν, azaz ϝεϝεπειν-ből lett, augmentummal ἔειπον, azaz ἐ-ϝειπον, ἐ-ϝεϝεπον, (szkr. *a-vôcsam*, azaz *a-vaucsam*, ebből: *a-vavacsam*). — 123. v. γὰρ nem adhatja okát a φιλοκτεανώτατε πάντων-nak, mert akkor is meg-

volna, ha ez a közbevetett vocativus elmarad. Okát adja annak, a mit Achilles nem mond, de igen könnyen lehet érteni indulatos beszéde elébe : hogy mondhatod ezt, mi jut eszedbe? — 197. v. *στῆ δ' ὄπιθεν* „hátúlról oda álla.“ Inkább így : hátúl megálla, azaz : mögötte megálla. — 205. v. A „garázdálkodás“ aligha megfelel a görög *ὑπεροπλίη*-nek. — 210. v. „Az abbahagyást valamivel fölhagyást jelentő igék genitivussal állanak.“ Ezen szabályt is jobban kell formulázni : hiszen *ἐάω* is abbahagyást jelentő ige. — 207. v. *εἴ κε πίθηαι*. Th. úr a szokott *πειρώμενος* (itt *πειρωμένη* kellene) közbeértésével magyarázza. Erre tulajdonképen nincs szükség. Az *εἴ κε*-t itt is *ha ugyan*-nal lehet fordítani : ha ugyan szómat fogadnád. Csak így is ő *παύσουσα τὸ σὸν μένος*. — 213. *καὶ τρὶς τόσσα* „háromszor is annyi.“ Inkább így : „akár háromszor annyi.“ — 221. v. *βεβήκει* v. ö. fentebb 37. v. *ἀμφιβέβηκας*-ról. — 257. A *πυθοίατο*-tól függő *σφῶιν μαρναμένοιν* nem azt teszi : „*hogyan* czivakodtok“, hanem ezt : (megtudnák azt), *hogy* czivakodtok, még pedig *τάδε πάντα*. Különbség van a kettő között. — 271. v. *κατ' ἔμ' αὐτόν*. Jobban kifejezi a magyar : *egymagamra,* vagy csak *magamra* is. — 283. v. *Ἀχιλλῆι χόλον*. E dativust az „ellenséges érdeklés“ dativusának mondja magyarázó úr. Jó-e vagy rossz e név, azt nem vitatjuk, csak az a baj, hogy mellette a „barátságos érdeklés“ dativusa is fog kelleni; ne szaporítsuk a mesterséges elnevezéseket, melyekkel utólvégre mégsem magyarázunk semmit. A dativus itt nem egyéb, mint az irányhatározó locativusi dativus : a harag Achillesre, Ach. ellen való h. — 292. v. *προθέουσιν*, habár = *προτιθέασιν*, de épen azért nem jelentheti ezt : „megengedék.“ Egyszerű és igen alkalmas értelme, melyet az etymologiából kivehetünk ez : eleibe teszik (t. i. mint föladatot, mintegy : tisztet). Agamemnon ezt akarja mondani: ha az istenek őtet *αἰχμητής*-szé tették, azért még nem rendelik arra, hogy itt *ὀνείδεα* beszélljen. — 298. v. „a leányért, t. i. Chryseisért.“ Tévedésből itt Chryseis csúszott ki Th. úr tollából, Briseis helyett; csak ezt értheti Achilles. — 299. *γε* „rendesen azon szó után áll, melyhez tartozik. Itt előtte áll.“ Tehát *δόντες*-hoz tartoznék *γε*, nem *ἀφέλεσθε*-hez, melyhez mégis az *ἔγκλισις* köti. Bajos elhinni, nincs is úgy. — 306. v. *νῆες ἐίσας*. Nincs eléggé megokolva e magyarázat : „szépen épített, díszes hajók.“ Mert nagyon sokat hozzá pótol a 468. vershez adott magyarázat : „egyenlő azzal a minek lennie kell, azaz jeles, szép.“ — 309. v. Nem az *εἰςβαίνειν* praesensalakra kell vala ráfogni a „hajóra szállít“ jelentését,

mely csak az I. aoristust illeti; és bizonyosan ebben is causativ képző lappang, melyből a causativ jelentés ered. — 315. v. τέλος „meglevés, valosulás.“ Inkább végbemenés-nek mondhatta volna, v. ö. az idézett τέλος γάμοιο. Egyébiránt τελήεις nyilván vox sacrificalis, melynek különösebb jelentése is lehet, mint a „sikeres, hatásos.“ — 342. τοῖς ἄλλοις. οἱ ἄλλοι nem „mások“; a „másokról“ csak fordítás, nem magyarázat. — 357. v. πότνια. „A szanszkrit *patnya.*“ Nem így, hanem *patnî*, mely femininumi alakot a görög épen úgy told meg α-val, mint p. o. a part. perf. act. fem. végzete a szkritban *usî*, a görögben meg -υῖα (ebből : -υσια). — 361. v. ἔκ τ' ὀνόμαζεν. Aligha helyes ez : „s megnevezé öt.“ Érti magyarázó a τέκνον megszólítást. De lásd, p. o. Od. X, 319., hol semmi ilyesmi a következő versben. Az ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν csak olyan bő kifejezés, milyen φωνήσας... προςηύδα az ἀμειβόμενος προςέειπεν s egyebek. — 416. ἦσθαι „tulajdonképen *ülni.*“ Hozzá tehetjük, hogy itt is az, és nem: „meglenni valahol.“ V. ö. 421. παρήμενος. — 459. αὐέρυσαν. Nem „*föl*húzák“ az ige értelme, ha nem : *hátra* húzák (t. i. az áldozó állatnak fejét). — 572. v. ἦρα „kedvest *ΑΡΩ* gyökből, tehát a valamihez illeszkedés és simulás fogalmát fejezi ki, valamint nálunk a szor (= sor) és szerkeszt-tel rokon szeret ige is.“ Már az ilyen problematikus magyar hasonlatokat nem szeretjük a Homérhoz való magyarázatokban, se másutt nem; az ἦρα-t itt egy némikép összehangzó gyökből látjuk származtatva (a mi magában igen könnyü) a nélkül, hogy magyarázó a szóképzésről számot adna (a mi már nem olyan könnyü — de grammaticusnak csak úgy szabad szavakat származtatni).

Th. úr iskolák számára írt, s kivált ilyen könyvben kell okszerü és következetes helyesírás is. Ne írjunk tehát ilyen könyvben: *igy, ir, birod*, amint, amellett stb. — Némely terminus grammaticus új magyarítása fog föltünni, ilyen : *hangdagály*, *hangapály* (arsis, thesis), miket nem mernénk föltétlenül ajánlani. Végre többhelyt úgy látszik, hogy Th. úr a különösen magyarázó jegyzetekben szokott, és kivált iskolának szánt könyvben megkivántató önmagáról-nem-szólás ellen vét, s bármennyire tiszteljük különben Th. úrnak volt tanárai és barátai iránt való kegyeletét és szeretetét, mégis illendőbb izlésnek tartjuk, ha azt másutt fejezi ki, mint holmi száraz (és száraznak lenni tartozó) idézetekben, melyeket az által legkevésbbé sem érdeklett tanuló fog olvasni.

Ezen kifogásaim, melyeknek közlésével magyar iskolai irodal-

munk ügyének tartoztam, cseppel se kisebbítsék Th. úrnak egyéb sok talpraesett, és dicséretes szorgalommal dolgozott magyarázatainak becsét; a ki csak közelebbről megnézte jelen könyvecskéjét, meg lesz győződve, hogy Th. úr e téren még sok érdemet szerezhet magának, még pedig legelőször, ha, a mint reménylhetni, az Iliásnak, jobban a tanulók szükségeire számított kiadását folytatja.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVJELENTÉSEK.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. A Magyar Tudományos Akademia megbízásából készítették *Czuczor Gergely* és *Fogarasi János* Magyar T. Akad. rendes tagok. Első kötet I. és II. füzet. Pesten, Emich Gusztáv magyar akad. nyomdásznál. 1862. Mindenik füzet ára 1 for. új pénzb. Az I. füzet 1—320 lap. a II. füzet 321—640. lap. Az *A* betü 361 hasábos lapot foglal el; az *A*-ban van 2792, az *Á*-ban 1684, mindkettőben összesen 4476 czikk. — Az utolsó lap *Bevisz* czikkel végződik.

MAGYAR AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ. *Új Folyam. A Nyelv- és Széptudományi osztály Közlönye.* Az Akademia rendeletéből szerkeszti *Toldy Ferencz.* Második kötet. Pest 1861—62. Eggenberger Ferdinánd Magy. akad. Könyvárusnál. Előfizetési ára 3 új for.

CHRESTOMATHIA FENNICA. — FINN OLVASMÁNYOK a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti *Hunfalvy Pál.* A Magyar Akademia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A *gyakorlati Segítő*, mely a szókat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for. új p.

ABUSKA, Csagataj-török Szógyüjtemény. Török kéziratból fordította *Vámbéry Ármin*; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte *Budenz József.* A Magyar Akademia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvárusnál I—XXII meg 1—108 lap. Ára 1 for. új p.

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

SZABATOSSÁG AZ IGEIDŐKBEN.

II.

OLVASTATÉK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY ÜLÉSÉBEN
APRILIS 7-KÉN ÉS MÁJUS 12-KÉN.

Tatrosi codex 1466 *).	*Pesti Gábor 1536.*	*Erdősi 1541.*
I. Fej. Cristusnak kedig születete így *vala* [1]). Mikor ő anyja Mária volna *menesztetetett* [2]) Jósefnek, mielőtt *egybejönnének* [3]), *leleték* [4]) ő méhében valván szent lélektől.	Jézus Christusnak kegig ő születeti imigyen *vagyon*. Mikoron az ő anyja Mária *jeczieztetett volna* Jósefnek, minek előtte együtt *laktanak volna*, *találtaték* terhesíltnek szent lélektül.	Az Jézus Christusnak születése kediglen eképen *lün*. Mikoron az ü anyja az Mária jegyesül *adatott volna* Jósefnek annak előtte minek előtte *öszve jutnának*. *lelettették* terhesnek az szent lélek istentül.
II. Fejezet. Tudakozik vala [5]).	*Kezde* tölök *tudakozni*.	*Megtudakozék* ü tülök.
Szerelmest *tanolja vala* [6]) ő töllök a csillagnak idejét, mely *tetett vala* [7]) nekik.	Szorgalmatosan *tudakozik vala* tölök mi időben *jelent volna meg* az csillag.	Nagy szorgalmatossággal *megkérdezé* ü tülök az csillagnak megjelenísinek ideit.
Szó magasságokban *hallatott* [8]), si-	Jajveszék *hallaték* az égbe, sirás és ordí-	Ramaban szó *hallottatott*, jajgatás, si-

*) Toldy Ferencz szerént csak másolati év. — [1]) erat [2]) esset desponsata [3]) convenirent [4]) inventa est [5]) sciscitabatur [6]) didicit [7]) apparuit [8]) audita est.

Tatrosi codex.	*Pesti Gábor.*	*Erdősi.*
ralm és nagy ordeitat. Rachel siratván ő fiait és nem *akara*[9]) megvigasztaltatni, mert *nem vadnak*[10]).	tás Rakel siratván fiait, nem *akara* vigasztalást, mert *nem valának*.	ralom és nagy könyűhullatás Rakel siratván az ü fiait és nem *akara* vigasztalást venni annakokáért hogy ne *legyenek*.
III. Fejezet. Monda[11]) nekik : kecskekigyóknak nemzeti, ki *mutatott*[12]) nektek elfutnotok...?	*Monda* nekik : kigyóknak nemzetsége ki *jelentette meg* nektek, hogy elfutnátok...?	*Monda* ü nekiek : Viperakigyóknak fiai kicsoda *jelentette, meg* nektek hogy elfutnátok.
Itt vagyon en szerető fiam, kiben magamnak jól *kellettem*[13]).	Ez az én szerelmes fiam, kiben minden akaratom kellemetessen *lött*.	Ez' az én szerelmes fiam, kiben jókippen kedvem *betelék*.
IV. Fejezet. És *kihirhevék*[14]) ő hire.	De maga *kihirhedék* az ő neve.	És *kiterjede* az ü híre
VIII. Fejezet. Látá[15]) ő napát fekette és hideg lelette.	*Látá* az ő napát, hogy fekennék és hideg lelné.	*Látá* az ü napát hogy az ágyban fekennék és hideg lelné.
IX. Fejezet. En leányom ma *megholt*[16]).	Az én leányom ma *holt meg*.	Az én leányom *meghalu* ez mai napon.
Némberi ki vérrel *hasal vala*[17]).	Asszonyállat kin vér *vala*.	Asszonyi állat, ki *feküdt vala* vírkórságban
E hír *meghirhevék*[18]) mend a földön.	Mely dolognak mind ott az földön nagy hire *lőn*.	És *kiterjede* ez hír mind az eghíssz földönn.
X. Fejezet. Kik *eltévehették*[19]) Izraelnek házát.	Kik *elvesztenek* Israel házától.	Az Izraelnek házának elveszett (juhaihoz).
XI. Fejezet. Kik üvöltvén *mondának*[20])	Kik ivöltnek az ő társoknak *mond-*	Kik üvültnek az ü társainak és ezt

[9]) noluit [10]) non sunt [11]) dixit [12]) demonstravit [13]) complacui [14]) abiit [15]) vidit [16]) defuncta est [17]) sangvinis fluxum patiebatur [18]) exiit fama [19]) perierunt [20]) dicunt.

Tatrosi codex.	*Pesti Gábor.*	*Erdösi*
ŏ feleknek: Mü vigaságos éneket *éneklénk* [21]) tünektek és nem *szökétek* [22])	*ván:* Sippal *éneklénk* nektek s nem *tánczolátok.*	*mondják: Sipoland* (‚sipolánk' helyett leirói hiba) tünektek és nem *tánczolátok.*
Ugy atya, mert így *volt* [23]) kelletvén te elötted.	Úgy atyám, mert ugyan *volt* kellemetes te elötted.	Bizonyával atyám így *volt* az te jó akaratod te nálad.
XII. Fejezet. Miként *bemene* [24]) Istennek házába és az elővető kenyereket *megötte* [25]) Kiket nem *illik vala* [26]) neki megenni.	Miképpen *bement* az isten házába, és az oltárra való kenyereket *megötte*, kiket nem szabad *vala* megenni.	Mikíppen *ment legyen be* az úr Istennek házába és *megütte le gyen* ott az elörakott kenyereket, melly kenyereket nem szabad *vala* ü neki megenni.
XIII. Fejezet. Mert *megkövéredett* [27]) e népnek ŏ szüvök	Mert *megtompult ez* népnek szive.	Mert nagyon megtelvín *megnehezedett* ez nípnek ü szüe.
XIV. Fejezet. Herodesnek kedig létele napján *szökdösö* [28]) Herodiadisnek lyánya az ebéllő ház közepett és *kelleték* [29]) Herodesnek	Mikoron kegyig eczer Herodesnek születése napja szolgáltatnék, Herodiadesnek leánya *tánczol vala* ott köztök, mely Herodesnek kellemetes *lön.*	Mikoron kediglenn az Herodesnek születísinek napját üdlenék, az Herodiusnak leánya *tánczol vala* és ez dolog kellemetes lün Herodesnek.
A hajócska kedig az haboktól *hagyigáltatik vala* [30]) a tenger közepett, mert a szél ellen *vala* [31]).	Az hajó kegyig az tenger közepett *vala* és az viz *hányja vala*, mert pokol szél *fú vala.*	Az hajó is kedig immárán az tenghernek közepiben *vala* és ide s tova *verettetik vala* az tengernek habitul, mert az szél arczúl *fúj vala.*
XVI. Fejezet. Elfeletkeztek [32]) kenyereket velek venni.	Felettekben nem *visznek* kenyeret velek.	Feledíkenységnek miatta nem *vöttenek vala* kenyereket ü velek.

[21]) cecinimus [22]) saltastis [23]) fuit [24]) intravit [25]) comedit [26]) non licebat [27]) incrassatum est [28]) saltavit [29]) placuit [30]) jactabatur [31]) erat [32]) obliti sunt.

Tatrosi codex.	*Pesti Gábor.*	*Erdősi.*
XVII. Fejezet. Tü mestertek nem *fizeti meg* [33]) a didragmát? és ő *monda* [34]), tat úgy	Az ti mestertek nem *adá meg* a pénzt, *Monda,* úgy vagyon,	Az tü mestertek *megadja-e* az adópénzt? *Monda* ü nekiek, meg.
És híván Jézus egy apródot *állaptatá* [35]) őtet ő közepettek	És Jézus előhiván egy kis gyermeket, *megállítá* köztek.	És eggy gyermeket ü hozzá hivánn Jézus, ü közikbe *állatá.*
XIX. Fejezet. Azért kiket Isten *egybeszerketett* [36]) ember meg ne válaszja.	Annakokáért a mit Isten *egybeszerzett,* ne válaszsza azt el ember.	Annakokáért az mit az Isten *eggybefoglalt* az ember el ne válaszsza.
XX. Fejezet. Az elősők kedig jövén azt *alajtják vala* [37]) hogy többet volnának vendők.	Elö ivének az elsők is, kik azt *vélik vala,* hogy nekik többet adának.	Míkoron eljüttenek volna azok is, az kik elsök *valának* azt *alítták* hogy többet adnának ü nekiek.
XXI. Fejezet. De tü látvátok ingyen penitencziát sem *fogtatok* [38]), hogy osztán hinnétek neki.	És mikoron ötet láttátok volna, nem *tartátok* az után penitentiát. hogy neki hinnétek.	Tü kediglen mikoron láttátok ezt, annak utánna nem *akarátok* elváltoztatni akarattokot, hogy ü neki hinnítek.
XXIII. Fej. Hányszer *akartam* [39]) te fiaidat egybe gyöjtenem.	Mennyire *akartam* az te fiaidat egybegyihteni.	Mennyiszer *akartam* én az te fiaidat egybegyüjtenem.
XXV. Fejezet. Úr, mikor *láttonk* [40]) tégedet ehezetted és *etettönk* [41]) tégedet? stb. (Kérdöleg).	Uram, mikoron *láttunk* tégedet éhezöt s enned *adtunk?*	Uram, mikoronn láttunk tíghedet ehenn és itelvel *tartottunk* tíghedet?
XXVII. Fej. Megoszták [42]) ő ruháját, nyilat eresztvén.	Osztást *tőnek* az ő ruháján, sorsot vetvén reája.	*Megosztozának* az ü ruháival és nyilat *vetínek* azokra.

[33]) solvit [34]) ait [35]) statuit [36]) conjunxit [37]) arbitrati sunt [38]) habuistis [39]) volui [40]) vidimus [41]) pavimus [42]) diviserunt.

Tatrosi codex.	*Pesti Gábor.*	*Erdősi.*
Reménykedett [43]) Istenben, szabadéha meg ötet ma ha akarja, mert úgy *mondott* [44]) vaj Istennek fia vagyok én.	Istenbe *bizott*, ha akarja, szabadítsa meg őtet mert azt *mondotta*, hogy Istennek fia.	Az Istenben *bizott* szabaditsa meg mostan ütet. Mert azt *mondá*, hogy fia ű az Istennek.
És im a templomnak soporláha ketten ketté *szakada* [45]).	És ime az templom nak superlája ketté *szakada*.	És imé az templomnak vitorlája két részre *szakada*.
Mert e hitető még elevente úgy *mondott* [46]).	Hogy mig mikoron amaz hitető élne, azt *mondá*.	Hogy amaz csalárd még íltíben ezt *mondá*.

E példákat is épenséggel nem kerestem, hanem a mint a Nyelvemlékek III. kötetében a Jászay Pál följegyzette öszvehasonlítások között találám, a czélunkra vonatkozókat egytől egyig kiírtam, még pedig szintén csak a Máté Evangeliumából és mily meglepő eredménynyel!

Lássuk!

Mind a három fordítmány *megegyezik* egymással e következőkben

A) a latin perfectum, magyarúl mássalhangzós múlttal adatik

demonstravit (12)

mutatott, jelentette meg;

fuit (23)

volt;

incrassatum est (27)

megkövéredett, megtompúlt, megnehezedett;

conjunxit (36)

egybeszerketett, egybeszerzett, egybefoglalt;

volui (39)

akartam;

vidimus (40)

láttunk;

pavimus (41)

étettönk, enned adtunk, itelvel tartottunk;

[43]) confidit [44]) dixit [45]) scissum est ([46] dixit.

confidit (43)

reménykedett, bízott.

Valamennyi (szám szerént 8) példa — a mint kiki utána nézhet — független állapotot, legfölebb valamely főmondatot mutat.

B) A latin perfectum magyarúl önhangzós múlttal adatik

inventa est (4)

leleték, találtaték, leletteték; az összetett mondat egybefüggése így áll : cum esset desponsata . . . . *inventa est* in utero ejus etc.

Látjuk, hogy ez tökéletesen egy idejü, függő, viszonyos múlt;

noluit (9)

‚nem akara' (t. i. megvigasztaltatni)

tartós múlt;

dixit (11)

monda

eléadásra vonatkozik,

tehát tartós;

abiit opinio (14)

kihirhevék, kihirhedék, kiterjede

világosan tartós múltak;

vidit (15)

látá; az egész mondat így áll : vidit socrum ejus jacentem et febricitantem.

Tehát az valóságos együttes múlt, úgy hogy Pesti és Erdősi a részesülőt körülírva adják elé, ekképen: hogy (= midőn) fekennék és hideg lelné;

et *exiit fama* haec in universam terram illam (18)

e hír meghírhevék mend a földön (T. c.), mely dolognak mind ott az földön nagy híre lőn (P. G.) és kiterjede az hír mind az eghíssz földön (E.)

tartós múltak;

cecinimus (21)

éneklénk, sípolánk

tartós múltak;

non saltastis (22)

nem szökétek, nem tánczolátok; az egész mondat öszvefüggése : cecinimus vobis et non saltastis.

Tehát az utóbbi világosan együttes, illetőleg késérő múlt, de tartós is;

placuit (29)

kelleték, kellemetes lön, kellemetes lün; összetett mondatban: saltavit filia Herodiadis et placuit Herodi

világosan egyidejü kísérő múlt;

ait (34)

monda

eléadásra vonatkozik;

statuit (35)

állaptatá, megállatá, állatá; az egész mondat: et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum

részesülő után, tehát függő állapotban;

diviserunt (42)

megoszták, osztást tőnek, megosztozának

tartós múltak;

scissum est in duas partes

ketten ketté szakada, ketté szakada, két részre szakada

egyidőbeli múltak, t. i. a ketté szakadás akkor történik, midőn Jézus „elereszté ő lelkét";

Valamennyi példa (szám szerént 14) az imperfectum szabályaira vonatkozik.

Itt önként tolakodik fel azon kérdés, s talán már előbb is megfordulhatott valaki elméjében: Miért nincsenek tehát a latin múltak is az imperfectumban? De tudván, hogy a latin is csak fordítás a görögből, melyben leginkább az aoristus felel meg a latin perfectumnak, akkor kész a felelet, mely Buttmann után szóról szóra *) ebben áll: „Minden eddigiekben főleg az atticai nyelvszokásról van szó.

*) Leírom németül is: In allem bisherigen ist hauptsächlich vom attischen Sprachgebrauch die Rede. Im *Homer* ist der nachherige Aorist, wie so vieles andere, gleichsam noch im Entstehen, d. h. die übrigen Tempora haben sich noch nicht so herausgesondert, und namentlich läszt sich das Imperfekt bei ihm noch häufig vom Aorist nicht trennen. — Auch im *Herodot* (vielleicht im Jonismus überhaupt wird besonders in der fortlaufender Erzählung noch häufig das Imperfekt, für unser Gefühl wenigstens, als Aorist d. h. als Erzählung momentaner Ereignisse, deren Gleichzeitigkeit mit andern Ereignissen nicht nothwendig in dem Zusammenhang begründet ist. Griechische Grammatik von Philipp Buttmann, Dr. 13-dik kiadás 386. lap.

Homérban az az utáni *aoristus*, mint sok egyéb *még csak fejlődésben van*, azaz *a többi idők még nem váltak ki annyira* és névszerént *az imperfectumot* nála *még gyakran nem lehet az aoristustól elkülöníteni*. — *Herodotban is* (talán átalán a jonismusban) kiváltkép *a folytonos elbeszélésben még igen gyakran az imperfectum használtatik, legalább a mi érzésünket tekintve*, *aoristus helyett*, mint pillanatnyi, egyszerre történő események elbeszélése helyett, melyeknek *egyidejüsége* más eseményekkel az összefüggésben nem szükségképen alapszik."

Ezeket olvasván, még pedig a legnagyobb tekintélyek egyikének könyvéből, felhivok mindenkit, ha egy Homér, a költészet atyja, kinek költeményei, akár mind ő töle származottak, akár egy részben gyüjtemények legyenek, a keresztyén idő számlálást századokkal meghaladják, ha továbbá egy Herodot, kit szintén atyjaként tisztel a történészet, ki a mi időszámlálásunk előtt 484 évvel született, épen az aoristus és imperfectum közti szabatos különbséget még nem érezi, nem használja vala, minthogy azok még csak *fejlődésben* valának, adhatunk-e mi egykét halotti könyörgésnek, egy két fordított legendának és meséskönyvnek eldöntő sulyt, vagy hivatkozhatunk-e nyelvekre, ha bár édes testvéreink volnának is, melyekben mind e mai napig nincs több egyszerű alakú mult egyetlen egynél, mint a török nyelvben is? mint alább eléjön.

Hiszen ki tagadja a tisztes régiség jeles és nyomatékos tüneményeit? hiszen én magam ezen egész értekezésemben nem hivatkozom másra mint régi példákra. De azt se tagadhatja senki, hogy a mi *a szabatosságot*, a mai napon nélkülözhetlen és minden forrásainknak, réginek és ujabbnak, népies és felsőbb körbelinek, az általánosabb gyakorlaton épen úgy mint a szófejtésen alapulónak egybevetéséből, söt a hasonlíható nyelvekből kinyomozható szabatosságot illeti, azt — és a mi még Homér nyelvkészletét tekintve is csak fejlődésben volt — az idők, kivált pedig a multak igen finom kölönbségeinek, egymásra viszonyulásának rejtélyét őseink nem ismerék, nem ismerheték annyira, mint azt nekünk mai időben ismerni illenék söt kötelességünk; de a miről Heyse szerént, tehát még külföldön is a legtöbb grammaticusnak fogalma sincs, mint alább elé fog adatni. Tehát kell még lenni valaminek a régi és új nyelvszokáson túl, a mit fürkészni feladatunk, a nélkül, hogy önkileg határozgatnánk. Egyébiránt soha és semmiben sem elegendő a tények puszta felsorolása, *a felfogás mindenkor önkileges, alanyi marad.*

A bibliai nyelvre térvén, ismét illetékes birákra Wilke és Loch tudósokra hivatkozom *). Verba.... apud auctores classicos eadem ratione et eodem nexu inveniri, quo in Novo Testamento, nemo literatus exspectabit..... Ibi scribunt poëtae, philosophi, rhetores etc. hic viri simplices, a quibus evangelisantur pauperes; illi sunt Graeci, qui Graecis scripta edunt apta verbis et sententiis naturae gentium et terrarum, hi sunt Judaei lingva et spiritu Veteris Testamenti imbuti, qui libros suos dedicant omnibus lingvae hellenisticae gnaris: Hebraeis, Romanis, Syris, Aegyptiis etc.

S im tökéletesen meg van fejtve, miért nem kereshetjük az igeidőkre nézve is a Biblia görög nyelvében a classicai illetőleg atticai szabatosságot, tehát az ezt lehetőségig utánzó latin fordításban sem; azonban kétségtelen, hogy általában sok az eltérés a különböző nyelvekben s még együtt véve a görög és latin nyelvekben is, s hogy a magyar fordítók azindicativusi időkre nézve, miként eddigelé bőven ki van mutatva, nem ezeket, hanem saját nyelvérzésöket követék. — De folytassuk még e három régi fordítmány egybevetését.

C) a latin imperfectum összetett multtal adatik:

jactabatur (36)

,hagyigáltatik vala' ,hányja vala' ,verettetik vala.'

D) Mind a latin perfectum, mind a latin imperfectum egyiknél vagy másiknál vagy önhangzós vagy összetett múlttal adatik:

sciscitabatur (5)

,tudakozik vala' ,kezde tudakozni' ,megtudakozék',

didicit (6)

,tanolja vala' ,tudakozik vala' ,megkérdezé';

non *licebat* (26)

nem ,illik vala' nem szabad ,vala';

saltavit (28)

,szökdösö' (= szökdöse) ,tánczol vala';

erat enim contrarius ventus (31)

ellen ,vala' ,fú vala';

*) Lexicon Graeco-latinum in libros Novi Testamenti auctore Christiano Gottlob Wilke. Editionem perfecit Valentinus Loch. Ratisbonae 1858.

arbitrati sunt (37)

‚alajtják vala' ‚vélik vala' ‚alíták.'

Valamennyi (számszerént C és D alatt 7) tartós múlt és pedig az önhangzós az összetettel vegyesen, kitűnő bizonyságáúl, hogy a kettőt mind a három fordító egy értelműnek tartja vala.

E) Megegyeznek a latin conjunctivusokban is [1]) :

esset desponsata (3), *convenirent* (4).

Teljes megegyezés 31 időben.

A hol a három egészen össze nem vág egymással, az egésznek mintegy csak egy harmadát teszi, de ezekben is többnyire valamelyik kettő találkozik egymással.

Azonban egy része az eltéréseknek az igeidőkre nézve *lényegtelen*, egy része pedig nagyon is érdekes.

Lényegtelenek:

erat (1) : vala, vagyon, lün;

apparuit (7) : tetett vala, jelent volna meg, megjelenésének ideit;

non sunt (10) : nem vadnak, nem valának [2]), ne legyenek;

perierunt (19): eltévehették, elvesztenek, elveszett (juhaihoz);

dicunt (20) : mondának, mondván, mondják.

solvit (33) fizeti meg, adá meg, megadja-e.

Érdekesbek:

modo defuncta est (16) : ma megholt (T. c.), ma holt meg (P. G.) [3]), meghala ez mai napon (E.). Az Erdősi fordítása azért érdekes, mert miként többi kifejezése is mutatja, az ige múltja mellett az időkörülményt is különösen kiemeli : *ez mai napon*, az ige múltja tehát erre is látszik vonatkozni.

---

[1]) A részesülőket vagy ezek körülírását nem is említvén, pl. a XXI. fejezetben ‚látvátok' és ‚mikoron láttátok volna.'

[2]) ‚Nem valának' Pestinél azért nevezetes, hogy a jelent oly múlttal fejezi ki, mely itt valósággal *aligmúlt*, mely gyakran magába a jelenbe is benyúl.

[3]) Pesti Gábor roszúl használja az erős hangsúlyt, mert ez nem a ‚ma' szón fekszik, hanem az összetett ige ‚meg' részén : megholt.

obliti sunt panem accipere (32): elfeletkeztek (T. c.), felettekben nem vínek (P. G.), feledékenységnek miatta nem vöttenek vala (E.);

nem vínek (= vivének), Pesti Gábornál világosan más időkörülményre (felettekben) vonatkozik.

Erdősi pedig az ‚accipere' szót ‚veszen' szóval fordítván, helyesen elébbi múltat használ.

De hát más részről Pesti Gábor mit akart meséiben, hol csak itt-ott fordúl elé mássalhangzós múlt? — Biz azt csak ő maga tudja. — Talán meg akará különböztetni a költött dolgok — mesék — elé-adásának irályát a valóságéétól, mert Aesopus életét egészen úgy írta, mint bibliája van írva, azaz a mássalhangzós múltak független állapotban fordúlnak elé, mint : ‚soha nekem anyám meg nem *mondta*' ‚ha jó okkal *mielted*' ‚honnét *hoztad* nekem' ‚ez bölcs embert is *megbirta* felesége' *megengeszteltem* immár őtet ‚nem arra *vöttelek*' ‚kinek felesége *megholt* és gyermeki *maradtanak*' stb. *). Söt Aesopus életirata végén, midőn Toldy Ferencz tanúsága szerént a fordítást félbehagyva, nehány szót eredeti fogalmazattal csatol a többihez, önhangzós múltat, melylyel tele vannak meséi, épenséggel nem használ : „Többet is sokakat *cselekedett*, melyekkel hogy bántást ne tennénk azoknak, kik ezt olvassák, *elhattuk;* végre kegyig dolgát annira *vitte vala*, hogy Licerus király oly igen *megszerette vala* őtet, hogy képét aramból (= aranyból) *öttette vala meg* és *felcsináltatá vala* az régieknek szokások szerént." E nehány sorból, mely eredetije Pesti Gábornak, megtetszik, hogy neki a magyar múlt időkről alig volt valamely határozott tudalma.

Én további összehasonlításokat is tettem az említett bibliafordítások között s úgy találám, hogy igeidők tekintetében is, némi kivétellel, legszabatosabb a Tatrosi codex nyelve.

Megkésértettem Bátori László magyar bibliáját is egybevetni a Tatrosi codexxel és hasonlóképen nagy részben összeüt a két fordítmány is az igeidőkre nézve.

Lássunk valamit ez egybevetésből.

---

*) A czím is így áll : „Esopus fabulaij, mellijeket magijar nijelwre *fordítot* Pesthy Gabriel", mit egynémely mai író a régiséget hibásan vagy túlságosan utánzó buzgalmában így írna : *fordíta*.

Szent János Evangyélioma V. Fejezet.

Tatrosi codexben.

Ezek után *vala* [1]) a zsidóknak innepek napja és *felmene* [2]) Jézus Jéruzsálembe. *Vala* [3]) kedig Jéruzsálemben Probatica nevő halastó, ... ezekben *fekszen vala* [4]) leletezeteseknek nagy sokasága . . . . Úrnak angyala idő szerént *leszáll vala* [5]) a halastóba és *megmozdóltatik vala* [6]) a víz és ki először *leszállott volna* [7]) a halastóba a víznek mozdolatja után, *megvigaszik vala* [8]) valami betegségtől *foglaltatik vala* [9]).

Bátori Lászlónál *).

Ennek utána *lén* az zsidóknak innepe napjok és *mene fel* Jézus Jéruzsálemben. *Vagyon* kedeg Jéruzsálemben egy probatica tó . . . . Ezekben *fekszik vala* nagy sokaságu kórbeteg . . . . úr Istennek angyala *leszáll vala* az tóban idő szerént és *megindul vala* a víz. És ki elészer az tóban *szállhatott vóna* hü (= ő) indulatjának utánna, *megvigaszik vala,* akárminemű kórságban *volt vóna.*

Tovább :

mert *jött* [10]) az idő, kiben mendenek kik sérekben (sírokban) vadnak, hallják Isten fiának szavát és eleve jőnek, kik jókat *töttenek* [11]) életnek felkeletében, de kik gonoszokat *müvelkedtek* [12]) itéletnek felkeletében . . . . . Tü *eresztétek* [13]) Jánoshoz és tanóságot *valla* [14]) igazságnak . . . . mert atya *eresztett* [15]) engemet; és ki *eresztett* [16]) engemet atya, a tanóságot *vall* [17]) en rólam, és nem

mert *eljött* az hóra, kiben mindenek, kik hü koporsójokban vannak, hallják Istennek fiának szavát : és elöve jőnek, kik jót *tettek,* életnek feltámadására : kik kedeg gonoszt *tettenek,* itéletnek feltámadására . . . . . Ti *bocsátátok* Jánoshoz és bizonyságot *tén* az igazságról . . . . . . mert atyám *bocsátott* engemet : és en atyám, ki engem *bocsátott*, hü (ő) is bizonyságot *tett* enrólam, kinek sem

---

*) Bátori fordítmánya a XV. század közepe táján késztült. [1]) *erat,* magyarúl mindkettőben önhangzós múlt, vonatkozva ‚*ezek után*‘ (‚ennek utána‘) időkörülményre [2]) *ascendit* ‚felmene‘ egyidőbeli, t. i. midőn innep ‚vala‘ [3]) *est* egyikben ‚vala‘ másikban ‚vagyon‘ [4]) *jacebat* [5]) *descendebat* [6]) *movebatur* mind tartós múltak [7]) *descendisset* [8]) *sanus fiebat*, függő mondatban, a magyarban összetett múlt, mely máskor önhangzós múlt szokott lenni [9]) *detinebatur* [10]) venit [11]) fecerunt [12]) egerunt [13]) misistis [14]) perhibuit [15]), [16]) misit [17]) perbuit a Tatrosi codexben csak ‚vall.‘

hogy valaha ő szavát *hallottátok* [18]), de sem *láttátok* [19]) ő személyét és ő igéjét nem valljátok tü bennetek lakozóvol, mert kit az *eresztett* [20]) annak ti nem hisztek . . . . Én *jöttem* [21]) en atyámnak nevében . . . . vagyon ki vádol tütöket, Mojses kiben tü *reménkedtek* [22]).

szavát nem *hallottátok* valamikoron, sem szinét nem *láttátok*. És az hü beszéde nincsen tibennetek maradván, mert kit hü *bocsátott*, annak ti nem hisztek . . . . . Ime en *jettem* en atyámnak nevében . . . . . vagyon ki vádoljon : Mójzses, kiben ti *vetettétök* reménységtöket.

Ezen összeállításban, melyet én szintén nem szemeltem ki, hanem csak Toldy Ferencz Példatárából írék le, azon kivül, hogy a két codex a kérdéses múltakra nézve csaknem egytől egyig megegyezik, igen kevés kivétellel a latin perfectumnak még pedig a legfüggetlenebb és egyszerübb mondatokban a magyarban mássalhangzós múlt, a latin imperfectumnak összetett múlt és egy esetben (1) önhangzós múlt felel meg, csupán három esetben fejezi ki a latin perfectumot is önhangzós múlt, melyek közől ‚felmene‘ (2. ascendit) világosan egyidejüséget jelent: Post haec erat dies festus Judaeorum et ascendit (azaz ugyanakkor) Jesus Jerosolymam; a 13. és 14. esetekre nézve már föntebb megjegyzém, hogy azok valóságos aligmúltak.

Most lássunk némely eredeti nyelvemlékeket, s a mi fő dolog, világiakat a régibb korból.

I.

A Sajószentpéteriek végezéséről Jászay Pál, a ki mindnyájunk tudomása szerént, minden betücskét, vonáskát tizszer megnéze, míg nézetét határozottan kimondotta, azt véli, hogy az legrégibb nyelvemlékeink egyike, évszáma : 1403, tehát ez irat több mint ötödfélszáz éves, és kelte még korábbra esik a Tátrosi, később Jászaynak nevezett codex évszámánál — 1466-nál, ha ugyan ezen évszámot

[18]) audistis [19]) vidistis [20]) misit [21]) veni [22]) speratis Bátorinál múlt. Az utóbbi 10—22 idézetek közől kilencz esetben mindkettő mássalhangzós múlttal adja a latin perfectumot, valamennyit független mondatokban, a 13. és 14. pedig önhangzós múlt mindkettőben, mivel összefüggésben a föntebb mondottakkal (t. i. a bibliában) a csak kevéssel a beszéd előtt (imént) történtekre (Keresztelő Jánosra) vonatkozván valóságos aligmúlt.

a legelső leíró, illetőleg közvetlen fordító évszámának lehet tekintenünk.

Ezen nyelvemlékre nézve azt mondja Jászay (Nyelvemlékek. Második kötet. 350. lap.):

„A nyelv tisztasága, neveli inkább, hogy sem gyöngítené a kérdéses iromány hitelességét, mert ha a bécsi és müncheni (v. tatrosi) codexek nyelvszerkezeti különösségeit ebben fel nem találjuk, s ez talán csodálkozást gerjeszt bennünk, meg kell gondolnunk, hogy amazok forditások, még pedig igen tökéletlen forditások, ez eredeti és talán legelső azok között, melyeket még eddig anyanyelvünkön előmutatni tudunk."

Ezen jeles nyelvemlékben már következő négy múlt alak fordúl elé.

„Adjuk emlékezetre hogy mi egyaránt való elvégezett tanácsból mind ez egész városnak lakosainak, mind kazdagoknak és mind szegényeknek egyaránt való végezéséből illyen végzéseket avagy rendeléseket *szerzettünk.*"

„Melly végezésekre az mi közönséges és egyaránt való akaratunkat és engedelmességünket ajánljuk és adjuk mind fejenként, mind az mi életünknek jobb mólgyáért és mind az mi határunkban lejendő bornak beőségeért, ki ez mi városunknak földén terem és melyvel az kegyes teremtő Isten minket *meglátogatott.*"

„Ha penig az város hire nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más borát annak, olyan arányút és árújút amminemű az vidéki *volt,* kivonatunk és az fenekét kivágatván az földre ontatjuk."

„Ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére *adtuk* úgymond ez mi levelönket."

Ezen *Sajó-Szentpéteren* (Miskolczon felül) fiatal koromban gyakran megfordulék — ez az, melyről mondja a régi Kistükör: „ihatsz bort de meglásd magad meg ne veresd." — Ha ma hoznának vagy hoznak hasonló végzéseket, másképen aligha írnának.

A négy múlt alak benne mind a mássalhangzós. És noha a három első összetett mondatok közt fordúl elé, de — kivévén az elsőt ‚hogy' után, melyet latinúl talán ‚tulerimus'-sal fordítnánk, s melyet ma is így írna némely deákos ember: szerzettünk legyen — a többi nem olyan mondatban fordúl elő, hogy függőnek mondhatnók, tehát valamennyi egyszerű elbeszélési idő.

II.

Itt mutatok be egy 300 évesnél régibb levelet [1]) Pestről, melyet írt 1547-ben Pesten egy Kevy Pétör nevű deák (litteratus) Nagy Márton deáknak, nagyszombati tanácsnak (ma : tanácsnoknak) :

„Szolgálathom uthán Istentől kevánok mindön lölki és testi áldásokath mind asszonyommal és az kgmed (= kögyelmed, mint alább) háza népeivel egyethömbe kögyelmednek [2]), továbá az kögyelmed leveleith énneköm *meghadták* (megadták), mölyből értöm te kögyelmednek hozzám való jó akaratjáth és szolgálatját, kit én soha meg nem tudok kögyelmednek szolgálnom, ezért bizony nagy örömesth jó neven veszöm kögyelmedtől, hogy the kögyelmetök el nem *feletkezöth* felőlem, mind levele által mind egyöb szolgálath által : azért kögyelmedeth kéröm, minth bizoth uramath, hogy te kögyelmed megbocsássa, hogy illyen gyakortha megh bánthom the kögyelmedeth levél irásával, mört én kögyelmednek nagy biztomban irok, minth bizoth uramnak. The kögyelmednek mosthan én sömi oly újságoth innéth nem tudok mit írni, mört mivelhogy csak itthon lakúnk sömi hirth nem hallunk, hanem az török uraim igön örömest akarnák látni, ha az adóth alá küldenék onnét fölül, de hogy ő magok is kétségben *estek* felőle, hogy alá nem hozzák. Ím csodálkoszom az Kis Márton dolgán hogy mégis sömi jó végeth nem *végezhetött* az *Fike* [3]) vele, kögyelmedeth [4]) kéröm, hogy kögyelmed is erőltesse az Fikéth, hogy addig ne hagyjon nyugodni . . . . . . Ím az másik szolgámat is *fölküldtem*, hogy veszekögyenek addig vele míg én magam fölmehetek. Ím *küldtem* kögyelmednek egy dolmánynak való szödörjes matheiráth" stb.

Mindenütt mássalhangzós múltak s egyéb tekintetben is mintha a mai kecskeméti vagy szegedi embert hallanók beszélni.

---

[1]) A Nyelvemlékek III. kötetében a Vegyes tárgyú íratok 5—7 lapjain.

[2]) A kiejtést és nyelvtani alakokat mindenütt igyekvém megtartani; csak az írásmódot változtatom a mai helyesíráshoz közelitőleg. Mit a többi nyelvemlékekre is kivánok értetni.

[3]) Alkalmasint személy név.

[4]) Ez egészen ki van írva, egyebütt pedig csak összehúzva.

III.

Halljunk egy *trencséni* harminczadost Fekete Bátori Feber vagy Kis Péter nevűt 1555-diki levelében (Nyelvemlékek. III. köt. Vegyes t. 10. lap.)

„Keszenethemeth . . . . . irom te Knek (kegyelmednek) mint én szerelmes bízotth koma és biró uramnak és az több tanács uraimnak is . . . . Emlékezikh te Ktek róla, hogy immár az én fizetésemnek napja immár majd fél esztendeje vagyon hogy *el múlt* és azról is emlékezik te K-tek hogy mikor az én napom *elöjöth volt* azkor én ti K-től egy nihányszor *kértem* és *kivántam* az én pénzemeth, azért te K-tek mind ez mai napig is nem *adta meg* te K-tek, azért miért te K-tek az napra az én pénzemeth meg nem *adhatta,* tohát[1]) te K-tek tartozik" stb. Eléfordulnak még tovább : *kivántam*, *cselekedtem* (többször), *kivánta, igírt.*

IV.

Ím egy *erdélyi* levél, Frusin asszony Galaczy Estvánné levele 1549-ből (föntebb a 8-dik lapon) :

„Szolgálatom után kenyergek te nagyságodnak, mert az én uram nagyságodnak *adta* az én jószágomat Kis Devecserben . . . . Nem én akaratomból *adta* te nagyságodnak . . . . . ha te nagyságod pinzt *adott* uramnak, vagyon annyia jószága, hogy megfizetheti. Ezen is kenyergek te nagyságodnak az hatalmas Istenért, ki feldet mennyet *teremtett* . . . . . Ez levél *költ* Galaczon" stb.

V.

Olasz (ma : *Érsek) újvári* porkolábok Vitéz Ferencz és Nagy Bertalan levele a nagyszombati biróhoz 1556-ból (ugyanott 16. lapon):

„Köszönetünketh és magunk ajánlásáth mint jó Urunknak. Ez elmult napokban, hogy Maróth felé *rabolának*[2]) a törekek (törökök), *halljuk*[3]), hogy kegyelmetekhez való szekereketh *vittenek*

---

[1]) *Tohát* o-val szépen mutatja a szó eredetét.

[2]) A legtisztábban tartós múlt.

[3]) Elbeszélési jelen mint múlt, illetőleg múltban jelen, múltban történő értelemben ; mily szépen kikerülik az írók az egyidőbeliségben akár a két

volna [1]) el akkor az törekek, kik áróval (árúval) lefelé *mentenek volt* [2]). Azért mostan *jött* [3]) egy leghény ki onnétan az törekek közől, ki azt mondja, hogy az szekerekhez való volt volna [4]). Ezt *akartuk* the K. tudtára adnunk, hogy tudakozzék megh K. ha *vittenek*-e az thi K. várasabeli szekereketh el avagy nem, mert ha bizonynyal érthetnök, hogy oda való, mi itt nem tartóztatnók, hanem haza bocsátnók, de ebben vagyonk kétségben, hogy az leghényen minden ruhája rajta vagyon, semmit róla el nem *fosztottak* mint rabról *szokott* lenni . . . . de ha nem oda való, meghkérdeznők, mert netalán ugyan *köldték ki* valami okérth. Az legény azt mondja hogy Kalmár Jákóbh szolgája *volt*, az mely Kalmár Jákóbh nem régen *ment volna* oda" stb.

Mindenből az tűnik elé, mintha már több mint 300 év előtt nyelvünk dolgában Czuczor szelleme lebegett volna Ersek-, akkori nevén Olasz-Újvár fölött.

VI.

1558-ból *Komáromból* egy Nagy István nevezetűnek levele valamely főúrhoz (ugyanott 22. és 23. lapokon) : . . . . „Immár Nagyságodnak ezt bizonynyal írhatom, hogy ez estve egy kalmár *jött* ide, ki ott alatt Váczoth *volth*, ez szemmel *látta* hogy a mely törökek onnál (annál) *voltak* az több haddal, annak hason fele mind oda *veszett*, az fele megh jöveth. Ismég ma *jöve* [5]) fel lábatlan bíró, ki ott alatt Budán *volth* és az azt *beszéllé* [6]) kith ott szemével *látott* és kit ott terekektől fülével *hallotta* hogy az Welichan Békh *vitte volt* [7])

egyenlő múltat, akár egyik vagy másik helyett a mássalhangzós múltat, mely sehogy sem fejezné ki a múltban jelent.

[1]) Kétkedőleg a valóságot jelentő *vittenek* helyett a kétkedő, vagy óhajtó, jobban : lehetségi mód ; ma is így írnók.

[2]) Szabatosan valóságos előző múlt, mert elébb mentek volt el a szekerek, mint elvitték.

[3]) Egyszerű vagy beállott múlt, nem pedig : jöve.

[4]) Mint [1]).

[5]) Im levélíró ismeri az önhangzós múltat és időkörülményre vonatkozva használja.

[6]) Eléadásra vonatkozva másik önhangzós múlt, szintén a Tatrosi codex szellemében.

[7]) A népies írásokban inkább ezen alakban (*volt*-tal) találjuk a rég múltat, mint *vala* szóval.

oda fel Kassa felé az terekeket az minemű népe oda vagyon Ő felségének : arra és amazok is esszegben (összegben?) *vették volt* és minden felél leseket *hánytak volt* és készen *várták.* Az terekek kedig három nap és három éjjel mind *mentek* innen oda, és amazok hogy készen *várták* minden felől csak kereskeről *vétték* és az Derwis békh *volt* elöljáróban, az mindnépestől ott *veszett*, az hathvani bék is mind népestől ott *veszett*, és budai törökeket, kit szemével *látta,* ki gyalogh *jött* meg, ki lovon . . . . toábbá az ő maga passa népe, kik az ő kenyerét *ötték*, azokban hatvanth *számláltak* hogy oda *veszett.* És azt *beszéllé* az ember, ki oda *volt* és más is, hogy ott az minemű hellyen az harcz *volt,* azt *mondotta* hogy egy milfeldig a ki reá akarna gondolni, nem sokat vétene, hogy mind holt testre nem hághatna" stb. még több egyszerű múlttal. Feltünő itt a számos mássalhangzós múlt mellett különösen a *beszéllé* alak, mely valaminek eléadására vonatkozik s melyet e tekintetben a tatrosi codexből is ösmerünk.

VII.

Keressünk valamit a *Dunán túli* vidékből. A 40. lapon találjuk Nagy Antal tolnai főbiró és az több esköt polgárok levelét Nagy-Szombat biráihoz 1561-ből : „Keszenetünket és magunk ajánlását írjok . . . . . *Megértettek* (= értettük) az ti kigyelmetek levelét, melyben *írt* ti kegyelmetek minekünk az Szabó Lörincz felöl, tudniillik, hogy az bizonyságokat rend szörint mi megtanoltatnók, mi ennek előtte is *irtunk* ti K. az Miklós Deákné életi felöl. Mostan is ugyanazon bizonyságokkal és vallásokkal itt írunk . . . . . Az bizonyságok ezök. . . . . Vida Antal azt *vallá* [1]) hogy ö nyolcz forintját és 33 d. *itta* meg az birságnak, az mely birságot akkoron Miklós Deáknén az kurvaságért *vettenek*, hogy az ura halála után két esztendővel gyermeke *lett volt* [2]). Kádas Ambrus vallása ez . . . . hogy ő ott *volt* Patain akkoron, mikoron az asszonynak ott gyermeke *lett* . . . . az gyermeket az Miklós Deákné ott *hagyta*, és más nap ide Tolnára haza *jött* és ugyanazon napon hétfőn itt *kirakodott* az piarczon. Azkoron az tolnai főbiró ezt megértvén, oda megyen [3]) és az

[1]) Ez is az eléadásra vonatkozik.
[2]) Elébbi múlt.
[3]) Jelen a múltban önhangzós múlt helyett.

asszonyt meglátván mond [1]) neki: te hírös kurva . . . . és akkoron felízvén (üzvén) *beízé* [2]) (üzé) az biró az ő házába és az marháját ő vele az Kádas Ambrussal *rakatta* le az biró az ládába és lepecsételvén az ládát úgy *vitték* be az biró házába. Veres Ferenczet is hit szerént megkérdezvén szintén ezenképen *tevé* [3]) az vallást mint szinte az Kádas Ambrus. Kalamár Kelemenné illyen vallást tevén mi eléttünk, hogy ő ott *volt* akkoron Patain, mikoron az Katalin asszonynak az Miklós Deáknénak az ő ura halála után két esztendővel *lett* gyermeke, akkoron *kérdette* az Kalmár Kelemenné tőle, hol *vette* az gyermeket, Miklós Deákné az *felelte* hogy Bonyhánra *megyen volt* [4]) vásárra és az katonák ott *csinálták* neki" stb.

VIII.

Ismét a Tiszán inneni vidékről. *Rima-Szombat* városa birái, esküdtjei és tanácsosai Nagy-Szombat főbirájához stb. (Ugyanott 57. lapon) 1567-ből: „*Megértettiük* bizonynyal, hogy kegyelmetek az szegény Nyrew (Nyirő) Bálintot fogságban tartja. Azért mi az Nyrew Bálint könyergését meghértvén az egész várost mind az tanácsval egyetemben begyüjtettiük (dywttettywk) vala. És hit szerént minden embert reá *kérdettiük* hogy ha valaki valami gonoszat látott volna és tudna hozzája, tehát meghmondaná. De senki semmi bizont nem *mondhatott* hozzá. Azért mi kegyelmeteknek az mi hitönk szerént bizonynyal irthatjuk mint tisztelendő urainknak hogy mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk*, jó lehet sok szót *hallottonk* hozzá, de bizonyos dolgot senki hozzá nem mondhat, ket (kit) szemével látott volna valami ember. Továbbá ezt is irhatjuk ti kegyelmeteknek hogy az sok szó uthán az baloghvári tiszttartó Terök András ő kegyelme es (is) *megfogtha vala* [5]) az elmúlt időben Nyrew Bálintot,

---

[1]) Jelen a múltban önhangzós múlt helyett.

[2]) Részesülő után mint a Tatrosi codexben.

[3]) Ismét részesülő után.

[4]) Hetedik múltunk, mely gyakran eléjön a régieknél, de most épen nincs divatban. A 63. lapon is eléjön: *hozatom volth.* A Nyelvemlékek II. kötetében a Vegyestárgyú iratok 138. lapján Gombos Pál Miskolcz birája neve alatt is olvashatók e következő múltak: *,viszen vólt' ,kéri vólt' ,azt mondja vólt.'* Ezen emlékre alább jön a sor.

[5]) Előző múlt ,vala' szóval, mi ritkán fordúl elő a népies nyelvben. Általában ezen levél igen nevezetes már a *gyüjtettiük, kérdettiük* alakra nézve

sok ideigh *tartatta* vasban, de hogy senki bizonyos dolgot nyilván valót hozzá nem *mondhatott*, esmegh békével *elbocsátta* [1]). Itt mi köztőnk az ő rendi szerént mind sommát, rovást és minden fizetést igazán *megfizetett*, mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk*. Azért kérők [2]) kegyelmeteket mint tisztelendő urainkoth, hogy kegyelmetek tervéntelen ok nélkől ne tartsa az fogságban" stb.

IX.

A *Tiszán túli vidékről* 1567-ből (mint föntebb az 59-dik lapon): „Én Kállay Ferencz adom emlékezetre mindeneknek, hogy az én atyámfiával Kállay Pállal az minemű egyenetlenségünk *volt*, jámborok által *megegyenesétük* [3]) ily ok alatt, hogy én *adtam* az én bátyámnak kerbe (kérbe?) Mocsár Lukács neü (nevü) jobbágyamat mind házával és örökségével, az én bátyám is az kertet az kin egyenetlenségünk *volt*, nekem *megengedte*, ... *Költ* [4]) Semlyénbe" [5]).

A felhozott eredeti levelek a nép közelebbi életéből, mindkét magyar hazából, különösen Magyarország mind a négy kerületéből, melyekhez hasonlókat — a fordítmányokkal szemben százanként hozhatnék elé ezen korszakból is (mintegy, illetőleg több mint három századdal ez előtt), untig tanúsítják, hogy a népéletben a mássalhang-

---

is, melyről egy másik értekezésemben tevék említést; *w* mindenütt annyimint *ü* s *ew* = *ö*, *y* = *i* vagy *j*, tehát *yw* = *iü* vagy *jü*, tehát kérdettywk = kérdettiük vagy kérdettjük, világosan benne a tárgymutató (mint a többi valamennyi időben), de a mely mai nyelvünkben ismeretlen; a második és harmadik személyben kérdettétek, kérdették, a hosszú *é* már világosan egybeolvadásra mutat kérdett*ie*tek, kérdett*ie*k helyett, mint ezeket idézett értekezésemben bőven eléadám. Eszterházy Miklós nádornak a Történelmi Tárban kiadott leveleiben is gyakran elélfordúl ezen alak a többes első személyben.

[1]) A régiségben gyakran eléfordúl: *bocsáttam*, *bocsáttad*, *bocsátta* (mint *láttam*, *üttem*) a mai hosszasabb: *bocsátottam* stb. helyett.

[2]) Így írva *kerewk* az *ew* egyebütt *ö*, de jön elő e, i helyett föntebb *ket* (= kit) szóban is, mely kétségen kivül az i-hez közelebb járó *é*, tehát *kerewk* lehet *kérök* is, *kériük* (azaz *kérjük*) is, mindkettő helyes értelemmel, amaz önhangzós múlt volna, s már egy megelőző kérésre vonatkoznék, talán egy más előbbeni levélben stb.

[3]) Mint *láttuk* s régen *bocsáttuk*, a törzs: *egyenesét*, régiesen.

[4]) Maga ez a *költ* állandóan a függetlenebb múltra mutat.

[5]) Alkalmasint *Kér-Semlyén* Szatmárban, mert felül is *Ker* fordúl elő; ma is kettős falu.

zós múlt, és pedig a legeslegtöbb esetben egyszerü mondatokban oly általánosságban használtatott, mint akár a mai napon. Egykét áttérés az önhangzós múltra egészen a föntebbi elvek szerént történik, t. i. *tartósság* jelölése végett *mondásokra*, vagyis elbeszélésekre *vonatkozva (beszéllé, vallá)* és részesülőtől *függő mondatban*.

Azonban találhatni egy két példát is száz között, melyek inkább önhangzós múltakat tartalmaznak. Ezeket is meg kell említenem.

X.

A Nyelvemlékek III. kötetében felhozatik mintegy száz levél és egyéb irat, mind igen nevezetes emlék, melyek minthogy mind eredetiek — nem fordítások — fölötte érdekesek s legnagyobb részben megérdemlik a különös tanulmányozást; ezen mintegy száz irat közt találtatik egy, mely a többinél többször látszik használni az önhangzós múltat; s melyet én legérdekesb és legkitünőbb nyelvemlékeink egyikének tartok.

Ezen írat valamely Péterffy András levele Bécsből 1569. évben (melyből azt lehet kivenni, hogy az valamely ügyviselő ember volt a Magyar Cancelláriánál) Nyilas István nagyszombati biróhoz (79. l.):

„Szolgálathomath (stb.) Thovábbá az Ispithál és megyés egyház executiója felől ezth írhatom kegyelmednek rend szerént mint *forgott* és hogy *forgott* eleitől fogva. Mikor nagyhétben Posonbul *följöttem vala, akkor* mindjárást el nem *kezdhetém* [1]) a dolgoth. Mert az fejedelem is *inneplett* akkor, az *innep után meghbetegülle* [2]) az supplicatióth nem *adhatám* [3]) ő magának, hanem *adám* az kamarásoknak; ott *sollicitáltam* [4]) minth két héthigh, *azon közben* válaszom *lén* = (lön) és *megmondák* [5]) hogy ő felsége *meghengedte* [6]) és hogy

---

[1]) Tökéletesen függő múlt. Lehetne olvasni, mert ékezet nincs sehol az *e* fölött, *kezdhettem*-nek is (mint múltban jelen).

[2]) Tökéletesen más idő körülményre (‚akkor' és ‚innep után') vonatkozó.

[3]) Tökéletesen egy idejü a következő ‚adám'-mal együtt.

[4]) Folytatása az egyszerü eléadásnak, lehetne a következőkre figyelve a legtartósabb múlt is: *sollicitálám vala*, de ezen alakot Péterffy másutt sem használja.

[5]) Mindkettő *azonközben* körülményre vonatkozó.

[6]) A diákhoz szorosan ragaszkodó ember így írta volna: *megengedte légyen*, ámbár, mint alább látjuk, ő sem egészen ment a diákosságtól.

küldetthék volna [1]) immár az Magyar Cancelláriára az leveleth meghírni és hogy ott keressem. *Menék* az Listhius (Liszti Cancellár) uramhoz és *kérdém* [2]) hogy ha oda hozták volna [3]). *Monda* [4]) hogy szemével sem *látta*. Ismegh *menék* [5]) az Camarára és *megmondám*, hogy ott nincsen, ők ugyan azt *mondák*, hogy oda *küldették*. Ismegh *menék* Listhius Uramhoz. Ő is azt *mondá*, követhem kegyelmedet, hogy hazudnak ebül benne, mert ő hozzája nem *vitték*, bár megmondjam nekik. Ott [6]) békét *hagyék* neki, hanem *csenálék* más suplicatiót és *adám* Listhius uramnak, hogy proponálja ő Felségének. Sokáig nem *lehethe* [7]) audientiája. Lén (lön) [8]) azthán Pinkesd havának 14. napján; másod nap *menék* Listhius uramhoz. *Monda* : Ám ki *adtam* az suplicatiót, hogy meghírják az levelet, ott [9]) *sollicitáltam* immár az deákokoth (irnokokat) hogy meghirják. *Meghirták*, kezembe is *volth*, az suplicatiót is *megmutatták*, az es kezemben *volth*, az hátán *megvolth* írva Listhius uram irása : Concessit Sua M-tas 14. May Listhius mpria. Ezth megh érthvén mindjárást *meghirtham* [10]) kegyelmeteknek és hogy az váltságoth fölküldje kegyelmetek. Azt kegyelmetek *fölküldette*. Nálam vagyon. Mikor az leveleth ez napokba Listhius

---

[1]) Nem meri mint bizonyost állítani, lehet hogy a *volna* a *megengedte* szóhoz is tartozik, szinte ezen értelemmel, mit ma is így fejeznénk ki, ha t. i. talán csak hallomás után beszélve, nem mernénk jótállani a történet valóságáról.

[2]) Mindkettő független múltnak látszik, de ha a megelőző mondattal egybevetjük, a legszebb franczia művészi irály tűnik ki belőle, mintha mondaná, mit a folytonos olvasásban lehetetlen oda nem gondolni : *Ennek megértése után*, vagy : *azonnal ,menék'* stb.

[3]) Péterffy mint talán bécsi ágens, úgy látszik irály tekintetében is képes az egész Magyarországot képviselni, módjában is vala egész országgal érintkezésben lenni s minden tájbeszédnek fölibe emelkedni.

[4]) Mondásra vonatkozva, mint itt és a föntebbiekben is mindenütt.

[5]) *Ismegh* időkörülmény, valamint alább is.

[6]) *Ott* kétségtelenül időre, nem helyre vonatkozik, minthogy senki sem értheti, hogy talán a Cancellárián vagy magánál Lisztinél hagyott békét, hanem : akkor, azon időben, mind azok után, a mik addig történtek, tehát a következő önhangzó múltak ezen időkörülményre vonatkoznak.

[7]) ,Sokáig' időkörülmény, de tartósságot is foglal magában.

[8]) A következő időkörülményre vonatkozó, valamint *menék* is.

[9]) Már csak helyre vonatkozva.

[10]) A Tatrosi codex szerént a részesülő után *megirám*-nak kellene lenni.

eleibe vitték volna [1]) subscribálni, gondolkodni *kezdett* [2]) rajta és nem *subscribálta,* hanem azt *mondta* az deáknak hogy hozzá menjek. Hozzá *mentem* és *kértem* hogy vesse rejá keze irássát. *Monda*, nem veti addigh, migh az Kamarárúl valami testimoniumoth nem hozok, mert nem akarja hogy valami rejá thérjen. Én *mondtam* [3]) hiszen *proponáltha* kegyelmed ő felségének, mi szükség kamarárúl testimoniumoth hozni, mert az előtt is azért *vittem* hozzája, hogy ott a kamarán nem *érhettem* végét. Ő ugyanazt *mondá* hogy nem lehet egyéb benne, hanem testimoniumot hozzak. Ez kéth napon az kamarán *kezdtem* [4]) sollicitálni. Azth *mondották*, hogy meghkeresik az suplicatióth, az kith az kamarára *beadtam volt* [5]). Szememmel *láttam* és kezembe *volth,* azon is azt *irthák* hogy *megengedte* ő felséghe és hogy Veszprími urammal kell expediálni, most immár azth sem találhatják. *Kérthem* Listhiust hogy ujonnan proponálja ő felségének. Azért vagy kamarárúl vagy Liszthius által leszen, de minden szorgalmatossággal érthe leszek. Az dologh azérth ebbe vagyon. Ha mi véthök *essett* ebből, hogy *megírtham* kegyelmeteknek, hogy az concessio meghvolna, és az levél is megh volna írva, azt igazán *írtam,* de nem én miattam, hanem Listhius uram miatt az véthek *esett.* Mert thudja az úr Isten, hogy szívem szerinth thörökszem kegyelmetek dolgáha. Öremesth *akartham* szolgálni kegyelmednek mindenkor, ezuthán is szolgálni akarok csak kegyelmetek parancsoljon. Az fejedelemmel egynehányszor szóltam volna [6]) eddigh, de Quasimodo vasárnapthúl fogva nem *volt* audientiája, most sincsen.

„Az mi az kegyelmetek költséghe dolgáth, az kith az tizenegy szekérre *kellett* adni, illethi, *megírtham* az suplicatióth és *kiadtam* az Kamarára, azt hiszem hogy Informatióra bocsátják Magyar Kamarára. Mert itth semmi nem lehet informatio nélkül. Ezeketh *akartham* meghírni kegyelmednek."

Ezen nevezetes levélben, mely a régieknél fölötte ritka, még a jelenben is felülmúlhatatlan velős rövidséggel s művészileg, e mel-

---

[1]) Ezen egyetlen latinosság van az egész levélben.

[2]) A Tatrosi codex után *kezde* volna.

[3]) Eltérés a föntebbiektől.

[4]) Időkörülményre vonatkozva lehetne : *kezdém.*

[5]) A megelőző múlt is helyesen használva.

[6]) Helyesen, mai értelmében is, annyit jelent, csak hogy óhajtottam szólni.

lett egyszerű mondatokban szerkesztve egyetlen egy részesülőt sem alkalmaz, közelebbi czélunkra vonatkozva következőket találjuk:

1) Számos önhangzós múltat öszvesen 22-öt használ, mind a Tatrosi codex szerint.

2) A mássalhangzós múltak száma 41, melyek között csak 4 van olyan, mely a Tatrosi codex szellemében önhangzós múlt lehetne.

3) Az előző múlt egyszer *vala*, egyszer *volt* szóval fordúl elé, mindkettő tökéletesen a maga helyén, amaz viszonyos állapotban: „*Mikor* nagyhéten Pozsonból *feljöttem* vala", az utóbbi függetlenebbül: „Azt mondották, hogy megkeresik az suplicátiót, az kit az kamarára *beadtam volt*.

4) Latinosság, t. i. latinos conjunctivus egyetlen egy helyt: „Mikor az levelet Listhius eleibe *vitiék volna*", úgy hogy utána a ‚kezdett' is latinosan áll, a Tatrosi codex szellemebeli ‚kezde' helyett.

Tehát 64 esetben csak öt nem üt össze a Tatrosi szabályokkal.

A nyelvemlékek II. kötetében, honnan vétetett a Szentpéteriek végezése is, közel 300 darab fordúl elé a vegyestárgyú iratok osztályában a XV., de legnagyobb részben a XVI. századból, melyek általában épen oly szellemben vannak írva, mint az imént felmutatottak, azért nem akarám velök még jobban terhelni ez értekezést; csak itt-ott fölötte gyéren fordúl elő egy-két önhangzós múlt.

Hol ez szembetűnőbben találkozik, álljon itt például egy-két eset.

XI.

Eléfordúl egyik, mint törvényes megintésröli tudósitás, beadva Bátori Zsigmond fejedelemnek 1583-dik évből (Nyelvemlékek II. kötet. Vegyestárgyú iratok 303. lap.):

„Éltiglen való hűséges szolgálatunkat ajánljuk Nagyságodnak mint kegyelmes fejedelmünknek etc. Nagyságodnak ezt *akarók* *) tudására adni, hogy *hozák* minekünk az Nagyságod levelét Székesfejérvári Sophia asszony, Gyarmathi Gergely deákné Sardi és Forró Erzsébet asszony az vitézlő Bolyai Gáspár felesége képekben, melyben *parancsol vala* minekünk Nagyságod, hogy az vitézlő

---

*) Olyan múlt, mely az eléadás (levélírás) jelenébe is benyúl, úgy hogy jelen idővel is kifejeztethetnék: *akarjuk*.

Pacholai [1]) Christófot Szentbenedekit nemőnemö bizonyos szántóföldeknek elfoglalásaért (kik forrai határban Fejér vármegyében volnának) Nagyságod udvarába intenők nyolczad napra okadásra. Azért mi engedelmesek, levén az Nagyságod parancsolatjának Szent Lucza asszony napján *elmenénk* Szentbenedekre Fejérvármegyébe Paczolai Christófhoz, ötet személye szerént nemes házánál találván az Nagyságod parancsolatja tartása szerént reá*intők* oka adásra nyolczad napra az Nagyságod udvarába, ezt mi hitünk szerént írjuk Nagyságodnak. *Írtuk* Espánlakán az felül meghnevezett napon 1583. Nagyságod szolgái Béldi András Espánlaki, Buzás Gergely Elekessi."

Az utólsó *írtuk* múlton kivül a többi öt közöl 1 összetett 4 önhangzós, ezeknek két utóbbika részesülők után, tehát függő állapotban, a két elsőt is lehetne tartós múltnak venni. Egyébiránt minden esetre tájszólásra mutatnak, különben ily rövid iratban annyiszor sem jönnének elé.

XII.

A másikat találhatjuk egy terjedelmes tanúvallomásban 1585-ből (a 307. és kk. lapokon). A felülírásban azt mondja a szerkesztő „Vallott 61 tanú, hanem ezek közöl is csak 29 nevesebbet adok elé." Én pedig csak hármat hozok fel. E hármon és még egyen kivül a többi mind mássalhangzós múlttal van irva, melyből már úgy is eleget láttunk.

„Thoman János 48 esztendős Azari Máthé jobbágya Alsó Kékedben lakozó az ő hithi szerént azt vallja, hogy egy bátyám *lakik vala* [2]) Patakon az alsó hostathban Thábor János nevö. *Panaszolkodik vala* hogy az fa igen szük ö nálok s *mondék* neki : lám elégh erdötök vagyon s jó helyen lakol s *monda* erre az bátyám, hogy csak az szölö mienk, az erdö Regéczhez való, ha a székelyek [3]) ott tanálnak, bevisznek bennönköt Regéczben. Nincsen semmi közönk az erdöhöz, hanem minden esztendőre az ki fát akar hordani, hát egy cseber bort ad erdöbérben és a hová akar menni az regéczi erdőre ott vág oztán fát."

[1]) Alább tisztán : Paczolai.

[2]) A jelenbe is benyúl.

[3]) ‚Székely' többször eléjön a többi vallomásban is, *őr* vagy a mostan Abaújban divatosb *kerülő* helyett.

Csak négy múlt fordúl elé, kettő önhangzós, kettő összetett, azonban mind a négy szabályszerüen tartós múlt értelmében. Ez is tájnyelvre mutat (Abaujban), mert még az itt következőn kivül a többi tanú csaknem mindent mássalhangzós múltban ad elé.

XIII.

(Ugyanott). „Bor János 68 esztendős nemesember Alsó Figeden lakozó megesküdt és hithi szerént azt vallja, hogy énnekem azkor hat lóra *fizetett* az Nagy Seredi Gáspár és Baskóra *szállánk*. *Volthunk* ott száz lóval és harmad napigh mind ott *voltunk*, azkor Baskoth *elfoglalók*, az erdők felől peniglen azt thudom, hogy mind Regécz várához *birták*, jóllehet hogy szabad *vólt* az boldogkőújfalusi baromnak Baskó felé menni mind Baskóigh, viszontagh az Baskinak az boldogkői mezőre, azt is thudom, hogy ugyan az boldogköujfalusi mezőn *fiaztattak* az baskaiak; azt is vallja, hogy én sonha felvetett határt én nem thudok, hogy határok volt volna, hanem egyaránth élthék az mezőt."

Ez már összevegyíti a két múltat; csak hogy ennél is eléjön az önhangzós múlt, tehát nem szokatlan nála.

A vallomás-kivevők, úgy látszik a tanúk saját szavait irták le, különben több tanúnál is vagy többször fordúlna elé nyoma az ő irásmódjoknak. Az idézett lakhelyek: Alsó-Kéked és Alsó-Füred azon egy megyében, Abaújban feküsznek.

XIV.

Lássunk még egy tanúvallomást (ugyanott), melyben a számos mássalhangzós múlt mellett egykét önhangzós múlt is fordúl elé: „Szilágyi Gergely 55 esztendős, Alpáron (szintén Abaújban) lakozó, kassai Szabó Balás jobbágya *megesküdt* és hiti szerént azt vallja, hogy én sonha Baskó között és Boldokö- (Boldogkö)-Ujfalu között semmi hathárth nem thudok, hanem az boldokö-ujfalusi barom ha szintén az szeles fához *ment* oda Horváth faluhoz Baskónthúl is nem *bántotta* senki, viszontagh az baskói barom, ha szinthén az falu feliben *jötth* is. Boldokö-Ujfalu felire is, de senki nem *bántotta* ha szinte az pap réthére is, de szabadságok *volt*, egyik sem *bántotta* az másikot, azt is vallja, hogy azt is thudom, hogy Fekethe Imreh az Káva bérczen az út két felén *megh kaszáltha* és nem *bántot-*

ták. Regéczből is, ha el akarthák volna vinni, elvihették volna, de az melyik eléb *érthe*, *meghkaszálta* és nem *háborgatták* rajta mind mostan; azt is thudom, hogy az szánthaiak az Korsós oldalról *hordthak* mind fát oda Szánthóra, de azokat sem *bántották* Boldokőből hanem szabad *volt* azoknak is. Én is otth *hasogattam* szőlőkaróth Tót Imréhnek, engem sem *bántott* senki. Azt is thudom, hogy Sípos Damonkos Újfaluban lakozó otth az Simán *kaszállott* és ugyanott *rakta be* kazalban, barmáth is otth *tartotta*, az basskóiak is azon moldon otth *tartották* barmokot, egyik sem *bántotta* másikot, békességgel *volthak*, én sonha méretth határokot nem thudom, hanem hogy egyaránth *élthek*. Azt is thudom hogy csak közel az alpári hathár mellől *elhajták* az Horváth Mihál disznait Baskóra és *leverének* benne, az Szederjes völgyről *hajtottak vala* be is, Boldokőbe is *behajtották vala* az alpári disznókot, akkor még Vajka András *lakott Boldokőben* ott is *leverthek* bennek, minket mind két felől sacczoltattak."

Ime végül minden ok nélkül fordúl benne elé egy-két önhangzós múlt, és a kétszeri ‚behajtották vala' is mutatja, hogy azok csak tájdivatosak valának.

Általán a nép nyelvében itt-ott eléforduló önhangzós múltak tájszokásra mutatnak, Magyarországon épen úgy mint Erdélyben.

Lépjünk egy kissé más körbe!

Nem azért, mintha az előkelő osztály nálunk valaha más nyelven szólt volna, mint — legfőlebb a tájbeszédtől elgondolva — a többi nép, hanem épen annak megmutatására, hogy eredeti magyar irályban, midőn idegen, például latin nyelv nem gyakorol vala befolyást az iróra, a felsőbb, tehát tanultabb körök is csak a nép nyelvét, azaz a magyar nyelvet teljes sajátiságában használák.

XV.

Első helyen áll a Nyelvemlékek III. kötetének vegyes tárgyai között Zwliman zultán nyilatkozata 1540-ből. Zwlimán vagy Szulimán szultánról teljes bizonysággal mondhatjuk, hogy magyarúl nem írt, hanem írt az ő meghagyásából és nevében valamely magyar tolmács, vagy más magyar megbízott, ki mindenképen kitűnőbb képességű vagy állású egyén lehete, miután rendszerént ily egyének szokták magasbak bizalmára méltattatni; a mi még

inkább áll, ha a nyilatkozat törökből fordíttatott volna. A szöveg idetartózható része így szól:

„Én ki terek Császár vagyok Zwltan Zwliman jelentem hogy az én pecsétes levelem én mondásom, én akaratom, én szómmal *íratott*, én parancsolatom.“

„Magyarországnak királya János király az én portámra István János pispeket *bocsátta volt* kevetségen, de még az úton *voltak* az kevetek, én hozzám nem *érkeztek* hogy János királynak halála történik [1]). Az magyari urak Temesvárban . . . . . . ő magok és ország nevében *köldettek* az kevetek után pecsétes leveleket, *jelentették* még az János király halálát és hogy János király testamentomot *tött*. Az országot *hagytu* az ő fiának István [2]) királynak. Az testamentom tétel koron *kenyergett* nekem is hogy az országnak birodalmát hagynám az ö fija kezében. Azután *meghagytu* az uraknak is testamentomba, hogy az ö fiát hallgassák . . . . . és miképen János királynak éltébe engedelmesek *voltak*, azonképen hivséggel engedelmességgel lesznek az fiának is, és valami *volt* az ország adaja az király éltében, most is az király fia. neve alatt igazán beszolgáltatnák az én portámra. Mikor azért az urak levelei *jutottak volt* [3]) az én portámra a kevetekhez, úgy *adtak* mindent renddel megértenem az kevetek. Az uraknak kévánságával egyetömbe, az országbeli urak engedelmes kévánságát értvén az kevetek is nekem ezen *kenyergének* [4]), hogy megengedjem az király fiának Magyarországban az atyja birodalmát. Nekem kedeg ilyen szerződésem *volt* János királylyal hogy az ö birodalmátul minden esztendőben ötvenezer arany forintot szolgáltat be . . . . *kévánák* én tőlem az követek, hogy egy fő emberemet bocsássam az országba . . . . Ezt is *kévánák* az kevetek . . . . . . mely végezésnek az kevetek *engedtenek* és magokat *kötötték* reá az magyar urak képében . . . . . És *kenyergének* az kevetek minekünk . . . . . és mi az kevetek kenyergésére *engedtük* a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten *adta* mi kö-

---

[1]) Mily szépen kikerüli a két egyenlő múltat a függő mondatban, s mennyire ide illik a ‚jelen a múltban.‘ Mások ezt még mai napon is így írnák: még az úton voltak az követek, hogy János királynak halála történt.

[2]) István János Zsigmond.

[3]) Diákos ember így írta volna: jutottak volna.

[4]) Részesülő után, de különben is eléadásra vonatkozik, valamin alább is, ‚kévának‘-kal együtt.

zönkbe Magyarországot, szablyánkkal *nyertök* és *adtuk volt* [1]) János királynak, mely János király énnekem igaz hívem *volt,* azért *adtam volt* neki az országot, most János király *meghölt,* Magyarországot én *adtam* az ő fiának István királynak, *könyergettek* énnekem az magyari urak is, ezért *megadtam* a királyságot István királynak, ezé(r)t *adtam* és *köldöttem* az én parancsoló levelemet oda, hogy ő Magyarországnak királya legyen, és valamely földbirodalom János király kezében *volt*, azt a teljes birodalmat *adtam* István királynak, azért tö (tü) urak, a mint én *elvégeztem* a kevetökkel erőssen megtartassék" stb.

Kivévén ,kenyergének' ,kévánák' szókat midőn valamely eléadásra vonatkoznak (mint másutt: monda, beszélle, vallá), a többi, mássalhangzós múlt épen úgy mint közbeszédben.

XVI.

Az 1556-diki 24-dik törvényczikkelyben Pelsőczi Bebek Ferencz, fiával Györgygyel együtt hűtlenség vétkében marasztaltatik és számüzetik. Érdekes ezen Bebek Ferencznek egy ide vonatkozó nyilatkozata (Nyelvemlékek. II. k. vegyes tárgyú 118. l.) a jászói conventhez, miért nem megyen az 1556-ban január 1-sejére összehívott országgyülésre. A nyilatkozat kelte Nagykarácson innepe előtti péntek napja. Az egész így szól:

„Az ő felsége parancsolatját és hívatalját jól érthem, én mind adigh ő felségének híven és igazán *szolgálthan*, meddig *esmerthem* hogy ö felsége ez szegén nyomorult országot meg akarja oltalmazni ...... Az mire sokszor *igírthe* és fogadott hithivel ő felsége, hogy az ellenségvel személye szerinth megvíh, Magyarországnak minden határáth me [2]) szabadítja, azt ő felsége mind ez mi uthólsó veszedelmeinkig nem *mielte* sem *mielhette*, én mint hazája és nemzetének szeretéje (szeretője) megérthvén azt, a honnek [3]) mineke(n)k megmaradásunk lenne, kethelen (kételen = kénytelen) azt *kellett* megkeresnem, mert .... ha ez ideig es ő felsége ez szegén or-

[1]) A ,volt' a föntobbire is vonatkozik.

[2]) *g* nélkül. A közéletben ma is sokszor hasonúl a *meg* szó *g* mássalhangzója, a következő szó mássalhangzójával, pl. mem-mondtam, tehát itt: meszszabadítja.

[3]) Még ezen korban sem szokatlan az eredeti *nek,* alhangú név mellett.

szágoth meg nem *kethelezi vala* [1]) ennyi sok fogadásával, hithivel . . . . . . bódog élethben voltunk volna az hatalmas Isten uthán az mint *valánk* [2]) és most immár fejenkint búdosóban *estenk* (= estünk [3]). Azért az mith en *cselekettem* én úgy mint jámbor és hazája szereté, ilyen utólsó veszedelemkorth, úgy *cselekettem.*"

XVII.

Jószágba igtatásról tudósítvány, Izabella királyné aláírásával, Tordán, 1557-ből (ugyanott 128. lapon):

„Az mi kegyelmes fejedelmünknek és asszonyunknak, Magyarországnak, Dalmátiának és Horváthországnak fejedelmének adassék . . . . 1557, pünkösth nap előtt való csütörtökön ez vitézlő Milith Ferencz és János királyné asszonyunk ő felsége parancsolatjával *vittenek* minket Jankhoz tartozó jószágban hogy bele iktassuk ő felsége akaratjából . . . . . czekben mi *elmentünk* és beleiktattuk az fellyül megnevezett falukban, az mi régi szokástörvényünk szerént, határos szomszéd nemes urammal, kik ez iktatásban jelenbizonságúl *voltanak* . . . . ez öt nemes személy előtt *iktattuk* az jószágban Jankról *volt* Szél Péter . . . . . . Ezen személyekkel, az nemes uraimval *mentünk* Hermanszékre és ott is *iktattuk* . . . . hallgató *volt* ott is Várdai Mihály birája Wégi Ferencz. Gögyére *mentönk* ez nemes személyekkel, ott is *iktattuk* ez vitézlő személyeketh az jószágban . . . . . az falubeliek *voltak* hallgatók . . . . . Mi Jármy András és Kidey János jármiak az mi hitünk szerint írjuk, hogy mi *eljártunk* (jártuk) ez megnevezett falukath és *iktattuk* ez megírth személyeket . . . . . . De soholt senki ellene nem *mondott*, és mi ő felsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk.*"

---

[1]) *Kötelezi vala.* Ime több, mint háromszáz éves példa föltételes mondatban a két ‚volna' kikerülésére. Kapva kaptunk talán százezer közől a hasonló egykét példán a régiségből, az egész népnyelv ellenére is, és ma — igen helyesen — széltiben élünk vele; a két egyszerű alakú múltat pedig ezer és ezer példa daczára nem tudjuk vagy nem akarjuk egymástól szabatosan megkülönböztetni.

[2]) Tartós múlt, mintha mondaná, mint az előtt sokáig vagy mindig valánk.

[3]) Mily szépen megkülönbözteti a beállott múltat a föntebbi tartós ellenében!

Az igtatók ezen tudósítványában, noha erdélyi férfiak valának, egyetlen egy más múlt sem fordúl elé, mint a mássalhangzós.

XVIII.

Ruszkai Dobó István Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz a szerednyei táborból 1557-ből. (Ugyanott 135. lapon). A czélunkra vonatkozható nevezetes hely benne: „Sigmond deák immár *elment vala* mikor az kegyelmed levele *juta.*" Több múlt nem is fordúl elé. Az első, mint előző múlt: *elment vala* valóságos viszonyos előbbi múlt; a másik mint önhangzós múlt *juta* világos összeköttetésben ‚mikor' időkürölményt jelentő szóval.

XIX.

A miskolczi biró Gombos Pál és többi esküdtek levelét a kassai biró és tanácshoz (Nyelveml. II. kötet. Vegyes tárgyú iratok 138 lapján) azért hozom itt elé, mert tapasztalatom és más sokak nyilatkozata szerént Miskolcz és vidéke ma is azon tájakhoz tartozik, melyeknek öszves népességét általán a legtisztább magyar kiejtés jellemzi (Sajó-Szentpéter is ennek szomszédja), s maga Miskolcz kiválóan mindig művelt, népes és tiszta magyar város vala. A borsodmegyei zsidóról beszélik azon adomát, hogy midőn azt kérdezték tőle: tud-e magyarúl, azt felelé, nem is tudok másképen.

Az itt közlendő miskolczi levél is mutatja, hogy ezen 300 s néhány éves nyelvemlék (1558-ból) igeidők tekintetében is kitűnő helyet foglal el:

„Köszönetönknek utánna magonk ajánlását írjuk mint mi tisztelendő bízott urainknak. *Jött vala* mihozzánk ez [1]) Deres Ferencz eperjessi, valami vallásnak hit szerént [2]) meghallgatására. Azért ez mi köztönk lakozandó ember ez Szabó Tamás ezt *vallá* [3]) hit szerént, hogy ez szent Lukács-napban Mohiban ez ez Deres Ferencz *viszen vót* hátán két vég posztót.... az Szabó Imre sátrában és *hallotta* azt, hogy ez Deres Ferencz *kéri volt*, hogy mivel Szent Márton nap-

[1]) Alább is látni fogjuk, hogy a névelő többnyire: *es*.

[2]) ‚Való' és ‚i' nélkül.

[3]) Hogy ez nem ‚vallja' megtetszik abból, hogy alább ‚ollyau' szónál az *l* mellett *y* áll, mit itt sem hagy vala ki az író, ha azon szó jelenben állana.

jára az árát megadná, de ő is *megvallá* hogy nem tudja mi *volt* az áru (= áro = ára), csakhogy *hallotta*, Szabó Imre kegyig azt *mondja volt* hogy nem fogad ollyan fogadást, hogy kit meg nem állhat, hanem hogy Szent Erzsébet asszony napjára minden kétség nélköl megfizet, és hogy nem *jutott* eszében hogy hány forint *volt* az áru (= ára), csakhogy *látám* hogy kezet *ötenek* (= öltenek). Isten tartsa meg kegyelmeteket."

Jegyzetek:

1) *Jött vala* előbbi múlt, minthogy a vallomást megelőzi.

2) ‚*vallá*' két helyütt is mondásra vagyis eléadásra vonatkozik.

3) *viszen vót, kéri volt, mondja volt*, régies múltak, s mint látszik, határozottabb és tartósabb múlt.

4) A mássalhangzós múltak egyszerű mondatokban.

5) ‚*látám* hogy kezet *öltenek*' mondatban ha az utóbbi fő múltnak vétetik *ölttenek* vagy öltöttenek helyett, mint *bocsáttanak, bocsátottanak* helyett, sőt jelen alakban is csak múlt képét viseli: ‚látám' valósággal viszonyos múlt, azon időben történik s azon tényre vonatkozik ‚hogy (azaz midőn) kezet öltöttenek.'

XX.

Gróf Zrini György levele Magócsi Gáspárhoz Csáktornyáról Szalában 1570-ből (Nyelvemlékek II. köt. Vegyes tárgyú Íratok. 278. lapon). Gróf Zrinyi Miklós a költő Toldy Ferencz szerént fia György bánnak 1616-ban született. Tehát ezen levél, melyet eléadandó, vagyok 46 évvel előzi meg a költő Zrinyi születési idejét. A szép tiszta magyarságú levél, mintha ma írnák, így szól:

„Magnifice Domine et Amice nobis observandissime ...... *Meghozta* énnekem az k(egyelmed) szolgája az Nagy Lázár az négy szekeres lovath, kiket jóllehet én magam nem *láttam*, mert az vizek miá ide nem *hozhatták*, de szolgáim, az kik *látták*, dicsérik...... Azon is kérem kegyelmedet hogy ha k. volnának jó poroszkái, ne hagyna k. egy nélköl engemet is, kíldene keged egy poroszkát, kit k. meg akarok szolgálni. Továbbá az az minemő leveleket Somogyra kér keg. én tőlem, azokat *megkerestettem* és ime ez skatulában bepecsételve *kiltem* kednek ...... Hírek ide mi felénk illyek vannak. Az török császár *kérte* az Velenczésektől Czipriát és egy millió

aranyat. Ezérth kildötte volth követith Velenczében, az Velenczések minekelötte az követh eljutott volna, *megértötték* az követséget, tanácsot is *tartottak* róla. Mikor osztán az követ *elérközik* [1]), nem *kildnek* [2]) az követ eleiben szokások szerint fő emberth, hanem poroszlókat, és azokkal *hozatják* [3]) az tanácsházba, a hol immár *öszvegyültek volt* [4]). Ott mindjárást felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják *megkiáltatták* az követtel az követséget, mikor *említette* [5]) hogy Ciprust kéri császár, egy papíroson írt Ciprust *hoznak* elö [6]) és neki adják [7]), ily szóval mondván : ez császárodnak Cipriája, mert mi az mi Cipriánkat neki nem adjuk, söt még Konstantinápolyt és Molimoth, ki minket illetne, el akarjuk töle venni. Az aranyat hogy az követ fogja [8]) kérni, egy zsák holt szenet *adnak* [9]) neki ily szóval : ihon úgymond csináljon császárod ezzel magának aranyat, ha kell neki. És ezután mindjárást *kikildötték* az követet az poroszlóktúl és rettenetes lövésth *töttenek* az követ kimenésekor, jelentvén örömöketh. Az után az minemö leveleth thörök császár az Velenczéseknek *kildött*, annak mássát olaszúl *hozták vala* [10]) hozzám onnat Velenczéből és magyarúl *fordittattam* és K. *kildtem*. Csuda nagy készölettel mondják lenni mind az Velenczéseket mind az török császárt .... Ezt *elhirdették* köztök, hogy valaki említi, hogy törökkel megbékélleni kell, megöljék, ugyan ezen okáért az duxoth, ki elébb herczegök *volt*, *megölték* és mást *töttek* helyében. Török császár is gályáith immár vízre *vetette*, de még nem *indúlt*. Immár az vége csak Isten kezébe áll, adja ő Szent Felsége minden jóra. Ezek az hirek kiket onnat az tenger mellett való tiszttartóim *irtanak*; tegnap Velenczéből *jött* egy szolgám, az is azt beszélli" stb.

A fő elbeszélési múltat épen úgy látjuk használva, mint általában a nép ma is használja és közbeszédben mindnyájan használ-

---

[1]) [2]) [3]) Mindhárom mint jelen, az élénk eléadás közben múltat képvisel.

[4]) A jelenek mint múlt képviselői mellett valóságos elöző múlt, föntebb is *kildötte volt* megelözi a (követ általi) kérést.

[5]) ‚Volna‘ nélkül, mely diákos.

[6]) [7]) Mint [1]) stb. alatt, itt a két egyenlő múlt elkerülése végett is.

[8]) Régies, ‚kezdi‘ helyett, a nyomtatásban ‚fogia‘, ez is múlt helyett.

[9]) Mint [7]) alatt.

[10]) Az előző múlt másik összetétele, alkalmasint a következő múltra vonatkozással, mert a császár küldése kétségtelenül még elébb történt.

juk; a viszonyos múltak pedig igen szépen, a melyek t. i. egy másik múltban történnek, jelenekkel (múltban jelenekkel) fordúlnak elé.

XXI.

Gr. Zrinyi György ezen levelével csak nem egy időben kelének vala Báthori István lengyel király azon levelei (1575—1585), melyek a Történelmi Tár nyolczadik kötetében közölvék.

Noha föltehetjük, hogy Báthori István magyar titkárának is kitünő férfit választott, mivel azonban ezen levelekben némelyek István király saját kezével vannak följegyezve, bizonyosan mindnyájunkat közelebbről az ő saját írásmódja érdekel, én is főképen ezeket hozom elé:

(XII. levélben) „Az drabant hadnagyok közt senki ennél gyorsabb nem *volt* az szerencsekésértéshez, úgy hogy valamikor csak tíz legény *ment* is, ő *volt* az egyik.“

(XXII. levélben) „Avagy szakasszon az . . . . jószágában Kegltek neki. Kér azon is, hogy oltalmunkba vennők: azért mi törvéntelen háborgatók ellen az ő oltalmát kegyelmetekre *bíztuk*.“

(XXVIII. levélben) „Úgy értjük, hogy Sidó Gáspár *megholt*, és egy fia, Sidó Ferencz, *maradott*.“

(XXXVII. levélben) „Ím mi is *irtunk* nekik egy levelet arrul.“

(XXXIX. levélben) „Tudom hogy méltatlannak látszik nektek, hogy Lázártúl elveszem és Becznek adom; de annak oka: hogy ez ideig *contemnálta* és *suprimálta* az mi authoritásunkat és propria arrogantia *vendicálta* magának.“

(LIV. levélben) „ha leveleit égés miatt *vesztette* el.“

Az eddigiek mind egyszerű elbeszélési múltak, a milyeneknek kell különben is egyszerű mondatokban lenniök.

Most következik egy összetétel.

(XLV. levélben) „Már ez levelet *megirattuk vala*, mikor az Portárúl hírem *juta*; Istennek hála, ott minden dolgaink (*‚dolgunk‘*) jó végben vagyon, söt az tirek (török) soha nagyobb maga ajánlását nem *jelentette*, mint most, és int az jó szomszédságra. Az Margai levelét im Kegdnek *küldtem*.“

A két utóbbi szinte egyszerű elbeszélési múlt.

A legelső: *megirattuk vala* a legtökéletesb viszonyos előbbi múlt, vonatkozva a következő múltra: *mikor hírem juta.*

,juta' tökéletesen a tatrosi codex szabálya szerént más időkörülményre *(mikor*-ra) vonatkozás.

Miként iratott István király titkára vagy bármely más fogalmazója által (vagy talán ő maga mondotta toll alá iratait), tekintsük végig a legnevezetesb levelét, ú. m. a VI. számút:

„Mit kivánjon éntülem az én hazámnak és atyámfiainak szerelme, sőt az Isten, az ki engem ez állapotra *emelt*, szüntelen elmémben forgatom. Tartozom Istennek hálaadással, hazámnak pedig [1]) és azoknak, kiket Isten is kezembe *bízott*, oltalommal . . . . . . Magyarország eleitől fogva az két avagy inkább három felé huzásvonás miatt *veszett*. Az német és magyar *veszett öszve*, osztán az török *végezte el* az játékot . . . . . . az világnak folyását senki másra nem fordíthatja, hanem csak az miben Isten *rendelte* . . . . . Vajha, Uram, Maximilianussal *megéritek vala* és egyszersmind két koronás királyt ne *csináltok vala* [2]), most azt nem kellene várnotok . . . . . De ehez is, igaz, most nem látom módunkat, noha átaljában császárnál nem *indítottuk*, miérthogy egyebek, az kikkel *közlöttük*, nem *biztattanak*. . . . . Más oka, miért nem *indítottam*, ez : hogy az muszka igen *megháboríta* [3]). . . . . . . Ím azért én ugyan *meggyóntam* te Kegyelmednek az én lelkiismeretemnek titkait . . . . . Istentül kell várnunk és könyörögnünk, hogy az ü szőlőit, melyet ennyi pogányság által *helyeztetett* és két kezével *plántált* végsőképen elpusztítani ne engedje."

„Az békességet én velem német császár sok számtalan emberek által *kísérgette*, ugyancsak köz rendek által is, de főképen Pápa által; . . . . . de minthogy énnekem fejembe nem *fért*, mint lehetne az az magyar nemzet nyomorusága nélkül, nem *miveltem*, ezután sem mivelem. Noha azt is : Slézia és Csehorazág közt legyen az békesség; de én arra azt *mondtam* [4]), hogy eféle tettetett és képmutató

---

[1]) A mai alakjában.

[2]) Íme már Báthori István használta az összetett múltat a két óhajtó mód kikerülésére, ezek helyett: *megértétek volna* és *csináltatok volna.*

[3]) Aligmúlt.

[4]) Ezek némelyikét lehetne ugyan egyidejű vagy tartós múlttal felváltani (,minthogy fejembe nem fért, nem *mivelém*' ,azt mondám') hanem az egészből az tűnik ki, hogy az író, mint ma is általában, hajlandóbb az egyszerű múltakhoz.

békéllés, fél, részint való békesség haszontalan és állandó sem lehetne." ....

„Ez dolgot nem *tartók* [1]) illetlennek, ha Kegyelmed csak azzal közli, az kivel illik és az kinél megáll. De ha *kiterjed* [2]) és előbb *megértik* [3]) amoda, hogynem mint az dolog megindúl, felette nagy akadályt szerezne az dologban. Ez üdőközben hogy ha az német, vagy közönséggel vagy egyenként ti Kegyelmeteket megháborítaná és haddal nyúlna hozzátok, minden tehetségemmel és oltalommal akarok lenni. Mindazáltal okot most semmit nem kell adni, sőt üdőzni és dissimulálni, magát pedig őrizni etc."

Mindenekből megtetszik, hogy Báthori István, nem csak a legjelesb királyok és legildomosabb diplomaták egyike volt, kiről a lengyelek így nyilatkozának : „Aut nobis nunquam fuisset natus Stephanus Báthorius, aut nunquam obiisset" hanem tiszta, de eszélyes magyar hazafisága, és a mi czélunkra közelebb tartozik, classicus irálya ma is teljes mértékben követendő példányúl szolgál.

XXII.

„Magyarország karai és rendei Slavonia karaihoz és rendeihez Prága városa melletti táborukból." E czím alatt olvasható a Nyelvemlékek III. kötete vegyes t. ir. 124. lapján egy országos okmány 1608-ból (Eredetije van az ország levéltárában Budán).

Helykimélésből nem adhatom a történetileg is igen nevezetes okmányt (melynek 21 fő úr van aláírva, köztök Lépesi püspök, több Thurzó, gróf Zrinyi Miklós stb." hanem csak azokat, melyek az elbeszélési időket foglalják magunkban.

„ezeket értvén s Kegyelmeteknek igaz atyjafiai, édes hazánknak szeretőji és tagjai lévén ..... *akaránk* kegyelmeteknek mind fejenként, az mi itt való minden dolgainknak fundamentom eránt való processusát értésére adni„

‚akaránk' részesülő után.

„Tudja kegyelmetek .... Ő Fölsége Gubernator urunk mimódon

[1]) Folyton tartó igazi végzetlen múlt, mely a levélíró jelenét is magában foglalja.

[2]) [3]) ‚Kiterjed' ‚megértik' azért figyelemre méltók, mivelföltételes mondat első részében, ‚kiterjedne' ‚megértenék' óhajtó módbeli idők helyett állanak ; a következő mondatban (Ez üdő közben) álló óhajtó mód már helyén van, mivel az utóbbi mód valóságot, tehát indicativust kiván.

gyüjtett vala egyben bennünket Posonyban, holott egyenlő akaratbul hazánknak javára és megmaradására azt *vígezénk* hogy" stb.

,vígezénk' világosan a következő eléadásra vonatkozik, hasonló ezekhez: *beszélle, monda.*

„mely dolog felől Ő Fölsége sokat gondolkodván s minden dolgokat elegendőképen általlátván, nem *találhata* egyéb módot benne, hanem hogy" stb.

,találhata' részesülő után a szövegben ,találhatta' áll, de a két *tt* csak tollhiba (mint ezt sokszor találjuk a régieknél, példáúl mindjárt alább: *ellvégezett*, elvégezett helyett és *hínni* híni helyett, valamint találunk kettőztetés helyett is egyes betüket), mert ez a következő ,egyéb módot' szókra viszonyítva oly magyartalan volna, hogy ilyest ily tiszta magyarságú okmányban föl nem tehetünk.

„Ugyanezen okokért minket is Ő Felsége Gubernator urunk *híva* melléje"

,hiva' szinte a föntebbiekre vonatkozik, legvilágosabban kifejezik ezt a mondott szavak: ,Ugyanezen okokért.'

„Azért legelőszer is *szólott* Ő Felsége velünk egyetemben Csehország határában"

,*szólott*' egyserű elbeszélési vagy független múlt, és nem ,szóla' mert nincs eléadva semmi, a mire vonatkoznék.

„minden végezéseknek Ő Fölsége fundamentomát látván nem *esmeré* Ő Felsége az mi édes hazánknak . . . . . s magunk megmaradásának semmi módját.

,esmeré' részesülő után.

„Azért Ő Fölsége föllyebb indulván *szállott* ide Prága alá"

,*szállott*' részesülő után áll ugyan, hanem a közt és másik idő közt: ,föllyebb indúlván' (t. i. Csehország határától) oly hézag van, hogy amazt viszonyosnak (a másikban vagy közvetlen a másik után történőnek) tekinteni nem lehet, azért csak mint egymás ,után' következő és különben is egyszerre beállott múlt a rendes múlttal fejeztetik ki; ha ,indulván' helyett ,menvén' állana, minthogy a megszállás arra rögtön következnék, ,szálla' is helyén volna *).

„holott Istennek elvégezett bölcs és kegyelmes akaratjából, az

*) Jeles nyelvbölcselők után már első értekezésemben eléadám, hogy a múltban jelen idő a múltat kevéssel megelőzheti és követheti is, pl. *clútazám midőn* vagy *mielőtt* vagy *miután* a nap fölkelt.

itt való tractatus által minden dolgainkat immár jobb állapotra *hoztuk*. Császár Ő Fölsége és az Csehek Gubernator urunknak Ő Fölségének az Csehországi királyságra való successiót *megigérték*, kirül ugyan reversalist is *adtak*; . . . . . . Morvát is Magyarországhoz *adjungálták*. . . . . Austriát hasonlóképpen Magyarországhoz *röndülte* Ő Fölsége Császár."

Valamennyi, független egyszerü elbeszélési múlt.

„Ezeket Ő Felsége Gubernator urunk . . . . . véghez vévén *tére* az mi szerelmes hazánknak legnagyobb dolgaira, és az bécsi végezés szerént Császártúl Ő Felségétül azt *kivánd* hogy az magyar országi korona Magyarországban vitessék; mely Ő Fölsége kévánságának Császár engedvén nemcsak az koronát . . . . *adá* nekünk . . . . hanem az országot is kezibül kibocsátván" stb.

Valamennyi, függö (részesülötöl függö) múlt.

Kiírván e nevezetes okmányból minden különbözö múltat, látjuk ezeket oly szabatosan megkülönböztetve, s legeslegtöbb példáink után adva [1]), hogy egy betüt sem tudnék máskép szerkeszteni.

XXIII.

Gr. Eszterházy Miklós nádornak is leveleiből (a XVII. század első felében keltekből) lássunk némelyeket.

Levelek Sennyei István Cancellárhoz Toldy Ferencz kiadása után a ‚Nemzeti könyvtár'-ban.

Mindjárt első levelében egy önhangzós múlton s egy két előbbi múlton kivül csupa mássalhangzós vagyis egyszerü elbeszélési múltak; például: „Az minemü congregatiot én itt *hirdettem vala* [2]), csak engem látni is nagy frequentiával *gyültek vala* essze az uraim, s úgy vagyon, *tapasztaltam* Rákócihoz való affectusokat . . . . s igen nagy csendessen és szeléden is *voltanak* s fölötte igen szükség is *volt* az informatio nekik, mert bizony dolog! nem kicsin bódolásban *voltanak* . . . . Ez mellett *elvégezék* [3]) azt is hogy" stb.

A következőkben csak oly példákat hozok elé, melyek önhangzós múltat is tartalmaznak.

(II. levélből) „Az erdélyi követeknek, más nap hogy ide *jüttek*, audientiát *adtam*, kiket, ceremonialia quae erant *elvégezvén*, *kér*-

---

[1]) Régiesen: ‚megkülönböztetvéket és advákat.'

[2]) A következővel együtt előbbi múlt.

[3]) Világosan egyidejüség (‚ez mellett') foglaltatik benne.

dém hogy miért kértek salvus conductust, s az mellett mi jóval *jüttek,* jelentsék meg. Egymásra *nézvén* urok békeséghez való kedvét *kezdék* beszélleni; . . . . . . de nagy béven mentségeknek helytelen voltát *megmutatván, fölszabadétám* vádlásokból az generalisokot is, möllöket minekutánna mind szép halkan eleikben rakosgattam volna*) *kezdém* rút voltát az ő cselekedeteknek megmutogatni nekik. . . . .

Ezeket elvégezve *kivánám* hogy" stb.

Valamennyi, részesülő után.

„Eleget *várám*, hogy jüjön valami segítségem, de nem *győzém* várni, s el is *únám* ezeknek az ő nagy contemptussal való insolentiájokat" stb.

Mind tartós múltak

„az mint *irám*."

értsd alatta ‚az imént' vagy ‚föntebb'

alább eléjön „az mint *minap* is *irám*"

világosan más időkörülményre vonatkozva.

„s hogy megyúnjam kegyelmednek, az *előbbeni lamentatióimban* örömest valami kevés népet *vonszok vala* onnét ide, az kivel mind tisztességes s mind bátorságos békeséget *csinálhatok vala.*"

Mindkettő ‚előbbeni lamentatióimban' időkörülményre is vonatkozva oly tartós múlt, mely még a jelenbe is befoly.

Valamennyi szabályszerűen; pedig a levél végén ez áll: ‚Raptim.'

Tehát a legsietősb írásban is, söt épen ebben, hűn követé nyelvérzését az író.

(III. levélből) „S *csinálok vala* én bizony most is békességet s ollyat, az ki mind urunk méltóságát helyben állatta volna s mind mi megnyughattunk volna egy ideig : de ám teljék kedve annak az dölyfösnek benne."

A mondat elején levő összetett múlt: ‚csinálok vala' a mellett, hogy világosan a jelenbe is benyúl, az utóbbiakra (állatta volna, megnyughattunk volna) vonatkozik, ezenkivül a két mondatbeli ‚volna' szót is (‚csináltam volna' helyett) szépen kikerülteti.

(V. levélből) „Eddig már *megirtam vala* levelemet hogy *érkezék* Lindvai és noha *kivánom vala* látnom kegyelmedet itt, de talán már így leszen jobb."

---

*) Ez egy latinosság.

'hogy (azaz midőn) érkezék' más időkörülményre vonatkozik 'kivánom vala' ismét e helyett : kivántam volna.

Levelek Rákóczi György erdélyi Fejedelemhez.

(Ötödik levélből) „Noha im *kimutatta* fegyverét kegyelmed .... mindazáltal szükségesnek *itélém* ez levelemnek irását"

'itélém' egyidőbeliséget tartalmaz a föntebbi 'kimutatta' múlttal.

„Mikor ezeket írom, *hozának* a Dániában való hadakozásról holmi híreket"

'hozának' ismét a legtökéletesb egyidőbeliség.

S a levél végén áll ismét 'Raptim.'

(VII. levélből) „Mert nékem üzente ez Betlen fejedelem, hogy látja hogy mészárszékre hozta azt a magyarságot. S mint *járának* mind törököstől is, s miben *halada* veszedelmek, nyilván vagyon kegyelmednél."

Ismét egyidejűek a föntebbivel : 'mészárszékre hozta azt a magyarságot.'

(VIII.) „Az kegyelmed..... levelét postaszolgám itt Semtén tegnap előtt *adá meg.*"

'adá meg' vonatkozik más időkörülményre : 'tegnap előtt.'

„De mind ez három rendbéli dolgot *megveté* kegyelmed, mert csendességünket *felháboritá*, magunk közt nagy szakadást és gyűlölséget *csinála* s minden oknélkül ő fölségét is császár urunkat neheztellésre *inditá.*"

Valamennyi oly tartós múlt, mely még a jelenbe is bevág, mintha volna : 'megvetette s megveti, felháborította s felháborítja,' stb. vagyis összetett múlttal : *megveti vala;* ezzel tehát itt is tökéletesen egy értékű.

S ezek itt egy csomóban annyival nevezetesbek, mivel levélíró különben legeslegtöbb helyütt a mássalhangzós múltat használja, de a hol önhangzós vagy pedig összetett múlt fordúl elé, az legtöbb esetben szabályszerű értelemben vétethetik.

(IX.) „Melyet megpróbált a mi nemzetünk is, s mind törököt tatárt németet behozott a végre országunkba; de mit *vivének végbe?*

t. i. azzal 'hogy törököt tatárt behozott', tehát egyidejűség.

(XVI.) „Czélom azért ő felsége után nékem is a *volt*, hogy megmutatnám kegyelmednek az ő felsége az mi kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem *vára meg* kegyelmed

s azt *gondolom vala*, hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán megeszméli magát."

Ím itt mind a három múlt eléfordúl: nem ‚*vára* meg' mint egyidejü (ezzel: czélom volt) és ‚azt *gondolom vala*' mint tartós és a jelenbe is benyúló múlt.

Az előbbi múltakat is helyesen használja: „emberünk a kit kegyelmedhez *küldöttem volt*, hová *lett* nem tudjuk.

„Az én embereimet is .... *bocsátottuk volt* kegyelmedhez, ... s re infecta *kellett* visszajönniök" stb.

A ‚Magyar történelmi tár' nyolczadik kötetében szintén számos leveleit olvassuk gr. Eszterházy Miklós nádornak.

Lássunk néhány példát.

„Váltig *igyekeztönk* halasztani, a mint *halasztottuk* is hogy ne *k e l l e t é k v a l a* az nemes vármegyéket költetniök vitézlö nép fogadására" (4. lap).

‚kelleték vala' oly múlt alak, mely igen ritkán fordúl elé (kettős múlt), de mindig egyidejűséget jelent, mint az imént is, melyet elébbeni értekezésemben együttes múltnak nevezék, s mely nevezet itt is teljes mértékben reá illik.

„*Bejövének* hazánk romlására elsöben egynehány féle hadak, német, magyar, török, kurtan, és nagy messzönnen ide *vonák* az mi kegyelmes urunk erejét is (mindkettő tartós múlt), mely két erös had miatt emberi mód szerént nem egyébnek, hanem szörnyö, ha szintén nem utólsó veszedelmének *kell vala* (egyidejü múlt) következni ez mi szegény hazánknak." (10. lap).

„Sopron vármegyében lakozó nömös ember elönkben jövén és panaszolkodván *jelenté* (részesülö után) hogy" stb. (30. lap).

„Salutem.... (stb.) *Akaránk* kgteknek értésére adnunk" (60. lap.) (végzetlen múlt, mely a jelenbe is benyúl).

„Nem tudjuk mire vélni, hogy kglmetek sem az kevés igért katonát megh nem *küldé*, szerzette-i-e megh vagy nem, sem penigh pénzt nem *külde*" (70. és 71. lap).

‚küldé' ‚külde' más idökörülményre vonatkozik, mely körülmény az elébbi mondatban rejlik: ‚nem *tudjuk* mire vélni' alatta értendö: ‚*azon körülményt*' hogy, vagy: ‚*mimódon történt*' hogy stb.

„Ide jövén és megh akarván látni az ide való dolgokat is alá-

küldöttem vala *) Eperjesre is, az honnét postám csak szintén ez órában *juta megh*" (72. lap); ‚ez órában' idő körülményre vonatkozva.

„ammint feljebb *meghirám*" (88. lap) és „ammint mondám" (89. lap), más időkörülményre: ‚feljebb' ‚imént' (ez csak alatta értve) viszonylók.

„*Meghírtuk volt* (régebben) immár ez levelünket ammikor *meghértének* (más időkörülményre vonatkozva) maga Ő Fölsége kegyelmes irásábul, ... kit azt is tudtára *akaránk* (a jelenbe nyúló múlt) adni kegyelmeteknek" (94. 95. lap).

„Győri Praepost uram ő kegyelme a Kegyelmetek nevével jüvén hozzánk, *emlékezék* (részesülő után) azoknak a katonáknak állapotjokról" stb. (168. lap).

Mind ezek — ismétlem — azért igen fontosak, mert egyébként a levélíró csaknem általában mássalhangzós múltakat használ, melyeket helykimélésből elhagytam, különben a 190. levél nagyobb részét ki kell vala írnom.

XXIV.

Ugyanezen korból I. Rákóczi György nagykállai nyilatkozványában (Újabb Nemzeti könyvtár. Első folyam 407—410. lap) ámbár a szöveg nagy részében történeti dolgok adatnak elé, egyetlen egy önhangzós múltat sem találunk.

Rákóczi Györgynek saját kezével az portára Maurer Mihálynak irott levelében (ugyanott 414, 415. lap.), csak ez egyet olvassuk:

‚az mint feljebb is *írók*' mely szólást az elébbeniekből eléggé ismerünk.

A föntebb megérintettem kiadásokban négyszáznál több nyelvemlék foglaltatik — a Szentpéteriek végezésétől 1403-tól kezdve gr. Eszterházy Miklós nádor és I. Rákóczy György Erdélyi fejedelem koráig, tehát mintegy ötödfélszáztól kétszáz éves eredeti magyar

*) Ezen elébbi múlt bizonyosan megelőzi a föntebbi részesülőt ‚akarván látni', de más részről — igen szépen — ezzel viszonyban is van, ezért áll ‚volt' helyett (melyet föntebb láttunk) itten: ‚vala.'

nyelvemlékek és a két haza több vidékéből — csaknem valamenynyien különböző, és pedig *világi személyektől* eredettek, melyekben a történelmi elbeszélésekre általában és csak kevés eset kivételével, a mássalhangzós múlt használtatik épen úgy mint mai korban.

Azaz a nép nyelve, a meddig csak visszamehetünk a régiségben, nem csak a fő elbeszélési múlt megjelölésére, hanem a hol talán egyidőbeliség vagy megelőző múlt megjelölésére más alakot kell vala alkalmaznia, általában a mássalhangzós múltat használta, mint mai korban.

A hol itt-ott eltérés mutatkozik is, az vagy tájszokásnak tünik fel, vagy pedig és kivált felsőbb körökben a Tatrosi codexben a példák nagyobb része után föntebb megállapítható szabályokkal többnyire összevág.

Kitünők e tekintetben valamely Péterffy András bécsi ügyviselő vagy megbízott levelén kivül (X.), Szulimán Szultán nyilatkozványa (XV.), Pelsőczi Bebek Ferencz nyilatkozata (XVI.), a miskolczi bíró és többi esküdtek levele (XIX.), Gróf Zrinyi György levele (XX.), Báthori István lengyel király levelei (XXI.), Magyarország karai és rendeinek levele Slavonia karai és rendeihez 1608-ban (XXII.), Gr. Eszterházy Miklós nádor levelei stb.

Mindazáltal nem tagadhatni, hogy ha valaki ugyanezen korokból ellenkező példákat akarna idézni, kivált pedig, — a mi különös figyelmet érdemel — *egyházi és egyház ügyeiben forgolódott személyektől,* kik talán azon okból, hogy szent dolgokban a közönséges nyelvszokástól eltérve írásmódjoknak különös szint kölcsönözzenek, vagy bármely más okból az önhangzós múltakat széltiben alkalmazták, hol nem is kell vala, s ez írásmódtól még Pázmán Péter sem ment, annak mondom, ki ilyenek után akar ellenem harczolni, e tekintetben szintén tágas mező áll nyitva.

Tehát *világi és egyházi irály* a kérdéses igeidők tekintetében egymással küzdeni látszik.

Hogyan igazodhatunk el e tárgyban, lesz jövő és ebbeli utólsó eléadásom czélja.

FOGARASI JÁNOS.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

I. CZIKK.

A források, melyekből mí a csuvas nyelv ismeretét meríthetjük, számra kevesek; bőség és használhatóságra nézve sem egyaránt kielégítők.

Szándékom ezen és következő czikkekben ismertetni e forrásokat, s eléhozván belőlök a használható anyagot, az által egyszersmind a csuvas nyelvnek lehető ismeretével kiegészíteni a török nyelvek ismeretét, s úgy hiszem, hogy hasonlító nyelvtudományunk a törökkel együtt a csuvasnak is hasznát fogja venni, sőt tartozik evvel is megismerkedni, mielőtt a török nyelvek fölkutásához látna.

A legkorábbi grammatikaforma közlés a csuvas nyelvről — egy orosz e czímű könyvecske : **Сочиненія принадлежащія къ грамматикѣ Чувашскаго языка** (A csuvas nyelv grammatikájára tartozó munkálatok). Hol és mikor kelt, nincs kitéve rajta, csak rá van írva oroszúl : „Sz. Pétervár, a Tudományos Akademia typographiájában, 1775. esztendőben.“ De szerző neve nincs meg rajta. A M. Akad. könyvtárában levő példányt Reguly hozta volt el. Az egész előszóstúl 68 4-edrétű lapra terjed; de ez korántsem mind grammatika, hanem nagyrésze szólajstromból áll : 13—33. l. főnevek lajstroma némi tárgyrendben, nem betűrendben; 34. lapon megint néhány grammatikai jegyzet; 35—39. tulajdonságnevek lajstroma; 39—40. l. egy két ragozási minta; 40—41 számnevek, 41—47. l. névmási minták; 48—52. l. az igékről; 52—62. l. igék lajstroma; 63—68. adverbiumok, interjectiók, praepositiók (sic! **предлоги**) lajstroma.

Milyen az álláspontja ez első csuvas grammatikának, könnyen megismerszik már tartalmának imént megjelölt fölosztásából; látjuk,

hogy ez praktikus nyelvtanulásra a legszükségesebb anyagot akarja nyújtani olyanoknak, kiknek magát a nyelv szerkezetét és annak szóhasználati szabályait élő beszédből van alkalmuk elsajátítani. Ilyen grammatika a gyakorlati haszon nézetéből szokott kiindúlni, s ezt fejtegeti az előszó, így szólván: „Mikor sokan különböző okokból nem csak közel szomszéd, hanem távol lakó, nem csak mostan élő, hanem rég elmúlt népek nyelveit is meg kivánják ismerni: menynyivel inkább kell nekünk (oroszoknak) igyekeznünk jól megismerni azon népek nyelveit, melyek köztünk azonegy haza határain belül laknak és társadalmunknak egy részét teszik. Arra nem csak kiváncsiságunk, hanem azon haszon is kell, hogy ösztönözzön, melyet mindenki szemmel láthat, ki azokkal közlekedésben van. E könyvnek szerzője tehát annyival inkább érdemel dicséretet, hogy első ád erre példát.“ (Úgy látszik, nem a szerzőtől való az előszó). — De mégis e haszon emelkedettebb fölfogását is fejezi ki ezekben: „S ha bár abból más hasznot nem várhatnánk is, nem elég-e azon egy is, hogy bennök ez által azon gondolatot ébresztjük, hogy ők tagjai a mí testünknek, hogy ők a mí polgártásaink s hogy mí nem is tekintjük őket másképen.“ Érdekes még megjegyezni, hogy könyvünkhez egész hason külsejű votják grammatika jelent meg ugyanazon (1775-ik) évben szintén Sz. Pétervááratt: **Сочиненія принадлежащія къ грамматикѣ Вотскаго языка.** 113. l. 4-o. Előszó nincs, de fölosztása és dolgozása ennek a grammatikának olyannyira ugyanaz, mely a csuvasé, hogy a szintén tárgyi rendben adott szólajstromban többnyire ugyanazon orosz szók következnek egymásután votjákúl magyarázva, melyek ott csuvasúl vannak adva. A különbség csak az, hogy a votják grammatikában a főnevek tárgyrovatai is ki vannak téve (16. fejezet — az emberről, az emberi tagokról, a földről, ételekről, állatokról stb.). Látni való, hogy mind a két könyv ugyanazon kaptafára készült; ha a csuvas grammatika előszavának lehet hinni, épen ez volt volna a minta, melyet a 1775-ki votják, és tán más kis altaji grammatikák követtek, melyeket nem ismerek.

A második és legújabb csuvas grammatika 1836-ban jelent meg Kazanban, ily czímmel: **Начертанie правилъ Чувашскаго языка, и словарь, составленныя для духовныхъ училищь Казанской Епархiи.** (A csuvas nyelv szabályainak vázolata és szótár, a kazani eparchiábeli papiiskolák számára). Meg nem nevezett szerzője *Visnevszki* Victor Petrovics, kinek egy kis értekezését is bírjuk a csu-

vasok vallási hiedelmeiről (О религіозныхъ повѣрьяхъ Чувашъ. — 26. l. 8-o). Visnevszki grammatikája nem terjedelmes ugyan — alaktani és némely syntaktikai szabályok 67. l. 8-o foglalnak el, a mi a ritkás nyomtatást tekintve épen nem sok; 69—216. ll. betűrendbe szedett szótár, a melyhez még 217—246. l. csuvas, tatár és cseremisz szókat egybeállító lajstrom járul; — de mégis a múlt századbeli első csuvas grammatikához képest, az anyag rendszeresebb földolgozására nézve, némi haladást lehet benne észrevenni; és ugyancsak ez azon kútforrás, melyre jelenleg orosz nyelvésztudósok rendesen hivatkoznak (p. o. Böhtlingk, jakut grammatikájában, vagy Schiefner a Castrénféle kojbal-karagasz grammatikában — kik leginkább a csuvas szlovar-t veszik tekintetbe). Ha azonban joggal várhatjuk is, hogy ezen legújabb grammatika valamivel jobb legyen, mint az 60 évvel előbb kelt első kísérlet: mégis meg kell vallani, hogy ez amaz mellett korántsem veszti jelentőségét; sőt, ha e között és Visnevszki között egyes nyelvtani tényekre nézve külömbségek vannak, többször inkább amazt (a múlt századbelit) mintsem ezt (Visnevszkit) találjuk másunnan igazolhatónak; és a mi Visnevszki szótáracskáját illeti, vannak az első csuv. grammatika szólajstromaiban oly szók, melyek Visnevszkinél nincsenek, a mi arra mutat, hogy ez elődjét sem használta föl jól, kit mégis csak ismert, mert előszavában így tesz róla említést: „A csuvas nyelvről már 1772-ben (sic! — vajjon Visnevszki tévedett-e vagy az, ki a mi példányunkra ráírta a 1775-et?) adatott ki egy munka ily czím alatt: (következik a fentebb 200-ik lapon kitettük orosz czím). Ebben foglaltatnak részint e nyelvről való szabályok, részint név- és igeszók rövid fölsorolása."

Czélszerűnek látom, a csuvas nyelv grammatikai tényeit nem csak egyikéből vagy másikából a fentjellemzett grammatikáinknak, hanem egybevetve mind a kettőből egyszerre hozni föl, s e mellett igazolásúl és kiegészítésül használni a Reguly hagyományában található csuvas grammatikára vonatkozó anyagkészletet. S ebben, a mint már ez első czikkemből lesz észrevehető, sok új adatra, melynek az előbbiekben nyoma sincs, vagy nem ritkán világos fölfogására oly nyelvténynek találunk, melyhez amazok — meglevő adatok tudása mellett, de megismerése nélkül — alig hozzá sejtettek (ilyen p. o. a csuvas birtokos személyragok létezése és használata). Szóval, Reguly csuvas hagyományában mind Első grammatikánál mind Vis-

nevszkinél sokkal bővebb anyagforrás nyílik, melynek földolgozó kimerítését mintegy kötelességének kell, hogy ismerje el a magyar nyelvtudomány, hogy ne hevertessen hasztalanúl s ne engedjen veszendőbe menni semmit is azon kincsekből, melyeket nem rég boldogúlt bajnoka oly fáradságosan gyűjtött össze. — Ezenkivűl szolgálhatnak Ahlqvist Ágost a csuvas nyelvről némely jegyzetei, melyeket a 1856-ki „Suomi“ folyóiratban megjelent úti jelentésében közöl. — Így több önálló eredeti forrást egybevetve, reménylem, hogy sikerül egyiknek vagy másiknak fogyatkozásait pótolhatni, s magunknak a csuvas nyelvről valamennyire elegendő előleges ismeretet szerezni, melylyel aztán a rendelkezésünkre álló csekély számú és nem terjedelmes testusokat is átdolgozhatjuk s az által megint ama nyelvismeretünket megbővíthetjük és kiigazíthatjuk.

Ez első közlés és tanulmányczikkem tárgyává a csuvas névszót teszem, még pedig a fő és mellékneveket, a számneveket és névmásokat.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen czikkben előfordúló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

h = német *ch*, orosz х.
gh = az előbbinek lágya, török غ.
s = magy. *sz*, orosz с.
š = magy. *s*, orosz ш.
ž = magy. *zs*, orosz ж.
č = magy. *cs*, orosz ч, török چ
ǯ = magy. *ds*, vagy *dzs*, török ج

Egyébként az úgynevezett fractur-formából szedett betűk : ſ, d, t, n, z, r — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : ſ = szj, d = dj stb.

Az önhangzókra nézve ï mélyhangú *i*-t jelent, s az orosz ы visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ′ (a′, e′, ü′ stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

1.

Elsőgr. (értsd : az 1775- vagy 1772-ki Első csuvas grammatika) két névragozást állít föl, melyek a genitivus ragja szerint különböznének egymástól, miszerint ez vagy *-ïnn* és *-nn*, vagy pedig *-enn*, *-inn* és *-nn*. — Nem tudni mindjárt, vajjon az orosz írás jó okával adja-e itt a kettős *nn*-t, vagy pedig csak az e végzetre eső hangsúly hallatta-e látszólag kettősnek a végmássalhangzót? Ugyan az Elsőgr. némelykor csak egy *n*-et is ír, különösen a többesszámi *sam* vagy *zam* rag után, p. o. *jatsam-ïn* nominum (*jat* = török *at*, *ad* név) a 9. lapon; ellenben *jad-ïnn* egyesszámban. — Visnevszki (1836-ki grammatikája) csak egy *n*-et ír, p. o. 10. l. *halïg* nép, gen. *halïg-ïn*, gen. plur. *halïgzam-ïn*; hasonlóképen írnak Reguly és Ahlqvist csak egy *n*-et, a mi — tekintve, hogy ez utóbbi kettő nem az alkalmatlan orosz írással adja a meghallotta hangokat — arra bírhat bennünket, hogy csak az egy *n*-nel való genitivus ragot ismerjük el okszerűnek és valónak. — Továbbá látható, hogy — a mit a következők is világosan fognak mutatni, — az Elsőgrammatikában fölállított két névragozás különbsége tulajdonképen a ragoznivaló szók mély- vagy magashangúsága szerint határozódik el, s erre nézve föltetsző, hogy a mélyhangú *ïn (ïnn)* végzetnek nem csak *in (inn)*, hanem *en (enn)* is megfelel, az orosz ѣ betűvel írva, mely tulajdonképen *je*-t ér, de grammatikánk írásmódja szerint a tulajdonképen *ja*-t érő я mellett a különben orosz írásban egyenesen ki nem fejezhető *ä* megjelölésére akar szolgálni, p. o. a többesszámi *sam* ragnak magashangú párját így írja : сѣмъ és сямъ, — pedig itt világosan csak az *a*-nak megfelelő magashangzót várjuk, tehát : *säm*-et, a mit ír is Ahlqvist, p. o. *pürt* szoba, *pürtsäm* szobák. Másfelül pedig ugyanezen ѣ betű е és и-vel váltakozva olyhelyt is szerepel, hol Reguly egy *ä*-től megkülönböztetett *e*-t, Ahlqvist *i*-t használ, p. o. ugyan ezen genitivusi ragban, a mi arra vezet, hogy Elsőgr. ѣ-je egy az *i*-hez közelebb álló *e* (a mi közép *é*-nk, mi a finn ejtésű *e*-vel azonos). Nem akarván itt e kérdést végletesen eldönteni, s nem is tehetvén azt, egyelőre a szintén kétértelmű magyar *e*-t tartom meg az orosz ѣ helyébe; megjegyzem azonban, hogy a magashangú genitivus-ragnak legalább normalis vocalisáúl mégis csak az *i*-t tekinteném, tehát végzetűl *in*-t állítanám föl, mely, legalább *en* mellett, megvan Elsőgr.-ban és Ahlqvist mintájában kizárólagosan.

2.

Az első ragozásbeli névszók végződnek nominativusban, Elsőgrammatika szerint, ezen betűkre :

a, o, u, ï, v, l, m, n, r, t, d, z, s, k, h, p
въ лъ мъ нъ ръ тъ дъ зъ съ къ хъ пъ

a második ragozásbeliek ezekre :

ä, i, j, ü, e, im és *em, m, r, l, n, t, d, z,*
я и й ю ѣ имъ ѣмъ мъ рь ль нь ть дь зь

s, k, h, p, či és *če, č, ž, š*
сь кь хь пь чи чѣ чь жь жъ шъ шь

Ezen szabály nem akar egyebet mondani, mint azt, hogy az első ragozáshoz mélyhangú, a másodikhoz magashangú névszók tartoznak. Ez világos az *a, o, u, ï* önhangzókra végződő neveknek amahhoz, az *ä, i, ü, e*-re végződőknek pedig emehhez számíttatásából, s szerző is csak azért kénytelen oly körülményesen adni ez érteményét, mert a hangzókról semmit sem bocsátott előre, s talán még nem is fogta volt föl a magas és mélyhangúság-féle hangzó-különbséget, miben különösen az orosz írásmód által volt akadályozva, mely minden magas hangzókat kifejező rendszeres és állandó jegyekkel nem bír. — Ha továbbá *v, l, m* stb. — *p* betűket mind az első, mind a második ragozásbeliek végén találjuk, csak azon különbséggel, hogy ott a ki nem ejtett **ъ** itt pedig (a tulajdonképen, azaz oroszban lágyító azaz *j*ésítő) **ь** ragasztatik hozzájuk : ebből is újra az Elsőgr. szabályának imént adott értelme tűnik ki, mire nézve csak még az orosz-csuvas írásmódnak egy sajátságát kell tekintetbe vennünk. Ez írásmód t. i. a mássalhangzón végződő magashangú szóknak magashangúságát az által is igyekszik előtűntetni (különösen midőn azt a belhangú önhangzó betűvel nem igen teheti), hogy **ь**-t ragaszt hozzá, melyet aztán épen nem kell oroszosan ejteni. Előmutatom ezt néhány példával. Elsőgrammatika így ír : **сють**, a mit — ha orosz szó volna, így lehetne, sőt kellene olvasni : *sjutj*; de az nem akar egyéb lenni, mint *süt*, téj, törökül is *süt*, jak. *üt*. Visn. **пюрть**-et ír, mit Ahlqvist *pürt*-tel ad (szoba), s hogy még több ez által igazolható szót hozzak föl (l. Suomi, 1856. 246. l.) : *pült* : ég, coelum, felhő — Visn. és Elsőgr. **пюльть** a hol még az előbbi **л** is kapta a **ь** t, és a szó oroszosan ejtve s magyarosan írva így volna : *pjulyty* ; Ahl. 248. l. *per* egy — Elsőgr.

перь; Ahl. *sitmil* — Elsőgr. сишмель; Ahl. *sür* száz — Elsőgr сюрь; Ahl. *pin* ezer — Elsőgr. пинь Hasonló igazolást találunk Regulyban, kinél p. o. ezek vannak: *kür* ősz, autumnus — Visn. кюрь; *kümül* ezüst — Visn. кюмюль: *tir* bőr — Visn. Elsőgr. 19. тирь; *pir* vászon — Visn. пирь; *küber* híd — Elsőgr. кюбярь (azaz: *kübär); hüvel* nap, sol — Elsőgr. хвѣль *(hvel)*, Visn. хвель; *čir* betegség — Visn. чирь stb. — Ugyanily alkalmazását az ь nek látjuk az orosz-tatár írásmódban is, p. o. Trojanszki tat. gram. 77. идюкь — *idük*, ایدك; идилярь — *idilär* ایدیلر; ellemben олмакъ — *olmak* اولمق; баръ bar بار stb. — Ezen írásmódi sajátság mellett föltünő, hogy Schott Vilmos, ki a 1836-ki grammatika (Visnevszki) után „De lingua Tschuwaschorum. Dissertatio." Berol. 32. l. — czím alatt a csuvas nyelv szerkezetéről értekezik, a 14. lapon egyenesen *lj* (*l* cum *j* copulatum) mássalhangzóról szólván, ily példákat ír: *kilj* hiems — Visn. хиль, *kümülj* argentum — Visn. кюмюль, *tülj* somniare — ez nincs is meg Visnevszkinél, csak тюлюкъ *tülük* álom, álomlátás; *tülj* incidere in, obvium habere — Visn. тюль eleibemenés; *kwelj* sol – хьель Ezek Regulynál így vannak: *hil* (nem tudom, miért írt Schott úr itt *k*-t, az orosz х helyébe, valamint *kwelj* szóban is), *kümül*, *tülük (tül* nincsen), *tül polas* (tkp. obviam fieri), *hüvel.* Látjuk is, hogy mind magashangú szó, melyeket Schott úr fölhoz, s tudjuk már, hogy ilyenekben a mássalhangzóhoz járuló ь inkább graphicus mintsem phoneticus elem. Némelykor azonban elhagyja Schott is a *j*-t, p. o. *sir* terra és *sil* ventus (12. lapon). — Azonban nem úgy kell érteni az előbb mondottakat, mintha általában nem volna a csuvas nyelvben úgynevezett lágyított (azaz *j*ésített) mássalhangzó is; csak azt nem szabad hinnünk, hogy az orosz ь, különösen a szó végén, annak megjelölője. Lágyított (jésített) mássalhangzó van, nem csak magashangú, de mélyhangú szóban is; Reguly, mint ilyenekre nézve legbízhatóbb kútfő, az ilyeneket alúl egy ponttal írt betükkel adja; az orosz írás csak a mássalhangzó után való önhangzón jelöli meg némileg amannak *j*-hangúságát; p. o. *ṡaga* (ez) R., сяга Elsőgr. Visn.; itt *s-ja* van írva, mi annyit teszen hangzatilag, mint *ṡj-a*. Mélyhangú szóban még legkönnyebb, a lágyított (jésített) betüt megismerni; könnyebb mint magashangú szóban, hol a csupa magashangúság segédjelelője is lehet az orosz betüvel kifejezett lágyítás (jésítés). Azért ez utóbbit az orosz írás szerint nem is ad-

juk vissza átírásunkban, a mit annyival bátrabban és bíztosabban tehetni, mert nem csak orosz írású kútföinkben, hanem Regulynál is erre nézve ingadozás van és sokhelyt, söt legtöbbhelyt, hol a szószármazásba is beláthatunk, a magashangú szóban való lágyítás másodrendű és kevés fontosságú mellékmomentumnak tűnik szemünkbe. Így p. o. Reguly szerint van *min* (mi), a mit oroszul másképen nem lehet írni, mint мынь, bár ez lehet *min* is, lehet *min* azaz *minj* (magyarosan : *miny)* is; de Reguly ezt is írja: *temin*, egyszerü *n*-nel; — azért az orosz мынь-t csak *min* nek írjuk át, és a netaláni hiba nem nagyobb, mint ha magy. *hely* helyett a dunántúli *hel*-t írnók. Megint a *temin* első részében (*te*), melynek magashangú megfelelője *ta* (p. o. *ta-huš*), a melyből is az csak a *min* magashangúsága miatt keletkezett, nyilván a t lágyítása másodrendü momentum; a fődolog csak az, hogy *ta* magashangúra csap át, s azért a megfelelő oroszírású тяминь t csak *tämin*-nek írjuk. Különben mind ezen írásbeli és átírásbeli részletekről és olyan esetekről, melyekben más okokból is a lágyítás megjelölése bíztosnak és szükségesnek mutatkozik, máskor, miután már a csuvas nyelvtani alakokba is tisztábban láthatandunk, még tüzetesebben lesz alkalmunk értekezni. — Végre meg kell jegyezni, hogy az orosz-csuvas írás gyakran ъ vel is végződtet magashangú szókat, p. o. Elsőgr. rendesen ѣпъ, *ep*-nek írja a magashangú igék jelenidő egyessz. 1-ső személyét; kivált a *k* végüeket írja къ val, minthogy az oroszban кь általában nem használtatik; Visnevszki az *s* végü infinitivust egyaránt съ-szel írja, akár mélyhangú *(as* képzővel), akár magashangú *(äs)*.

Elsőgr.-nak fentebb adott meghatározása szerint még úgy látszhatik, mintha a č, ž, š-re végződő nevek mind magashanguak volnának, mert a második ragozáshoz vannak sorozva, s nincsenek meg az elsőben. (A fent kitett *či* és *če* végzetek nem jönek tekintetbe, mert tulajdonképen önhangzóra végződők, és magától értetnek már az *e* és *i*-ben). De ez nem áll, grammatikánk tehát nem jól adta e szabályt. Maga Elsőgr. szólajstromában van a 23. l. *aš* hús, melléteve genitivusa: *ažïn (ažïnn)*; 21. l. *humuš* nád, gen. *humušïn;* melyek határozottan mélyhanguak s az első ragozás végzetével is *(ïn-ïnn)* vannak írva; szintén 15. *namïš* méreg, 13. *sïvlïš* lélek, 29. *kurtïrmač*, 25. *akaš* hattyú mélyhanguak, noha genitivusaikat *en (enn* ѣнь)-re írja Elsőgr., a mit megint csak abból magyarázni meg, hogy az ѣ-vel főleg *e* hangot akar megjelölni, mely a csuvas-

ban Ahlqvist írásmódja szerint is mind két hangzóosztályhoz csatlakozhatik, s mint a mély ï-hez igen közel álló, Regulynál is mélyhangú névszók genitivusában alkalmaztatik. Tiszta magashanguak ezek: 26. l. *libiš* lepke — gen. *libïžin*; 23. *čirïš* fenyü — Visn. *čiriš*, gen. *čirïžin* (helyesebben: *čirižin*); 24. *pileš* ebereschenbaum, vad berkenyefa, szintígy Visn. és Reg.; e szónak azonban Elsőgr. saját szabályával ellenkezőleg és rosszúl *piležïn*-nek írja genitivusát *piležin* helyett.

Elsőgr. a *j*-re (й) azaz másod *i* (*j*)-hangú kettőshangzóra végződőket is teszi a második ragozásba, a mi annyiban szabályszerű, hogy ezeknek genitivusait mind *en* (*enn* ѣннь)-re írja, a mely előtt a *j* mássalhangzói ejtést nyer; mert különben azon ily végzetű szók, melyek Elsőgr. névlajstromában vannak, többnyire mélyhanguak *), ú. m. 14. *numaj*, *nomaj* bőség, sokaság; *toj* lakadalom; 15. *buj* gazdagság; 20. *oj* mező, 28. *ora-aj* (szószerint: láb-mező) talaj; 18. *mïj* nyak; 19. *vïj* erő. Genitivusban: *tojen*, *ojen* stb., mire nézve ugyanaz áll, mit imént a *namïš*, *sïvlïš*, *akaš* Elsőgr. szerint való genitivusairól jegyzénk meg.

3.

Elsőgr. a 3. lapon a genitivus végzetét a két ragozás külső ismertetőjéül állítván fel, csak *ïnn*, *inn*, *enn* (megtartva a szerinte való kettős *n*-t is) és önhangzó nélkül való *nn*-t adja genitivusi végzetekül. Azonban a 6—7. lapokon, hol a casus-végzetek schémáját adja, az első ragozásra szóló *nïnn*, és egy a második ragozásra szóló *nenn* (нѣннь) végzetet is találunk, s ugyanott áll a *sirla* szónak genitivusa *szirla-nïn*, nyilvánvaló jeléül, hogy Elsőgr. szerzője jobban tudta az egyes tényeket gyakorlatilag, mintsem azokból elvonni a legalkalmasabb szabályokat. Lássuk most legelőbb azon schémából a genitivus-végzeteket.

Első ragozásban.

Nom. a	u	o, ï	v, l, m, r	n	t, d	z, s	k, h	p
Gen. nïnn	vïnn	nn	ïnn	nïnn	dïnn	zïnn	gïnn	bïnn

Második ragozásban.

N. ä	ü, e, i	j	m, r, l	n	t, d	z, s	k, h	či, če, č	p	ž, š
G. nenn	nn	enn	enn	nenn	denn	zenn	genn	ǯenn	benn	ženn

*) Magashangú 15. l. *telej* szerencse, gen. *telejen*.

Ebből először azt látjuk, hogy az önhangzóval kezdődő rag *ïnn, enn (ïn, en* — különös, hogy a 3. lapon említett *inn* itt elmaradt) a mássalhangzóra (*j*-re is) meg *u*-ra végződő neveket; az önhangzó nélkül való *nn* pedig az *ŏ, ï, e, i, ü*-re végződőket; végre *nïnn* és *nenn (nïn, nen)* rag csak az *a*, és *ä*-re végződő névszókat illeti. — E meghatározásokkal egybevetvén az Elsőgr. szólajstromát, melyben a genitivus végzete melléje van téve mindenik szónak, az *ïnn (ïn) enn (en)* alkalmazására nézve csak a fentebbieket igazoló példákat találunk, p. o. 21. l. *čol* kő, gen. *čolïn;* 19. *var* has, *varïn;* 18. *jon* vér, *jonïn;* 14. *sil* szél, *silen;* 28. *vot* tüz, *vodïn;* 31. *top* ágyú, *tobïn; hes* szablya (kés), *hezen* stb.; a *j*-re végződő szókat lásd fentebb : *nomaj, toj* stb. — Azonban az *u*-ra végződők, melyek ehhez *v-t* toldván a genitivusi *ïnn*-t (*vïnn* — *vïn)* vennék föl, p. o. 27. *pru* borju, gen. *pruvïn;* 15. *paru* alamizsna *paruvïn* stb. kivételt mutatnak a lajstromban, ú. m. 13. l. *ožu, užu* hőség, gen. *ožun, užun* (nem: *ožuvïn); 24. kutku* hangya, *kutkun;* 31. *sunu* kopja, *sunon* (így, nem *sunun).* — Az *i, ü* végü tőkre nézve is meg kell jegyezni, hogy a 11. lapon levő minta és a szólajstrom szerint, nem egyszerüen *nn (n)*-t ragasztanak, hanem az *i, ü*-t egyszersmind *e*-re változtatják, p. o. *süsü* kés, gen. *süsenn* (31. l. *süzenn); 28. tügü* zár, retesz, *tügenn;* 26. *čipi* csibe, *čipenn;* 18. *čilgi* nyelv, *čilgenn* stb. Csak 21. *seski* virág, meg 32. *inär-pohmi* kengyel szók genitivusai így vannak írva: *seskïnn, pohmïnn;* amaz tán *seskinn* helyett van, emez pedig mélyhangú, s tőalakja is így lehetne : *pohmï.* Söt egyszer a *nenn* genit. ragot is találjuk, 17. l. *čiči* csecs, gen. *čičinenn.* — A schéma szerint az *a, ä* végüek csak *n*-nel kezdődő *nïnn, nenn (nïn, nen)* ragot vehetnének föl, s csakugyan a szólajstromban előforduló elég számos ily végü szók majdnem mind úgy képezik genitivusaikat, p. o. 21. *šorla* sarló, gen. *šorlanïn; orba* árpa, *orbanïn;* 18. *pürnä* ujj, *pürnänen* stb. Azonban itt is van kivétel p. o.: 14. *janda* készület, gen. *jandann;* 15. *togatma* kár, *togatmann;* 18. *alla* kéz, *allann;* 21. *tola* búza, *tolann;* 33. *pola* hal, *polann;* 29. *ala* szita, *alann; hvel-anna* nap-nyugot, — *annann.* Mind ezen szóknak az utolsó előtti szótagjokon van a hangsúlyok, a mire alantabb hivatkoznunk kell. Tovább a végen hangsúlyos szók : 14. *šor-konnä* tavasz, gen. *konnenn;* 18. *saza* haj, *sazann;* 22. *ïhra* foghagyma, *ïhrann;* 31. *porda* fejsze, *pordann.* — Még az *a, ä* véghangzókat sem tartják meg ezek : *tora* (paroxytonon) isten, gen. *torïnn;* 23. *hïjma* (oxyt.) tejfel, *hïjmïnn;*

24. *igähürä* (oxyt.) patkány, *igähürünn*; 33. *tedelä* (oxyt.) háló, tőr, *tedelen* *). — Ezen kivételekre, jóllehet a *nïn*, *nen*-nel képzőkhez képest kevesek s talán azért nem vétettek tekintetbe a schémában, mégis Elsőgr. egy jegyzete vonatkozik a 4. lapon, hogy az *nn* ragot azon (természetesen önhangzóra végződő) nevek veszik föl, melyeknek nem a végszótagjokon van a hangsúly; továbbá az *o*, *ï*, *i*-re és néhány *u*-ra végződő névszók is, habár végszótagjokon van a hangsúly. — Ezen bár szintén nem elégítő meghatározást részben igazolják a fentebb fölhozott, nem a végen hangsúlyos szók: *janda* — *hvelanna*, meg *tora* (isten); de ellent mondanak *šor-konnä*, *porda*, meg: *hïjma*, *igähürä*, *tedelä*, melyek a végen vannak hangsúlyozva; ellent még egykettő, melyek nincsenek ugyan a végen hangsúlyoztatva, és mégis nem *nn*-nel, hanem *nïn*-nal képezik a genitivust: 30. *ada* csizma, gen. *adanïn*; 21. *tïra* gabna neme, *tïranïn*; 20. *lobaška* gödör, *lobaškanïn*.

Ennyit tanulunk a csuvas genitivus singularis-ra nézve az Elsőgr.-ból; a mihez még hozzá lehet tenni, hogy a kemény mássalhangzókon végződők, a mint könnyen kivehető a schemából s a szólajstrom által is igazoltatik, azokat a genitivusi *ïnn*, *enn* (*ïn*, *en*) előtt lágyakra változtatják, t. i. *t* lesz *d*; *k*, *h*—*g* (*gh*); *p*—*b*; *s*—*z*; č—ǯ; š—ž. A többes szám ragja *sam*, *säm* (*zam*, *zäm*) után *ïnn*, *enn* (*ïn*, *en*)-t várnánk; Elsőgr. azonban a *samïn*, *zamïn*-t adja ugyan a schémában, de magashangúlag így végződteti: *semïn* vagy *sämïn*, *zemïn* vagy *zämïn*; szintígy van néhány ragozási mintában is, csak egyikben van *en* (енъ): *annä* anya, *annäzem* — *annäzemen*. Úgy látszik, hogy szigorúan véve *sämin* kell, *i*-vel, a mint Ahlqvist mintája (Suomi 1856. 248. l.) is adja: *pürt* — *pürtsäm* — *pürtsämin*.

Visnevszki (1836.) három névragozási osztályt állít föl: az első olyan neveké, melyek önhangzón végződnek; a második olyanoké, melyek ъ n; a harmadik olyanoké, melyek ь n végződnek (azaz: a 2-dik is, a 3-dik is mássalhangzó-végű szókat illet; a mely felosztás épen nem vala czélszerű, ha már az elsőben az önhangzó-végű, akár mély-, akár magashangú szókat összefoglalja). — A genitivus képzését illetőleg azt tanítja, hogy a nominativushoz hozzáragasztott *nïn*, *ïn*, *in* szótagok által képeztetik. Még pedig az első declinatióban van *nïn*; a másodikban *ïn*; a harmadikban *in*. — Ez úgy hang-

*) *Tora* (paroxyt.) isten; ellenben *tora* (oxyt.) fésű, gen. *toranïn*.

zik, mintha valamennyi első declinatiójú (azaz önhangzó-végü) szó *nïn*-t venne föl a genitivusban, a mi az Elsőgr. tanításához képest mindenesetre különösnek tetszik. Igaz az *a*-végü *sïrla*, az egy minta, melyet Visnevszki ad (9. lap.), Elsőgrammatika szerint is *sïrlanïn* lesz : de hát az *ä*-végüek is mélyhangú ragot vegyenek-e? az *o, ü, e, i* végüek teljes *nïn* ragot? az *u*-végüek ne képezzék-e *vïn*-re genitivusaikat? A 2-dik és 3-dik declinatiójára csak egy-egy mintát adván : *halïg* nép, gen. *halïgïn*, *koȝ* (козъ szem — *kozin*, — semmit sem mond még a kemény végmássalhangzóknak az *ïn*, *in* előtt kellő lágyításáról sem. Szintígy megfeledkezett a többesszámi ragnak, melynek (6. l.) csak *zam*-ot ád, mind *s*-szel kezdődő (kemény végbetű után), mind *ä*, *e*-vel való magashangú alakjairól, és csakugyan úgy látszik, hogy határozottan magashangú szókhoz is a *zam*-ot akarja ragasztani, p. o. 14. lapon : *kizin* kicsiny, *kizinzam* kicsinyek, genitivusa : *-zamïn*. — Mind ezekből látjuk, hogy Visnevszki grammatikája e tekintetben sokkal kevésbbé elégít ki, mint a 60 évvel előtte kelt Elsőgr.

Végre Reguly a declinatióról nem szabályokat, hanem csak többféle ragozási mintákat jegyzett föl, melyekből a kérdés alatt levő genitivus képzését könnyen kivehetjük. Mély és magashangú szók már egymásnak ellenébe vannak állítva.

Önhangzón végződő nevek:

hola (város), gen. *holan*	*viďä* (istálló), gen. *viden*
arȝurï (waldteufel) — *arȝurïn*	
šu (víz) — *šuven* v. *šun*	*küdü* (nyáj), *küdüven* v. *küdü'n*
suro (folyó) — *suron*	*pügö* (ívalaku fa), *pügün* v. *pükkün*
tôra (isten) — *tôren*	*kîme* (hajó), *kîmen*.
onge (karika) — *ongen*	

Mássalhangzón végződő nevek:

vorak (verem) *voragen*	
hodaš (zacskó) — *hodazen*	
oj (mező) — *ojen*	
kuzov (kis kosár) — *kuzoven*	*edem* (ember) — *edemen*
šuvar (száj) — *šuvaren*	
šojtan (ördög) — *sojtanen*	

jal (falu) — *jalen* [*kil* (ház) — *kilin*]
halih (nép) — *haleghen*

Többes számban:

jalzam — gen. *jalzen* *pürtsem* (szobák) — *pürtsen*

Még meg kell jegyezni, hogy *suro, tôra, onge, pügö, kîme*-t kivéve, a többinek mind a végszótagon van hangsúlyok, melyen a genitivusban is marad. Hasonlóképen megtartja helyét a hangsúly a *suro* — *kîme* szókban. — Azonban a fentebbiek után, Reguly mintáiban több pont látszik föltünönek. Először az, hogy általában csak egy önhangzóval *e*-vel ejti a genitivus ragját, mikor ez egész szótagot teszen, s azt egyaránt mély és magashangú szókban. Nyilván az *e* neki azon az *i*-hangokhoz (*ï, i*) közeledő közép *é*, mely magas és mélyhangú szókban egyaránt állhat. Reguly másutt is különbséget teszen *ä* (melyet ennek ír is) és *e* között, habár néha tán nem is tartotta meg e megkülönböztető írásmódot; Ahlqvist két mintájából is kitünik, hogy mind mély- mind magashangúlag állhat az *e*, azaz, a töle alkalmazott írásmód szerint, finn ejtésü *e* = magy *é*, megkülönböztetve *ä*-től. Csak kivételképen van Regulynál *kilin* (és nem *kilen*); különben is a *kil* ragozását, mert egy *kili* tön történik, kivételesnek mondja. — Továbbá nagyon föltünö, hogy Reguly a *nïn, nin*-t, mi szerinte alkalmasint *nen* lett volna, mint legalább *a, ä*-n végződő és a végen hangsúlyos nevek után való genitivusragot, általában nem ismeri, s a helyett a csupa *n*-nel él, mely *u* és *ü* után is szerepelhet : *-uven, -üven* helyett *-un, -ün*. Elötüntet így némi különös hajlamot a szóvégzetek rövidítésére; mert p. o. *holan*-t ír e helyett : *holanen*, mit csak úgy képzelhetünk eredettnek, hogy, részint az elötte való szótagnak hangsúlya miatt is, a *nen*-ből kiszorúlt az *e*, miszerint tulajdonképen *holann* lett volna. Legerősebb, Reguly szerint, e végzetrövidités a többesszámi rag után : a Reguly-féle *jalzen* nyilván *jalzamen, pürtsen* meg *pürtsemen* helyett való. — A végönhangzónak változása mutatkozik a végén nem hangsúlyos *pügö, tôra* (isten)-nél, mely utóbbinak genitivusa jóformán egyezik az Elsőgr.-beli *torïn*-nal; *ongen* (gen.) is lehet olyan, miután tö-alakja mind Reguly szógyüjteményében mind Visnevszki szlovarjában *onga*-nak is íratik. Leginkább feltünö *viden,* mely helyett *vidän*-t várnánk. Elsögr. így írta volna : *vidänen*. Tetsző azonban az *ü*-végü *küdü*-

nek *küdüven küdün*-féle ragozása, miután ez által a mélyhangú *u*-végüek ragozásához szorosabb hasonviszonyba tétetik, mintsem Elsőgrammatikában.

4.

Az egyesszámbeli dativus képzéséről Elsőgr. a 4. lapon ily szabályt ád: „A dativus minden az első (mélyhangú) declinatióhoz tartozó neveknél *a*-ra végződik.“ Meg az 5. lapon: „A dativus a második (magashangú) declinatióhoz tartozó neveknél *ä*-re végződik.“ — Elsőgr. itt megint hiányos szabályt ád, a mint a 6. és 7. lapokon való ragozási schéma, meg a ragozott minták mutatják. Ugyanis a schéma szerint az *a* és *ä* végü nevekhez, mint dativusrag *na* és *nä* járul, p. o. *sirla*, dat. *sirlana*, *annä*, dat. *annänä*. Ezenkivül még azt látjuk a schémából, hogy az *u*-végü nevekhez *va* végzet ragasztatik, p. o. 9. l. *tu* hegy, dat. *tuva*; az *o*-végüek ez önhangzó kiestével egyszerüen *a*-t, nem különben az *ü*, *e*, *i*-végüek szintígy *ä*-t vesznek föl, p. o. 8. l. *kukro* mell — dat. *kukra*; 11. l. *süsü* — *süsä*, *kače* — *kaǯä*; az *ï*-végüek, legalább a 10. lapon való minta szerint, megtarthatnák az *ï*-t, el is veszthetnék az *a* rag előtt: *smardï* orcza — dat. *smardïa* vagy *smarda*. A mássalhangzón végződő nevek, a miszerint vagy mély- vagy magashanguak, *a*-t vagy *ä*-t vesznek föl ragúl, csak hogy a kemény mássalhangzók helyébe itt is a megfelelő lágyak lépnek, p. o. *jat* név — *jada*. A végen való *n* az *a*, *ä* rag előtt a schémában kettőztetve íratik: *-nna*, *-nnä*. A *j* (*ǐ*) végüeket talán csak azért, mert egyszermindenkorra a II. declinatióba helyezte el, Elsőgr. az 11. lapon való mintában is magashangúnak veszi: *mïj* nyak, dat. *mïjä*.

A többesszámi *sam* stb. raghoz a dativusi rag úgy jár, mint mássalhangzón végződő nevekhez. A schéma szerint: *-zama*, *-sama* mélyhangúlag, *-zemä* vagy *-zämä*, *-semä* vagy *-sämä* magashangúlag.

Még azt is meg kell jegyezni, hogy a dativusi ragot mindenütt hangsúlyoztatva találjuk.

Visnevszki némileg eltér Elsőgr.-tól a dativusra nézve is. Először általános jegyzete a (7. l.), hogy „a dativus alakúl a *na, ne, a, ä* szótagok hozzájárulása által.“ Ezt a maga három declinatiójára elosztva, így fejezi ki részletesen: 1) Az első declinatióbeli nevek közül az *a*, *ä* (*ja*?)-ra végződők *na* végzetet vesznek föl; az *e*, *i*,

ï, *u*, *ü*-re végződők pedig *ne*-t. Azonban csak egy mintája van: *sirla* — dativus *sirlana*. 2) A második declinatióbeli nevek (még pedig ezek volnának a mássalhangzón végződő mélyhanguak) *ne*-vel képezik dativusokat, de közönségesebben *a*-val, a *na* rövidítésével, p. o. *halïg* nép — dat. *halïgne* vagy *halïga*. 3) A harmadik declinatióbeliek *ne*-vel vagy közönségesebben *ä*-vel. — A többesszámi dativusról (7. l.) azt mondja, hogy *zane*-ra végződik (mi tehát *zam-ne* helyett való volna), és így is írja mind a három declinatióban. — Kivételes képzésű szerinte *tora* isten — dat. *torra*. — Ezekből különösen azt veszszük észre Visnevszkinél, hogy ő a mássalhangzón végződő neveknek is *na*, *ne* dativusi ragot tulajdonít a közönséges *a*, *ä* mellett, sőt a többes számban csak amazt használja (*zane* = *zam-ne*, nem *zam-a*). Meg kell még azt is említenünk, hogy a dativusragokat szabályjegyzeteiben ékezettel adja ugyan, de aztán az egykét mintában mégis más szótagra teszi az ékezetet, p. o. *sirla'na*, nem *sirlana'*; *sirla'zane* — nem *sirlazane'*; *ha'lïgne* és *halïga'* Másképen tesz Elsőgr., a mint fentebb megjegyzők.

Regulynál a dativusnak, melyet terminativusnak nevez, ezen alakjai vannak:

hola' — *holana*	*su'ro* — *surra'*
arȝurï — *arȝurïne'* *)	*pü'gö* — *pükkä'*
vidä — *videnä'*	*tôra* — *tôrra'*
šu — *šuva'*	*kîme* — *kimmä'*
küdü' — *küdüvä'*	*ônge* — *ônga'*
vora'k — *voraga'*	*šojta'n* — *šojtana'*
hoda'š — *hodaȝa'* *hodašša'*	*jal* — *jala'*
oj — *oja'*	*ha'lih* — *halegha'*
kuzo'v — *kuzova'*	[*kil* — *kiline*]
ede'm — *edemä*	*jalzam*, több. — *jalzenä'*
šuvar — *šuvara'*	*pürtsem* „ — *pürtsenä'*

Önhangzójára nézve, csak *arzurine* és *kiline*-t véve ki, itt a dativusi rag *a*, *ä* és *n*-es formája *na*, *nä*, mely utóbbi, mint Elsőgr. szerint, az *a*, *ä*-végű neveket illeti, de az ï-végűeket is, melyekkel Elsőgr. másképen bánik. (De van legalább mellékalakúl *arzurïja* is, mely szerint az Elsőgr.-ból említet *smardïa*-t *smardïja*-nak kell olvasnunk).

*) Alá jegyez ve: v. *arzurïja*.

A többes-számi dativusra nézve azonban Reguly annyiban egyezik Visnevszkivel, hogy a *zenä* *) végzet, úgy mint *zane*, a *nä* alaknak *zem*-hez hozzájárultát teszi föl : *zem-nä* helyett *zenä*. — Elsőgr. *süsü*-nek dativusát *süsä'*-nek mondja, mi *küdü* — *küdüvä*-hez tartva, immáran *süsüvä'*-ből rövidültnek mutatkozik. — A végén hangsúlytalan szók : *suro* — *onge* elvesztik a hangemeléssel hozzájáruló rag előtt gyenge véghangzójukat, de nem a nélkül, hogy az így a rag elébe kerülő mássalhangzón, ha az egyszerű, némi visszahatás ne mutatkozzék, mely annak kettőztetésében áll. Ezt úgy írhatjuk le, hogy *suro*-ból *sur'* levén, a *sur'a* magától *surra*-nak ejtődik. Így : *pügö, pük'-ä* = *pükkä ; kim'-ä* = *kimmä ; tôra, tôr'a* = *tôrra*. Ez utóbbit Visnevszkinél is találtuk megjegyezve. Elsőgr.-nak az *o, ü, e*-végüek dativusáról való tanítása lényegesen egyező a Regulyféle adatokkal, csak hogy a kiszorúlt önhangzó elötti mássalhangzó kettőztetéséről nem tud semmit. — A mássalhangzón végződők, azonkivül, hogy csak *a, ä* raggal élnek (nem *n*-nel kezdővel is, Visnevszki szerint) nem mutatnak semmi különösebb sajátságot. A kemény mássalhangzók lágyítását ismerjük már. — Az egy *kil*-nek ezen dativusa : *kiline*, onnét van, hogy egész ragozásában *kil* helyett *kili* használtatik töül.

Ahlqvist két mintájában így van a dativus : *sirla* — *sirlana, pürt* — *pürtne ;* többes-szám : *sirlazane, pürtsäne.* Ez egyező Visnevszkivel, csakhogy ez nem különböztette meg a magashangú többesszámi *zäne, säne*-t a mélyhangú *zane, sane*-tól.

5.

Az accusativusról elég az, mit Elsögr. a 4. lapon mond : „Az accusativus semmiben nem különbözik a dativustól (hangbeli alakját értve), mind a két számban.“ Igazolják ezt a több forrásaink is. — Azonban a csuvas Evangeliumokban néhutt a többesi *-zama* és *zane*, a mint látszik, egymástól megkülönböztetve fordulnak elő : amaz dativust, emez accusativust jelentve. Ennek mibenvoltát máskor fogjuk vizsgálni.

---

*) Föltünő, hogy a határozottan mélyhangú szóhoz *zenä* végzetet teszen, holott mégis *jalzam*-ot ír, nem *jalzem*-et. Ez talán összefügg Regulynak egy észrevételével, hogy néha a szók végén a mélyhang átcsap magashangba.

6.

A két oroszúl írt csuvas grammatika az eddig tárgyaltuk casusokon kivül (nem tekintve a vocativust, mely természetesen egyenlő a nominativussal és szótővel) még csak instrumentalisról szólnak, egyéb viszonyításokat a postpositiókra hagyván. A mí dolgunkra nézve, miután most csak a grammatikai anyaggal akarunk megismerkedni, az nem igen teszen különbséget, hogy mi módon vannak ott a tények előadva és összerendezve, csak magokat a tényeket vehessük ki jól. Azonban czélszerű lesz, itt mindjárt az instrumentalis ismertetése után, néhány, egyenesen a névtő után állható postpositiókat is tárgyalni, melyeket Reguly és Ahlqvist ragozási mintáikba fölvettek.

Elsőgr.-nak az instrumentalisról tanítása ez (5. l.): „Az instrumentalis általában a nominativussal egyező, kivéve, hogy az ettől való megkülönböztetés végett, mind a két számban ezen postpositiók (szerinte: praepositiók) járulnak hozzá: *ba, bä,* némely neveknél pedig *pa, pä,* melyeknek oroszúl való jelentése: **co cъ** (= val, vel). Azonban némelykor *ba*, *bä*, *pa*, *pä* helyett használtatnak *bala*, *belä* (*bälä*) postpositiók, melyek ugyanazt jelentik, a mit *ba, bä, pa, pä.* Mely neveknél használtatnak *ba*, *bä* s mely neveknél meg *pa*, *pä*, azt a declinatiók schémája fogja mutatni." — Ebből azt értjük, hogy az instrumentalis *ba, pa* még *bä, pä* ragokkal készül, s hozzáértjük azt is, hogy *ba*, *pa* mélyhangú, *bä*, *pä* pedig magashangú nevekre szól, ha nem is találnánk az első declinatio schémájában csak *ba*, *pa* ragalakot fölhozva, a másodikéban pedig *bä*, *pä*-t (igaz, ezt is hozzátéve: vagy *ba, pa,* a mi föltűnő, de megmagyarázható). Hogy a *bala*, *belä* postpositio is használható (*ba, bä* helyett), ez (noha ilyesmit magyarázni nincs mostani föladatunkban) csak azért van, mert *ba*, *bä* a *bala*, *bälä*-ből megrövidült s így tulajdonkép ez ugyanaz, csak teljesebb épebb alakkal való. Már most csak a *p*-vel, vagy *b*-vel való ragnak (*ba, bä* vagy *pa, pä*), mikor állásáról kell néznünk, mit vehetni ki a declinatiók schémájából, melyre maga grammatikánk szerzője utal. — *Ba, bä* ragalak, a schéma szerint, először az önhangzón végződő neveket illeti; aztán a *v, l, m, r, n,* meg a második declinatióban *j* mássalhangzókon végződőket; egyéb mássalhangzókon végződőket mind csak *pa*, *pä*; ilyen mássalhangzókúl

állanak *t, d, z, s, k, h, p,* meg csak a második declinatióban fölhozva *ž, š, č* (különös, hogy *či* és *če* is). Hogy *t, k* s a több keményhangok után kemény *p*-vel való ragalak *(pa, pä)* áll, azt megértjük; de kissé különösnek találjuk, hogy az *d, z, ž* lágy hangok után is állhasson, ha ezek csakugyan lehetnek és maradhatnak a szó végén. Azonban a minták csak *jat, pit* szókat adják *(jatpa, pitpä)*, melyekből a lágyakra nézve nem itélhetünk. Még különösebb, hogy a többesi rag után (mely *m*-re végződvén az előbbiek szerint minden esetre csak *ba, bä*-t vehetne föl maga után), ha az az előbbi kemény hangzó miatt *s*-szel kezdődik, *pa, pä* ragot ír a schéma: *sam-pa, säm-pä* (ellenben: *zam-ba, zembä* vagy *zämbä).* Ez utóbbinak maga Elsőgr.-beli minták mondanak ellent, 8. l. *jat — jatsam-ba*, 12. *pit — pitsem-bä;* és csak a *kačče-zem-pa*-ban látjuk a *pa*-t, de még nagyobb csudalkozásunkra az egyesszámú *kačče-pa*-ban is. Az ilyenek — bátran mondhatjuk — nem egyebek, mint grammatikaírási pontatlanságok és összezavarások. — Megjegyezhető azonban a *ba, pa, bä, pä*-ragnak hangsúlyos volta mindenütt, a schémában is a ragozási példákban is.

Visnevszki nagy könnyű szerrel bánik el e casussal is. Képeztetik, azt mondja, *ba, bala* szótagok által. Se *bä*, se *pa*, *pä*-ről nem említ semmit; a ragozási mintákban is másképen accentuál, mint Elsőgr., így írván: *sirla'-ba, sirlaza'm-ba, ha'lïg-ba, ha'lïgzam-ba, ko'ʒ-ba, koʒzam-ba, kizi'n-ba, kizi'nzam-ba.* Említettük már, hogy csak is az *a* hangú többesi ragról tud: *zam* (nem *zäm).*

A Reguly jegyezte példáiban így mutatkozik az instrumentalis (sociatiativus-nak mondja, mi szintén lehet):

hola — holaba	*su'ro — suro'ba*
arʒurï — arʒurïbä *)	*pü'gö — pügöbä*
vibä — vibebä'	*tôra — tôraba*
šu — šu'ba	*kîme — kîmebä*
küdü' — küdü'bä	*onge — ongeba'.*
vora'k — vorakpa'	*šojta'n — šojtanba'*
hoda's — hodaspa'	*jal — jalba*

*) *Arzuriba*, azt jegyzi meg, szokatlan. Ez tehát a mélyhang a szó végén, különösen *e, i* hangok után magasba való átcsapásnak egy példája, milyennel Regulynál még többször fogunk találkozni.

oj — ojba	*ha'lih — halihpa*
kuzo'v — kuzovba'	*[kil — kilibä]*
ede'm — edembä'	*jalzam,* több. *jalzamba*
šuva'r — šuvarba'	*pürtsem* „ *pürtsembe.*

E szerint szintoly teljes számmal ismerjük meg a ragalakokat, mint Elsőgr.-ból : van *ba, bä, pa* és csak azért nincs *pä*, mert történet szerint kemény mássalhangzóra végződő magashangú szó nincs a ragozási minták között. A magashangú ragalaknak *ä* hangzója van, az egy *pürtsembe*-t kivéve, *pürtsembä* helyett. — A hangsúly nem volt mindenütt megjegyezve, a miért itt sem tehettük ki; túlnyomólag magát a ragot látszik illetni, mint Elsőgr.-ban; azonban van Visnevszkiféle hangoztatás is : *šu'ba, küdü'bä, suro'ba ;* Ahlqvistnál is ez : *sirla'ba.*

7.

a) A locativusi viszonyt, azaz bent-létel viszonyát a csuvas *ra, rä* valamint az evvel azonegy *da*, *dä* rag fejezi ki. Elsőgr. a 67. lapon a postpositiók egyszerű fölsorolásában csak a *da*-t (oroszúl у, tkp.-nál), meg a 68. lapon a *rä*-t (oroszúl въ во ban, -ben) említi meg; Visnevszki 59. l. *ra :* -ban, -ben; szlovarjában 87. l. *da* = -ban, -ben. Valamint másutt, úgy itt is két orosz grammatikaírónk nincs elég tekintettel a magas és mély hang szerint való kéthangúságra. — Már most az volna a kérdés, hogy mily hangzó után kell az *r*-rel kezdő, s mily után a *d*-vel kezdő ragalaknak állani? Erre nézve Reguly példái azt láttatják, hogy a *ra, rä* alak általánosabb használatú, mely nem csak valamennyi önhangzó után áll, hanem a mássalhangzók közül is csak a megelőző *r*-t engedi által kizárólagosan a *da, dä* ragalaknak : *šuvar-da'* ; *l, n* után akár az egyik, akár a másik alak van : *šojtan-da'* és *šojtanr-a'*, *jal-da'* és *jal-ra'*. Egyéb példái : *hola-ra, arǯuri-ra', vide-rä' (vidä'), šu-ra', küdü-rä', suro-ra', pügö-rä', tôre-ra' (tôra), kîme-rä', onge-ra', vorak-ra', hodaš-ra', oj-ra', kuzov-ra', edem-rä', halih-ra', kili-rä' (kil).* — A többes-számot Reguly más hasonjelentésű raggal (vagy csak ragalakkal?) írja : *jalzenǯä (jal), pürtsenǯä (pürt) ;* de Ahlqvist kiteszi itt is a *-ra, -rä*-t : *sirlazamra, pürtsämrä.* — Látható, hogy Reguly következetesen a ragot hangsúlyozza.

b) Az előbbi raggal alakilag egybetartozó a *ran, rän* és az evvel azonegy *dan, dän* rag, mely az elativusi és ablativusi vagyis

a -ból, -ből és -tól, -től-féle viszonyt kifejezi. Elsőgr. 67. l. a postpositiók között: *dan, rän;* Visnevszki 59. l. *dan, ran* (изъ = -ból, -ből). — Az *r*-rel vagy *d*-vel való alak alkalmazásáról Reguly szerint ugyanaz áll, mi a *ra, rä* vagy *da, dä* ragra nézve is; tehát csak *šuvarda'n*, meg *šojtandan* és *sojtan-ran, jal-dan* és *jal-ran*. A többi: *hola-ran, arzuri-ran, vide-ren (vidä), šu-ran, küdü-ren, suro-ran, pügören, tore-ran (tôra), kime-ren, onge-ran, vorak-ran, hodaš-ran, ojran, edem-ren, halih-ran,* mind a végszótagot (a ragot) hangsúlyozva. A többesszámban megint más raggal: *jalzenǯen, pürtsenǯen.* Feltűnő hogy a magashangú alakot *e*-vel (nem *ä*-vel) adja, épen úgy, mint a többesszámú *zam*-nak nem *zäm*-et, hanem *zem*-et állít ellenébe. Ahlqvist itt is *rän*-t ír, mely ragalakot Elsőgr.-ban is találánk: *pürt-rän* és *pürtsäm-rän.*

c) Reguly ragozási mintáiban van egy *alla, ellä* raggal készülő casus, melyet modalisnak nevez, de a mint előfordulásáról adott egy-két példából kitűnik, aligha helyesen. Ugyanis ezt: *ojalla pih* így adja vissza oroszúl: *k' polju smatri*, azaz: a *mező felé* nézz); *kuzovalla hodom* így: *v kuzov položil* = a *kuzovba* (néminemü *kosárba)* p. o. belétevém, helyezém; *šojtanalla kaj* = geh *zum teufel*. E szerint tiszta helyviszonyítást fejez ki e rag, meg pedig hová-kérdésre felelvén. Maga pedig a rag nem egyéb, mint azon *ala*, melyet Visnevszki is 59. lapon *ra* mellett hoz föl, mind a kettőt orosz въ val magyarázván, (ала и ра въ), a mit úgy kell érteni, hogy *ala* = въ mely accusativussal áll (azaz = -ba, -be), *ra* meg = въ, mely orosz úgyevezett praepositionalis vagy locativussal áll (azaz = -ban, -ben). Reguly azonban nem valamennyi mintájában hozza föl e casust; a található példák ezek:

hola — holalla'	*šu — šuvalla'*
arǯurï — arzurïlla	*küdü — küdüvellä'*
vïdä — vïdellä	*tôra — tôrella'*
vorak — voraga'lle	*šuvar — šuvara'lla*
oj — ojalla'	*šojtan — šojtanalla*
kuzov — kuzovalla'	*jal — jalalla'*

Ezekből a ragnak a névtőhez miképen hozzájárulására nézve legalább annyi tűnik ki, hogy az a tőnek *a, ï, ä* végönhangzóji után elveszti kezdő önhangzóját (mert *videllä*, *torella*-t így kell taglalni;

viďe-llä, *tôre-lla*, minthogy p. o. a *ra*, *ran* ragok előtt is *vidä*, *tôra* helyébe *viďe*, *tôre* lépnek. Lásd fentebb **a.** és **b.** alatt). Az *u*, *ü* végönhangzók, úgy mint Regulynál a dativusi rag előtt (fentebb **4.** alatt), *uv*, *üv*-vé lesznek. A névtő végmássalhangzója végre a lehető lágyulásán kivül más változást nem szenved az önhangzóval kezdő rag előtt : *vorak* — *voragalle*. Különös, hogy e példában Reguly eltér kicsit mind a rag egyébként való alakjától, mind annak a végén való hangoztatásától, mely a néhány több példa szerint legalább valószinűnek látszik, és Visnevszki adta hangsúlyozásával *(ala')* is megegyezik. — A többesszámról Reguly nem ád példát. — Hogy a ragot kettős *ll*-lel ejtik, azt mégis inkább Regulynak hihetjük el, mintsem Visnevszkinek, hogy egy *l*-lel, minthogy ez, a mint már láttuk, néha még nagyobb csekélységekkel sem gondol.

d) és **e)**. A *ra*, *rä* locativusi rag, meg *ran*, *rän* elativusi rag helyett Reguly a többes számban egy, úgy látszik, *enʒä*, *enʒen* ragot ír; Ahlqvist azonban ezt locativus és delocativus név alatt ama ragok *(ra, ran)* mellett veszi föl ragozási schémájába. Reguly példái: *jalzenʒä*, *jalzenʒen*, *pürtsenʒä*, *pürtsenʒen* (névtő : *jal*, *pürt*, több. *jalzam*, *pürtsem*). Ahlqvist: *sirlanïnče*, *pürdinče*; több. *sirlazamïnče*, *pürtsäminče*; meg delocativus : *sirlanïnčen*, *pürdinčen*; több. *sirlazamïnčen*, *pürtsäminčen*. Azonban, ha ezen alakokat szorosabban szemügyre veszszük, kérdést tehetünk, vajjon valóban *enʒä*, *enʒen* vagy *ïnče*, *inče*, *ïnčen*, *inčen*-e a ragok, vagy pedig csak *ʒä*, *ʒen* vagy *če*, *čen*, melyek a genitivusi raghoz függöttek? Az utóbbi nézet előttem nagyon valószinű, különösen hogy Ahlqvist *sïrla*-hoz nem úgy teszi a ragot, hogy p. o. *sirlanče*, *sirlančen* lenne, hanem a *sirla* tőhez közvetlenül hozzájárul egy a raghoz nem tartozó *n*; genitivusa pedig *sirlanïn*, úgy, hogyha ezt veszszük első résznek és csak a *če*, *čen*-t ragnak, mind a két *n* tökéletesen meg van magyarázva. *Pürt*-nek genitivusa *pürdin*, mihez *če*, *čen* járulván lesz *pürdinčen*. A többes számban hasonlóképen : *sirlazamïn-če*, *sirlazamïn-čen*, *pürtsämin-če*, *pürtsämin-čen*. Regulynál a többesszámú *jalzam*, *pürtsem*-nek genitivusa : *jalzen*, *pürtsen*; ezekhez járulván *ʒä*, *ʒen*, leszen *jalzen-ʒä*, *pürtsen-ʒä*, meg *jalzen-ʒen*, *pürtsen-ʒen*. Ha nem csalódunk e nézetünkben, a *ʒä* vagy *če*, *ʒen* vagy *čen* volnának nem közvetlen a névtőhez (hanem genitivushoz) járuló postpositiók, melyek önhangzójuknál fogva még át sem hasonultak. Így nem is tartoznának egy sorba a casusragokkal. — Se Elsőgr., se Visnevszki nem hoznak föl a

postpositiók között a megemlítettük két ragunkkal egybevehetőt, ha csak Visnevszkinél (59. l.) ez : *inče* (v. *jinče?*) = въ (lehet : *-ban, -ben*, lehet *-ba, -be*) nem tartozik ide, a mit ilyen alakból, milyen : *pürdinče* könnyen elvonhatott magának. — V. ö. azonban alantabb *8.* alatt, a 3-dik személyragról.

f) Ahlquist ragozási két mintájában van még casusúl fölhozva egy terminativus, mely *čen* raggal alakúl, ez közvetlenül a névtőhöz járulván : *sirla* — *sirlačen*, több. *sirlazamčen*; *pürt* — *pürtčen*, több. *pürtsämčen*. A rag jelentése = magy. *-ig*.

8.

Az altaji nyelvek egyik sajátsága a birtokos személyragok használata, s e sajátság különben tökéletesen ki van fejlődve és erősen él a török nyelvek csoportjában, melynek a csuvas nyelvet is bármilyen állású egyik ágának kell tekintenünk. Legnagyobb csudálkozásunkra lehet tehát, ha se Elsőgr.-ban, se Visnevszkinél e sajátságról a legkisebb tanítást sem találjuk, mintha annak épen semmi nyoma nem volna a csuvas nyelvben. Azonban szorosabban kutatva, találunk ily nyomot e két grammatikában is, noha szerzőji, alkalmasint mert e jelenségnek mivoltát föl nem fogták volt, semmit nem szólnak róla. Ugyanis Elsőgr. főnévlajstromában többször két szó együtt is van kitéve, melyeknek másodika az első által meghatároztatván, a 3-dik személyi birtokosraggal van, a mint ugyane szónak magábanállólag a nélkül előfordultával világosan kitűnik. P. o. 19. *ora toban-e* talp (szószerint : láb talpa, *toban*), 14. l. *olma iväs-i* almafa (alma fája, *iväs*), 27. l. *hapha jobi* kapuoszlop (kapu oszlopa, *joba*), 28. l. *vot possi* üszök (tűz feje; *poš* fej), *vot hilgäm-i* tűz szikrája; 33. l. *šiv tübe* víz feneke (*tüb* fenék). Ezenkivül a 15. lapon ezt: te atyád, atyja — így adja : *sanän aǯu, onän aššе* (pedig atya nála : *attä*, a mely tőalaknak a második és harmadik személy birtokosragja által végén elváltozását láthatjuk az *aǯu*, *aššе* alakokban). Végre azon névmás, mely magy. *mag-am*, *mag-ad*, *mag-a, mag-unk*, *mag-atok, mag-ok*-nak felel meg, legszebben fentartotta, úgyszólván az egész birtokosragozást.

A 43. lapon adja ezeket Elsőgr. így :

1. szem.	*abe ham*	szó szerint :	én magam
	abir hamär	„ „	mí magunk

2. szem. *aze hu* szó szerint : te magad
azir hvïr „ „ ti magatok.

Visnevszkinél is találjuk 26. l. *ham* magam, *hamïr* magunk; *huva* vagy *hu*, több. *huvazam* azonban, orosz самъ (ipse)-vel fordítva, nyilván ezt akarják jelenteni : *maga, magok.* Az ezekben alapúl szolgáló névtő akármilyen is, a személyragok, még pedig birtokos személyragok tisztán szemünkbe tűnnek. Ezenkivül van még Visnevszkinek a declinatiók előtt egy különös jegyzete (7. lapon) : „Ezen nevek : *ača* gyermek, *ïvïl* fiú, filius, *hir* leány, filia, *ora* láb, *poš* fej, *pilik* hátgerincz vége (derék) fölvesznek a vocativusban egy fölös *m*-et, p. o. *ačam* gyermekcse (sic!), *hirim* leányka, *posim* fejecske, *oram* lábacska; szintén kicsinyítők is.“ Ez furcsa félreértés. Tudjuk, hogy magyarúl alig szólítunk meg valakit csupa viszony-nevezéssel vagy czímszóval a nélkül, hogy a magunk ő hozzá való különösen barátságos vagy tisztelet-megadó viszonyát az 1. szem. birtokosraggal meg ne jelölnők, és az amice! freund! épenséggel nem lehet másképen magyarúl, mint így : *barátom!* (v. ö. fiam, apám, anyám, öcsém, uram, komám! stb.). Így van ez a törökségben, hová a csuvas nyelv is tartozik. Nem lehet itt *oghul*, *dost!* hanem kell okvetlenül *oghlum*, *dostum!* = fiam, barátom! (V. ö. *sultanïm*, *begim*, *kardašïm!* stb.). Söt a jakutban *aghabït* (szószerint: *atyánk)* pap-ot jelent, s megint ragozható szó; mi csak úgy lehetett, hogy nem *atya*, hanem *atyánk*-kal szólítják papjokat, míg az orosz egyszerűen *otec* (atya)-nak szólítja. Ezeket tekintve nem kételkedhetünk, hogy a vocativusban használt *ačam*, *hirim*, *ïvïlïm* csak azt teszik : gyermekem, leányom, fiam ; s miután ily megszólítások többnyire némi kedves nyájassággal is ejtetnek, Visnevszki csak ezt fogván föl, az oroszban kicsinyítő szóalakkal akarta kifejezni, és ki is fejezhette, possessiv névmás nélkül. A *posim*, *oram* kell, hogy szintén a birtokosrag félreismeréséből jutottak legyen jegyzetébe, miután egy *m* kicsinyítő képző nincs a törökségben. — Azonban mind Visnevszkinek félreértését, mind az egész birtokosragozásnak a csuvasban mennyire megmaradtát világosan mutatja Reguly, ki az abbeli jelenségeket tüzetesen följegyezte.

Reguly a birtokosraggal való neveket „attributive nomina“-nak nevezi, mit nem bánunk, és az alapnév véghangzója szerint osztja el példáit így :

1) Hangsúlyos önhangzón végződő nevek :

	1. sz.	2. sz.	3. sz.
opška' férj	*opškam*	*opšku*	*opški*
vidä' istálló	*viꝺäm*	*viꝺu*	*viꝺi*
humbu' hólyag	*humbuvem* v. *humbum*	*humbuvu*	*humbuvi*
küdü' nyáj	*küdüvem* v. *küdüm*	*küdüvü*	*küdüvi*
surasi' kulcs	*surasim*	*surasu'*	*surasije*

2) Hangsúlytalan önhangzón végződő nevek :

	1. sz.	2. sz.	3. sz.
a'la kéz	*a'lem*	*allu'*	*alli'*
a'da csizma	*a'dïm*	*attu*	*atti*
šu'mu csont	*šumum*	*šummu*	*šummi*
sü'zö kés	*süzüm*	*süssü*	*süssi*
ki'me hajó	*kimem*	*kimmü*	*kimmi*

3) Mássalhangzón végződő nevek :

	1. sz.	2. sz.	3. sz.
hora'n kazán	*hora'nïm*	*hora'nu* v. *horanu'*	*hora'ne*
kil ház	*kilem*	*kilu*	*kile*
hüm —	*hümüm* v. *hümem*	*hümü*	*hüme*
oj mező	*ojem*	*oju*	*oje*
a'lïk ajtó	*alige'm*	*aligu*	*alige*
poš fej	*po'zem*	*po'ǯu*	*po'ze*
hoda'š zacskó	*hoda'zem*	*hodassu*	*hodȧ'ze*
tavraš szerszám, holmi	*tavražem*	*tavražu*	*tavražu(?)*
šehli'č	*šehliǯem*	*šehliǯu*	*šehliǯe*
nuhre'b pincze	*nuhre'bem*	*nuhrebu*	*nuhrebe*
pürt szoba	*pürꝺüm*	*pürdü*	*pürǯe* (*pürdže*)
ud ló	*u'dem*	*udu*	*u'ǯe*(*udže*)

4) Kivételek :

	1. sz.	2. sz.	3. sz.
agaj — v. *agi* néne	*agajim* / *agim*	*aguvu* / *agu*	*ageže* / *a'geš*

	1. sz.	2. sz.	3. sz.
abaj —	*abajem* —	*abuvu* —	*ameǯe'*
v. *abi* anya	*abim*	*abu*	*a'meš*
attäj	*attam*	*azuvu*	*a'še*
v. *atti'* atya	*attim*	*azu*	
muǯej	*muǯejem*	*muǯuvu*	*muǯeže*
v. *muǯi* nagy bátya	*muǯim*	*muǯu*	*muǯeš*
kru vő(-legény)	*kruvem*	*kruvu*	*kruže*
	v. *krum*		v. *kruš*
koki' nagy bátya	*koki'*	*koku'*	*ko'keš*
			v. *kokeže*
hon ipa	*honim*	*honu*	*hone*

Ezenkivül Reguly az így ragozott szók viszony-ragozására ád legalább több casusra szóló példákat, melyeknek egynémely eltérései különösen a 2-dik és 3. személyrag alakbeli mivoltának megismerésére nézve fontosak. Találjuk nála ezeket :

okša pénz

nom.	*okša'm* pénzem,	*okšu'* pénzed,	*okši'*
dat.	*okšama'*	*okšuna'*	*okšine'*
abl.	*okšamera'n*	*okšunda'n*	*okšinǯe'n*

vidä' istálló

nom.	*viδä'm* istállóm,	*viδu'* istállód,	*viδi'* istállója
loc.	*videmrä*	*vidundä'*	*vidinǯe*
dat.	*videmä*	*viduna'*	*vidinä*
abl.	*videmren*	*vidundan*	*vidinǯen*

küdü nyáj

nom.	*küdüm* nyájam	*küdüvü* nyájad	*küdü've* nyája
loc.	*küdümrä*	*küdündä* v.	*küdünǯe* v.
		küdüvündä	*küdüvinǯe*
dat.	*küdümä*	*küdüvünä*	*küdüvne*

surassi' kulcs

nom.	*surassim* kulcsom,	*surassu* kulcsod,	*surassi'je* kulcsa
loc.	*surassimra*	*surassunda*	*surassinǯe*
dat.	*surassima*	*surassuna*	*surassine*

isli'k sapka

nom.	*isli'gem* sapkám	*isli'gü* sapkád	*isli'ge* sapkája
loc.	*isligemrä*	*isligündä* *)	*isligenǯä**)
dat.	*islikmä'*	*isligünä* v. *islikü'nä*	*isliknе'*

pürt szoba

nom.	*pürdüm* szobám,	*pürdü* szobád,	*pürǯe* szobája
loc.	*pürdümrä'*	*pürdündä* v. *pürdüre*	*pürdinǯe*
dat.	*pürdümä* v. *pürtmä'*	*pürtnä* ritkán : *pürdünä*	*pürtnä* (*pürťnä* ritkán)
abl.	*pürdümrän*	*pürdündän*	*pürdinǯen*

hoda's zacskó

nom.	*hoda'zem* zacskóm,	*hodassu'* zacskó,	*hodaze'* zacskója
loc.	*hodazemra*	*hodassunda*	*hodasinǯe*
dat.	*hodasma*	*hodassuna*	*hodassine*

hora'n katlan

nom.	*kora'nem* katlanom,	*hora'nu* katlanod,	*hora'ne* katlana
loc.	*horanemra*	*horanunda*	*horanenǯe*
dat.	*horanma'*	*horanna'*	*horannä*

oj mező, *totter* kendő, törülő rongy

nom:	*ojem* mezőm, *tottere'm* kendőm	*o'ju* meződ, *totteru'* kendőd,	*o'je* mezeje *tottere'* kendője
dat.	*ojema'* *totterma*	*ojna'* *tottruna*	*ojne'* *tottrine*

ko'kel pastétom

nom.	*kokele'm* pastétomom,	*kokelu'* pastétomod, v. *koklu'*	*kokele'* pastétoma
dat.	*kokelma'*	*koklura'*	*koklinä'*

la'gom — —, *soben* sappan

nom.	*lagomem* *sobenem* szappanom,	*lagomu* *sobenu* szappanod,	*lagome* *sobene* szappana

---

*) Csak íráshibából : *isligünda*, *isligenǯa*.

dat.	*lagomma'*	*logomna'*	*lagomnä'*
	sobenma'	*sobenna*	*sobennä*
	jal falu		
nom.	*ja'lem* falvam,	*ja'lu* falvad,	*jale* falva
dat.	*jalema*	*jalna*	*jälnä* (sic)
abl.	*jalemran* (kevéssé használt)	*jalundan*	*jalinʒen*
	ul v. *uvel* fiu		
nom.	*u'lem* fiam,	*ulu* fiad,	*ule* fia
gen.	*u'lemen*	*uluven*	*ulin*

Mielőtt az imént közlött anyagot közelebbről tekintenők, azon kérdésre kell felelnünk, melyet figyelmes magyar olvasónkban, szeme elé tartván magyar birtokos-ragozását, bizonyára támad : hol vannak már a többesszámú birtokost kifejező csuvas ragosalakok? Egyszerű és egyenes feleletünk ez : ezek már nincsenek meg; Reguly sem jegyezhetett föl ilyeneket, és itt-ott előforduló példamondatokban világosan mutatja, hogy a csuvas nyelv már nem ismeri, használván a csupa birtokosrag nélkül való névszót, mely elé az önálló személynévmás genitivus-possessivusa áll, így : *pirin sir* mí földünk (tulajdonképen : *min föld; min* ebben : *min* magunk, v. ö. *ten* magad stb.; mintha a törökben mondatnék : *bizim jer*, vagy keleti-török *bizning jir*, e helyett : *bizim jerimiz*, *bizning jirimiz*); *sirin sir* tí földetek (tkp. *tin föld;* tör. *sizin jer*, *sizning jir* e helyett : *sizin jeriniz, sizning jiringiz*). — De maga az egyesszámú birtokosragok használata is már szerfelett megritkúlt, és helyettök szintén csak a *man*, *san*, *on* elől álló genitivus-possessivusok járnak, s csak ez lehet az oka, hogy se Elsőgr. se Visnevszki nem szólnak a birtokos-ragozásról, melyet, ha az még úgy közönségesen és szükségképen használtatnék, mint a magyarban vagy törökben, semmiképen nem hagyhatnak vala megemlítetlenül. A dolog ígyállása Regulyn kivül a kezünknél levő egykét csuvas textusból is kiviláglik, p. o. egy e század elején, 1803-ban kelt csuvas-orosz kátéból, s az evangeliumok 1820-ban kelt csuvas fordításából. Leginkább, a mint látszik, még az egyesszámú 3-dik birtokosrag használtatik : *tora ivïl-e* isten fia; *hujin aše-ba, maga atyjával* (mintegy : *önnön atyjával*, tör. *kendinin*

atasï bile) stb. — Ámde, hogy az *unk*, *tok*, *jok* ragjaink megfelelőji is megvoltak valaha a csuvasban, azt nemcsak e nyelvnek egyébként való általános török jelleméből, nemcsak az egyesszámi ragoknak megfelelő többesszámi párjaik nélkül nem lehetéséből következtethetjük, hanem a fentebb már említett *magunk*, *magatok*-ot jelentő csuvas alakokból *(hamïr, hvïr)* még szemünkkel is látjuk. Ezen alakok még gyakrabban használtatnak, és az oroszból fordítók velök épen egy az orosztól kirívólag idegen csuvas nyelvsajátságot tartottak meg. A *mïr* rag = török *mïz*, a mint általában a csuvas szeret *r*-t a török *z*, *s*-nek ellenébe állítani. Reguly is csak ezeket ismeri *(hamer, huzamer* — nem *huver)*, meg néhány számnév és névmás ily raggal való alakjait *(iksemir, hajberzemir* v. ö. alantabb ***10, c.*** és ***11, i,*** 2. alatt). — Közönséges használatú több esszámú birtokos-ragokat, melyek közül különösen az *unk*-at jelentőnek mindenesetre *mer*-nek, a *tok*-ot jelentőnek *er*-nek kellene hangzania, Reguly sem ismer; s ha tehát az egyesszámú birtokos ragozás-mellett az egyik példának többesét is adja :

vidä : 1. sz. *videmzem* — 2. sz. *viduzem* — 3. sz. *vidizem*

ez nem jelenthet egyebet, mint : két-három, szóval egynél több istállóm, -ód, -ója, azaz : istállóim, -óid, -óji ; tehát nem a birtokos, hanem a birtoknak több voltát kell rajta érteni.

Immáran magokat a csuvas birtokos személyragokat tekintve, a fentebb közlött elég sok példa szerint úgy látjuk, hogy az első személy ragja *m*, hangsúlyos végönhangzóhoz ennek minden változása nélkül járul, kivéve az *u*, *ü*- végüeket, melyek *uv*, *üv*-vé válhatván épen úgy mint mássalhangzóvégüek vehetik föl a ragot : *humbu — humbum* vagy *humbuvem*, *küdü — küdüm*, v. *küdüvem*, *kru — krum* v. *kruvem*. Hangsúlytalan önhangzó azonban az *m* előtt, ha gyengülhet, gyengül, épen olyképen miképen a genitivusi *n* rag előtt (l. fentebb ***3.*** alatt) : *a* lesz *e* vagy *ï* ; *ö* lesz *ü* ; *u*, *ü*, *e* többé nem gyengülhetnek ; *o*-ra nincs példa és a fentebbi genitivusi példa szerint *(suro — suron)* azt hihetjük, hogy talán *surom* lesz, és nem *surum*. Mássalhangzón végződő nevekhez az *m* segédönhangzóval járul, mely általában *e* mind mélyhangúlag mind magashangúlag ; csak megelőző *ü* hang után lehet *ü* is : *hüm-em* vagy *hüm-üm*, *pürd-üm* ; *horan-ïm*-ot későbben *horan-em*-nak találjuk írva ; a *hon-im*, *att-im*-beli *i* az előtte való mássalhangzóban lappangó *j*-hangúság miatt keletkezett. Ezen *em*

(üm) ragalak előtt magától értetik, hogy kemény végmássalhangzók lágygyá lesznek; kivételnek csak *attim* látszik, alkalmasint a kettős mássalhangzó miatt, v. ö. *3)* alatt *pügö* genitivusát : *pükkün* vagy *pügün*. *Koki'* nem kivétel, hanam ragtalan alak, épen úgy, mint *abaj*, melyet Visnevszki ily fordítással hoz föl szlovarjában : *mat moja* (anyám) : most látjuk, hogy ragos alakja *abajem* vagy *abim*. — A viszonyragok az így *m*-mel ragozott nevekhez épen úgy járulnak, mint más *m*-végű nevekhez; csak az egy *okšame-ran* (és nem : *okšam-ran*)-ra kell figyelmeztetnünk, valamint arra, hogy a dativusi *a*, *ä* rag járulván hozzá, a csak segédhangzóúl volt *e*, *ü* megint elveszhet, megszünvén akkor az alapnév végmássalhangzójának lágyítása is : *islik-m-ä'* (nem *isligmä*), *pürt-m-ä*, *horan-m-a'*, *totter-m-a*, *kokel-m-a'*, *lagom-m-a'*, *soben-m-a'*, *hodas-m-a* (nem *hodazma*); azonban : *oj-em-a'*, *jal-em-a*. A mint látszik, többnyire az *a*, *ä* dativusi ragra eső hangsúly az, a mi a személyrag segédhangzójának kihagyását okozza.

A 2-dik személy ragjáúl első tekintetre *u* és magashangúlag *ü* tünik elönkbe : *küdüv-ü*, *süss-ü*, *hüm-ü*, *pürd-ü*, *islig-ü*, a melyek mellett feltünö, hogy egy különben határozottan magashangú szó: *vidä* mégis *u*-val (nem *ü*-vel) ragoztatik, a mely *u* oly erősen megmarad, hogy utána a casusvégzetek is a mélyhangúságba átcsapnak. Ezen *u*, *ü* rag minden a névszó végén való önhangzót elenyésztet és annak helyébe lép, kivéve megint az *u*, *ü* végüeket, melyek *uv*, *üv*-ön és így mássalhangzón végződők lesznek; még pedig a hangsúlyos végönhangzókat egyéb változás nélkül, a hangsúlytalanokat azonban csak úgy enyészteti el, hogy az előtte való mássalhangzó, némi hangzásbeli egyensúly helyreállítása végett, megkettőztessék, ha lehet, kemény mássalhangzóképen : *ada* — *att-u*, *süzö* — *süss-ü* *). Mássalhangzón végződő nevekhez *u*, *ü* ragunk, netaláni keményeк lágyúlásán kivül, egyéb változás nélkül járul. Csak egy példában kettöztetik a mássalhangzó : *hodas* — *hodass-u* (nem *hodaz-u*). — Sajátságos azonban az *u*, *ü* 2-dik birtokosrag viszonyragozása : mássalhangzón kezdő rag előtt is, milyen *da*, *dan*, mely különben (lásd fentebb *7. a.* és *b.* alatt) legegyszerübben csatlódik a végenvaló önhangzóhoz, az *u*, *ü* helyett *un*, *ün* lesz : *vidun-da*, *vidun-dan*, *küdü-*

---

*) V. ö. fentebb 4) alatt a *tora*, *suro*, *pügö*, *kime* szóknak Reguly szerint való dativusaikat.

vün-dä, isligün-dä, horanun-da stb. Ebben csak azt ismerhetjük meg, hogy tulajdonképen ez a 2-dik birtokos ragnak épebb alakja, mely, a mint másutt is tapasztaljuk, a szó közepén jobban meg volt óva az elkopástól. Tehát *horan-un*, *islig-ün* az igazi ragos alak, mely a *da, dan* rag előtt épen úgy tünik föl, mint akármely más, *n*-en végződő névszó, p. o. *šojtan*, *šojtan-da, šojtan-dan.* Továbbá ezen dativusi alakokat tekintve : *küdüvünä*, *viduna*, *isligünä*, *tottruna* stb., ezékben is az *n* a személyraghoz tartozik, mert különben az *u, ü*-végü nevek közönséges ragozása szerint *-uva, -üvä*-re végződnének, és megint ezekben : *lagom-na szoben-na* a személyrag egészen eltünt volna, ha így nem kellene taglalni: *lagom-n-a*, *soben-n-a ;* szintígy : *oj-n-a, horan-n-a.* Ezek a *lagom-m-a*, *totter-m-a*, *horan-m-a*, *islik-m-ä, pürt-m-ä, hodas-m-a* első személyraggal való dativusok tökéletes hasonmásai. Van *pürt-n-ä* és *pürd-ün-ä,* mint *pürt-m-ä* mellett *pürdüm-ä.* Másképen rövidülnek : *tottr-un-a*, *kokl-un-a.* — Azonban, a mint a második személy ragja, nem levén utána más rag, *un*, *ün* épebb alakjából bármilyen hang-fejlődés következtében, melyet itt magyarázni nincs föladatunkban, *u, ü*-vé válhatott: úgy ezen rövidebb ragalak már casusragok előtt is, a második személyt eléggé kifejezőnek éreztetvén, nem különben, mint közönséges ragtalan névszók vég *u, ü*-je kezd állani; innen a *pürdündä* mellett előforduló *pürd-ü-re,* és *ul-u* (fiad) genitivusa: *ul-uv-en,* meg a Kátéban előforduló *abua,* azaz *ab-uv-a* (anyádnak, anyádat; *ab-u* anyad) és *aʒ-ua*, azaz *aʒ-uv-a* (atyádnak, atyádat; *aʒ-u* atyád); sőt a többesszámú *vidu-zem* is ideszámítható. V. ö. *šu* víz — *šuven*, *šuva ; küdü* nyáj — *küdüven, küdüvä, küdürä.*

A 3-dik személy birtokosragjának, ha nincs utána egyéb rag, ha tehát nominativusban van, először mássalhangzók után ezen alakját látjuk : *e*, p. o. *horan-e, hüm-e*, *hodaz-e*, a kemény mássalhangzóknak szokott lágyításával. De már az, hogy ezen *e* a megelőző *d, t*-t sziszegővé teszi *(ud — uʒe, pürt — pürd-e — pürʒe)* gyaníttatja velünk ugyanezen *e*-ben valamely *i* vagy *j*-hangúságnak lappangását, mely világosabban ki is tünik abban, hogy önhangzók után a ragnak alakja *i*, még pedig magashangúsággal, a mi különben is a szó végén lappangó *j*-nek hatása : *opška — opški, humbuv-i, küdüv-i* (későbben így van írva : *küdüv-e),* sőt hangsúlyos *i* után egyenesen *je : surassi-je.* S ebből meg is magyarázhatjuk, csupa csuvas analogiából indúlva ki, az *opški*-féle ragos alaknak hogylettét. Ugyanis

a mint *abaj*, *agaj*, *attäj* lehettek ezekké : *abi*, *agi*, *atti*, úgy *opškaj* (ebből : *opška-je)* lett *opšk-i* [1]. S immár azirânt is tehetünk kérdést, hogy az *uǯe*, *pürǯe*-t nem kell-e etymologicébb így írni : *udže*, *pürd-že* (ezekből : *ud-je*, *pürd-je)*? — A hangsúlytalan önhangzón végződő nevek után, az *i* rag e hangzók helyébe lépvén, az előttük való mássalhangzók kettőztetnek, úgy mint a második személyrag előtt, a miért is aligha szabad másképen tekinteni itt e jelenséget, mint ott a második személyragnál. — — A 3-dik személyrag után még casusragokkal való alakok közül, legelőbb a dativusokat kell szemügyre vennünk : *vid-inä*, *küdüv-ne*, *islik-ňe*, *pürt-nä* vagy *pürč-nä*, *horan-ňä*, *oj-ňe*, *tottr-iňe*, *kokl-iňä*, *lagom-ňä*, *szoben-ňä*. A fentebb a második személyrag *una*, *ünä (na*, *nä)* dativusi végzetéről mondottak után, már alig fogunk kételkedni, hogy itt is az *n*-t még a ragnak épebb alakjához tartozó, mely e szerint *in (jen)* volna. A különbség csak az, hogy az *i* vagyis az alatta lappangó *j* hang az *n*-re is hat, hogy ez többnyire *ň* lesz s így a végrag magashangúságát is magával hozza. E hatás legerősebben működött visszafelé is *jäl-ň-ä*-ben, ha csak nem íráshiba e helyet : *jal-ň-ä*. Különösen érdekes *pürč-nä*, mely jobban illik *pürǯe*-hez, mint *pürt-nä*, melyben a *j*-nek hatása elmaradt (*pürt-n-ä* ebből *pürd-in-ä* = *pürd-jen-ä)* [2]; a kemény *č* azonban úgy van, mint *pürt-m-ä*-ben *pürd-üm-ä* mellett a kemény *t*. Az *i (je)*-nek az *in (jen)* teljesebb ragalakból kiszorítása egyébiránt, úgy hogy csak *n* (*ň*) marad (egyik ok, miért ezt a raghoz tartozónak kell tartanunk), leginkább a második személyrag *un*, *ün* ily rövidítéséhez hasonlóképen megy végbe : nem történik p. o. *tottr-iň-e*, *kokl-iň-ä*-ben, valamint nem *tottr-un-a*, *kokl-un-a*-ban, ellenben: *totter-m-a*, *kokel-m-a*; azonban *islik-ň-e*, de *islik-ün-ä* és másrészről *islik-m-ä*. Még nagyobb összeszorítás van ebben : *surassi-je* — dat. *surassi-n-e* (vagy *surass-in-ä*, mert az egész *-ije-* helyett való az *i*, a milyen különben az *vid-in-ä* is vagyis általában az önhangzón végződő nevek *i*-ragos alakjai). Föltünő még *hodassine* (nem *hodazine*, vagy *hodasňe*, v. ö. *hodas-ma)*. — A genitivusra egy példa van : *ul-e* — *ul-in*, mely alakot vagy a 2-dik személynek genitivusa : *uluven* szerint, mint *i* végü névszó (mert az *e* itt *i*-vé lesz, v. ö.

---

[1] Egy magyar analogiát lálhatunk ebben : *kér-i*, ebből : **kér-je*, a megfelelő *lát-ja* szerint, mely maga is tájnyelven lesz : *lát-i*.

[2] Valamint elmarad a magyar *fizet-jük*-ben is, de megvan az e heyett használtató székely *fizes-sük*-ben (indicativus).

totter-e — dativusa *tottr-ine*) közönséges genitivusát kell fölfognunk, vagy pedig az 1. szem. genitivusa *ulemen* szerint, *ul-in-en*-böl rövidültnek keil tekintenünk (tkp. *ulin-n*). Emez valószinübbnek tetszik. — A locativus és ablativus a harmadik személyrag után, és épen csak ez után, a mint látszik, Regulynál *nǯä* (*nǯe*) és *nǯen* raggal képeztetik, és ez erösen emlékeztet azon *enǯä*, *enǯen* locativusi és ablativusi ragokra, melyeket Reguly a közönséges nevek többes-számában ad (lásd fentebb **7, d.** és **e.** alatt), s melyeket mí ugyanott, mint a genitivusi *n* raghoz csatolt *ǯä* (*ǯe*) és *ǯen* ragokat fogtunk föl, mire különösen Ahlqvist adta e forma indított: *sirlanïnče*, *sirlanïnčen*. És csakugyan a 3. személyraggal való ezen formákban: *vidinǯe*, *hodasinǯe*, *küdüvinǯe* vagy *küdünǯe*, *pürdinǯe* (stb. -*ǯen* raggal hasonlóképen) a *vidin*, *hodasin*, *küdüvin* (összevonva: *küdün*) *pürdin*-t *ulin*-hoz hasonlóképen készült genitivusoknak nézhetnök, melyekhez meg *ǯe* locativusi (és *ǯen* ablativusi) rag csatlódott volna hozzá. Azonban itt erösen tolódik elé egy másik nézet, melyet eddig tapasztalt némely csuvas hangtani jelenségekkel is támogathatunk. Az elsö és második személyrag után a különben alakszerint is egyeredetü *) *ra* és *da* (*rä*, *dä*, meg ablativusban *ran* és *dan*; *rän*, *ren* és *dän*) ragalakok vannak; valóban furcsa volna, hogy csak a harmadik személyrag után más rag legyen. Ha azonban ezt nem téve föl, azt kérdezzük, hogy alakúlhatott ugyanazon *ra*, *da* stb. raggal a 3. szem. locativusa, úgy látjuk, hogy a 3. szem. épebb *in* ragja után, a mint a második személybeli *un*, *ün* után is, elöször is a *d*-vel kezdö locativusragnak kell vala állania; továbbá pedig, minthogy a 3. személyrag *i* és *j*-hangúsága a következö ragra magashangosítólag hat, csak *dä* állhat vala: így lennének *vidin-dä*, *hodasin-dä*-féle alakok; végre még hozzávéve, hogy a harmadik személyrag *n*-je további ragok elött rendesen jésítettnek (ṅ) mutatkozik, szintén az elötte való *i-j*-hangúság miatt, könnyen megfoghatjuk már, hogy ez a közvetlen azon ṅ-*nel* érintkezö *d*-re sem maradhatott hatás nélkül, hanem ugyancsak -*inďä*, azaz *indjä*-vé alakulván át az *iṅdä*, az megint csak úgy lett *inǯä*, mint *pürdje* lett *pürǯe*, *ud-je* *uǯe* (Reguly többször *inǯe*-t ír, de *inǯä*-t is: *isligenǯä*, valamint *rän* és *ren*, a dativusban *e* és *ä*; normalisabbnak tetszik az *ä*-vel való alak). Ha tehát nem csalódunk, a

*) Ennek fejtegetése nem ide tartozik; különben már eléggé meggyözö a *ra* és *da* ragnak 7, a) látható azonos elöfordulása.

harmadik személyrag után való locativusi rag nem egyéb mint *dä*, csak hangilag elváltozva *ǯä (ǯe)*, s következőképen az ablativusi *ǯen* nem egyéb, mint *dän;* az előtte való *n* pedig a személyraghoz tartozó: *in.* Még másutt is fogunk a csuvas nyelvalakok terén a *ǯ*, *č*-nek *d*, *t*-ből keletkeztével találkozni. Söt most már az iránt való kétkedésünk is támad, vajjon a fentebb a közönséges nevek ragozásánál adott alakok (Reguly csak többes-számban adja — locativ és ablativusként): *jalzenǯä pürtsenǯä*, *jalzenǯen pürtsenǯen* nem olyan előfordulásból vonattak-e ki, melyben harmadik személyraggal való alakok is lehettek; ez azonban csak nyomozásra inditó gyanításunk.

Csekély számú szónak, még pedig mind önhangzón végződő szónak, 3. személyragja *ǯe* vagy a vég önhangzó elhagyatván, természet szerint *š*. Reguly kivételekként hozza föl. Ezek közül való *aše* atya láthatólag *atti-ǯe* helyett való, miből az alapszó végönhangzójának kiszorításával (egészen mint magy. *aty-ja*-ban), s az így találkozó mássalhangzók kölcsönös áthasonúlásával közvetlen az Elsőgr. és Visnevszki ísása szerint való alak lett: *ašše*. Egy érdekes példa ugyanezen *ǯe* ragalakra, találkozik még Elsőgr.-ban 39. l. (néhány „melléknév declinatiója" alatt): *ikše* mindkettő (oбoй; tulajdonképen: ketteje, tör. *ikisi*, ettől: csuv. *ikke* kettő, tör. *iki*), Regulynál *ikš* vagy *ikeš* (még több van nála ilyen: *viseš* hármaja v. hármuk, *tuvatteš* négye v. négyük, melyeket majd a számneveknél tüzetesen említünk). Elsőgr. az *ikše*-t így ragozza: gen. *ikšin-dä* (a *dä* itt és a következő casusban hozzásimuló nyomatékosító szócska = *is*); dat. *ikišnä-dä* és *ikšnä-dä;* instr. *ikšim-bä.* Egyszersmind ezen alak: *ikšimbä* nagyobb bizonyságúl szolgál fentebb kimondott nézetünknek, hogy a 3. személyrag teljesebb alakja *n*-nel végződik; mert *ikšimbä* nyilván így taglalódik: *ik-šim-bä*, s ez phonetice csak e helyett: *ik-šin-bä.* — Ezen *že*-nek az előbbiekben tárgyalt *i*, illetőleg *je* (nominativusban) rendes ragalakhoz való viszonyát csupán a csuvas-török egybehasonlítás derítheti föl, melyet annak idejében fogunk adni.

9.

Melléknevek.

A nomen adjectivumról való közlését ezen megjegyzéssel nyitja meg Elsőgr. a 35. lapon : „A nomina adjectiva a csuvasoknál a beszédrészek közé számittatnak : genusok nnmerusok nincsen, s casusokon át nem declináltatnak (elfelejtette megmondani : mikor ?). Adjectivumok a következők“ : (következik melléknevek lajstroma — 39. l., aztán „melléknevek declinálva“, azaz ezen öt minta : *porde* minden, *ikše* mindkettő, *ikke* kettő, *visse* három, *pillek* öt).

Visnevszki e fejezetet meglehetősen absolválja 5 lapon többféle észrevételekben és jegyzetekben valamit a melléknevek legközönségesebb képzéséről és azoknak fokozásáról is tudatván velünk. Ő tőle megtudjuk legalább azt is, hogy a csuvas melléknevek csak „akkor nem változnak nem, szám és casus szerint, mikor substantivumokkal vannak egyesülve ; de ha a substantivum subintelligitur, akkor az adjectivum változik szám és casus szerint.“ — A melléknevek ragozása, természet szerint, nem lehet más, mint a főnevekė, de lássuk azért Regulynak egyik mintájat, melyben még egy új casusragra akadunk : *piǯi'ke* vagy *piǯiki*, — genitivus *piǯikki'n*, — dativus *piǯikine*, ablativus *piǯikinǯen*, instrumentalis *piǯikibe*, meg az új casus, melyet modalisnak nevez, de adverbialis-nak is nevezhetnénk : *piǯikile'*. — Visnevszki mintája a többes-számot is adja, de, a mint már fentebb láttuk, kevéssé tüntetvén ki irásával az önhangzó-egyezést :

kizin kicsiny,	gen. *kizi'nin*,	dat. acc. *kizinne'*,	instr. *kizi'nba*
kizi'nzam,	*kizi'nzamïn*,	*kizi'nzane*,	*kizi'nzamba*

Jegyezzük meg ott a *piǯikinǯen* ablativus alakot, mely a másik példában *sumar* beteg : *sumarinǯen* ; modalisa ennek : *sumarla.*

Határozatlan melléknév neve alatt Reguly a főnévszerűen külön álló, de az általa jelölt individuumok közül nem ezt vagy amazt, hanem akármelyiket jelentő melléknevet (p. o. *gazdag* azaz : gazdag ember), vagyis annak csuvas összetételes kifejezését érti. Használtatik erre t. i. egy az egyszerű melléknévhez csatlakozó magashangú szó : *sker*, és ez veszi föl a casusragokat, melyeket Reguly némely rövid példával is illustrál így :

nom. *sumar-sker*, p. o. *odimast* beteg nem tud járni.
gen. *sumar-skeren* p. o. *min bor* betegnek mije van?
dat. *sumar-skerä* v. *skernä*, p. o. *badem* betegnek adtam.
abl. *sumar-skerden.*
instr. *sumar-skerbä.*

Azonban mondja, hogy néha *sker* nélkül is használtatik az egyszerü melléknév ily értelemben, p. o. *sumardan min čines* betegtől mit kivánni, azaz: mit lehet kivánni? *sumara min simä baras* betegnek mit lehet adni ennie (szószerint: enni adni)? Azt is mondja, hogy *sker* helyett más „általános jelentésü neveket" (azaz: általánosan individuumot jelentő neveket) is lehet használni, p. o. *sin* ember, *sumar sin* beteg ember. De a másik példája *sumar vïrdagan* betegen fekvő (szószerint: beteg fekvő) nyilván csak ez egy esetnek *(sumar-sker)* másképen hogy mondhatását tudatja velünk.

Melléknevek képzését, a közönségest is, jobban akkorra hagyjuk, mikor a több szóképzésről is fogunk szólani.

A melléknevek hasonlítási fokozására nézve, Visnevszki előrebocsátván, hogy a csuvasban mint az oroszban három hasonlítási fok van, s megmondván mi a positivus meg comparativus, ez utóbbinak képzését úgy határozza (16. l.), hogy a positivusban álló melléknévhez hozzátétetik *dara'h*, rövidítve *rah*, vagy *dere'h*, rövidítve *reh*, p. o. *oza'l* rossz — *ozaldara'h* vagy *ozalra'h* rosszabb; *čibe'r* szép, jó — *čiberdere'h* jobb, szebb. — A teljes vagy a rövidült comparativus-képzőnek mikor alkalmaztatását négy jegyzetben úgy határozza, hogy *n, l, r* (нъ, лъ, ръ)-on végződő melléknevek (azaz *n, l, r* végü mélyhanguak) *darah*-ot és a ь-n végződők (azaz mássalhangzón végződő magashanguak) *dereh*-et vesznek föl (1. és 3. jegyzet); ellenben a *h, k, m, a, u, j*-n (хъ, къ, мъ, а, у, й) végződők (azaz *h, k, m, a, u, j*-végü mélyhanguak *rah*-ot és az *e*-n végződők *reh*-et vesznek föl magok után (2. és 4. jegyzet); p. o.

avan fontos, jeles	— *avandara'h*	*la'jih* jó	— *lajihra'h*
jivïr nehéz	— *jivïrdara'h*	*pïzïk* nagy	— *pïzïkra'h*
čiber jó szép	— *čiberdere'h*	*taza'* tiszta	— *tazara'h*
		užu meleg	— *užura'h*
		nomaj sok	— *nomajra'h*
		küske' rövid	— *küskere'h*

Regulynál ugyanezen comparativus-képzést, még másféle szók (p. o. gerundiumok, adverbiumok) hasonló „intensio"-jával, a mint nevezi, azaz fokozatszerű értelem-nyomatékosításával találjuk együtt tárgyalva, és érdekes följegyzéseiből az adjectivumokra vonatkozókat legitt eléadjuk. — A „forma intensiva" alakbeli képzéséről csak annyit mond, hogy *rah*, *reh* tétetik hozzá a névtőhez, annak egyéb változása nélkül; csak *l*, *n*, *r* és *i* után *rah* helyett *darah*, *dereh* használtatik. E meghatározás az *l*, *r*, *n*-re nézve egyező Visnevszkiével, de az *i* után, mint önhangzó után (v. ö. Visnevszkinél *e*) mégis csak *rah*, *reh* et várnánk. Söt ellenkező példát találunk nála : *virle* — *virli-reh*. Egyébként itt-ott találkozó példái a fentebbi meghatározás szerint valók, p. o. *sumul-darah* könnyebb, *sumar-darah* betegebb, *pojan-darah* gazdagabb, *ir-dereh* korább, *kajran-darah* utóbb; *puzik-rah* nagyobb, *ilik-reh* elöbb, *usta-rah* (mesterebb) ügyesebb, *šore-rah* fehérebb, *tutlo-rah* édesebb. *Nomaj-rah* és *nomaj-darah*. — A *darah* és *rah* (*dereh* és *reh*) között való igazi viszonyt azonban csak a csuvas nyelvnek azon sajátsága által tartjuk földeríthetőnek, miszerint általában *d*-vel kezdödö ragot már nem szeret s azt csak *l*, *n*, *r* után tűri, a mint ezt fentebb a locativusi *da* és *ra* ragról is látók (l. *7*, *a*). Önhangzók és egyéb mássalhangzók után (legfelebb *j*-t véve ki) a *d* helyett *r* kell. Ily észrevevésből indúlva ki, a *rah* ragalakot nem úgy, mint Visnevszki, egyszerűen a *darah*-ból a *da* kivetése által rövidűltnek hiszszük, hanem úgy, hogy p. o. *usta-darah* helyébe előbb a szükségképen megkivánt *usta-rarah* lépett és csak aztán az *r*-rel kezdődö két szótag az ejtésben egybefolyt (*ustarrah*), mi még az utolsó szótagra eső hangsúly által is elősegíttetett. Visnevszkinél van *ozal-rah* és *ozal-darah*, épen úgy, mint Reguly *l* után a locativusi ragot *da*-val és *ra*-val adja : *jal-da* és *jal-ra*; mert még *l* és *n* után is az *r* elnyeri a tért a *d* fölött, és úgy látszik csak az egy *r* után van a *d*-nek elvitázhatatlan helye (legalább *r* ellenében) a hang-dissimilatio végett.

A comparativusi alak jelentésének némi modosulása látszik még Regulynak egy-két példájában : *šore-rah* volna e szerint : fehéres (bělovati), azaz : inkább fehér, mintsem másszinű : *sumardarah kilje ondanah* betegesen (inkább betegen, mintsem más állapotban) jött onnét. Így egy másik helyen (a szóképzés alatt) : *hajardarah* haragosforma; *tutlorah* édeses, *sojazerah* kérkedős (prahlerisch, orosz : hvastlivi). Különben pedig ilyen constructióban, milyen

„én nálánál gazdagabb vagyok" — el is kerülhető a comparativus-alak és positivusival pótolható, e mondat így fejeztetvén ki : *eb ondan pojandarah* = én ő tőle gazdagabb, vagy : *eb ondan pojan* = én ő tőle gazdag.

Noha ugyanezen comparativusi képző másfajú szókhoz, adverbiumok és viszonyragos (casus) alakokhoz is járulhat, p. o. *vïresla-rah pornat* (mintegy : *oroszulabb* él, azaz, inkább orosz módra) : mégis a melléknévi névszóhoz járulván megint tiszta, még tovább viszonyok szerint ragozható névszót képez, a mit Reguly egyik jegyzete ekképen mond ki, hogy a comparativusi (intensiós) melléknevek vagy egyszerű alakjokban ragozhatók viszonyragokkal, p. o. *puzikrah*-ne *il* = a nagyobbat vedd *), vagy pedig egy individualis értelmű alakban : *puzikrahsi* = a nagyobbik ; p. o. *puzikrahsine il* = a nagyobbikat vedd.

Superlativusi értelem kifejezésére a melléknév elébe Visnevszki szerint *pit* igen, *aravazïr* szertelen, módnélkül (*zïr* = -talan) adverbiumok tétetnek. Reguly ezeket megkülönbözteti *čin*-től, ennek tulajdonítván a kivált superlativusi értelem kifejezését, p. o. *vulzinǯen čin pojanni šava* közülők az leggazdagabb (tkp. igazán gazdagja az) ; *vul čin samrik* ő a legifjabb (tkp. az igazán ifju). Ellenben *vul pit samrik* ő igen fiatal ; *vulzen pit naǯarri šav anǯah* ő nekik igen vagy nagyon szegényök csak ez (tkp. eorum nagyon szegénye, azaz : közülök nagyon szegény). Sőt az *aravazir*-t *pit*-nél valamivel kevésbbé nyomatékosnak mondja. Az értelembeli megnyomatékosításnak még egy másik neme találtatik a mellékneveknél, de csak kevés és meghatározott szám melléknevekre szorítkozó, mely a melléknév első szótagjának hozzáragasztott *p*-vel való elölálló ismétlésében áll. Visnevszki említi ezt a 18. lapon és ezeket adja példákúl : *šo'ra* fehér — *šop-šo'ra*, *sara* sárga — *sap-sara*, *jibe'* nedves — *jip-jibe*, *tibe* száraz — *tip-tibe*, *türä* egyenes — *tüp-türe*, *türüs* egész, mind (Reguly a szógyűjteményben : *türüs* — *tüp-türüs*) ; *hirle* szép (— *hip-hirle*, Reg.). Ellenben *kvak* kék — *kïnk-kvak*, *šuda* világos fénylő — *šab-šuda* (Reguly : *kuvak* kék — *kïn-kuvak*).

---

*) V. ö. még ezt : *kondan kondah szumuldaragh-en tojenat* napról napra könnyebben (vagy *szumul-en*, tkp. könnyen) érzi magát.

10.

Számnevek.

a) Egyszerü alapszámnevekül a csuvasban ezeket találjuk, melyet különböző forrásaink szerint egybeállítva ide írunk :

Elsőgr. szerint :	Visnevszki szerint :	Reguly szerint :
1. *per*, vagy *prä*	*per* v. *pre*	*per*, *prä*
2. *i'kke*	*i'kke*	*i'kke*
3. *vi'sse*	*vi'sse*	*vi'sse*
4. *tva'tta*	*dva'tta*	*tuva'tta*
5. *pi'llek*	*pi'lik*	*pi'llik*
6. *o'lta*	*o'ltà*	*o'ltta*
7. *siččе*	*si'čče*	*šiččе*
8. *sa'kar*	*sa'kkïr*	*sa'kker*
9. *tu'hur*	*tu'hur*	*tu'hhur*
10. *vo'nna*	*vo'nna*	*vo'nna*
20. *si'rim*	*si'rim*	*si'rem*
30. *vï'tur*	*vu'tur*	*vu'der* v. *vu'tter*
40. *he'rih*	*hi'rih*	*hi'rih*
50. *a'lla*	*a'lla*	*a'lla*
60. *o'tmal*	*o'tmïl*	*o'tmel*
70. *si'tmel*	*sitmil*	*ši'tmil*
80. *sa'kar-vo'nna*	*sa'kkïr-vo'nna*	*sa'ger-vo'nna*
90. *tu'hur-vo'nna*	*tu'hor-vo'nna*	*tughur-vonna*
100. *sür*	*sür*	*šür*
1000. *pin*	*pin*	*pin*

A többi (additiós és multiplicatiós) össszetétel által képeztetik :

11. *von-be'r*	*vo'n-ber*	*von-ber* (nem : *-prä*)
12. *von-i'kke*	*von-i'kke*	*von-ikke*
21. *si'rim-be'r*	*si'rim-pre*	*si'rem-ber* (vagy : *-prä*).
200. *ikke sür*, stb.		

Az orosz grammatikák szerint úgy látszik, mintha semmi különbség nem volna *per* és *pre* v. *prä* között, különösen miután Visnevszki a 21. 31. 41. stb. számokat csak *sirim-pre*, *vutur-pre*, *hirih-*

pre stbinek mondja. Azonban Regulynak azon érdekes jegyzete van, hogy a fentsorolt számnevek (melyeket ő „az individuumok substantivumi névmásainak" nevez, s így a névmásokhoz soroz, a mit mi nem bánunk, de még sem követünk), ha csupa melléknevekként főnevek előtt állanak, rövidebb alakkal is vannak (azaz, a mint azonnal látjuk, némelyek, úgy mint a magyarban az egy *két* a *kettő* ellenében). Még pedig rövidült alakjaik ezek : 1. *per*, 2. *ik*, 3. *vis*, 4. *tuvat*, 5. *pi'lik*, 6. *olt*, 7. *šic*, 8. *sa'ger*, 9. *tuhhur*, 10. *von*; p. o. *per sin* egy ember, *von ut* tíz ló; *per našar sinna padem* egy szegény embernek adtam. Evvel összehangzásban van, hogy a 11—19 képzésére csak a *von* (és nem *vonna)* alak használtatik, s még inkább, hogy Regulynál a 80. *sager-vonna* (nem *sakker-vonna)*, noha megint a *tughur-vonna* szerint a rövidült (azaz itt alkalmasint a különböző hangnyomaték folytán gyengébbre változott) alakúl nem *tuhhur-t* hanem *tughur-t* vártunk volna, v. ö. *pilik* és *pillik*. Föltűnő Visnevszkinél is az, hogy az 91. 92. számokat *tuhor-von-ber*, *tuhor-von-ikke*-nek mondja (úgy mint 11. 12. = *von-ber*, *von-ikke)*, ellenben 81. 82. *sakkïr-vonna-prä*, *sakkïr-vonna-ikke*-nek, a mi kevésbbé valószinű. A Regulyféle *sager* és *sakker*, *pilik* és *pillik*, *vuder* és *vutter* alakok egymáshoz való viszonyukra nézve egészen a *pügün* és *pükkün* genitivusalakokhoz hasonlók (lásd fent *3.* alatt). — Visnevszki *tuhor-vonna*-jára (900-at is *tuhor-sür*-nek írja) csak annyit mondhatunk, hogy a maga szlovarjában *tuhur-vonna*-nak írja, a miért is a többivel egybetartva nem nagy hitelt érdemel az *o*-val írt *tuhor*. Hasonlóképen Elsőgr.-nak *sakar* és *otmal* a végén *a*-val írt alakjai, a hasonalakúlású *tuhur* és *sitmel*, *sitmil* mellett különösek, s arra emlékeztetnek, hogy Elsőgr. a praesens 1. sing. igealakban is megelőző *a*-val járultatja hozzá a *p* személyragot a nomen praesentishez : *kalad-ap*, míg egyéb forrásaink a plausibilisebb *ï* (Reg. *e)*-vel élnek : *kaladïp (kaladep)*; de ezt részben Elsőgr. maga is teszi (a 62. lapon fölsorolt igéket mind *ïp*-pel végződtetvén).

b) Az önálló, főnév nélkül való, sőt inkább magok is főnévi számnevek viszonyragokkal (casusok szerint) ragozhatók, még pedig, a mint Reguly mondja, attributive, azaz a mint már fentebb láttuk e Regulyféle terminus jelentését, birtokos személyraggal; még pedig, a mint legott a ragozott alakokból kitetszik, harmadik személy birtokosragjával, csak ez után állván a viszonyragok. A *per*-nek ezen ragozását egy másik helyen találjuk Regulynál így :

nom. *pri* (tkp. *egye*, azaz : egyik)
dat. acc. *perne'* vagy *prine'*
genit. *prin*
ablat. *prinǯen*
instr. *prinbe*

p. o. *prinbe anǯah kajre* csak egygyel ment (tkp. egyével, azaz : egy lóval ment).

E szerint az önálló *prä* tulajdonképen nem volna egyéb mint *pri*, s tekintetbe véve, hogy Reguly pontosabb följegyzése az *r*-t is abban lágyítva adja, tehát vastagon ejtve : *prjä*, megértjük miképen lett *per-jä*, *per-je*-ből (v. ö. fentebb *8*. alatt a 3-dik személyragról) egyrészt *prä*, másrészt *pri*. Használatára nézve tekintsük még e példákat : *pri juvisran pri timerden* egyike fából, egyike vasból van (p. o. szeg; tkp. egye — egye, azaz : az egyik — a másik) ; *eb prinǯen anǯah čindem* csak egytől kértem (tkp. egyétől, azaz : közűlök egytől) ; *pri kilǯe, pri-de kilǯe ta-pri-de kilǯe* az egyik jött, a másik is (i drugoj) jött, a harmadik is jött (egészen szó szerint : egye jött, egye-is jött, még-egye-is jött). Különben a *pri* gyakran előfordúl az Evangeliumokban is. — Megvan ugyanezen *pri tepri* v. *tepre* (Evang. *tebri*)-ben is = másik, második. Ez *ta-pri*-ból ered, hangassimilatióval, és ugyancsak úgy írja a Káté : *tä-brä*, azt jelentvén sajátképen : még-egye = még-egyik. p. o. Reguly : *tepre par* még egyet adj (tkp. még eggyét add). A hol főnévvel egybeköttetik (mikor csak *per* volna, nem *pri*) a *te-pri* is lesz *te-ber*, p. o. *teber sirdä* másik helyen (még-egy helyen), *teber hut kaj* másodszor menj (még-egy-szer ; oroszúl : ješče drugoj raz stupaj). *Tepri*-nek ragozása : dat. acc. *teberne'* abl. *teprinǯen*, gen. *teprin*.

c) Az „egye = egyik"-et nem lehet másképen érteni, a dolog természeténél fogva, mint : egy többek közül ; mert az egyet csak egy többségből lehet kivenni, s „egy" maga nem többség. Ellenben „kettö" már többség, „három, négy stb." is többség, melyből már ki lehet venni valamit, mi 3-dik birtokos-raggal mint a többségnek része jelöltetik meg. Tulajdonképen kellene, hogy a kivett rész mellett képzeletünkben fölmerülendő többség igazi relativ többség legyen, úgy hogy a kivett részen kivűl is maradjon még, vagyis kellene, hogy a ketteje, hárma, négye stb.-félék csak így értessenek, a mint érthetők is : kettőnél, háromnál, négynél több közül kettő, három négy. Azonban kivált a mí altaji nyelveink eszejárása megelégszik

absolut többséggel is, nem gondolván vele, hogy még marad-e is a kivett részen kivül; s innen van, hogy *ketteje* akkor is mondható, mikor általában nincs több kettőnél, mert kettő magában véve mégis csak többség. A magyar nyelv a *ketteje, hárma* stb. ily értelmét szorosabban a hozzátett *mind* szóval határozza meg, de ezt más nyelvek nem tartják szükségesnek. — Ezeket előre bocsátva, már jobban eligozodhatunk a csuvas számneveknek több személyragos alakjaik felől, melyeket Reguly jelentésök bővebb fejtegetése nélkül hoz föl. Előre tevén a 3. személyraggal valókat ezeket adja: *ikeš* vagy *ikš (ikke), vi'seš (visse), tuvatteš (tuvatta), vonneš (vonna)* és ugyanezek hozzáfüggő *te* particulával: *ikš-te, viseš-te, tuvatteš-te, vonneš-te.* Amazokra megjegyzi, hogy „partitióval" — tehát ketteje, hárma, négye, tíze (vagy kettejök stb.) = relativ többség közül véve kettő, három stb.; emezekre pedig, hogy „totalitással, mint egység" tehát annyi mint: „mind ketteje (v. kettejök) stb." Már fentebb (*8.* alatt, 232. l.), hol az itt előforduló 3-dik birtokosrag alakjáról is szólunk, megjegyzők, hogy Elsőgr. az *ikše*-t a mindakettő, ambo jelentésével említi; de csakugyan azt is látjuk ottan, hogy legalább némely casusban hozzá teszi a *dä* particulát, mely Reguly szerint e jelentés érthetőbb kifejezésére szükségesnek látszik (š után van Regulynál *t: te*). Példa: *eb visišne kalarem kilme* én háromnak (tkp. hármának v. hármuknak) meghagyám, hogy jöjjenek. Csak *vonnešte* mellé van jegyezve: *vse djesatero* azaz *mind a tíz* (mind tíze). — Elsőgr. közli az *ikke*, ragozva: *ikše*, esetragozását; a *visse* és *pillek*-ét is (40 l.):

genit.	*vissijin,*	*pillegijin*
dat. acc.	*vissä,*	*pillegä*
instr.	*vissebä,*	*pillekpä*

de ezekben nem lehet 3-dik személyrag, legkevésbbé olyan, a milyent *visse*-nek Reguly ád. Legfelebb *pillegijin* genitivust lehet 3. személyragos alaknak venni.

Továbbá ugyanezen számneveket a többesszámú 1-ső és 2. személyek (= *-unk, -tok)* ragjaival is találjuk ragozva Regulynál, ily alakokkal:

1. szem.:	*iksemir*	2. szem.:	*ikser*
	vissemir		*visser*
	tuvatsamir		*tuvatsir*
	vonnezemir		*vonzir*

Mint az *-unk*-nak megfelelő csuvas személyragot, a *mïr (mir) mer* alakot már a *hamïr* (Elsőgr.) *hamer* (Reg.)-ból ismerjük; de nemcsak ez és a tiszta számnév lehet p. o. *iksemir*-ben, vagy *tuvatsamir*-ban. A *-tok*-nak megfelelő 2. személyragot pedig *hvïr*-ból (Elsőgr.) *ïr (ir)*-nek ismerjük (ugyanez levén az igeragozásban is, mint a magy. *-tok* is). Érthetetlen még a *sa*, *se*, *s*, mely a fentkiírt alakokban a tiszta névmás többnyire legrövidebb alakja *(ik, vis, tuvat)* és a személyrag között van. Erre nézve, ha tekintetbe veszszük, hogy a *hvïr* „magatok", melyet Elsőgr. ád, Regulynál már így mondatik: *huvazamer*, azaz tisztán kivehető többesi *zam*-mal (mintegy *magaitok* e helyett: *magatok*), könnyen meggyőződünk arról, hogy ama *sa*, *se*, *s* nem lehet egyéb a többesszám akár *m*-vesztett akár eredetileg *m* nélkül volt ragjánál, úgy hogy

iksemir (ik-se-mir)	mintegy:	két-ek-ünk,	azaz:	kettőnk
ikser (ik-s-er v. *ik-se-r)*	„	két-ek-tek,	„	kettőtök
tuvatsamir (tuvat-sa-mir)	„	négy-ek-ünk,	„	négyünk
tuvatsir (tuvat-s-ir)	„	négy-ek-tek,	„	négyetek

stb., egy szóval a mí „négyünk, hármunk"-féléink így vannak mondva: „négyeink, hármaink." — Reguly ezeknek is (az *ikš-te*, *viseš-te*-nek megfelelőleg) *de* ragasztékkal valókat állít ellenökbe: *iksemir-de, iksir-de, tuvatsamir-da,* ugyanazon jelentésbeli megkülönböztetéssel; de itt már saját példája által sem igazoltatik e megkülönböztetés, mely ellen már fentebb is némi kétkedésünk lőn, mert ebben: *iksemir hožera ojremir* meždu nami dvoim razdjelim (azaz: kettőnk között oszszuk el), az *iksemir* = *kettőnk* épen nem lehet = közülünk (kik többen vagyunk kettőnél) kettő.

Az „egyik-e", és egyszersmind „egyikök"-nek tudjuk csuvas kifejezését; de hiányzik még: „egyikünk, egyiktek." — A *haj-ber-de* mindenik (tkpen.: minden-egy) szerint, mely 3-dik személyraggal így van: *haj-berš-te* (mindenike, mind-egyike), de az 1. és 2. többesszámú személyragokkal így: *haj-berzemir, haj-berzir*, gyaníthatjuk, hogy az „egyikünk, egyiktek" így mondatik: *perzemir, perzir*, tehát épen úgy, mint az *iksemir, ikser* is, jóllehet a többesszám képzőjének ily bővölködése kissé különösnek tetszik nekünk.

d) Még collectiv-féle számnevek képeztetnek *ïn* (V.) *in* (V. Reg.) *en*-re (R.) p. o. *ikkin* V. двое (kettő egybefoglalva), *vissin* трое (három —), *dvattïn* четверо (négy —), *vonnïn* десятеро (tíz —). Vis-

nevszki 22. l. még rámondja, hogy ilynemű névszók numerus és casus szerint változnak. — Reguly megint hozzáragasztott *da, de*-vel adja: *ikkin-de* mindkettő, *vissin-de* mind a három, *tuvatten-da* mind a négy, *vonnen-da* mind a tíz. Megint a *da*, *de* nélkül való ugyanazon alakokat a magyar „ketten, hárman, négyen, tízen"-nel magyarázza, a mi teljességgel helyes, midőn *vulzam nomaj-en če* = orosz: ich mnogo bïlo, ők sokan valának. Még ide való: *pičen* egymaga, egyedül való, melynek *per*-ből miképen alakúlásáról láss alább, ***11. h,*** 1. alatt, a 264. lapon.

Az előbbi collectiv számnevekből megint *le* képzővel (melyet itt a melléknév-képző *la, le* = magy. *os, es*-nek kell tartanunk) alakúlnak melléknévi számnevek, vagy inkább számnévi melléknevek, olyanok milyenek magy. „egyes, kettős, hármas" stb.: *pičenle* egyes, egyenként való, *ikinle* kettős, *vissinle*, *vonnenle*, *piligenle.* De a mint a magyarban ilyenek az egyszerű alapszámnevekből készűlnek, úgy vannak a csuvasban is ugyanazon jelentéssel: *prelle*, *ikille*, *vissille*, *tuvattele*, *vonnelle*, *pilikle.* A kettős *ll*-t, úgy látszik, csak hangnyomatéki okból ered, mint a *pilikle* (nem: *piligelle*) mutatja.

e) Distributiv számnevek képeztetnek Visnevszki szerint *šar* szótagnak a mennyiség-jelentő számnevekhez hozzájárúlásával; Reguly azonban egyrészt *šar* és *šer* (*žar, žer*) alakot ád, másrészt az alapszámnévnek is legrövidebb alakját veszi; ezenkivűl is még, a fent közlött collectivumoknak (*pičen*, *ikkin*, stb.) ellenébe állítva, egy *en*-nel bővült alakot mutat föl, ugyanazon jelentéssel: így némi különbség van Visnevszki és Reguly között:

Visnevski:		Reguly:	és:
	per-šar	*prer*	*prä'ren*
	ikke-šar	*ikšer*	*ikšä'ren*
	visse-šar	*visšer*	*visšären*
	dvatta-šar	*tuvatšer*	*tuvatšären*
	sirimšar	*vonžer*	*vonžären*
	sür-šar		

Az *ä* és *e* között való ingadozást a Regulyféle formákban már másutt is találtuk: az *ikšären* stbit egy másik helyen *ikšeren*-nek írja, valamint az *ikšer*-t *ikšär*-nek p. o. *ikšär hut, visšär hut* (kétszer-kétszer, háromszor-háromszor). A *vonžären* mellé még *vonžaren*-t is teszen. — Feltűnő, hogy Visnevszki nem ismeri a *prer* v. *prär* alakot;

az ö *per-šar*-jának megfelelö *peržer*-t Reguly ritkán használtnak mondja. *Prär* a csuvas Evangeliumokban is fordúl elö.

Egyébiránt a *šer* (*šär, šar*)-féle és a *šären*-féle distributiv számnevek között könnyen láthatjuk azon különbséget, hogy azok melléknévként főnév előtt állanak, ezek pedig különállók, főnév nélkül. Példák : *porne-de vonžer bus padem* mindeniknek tíz-tíz kopéket adtam; *pilikšer somlah ik hot-okša bor* öt-öt rubeles két bankóm (szó szerint: írás-pénz) van; *prer sin* egy-egy ember. — Figyelemre méltó, hogy Reguly szerint a *šer* főnevekhez is ragasztható, p. o. *kileren pot-šer sunuh paǯis* a házból egy-egy pud (*pot-šer*) lisztet adtak; de jobbnak mondja ezt: *prer pot sunuh.* V. ö. még *jonažar* soronként, p. o. *ikin jonažar lardemir* ketten soronként ültünk (sorjában ketten ültünk, azaz mindegyik sorban ketten). Kétszer ki van fejezve a distributio ebben: *prer mužur-žer* egy egy pár (mintegy: egy-egy páronként).

f) Sorszámnevek (ordinalia) a csuvas nyelvben nincsenek, a mi annyiban föltünö, hogy az egész törökségben ilyenek rendesen vannak, a keleti törökben több alakkal is. A csuvas e hiányt (ha ugyan azt hiánynak nevezhetjük, mit maga a nyelv nem érez annak) a mennyiségjelentö alapszámnevekkel való olyan fordulatokkal pótolja, melyeknek jelentési eredményéböl ugyanazt értik, mit mí a sor-számneveken. Meglehet, hogy e fordulatokban elötünö észjárási vonások valaha még a mí ordinaliáink eredeti hogy keletkezésének földerítését is elősegíthetik. Azért nézzük és magyarázzuk meg Regulynak ide tartozó példáit. *Vis kil-kardinǯe širaza tobimarem, tuvattašinǯe toprem.* E két mondat, a mí fölfogásunk szerint, csak azt akarja mondani: a negyedik udvarban találtam. Ámde szó szerint ez van mondva: három udvarban keresvén nem találtam, a négyben megtaláltam (vagy tulajdonképen 3. személyraggal: három udvarban — a négyében). Vegyük hozzá még ezt: *visešinǯen tuvatšinǯe toprem,* mi szintén csak annyit akar jelenteni, hogy: a negyedikben találtam, de szó szerint: hármából (v.-tól) négyében találtam, azaz: a hárma után a négyében. Ezekben nagyon természetes az észjárási fölfogás. Képzeljünk p. o. tíz tagból álló sort: 1. 2. 3. 4. . . . . . 10. A csuvas ezen sorban valamelyiket, p. o. a megyediket, mint a sornak bizonyos helyén álló egyest akarván megjelölni, minthogy csak összefoglalt mennyiséget kifejező számnév áll rendelkezésére, két egymástól épen egy egyessel különböző mennyiségnek ellentétes

összehasonlításba hozatala által határozza meg azon egyesnek a sorban való helyét, a mi azért lehet, mert már természetnél fogva a különbféle számmennyiségeket a kevesebbtől fölfelé a többig való sorban képzeljük, s így a csuvasnak „négye"-je lehetne ugyan a tíz közül akár a 6. 7. 8. 9. is, de κατ' ἐξοχήν és önkénytelen természeti fölfogás szerint az 1. 2. 3. 4.-et jelenti, valamint a „hárma" szintúgy az 1. 2. 3. tagokra értetődik.

A csuvas tehát a fentebb idézett fordúlatokban azt mondja: az egész (magától képzelt) sornak az 1. 2. 3. tagokból álló részében nem, de ugyanannak 1. 2. 3. 4.-részében találtam, a mely meghatározással ugyancsak az egy 4. tagnak helyét elegendőképen megjelölte. — Többnyire, a miszerint a két egy sorban képzelt számbeli mennyiség vagy térben vagy időben képzeltetik, a kettőnek egybehasonlítása külön hely- vagy idő-viszonyítókkal is kifejeztetik, p. o. *hizinǯe* (mögött, hátúl) által: *vis sona hizinǯe tuvattašinǯe virdat* = három szán mögött a négyében fekszik; *irtsen* (múlva, haladva): *vis sonaran irtsen tuvattašinǯe* (vagy *teprinǯe*) *virdat* = három szánon elmúlva (három szánon túl) a négyében (vagy: a még-egyében, másikban *), következőben) fekszik; *vis posmu kartlaškinǯen irtsen teprinǯe virdat* = három lépcsőn haladva a még-egyén (következőjén) fekszik; *vis kon irtsen tuvat kon-šinǯe vurmana kajza* = három nap múlva a négy napban az erdőbe ment (= negyed napra); *orla* (keresztül, át): *vis kil-kardi orla tuvattašinǯe toprem* = három udvaron keresztül, (át, t. i. menve) a négyében találtam. (azaz: a negyedikben); *tülinǯen* (*tül* szemközt való oldal, rész): *vonne sohrem tüllünǯen kasma poslaremir, sirim sohrema siderdemir* = tíz verszt túljétől (különben lehet egyszerű ablativus is: *vonne sohremran* tíz verszttől) kezdtünk vágni, húsz versztig végeztük el (azt akarja mondani: innen a 11-diktől kezdve a 20-dik versztig való fát, erdőt kivágtuk). — Hogy a két térbeli vagy időbeli mennyiségnek hasonlítására csupa az ablativusi alak is elég, melybe a kisebb mennyiséget jelentő számnévi kitétel tétetik, már a fentebbi egykét példából látható: Reguly különösen meg is jegyzi, e példával: *vis sona-ran tuvattašinǯe virdat* (v. ö. fentebb: *vis sonaran irtsen tuvattašinǯe*).

*) A latin „secundus" is csak κατ' ἐξοχήν a δεύτερος, mert magában „rákövetkező"; *tepri* itt általános jelentése szerint áll: κατ' ἐξοχήν ez is δεύτερος; lásd eredetét, fentebb b) alatt.

Azonban az ilyen kéttagú hely-, vagy időpont-meghatározásokban néha az egyik vagy a másik tag, ha hozzáértéssel pótolható, ki is hagyatik, p. o. a második: *vis kondan vurmana kajza* negyed napra az erdőbe ment (szó szerint: három nap múlva, ablativussal), v. ö. fentebb *vis kon irtsen tuvat kon-šinǯe;* az első: *vonne sohremra hiris poldemir* a tízedik verszten szemközt találkozánk (tkp. tíz versztben), a mi tulajdonképen így kellene, a mint Reguly megjegyzi: *tuhhur sohrem irtsen vonne sohrem-sinǯe;* hasonlóképen: *tuvat posma kartlaškisinǯe virdat* a negyedik lépcsőn fekszik, v. ö. *vis p. kartlaškinǯen irtsen teprinǯe virdat.* — Ugyanezen kihagyási rövidítésből magyarázható, hogy miképen lehet, mit különösen a Kátéban és az Evangeliumokban találunk, az alapszámnév egyenesen, egyéb meghatározás nélkül, a mi sorszámnevünk helyén, p. o. *tuhur sapovet* a kilenczedik parancsolat, *olta člen* hatodik czikk (Káté), *von-pilik šolinče* tizenötödik évében (Evang.) stb. Elsőgr. általában az alapszámnevek jelentését kettősen adja: három, harmadik; négy, negyedik stb.

Az „első" sorszámnevet természetesen nem lehet az imént körülírási vagy kettős meghatározásokkal kifejezni, s általában e számnév más nyelvekben sincs összefüggésben az „egy" alapszámnévvel. A csuvasban *hi (ghi)* képzővel hely- vagy időviszonyt jelentő adverbiumokból és viszonyragos alakokból (locativus és ablativus) képeztetnek melléknevek, p. o. *kajran* után, később, — *kajranhi* utánavaló, későbbi, utolsó, *onǯohne* akkor — *onǯohnighi* akkori, *hal* most — *halghi* mostani. A *da, dä, ra, rü, ǯe* locativusi rag ezen képzővel *(hi, ghi)* együtt lesz *di, ri, ǯi,* : *holara* városban — *holari'* városbeli, *malda* előtt — *maldi'* előttevaló, *vurmanda* erdőben — *vurmandi* erdőben való, *hirinǯe* a szélén — *hirinǯi* szélső. — — E melléknévi képzés-módot a csuvas nyelv igen ügyesen fölhasználta, midőn az „első"-t jelentő orosz *pervïj*-t átvevén, még *hi* képzőt ragasztott hozzá: *pervej-hi, perve-hi* első; hasonlóképen, mint az arab eredetű *aval* (csuvasban csak: előtt, idő szerint) lett *avalghi* előbbi (török *evvel-ki* „első" is).

A „második" *pervejhinǯen tepri'* (Reg.), azaz az elsőtől a mégegye, vagy a mint már fentebb láttuk, csak *tepri'* (Káté: *täbrä,* Evang. *tebri')* κατ' ἐξοχήν használva.

A *perveli* sorszámnévtől, meg a többire nézve az alapszámnevekből képeztetnek sorozati adverbiumok, locativusi raggal és előtte

a 3-dik személy birtokosragjával vagy a nélkül : *pervehinʒe* (elsejében) vagy *pervej (perveki)* meg *pervehire* először; *ikkešinʒe* vagy *ikkire* másodszor, másod ízben; = *visseŝinʒe* vagy *vissire* = harmadszor, harmad ízben; *tuvattaŝinʒe* vagy *tuvattera* = negyedszer, negyed ízben. Ilyen adverbiumok egyéb *hi* végü mellékneveкből is képeztetnek, p. o. *kajranhinʒe* vagy *kajranhira* (utolsójában, utolsóban) utolsószor, utolsó ízben.

g) A törtszámok kifejezésére, mire a magyar és más nyelvek a sorszámneveket használnak, a csuvas természetesen csak alapszámnevekkel élhet; Reguly erre vonatkozó e példát jegyezte meg: *tuvat tüberen ik tübe mana tivre:* két negyedrész juta nekem (szó szerint: négy részből két rész, — *tübe* rész). — A „másodfél, harmadfél" stb. féléket így adja :

prede soro = másod-fél, tkp. egy és fél (*soro* fél).
ikkide soro = harmad-fél, tkp. kettő és fél.
visside soro = negyed-fél, tkp. három és fél.
vonnoda soro = tizenegyed-fél, tkp. tíz és fél.

Néha, azt mondja, így is : *ikke soro* kettő fél stb.

h) Némely adverbiumi kitételekről, melyekben számnevek is szerepelhetnek, majd későbben szólunk.

11.

Névmások.

a) Az önálló személyi névmásoknak, három kútfőnk szerint, ezen alakjai vannak és a főbb casusok szerint ilyen ragozása :

1. szem.	nom.	*a'be, ap* (Elsgr.)	*a'bi* (Visn.)	*ep* v. *e'be* (Reg.)
	gen.	*manï'n*	*ma'nïn*	*manen* v. *mann*
	dat. acc.	*mana'*	*màna'*	*mana'*
	instr.	*manba'*	*ma'nba*	*manba'*
	ablat.			*manda'n*
2. szem.	nom.	*a'ze, as* te	*a'ze*	*es* v. *eze*
	gen.	*sanï'n*	*sa'nïn*	*sanen* v. *sann*
	dat. acc.	*sana'*	*sana'*	*sana'*
	instr.	*sanba'*	*sa'nba*	
	ablat.			*sànda'n*

3. szem.	nom.	*vïl, vul* ö, az	*vul*	*vul*
	gen.	*onï'n*	*onïn*	*onen* v. *onn*
	dat. acc.	*ona'*	*ona'*	*ona'*
	instr.	*onba'*	*onba*	*(onba* v. *omba)**)
	ablat.			*onda'n*

Többes-szám :

1. szem.	nom.	*abi'r* mí	*a'bir*	*e'bir*
	gen.	*piri'n*	*pi'rin*	*pi'rin*
	dat. acc.	*pirä'*	*pire'*	*pire'*
	ínstr.	*pirinbä'*	*pi'rinba*	
	ablat.			*pirinde'n*
2. szem.	nom.	*azi'r* tí	*a'zir* v. *e'zïr*	*e'zir*
	gen.	*sire'n*	*si'rin*	*si'rin*
	dat. acc.	*sirä'*	*sire'*	*sire'*
	instr.	*sirinba', sirinbä'*	*si'rinba*	
	ablat.			*sirinde'n*
3. szem.	nom.	*volza'm, vïlza'mők*	*vulza'm*	*vulza'm*
	gen.	*vïlzamï'n*	*vulza'mïn*	*vulze'n*
	dat. acc.	*vïlzama'*	*vulzane'*	*vulzene'*
	instr.	*vïlzamba'*	*vu'lzamba*	
	ablat.			*vulzenje'n*

Első tekintetre is szembetűnő, hogy a nominativusi alakok (kivéve *vulzam*-ot) nem egyezők a több casusokban felmerülő tőalakokkal; jelesen az 1. és 2. személyek, a miről különösen a többesszámi *abir, ebir, azir, ezir*-alakokból meggyőződhetünk, egy a tulajdonképen való névmástő eleibe ragasztott *a* vagy *e*-vel képezik nominativusaikat: *a-bir, e-bir, a-zir, e-zir,* mert *pir-in, sir-in*-ből *pir, sir* jőnek ki tőkül, melyek *a* vagy *e*-hez csatolva a szó elején kedvelt kemény mássalhangzójukat *(p, s)* meglágyítják, mi azért lehet is, mert még utánok is marad önhangzó. Hasonlóképen az *abe, ebe, aze eze*-t *a-be* v. *e-be*, *a-ze* v. *e-ze*-re kell taglalnunk, csak hogy az így kikerülő előragaszték nélkül való nominativusok : *be, ze* vagy (a

*) Máshelyről ide beiktatva.

lágyítást is elgondolva) *pe*, *se* még sem egyezők a casusokbeli *man*, *san* tökkel. A *se* ugyan csak magashangúsága által különbözik *san*-tól, meg a végén való *n*-hiánya által. Amarra találó példa a török *sen* (ejtsd : *szän*), melynek dativusa *sana (sanga*, azaz : *san-ga)*; emerre pedig magában a csuvasban találtunk már példát, hogy t. i. a 2. és 3. személyek birtokosragjainak több casusban előtűnő vég *n*-je a nominativusban nem maradt meg (lásd fentebb *8.* alatt). Így *se*-t épebb *sen*-nek végén *n*-vesztett alakjának kell tartanunk, s hasonló okokból a *pe*-t *pen*-helyett valónak tekinteni; *pen (a-ben)* pedig még az *m*-nek megfelelő *p*, *b* által különbözik *man*-tól, a mire nézve megint csak a csuvas *abaj* (anya) szóra figyelmeztetünk, mely 1. és 2. birtokosraggal *abajem*, *abuvu* (a *b*-t megtartva), de 3. személyraggal : *ameže* (a *b*-nek megfelelő *m*-mel). A még jobban rövidült *ap* v. *ep, as* v. *es* alakokat (megint kemény *p*, *s*, mert a szó végén valók) tehát *a-p* vagy *e-p* , *a-s* vagy *e-s*-nek kell taglalnunk. Az *e*-nek a szó végéről ily elvesztét látjuk az š = *že* 3-dik birtokos személyragban is (*ameže* vagy *ameš* stb.). — Visnevszki táblájában különösen föltűnő, hogy csak az egy *azir* mellett teszi ki a Reguly-féle *e* előragasztékkal való *ezïr*-t, de nem az *abir*, *aze*, *abi* mellett is. Ez megint grammatikájának tökéletlenségei közé való. Különben a *pir*, *sir* határozottan magashanguak, és előragasztékos alakjaik is, akár *a*, akár *e* az élőragaszték. Söt úgy látszik, hogy épen csak a *pir*, *sir* magashangúságának visszahatása által lett az eredeti *a* előragaszték *e*-vé, v. ö. *tepri* ebből : *ta-pri*. — A *pir* és *sir* tők viszonyragozásában föltűnnek kivált *pirinbä*, *sirinbä* instrumentalisok, meg *pirinden*, *sirinden* ablativusok, a mennyiben nem közvetlen a *pir*, *sir* többesi tőkhez járúlt a viszonyrag (így : *pirbä*, *sirbä*, *pirden*, *sirden)*. Itt kettős lehetőség van : vagy *pirin*, *sirin* magok az épebb eredetibb többesi tők, és csak némely rag előtt maradtak volna épségben, vagy pedig *pirin*, *sirin* genitivusi alakok, a mit legalább *pirinbä*, *sirinbä*-re nézve nem egészen valószinűtlen, úgy hogy ezekben a *ba*, *bä* rag régibben csak genitivushoz vagy legalább genitivushoz is járúlhatására maradott volna példa. A *pirinden*, *sirinden*-t pedig akkor ugyanúgy és ugyanazon okból — bár nem is tudjuk még világosan, miképen és mily okból — eredettnek kell hinnünk, a miképen és a mely okból Regulynak többesi ablativusa általában lehetett *zenǯen* végzetű (v. ö. fentebb a 220. és 232. lap.). — A harmadik személynévmás, melynek normalis nominativusalakjának *vul*-t

vehetjük (*vïl* és *vol* Elsőgr.), tulajdonképen mutató névmás „az", s így is van a csuvasban, p. o. *on-čohne* akkor. A *vul* nominativusnak a casusokbeli *on* tőhez mily viszonyban volta azonban nem az egy csuvasból fejtegethető. De mégis különös, hogy a *vul*-ból s nem az *on*-ból képeztetik a többesszám: *vul-zam*. — Figyelmeztetünk végre még a fentadott hármas táblában Elsőgr., Visnevszki és Reguly között látható szóhangoztatási különbségekre; mindhárma csak a dativusi rag hangsúlyára nézve, meg *vulza'm*-ra nézve egyező; Elsőgr. *azi'r abi'r*-je már az *a'-be a'-ze*-vel is ellenkezik, hol az előragaszték hangsúlyos, a miért is ezen alakok *ap*, *as*-ra (Elsőgr.) rövidülhettek.

b) Visszaható névmás (reflexivum) képeztetik a magyar *magam* stbihez hasonló módon. Elsőgr. mintájában még az önálló személynévmással együtt van adva (43. l.).

	Elsőgr.:	Visnevszki:	Reguly:
1. sz. nom.	*a'be ha'm* én magam	*ham* magam	*ham* magam
gen.	*manï'n hamï'n*	*ha'mïn*	*hamen*
dat. acc.	*mana' hama'*	*hama'*	*hama'*
instr.	*hamba'*	*ha'mba*	*hamba* v. *hamen-*
ablat.			*hameran* [*ba*
2. sz. nom.	*a'ze hu* te magad		*hu* v. *huva'* magad
gen.	*sanï'n hui'n*		*hun* v. *huva'n*
dat. acc.	*sana' hua'*		*huna'* v. *huvana'*
instr.	*huba*		*huba* v. *huvaba* (*humba*)
ablat.			*hundan* v. *huva-* [*ran*
3. sz. nom.		*huva', hu* самъ	*huj* v. *huva'*
gen.		*huv'ïn*	*hu'jin* v. *huva'n*
dat. acc.		*hune'*	*hujne'* v. *huvana'*
instr.		*hu'vaba, hu'bala*	*hujbe* v. *huinbe*
ablat.			*huinžen* v. *huva-* [*ran*

Többes-szám:

1. sz.	nom.	*abi'r hamï'r* mí magunk	*ha'mïr* magunk	*hamer*
	gen.	*pire'n hamïrï'n*	*ha'mïrïn*	*ha'meren*
	dat. acc.	*pirä' hamra'*	*hamïra'*	*hamera'*
	instr.	*pirinbä' hamï'r*	*ha'mïrba*	*hamerba*
	abl.			*hamerdan*
2. sz.	nom.	*azi'r hvïr* tí magatok	magatok	*huzamer, huvazamer*
	gen.	*siren hvïrï'n*		*huza'meren*
	dat. acc.	*sirä' hvïrna'*		*huzamera'*
	instr.	*azi'r hvïrba'*		
	ablat.			*huzamerda'n*
3. sz.	nom.		*huva'zam*	*hujzem* magok
	gen.		*huvaza'mïn*	*hujze'n*
	dat. acc.		*huvazane'*	*hujzenä'*
	instr.		*huva'zamba*	
	ablat.			*hujzenǯe'n*

Ezen visszaható névmások, hogy képeztetéséről valamit már fentebb (**8.** alatt az elején, és ***10, c.*** alatt) szóltunk; hozzá kell tennünk, hogy a birtokosragokkal való alapszó *huva*, mely, midőn a „magam, és maga“ jelentésével jár, épen csak birtokosrag nélkül való alak, melynek casusai *(huvan, huvana, huvaran, huvaba)* szintoly szabályszerűen készülnek, mint *hola* város-tól: *holan, holana holaran, holaba*. A *huva* alapszó a fentebb **8.** alatt tárgyalt birtokosragozás szerint, így venné föl az egyesszámú birtokosragokat: 1. *huvam*, a miből össze van vonva *ham*; 2. *huvu*, a miből *hu*, gen. *hun (huvuven, huven* helyett); ép raggal *huvun*, összevonva: *hun*, miből *hun-dan* és talán *humba* (lásd alább); 3. *huvi*, rövidítve: *hui* v. *huj*, miből gen. *hujin*, instr. *hujbe*; ép raggal: *huvin*, összevonva: *huin* v. *hujn*, miből *hujne, huinǯen* és talán *huinbe*. — Azonban az alapszó *huva* maga is rövidülhet (*huv*) *hu*-ra azért *hu-zamer* a *huva-zamer* mellett (v. ö. *tuvat-sir* (241. l.); ezen birtokosragtalan *hu* (*huv*) = *huva*-hoz tartozik Visnevszki egész *hu*-ja (*huv-ïn*, = *huva-ba*), minthogy a második személyt nem tevén ki különösen, azt úgy látszik egyaránt

erre is vonatkoztatja; különben az Evangeliumokban is találkozik a *hu* mint harmadik személy, mi nem lehet más mint a ragtalan *huva*, mely épen azért mert személyragtalan, mind 2-dik, mind 3-dik személynek állhat. A Visnevszkiféle dativus *hune* sem szólhat az ellen, minthogy nála *halïgne* is van *halïga* mellett. Már most lehet az iránt is kérdésünk, vajjon az Elsőgr. szerint való, 2-dik személyt jelentő *hu* személyragos-e vagy nem? Noha föl lehet hozni dativusa *hua (huva)* mellett a Kátéból *abua (abuva)* = anyádnak, anyádat, mi határozottan személyragos: mégis hajlandók vagyunk, itt ragtalan alakot *(hu, huv* = *huva)* ismerni föl, mert különben mégis *hu-ba* helyett *humba*-t mondott volna, ő, ki a *pirinbä, sirinbä-t*, s kivált az *ikšimbä*-t ismeri (*8.* alatt, 232. lap.). — Ezen instrumentalis-alakok *(pirinbä, sirinbä)* bíztosabb fölfogására azonban a Regulyféle *hamba* mellett való *hamenba* instr.-alakban nyerünk egy adatot. Ebben alig lehet genitivust nem ismerni, melyhez *ba* rag járúlt; és egy más így magyarázható alakot találunk ezen példájában: *porda humba-i? hamenba* = a balta veled-e (nálad)? velem (nálam); *humba* a 2. személyre nézve ugyanaz, mi *hamen* az elsöre nézve, azaz phonetice írva *hunba* helyett, és *hun* szintúgy lehet genitivus mint *hamen*; hasonlóképen van *huin-be* a 3. személyben; azonban, miután a második és harmadik birtokosraggal való nevek genitivusa oly összevont végzetű, hogy magának a 2. és 3-dik személyragnak ép alakjával egyező, nem lehet itt eldönteni, vajjon a *hunba huinbe*-beli *hun huin* genitivusok vagy csak ép birtokosraggal való alakok. Ezen utóbbi esetben *hunba (humba) huinbe* nem *hamenba*-val hanem *hamba*-val állanának egy fokon.

— A többesi alakok így keletkeznek *huva* alapszóból: 1. *huvamïr, huvamer* összevonva *hamïr, hamer* (a személyrag *mïr, mer*); v. ö. *ham* ebből *huvam*. 2. *huva* + *ïr, er, r* (= -tok; így az igéknél is *mïr, bïr* 1. szem., *ïr* 2. szem. p. o. *pol* légy, *polïr, poler* legyetek) lesz *huvïr*, valamint *u (un)* egyesszámú raggal *huvu(n)*; összevonva *huvïr* helyett lesz *hvïr*, mit csak Elsőgr. ád, mint igen becses adatot a megvolt csuvas birtokosragozáshoz. Mert Reguly már csak a többes-számba tett alapszón *(huvazam, huzam)* ismeri az *er* = magy. -tok ragot, s így a második személybeli *huvazamer* nincs teljes összhangzásban az elsőbeli *ha-mer*-rel. A Regulyféle *hujzem* egyesszámú *huj (huvi* helyett) rendes többese s azért készült így, mert a *mer, er*-hez hasonló képzésű többesi 3-dik személyrag nem volt, valamint az önálló *pir (abir, ebir), sir (azir, ezir)*-hez képzésére nézve nem ha-

sonló a *vulzam* se. — Figyelmeztetve megjegyezzük még az Elsőgr. szerint a *hamra* és *hvïrna* dativusok között, valamint a *pirinbä hamïr* és *àzir hvïrba* között észrevehető discrepantiát; végre még azt is, hogy többesi *r*-es személyragokhoz *(mïr, mer, ïr, er)* a *ba, dan* viszonyragok közvetlenül járúlnak: *hamïrba, hamerba, hvïrba, hamerdan, huzamerdan*, melyeknek ellenébe tarthatók: *pirinbä, sirinbä, pirinden, sirinden*.

c) Mutató névmások (demonstrativa).

1) *Ku* ez. Elsőgr. erre és *läš*-re (47. l.) azt jegyzi meg, hogy nem ragoztatnak, azonban igen gyakran használtatnak. Visnevszki és Reguly ellenben ragozzák; a *ku*-t ekképen:

	Visnevszki	Reguly	
nom.	*ku*	*ku*	többes: *ku'zam* (V.)
gen.	*ko'nen*	*ko'nen*	*kuzam* (Reg.), amaz a
d. acc.	*kona'*	*kona'*	szokott módja szerint
instr.	*ko'nba*	*konba* v. *komba*	ragozva, magától ér-
abl.		*kondan*	tetőleg emez is, noha
			nincs közölve.

2) *ŝa'ga* vagy *ŝa'k* ez. Ezt Elsőgr. is ragozza:

	Elsőgr.	Visn.	Reg.
nom.	*ŝa'ga*	*ŝa'ga*	*ŝa'ga* v. *ŝak*
gen.	*ŝakka'n*	*ŝa'gïn*	*ŝakken*
d. acc.	*ŝakka'*	*ŝagna'*	*ŝakna'*
instr.	*ŝakïmba'*	*ŝa'gïmba*	*ŝagenba*
ablat.			*ŝagendan*

Többes-számban: *ŝàksam* (Elsőgr., s ezt szokottképen ragozza) és *ŝagaza'm*; Visn. csak *ŝa'gazam* (s ezt ragozza); Reg. csak *ŝaksam*.

3) *ŝa'va* vagy *ŝav*, az.

		Visnevszki	
nom.	*ŝa'va*	*ŝa'va*	*ŝa'va* v. *ŝav*
gen.	*ŝavï'n*	*ŝa'vïn*	*ŝa'ven*
d. acc.	*ŝavna'*	*ŝavna'*	*ŝavna*
instr.	*ŝavamba'*	*ŝa'vïmba*	*ŝavenba*
ablat.			*ŝavenda'n*

Többes-számot Elsőgr. nem ád, a *vïl (vul)* többes-számára útalván *(vulzam)*; Visn. *ŝa'vazam*, Reg. *ŝavzam*.

4) *vul* az. Lásd fent a 3-dik önálló személy-névmást.

5) *leš* az (Reg.), *läš* (Elsőgr. Visn.)

nom. *leš* Reg.
gen. *lešin*
dat. acc. *lešne*
instr. *(lešinbe)*
ablat. *lešinǯen (lere'n)*.
többes-számban : *leššem*.

Elsőgr. nem ismeri *läs* ragozását; Visn. csak azt mondja, hogy úgy ragoztatik, mint *šava*, a mivel meg nem elégedhetünk.

Az első három, ezen csuvas mutató névmások közül legelső tekintetre is megint azon sajátságot tünteti elönkbe, melyet már az önálló személyi névmásokon vettünk észre : a nominativus különbözik a casusokból kivehető tőtől. Így először *ku*-nak megfelelő tőül mutatkozik *kon (kon-ïn, kon-a, kon-ba, kon-dan)* s már nem lesz szükség nagyon bizonyítgatni azon állításunkat, hogy *ku* épen úgy vesztette el végéről az *n*-t, mint *pe (a-be, e-be* én) meg *se, (a-ze, e-ze* te) *pen, sen* helyett valók. — A *šaga*-nak és *šava*-nak casusbeli töje meghatározására tekintetbe kell vennünk : a dativus, instrum. és ablativus alakjait. Arról nem lehet kérdés, hogy *šagendan, šavendan*-ban mi a tő, mi a rag : amaz tisztán *šagen, šaven* (nem különben, mint *šojtandan*-ban *šojtan*). Ez jóformán bizonyossá teszi, hogy a dativus alakjait is így kell taglalni : *šagn-a* (V.), *šakn-a* (R.), *šavn-a ;* végre az instrumentalisokat így : *šagen-ba* (R.), *šagïn-ba* (V., könnyű ejtés szerint : *-ïmba), šakïn-ba* (E., phonetice *šakïmba), šaven-ba* (R.), *šavïn-ba* (V., *-ïmba), šavan-ba* (E., *-amba*). A *ba* előtt netalán álló genitivusról itt nem lehet szó miután *šakken* (R.) és *šakkan* (E.) a *šaga* genitivusalakjai (nem *šagen*, v. *šakïn*) és a hasonszerű tők *on, kon (onba, konba)* sem mutatnak ilyent a *ba* rag előtt. Így a *šaga* és *šava* névmásoknak ezen tőalakjaik tünek elő :

šaga : *šagen* (R.) *šagïn* (V.) *šakïn* (E.)
šagn (V.) *šakn* (R.)
šava : *šaven* (R.) *šavïn* (V.)
šavn (R. V. E.)
šavan (E.)

Már most ha azt kérdezzük, mely az igazi két tőalak, melyekből mind a *šaga šava* nominativusokat, mind a több tőalakok változatjait megmagyarázhatjuk, mindenek előtt *šava*-ra nézve az Elsőgr. adta *šavan* után igazodhatunk el könnyen. Ugyanis e tőalakból

(šavan) šava csak ugyanazon *n*-vesztéssel állott elő, melylyel már *a-be, a-ze, ku* névmásoknál eléggé megismerkedtünk. A nem hangsúlyos *a* könnyen gyengül ï, (Reguly írása szerint majdnem mindenkor) *e*-re : így *šavan*-ból lesz *šavïn, šaven;* a hangsúlyos dativusi *a* előtt való szótagból pedig ily ï, *e* is nagyon közönségesen kiszorúl : így lesz *šavïn, šaven*-ből *šavn*. — A *šava* = *šavan* szerint pedig *šaga*-ra nézve is *šagan*-tő következik *), melyből a fent kitett egyéb tőalakjai is hasonlóképen magyarázódnak. (Reguly így ír : *šagen* és *šakn*, mint *pürdünä* és *pürtne)*. A *šaga* tehát *n*-vesztéssel *šagan*-ból eredt. Még tovább haladt csonkulást mutatnak *šaga* és *šaga* helyett való ezek : *šak, šav*, melyek e tekintetben az *ap, ep, as, es* (*abe, ebe, aze, eze* helyett) szakasztott másai, s látjuk, hogy nem hiába van a hangsúly *ša'ga* és *ša'va*-nak első szótagjokon. — Az ily tők (*šagan, šavan)* és nominativusban való tőalakok *(šaga, šava)* mellett netalán föltünő genitivusokra nézve *(šakken, šagïn, šavïn)* egybevethető (230. lap.) *ule*, gen. *ulin* (de ép töje is *ulin*), v. ö. *manïn* helyett *mann* stb. Regulynál a kettős mássalhangzó *(kk : šakken)* nem hangsúlyos végönhangzó mellett másutt is fordúl elő, p. o. *pügö, pükkün* (gen.) és a 2. és 3. birtokosraggal: *a'da* — *attu, atti*. Elsőgr. *šakka*-t mond, de *šavna*-t mint dativust; ez egy részletes eltérés, milyen *abua* (Káté, nem *abuna)*, söt *uluven* (Reg.) nem *ulunen* (vagy *ulunn, ulun*).

A *šaga(n)* és *šava(n)* névmások különösképen hasonelejüek: mindegyik *ša*-val kezdődik; továbbá kéttaguak; végre amaz „ez", emez „az" jelentésü: mindez azon gyanítást ebresztheti — gyanítást, mondom egyedül a csuvas nyelv adataira való szoritkozásunk mellett, de a jakut meg a több törökség egybehasonlításával meggyőződött fölismerés lehetne (csakhogy az ide behozni nem akarjuk) — tehát azon gyanítást ébreszti bennünk, hogy *šaga(n)* és *šava(n)* tulajdonképen összetett névmások, amaz *ša* előragaszték és *kon* (nom. *ku*) mutató névmásból, mely szintén „ez" jelentésü, emez *ša* és *von* = *on* (nom. *vul*) mutató névmásból, mely szintén „az" jelentésü. A *konnak* *k*-ja mihelyt *ša* után kerüle, szintúgy kelle, hogy lágyúljon, mint *a-ze e-ze*-ben *se(n)*-nek *s*-je. Így lett *ša-go(n), ša-ga(n); ša-va(n)*. S már most megértjük, hogy Elsőgr., a *šava*-nak nem adván többes-számát, miért útal a *vïl (vul*, tő : *on)* többes-számára.

Az 5) alatt fölhoztuk *leš (läš)* mutatónévmás a ragozásában

*) Evang.-ban elő is fordúl *šagan-dan.*

olyannak mutatkozik, mintha harmadik birtokos-személyraggal volna. S ezt lehet is képzelni, ha, a mint Reguly czímzi, főnévi névmás. Tekintetbe jő kivált *lešinǯen* ablativus. A személyrag maga az š : *le-š* (az Evang.-ban néha teljes *že*-vel is : *lä-že*) s ebbeli nézetünket gyamolítja, hogy a tiszta *le* is előfordúl némely adverbiumokban : *le-ren* (Visn. *lä-rän*) = *on-dan* onnét, *le-re* (V. *lä-rä*) ott.

d) Kérdő névmások.

1) *Kam* ki; többes-sz. *kamzam* (Reg.) kik; Elsőgr. Visn. elhagyják a többes-számot.

		Elsőgr. Visn.		Reg.
nom.	*kȧm*		*kam*	
gen.	*ka'mïn*		*ka'men*	
dat. acc.	*kuma'*		*kama'*	
instr.	*ka'mba*		*kamba*	
ablat.			*kamra'n*	

2) *miṅ* mi; többes-sz. *miṅzem* (Reg.); Elsőgr. Visn.-nél nincs e többes-szám.

	Elsőgr.	Visnevszki	
nom.	*min*	*min*	*miṅ*
gen.	*minin*	*min*	
dat.	*minä'*	*minä'*	*miṅe*
acc.	*minä'*	*minä'*	*miṅ*
instr.	*minbä'*	*minba*	*miṅbä*
ablat.			*miṅbe'n*

Ezekben Visn. *min* genitivusa, nyilván *minn* = *minin* akár lenni, v. ö. *mann* = *manïn* (Reg.). Elsőgr. és Visn. is *min* *n*-jét нь-nel írják ugyan, de írásmódjukban a ь nem biztos megjelelője a *j*-hangúságnak, többnyire csak a magashangúságnak; Reguly szerint kiteszszük, csakhogy ő is gyakran elhagyja, p. o. *min vuhutra* mikor. Megjegyezni való, hogy Regulynál *miṅ* accusativusa is *miṅ*, ellenben Elsőgr. Visn. *minä* mint egyébütt = dativus.

3) *huže* v. *huš* melyik, mely (Reg.)

	Elsőgr.	(Visn.)	Reg.
nom.	*hužu'*	*huže, huš*	*huže, huš*
gen.	*hužiji'n*	*hu'žïn*	*hušin*
d. acc.	*hušnä'*	*hužne'*	*hušṅe*
instr.	*hužubä'*	*hu'žeba*	
abl.			*hušinǯen*

Többes-sz. *hušsem* (Reg.), *hužuza'm* (Elsőgr.).

E névmást Visn. egyenesen relativum-nak nevezi, s csakugyan ilyennek használtatik a Textusokban. Mennyire ez ráalkalmazás, nem kutathatjuk itt. Külső alakjára nézve nagyon hasonlít *leš* demonstrativumhoz, azaz *huže, huš*-ban is látszik harmadik birtokos-személyrag : *hu-že, hu-š*. Mert ugyanezen *hu* tő még némely adverbiumokban van meg :

hun-ǯa és *hu-ssan* mikor (Visn. *hon-ǯa, hu-san)*, melyekből talán mint *hu* épebb tőkalakját *hun* vagy *hon*-t lehet kivennünk. Sőt a kérdő helyadverbiumok :

šta hol, hova, *štan* honnét (V. R.), *štalla* hova felé (R.) ugyanazon kérdő névmástőből valók, csakhogy ez nagy furcsáúl egészen eltűnt belőle. Ezt világosan láttatják ezen adverbiumok azon alakjai, melyeket a — hát mégsem oly nagyon haszontalan — Elsőgr. tartott fenn (66. lap. az adverbiumok lajstromában) :

hštan honnét, *hšta'lla* hova, melyek nyilván, a nem az első szótagra eső hangsúly miatt, rövidűltek ezekből :

hušta'n, hušta'lla, a mi szerint *hušta'* is (= *šta')*. Taglalódnak pedig így : *hu-š-ta, hu-š-tan, hu-š-talla (ta , tan , talla*, helyviszonyragok) s az ezekben meglévő harmadik birtokosrag (š) megértésére, képzéljük csak, hogy a magyarban mondanák (noha nem mondják) ezt : „melyikütt", meg ezt : „melyikünnen" azaz „a többi között mely helyen v. részen, helyről, v. részről", a mi egyet ér evvel : „mely hely-é-n, hely-é-ről v. rész-é-ről".

4) Hogy ezen kérdő adverbiumban : *jeple* hogyan (Reg. így is : *leple)* még egy külön kérdő névmástőt *je (le)* kell-e fölvennünk, vagy ez is valamely erősebb hangváltozás és szórövidítés által az eddigiek valamelyikéből keletkezett, azt itt függőben kell hagynunk (lásd alább **e,** 4.). A *jeple* külső képzése megfelel a mutató *sapla*-nak (*sa* mi a *saga sava*-nak előrészül szolgál, maga eredeti mutató névmástő ; meg *pla* rag = *bala*, a *ba* instrumentalis-rag épebb alakja).

A *min* kérdő névmásból meg ugyanazon *sker*-ből melylyel a határozatlan melléknevek kifejeztetnek (lásd **9.** alatt), össze van téve

misker, micsoda (Reg.), többes. *miskerzem.*

Ragoztatik, mint fentebb a mellékneveknél *-sker*, p. o. *miskerbä, miskerde'n.*

Egyéb névszói képzésekről, melyekben a kérdő névmás, de más névmás is szerepelhet, alantabb együtt.

e) Határozatlan névmások (indefinita).

Ilyenekül használtatnak főleg a kérdő névmások, részint ismételve (*huš huš*) részint hozzájárúló particulával határozatlanság értelmét tüzetesebben kifejezve.

1) *tagam* valaki, néki (régi magyarban = valaki), Reguly ez orosz fordítását adja: ne znaju kto — nem tudom ki. — Ez *ta* particula és *kam* ki, mely szabály szerint, mihelyt *ta*-hoz szorosan hozzá csatlódik, *gam* lesz. Visnevszkinél 23. lap. *taka'm.*

2) *temin* valami (nem tudom mi); lett *ta-min*-ből, az elöbe ragasztott *ta* áthasonúlván *te*-re, mint *a-be* — *e-be, te-pri.* Hasonlóképen *misker* ezen *ta, te*-vel lesz :

temsker; — mind a kettőt említi Visnevszki is, 23. és (56. l.), az utóbbit kevésbbé összevont alakkal.

tä'min és *tämiske'r* nincs tudva mi, némi.

3) *ta'keš* v. *tahuš* némelyik, némely (Reg.), *tähuš* (Visn. 23. l.). — Második része, *huš* (*hu-š*) kérdö névmás, melynek itt egy uj alakját látjuk : *keš* (*ke-š*), a továbbragozásban, az első szótagra (*ta*) eső hangsúly miatt, elveszti önhangzóját s összeszorúl *kš*-re : gen. *takšin,* dat. *takšne,* abl. *takšinǯen.* Hasonlót látunk a *hu*-ból származó *hušan*-nál, mely indefinite :

tahšan vagy *takšan* valamikor, néha.

A több ide tartozó adverbium :

tahunǯa valamikor (*ta-hunǯa*)
tašta valahol, valahová (*ta-šta*)
taštan valahonnét (*ta-štan*)
taštalla valamerre, egyvalamerre (*ta-štalla*).

Mind ezen *ta*-val összetett kérdőnévmásoknak szó szerint való értelme tulajdonképen : *még*-kérdő névmás, vagy *még*-kérdő n.-*is,* s *ta*-val való csuvaskérdő névmásnak még tökéletesen látjuk kérdő jelentését ezen Regulyféle példában : *kam pilet šoldalikran tašta polep* = ki tudja, egy év múlva még-hol-is leszek; de *tašta* alá jegyezte: „vagy *šta*“.

4) A *jeple* (*leple*) kérdö adverbium (hogyan, mint ?) *ta*-val lesz : *teneplä'* vagy *teleplä* (itt *ä*-vel, írva, mi nem tesz különbséget). Jegyezzük meg ebből a *ne-plä*-beli *ne*-t, mely majd a fentebb ***d,*** 4. alatt kérdés alá tett kérdö névmástőt világosítja föl.

A *ta* helyett ugyanezen kérdö névmási alakok *kirik* = akár

bár-ral is összetehetők, melyhez még ugyanazon *ta* járúlhat hozzá, *te* képiben : *kirikte*. Így lesznek :

kirik-kam v. *kirikte-kam* akárki
kirik (kirikte)-min v. *misker* akármi
kirik-huš akármelyik, akármely ; *kirik-hušan* stb.
kirikte-leple akárhogy. stb.

Elsőgr. adverbiumai között egy ide tartozó van (66. l.) : *kiräk tämindä* akárminek.

5) Csupán ismétlés által is fejeztetik ki a határozatlanság értelme a *huš (huže)* kérdő névmáson : *huš huš* némely. p. ö. *huš huš sin* némely ember ; meg főnévileg : *huže huže kilǯis*, *huže huže kilimaris* = némelyek jöttek, némelyek nem jöttek. V. ö. még : *huš huš sirdä* valamelyik helyen. Még meg kell jegyezni, hogy, ha e kettős *huš huš* ragoztatik, mindegyik veszi föl a viszonyragokat : gen. *hušin hušin*, dat. *hušne hušne*, abl. *hušinǯen hušinǯen*

6) Az ismételt számnév *per*, egy :
per-per = valamely ; tehát más jelentésű, mint magyar „egy-egy", mert ez csuvasúl *prär* v. *peržer*. P. o. *per-per sinna par* valamely embernek add, *mana per-per is par* nekem valamely munkát adj ; *per-per sirdä* valamely helyen ; *per-per čoh* valamikor. — A *per* lehet harmadik birtokos-személyraggal is, vagy csak másodika, vagy mindketteje. De ragozáskor mégis csak a második helyen való ragoztatik. Természetesen ilyenkor főnévileg van használva. p. o. *pri-pri ilis onda* valamelyik majd elveszi ottan. (Az ige *ilis* tulajdonképen többesszámban való, s ez némileg azon észjárási fölfogáshoz vezet, melynél fogva a csuvas *per-per, per-pri, pri-pri* azt teszi, a mit nekünk „valamely, valamelyik." Ez észjárási fölfogás, úgy látszik, nagyon közeledik ahhoz, mely a magy. „egy s más, egyet-mást stb. egyik-másik"-félékben mutatkozik. A csuvas pedig, a mint már tudjuk, a „másik"-at szintén *per*, *pri*-vel fejezi ki, meg *te-pri*-vel. A fent idézett mondatban tehát *pri-pri ilis* tulajdonképen : egyik másik — s minthogy több személy, bár egyenként is gondoltatik mint alany, azért többesszámban többen — majd elveszik. — A *per-per*, *pri-pri* ragozása :

gen.	*per-prin*	*pri-prin*
dat.	*per-perne*	*pri-prine*
abl.	*per-prinǯen*	*pri-prinǯen*

Reguly szerint igéknél (tehát adverbiumként) előfordul *pre-pre* is, p. o. *pre-pre jersen kil* egyvalamikor, ha ráérsz, jöjj (azaz : egyszer vagy másszor).

7) Indefinitumot kifejező körülírásos kitételekben használtatnak *polzan* (ha lesz) vagy *polin* (légyen), egyszersmind a kérdő névmáshoz vagy néha *polzan*, *polin*-hoz járúlván a fent is szerepelt *ta* (a hangzatilag kellő alakban : *da, de, te)*.

P. o. *kam-da polzan* ha bár ki lesz is, vagy : *kam polzan-da*
min-de polzan, misker-de polzan; *huš-te polzan* stb.
šta-da polzan v. *šta polzan-da* bárhol is ;
hušan-da polzan bár mikor is ; *leple-de polzan* bárhogy is.

meg : *kam-da polin* v. *kam polin-de* bár ki légyen, bár ki is ;
min-de v. *misker-de polin ; huš-te polin* stb.
šta-da polin, hušanda polin, leple-de polin.

A *polin*-nal való kitételeknek Elsőgr. és Visnevszki is (az adverbiumok lajstromában) adják némely nyomait. Elsőgr. 64. l. ***husanda-boli'n** (husan-da boli'n)* = némelykor, bármikor ; 65. l. *hïtanda-boli'n* (hïtan-da-bolin sic ! alkalmasint szedő-hibából ы a ш helyett, és *hštan-da-bolin-t* kell olvasni, mert 66. két ily alak van : *hštan, hšta,* melyekről fentebb ***d*** 3. alatt szóltunk ; azonkivűl pedig, ha csakugyan ы-t nem ш-t akart írni, a következő betűt nem *t*-nek hanem *d*-nek írta volna). Visn. 55. l. szintén : *hušan-da boli'n* bármikor is.

f) A kérdő névmások, valamint határozatlan, úgy t a g a d ó n é v m á s o k jelentését is öltik magokra, némi particulákkal szorosan egybefüződvén. Így a csuvasban a tagadó *ni* a kérdő névmások elé áll, s többnyire még hátul a nyomatékot adó *ta (da, de, te)* csatlódik hozzájok. Reguly így adja ezen alakokat :

nikam-da senki se
nimin-de' v. *nim-de* semmi se ; szintén : *nimsker-de.*
nikš-te v. *nihuš-te* egyik se.

A *da*, mond Reguly, el is hagyható ; csak *nikš-te*-ről nem hagyható el, tehát nem lehet *nikš* vagy *nihuš*, de igen : *nikam, nim* (csak így találkozik a példákban, nem *nimin)* ; de gyakran csak helyét cseréli a *da*, midőn, a névmás főnév előtt állván, a főnév után helyezkedik. Még meg kell jegyezni, hogy bár tagadás értelme van a *ni*-ben, azért mégis mondatban az igének is tagadó formája kivántatik meg. A *nikam* stb. ragozása nem különbözik a *kam* stb. kérdő

névmások ragozásától (csak *nikš-te* rövidebb alak ragoztatik, úgy mint *takeš*, nem *nihvš-te)* : a *da (de, ta, te)* magától értetőleg csak a viszonyragok után áll. p. o. *nikamran-da, nikamen-da* stb. és így a viszonyragokat előtüntető adverbiumok után is : *ništa-da, ništalla-da, ništan-da, nileple-de* (v. *nijeple-de)* ; nem különben : *nihunʒa'-da, nihusšan-da* vagy *nihsšan-da* (Ezt az egy tagadó alakot találjuk Visnevszkinél 55. l. *nihusša'n-da* soha. Elsőgr.-ban 63. l. ezeket: *nimi'n* semmi, *nimindä'* korántsem, tkp. semmitsem; *nijeple* sehogy, semmiképen.) — Használatukról néhány példa : *onda nikamda kilmen:* oda senki sem jött *(kilmen* = nem jött) ; *eb nimskerde* (vagy : *nimde) korman :* én semmit sem láttam *(eb — korman* = nem láttam) ; *min is šok* semmi munka sincsen ; *nim popleme-de pilmärem* semmit sem tudtam szólani ; *nikšte polešmaris* egyik sem segített *(polešmaris* — nem segítettek ; v. ö. *pri-pri ilis* fentebb *e*, 6. alatt).

Csak egy kivételt említ Reguly, az igén is megkívántatott tagadás iránt : *nikšte*, úgymond, ablativusban nem tagadó állítmánynyal is összeköttetik, hogy comparativust jelentsen, p. o. *ku nikšinʒen lajih* eto luče iz vzěch drugich (ez minden többek közül jobbik), *ku laža nikšinʒen ojrem turat* eta loša'd vsěch drugich otličněe (ez a ló minden többinél különb). A fordítást megértjük, de nem azt, hogy fejezheti ki a csuvas mondat annak értelmét. Azt tudjuk, hogy a comparativusi alak nem szükséges a másik hasonlított fél ablativusa mellett : *vul mandan pïzïk* (ő tőlem nagy =) ő nálamnál nagyobb. De *nikšinʒen* azt tenné (egyiktől — azaz a hasonlításban) egyiknél se (mintegy : semmelyiknél) és „semmelyiknél jobb, v. egyiknél se jobb" hogy lehet oly egész megfordított értelemmel : „mindennél jobb", az homályos előttünk, mindaddig míg *ni*-ben magában látjuk kifejezve a negatiót. Hát ha az nem is úgy van, és nem ok nélkül kívántatik a tagadó értelem létre jötére okvetetlenül tagadó állítmány (azaz valamely tagadó ige vagy igealak) is? Ha *nikšinʒen* (a két példában *te* nélkül van) magában olyasmit jelenthetne, milyen „bármelyiknél, akármelyiknél", akkor már megértenők mit tesz : „bármelyiknél jobb".

A *ni*-nek a tagadó értelem kifejezésére korántsem szükséges voltát mutatja még a csupa *pri-de* (3. személyragos „egy" számnév és *da)* tagadó névmásúl (ha általában e nem szorosan vehető kifejezéssel akarunk élni) használtatása : p. o.

pri-de kilmäre egyik sem jött (egyik-is nem jött)
prine-de tidimarem egyiket sem fogtam meg.
perne-de pomarem egynek sem adtam.
prinǯen-de ilmärem egyiktől sem vettem.

Még adverbiumként *pre* (v. ö. fentebb *e*, 6. *pre-pre*) : *pre-de korman eb ona* egyszer sem láttam őt.

g) Önálló birtokos-névmások (possessiva).

Általában a csuvas genitivus „valakinek birtokában levő, valakié"-féle önálló névszó gyanánt is járhat, mely megint viszonyragokkal ragozható. Azért Reguly nem rosszúl nevezi egyenesen possessivusnak. Így a személyi névmások (én, te, stb.) genitivusai is egyszersmind névszói pronomina possessiva (enyim, tiéd) és a megfelelő magyar birtokos-névmásoktól csak annyiban különböznek, hogy nem még birtokos-személyragot is mutatnak hátúl. Alakjaikra és ragozásukra nézve Reguly mellett Elsőgr. és Visnevszki is egybevethetők, ez utóbbi legalább az „enyim"-et közölvén, Elsőgr. többet.

1) *manen* enyém (= *ebe* én, genitivusa) Reguly, *manï'n* (E.), *ma'nïn* (V.)

	Reguly		E.	V.
d. acc.	*manne'*	dat.	*mannä'*, *mann* E.	*manne'* v. *ma'nïnne*
		acc.	*manïnnä*	
abl.	*manenǯen* v. *mannǯen*			
instr.	*manenbe'*		*mannebä*	*manïnba*
gen.	*manenn*		*mann*	*mann*, *manïnïn*

2) *sanen* tiéd (R), *sa'nïn* (V.)
d. acc. *sanne'* Reguly
abl. *sanenǯen*
gen. *sanenn*

3) *onen* övé (R.), *o'nïn* (V. E.)
onne' Reguly, *onïnnä* E.
onenǯen
onenn

4) *pirin* miénk (R.), *piren* (E.), *pi'rin* (V.)

dat. acc.	*pirinne'* Reguly,	*pirinnä'* E.
abl.	*pirinǯen* R.	
instr.	*pirinnbe* R.,	*pirinbä'* E.
genit.	*pirinn* v. *pirinen* R.,	*pirenen* E.

5) *si'rin* tietek Reg.
d. acc. *sirinne'* Reg.
ablat. *sirinǯe'n*
instr. *sirinnbe*

6) *vulzen* övék (R.) *vulzamïn* (V.)
vulzennä'
vulzinǯe'n (*-zenǯen?*)
vulzennbe

Ezen ragozásban vannak bár csekély és könnyen magyarázható eltérések a közönséges *n*-végü nevek ragozásától. Már fentebb látók, hogy a *manen* genitivus (lásd ***11, a**;* Reguly mintáját) rövidül *mann*-ra, *sanen* — *sann*-ra, *onen* — *onn*-ra : így itt is e három alapalak így rövidül *mann-ȝen*-ben és a dativusokban *mann-e sann-e, onn-e*. A genitivus várható szabályszerü alakját Visnevszki adja ebben : *manïn-ïn ; manenn, sanenn, onenn* (R.) is még elég épek, hogy a *manenen, sanenen, onenen*-t lehet belölük kiismerni; különben ez alak jelentésénél fogva aligha fordúlhat elö gyakran (enyimé, tiédé, övéé). Végre észreveszünk a *manen*, *sanen*, *onen* mélyhangú tőkhez járuló ragokban Regulynál és Elsőgr.-ban határozottan előtünő magashangúságot, a mi csak olyan jelenség lehet, mint a harmadik birt. személyrag után mutatkozó magashangúság (lásd fentebb ***8***. alatt). — A 4. 5. 6. ragozásában csak a Regulyféle *pirinnbe, sirinnbe, vulzennbe* föltünök, hogy miért vannak kettős *nn*-nel. Ez legfelebb azt akarná jelenteni, hogy a *be* rag csak a genitivushoz csatlódott volna, minek lehetőségét már több esetben láttuk; és ugyancsak a *pirin* szabályszerü genitivusa *pirinen* (E. R.) lesz *pirinn* is. Azonban egy példában Reguly *pirin-be*-t ír, egy *n*-nel : *vul pirinbe kilȝe* ő a miénkkel jött. — — A *manen*, *sanen*, *onen* (nem a birtokosra, hanem birtokra vonatkozó) többesszámát Reguly nem adja, sőt azt mondja, hogy nincs, mert így mondják : *man utsam kilȝis* — *manen-da kilȝis* az én lovaim jöttek (mondja az egyik) — az enyeim (*manen* enyim) is jöttek (rá mondja a másik). Meglehet, hogy ily esetben a többesszám különös megjelölése nem kivántatik szükségképen : de azért nem látni okát miért nem lehetne az, és csakugyan Elsőgr. adja és ragozza a *manïn* és *onïn* többesszámát is: amaz *mannezam* (a *manne* úgy, mint *mannebä;* az *e* talán csak közbe van téve a *mann-zam, mannbä* könnyebb ejtésére; azonban v. ö. még alantabb 8. alatt *kamïnnebä, kamzamïnebä)*, emez *onïnzam*. — A *pirin, sirin, vulzen* többesszámát pedig így adja Reguly :

nom.	*pirinzem* miéink	*sirinzem* tiétek	*vulzen* (sic!) övéik
dat.	*pirinzene'*	*sirinzene'*	*vulzenzenä*
abl.	*pirinzenȝen*	*sirinzenȝen*	*vulzenzenȝen*
gen.	*pirinzen*	*sirinzen*	*vulzenzen*

Fönnakadunk a *vulzen*-en, mely maga magának többese volna, annyival inkább mert Reguly aláj egyzi, hogy „nem *vulzenzem*", noha

mindenki látja, hogy ezen többesi alak van a több casusokban. De szerencsére épen az „övéik“ mintája alá még egy példát jegyzett föl, melyből megértjük, hogyan került oda *vulzen*. A példa ez: *vulzen ašezen* „ő atyjaik-é.“ Az egész egy possessivus: atyjaik-é, melynek nominativusa: *vulzen ašezem*. Ámde a *vulzen* itt, hogy úgy mondjuk, nem possessivus, hanem genitivus, mely után harmadik birtokos-személyraggal való névszó (*aše* = atyja) áll, *vulzen aše-zem* tehát: az ő (eorum) atyjaik; a csuvasban nincsen a *mer*, *er* (unk, tok)-hoz hasonszerű, magy. *jok,-ok* jelentésű 3. személyrag, hanem helyette a magy. *ja*-jelentésű, különben egy birtokost jelentő használtatik: így *vulzen aše* = eorum atyjok; ez megint többesen vétetve: *vulzen aše-zem* = eorum atyjaik, mintegy: *atyjok-ok*, vagy ha törökül mondatnék (noha ez sem szokásos): *anlarïn ata-sï-lar*. Látszik tehát, hogy Reguly csak ezen, imént másképen magyarázott példából, melyben nincs is egyenesen kifejezve az „övéik“ — vette be mintájába ama különös *vulzen*-t. Bizonyosan, ha ilyen csuvas mondatra: *pirin attäzem kilǯis* (a mí atyáink jöttek) ez volt volna a felelet: „az övéik is jöttek“ ez nem lehetett volna más mint ez: *vulzenzem-de kilǯis*. — Elsőgr. egyébiránt: *pirenzam* miéink, rendesen ragozva.

7) A *ham* magam stb. visszaható névmások birtokos névalakait Regulynál ugyanott *ham* stb. mellett találjuk így:

	hamen magamé,	*hun* magadé,	*hujin* magáé
d. acc.	*hamennä*	*hunnä*	*huinnä'*
abl.	*hamenǯen*	*hunenǯe'n*	*hujinǯe'n*
instr.	*hamenbe*	*hunenbe*	*hujinbe*

„Szintúgy: *hameren* magunké, — *hamerennä*, stb.“ (Azaz ezt a „stb.“-t úgy kell értenünk, hogy: *huzameren* magatoké, *hujzen* magoké). — A birtok-többesről csak egy példa van jegyezve: *hamerzennä* v. *hamerinzennä korimarem* = a magunkéit nem láttam. Evvel tehát azt mondja, hogy a *hameren*-nek *pirinzem*-féle többesszáma: *hamerinzem (hamerenzem)* vagy rövidítve *hamerzem* (?). — Jegyezzük meg még azt a szót, mely a maga-birtokosság kiemelésére *hamen* stb. elébe léphet: *hazat* (tulajdon, saját): *ku hazat hamïn* = ez saját (v. tulajdon) magamé. —— Visnevszki ide tartozó csak *hu'vïn*-t említi (27. l. = magáé); v. ö. a *huva*, *hu*-nak Visnevszki-féle genitivusát (fentebb *b*. alatt).

8) A mutató valamint kérdő névmásoktól származó birtokos

névalakokat Reguly nem jegyezte meg különösen; de Visnevszki említi azok közül : *ša'vïn* azé (v. ö. *onïn*), *ša'gïn* ezé, *konïn* ezé; Elsőgr. pedig a 46. lap. ezt : *ka'mïn*, és ragozását is adja, egyszersmind több birtokost jelentő többesszámáét :

	ka'mïn kié	*kamzamï'n* kiké
dat. acc.	*kamïnnä'*	*kamzamïnnä'*
instr.	*kamïnnebä'*	*kamzamïnebä'*

Ezek szerint és a fentebbi analogiák szerint, könnyen kiki magának képezheti a Regulyféléket is, melyeknek följegyzését nem tartotta szükségesnek.

h) Mutató és kérdő névmások (meg a kérdőkkel képezett határozatlan és tagadó névmások) alapjával való, milyenséget és mennyiséget jelentő főnévi és melléknévi szók vannak a csuvasban ezek:

1) *ǯä* képzővel a *min* kérdő névmásból: *minǯä'* hány. Magában nem ragoztatik, hanem következő főnév előtt melléknévképen áll. Egy példában fölhozza Reguly ablativusát, de rosszallólag : *minǯeren ilden* hánytól vettél, tulajdonképen : *minǯe sindan* hány embertől. Azonban a csuvasban is áll, hogy a valóságos melléknév főnév helyét tartja, mihelyt ez pótlólag hozzá értetik. Mutatja ez *minǯe*-re nézve mindjárt egy másik példa, melyet Reguly úgy látszik jónak tart : *minǯeren per sin ilǯis* = hányból vettek egy embert ? (azaz : hány embertől vettek egyet katonának). — Minthogy *minǯe* (hány) számnévtermészetű, felveszi a (*10, d* és *e.* alatt tárgyalt) collectiv és distributivféle számnévi képzéseket :

minǯen hány együtt, hányan, p. o. *kilǯis* jöttek.
minǯežer hányhány; meg *minǯen*-ből :
minǯenle hányas, vagy : *minǯelle*

A *minǯen*-ből megérthetjük most a *pïčen*-t is, mely az *ikkin*, *vissin* stbivel egy sorban azt teszi : csak egy, *egyedül való*. Ez t. i. nem egyéb, mint *pir-čen* (*per-čen*) s az *r* úgy tünt el belőle, mint *paǯe*, *pïrǯe*-ból, melyek ezek helyett valók : *parǯe pïrǯe* (ada, jára — *paras*, *pïras* adni, járni) — Visnevszkinél van (56. l.) *mize'* hány v. mennyi, mi nyilván ugyanaz akar lenni, mint a Reguly szerint való : *minǯä*. — Mint *min*-hez a határozatlan *temin*, úgy áll *minǯä*-hez

teminǯä, vagy *temǯe* valahány (nem-tudom-hány), s ettől (*teminǯen)*, a mihez megint csatlakozik
teminǯenle valahányas (nem-tudom-hányas).

2) *minǯol* mennyi (Reg.), *minčol* (V. 56, E. 62. l.). Ragoztatik: dat. *minǯola* (p. o. *minǯola paden* mennyiért adtad?), acc. *minǯol*. Mint számnévből lesz belőle distributivum:

minǯolžer mennyi mennyi, s ezt Reguly a *minǯežer*-nél használatosabbnak mondja. Nekünk a *hány*-nyal is fordítható, p. o. *minǯolžer sin otsa pïǯis*, szó szerint: mennyi-mennyi ember jártak? (az ige többesszámú; azaz: hányanként jártak). — A *minǯol*-nak, mely különben olyan összetétel milyen *mi-sker* v. ö. *sumar-sker*, egyéb névmás-osztályokból megfelelőji:

teminǯol v. *temǯol* valamennyi (nem-tudom-mennyi)
nimǯol-da mintegy: semennyi.
konǯo'l ennyi, *šagenǯo'l* ennyi; *onǯol* (V. *087ol*), *šavenǯol* annyi (Visn. szlov. *šavïnčol*).

E kettő *šagen-ǯol šaven-ǯol* annyiban is érdekes, hogy szerintök megint a *šagen šaven* a *šaga šava* mellett mint igazibb tők tűnnek elő, melyek a *kon*, *on* névmástőkkel teljességgel egy fokon állanak.

3) Az előbbiekből *lih* v. *lo* képzővel készülnek megint melléknevek: *minǯollih* v. *minǯollo*: mennyies. p. o. *bu hot minǯolih* v. *minǯollo* = ezen bankó mennyies? (azaz öt-*ös*-e vagy tiz-*es* stb.). — Hasonlók: *temǯellih, konǯollih, šagenǯollih, onǯollih, šavenǯollih*.

4) Egyenesen *min* tőből *le* képzővel származik

minle milyen, melynek ezen ragozása van:
gen. *mi'nlin*, dat. acc. *minli'ne*, abl. *minlinǯen* (Reg.) — Ebből tán azt lehet következtetni, hogy *minle*-nek teljes töje *minlen*, azért *minlenǯen*. Szintígy még *teminle*, *niminle-de* (a többit nem adja Reguly). — Ide is vehetők a fentebb említett *minǯen-le* és *minǯelle*-félék (ha ez utóbbiak *ll*-e az *nl* áthasonlásából lett, a mi mégis valószinűbb. V. ö. *ikkinle* és *ikkille* stb. ***10, d.*** alatt). — — A *minle* mellett *miskerle* is van ebben:

temskerle (v. ö. *misker* és *temsker*), p. o. *temskerle sinna parza*: valamely (nem-tudom, mily) embernek adta. Továbbá: *nimskerle-de*.

5) A mint látszik, a *ple*, *pla* végű névmási adverbiumokból alakúlnak az előbbiekkel egy jelentésű ezen melléknevek:

leplene v. *jeplene (leple* v. *jeple* = hogy) milyen (hogyas); ragoztatik így : d. acc. *leplenine*, abl. *lepleninǯen*, gen. *leplenin*. p. o. *leplene* v. *jeplene sin vul* milyen ember ő. — Ilyenek :

teleplene v. *teneplene* (v. ö. *te-leplä, te-neplä)* valamilyen
šaplaṅe (v. ö. *šapla* így) ilyen
apla'ṅe (v. ö. *apla'* úgy, *on* tőhez tartozó) olyan
kapla'ṅe (v. ö. *kapla* így, *kon*-hoz tartozó) ilyen

6) Reguly még az egy *minṅeškel* milyen találkozik, mi Visn. szlovarjában így van : *min-aška'l*. Alkalmasint olyan összetétel, milyen magy. *miféle*, *miforma*. Az Evang.-ban találkozik így : *minäškal;* ezenkivül *onaškal* olyan, afféle.

i) Collectiv névmások czíme alatt hozza Reguly még azon félig névmásokat félig számneveket, melyek „mind, mindnyájan, mindenik" kifejezésére szolgálnak.

1) *porde* mind, azaz *por* és a nyomatékosító *da, de (ta, te)*, a mint azonnal ragozásából tűnik ki, melyet Elsőgr.-ban is találunk (39. l.) :

d. acc. *porṅede (porṅe-de)* R.; dat. *po'rnä*, acc. *porne-de* E.
abl. *porenǯendä, (porenǯen-dä)* R.
gen. *porindä (porin-dä)* R., *porïjindä* E.
instr. *porimbä* E.

Az š harmadik személy birtokosragjával való alakja (Reg.) *porš-te* mindnyájok :
d. acc. *poršṅe-de*, abl. *poržinǯen-dä*, gen. *poršin-dä*

Észrevesszük hogy a *por-de* ragozása egészen olyan, mint a *per* egy-é (lásd *10, b.*) és gyanítjuk, hogy a *porinǯen, porṅe, porin* nem különben 3-dik személyragos alakok, mint *poržinǯen* stb., csak hogy ott a személyragnak *i (in)*, itt š *(že, žin)* alakja van : *por-in-ǯen : por-žin-ǯen, por-ṅe : por-šn-e, por-in* (mint *ulin* gen.) : *por-žin*. Innét van a *por-de* ragjaiban a magashangúság, már a *de* járulékban is; mert *por-de* bizonyosan e helyett való *pore-de*, azaz *por-e-de (por-e* mint *ul-e* fia) s e nézetünk tökéletesen megegyezik avval, hogy *por-de* főnévi használatú, mi mellett a 3-dik személyrag igen jól állhat. Melléknévként, mely nem változik és nem ragoztatik, *por* használtatik p. o. *por sinsam-da konda* minden emberek itt (vannak), magyarosan : az emberek itt vannak mind; *por sirde-dä* mindenütt (tkp. minden helyen is), épen úgy mint *per*, főnévileg pedig *pri* és *prä, pre*.

2) *hajberde* mindenik (azaz : *haj-ber-de)* vagy *har-berde (har-ber-de)* = *haj* v. *har*, mely a csuvasból nem érthető, és *per* egy, melynek *p*-je lágyúl (v. ö. *te-ber)* és végre megint a nyomatékosító *de*. Mint *porde*-hoz *poršte*, úgy *hajberde*-hez minden tekintetben áll *hajberš-te* mindenikök (Reg.), a mint mind kettejének ily ragozásából is látható :

dat. acc.	*hajberne'-de*	*hajberšne'-de*
	hajbernǯen-dä	*hajberžinǯen-dä*
	hajberi'n-de	*hajberžin-dä*

Azonban mind *por* mind *hajber* a többesszámú 1. és 2-dik személyek birtokosragjaival is járhatnak, épen úgy mint a *10*, c alatt magyarázott számnevek : *iksemir* stb; így :

porzemir-da	mindnyájunk	*porzir-da*	mindnyájatok
hajberzemir-da	mindenikünk	*hajberzer-da*	mindeniktök
	mindegyikünk		mindegyiktök

A többesi rövidült rag (*ze, z)* itt bövölködöleg állhatását különösen a fent *f.* alatt hozott példa után : *nikšte polešmaris*, már könnyen magyarázhatjuk meg magunknak.

3) *šebah* vagy *špah* (Reg.) minden, mind; főnévileg és melléknévileg, de mindkét esetben, a mint látszik, változatlanúl maradván, épen úgy mint magyar „mind". P. o. *špah kajris* elmentek mind; *spah par* add mind; *spah aǯazam man konda* minden gyermekeim itt (vannak), azaz : gyermekeim itt vannak mind.

4) Szintén félig névmási félig számnévi természetök miatt említjük még ezeket:

itti v. *ittizem* a többi (Reg.) *ittï*, (V., írva : *idtï)*
oreh (többessz. nélkül) más (több közűl); *oroh*-nak is írja.

A szintén ide tartozható *tepre*, *tepri*-ről (*másik* — kettő közűl) már a számneveknél szóltunk. — Az *itti*-nek van ragozása (Reg.) :

dat. acc.	*ittine*	többesben :	*ittizene*
abl.	*ittinǯen*		*ittizenǯen*
gen.	*ittin*		*ittizen*

de egészen melléknévként is használtatik : *itti sirdä* a több helyen (vagy : egyéb helyen ?); *ir anǯah jerismestep itti čohne jersedep :* csak reggel nincs érkezésem, máskor ráérek (tkp. a több-kor, vagy egyéb-

kor — vajjon nem felel-e meg „egyéb“ is az *itti*-nek?); *ku ut laih, ittï joral-mar* ez a ló jó, a többi nem ér semmit.

Oreh e példákban : *ku mana kirle mar, oreh par* = ez nem kell nekem, adj mást; *oroh isleme nim-de kalamare* mást tenni semmit nem mondott (semmi más munkát nem parancsolt) — nyilván ragtalan accusativusban van használva, még pedig főnév nélkül; ragos accusativusa (tehát szintén főnévit) Reguly *o'rehne*-nek írja, megjegyezvén hozzá, hogy dativusa s egyéb casusai nincsenek, mert mindenkor melléknévként használtatik. Mennyire áll ez állítás, nem vizsgálhatjuk; igaz melléknévként van *oreh* ezekben : *oreh sirdä* más helyen, *oreh čoh* máskor.

k) Még egy különös névmási szót említ Reguly a mutató névmások mellett, melyről azonban rövid jegyzetéből nem egészen tisztába jöhettünk, miután másutt épen nem találjuk. Ez

hajghi', többesen : *hajghizem* „azonos (sic) azon dolog, melyről beszélltünk, de melyet nem akarok nevezni“; két példája : *hajghi čohne ebir min kordemir kalaza kitart ha* „akkoros (sic) időbe mit láttunk, beszélld el“; *hajghine kitart ha* „azonost (sic) mutasd ide (melyet p. o. találtunk az úton)“. (Ez Reguly saját fordítása, melyet ez egyszer magyarúl, nem oroszúl tett ki). — Mí csak annyit látunk, hogy *ghi* képző van e szóban, azon képző, mely térbeli (és időbeli) helyzetre és viszonyra vonatkozó mellékneveket alkot (főleg adverbiumokból vagy helyviszonyragos névalakokból). Lásd fentebb ***10, f.*** a 245. lapon). De nem ismerünk *haj* csuvas adverbiumot, s így a *hajghi* értelmét sem bírjuk szabatosan fölfogni. Reguly magyarázata szerint majdnem úgy látszik, hogy a magyar „izé“-félét akar kifejezni : beszélld el, mit izé-kor láttunk (hiszen tudod mikor); meg : addsza ide az izét (hiszen tudod mit). Még azon lehetőséget fejezhetjük itt ki, hogy a *hajghi* névmási alapja kérdő is lehet; ha valamit nem akarunk nevezni, úgy beszéllhetünk, mintha nem jutna eszünkbe : azaz kérdő névmással vagy az ebből jelentés szerint előálló határozatlan névmással (vagy névmási képzéssel).

BUDENZ JÓZSEF.

TÖRÖK PÉLDABESZÉDEK.

GYŰJTÖTTE ÉS FORDÍTOTTA

VÁMBÉRY ÁRMIN *).

Minden népnek példabeszédei, azonkivül, hogy annak jellemét, gondolkodásmódját és szokásainak egyes vonásait tüntetik előnkbe, még azáltal is érdekesek szoktak lenni, hogy ugyanazon nép nyelvének egyszerü bár, de velős, úgy szólván, mintaszólásai, melyekben nem ritkán sajátságos szóhasználatokra, sőt néha a közönséges nyelvtudásból különben egészen elveszett szókra találunk, a mi ilyen példabeszédeknek, némi népszerü müformájokat szokásból és tiszteletből épen tartó tovább hagyományozása mellett, tökéletesen meg is fogható. Mind a két megérintett szempontból bátor vagyok a magyar olvasó és nyelvész közönségnek ezen török példabeszédeket ajánlani, melyeket a stambuli törökök között mulattomban mintegy másfél évig gyüjtöttem, s melyek, bár jól tudom, hogy távolról sem merítik ki a török példabeszédek gazdag kincsét, mégis képesek az elszórt eddigi kisebb ily gyüjteményeket valamicskével öregbíteni, s lényeges szolgálatot tenni annak, ki ezeknek egybeállításával egy egészet akarna szerkeszteni.

A török eredetiek közlésében követett átírás egészen magyaros, tehát : *sz* = س, ص, ث; *s* = ش, *cs* = چ stb., és a mai stambuli ejtéshez van alkalmazva, a miért is a ڭ a hol kell egyszerüen *j*-vel és *n*-nel adatik. Azonban meg kell jegyezni, hogy *kh* = خ

*) E példabeszédeket Vámbéry úr már 1859-ki őszszel küldte volt be a M. Akademiához ; de eddig közzétételökre alkalmas hely nem levén, most a Nyelvtud. Közleményekbe vétettek föl, részint azért is, hogy ezáltal netalán a török nyelvvel foglalkozni akaróknak első tanulmányúl igen alkalmas nyelvanyag nyújtassék. Szerk.

német *ch*-t jelent, és *gh* = غ ennek lágya; a szó elején ki nem ejtett s másutt csak hiatus által (vagy előtte való önhangzó megnyújtása által török ejtés szerint) észrevehető, arab eredetű szókban előforduló ع a görög spiritus asper ' jegyével van megjelölve; végre ï mélyhangú *i*-t jelent, *e* pedig *ä*-t (nem *é*-t).

A.

1. Acsma kutuju, szöjledirszin kötüjü.
   Ne nyisd meg a szelenczét *(kutuju)*; [meglehet hogy] szólatsz [vele] rosszat *(kötüjü)* [1]).
2. Acstïrma csuvalïn aghïzïnï.
   Ne oldasd meg a zsáknak száját [2]).
3. Adamak ile mâl dükenmez.
   Fogadástétellel nem fogy a vagyon.
4. Adam görürszen varma, it ürürsze var.
   Ha embert látsz (útközben), ne menj (tovább); ha kutya ugat, menj.
5. Adam ne ile geldi isze, anïn ile gider.
   Az ember, a mivel jött, avval megy.
6. Adam var, adamdsïk-da var.
   Ember van, emberke is van.
7. Ads ajï ojnamaz.
   Éhes medve nem tánczol.
8. 'Adsele ise sejtân karïsïr.
   Hamar munkába az ördög elegyedik belé.
9. Ads eszner, 'âsïk gerinir.
   Éhes ásítozik, szerelmes nyújtózkodik [3]).
10. 'Adsem kïlïdsï gibi iki tarafdan csalar.
    Kétfelé (tkp. kétfelől) vág (= kétélű) mint perzsa kard.
11. Adsï adsïja def' eder.
    Keserű keserűt hárít [4]).

---

[1]) E példabeszédben leginkább *kutu* és *kötü* között való hasonhangzat akar hatni.

[2]) Titkodat ne áruld el.

[3]) Csak annyit tehet, ha czélját el nem érheti.

[4]) Ha valaki bánt, fizess te is megint bántással.

12. Ads ile doszt olma; jemem dersze, karnï dojurur.
Éhessel ne barátkozzál; bár mondja : nem eszem, — (azért) megrakja hasát.
13. Ads tavuk kendini arpa ambarïnda görür.
Éhes tyúk magát árpahambárban látja (= árpahambárról álmodozik [1]).
14. Aghadsa csïksza papucsu jerde kalmaz.
Ha fára mász, papucsa sem marad a földön [2]).
15. Aghads fidan iken ejilir.
Addig hajlik a fa, míg csemete.
16. Aghïzïnda bakla ïszlanmaz.
Szájában a bab sem ázik meg [3]).
17. Aghïzïnï khajra acs.
Szádat (csak) jóra (jó szóra) nyísd.
18. Aghlamajan csodsugha meme vermezler.
Nem rívó gyermeknek csecset nem adnak.
19. Aghlama ölü icsün, aghla deli icsün.
Ne sírj a halottért, sírj a bolondért.
20. Aghrïszïz basïma kasbasztï.
Nem fájó fejemre homlokkötő [4]).
21. Aj abdal, aj dervis, para ile biter her is.
Oh remete, oh dervis, pénzzel megy véghez (= vihető véghez) minden dolog.
22. Ajaghï szuja erdi.
Lába vízbe ért. (Megczáfolták).
23. Ajlak gezmeden-'sze ajlak islemeszi jej-dir.
Ingyen sétálásnál jobb az ingyen dolgozás.
24. Ajvasz kaszâb hep bir hïszâb.
Ajvasz [5]) és mészáros — mind egy számadás.
25. Akadsak kan damarda durmaz.
Kifolyandó vér meg nem marad az erekben [6]).

---

[1]) Megfelel: A disznó makkról álmodozik.
[2]) Ha elmegy, senkit sem hagy maga után, ki siratná.
[3]) Csacska emberről mondatik, ki szájában semmit sem őrizhet.
[4]) Hasztalan bajt okozni.
[5]) Ajvasz Törökországban a mindenesnek a neve, kire a házba való élelem bevásárlását bízzák. Értelme: egymással egyet értenek.
[6]) Jő, a minek jőnie kell; a végzet elháríthatatlan.

26. Ak akcse kara gün icsün-dür.
A fehér (szép) pénz fekete (szerencsétlen) napokra való.
27. Akar szu murdâr tutmaz.
Folyó víz nem tartja a piszkot.
28. Akcseli adamdan daghlar korkar.
Pénzes embertől a hegyek is félnek.
29. Akcsen-le dükkliân szenin.
Pénzeddel tiéd a bolt.
30. Akhmaghïn kalbï dilinde-dir, ʻakïllïnïn dili kalbïnda-dïr.
Ostobának a nyelvén van a szíve, okos embernek szívében a nyelve.
31. Akhsam khajrïndan szabahïn serri jej-dir.
Az estve öröménél jobb a reggel baja.
32. Akhsam szarkhos szabah kumar, allâhdan dsenneti umar.
Este részeg, reggel kártyázik, (és mégis) allâhtól a paradicsomot reméllì.
33. ʻAkïl jasda dejil, basda-dïr.
Az ész nem a korban, [hanem] a főben van [1]).
34. ʻAkïllï düsmen ʻakïlszïz dosztdan jej-dir.
Eszes ellenség jobb (többet ér) esztelen barátnál.
35. ʻAkïlszïz basïn zahmeti ajak cseker.
Esztelen főnek baját a láb viseli.
36. Ak köpek kara köpek, ikiszi-de köpek.
Fehér kutya, fekete kutya, mind a kettő kutya.
37. ʻAkla gelmejen basa gelir.
Mi [az embernek] eszébe nem jő, [az később] fejére jő (bajba keríti).
38. Akszak olan csabuk jorulur.
Sánta ember hamar fárad el.
39. Alât isler, el öjünür.
A szerszám dolgozik, a kézé lesz a dicséret.
40. Alcsadsak eseje kim olsza biner.
Alacsony szamárra akárki is ráül.
41. Alcsak jerde tepedsik kendini dagh szanïr.
Alacsony helyen halmocska [is] hegynek véli magát.

---

[1]) A töröknek nagyon kedvesen hangzik a *jas* = kor, életkor és *bas* = fő szókbeli rím.

42. Alïnïm acsïk, jüzüm pák.
Homlokom nyílt, arczom tiszta [1]).
43. Al ile arszlan tutulur, güds ile küdsün tutulmaz.
Csellel oroszlányt [is] fognak, erővel [még] tücsköt sem fognak.
44. Al kasaghï, gir akhora : jaraszï olan kodsanïr.
Vedd a vakarót, menj az istállóba : a sebes (melynek sebe van, t. i. a ló) majd vakaródzik [2]).
45. Allâh dejen mahrûm kalmaz.
Ki Allâhot vallja (tkp. ‚allâh'-ot mond), azt el nem hagyja (tkp. nem marad elhagyva).
46. Allâh kardasï kardas, keszeszini ajrï jaratmïs.
Az úristen a testvért testvérül, [de] erszényét külön teremtette.
47. Alma mazlûmun âhïnï, csïkar aheszte aheszte.
Ne vedd elnyomott szegénynek sohaját; fakad [az magától is] csendesen [3]).
48. Altïn eli bicsak keszmez.
Az arany kezet kés el nem vágja.
49. Altïn gibi olan adïnï bakïr etme.
Aranyként való (ragyogó) nevedet ne tedd rézzé.
50. Altïn pasz tutmaz.
Aranyat nem fog a rozsda. (A. meg nem rozsdásodik).
51. Amâne kïlïcs kalkmaz.
Könyörgő ellen nem emelnek kardot (tkp. az amân — kegyelem! ments meg! — kiáltásra kard nem emelődik).
52. Anan szarmaszak, baban szoghan: bu kokular nerden pejdâ ettin.
Anyád foghagyma, apad vöröshagyma : honnét vetted (vehetted volna) ez illatokat [4]) ?
53. Anaszïna bak, kïzïnï al.
Nézd az anyát, s vedd a leányát [5]).
54. Araba kïrïlïndsa jol göszteren csok olur.
Míg a kocsi összetörik, sok az útmutató.

---

[1]) A keletiek véleménye szerint a gonosztevő szégyenből eltakarja homlokát és turbánját egész a szemig húzza le.

[2]) Az arcz elárúlja a bűnöst.

[3]) Értelme : Ne fakaszszd szegény nyomorúságban valót sohajtásra; van úgy is, mit sohajtania.

[4]) Ismerjük családodat; ne ágaskodjál.

[5]) A keletiek véleménye szerint szép anyának a leánya is szép.

55. Aralarïndan szu szïzmaz.
Közöttük át a víz sem szivároghat [1]).
56. Aramïzdan kara kedi-mi gecsti?
Fekete macska ment-e el közöttünk [2])?
57. 'Ariet ata binen tez iner.
Ki kölcsön lóra ül, hamar le is száll róla [3]).
58. 'Arife bir isâret jeter.
Az okosnak elég egy bicczentés (intés).
59. 'Arif olana jeter bir gül koklamak.
Okos embernek elég egy rózsát szagolni. (Sapienti pauca).
60. Arkaszïnda jumurta küfeszi jok ja.
Hiszen nincs a hátán tojáskosár. (Üsd!).
61. Armud aghadsïndan uzak düsmez.
A körtve nem esik messze fájától.
62. Artïk rizk göz csïkarmaz.
Több élelem nem tolja ki szemed.
63. 'Asïka Bagdad uzak dejil-dir.
A szerelmesnek Bagdad sincs messze.
64. 'Asïka nisân, dervise burhân.
A szerelmesnek csak egy jel, a dervisnek pedig meggyőző ok [4]).
65. 'Asïk kendini gör szanïr, dört etrâfïnï divâr szanïr.
A szerelmes magát vaknak véli, az ég négy tájékát falnak véli.
66. As tuz ile, tuz oran ile.
Az ételt sóval, [de] a sót mértékkel.
67. Asztarï jüzünden pahalï.
A béllés drágabb a kelménél (tkp. színénél, azaz a külső posztónál [5]).
68 Ata bakma, icsindeki dsana bak.
Ne a lóra nézz, a benne való lélekre nézz.
69. Atalar szan'atï evlâda mejrâsz kalïr.
Az atyák mestersége a gyermekekre marad örökségül.

---

[1]) Oly szoros barátságban állanak egymás mellett.
[2]) A keletiek a meghasonlásnak bizonyos előjelének nézik, ha két barát között egy fekete macska átmegyen.
[3]) Mert a jó lovat kölcsön nem adják, és a rossz könnyen elfárad.
[4]) T. i. kell, hogy útra keljen.
[5]) Szükségtelen készület, mely czéljához nincs arányban.

70. Atesden esedd-dir intizâr.
Tüznél kiállhatatlanabb a várakozás.
71. Atesden korkan tütünden szakïnïr.
Ki a tűztől fél, [az már] a füsttől [is] óvakodik.
72. Ates düsdüjü jere jakar.
A tüz [csak] ott éget, a hova esett.
73. Ates ile pambughun ojunu olmaz.
Pamutnak és tűznek egymással nincs játéka (nem szoktak együtt játszani).
74. Ates kïs günün mejveszi-dir.
A tűz a télnek gyümölcse.
75. Ates olszan dsirmin kadar jer jakarszïn.
Ha tüz lennél [is, csak] testednyi helyet égetsz (akkora helyet, mekkorát tested fedne be).
76. Atïnï doszt gibi szakla, düsmen gibi bin.
Lovadat ápold mint barát, [de] ülj rá mint ellenség.
77. At ölür mejdân kalïr, jijit ölür sân kalïr.
A ló meghal, [de] megmarad a tér (hol futott); a vitéz meghal, [de] megmarad a neve.
78. At szâhibini göre eser.
A ló gazdája szerint kapar [1]).
79. Azadsïk isim, gavgaszïz basïm.
Kevéske a dolgom, háborítatlan a fejem.
80. Az csogha tâbi'-dir.
A kevés a soknak alattvalója.
81. Azï bilmejen csoghu hics bilmez.
Ki a keveset nem tudja, a sokat épen nem tudja.
82. Az je-de bir khïzmetkiâr tut.
Keveset egyél, de tarts szolgát.
83. Az tama' csok zejân getirir.
Kevés kincsvágy sok károkat hoz.
84. Az veren dsandan verir, csok veren maldan.
Ki keveset ad, szívből ad; ki sokat ad, [csak] pénzéből.

---

[1]) Gazdag úrnak bátor s merész a cselédje.

B.

85. Bagban bir gül icsün bin khâre khïzmetkiâr olur.
A kertész egy rózsáért ezer tövisnek leszen szolgája.
86. Bakhsis atïn disine bakïlmaz.
Ajándék lónak nem nézik a fogát.
87. Bal bal demekle aghïz tatlï olmaz.
A „méz“ szótól nem lesz édes a száj (tkp. ‚méz, méz‘-mondással stb.)
88. Baldsï kïzï daha tatlï.
A méz-árus leánya még édesebb (t. i. apja mézénél).
89. Balïk basdan kokar.
A capite foetet piscis.
90. Bal tutan parmak jalar.
Ki mézbe kapott, ujját nyalja [1]).
91. Basa gelen csekilir.
A sorsát az embernek el kell szenvednie (tkp. a fejre jövő elszenvedtetik).
92. Basa jazïlan gelir.
A sors végzete eljö (tkp. a mi a fejre — vkinek fejére — meg van írva, eljő).
93. Bejenmejen kïzïnï vermeszin.
Kinek nem tetszem, ne adja leányát (nőül).
94. Belki altï üsztünden eji csïkar.
Meglehet hogy alja jobb lesz a feljénél [2]).
95. Biberdsiden szor kïrlangïdsïn zarârïnï.
Borsárustól kérdezd meg a fecskének kártételét (hogy menynyit árt a fecske) [3]).
96. Bilinir kadr-i 'aba mevszim-i baran olsza.
Tudják becsét a subának
Mikor esős idők járnak (tkp. mikor az eső időszaka van).

[1]) Lop, a ki hozzáfér.
[2]) Hadd szóljon bár ; meglehet hogy okosabbat szól.
[3]) Ne higyjél ártatlan jámbor tekintetének. — A borsárus nyári napokban alig győzi az utczára kitett borszsákot a nyalánk fecskéktől őrizni, melyek röptükben is egynehány magot elcsípnek.

97. Biliriz szenin ne kumasdan oldughunu.
Tudjuk, te mi posztóból lettél (tkp. tennen mi posztóból lettedet).

98. Bin naszihatdan bir muszibet jej-dir.
Ezer tanácsnál jobb egy baleset.

99. Bir 'abam var, atarïm :
Nerde olsza, jatarïm.
Egy subám van, leterítem : akárhol is lefekszem [1]).

100. Bir aghïzdan csïkan bin aghïza jajïlïr.
Mi egy szájból kijött, ezer szájba terjed el.

101. Bir akcse ile dokuz hammam kubbeszi japïlmaz.
Egy fillérrel kilencz fürdő-kúpot építeni nem lehet [2]).

102. Bir bulut-la kïs olmaz.
Egy felhővel nem lesz tél.

103. Bir csicsek ile jaz olmaz.
Egy virággal nem lesz nyár.

104. Bir dalda durmaz.
Nem marad meg egy ágon [3]).

105. Birden bire gelen devletde khajr jok-tur.
A hirtelen jött szerencsében áldás nincsen.

106. Bir evde iki khorosz olundsa szabah geds olur.
Hol egy házban két kakas van, ott késő a virradat.

107. Bir günlük rizk icsün iki gün csapalamalï.
Egy napi ételemért két napig kell dolgozni.

108. Biri jer biri bakar : kiâmet ondan kopar.
Egyik eszik, másik néz: világ vége legott kész (tkp. feltámadás — azaz mintha föltámadás napja, világ vége volna, oly nagy zavar — tör ki).

109. Bir jar jïkïlmajïndsa bir jar japïlmaz.
Míg az egyik (a régi) támasz le nem dől, másikat (újat) nem csinálnak.

110. Bir kasïk ile dokuz abdal gecsinir.
Kilencz remetének elég egy kanál is [1]).

[1]) Nem aggódom, nőtelen ember vagyok.

[2]) A keleti fürdőházakban több boltozatok készíttetnek, melyek igen költségesek.

[3]) Nem szavatartó, mert röpke mint a madár.

[4]) Mert ritkán esznek meleg ételt.

111. Bir kojundan iki poszt esïkmaz.
Egy juhtól nem kerül két bőr.
112. Bir kötünün jedi mahalleje zararï dokunur.
Egy gonosznak hét városrészt ér a kártétele (tkp. a kára hozzáütődik).
113. Bir müsteri icsün dükkiân acsïlmaz.
Egy vásárlóért boltot nem nyitnak.
114. Bir para icsün jïldïza kemend atar.
Egy fillérért csillagba kötélhágcsót vet (hogy onnét lehozza; oly igen fösvény).
115. Bir pire icsün jorgan jakar.
Egy bolha végett a takarót égeti el. (Nagy áldozat).
116. Bir sejin önünü bakma, szonuna bak.
A dolognak ne az elejét nézd, a végét nézd.
117. Bir tas ile iki kus vurulmaz.
Egy kővel nem lehet két madarat dobni.
118. Bordslu ölmez, benzi szarar.
Az adós nem hal meg, [csak] elsápad [1]).
119. Bordsun jogh-'sza kefïl ol, isin jogh-'sza vâszï ol.
Ha adósságod nincsen, legy kezes [2]); ha dolgod nincsen, tégy végrendeletet [2]).
120. Bords vermek ile, jol jürümek ile tükenir.
Az adósság fizetéssel, az út továbbjárással fogy (ér véget).
121. Bos lakïrdï karn dojurmaz.
Üres szóval az ember jól nem lakik (tkp. üres szó non satiat ventrem).
122. Böjüjü döj-ki kücsüjü 'ibret alszïn.
Az nagyobbikat (idősbiket) üsd, hogy a kisebbik (fiatal) példát vegyen rajta.
123. Böjük basïn böjük olur aghrïszï.
Nagy fejnek nagy a fájdalma.
124. Böjük lokma je-de böjük szöz szöjleme.
Nagy falatot egyél, [de] nagy szót még se szólj [3]).
125. Bu bir kujruklu jïldïz-dïr, her zaman doghmaz.
Ez egy üstökös (tkp. farkas) csillag: nem mindenkor támad.

---

[1]) Ha a pénzt követelik tőle.
[2]) Mert akkor majd lesz.
[3]) Ne mutasd gazdagságodat.

126. Bugünki isini ferdâje brakma.
Mai dolgodat ne vesd (ne halasszd) holnapra.

127. Bugünki jumurta jarïnki tavukdan jejdir.
A mai tojás jobb (többet ér) a holnapi tyúknál.

128. Bukalamun gibi rengden renge girer.
Kaméleonként színről színre tér (egyik színt a másik után ölti).

129. Buldun bal aladsak csicseji.
[De hisz most] akadtál a mézadó virágra [1])!

130. Bu szidsagha kar-mï dajanïr?
Ily forróságnak ellentállhat-e a hó [2])?

131. Buz üsztüne jazï jazmagha benzer.
Jégre írt íráshoz hasonló. (Állhatatlanság).

132. Bülbülü altïn kafesze komuslar; âh vatanïm demis.
A csalogányt arany kalitkába zárták; azt mondta: „jaj hazám"!

Cs.

133. Csalmadan ojnar.
Muzsika előtt tánczol. (Elhamarkodott öröm).

134. Csalma kapïjï, csalarlar kapïnï.
Ne koczogass az ajtón (másnak ajtaján, kölcsönért), [mert majd a te] ajtódon koczognak.

135. Csanïna ot tïkadïlar.
Kolompjába füvet dugtak [3]).

136. Cserkiâba tas atma.
Mosárba ne vess követ [4]).

137. Csesm-i inszâf gibi kiâmile mizân olmaz,
kisi nokszânïnï bilmek gibi ʻirfân olmaz.
Méltányos igazság szeménél nincs tökéletesebb mérleg; saját hibáinak tudásánál nincs nagyobb tudomány.

138. Csevir kazï, janmaszïn.
Fordítsd meg a ludat, [hogy] meg ne égjen [5]).

---

[1]) Gúnyolólag arról, ki fukar embertől valamit ki akar csikarni.
[2]) Tüzes bántásainak az eddig jégként hideg természetem meg nem állhat.
[3]) Már nem szólhat, azaz: megczáfolták.
[4]) Mert rád szökteti sarát.
[5]) Mást szólj, mert untatsz.

139. Csïgh jemedim-ki karnïm aghïrszïn.
Nem ettem nyers ételt, hogy hasam fájjon [1]).

140. Csïkmadïk dsandan ümîd keszilmez.
[Még a testből] ki nem ment lélektől el nem vághatni a reményt.

141. Csivi csiviji szöker.
Szeg szeget üt ki (helyéből) [2]).

142. Csivisziz takhtajï rüzgiâr alïr.
A le nem szegzett deszkát elhordja a szél [3]).

143. Csobân ïrmaghanï csam szakïzï.
Gyánta a pásztor ajándéka.

144. Csodsuk böjür, deli uszlanïr.
A gyermek felnő, a dőre megokosodik.

145. Csodsuk ile jola gitme : jükün düsersze, güler.
Gyermek emberrel útra ne kelj : ha terhed leesik, megnevet (téged).

146. Csodsuklardan al khaberi.
A gyermekektől vedd hírét (kérdezd meg) [4]).

147. Csoghlugha darï szacsïlmaz.
A sokaságnak nem szoktak kölest hinteni [5]).

148. Csok bilen csok janïlïr.
Ki sokat tud, sokat csalódik.

149. Csok jasajan bilmez, csok gezen bilir.
Nem a ki sokat élt, hanem a ki sokat járt, tud [valamit].

150. Csok karïstïrma, Csapan-oghlu csïkar.
Ne veszekedjél sokat, Csapanoghlu jő [6]).

151. Csok nâz 'âsïk oszandïrïr.
Sok édelgés a szeretőt meguntatja.

152. Csürü binâ ta'mîr tutmaz.
Romlott épületen hasztalan a javítás (tkp. r. épület nem fog, nem tart javítást).

---

[1]) Nincs lopott jószágom, hogy féljek.

[2]) Erőt erő ellen.

[3]) Az elhagyattatott nem boldogúl.

[4]) Már nagyon ismeretes dologról mondják.

[5]) Mert kevés lenne.

[6]) Csapan-oghlu egy híres pártütő, kinek megjelelése mindenütt félelmet okozott. Rettenetessége közmondássá vált.

D.

153. Dagh dagha kausmaz, inszân inszâna kausur.
Hegy a hegygyel nem találkozik, [de] ember emberrel találkozik.

154. Dagh jürümez-sze ʿâsïk jürür.
Ha a hegy meg nem indúl, [de] a szerelmes megindúl.

155. Damlaja damlaja gül olur.
Csepp cseppre és tó lesz belőle (tkp. cseppegve-cseppegve tó leszen).

156. Danïsan dagha asmïs, danïsmajan jola sasmïs.
A tanácsot kérő túl járt a hegyen; a ki nem kért tanácsot, elvesztette útját.

157. Dar jerde jemek jemekden-'sze bol jerde dajak jemeszi jejdir.
Jobb tágas helyen megveretni (tkp. botot enni), mintsem ételt enni szűk helyen.

158. Daʿvadsïn kâdï olursza jardïmdsïn allâh olszun.
Ha a bíróval pered találna lenni (tkp. ha vádolód a bíró találna lenni), akkor Isten legyen segítőd.

159. Debbag bejendiji dereji jerden jere vurur.
A timár a neki tetsző bőrt csapdossa [1]).

160. Deli bal kabaghïndan olmaz.
Őrült nem lesz édes tökből (hanem emberből).

161. Delije her gün bajrâm-dïr.
A bolondnak minden nap bajrámja van.

162. Denizde balïk-pazar olmaz.
Nem árulják a halat, míg még a tengerben van (tkp. tengerben nem leszen halvásár).

163. Denize düsen jïlana szarïlïr.
Ki a tengerbe esik, az kigyóba [is] kapaszkodik.

164. Denize gecsir-de csajda boghulur.
A tengeren szerencsésen túl jár és a patakba fúl belé.

165. Denizi jakamaz-szam dsïzladïrïrïm ja.
Ha a tengert meg nem gyújthatom, de [legalább] megsziszegtetem [2]).

---

[1]) A rossz bőrhez nem is nyúl.

[2]) Ha sokat nem is, de mégis árthatók ellenségemnek.

166. Derdini szaklajan dermân bulmaz.
Ki baját elfedi, az gyogyítást nem talál.

167. Derzi kendi szöküjünü dikmez.
A szabó nem varrja meg saját feslettjét (saját ruháját nem foltozza).

168. Desztiji kïran bir szuju getiren-de bir.
Egy az (egynek veszik), ki a korsót eltörte és a ki a vizet hozta[1]).

169. Devaszïz derd olmaz.
Nincs baj, melynek nem volna gyógyító szere.

170. Deveji jandan ucsuran bir tutam ot-dur.
Csak egy marok fű az, mi a tevét a halomról lecsúsztatja. (Kis ellenség is árthat.)

171. Dibsziz kile, bos ambar.
Fenéktelen mérő, üres hombár[2]).

172. Dilendsi bir olsza seker ile beszlenir.
Ha csak egy koldus volna, azt [bár] czukorral [is] lehetne tartani.

173. Dilendsije bir khïjar vermisler, ejri dejü bejenmemis.
A koldusnak egy ugorkát adtak; görbének mondta és el nem fogadta (tkp. nem találta tetszőnek. A koldusok elégületlenek).

174. Dilendsinin jüzü kara, torbaszï dolu.
A koldus arcza fekete (szégyennel telt), [de] a zsákja tele.

175. Dilin kemiji jok-tur.
A nyelvnek nincsen csontja[3]).

176. Dilki dilkilijini anlajïndsa-dek poszt elden csïkar.
Míg [valaki] a rókának rókaságát elérti, oda vesz a bőre.

177. Dilkinin dolasïb gezedseji kürkdsünün dükkiânï-dïr.
A róka bár mennyit barangol, utoljára mégis a szűcs boltjába kerül (tkp. hova a róka barangolása után [végre] menendő, az a szűcs boltja).

178. Doghrunun[4]) jardïmdsïszï allâh-dïr.
Az őszinte embernek segítője az isten.

---

[1]) Félreismert érdemről mondják.

[2]) Két egyaránt haszontalan jószág; leginkább üres dicsekvésről mondják.

[3]) Könnyen hajlik, különbféle beszédre alkalmas.

[4]) Kiejtésben *doru* is, mi nem más mint magy. *döre*, mely szintén nem

179. Doghru szöjlejeni dokuz köjden kovarlar.
Az igaz mondót kilencz faluból hajtják ki.

180. Dokuz ajïn csarsambaszï bir araja geldi.
Kilencz hónak a szerdája együvé jött. (Nagy kivétel).

181. Doszt aghladïr, düsmen güldürür.
A barát sírásra kényszerít (keserü igazmondás által), az ellenség nevetésre (édes hizelgés által).

182. Doszt ile je ics, alïs-veris itme.
Baráttal egyél igyál, [de] ne ereszkedjél [vele] alkuba.

183. Dosztluk kantâr ile, alïs-veris miszkâl ile.
Barátságban mázsát, kereskedésben latot használj (tkp. barátság mázsával, kereskedés lattal).

184. Döjün evini bilmez, csanak csömlek tasïr.
A lakadalom házát nem tudja, [és mégis] fazakokat czipel [1]).

185. Döjüs araszïnda jumruk aranmaz.
Verekedés közben nem szokták az ütéseket válogatni (tkp. az öklöt nem keresik, válogatva).

186. Düsdüjün isze, topragha szarïl.
Ha lerogytál, karold meg a földöt. (Nyomorban ne kevélykedjél).

187. Düsdüjün jerden kalk.
A hova leestél, onnét kelj föl.

188. Dün dsinn olup bugün adam csarpma.
[Még csak] tegnap óta ördög levén, [már] ma ne falj embert.

189. Dünja bir jaghlï kujruk-dur : jeje bilene 'ask olszun.
A világ egy zsíros (juh-)fark : a ki meg tudja enni, egézségére váljék [2]).

190. Düsmene furszat verme.
Az ellenségnek ne nyújts alkalmat. (Úgy is azt keres mindég).

191. Düsmeni zebûn eden müdârâ-dïr.
Mi az ellenséget gyengévé teszi, az a hizelkedés.

---

annyira bolond, mint őszinte, a német *einfältig*, perzsa *szâde-dil* (egyenes szívü, együgyű) értelmében.

[1]) Keleti szokás, hogy a lakodalomba menők egy-egy ajándékot visznek.

[2]) Azé a világ, ki élvezni tudja.

192. Dsâmi' durur-ken meszdsedde namaz kïlïnmaz.
Mig a dsâmi' fannál, nem kell a mecsetben imádkozni [1]).
193. Dsâmi' nekadar böjük olsza, imâm bildijini okur.
A mecset bármily nagy legyen is, az imam [csak] azt papolja, a mit tud.
194. Dsan vermejindse dsânân ele girmez.
Míg [valaki] szivét nem adja, nem nyer szeretőt.
195. Dsefajï csekmejen 'âsïk szefanïn kadrïnï bilmez.
Szerelmes, ki gyötrelmet nem szenvedett, nem tudja, mi a gyönyörűség.
196. Dsezâ 'amelin-dir, csek!
A büntetés, a tetté (a tettért való), szenvedd el!
197. Dsinsz dsinsze mejl eder.
Egy nemből valók egymást szeretik (tkp. nem nemhez hajlik).
198. Dsömerd ile nekeszin khardsï bir.
Bőkezű és fukar egyaránt költenek.

E.

199. Edsel geldi dsihâne, bas aghrïszï bahâne.
Eljött a halál a világba, a fejfájás [neki csak] ürügye [2]).
200. Edseline szuszamïs.
Megszomjazott végzetére. (Halálát kereste.)
201. Edselsziz kul ölmez.
Sors halálvégzete nélkül ember meg nem hal.
202. Eji is altï ajda csïkar.
Jó munka hat hónap alatt kerül ki. (Hirtelenül készült dolog nem ér sokat).
203. Eji szöjlerszen, eji isidirszin; kötü szöjlerszen kötü isidirszin.
Ha jót szólsz, jól hallasz; ha rosszat szólsz, rosszat hallasz. (Jó szóra jót hallasz, rosszra rosszat).
204. Ejlije ejlik her kisin k'ârï,
kemlije ejlik er kisin k'ârï.
Jóra jót — mindenki dolga; rosszra jót — derék ember dolga.

---

[1]) Dsâmi' nagy imádkozóház, melynek okvetetlen kell, hogy tornya (minâré) legyen; a mecset kisebb, és akármely házból is lehet. Effélék leginkább Magyarországon léteztek; innét a magyarosított *mecset* szó.

[2]) Az edsel (fatum mortis) kikerülhetetlen; a betegségek csak ürügyei.

205. Ejlije kemlik ola gelmis, ola gider.
Jóságért gonoszság — az megtörtént (már sokszor) és meg fog történni (mindenkor).

206. Ejlik bilmejen adam adam szajïlmaz.
Háladatlan ember nem számítható embernek.

207. Ejlik ejle, at denize; balïk bilmez-sze khâlïk bilir.
Tégy jót, vesd a tengerbe; ha a hal nem tudja, [de] tudja a teremtő [1]).

208. Ejri oturalïm, doghru konusalïm.
Görbén üljünk, [de] egyenesen szóljunk.

209. Ekindsi jaghmur iszter, joldsu kurak.
A földmivelő esőt akar, az utas száraz időt.

210. Ekini belli etme.
Ne mutogasd vetésedet [2]).

211. Ekmejin böjüjü khamurun csoghundan olur.
A nagy kenyér a sok tésztából lesz (tkp. a kenyér nagyja a tésztának sokjából).

212. Ekmek csïkmajïndsa jutulmaz.
A kenyeret nem falják, míg [a kemenczéből] ki nem kerül. (A jövőből senki jól nem lakik).

213. Elden gelen khajrï dirîg etme.
A jót, a mi tőled kitelik, ne mulasszd el.

214. Elden vefâ, zehirden szefâ.
Idegentől hűséget (épen úgy nem lehet várni, mint) méregtől egészséget.

115. Elin aghïzï torba dejil ki bözeszin.
Más ember szája nem zsák, hogy összeköthetnéd.

216. Elinden geleni geri brakma.
Mi tőled kitelik, ne vesd vissza (ne mulasszd el — hanem tedd meg).

217. Elin gecstiji köprüden biz-de gecseriz.
Azon a hídon, a melyen más ment át, mí is átmehetünk.

218. Elin ile komadïghïn seje dokunma.
Mit saját kezed nem rakott le, ahhoz ne nyúlj.

[1]) A törökben e két szó : *balïk* = hal és *khâlïk* = teremtő rímezete tesz hatást.

[2]) Az irígy szem árthat neki.

219. Elinle ver ajaghïnla ara.
Kezeddel ajándékozz, lábaddal keress [1]).

220. El ipi-'len kujuja inilmez.
Más ember kötelével nem szoktak kútba szállani.

221. El jaraszï onulur, dil jaraszï onulmaz.
A kézzel ütött seb gyógyítható, [de] a nyelvvel ütött seb gyógyíthatatlan (tkp. a kéz sebe — a nyelv sebe).

222. El jumrughunu jemejen kendini kahermân szanïr.
Ki másnak öklét nem ette (mástól vereséget nem szenvedett), magát vitéznek tartja.

223. El öpmekde aghïz esenmez.
Kéz-csókolásban nem kopik el a száj.

224. El uzadïlan jere ajak uzadïlmaz.
Nem nyújthatja ki az ember a lábát, a merre kezét tartja [2]).

225. Erenlerin szagh ü szolu olmaz.
A vitéz ember nem vigyáz jobbra balra (tkp. vitézeknek nincs jobb- és baljok).

226. Esejin dsanï janïndsa, atdan jürük olur.
Tűzbe jött szamár a lónál [is] többet fut.

227. Esek kodsamakla tavla basï olmaz.
A szamár, ha öregszik is, nem áll azért az istálló főhelyén (tkp. nem lesz istálló feje) [3]).

228. Eszki doszt düsmen olmaz.
Régi barátból nem lesz ellenség.

229. Eszki hammam, eszki tâsz.
Ó fürdőnek ócska a findsája (tkp. ó fürdő, ócska findsa [4]).
Folytatásúl még ezt mondják :

230. Eszki sehr, eszki 'âdet.
Régi városnak régi a szokása (tkp. régi város, régi szokás).

---

[1]) Becsületes úton szerezd meg éltedet.

[2]) Egy előkelő előtt lábát kinyújtani keleten nagy illetlenség. Illedelmes ülésben lábait far alá vetve egészen el kell takarni.

[3]) A legszebb vagy urának egyszer jól szolgált lovat az istálló főhelyére állítják.

[4]) A török fürdőnek vize csak dézsaféle márvány edényekben létezik, honnét réz findsákkal kimerítve, a test minden részeire öntetik.

231. Eszrik devenin csulu ejri gerek.
Veszett tevének pokróczát ferdén kell viselni [1]).

232. Etdijin khajr örkütdüjün kïrbagha dejmez.
A jóság, mit miveltél, nem éri a békát, melyet fölijesztettél.

233. Et kanlï gerek, jijit dsanlï.
A hús jó ha véres, a vitéz ha lelkes.

234. Etmejini tasdan csïkarïr.
Kenyerét kőből [is] keríti.

235. Et tïrnakdan ajrïlmaz.
A hús nem válik el a körömtől.

236. Evdeki pazarlïk csarsïja ujmaz.
Az otthoni vásár nem a piaczi [2]) vásár szerint való.

237. Evvel zahmet cseken szonra rahat eder.
Munka után édes a nyugalom (tkp. az előbb fáradozott, azután nyugszik — t. i. jól).

F.

238. Felejin dsenderinden gecsmis.
A sors sajtógépén ment át. (Sokat tapasztalt.)

239. Felejin germ ü szerdini görmüs.
Az ég forroságát hidegségét látta (tapasztalta).

240. Felek kimi kaun jedirir, kimi kelek.
A sors [szeszélye] egyikkel dinnyét étet, másikkal „kelek“-et (rossz, éretlen dinnyét).

241. Firkatïn szonu vuszlet-dir.
Az elválásnak vége a viszontlátás.

242. Fukaralïk atesden gömlük-tür.
A szegénység tüzből kézsült ing.

G.

243. Garibin dosztu olmaz.
A hontalannak nincsen barátja.

---

[1]) Indulatjához képest a viselete. — *Eszrik* tkp. részeg; *veszett*, úgy mint „veszett kutyá“-ban.

[2]) Otthon mindenki olcsón vásárolni szándékozik, míg aztán a bazárban a magas árak nagyon elütnek reményétől.

244. Garib jijidin dili kïszsza, bojnu ejri olur.
Hontalan vitéznek rövid a nyelve, görbe a nyaka.

245. Garib kusun juvaszï allâh japar.
Hontalan madárnak feszkét az isten rakja.

246. Gazab gelindse 'akïl gider.
A mint a harag jő, elmegy az ész.

247. Gel denilen jere gelmeje 'âr ejleme; gelme denilen jere gidüp, jerini dar ejleme.
Ne vonakodjál oda menni, a hova meghívtak; de ne ülj feszesen, ha hívatlan helyre is mégy (tkp. helyedet ne tedd szükké).

248. Girmezden evvel csïkadsaghïndan düsün.
A bémenetel előtt gondolkodjál a kimenetelről.

249. Gönül kini szeversze güzel o-dur.
Kit a szív szeret, az a szép.

250. Görelim ajneji devrân ne szûret göszterir.
Nézzünk a sors tükrébe, vajjon mily képeket mutat.

251. Görünen köj kolauz isztemez.
Meglátszó (már szembe eső) faluba nem szükséges kalauz (tkp. m. falu nem kíván kalauzt).

252. Gözden irak olan gonülden dahkï irak olur.
Ki távol van a szemtől, a szívtől is távol leszen.

253. Göz görmejindse gönül katlanïr.
Addig eped a szív, míg nem lát a szem.

254. Göz görür, gönül iszter.
A szem lát, a szív kíván.

255. Gözümüzü acsalïm, jokhsza acsarlar.
Nyissük szemünket, különben [mások] nyítják.

256. Gurbetde öjünmek hammamda türkü szöjlemeje benzer.
Idegen földön dicsekedni annyi mint a (magas boltozatú) fürdőházban danolni.

257. Gül dikensziz, szümbül sikensziz olmaz.
Rózsa nincs tövis nélkül, jáczint nincs rancz nélkül.

258. Gülme komsuja, gelir basïna.
Ne nevess szomszédodon, eljő nyakadra (tkp. fejedre).

259. Gülün kadrïnï bülbül bilir.
A rózsa becsét a csalogány tudja [1]).

---

[1]) A keleti költők szerint a fülemile a rózsához való szerelme miatt danol oly búsan.

260. Gülünü isztejen dikeni-de szever.
Ki a rózsát kívánja, tövisét is szereti.

H.

261. Hadsi Mekkede, dervis tekkede jakïsïr.
A zarándok Mekkába, a dervis zárdába illik [1]).

262. Hakk dejindse akar szular durur.
A „hakk" (isten) szóra folyó vízek [is] megállanak.

263. Hakk szöze medsnûn dahï râzï olur.
Igaz szóra az őrült is hajol.

264. Hakk szözü adsï olur.
Az igazság szava keserű.

265. Hâkimsziz hekimsziz beldede durmak dsâjïz dejildir.
Bíró és orvos nélkül való egy városban lakni nem tanácsos.

266. Hammama giren terler.
Ki fürdőbe megyen, izzad.

267. Hâzïr jemeje daghlar dajanmaz.
A kész ételnek a hegyek sem állhatnak meg (hogy elmozdulván, részt ne vegyenek benne [2]).

268. Helâl mâl zâjïl olmaz.
Becsületes úton szerzett vagyon el nem vész.

269. Her basïn bir derdi var, dejirmendsininde szu.
Mindenki fejében egy aggodalom van; a molnáréban a víz (az aggodalom tárgya). (Tkp. minden fejnek egy fájdalma van, még pedig a molnáré [a m. fájdalma] a víz).

270. Her bir azïn bir csoghlughu olur.
Minden kevésből egy sok lehet (tkp. minden kevésnek egy sokja leszen).

271. Her gördüjün szakallï baban zann etme.
Ne higyj apádnak minden szakállost, kit látsz.

272. Her jokusun bir enisi, her gidisin bir gelisi var.
Minden fölfelé-nek egy lefelé-je, minden menésnek egy jövése van.

---

[1]) A példab. főleg a mekkede — tekkede rímezetén alapszik,

[2]) A nyalánk török jelleme szerint.

273. Her kesz 'aklï mezada vermis, kendi 'aklï bejenmis.
Mindenki árverésre adta eszét; [utóljára kinek kinek csak] a magáé tetszett.

274. Her kesze jâr ol, kimszeje bâr olma.
Mindenkinek légy barát, senkinek ne légy teher.

275. Her keszin gönülünde bir arszlan jatïr.
Minden ember szívében egy oroszlány (heves indulat) hever [1]).

276. Her kesz kendi vilâjetini szöjler.
Mindenki a maga hazájáról beszéll.

277. Her kojun kendi badsaghïndan aszïlïr.
Minden birkát a maga lábánál akasztanak föl [2]).

278. Her sejin dsehlinden 'ilmi jejdir.
Minden dolognak jobb a tudása a nem-tudásánál.

279. Hile ile is gören mihnet ile dsan verir.
Ki csalárdsággal végzi dolgát, az szomorúsággal végzi életét.

280. Hilekiârïn gözü jaslï olur.
Az álnok szeme nedves (könyes) szokott lenni.

281. Hükm gâlibin-dir.
A győztesé az igazság.

282. Hüner makbûl-dur, amma mü'teber hüszn edeb-dir.
A talentom kedveltetik, de tiszteltetik a szép erkölcs.

283. Hünersziz adam mejvesziz aghadsa benzer.
Tehetség nélkül való ember terméketlen fához hasonló.

I.

284. Ics dejdiler, csesmeji kurut dejmediler.
Neked azt mondák, hogy igyál; [de azt] nem mondák, hogy kiszárítsad a forrást.

285. Ijne ile kuju kazmagha benzer.
Olyan [dolog ez] mint tűvel kútat ásni (tkp. tűvel kútat ásnihoz hasonlít).

286. Ijneji kendine szok, csuvaldïzï ele.
Magadat tővel szúrd, más emert árral [3]).

[1]) Senkit nem kell ingerelni.
[2]) Kiki a maga vétkéért bűnhodik.
[3]) Ha már másképen nem lehet.

287. Iki arszlan bir poszta jakïsmaz.
Két oroszlány nem fér meg egy bőrben.

288. Iki dsâmi' araszïnda kalmïs binamaza benzer.
Úgy van, mint a ki két mecset között imádság nélkül maradt (válogatva, hogy melyikben végezze imádságát).

289. Iki el bir bas icsün-dür.
Két kéz egy főért van.

290. Iki karpuz bir koltugha szïghmaz.
Két dinnye egy hón alá nem fér el.

291. Iki kisi dînden csïkïndsa bir kisi dsandan csïkar.
Mikor két ember elhagyja vallását [1]), egy harmadik életét hagyja.

292. Iki kisi lakïrdï ederken ücsündsü olma.
Hol két ember egymással beszéll, ne légy te ott a harmadik.

293. Ikindiden [2]) szonra dükkiân acsmagha benzer.
Olyan, mint *ikindi* után (este felé) boltot nyitni.

294. Imam evinden as, ölü gözünden jas.
A pap házából ételt (kapni szintoly nehéz, mint) holt ember szeméből könyet (facsarni ki).

295. Inanma dosztuna, szaman doldurur posztuna.
Ne higyjél barátodnak, [mert] szalmát töm bőrödbe (azaz: megcsal).

296. Indse elejib szïk dokuma.
Fínomra ne szitálj, sűrűre ne szőj. (Ne vedd oly igen szorosan).

297. Inszâf dînin jarïszï-dïr.
Lelkiisméretesség fél vallás.

298. Inszânïn aladsaszï icsinde-dir.
Az embernek tarkasága belül van [3]).

299. Inszân inszâna lâzim olur.
Ember szorúl emberre (tkp. ember embernek szükséges).

300. Inszân inszânïn sejtanï-dïr.
Ember embernek az ördöge.

---

[1]) Mint tanu hamis esküvel esküszik.

[2]) Ikindi az imádság öt idejének harmadika, mintegy három órával nap lenyugta előtt.

[3]) Azaz szívében, és így különbözik az állattól, mely kivűlről tarka.

301. Inszân kiâh olur daghï kaldïrïr, kiâh olur darïjï kaldïramaz.
Az ember sokszor hegyeket emelget, sokszor egy szem kölest sem emelhet meg.

302. Ipe un szerme.
Ne teríts lisztet kötélre. (Ne haszontalankodjál).

303. Ip udsu verme.
Ne add a kötél végét [1]).

304. Irisir menzil makszûduna aheszte giden.
Elérkezik szándékba vett szállóhelyéhez, a ki lassan megy.

305. Isden artmaz, disden artar.
Nem a munkától gyarapodik, a fogtól gyarapodik (a vagyon) [2]).

306. Iszlanmïsïn jaghmurdan pervaszï-mï olur?
Az elázottnak van-e [még], mit félnie az esötöl?

J.

307. Jaghmurdan kacsar-ken doluja tutuldu.
Esö elöl menekülvén, utolérte a jégesö.

308. Jalandsïnïn evi janmïs, kimsze inanmamïs.
A hazugnak elégett háza, [de] senki sem akarta elhinni.

309. Jangïna kürek ile gider.
Lapáttal siet a tüzvészhez [3]).

310. Janlïs hïszâb Bagdaddan döner.
A hibás számadás [még] Bagdadról [is] visszajö [4]).

311. Jas kodsar, amma gönül kodsamaz.
A kor öregszik, [de] a szív nem öregszik.

312. Jauz khïrszïz ev szâhibini baszdïrïr.
A gonosz tolvaj véletlenül ront a házigazdára.

313. Javas atïn tepmeszi szert olur.
Lusta lónak erös a rúgása.

314. Jerini bilmejen szenede bir kat uruba ziâde eszkidir.
Egész egy öltönynyel többet szaggat évenként, a ki helyét nem tudja (hol a jót árulják).

---

[1]) Titkodnak egy szavát se áruld el.

[2]) Az a nyereség, mit a fog meg nem emészt.

[3]) Csöbör helyett lapáttal, lopás végett.

[4]) Bagdad Törökország legszélsöbb keleti határán van; távolsága közmondássá vált.

315. Jerin kulaghï var-dïr.
A földnek [is] van füle.
316. Jetmis iki dereden szu getirme.
Ne hordjál vizet hetvenkét völgyből.
317. Jïlan jejen hekim bulmaz.
Ki kígyót evett, nem talál orvost.
318. Jïrtïdsï kusun ömrü az olur.
Ragadozó madárnak rövid az élete.
319. Joldsu jolunda gerek.
Utas az útján kell (hogy legyen).
320. Jorganïnï göre uzat ajaghïnï.
Takaród szerint nyújtsd ki lábadat.
321. Jumurtada kïl bitmez.
Tojáson nem nő szőr.
322. Juvarlanan tas joszun tutmaz.
A hengerített követ nem fogja a moh.
323. Jükünü bul-da badsïnï iszte.
Találd meg [elöbb] a terhét, és [aztán] követeld a vámpénzt.
324. Jürük at jemini artïrïr.
A sebes (gyors) ló szaporítja abrakját.

K.

325. Kajmaghï jejen mandajï dsebinde tasïr.
Ki a téjfelt szereti, az a bivaly tehenet zsebében hordja.
326. Kalbdan kalbe jol var-dïr.
Szívből szívbe út van.
327. Kal'e icsinden feth olunur.
A várat belülről veszik meg [1]).
328. Kan aladsak damar bilir.
Ismeri az eret, melyet vágni kell [2]).
392. Kanâ'at tükenmez khazine-dir.
Az elégedettség kifogyhatatlan kincs.
330. Kangï gün var ki akhsam olmadï?
Melyik napon nem lett este [3])?

---

[1]) Őrizetének vagy megvesztegetése vagy lekonczolása által.
[2]) Tudja, hogy honnét csikarhat ki valamit.
[3]) Nincs öröm, melynek vége nem szakadna.

331. Kara khaber tez irisir.
A vész híre gyorsan érkezik.

332. Karanlïkda göz kïrpdïghïnï kim bilir?
Ki tudja, hogy ő sötétségben ránczba szedte homlokát (kedvetlenséget mutatott) [1]).

333. Karda gez-de izini belli etme.
Járj a hóban, de ne láttasd nyomodat [2]).

334. Karïndsanïn kanadlanmaszï zevâline esâret-dir.
A hangyának megszárnyasodása vesztének előjele [3]).

335. Karnï tok, gözü ads.
Hasa tele (jóllakott), szeme éhes.

336. Kartala bir ok dokunmus gene kendi jeleszinden.
A sas nyilat kapott, még pedig saját tollából. (Maga magának ártott) [4]).

337. Kavgada kïlïcs ödünds verilmez.
Háborúban nem szoktak kölcsön adni kardot.

338. Kaz gelen jerden tavuk eszirgenmez.
A hol ludat kapunk, ott nem kell tyúkot sajnálni (visszontajándékúl).

339. Kazma kujuju, kendin düserszin.
Ne áss kútat, magad esel belé.

340. Kedi bulunmajan jerde fâre csok olur.
Sok az egér, a hol macska nincs.

341. Kedi uzatamadïghï dsijere murdar der.
Piszkosnak mondja a macska a húsdarabot, melyet el nem érhet.

342. Kel basa semsir tarak.
Kopasz főnek puszpángfésű.

343. Kel ölür, szïrma szacslï ölür; kör ölür, badem gözlü ölür.
A kopasz meghal, az arany fürtü [is] meghal; a vak meghal, a szép szemü [is] meghal.

344. Kenârïna bak, bizini al.
Nézd a szélét s vedd a vásznat [5]).

[1]) *kïrpmak* = lehúzni szemöldökét.

[2]) Lopj, de rajta ne kapjanak.

[3]) A nagyra törekvőknek szól, intésül.

[4]) A nyil végére rendesen egykét sastollat tűznek, minthogy ez a babonás vélemény szerint, a nyil röptét elősegíti.

[5]) Valamint a vásznot a szélén való bélyegéről, úgy a leányt öltözetéről kell megitélni.

345. Kendï düsen aghlamaz.
Ki magától elesett, nem sír.

346. Kendi gözündeki direji görmez, elin gözündeki csöpü görür.
Nem látja saját szemében a gerendát, de látja más ember szemében a forgácsot.

347. Keszemedijin eli öp, da basïna koj.
Csókold meg a kezet, melyet le nem vághatsz, s tedd fejedre [1]).

348. Keszkin kïlïcs kïnïnï keszmez.
Éles kard sem vágja hüvelyét.

349. Kesztane kabughundan csïkmïs, kabughunu bejenmemis.
A gesztenye elhagyta a hüvelyét és megvetette azt [2]).

350. Kïrk 'arabïn 'aklï bir indsir csekirdejini doldurmaz.
Egy fügemag se telik meg negyven arabs eszétől. (Török vélemény szerint).

351. Kïzï kendi havaszïna brakszalar, csalgïdsïja varïr.
Ha a hajadont maga indulatjára hagynák, [ő még] a muzsikához [is] elmegyen.

352. Kimi jaghïndan jejemez, kimi jovanïndan [3]).
Egyik a zsírost, másik a soványt nem eheti.

353. Kimi köprü bulamaz gecsmeje, kimi szu bulamaz icsmeje
Egyik hidat nem találhat átkelésre, másik vizet nem találhat ivásra.

354. Kimin arabaszïnä binersze, anïn türküszünü csaghïrïr.
A kinek kocsijára fölült, annak nótáját fütyöli.

355. Kimszenin âhï kimszeje kalmaz.
Senki sohaja másra nem marad [4]).

356. Kimszenin kötülüjü kimszeje bulasmaz.
Senki gonozssága mást nem piszkol be.

357. Kisi doghdughu jerde dejil-dir, dojdughu jerde-dir.
Nem ott az ember [hazája], a hol születik, hanem a hol jól lakik [5]).

---

[1]) Fejére valamit tenni hódolás jeléül vétetik.

[2]) A finom héju gesztenye tövises hüvelyét szégyenli. — Alsó rendbeli ember magas polczra jutván föl, előbbi rangját szégyenli.

[3]) A magy. *sovány*-val egybevethető *jovan* szót csak ebben a példabeszédben használják a törökök.

[4]) Az a panaszlóé csak.

[5]) Körülbelől: ubi bene, ibi patria. — De meg kell jegyezni a *doghdughu* és *dojdughu* által való rímes szójátékot.

358. Kisi etdijini bulur.
Kiki tette szerint kap jutalmat.

359. Kisinin adï csïkmakdan-'sze dsanï csïkmaszï jej-dir.
Jobb hogy valaki lelkét (életét), mintsem nevét veszítse.

260. Kisi refikinden tanïlïr.
Az embert pajtásáról ismerik meg.

361. Kiszmetimizde var-'sza, kasïghïmïzda csïkar.
Ha végzetünkben megvan, akkor kanalunkban is lesz.

362. Kojunun bulmadïghï jerde kecsije 'Abdurrahmân Cselebi derler.
Hol birka nincs, ott a kecskét is uraságnak hívják [1]).

363. Kolszuz giren hakkszïz csïkar.
Ki kéz (ajándék) nélkül bémegy, az igazság nélkül megy ki.

364. Korkulu ruja görmekden-isze ojanïk jatmaszï jej-dir.
Ijesztő álom látásnál jobb ébren feküni (az ágyban).

365. Kösz dinlejen tavula kulak vermez.
Ki a kis dobot meghallotta, az a nagy dobra nem fülel [2]).

366. Kötü gelmejindse ejinin kadri bilinmez.
Mig a rossz nem jő, addig a jót nem tudják megbecsülni.

367. Kötü szöz, kem akcse szâhïbïnïn-dïr.
Rossz szó, rossz pénz a gazdájáé. (Mind a kettő visszakerül hozzá).

368. Kul kuszûrszuz olmaz.
Nem lehet ember hiba nélkül.

369. Kurd kodsajïndsa köpeklerin maszkaraszï olur.
A farkas, a mint megöregszik, kutyáknak csúfjává lesz.

370. Kurunun janïnda jas-da janar.
A száraz mellett a nedves is elég.

371. Kuzguna „güzel kim-dir“ demisler, „jaurularïm“ demis.
„Ki a szép?“ — kérdezték a varjutól; azt felelte, hogy „fiaim.“

---

372. Khâne alma, kendine hemszâje al.
Házat ne végy, [előbb] szomszédot végy magadnak.

373. Khamur isine karïsma.
Tészta dolgába (bonyolodott dologba) ne elegyedjél.

---

[1]) Keleten, hol marhahúst ritkán esznek, a juhhús jó falatnak jár.

[2]) A dob kivált a néposztálynak kedves hangszere; a vékonyhangú kis dobot pedig jobban becsülik a vastaghangú nagy dobnál.

374. Kharman szonu dervislerin-dir.
A gabona maradéka a derviseké.
375. Khaszïm khaszïma mevlûd okumaz.
Ellenség ellenségért nem mond miatyánkot [1]).
376. Khaszmïn karïndsa isze, kendini merdâne tut.
Ellenséged bár csak hangyja legyen is, [de] tartsd magad emberül.
377. Khïrszïz evden olursza bulmaszï müskil olur.
Ha a tolvaj a házból való, akkor bajos azt megtalálni.
378. Khuj dsanïn altïnda-dïr.
Az ember veleszületett természete a lélek alatt rejlik [2]).

L.

379. Lakïrdï bil, da szöjle.
Tudjad a beszédet s aztán szólj.
380. Lakïrdï ile pejnir jourmaz.
Beszéddel nem lehet sajtot gyúrni (hanem kézzel).
381. Lakïrdï lakïrdïjï acsar.
Beszéd a beszédet nyítja meg.
282. Lakïrdï torbaja szïghmaz.
Beszéd nem fér el zsákban [3]).
383. Lejlejin 'önrü lak-lak ile gecser.
A gólya [4]) élete „lak-lak"-kal múlik el. (Haszontalansággal tölti idejét).

M.

384. Mâl dsanïn jongaszï-dïr.
A vagyon a szívnek forgácsa [5]).
385. Medsliszde dilini, szeferde elini kiszsza tut.
Társaságban nyelvedet, utazásban kezedet tartsd rövidre [6]).

---

[1]) *Mevlûd* a próféta születése ünnepén mondott imádságnak a neve, melyben szokás barátját is említeni.

[2]) Csak a halál (a lélek elmenetele) által onnét kiírtható.

[3]) El nem rejthető.

[4]) *Lejlek* mostani ejtés, ebből : *leglek ;* írása és tatár ejtése *laklak.*

[5]) Kinek vagyona szívéhez van kötve, mintegy szíve forgácsát osztja, mikor valamit ád.

[6]) Ott sokat ne szólj, itt ne adakozzál.

386. Mejandsïnïn keszeszi bol-dur.
Közbenjárónak bő a zacskója [1]).
387. Mejveszini je-de aghadsïnï szorma.
Edd a gyümölcsöt, fáját ne kérdezd [2]).
388. Merkebin kujrughunu kalabalïk jerde keszindse, kimi: uzundur, kimi: kisza.
Ha szamarad farkát nyilvános helyen levágod, az egyik hoszszúnak, a másik rövidnek találja.
389. Mihneti kendije zevk itmek-dir 'alemde hüner.
A búját magának örömmé tenni, az (a világban) a mesterség.
390. Mizrâk csuvala szïghmaz.
A dsida nem fér zsákba.
391. Muhabbet sirket kabûl etmez.
A szerelem nem tűrhet társat.
392. Möhür kimde isze, Szulejmân o-dur.
Kinél a pecsét van, az a Szulejmân [3]).
393. Mum dibine ïsïk vermez.
A gyertya meg nem világítja a tövét (alját).

N.

394. Nadân elinden szu icsme, âb-i hajât olsza.
Ostoba ember kezéből ne igyál vizet, legyen bár az élet vize.
395. Nadân ile je ics, da szohbet etme.
Tudatlan emberrel egyél igyál, de ne társalkodjál.
396. Nadân ile szohbet etmekden-'sze 'irfân ile tas tasïmak jej-dir.
Jobb okos emberrel együtt követ hordani, mint esztelennel társalogni.
397. Nerde hareket, orda bereket.
Hol mozgás, ott áldás.
398. Ne ekerszen, anï bicserszin.
A mit vetsz, azt aratod.
399. Nerede szojundun, orada gijin.
Hol levetköztél, ott [megint] fölöltözködjél.

---

[1]) Mert nem a maga pénzéből adakozik.
[2]) Élvezd, akár lopott jószág is.
[3]) Szulejmân (Sálomon, Dávid fia), az iszlami meséknek nagy hőse, ki a határtalan hatalmú varázspecsét birtokában volt.

400. Nere varszan, oka dörtjüz dirhem-dir.
Akárhova mégy, az oka mindenütt négyszáz drakhma.
401. 'Ne sis janszïn, ne kebâb.
Se nyárs ne égjen meg, se pecsenye.
402. Ne verirszen elinle, o gider szeninle.
A mit kezeddel adsz, az megy el veled. (Alamizsna, túlvilágra).
403. Nijet khajr, 'âkibet khajr.
Jó akarat, jó eredmény.

Ö.

404. Öfke baldan tatlï-dïr.
A harag (bosszú) édesebb a méznél.
405. Öfke ile kalkan zejân ile oturur.
Ki haraggal kel fel, az kárral szokott leülni.
406. Ökszüz csodsuk göbejini kendi keszer.
Árva gyermek maga vágja el köldökét.
407. Öküz öldü, ortaklïk ajrïldï.
Az ökör meghalt, a társaság elszéledt.
408. Ökszüze adsïr csok, amma ekmek verir jok.
Ki az árvát sajnálja, sok van; [de] nincs, ki neki kenyeret adna.
409. Ökszüzü döjmüsler; „vaj arkam" dejmis.
Megverték az árvát: azt mondotta (kiáltotta): „jaj hátam (v. védőm)" [1]).
410. Ölmüs at arar na'lïnï szökmeje.
Döglött lovat keres, patkóját lefejteni. (Szerfölött fukar).

P.

411. Papucs bulursza bajram eder.
Ha egy papucsot talál, bajramot csinál. (Csekélységnek örül).
412. Pamuk iplik ile bagladïlar.
Pamutfonállal kötötték meg [2]).

---

[1]) *Arka* = hát, támaszt és védőt is jelent. Itt mind a két értelemben kell venni.

[2]) Veszedelmes az állása.

413. Parajï viren csalar düdüjü.
Ki a pénzt adja, az fújja a nótát.

414. Pek korcsalama, szivildseji csiban ederszin.
Nagyon ne vakaródzzál : a szümöt keléssé teszed [1]).

415. Pencsembenin gelisi csarsambadan belli olur.
Kitetszik a szerdából, milyen lesz a csütörtök (tkp. a csütörtök jövése a szerdából tetszik ki).

416. Pilavï jejen kasïghïnï janïnda tasïr.
Ki pilavot [2]) eszik (szeret enni), magával hordja kanalát.

417. Pirindsi szu götürmez.
A rizst nem emeli föl a víz.

418. Pïsmis asa szu katma.
Megfőtt ételbe ne keverj vizet.

R.

419. Raghbet ile güzellik zengine-dir.
A szépség és tisztelet csak a gazdagé.

420. Râkib olszun : jüzden olursza, olszun.
Ellenség, csak szemben legyen, ám legyen. (Nem bánom, ha ellenség, csak nyílt ellenség legyen).

421. Rüzgiâr önüne düsen janïlïr.
Csalatkozik, ki a széltől hajtva halad [3]).

S.

422. Sab ile seker bir dejil-dir.
Timsó és czukor nem egyaz [4]).

423. Sedsâ'at kiâflï ile dejil-dir.
A vitézséget nem az ing teszi.

424. Sejtân kulaghïna kursun.
Az ördög fülébe ólmot [5]).

---

[1]) Kis bajból nagy lehet.

[2]) Pilav egy rizsből készült étel, a török asztalnál nélkülözhetetlen.

[3]) A szél elállta, a pártfogó elhalta után, maga nem igen mehet előre.

[4]) Noha mind a kettő fehér.

[5]) Hogy ne hallja, mit mondok. Ezt szokták mondani, mikor valami illetlen, undok dolgot kell említeni.

425. Seri'atïn kesztiji parmak adsïmaz.
A törvény levágta ujj nem fáj.
426. Sïk sïk eden na'lcsa-dïr, is bitiren akcse-dïr.
A sarkantyú csörög pörög, de a pénz az, mely mindent végez.

Sz.

427. Szabahki jejedsejini bugünden düsünme.
Ne gondolkozzál ma arról, mit eszel holnap reggel.
428. Szabr eden kulunu mevlâ szever.
Türelmes szolgáját szereti az úr.
429. Szabr szonu szelâmet-dir.
A türelem vége boldogság.
430. Szabr ile dutdan ipek olur.
Türelemmel a szederfából selyem leszen.
431. Szadaka verenin 'ömrü uzun olur.
Az alamizsnaadónak élete hosszú.
432. Szadïk doszt akrabadan jej-dir.
Hű barát jobb a rokonnál.
433. Szaghïr icsün iki kerre szelâm olmaz.
Nem szükséges süketnek kétszer köszönteni [1]).
434. Szaghïr isitmez, jakïstïrïr.
A süket nem hall, [csak] sejdít.
435. Szâhïbï râzï olur dellâl râzï olmaz.
A tulajdonos beleegyezett (az alkuba), [de] a hajhász nem [2]).
436. Szâhïbszïz tahtajï jel almaz-sza, szejl alïr.
A gazdátlan deszkát ha el nem hordja a szél, elsodorja a zuhanó víz.
437. Szakalïnï dejirmende-mi aghartdïn?
Hát szakállodat a malomban fehérítetted meg?
438. Szakïnïlan göze csöp düser.
A [leginkább] óvott szembe is beleesik a szálka (forgács).
439. Szaman altïnda szu jürüdür.
Szalma alatt ereszti el a vizet. (Titkos dolgot mivel).

---

[1]) Az ő baja, ha egyszerre nem hallotta.
[2]) Akkor használják, ha egy cseléd a gazdája jószágával még fukarabb magánál a gazdánál is.

440. Szarb szirke kendi kabughuna zarâr-dïr.
A fölötte csipős eczet [még] a maga edényének [is] árt[1]).

441. Szebât bulmajan szöz hakkïnda aghïz acsma.
Ne nyisd szádat szóra, mely meg nem állhat.

442. Szejl gider, kum kalïr.
A zuhatag megy (elrohan), (de) a fövény marad.

443. Szen kazan, szen je.
Te (magad) keress, te (magad) egyél.

444. Szercseden korkan darï ekmez.
Ki a verebektől fél, nem vet kölest.

445. Szermâjeji kedije jükletdi.
Tökéjét macska hátára tette[2]).

446. Szer verir, szïrr vermez.
Fejét adja, [de] nem adja titkát.

447. Szinek kücsük-tür, amma mi'de bulandïrïr.
A légy kicsiny, de megzavarja az ember gyomrát.

448. Szinek pekmezdsiji tanïr.
Ismeri a légy a lekvárárust.

449. Szofu szoghan jemez; bulsza : kabughunu kojmaz.
A szofu (vallásos ember) hagymát nem eszik (úgy mondja); de ha találna : a héjját sem hagyja meg.

450. Szon pesimânlïk fâide vermez.
Késő (utána való) bánat nem használ.

451. Szonraja kalan dona kalïr.
A mi hátra marad, jégre marad (azaz : sokszor el is marad).

452. Szora szora ka'aba-da bulunur.
Kérdezősködve a Kaabára[3]) is rátalál az ember.

453. Szöjlejenden dinlejen 'ârif gerek.
Eszesebb kell [hogy legyen] szólónál a hallgató.

454. Szöjlejene bakma, szöjledijine bak.
Ne a szólóra, hanem a szavára nézz.

455. Szöz ajagha düsdü.
A szó lábra esett. (Meghiúsúlt).

---

[1]) Ne tedd magad oly igen fiatallá.

[2]) Hűtelen ügyvivőnek adta át.

[3]) Ka'aba az ismeretes mekkai templom neve. — Kérdezősködéssel akárhová is eljuthatunk.

456. Szöz bir, allâh bir.
Egy az isten, egy a szó (az igazi).
457. Szuju csekilmis dejirmene döndü.
Hasonló lett a malomhoz, melynek elapadt a vize.
458. Szuju görmeden pacsalar szïvama (szïghama).
Ne gyürd föl gatyád szárát, míg a vizet nem látod.
459. Szûrete bakma, szirete bak.
Ne nézz az alakra, [de] nézz a magaviseletre.
460. Szu ujur, düsmen ujumaz.
A víz alszik, [de] az ellenség nem alszik.
461. Szürüden ajrïlan kojunu kurd kapar.
A nyájtól távozott birkát elkapja a farkas.

T.

462. Tama'kiârïn gözünü toprak dojurur.
A fukar szemét [csak] a föld elégíti ki [1]).
463. Tama'kiâr var-ken dolandïrïdsï ads kalmaz.
Míg fukar ember lesz, csalárd (tolvaj) nem marad éhen.
464. Tasï szïksza szujunu csïkarïr.
Ha a követ megnyomja, [abból is] facsar ki vizet.
465. Tas jerinde aghïr-dïr.
A kő nehéz a helyén.
466. Tasma szu ile dejirmen nekadar döner!
Áradó vizzel a malom mennyit forog!
467. Tatlï szöz jïlanï delijinden csïkarïr.
Édes szó a kígyót [is] kicsalja lyukából.
468. Tavsan dagha köszmüs : daghïn khaberi jok.
A nyúl a hegyre megharagudott: mit bánja az? (Mit sem tud róla).
469. Tâzenin topal oldughunu tavsan isitmis.
Meghallotta a nyúl, hogy az agár megsántult. — (Azért jár oly kevélyen).
470. Tekkie beklejen icser csorbajï.
Ki a klastromban megvárja, az issza a levest.
471. Tembele is bujur, ki szana naszihat verszin.
Parancsolj munkát a lomhának, hogy neked tanácsot adjon.

---

[1]) Melybe eltemetik, mikor meghal.

472. Teredsije tere szatïlmaz.
Kertésznek nem adnak el zöldséget.
473. Tez reftâr olanïn pâjine damen dolasïr.
A gyorsan menőnek ruhaszegélye lábába bonyolodik.
474. Tok adsïn halïndan bilmez.
Kinek tele a gyomra, nem tudja éhes ember állapotját.
475. Tok aghïrlamak güds-dür.
Nehéz, jóllakottnak étellel sziveskedni [1]).
476. Topal esek ile kiârbana karïsma.
Sánta szamárral ne csatlakozzál karavánhoz.
477. Turpun szïkïndan szejreji jej-dir.
A sürün vetettnél jobb a ritkán vetett retek [2]).
478. Türkün 'aklï szonradan gelir.
A töröknek (miveletlen török parasztnak) esze utóbb (cselekedet után) jő.

U.

479. Ucsan kusdan imdâd umar.
Repülő madártól remény segítséget. (Hasztalan remény).
480. Udsuz etin jahnaszï tatszïz olur.
Olcsó húsnak ízetlen a leve.
481. Udsuz szirke baldan tatlï-dïr.
Olcsó eczet édesebb a méznél.
482. Ujur jïlana kujrughuna baszma.
Alvó kígyónak ne lépj a farkára.
483. Ummadïghïn tas bas jarar.
Nem remélt kő sebzi meg fejedet.
484. Un csuvalï gibi vurdukcsa tozar.
Porzik mint lisztes zsák, ha verik [3]).
485. Unumuzu eledik, elejimizi asztïk.
Megszitáltuk lisztünket, szegre akasztottuk szitánkat.
486. Urumaszïnï bilmejen köpek kojuna kurd getirir.
A kutya, mely jól nem ugat, a juhra farkast hoz.

---

[1]) Nehéz gazdagot megajándékozni.
[2]) Nem mindenben dicsérni való a sokaság.
[3]) Szigorú bánásmóddal kicsikarhatnak belőle valamit.

487. Uzaktan davlun szeszi khos gelir.
Távolról a dob hangja [is] jól esik.

V.

488. Var evi kerem evi.
A vagyon háza az irgalom háza.
489. Varïnï veren utanmaz.
Ki vagyonából osztogat, nem vall szégyent.
490. Verdijin szabun etdijin boku temizlemez.
A szappan, mit adtál, nem tisztítja ki a szennyet, mit okoztál.
491. Veren el derd görmez.
Adakozó kéz nem lát nyomort.
492. Vereszije sarab icsen iki kerre szarkhos olur.
Ki hitelbe bort iszik, kétszer részegszik meg.
493. Vergi allâh vergiszi-dir.
Adó az isten adója (az alamizsna).
494. Vur 'abalïjï.
Üsd a subást [1])!

Z.

495. Zâhire hükm olunur.
[Csak] láthatóról hozhatni itéletet.
496. Zejtun jagh gibi üsztün csïkar.
Fölfelé száll mint az olaj.
497. Zelil olur tama'kiâr adam.
Alacsony lelkü a fösvény ember.
498. Zeman szana ujmaz-sza szen zemana uj.
Ha az idő(-körülmény) te hozzád nem alkalmazkodik, [hát te alkalmazkodjál az időhez.
499. Zenginin 'arabaszï daghdan asïr,
züjürdünki ovada jolunu sasïr.
A gazdag ember kocsija túljár (szerencsésen) a hegyéken; a szegény emberé elveszti útját a síkon.

---

[1]) 'Aba (suba) az alsó néposztály ruhája. — A példabeszéd arra czélos, hogy a szegény embernek többnyire nincs pártfogója.

500. Zevk khumârïna dejmez.
A mulatság nem éri föl a (mámor okozta) fejfájást.
501. Zora daghlar dajanmaz.
Az erőszaknak hegyek sem állnak ellent.
502. Zora teevîl götürmez.
Az erőszakot nem szokták magyarázni.
503. Zor ojunu bozar.
Erőszak rontja a játékot.
504. Züjürtden szakïn gecs, zengine dokun gecs.
Szegény mellett óvakodva [1]) menj el, gazdag mellett hozzá érintve.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

ISMERTETŐ RÉSZ.

LEXICON PALAEOSLOVENICO-LATINUM, EMENDATUM AUCTUM.

EDIDIT FR. MIKLOSICH. VINDOBONAE 1862. — FASCICULUS I. PAG. 1—192. N8-AD RÉT.

A híres szlávtudós, kinek a régi déli-szláv [2]) nyelvet és irodalmat illető részint grammatikaírási, részint textuskiadási munkálatai eléggé megismertették szerzőjük roppant tanultságát nem különben mint kritikai gondosságát, most megint a fent czímzett szótárral egy tíz évi dolgozásba került munkáját (opus, in quo decem annorum laborem collocavimus) kezdi kiadni, melylyel — előre meg vagyunk győződve — nem csak mind azoknak, kik a szorosabb szláv vagy bár a szélesebb árja nyelvtudománynyal foglalkoznak, hanem egyszersmind, könnyen kitalálható okokból, a magyar nyelvésznek is nagy és kedves szolgálatot teszen. Mert az utóbbinak is van baja a szlávsággal, a magyar nyelv szókincsébe bejutott sok szláv eredetü szó miatt, melyeket saját nyelve ősi birtokának tisztába hozatala végett biztosan kiismerni és tulajdonképen való nyomozásainak és fejtegetéseinek tárgyától elválasztani egyik legelső föla-

[1]) Ne nyúlj hozzá, mert kér tőled.
[2]) Így nevezhetjük talán absque controversia ezen nyelvet, melyet Miklosich ó-szlovénnek, Schleicher ó-bulgárnak tartanak, s melyet máské szlávnak is hívnak.

data. E föladat megoldása sokhelytt könnyü ugyan, de néha beléakad olyan bonyolodott esetekbe is, melyeknek eldöntésére szélesebb szláv, söt árja, valamint más részről nem kis magyar és altaji nyelvtudomány kívántatik. Ezért mondom, hogy Miklosich szótára a magyar nyelvésznek is nagy szolgálatot teszen, a mennyiben a déli szlávság régi nyelvébeli irodalomban meglevő szókincset könynyen hozzáférhetővé teszi s így annak, közép számítással legalább hét száz évvel ezelőtt volt állapotáról itélnünk módot nyújt, úgy hogy a semmi esetre nem tegnap óta a magyar nyelvben, még pedig a nép nyelvében divatozó és a közhasználatban kiküszöbölhetetlenül megfészkelődött szláv eredetű szókat nem csak a mai szláv dialectusok részint hangzatilag kissé elváltozott szavaival, hanem szinte olyan korból valókkal vethetjük egybe, a mely korban átvehette azokat a magyar nyelv. S ez eljárásnak mennyire tanulságos és szükséges voltát már némely ѧ-nel v. ѫ-nal való ó-szláv szavak mutathatják, melyeknek szintén az ѧ, ѫ betük nasalisát kifejező szláv-magyar szók állanak ellenében, de melyeknek újszláv másai már nem fejezik ki a mondott betük nasalisát, p. o. свѧтъ (sventъ), magy. sze*n*t, orosz : святый, cseh : sv*a*tý, tót : sv*ä*ti; дѫга (donga), magy. d*on*ga, slovén : d*o*ga, cseh : d*ou*ha, orosz : дуга.

A következőkben immáran ki fogom jegyezni Miklosich szótárának elsö füzetéből a ránk nézve érdekes ó-szláv szókat s itt ott némi észrevételeimmel kísérni. Az ó-szláv szókat egyszersmind a Cyrill-alakú betük helyett latin-szláv betükkel írom át (melyek közül *s* = magy. *sz*, ž = *zs*, č = *cs*; ą = ѫ, ę = ѧ, ě = ѣ), csak a későbben már ki nem ejtett ъ-t, meg a későbben csak jésítő jellé vált ь-t tartván meg, a gömbölyübb orosz betüalakkal (ъ, ь), minthogy néhai hogy-ejtetésök, és időszerint ez ejtésnek meddig volt divatozása egész biztossággal meg nem határozható, a különben szokott átirásuk pedig (ŭ, ĭ) épen csak megközelítőleg s mindamellett eléggé bizonytalanúl fejezi ki azokat. Szintúgy megtartom a ы-t (ы) *).

2. l. *avorъ*, platanus. Más alakja is van : *javorъ*, egészen a magyar : *jávor*-fa; tót : javor, orosz : яворъ; hogy a német *ahorn* sem egyéb az előbbinél, világos, s ez egyszersmind a magyar *juhar, ihar* szóalakok keletkezésére is világosságot deríthet.

---

*) V. ö. Schleicher, Umschreibung des cyrillischen alphabets in lateinische schrift (a Kuhn-Schleicher-féle Beiträge zur vergl. spr.-ban, I. 30. l.)

Meglehet, hogy a szó nem is eredeti szláv; de az bizonyos, hogy azt a magyar közvetetlen csak szláv nyelvtől vette át, minthogy általában a szláv nyelv vocalissal kezdő szók elébe nem ritkán *j*-t ragasztott; p. o. *ablъko* és *jablъko*, újszl. jablo, óném. aphul, litván: obělis; az árja gyök, szkr. *ad* (enni), mely görögben, latinban, németben tiszta vocalissal kezdődik, szlávban: *jad* és *jed* stb.

4. l. *almužьno* eleemosyna. Miklosich az ó-német alamuosanból átvettnek mondja, és a magy. *alamizsna*-ra nézve is könnyen támadhat kételkedés, hogy vajjon egyenesen a görögből származott-e ide vagy inkább csak a szlávból, melynek a göröggel általában sokkal több dolga volt, s mely e szóban már a *zs* hangot is bírja. Másképen adja a görög-latin eleemosyna-t az illir: lemozina, horvát: almustvo, tót: almužna. Igazi szláv szóval: orosz милостыня.

5. l. *alьnъ* insidiosus. Azért hozom fel e szót, mert nyilván a magyar *álnok* v. *álnak*-nak köze van vele. A *nok* különben sem magyar képző, mint tudjuk, és de jure csak készen átvett szláv szókban szerepel (újabb keltű ferde képzések, milyenek: *el-nök*, *látnok*, *titoknok* stb. tekintetbe sem jőnek) s eddigelé csak az *áln*ok szóra szoktak hivatkozni, mint igazi magyar *nok*-os képzésre. — A Magyar Nyelv Szótára (Czuczor-Fogarasi) I. 282: „egyetlen szó, melyben a *nok* melléknevet alkot.“ Mindenesetre figyelmet érdemlő, hogy az alapúl felvett *ál* (Cz.-F. I. 256), mint névszó talán legrégibb ebben: *ál-orcza* (*ál* = hamis, nem valódi), ha csakugyan az *álnok*-nak szolgált alapúl (mert ez a régiségben: ‚tőletől *álnokbakat* = nequiores se, lásd Cz.-F. 282., mást is jelent) — még sincsen szláv párja nélkül, mely egyszersmind főnévi jelentésénél fogva jobban illik be melléknévi képzés alapjáúl, t. i. az ószláv *alь* nequitia, újszl. *jal* invidia (Mikl. még egybeveti a gót *aljan* zelus-t). Ezen *alь*-tól pedig épen oly rend szerint, mint *alьnъ*, képeztethetett *alьnikъ* is, és nem tartom valószinűtlennek, hogy a magy. *álnok* csak ilyen megvolt szláv szónak a mása, úgy hogy még ezen egy példát sem lehet bíztosan fölhozni egy magyar *nok* képző bebizonyítására. Azután az *ál*-orcza-beli *ál*, ha igazi magyar, nincs semmi viszonyban az *álnok*-kal, még kevésbbé az *áltatni*, tör. *aldamak* (csalni) igével.

7. l. *apoteka*, ἀποθήκη conditorium.

9. l. *asprы* (plur.) ἄσπρα, pecunia.

aciganinъ zingarus, *aciganъ* u. a.; *aciganъka* zingara. Vajjon a magyar a *czigány* szónak ez alakját maga formálta-e vagy csak átvette?

10. l. *baba* anus, γραῦς, obstetrix. Meg kell jegyezni ez utóbbi jelentést, mely a magy. *bába*-nak a főjelentése. Annak a szlávságban széltiben megvoltát mutatják az orosz баба, illir, tót: baba, cseh: bába, mind anus és obstetrix jelentésével; söt litvánban is bóba (anus). Alig lehet kétség, hogy a magyar nem a szlávtól vette volna kölcsön e szót, úgy mint a *dajka* szót is (l. alantabb), melynek etymologiája is szembe tűnik a szlávságban és árjaságban; a török *ebe*, melyet Cz.-F. a *bába* mellett hoznak föl, ha hasonlít is a *baba*hoz, azért csak szláv szóhoz hasonlít; különben jakutban is *äbä* nagyanya.

babuni v. *babąni* (pl.) superstitio. Miklosich fölhozza az orosz забобоны (plur.), lengyel: zabobon, oláh: boboane (plur.) és a magyar *babona* szókat. Ószlávban még a származéka *babunьskъ* αἱρετικός, haereticus, rectius bogomilicus is megvan. — Figyelemre méltó, hogy a szlávban többes-számi alak van csak, mely olyformának tetszik mint lat. nugae, divitiae; így a tót *baboni* is.

11. l. *bazarъ* πανήγυρις, coetus publicus. Mikl. „e turc."-nak mondja, azaz tulajdonképen a perzsából való, habár a török által. Vajjon a perzsa vagy a török adta-e közvetlenül kölcsön a magyar *vásár*, *vasár-nap* szókat? vagy utólvégre a szláv-e? Érdekes különben e szónak a szlávban használatára nézve, mit Mikl. idéz: *vъ bazarěchъ i vъ velikыchъ prazničěchъ*, azaz: *vásárokban* és nagy ünnepeken *).

11. l. *balъvanъ* stipes vel statua: *stajaše jako balvanъ* (állsz mint egy bálvány); cod.-bulg. saec. XIII. στήλη, columna; ἄγαλμα statua. Így is fordúl elő: *blavanъ* columna, meg *balovanъ*. Hasonlításúl hozza még föl M. „nsl.-croat. balvan trabs, bulg. boluvan, russ. болванъ idolum, lit. balvonas, let. bulvâns ausgestopfter lockvogel, rum. *bolovan* globus lapideus; tataricae videtur esse originis: bâlâbân magnus, cf. *bolvanъ*." Mikl. kissé könnyen veszi a tatarica origo kimutatását: nem tudom, honnan vette a *bâlâbân* magnus szót, melynek három hosszú *â*-ja kissé furcsának tetszik; nem tekintve hogy, „magnus" és „columna, statua" épenséggel nem egyszeriben azonosnak vehető jelentések. A tatárból legfelebb *bagana* oszlop, a jakutból *baghana* karó szót lehetne egybevetni, ha sejthetnők, hogy ez *balghana* volt volna, vagy ha ehhez mernök vonatkoztatni

*) A magyar nép és rokonai, úgy látszik, előbb közlekedtek az új perzsákkal, mint a szláv népek. Szerk.

a jak. *balaghan* sátor, kunyhót is, föltéve, hogy a sátor a karókról, oszlopokról neveztetett volna el. De mind ez nagyon bizonytalan. — A magyar *bálvány*-ról tehát csak annyit lehet mondani, hogy kétféle jelentése : columna és idolum (kapu-bálvány, lásd a Cz.-F. szótárt, I. 403.) szintén a szláv *balvan (bolvan, blavan)*-t is illeti; hogy továbbá ezen etymologia : *bálvány* = *áll-vány* (Cz.-F. 403.) alig elégíthetvén ki bennünket, legvalószinübb, hogy a magyar e szót, még ha nem volna is eredeti szláv szó, de a szlávtól vette át, minthogy a megfordított viszonyt, a szónak az egész szlávságban még a litvánban is megvolta mellett, alig lehet képzelni. Találunk ugyan magyar szót az ószlávban p. o.

banъtovati offendere „e magy." — de hiába keresnők ezt p. o. az oroszban. Különben még szláv denominativ igeképzővel van, s így ez olyan átvétel, milyen a magyarban : *praelegálni, frankirozni* stb. Tótúl is van még : bantuvať (bántani), mint vinšovať (ném. wünschen).

banъ banus. Mikl. ehhez Jo. Cinamus (XIII. saec.) 3. 111. p. 117-ből ezt idézi : *ὡς δὲ ὁ ῥὴξ οὐ παρῆν, βέλοσις δὲ ὁ τὰ παρ' ἐκείνῳ φέρων (μπάνον ταύτην καλοῦσι οὔννοι τὴν ἀρχήν) οὐ μακρὰν εἶναι ἠγγέλλετο.* A *μπάνον*-t új-görög írásmód szerint, melyben a *β* = lat. *v*, *βάνον*-nak kell olvasni.

banja balneum. — Mikl. a magy. *bánya* metalli fodina-t is hozza föl. Kétséges, vajjon lehet-e egyeztetni a balneum és fodina jelentéseket. A szláv *baňa* többnyire balneum-ot jelent, csak a tót *baňa* = magy. *bánya*. Tájszokásilag van magy. *bánya* balneum is (l. Cz.-F. I. 416. *bánya* 2.) s ez, ha nem egy a fodina-*bánya*-val, bizonyosan a szlávból van átvéve, a mely mellé Miklosich még az ónémet *wanna*, újném. *wanne*, középlatin *banna* szókat sorozza.

12. l. *baranъ* és *boranъ* vervex. — Magyar : *bárány*, orosz : баранъ, tót : *baran*.

barchatъ barchanus; kfnémet barkân, klat. barracanus, lengy. cseh : barchan, cf. újszl. baršun, magy. *bársony*.

batogъ *ῥάβδος*, baculus ; flagellum. Így is : *batokъ*, litván batogas. Megjegyezhető a magy. *bot* végett. Hozzá lehet venni még 49. l. *bъtъ* sceptrum ; újszl. *bat, batica*.

baština hereditas, f. bulgár *bašta* pater, magy. *bátya*. — Úgy van képezve mint 186. l. *dědina* hereditas, ettől : *dědъ* avus, és jól teheti alapját a pater-t jelentő *bašta*; de azért a magy. *bátya*-nak

alig van köze evvel, minthogy ez a senior és junior frater egymástól megkülönböztetett elnevezései közé tartozik, milyenekkel az altaji, de nem az árja nyelvek bírnak.

bajati μυθεύεσθαι fabulari; incantare, *bajanъ* ἐπῳδός incantator, *bajanije* incantatio; *bajalьnikъ* incantator. — Ezen *baj* gyök pörölhet a magy. *báj*-ért, a török *bughu* és *bögü* (büvölés) ellen.

16. l. *bezokъ*, *bezočivъ*, *bezočesьnъ* ἀναίσχυντος impudens. Mind ezek szó szerint azt jelentik „oculorum expers, ἀνόμματος" — s így tökéletes analogiában vannak a magy. *szem-telen*-nel.

22. l. *birъ* κῆνσος census; bulg. *bir*, rum. *bir* „vocabulum videtur esse magyaricum, cf. *bír* possidere." Van még: *birъčij* vectigalium exactor is. Még inkább fölhozhatta volna Mikl. a magyar *bírság* és *bér* szókat.

31. l. *blъcha* pulex, ó-ném. flôh, lit. blusa. Teljességgel szlávárja szó; tót blcha, bleha, orosz. блоха. — Magy. *bolha.*

33. l. *blǫditi* πλανᾶσθαι errare; πορνεύειν scortari. *blǫdъ* lenocinium adulterium; 34. l. *blǫdьstvo* μωρία stultitia, meg: lenocinium; *blędь* fraus, λῆρος nugae, πορνεία fornicatio; *blędьnъ* φλύαρος nugax; *blęsti* (gyöke: *blęd*) errare, delirare, nugari, scortari. — Látjuk itt egyazon igegyöknek két, csak önhangzóban különböző alakját: *blǫd (blond)* és *blęd (blend).* Azt is látjuk, hogy a alapjelentése nem a scortari, hanem errare, delirare, nugari — a melyből amaz mint specialisabbik könnyen előáll. Ezt Miklosich *blęsti* és *blǫditi* alatt adta némely egyéb egybevetései is bizonyítják. Az alapjelentéshez leghívebb *blǫdь-stvo* stultitia, úgyhogy ebből a *blǫdъ*-ot egyenesen a magy. *bolond*-nak állíthatjuk ellenébe, mely így igazi nem magyar szónak mutatkozik, minthogy a szlávban van etymologiája.

34. l. *bobъ* faba. — rum. *bob*, magy. *bab.* cf. Curtius, Griech. Etymol. I, 408.

39. l. *boj* flagellum; pugna, caedes. — magy. *baj* pugna, difficultates; rum. *baju* aerumna labor.

bolъvanъ στήλη columna. Még így is írva: *bъlvanъ* *bъlъvanъ*. Lásd fentebb: *balъvanъ*.

42. l. *bradы* ἀξίνη, ascia, securis. — bulg. bradvъ, szerb: bradva, magy. *bárd*, rum. *bardъ*, ó-ném. barta, újném. bart. Diez I, 93. — Legújabban e szók árja származtatására nézve igen figyelemre méltó fejtegetést hozott Kuhn, zeitschr. XI, 380. l.

razda αὖλαξ sulcus. Szintén *brazdna.* — Cz.-F. fölhozzák

szótárukban a szláv *brazda*-t a magyar *barázda* mellett (I, 434), de ugyanazt állítólagos magyar gyökből magyarázzák : *bar*, ebből *baráz* (hogyan?), *d* toldalékképzővel *barázd*, a miből *barázd-ó* helyett *barázd-a*. *Bar* annyi volna mint: metsz, hasít, szel. — E nézetben különösen azért nem osztozhatunk, mert azon szók közül, melyekből Cz.-F. urak e gyököt következtetik, a *bor-otva* és *berena* szintén csak a szlávból vett kész szók; *bar-ka* pedig csak állítólagosan teszen „bevágást", ebből következtetve : *barkálni* (botot = czifrára róni), a mi pedig valósággal csak „tarkálni." — A török *burus-uk*-nak pedig, mit Cz.-F. szintén egybevetnek, nincsen köze a *barázda* jelentésével. Amaz „ráncz (plica)" — barázda, törökül : *evlek* (alkalmasint a kölcsönvett görög *αὖλαx*-).

43. *bratrъ* ἀδελφός, frater. Más alakja: *bratъ*, *r* nélkül. — Magyar : *barát*.

44. l. *britva* ξυρόν novacula. — Az alapige : *briti*, praes. *briją* tondere; *bričь* is = novacula, magy. *borotva*, *beretva*.

45. l. *bronъ* albus; varius, cinerei coloris. — Magy. *barna*. V. ö. cseh : *brna*, *barna* bos subfuscus; tót : barnaví (barna).

46. l. *brъlogъ* χηραμός, lustrum ferae; újszl. szerb : brlog antrum, lustrum ferae. — Hozzá teszi Mikl. e különös intő megjegyzést : „de germ. *bärenloch* cogitandum non est." — Magy. *barlang*.

48. l. *busromanъ* musulmanus; germ. *bessirmenge* sadducei (Schroer, lat.-deutsches vocabular. Pressb. 1859.) cf. nom. propr. loci *Böszörmény* magy. — Ehhez hasonlóképen az ószlávban van *bochmetъ* = Muhammed. Megint az *r*-ré változott eredeti *l*-re nézve ujgur *muszurman* (Klaproth, Sprache u. Schrift der Ujguren 18. l.)

50. l. *bывolъ* βούβαλος bubalus; lit. bavolas, rum. *bivol*, magy. *bival*, alb. bual. — V. ö. az utóbbira nézve : Stier, die albanesischen thiernamen (Kuhn, zeitschr. 1862. XI, 150).

51. l. *bыkъ* ταῦρος taurus. — Magy. *bika*-hoz mily viszonyban van, s ez megint milyenben a tör. *bugha*-hoz?

53. l. *Běla* nom. propr. viri; cf. magy. *Béla*.

bělъčugъ κρίκος annulus; így is : *bělьčjugь*, *belьčjugъ*, *belčjugь*; bulg. bělčjug, szerb : biočug, rum. *belčjug*. — E szónak meg lehet ismerni a töröktatárból valóságát : oszm. *bilezik* karperecz, jak. *biliszäkh*, *bilszäkh* gyürü. A szláv szónak ingadozó írása is arra mutat, hogy valami idegen hangzásút akar kifejezni, alkalmasint ezt: *bilečük* v. *bilčük*. Török *bilekče* különben *bilincs*-et teszen.

bělěgъ σημεῖον signum, σύμβολον signum.; croat. bilig. Így is : *belegъ*. — Az hogy a szláv *bělěti* albere-től származhatnék e szó, nem igen valószinű : a török *bilgi*, jakut *bäliä* még szláv eredetét is kétségessé teszi, ha kérdés lehetne is arról, vajjon a magyar *bélyeg*, *bilog* nem jutott-e csak a szláv közvetítés által a magyar nyelvbe.

54. l. *běsъ* daemon, a mitől: *běsiti sę* és *běsovati sę* a daemone agitari, furere. — Magy. *bősz*, a melytől *bőszülni*. V. ö. orosz бѣсъ ördög, бѣсить bősziteni, бѣситься bőszülni, továbbá a magyar *fene* jelentéseit. — Más nézetben vannak magy. *bősz*-ről Cz.-F. I, 808.

55. l. *vada* calumnia. — Magy. *vád*. Megvan *vaditi* κατηγορεῖν, accusare ige is, mely alatt még több árja hasonlatot láthatni. V. ö. még orosz важдать, вадить rágalmazni, vádolni [1]).

56. l. *vari* (plur.) βᾶρις turris, domus regia. *varisъ* (βᾶρις) *estъ domъ* „e gr. (görögből)." — V. ö. magy. *vár* és *város*, ha netalán ezeknek amahhoz valami viszonyuk volna [2]).

62. *večerъnja* ἑσπερινὴ εὐχή, officium vespertinum; *večerja* δεῖπνον coena. — Mindkettő večerъ vespera szótól. — Magy *veternye*, *vecsernye* és *vacsora*.

64. l. *vinjaga* βότρυς, uva; újszl. *vinjaga* labrusca; lit. vinũga. — V. ö. magy. *venyige*.

65. l. *vichrъ* turbo; συσσεισμός concussio; újszl. viher, vihra és vihár, vihér. — Magy. *vihar*. V. ö. még orosz вихрь, вихорь turbo, és вихать mozgatni, megrázni igét; tót : vichor [3]).

vitęzь heros. Így is : *vitezь*. szerb, croat. vitez miles, magy. *vitéz*, rum. *vitéz*. V. ö. még orosz витязь, tót : viťaz.

71. l. *vojnikъ* στρατιώτης miles. — Szláv képzés a szláv *voj*, *voji*-tól. — Magy. *bajnok*, *bojnuk* (l. Cz.-F. *bajnok*).

73. l. *vojevoda* στρατηγός, belli dux; újszl. vojvoda, magy. *vojvoda*, *vajda*.

voskъ cera. V. ö. magr. *viasz*.

---

[1]) Figyelemre méltó, hogy finnben *valitan* vádolok; továbbá figyelemre méltó a magyar szónak *á*-ja, mely *al*-ból is eredhetett, így : vald, vád. Szerkesztő.

[2]) Ha nem akarjuk is a finn *vaara*-t felvenni, de a vogul *vos*, *uos* = vár-os tekintetbe vehető. Sz.

[3]) Vesd össze a finn (kajani) *vihuri*-t is = ventulus subitus, undulas nonnihil ciens. (Renval.) Sz.

vrabij passer; orosz : воробій, веребій; cf. lit. žvirblis. — Magy. *veréb.*

74. l. *vraža, vorožа* μαντεία divinatio, incantatio. *vražija, vorožeja* magus, maga; *vražiti* magicas artes exercere. — Magy. *varázs, varázs-ló* (Heltai : *vrázsló).*

76. l. *vračь* medicus. V. ö. magy. *orvos.*

120. l. *vědro* urna, hydria; újszl. vêdro, lit. vêdras, magyar. *veder.*

větrilo ἱστίον velum: újszl. vetrilo, magy. *vitorla,* rum. *vetrilъ*; *větriti* ventilare igéből származik, mely maga megint a *větrъ* (ventus) denominativumja.

124. l. *vągrinъ* hungarus. *vągrьskъ* hungaricus.

126. l. *gatь* agger. Magy. *gát,* oroszban is: гать, meg a tótban és csehben, hol a *g*-vel kezdő ószláv és orosz szók már rendesen *h*-val kezdődnek: *hať,* meg az ige : *hat-ať* aggerem struere *).

131. l. *gnoj* σῆψις putrefactio; κόπρος stercus. Újszl. gnoj, magyar *ganéj, ganaj.* — Igéje *gniti* putrescere, honnét még p. o. *gnilъ* putris.

132. l. *gnusъ* sordes, βδέλυγμα fastidium, ἄγος scelus. szerb gnus, orosz гнусъ ungeziefer. — V. ö. magyar *gonosz.* E szerint, ha a szláv szó tkp. utálatosságot, utálni valót jelent, az onnét átvett magyar *gonosz*-ban egy kis tropus van, melyet könnyű megérteni, ha p. o. ezt : *gonosz ember* egybetartjuk evvel : *gaz ember.* Azonban már az ószlávban is a *gnusz* szó moralis utálatosságot, scelus-t fejez ki, valamint ugyan e szónak ezen másik alakja : *gnьsь.*

133. *gobino* fruges; magy. *gabona.* A szláv szó még általában is „ubertas, copia"-t jelent. Cf. *gobьzъ* abundans, fertilis.

135. l. *golь* ramus; újszl. gol arbor caesa. — V. ö. magyar *galy;* cseh, tót : hal-uz (ág).

goląbь columba; magy. *galamb.* Árja szó, melynek Miklosich e helyen még több árja másait hozza föl.

137. l. *gorazdъ* peritus. Ugyanaz az orosz гораздъ, melynek adverbiuma azonban comparativus előtt azt is teszi: sokkal, nagyon, erősen. Másik alakja *gorazьnъ* peritus. — Alakilag egyező a magy.

*) A *töltés* szó eredhet ugyan a *tölteni* igéből; de érdekes, hogy finnben *tyty* agger, *tydytän* aggerem duco = töltök; ellenben *täytän* teltek, töltök, impleo. Sz.

garázda, *garázna*-val, noha ennek jelentését nem lehet azokból egyenesen deriválni. Erre nézve a *groziti* minari, orosz. грозить, tót: hroziť fenyegetni igéhez kell folyamodnunk, mely mellett még гроза fenyegetés és грозный durva, szörnyű, tót: hrozní áll. — Gyarmathy (Vocabularium 21.) nem jól veti egybe orosz *grjaznij*-t (грязный), lutulentus; ez = ószl. *gręzьnъ*; az ę (ѧ)-beli nasalis pedig meg szokott tartatni a szláv-magyar szókban.

138. l. *gospodь* dominus. — Orosz господа úr, házi úr. *Gozpoda*-ból lett rövidítéssel *gazda*, mely az ilir, horvátban használtatik *gospon*, *gospar* mellett (a rövidítés útját láttatja orosz государь = господарь). — Magy. *gazda.*

141. l. *gradъ* murus hortus, stabulum, civitas. Árja hasonlatok. — A magy. *kert* megitélésében tekintetbe vehető.

gramada acervus. — Szláv hasonlatok. — Magy. *garmada.*

142. *grebenь* pecten, spina dorsi, scopulus. — Magy. *gereben.* — Alkalmasint a *gerincz* is a *gereben* (spina dorsi)-nek szláv továbbképzettje; ószláv *grebenьcь* pecten. *(Grebenicz*-böl *gerincz).*

greblja remus. V. ö. magy. *gereblye.*

greznъ uva; 144. l. *grozdъ* uva, racemus, magy. *gerezd.*

grotъ κόνδυ, calyx; újszl.: grot melinski infundibulum molare. — Magy. *garat.*

145. l. *grъba* convulsio qua corpus retro flectitur; újszl. *grba* curvitas, gibbus. *grъbavъ* κυρτός gibbosus. — A magy. *görbe*-re nézve tekintetbe vehető.

146. l. *grъkъ* ἕλλην graecus. — Innét a magy. alak: *görög.*

147. l. *grъčiti sę* contrahere se; szerb: grč, grčiti, magyar: *görcs.*

148. l. *gręda* trabs. Több szláv nyelvben; magy. *gerenda.* „huc trahe nsl. gredelj pflugbalken, magy. gerendély.“

grąbъ imperitus, indoctus, rudis, plebeius. magy. *goromba.*

149. *gusa* f. praedones; *gusarь* praedo, *gusarы* militum genus; szerb: *gusariti* piratam esse. V. ö. magy. *huszár.*

150. *gąba* spongia. V. ö. magy. *gomba.*

gąžvica vimen; nsl. gôža, gôž vimen; szerb: gužva. — Magy. *gúzs*, tót: húžva.

156. *dvorъ* aula; domus; aula principis; lit. dvaras, cf. magy. *udvar.* — *dvornikъ* comes palatii, magy. *udvarnok.*

161. l. *dižma* decima. cf. magy. *dézsma.*

162. l. *dijakъ* diaconus; nsl. dijak, pol. žak, lit. žêkas, rum. *diak*. V. ö. magy. *diák*.

163. l. *dlъgъ* debitum, n e g o t i u m. Árja eredete. — Magy. *dolog*.

170. l. *doiti*, praes. *doją* lactare; nsl. dojka. Árja rokonságáról. — Magy. *dajka*, mely bizonyosan szlávból van véve, mert a török *daje* is csak perzsa eredetű.

172. l. *dorokъ* vituperatio. Szláv összetett szó, mely talán a magy. *dorgál*-ni igének teszi alapszavát.

175. l. *dragъ* pretiosus, amicus. — Magy. *drága*.

176. l. *drobiti* conterere; nsl. drob exta, drobec id., rum. drob, magy. *darab*. V. ö. még tót: drobka *darabka*, morzsa, aprólék, drobec morzsalék; orosz дробь cserépdarabok.

180. l. *drągъ* tignum; nsl. drôg. — Magy. *dorong, durong*.

182. l. *duchanъ* herba nicotiana; arab. duhân. — A magyarba *(dohány)* tehát ezen arab szó talán nem a török, hanem a szláv közvetítése által jutott volna (l. M. Nyelvészet V, 453).

183. l. *dъcka* asser, tabula, mensa stb. „e gr. δίσκος, lat. discus, cf. akd. tisc." — Magy. *deszka*.

186. l. *dědъ* avus. Szláv-litván rokonság. — Magy. *déd*.

190. l. *dąga* arcus. iris; így is: *duga*. Egyéb szláv nyelvekben előfordulása. — „prima significatio est daube, fassdaube." — Magy. *donga*.

Ennyi van ez első füzetben a magyarra nézve megjegyezni való ó-szláv szó, s habár ezeken kivül is van még, csak az élő szláv nyelvekben található, szó, mely a magyarba jutott: mégis nagy fontosnak tartjuk a nyelvünkben behonosúlt szláv indigenáknak, a melyiknek csak lehet, régibb keltü előfordulását is megtudni, a mire nézve Miklosich ószláv szótára legalkalmasabb módot nyújt; a miért is ennek kijegyezgető ismertetését a több füzetek megjelentével azonnal folytatni fogjuk.

BUDENZ JÓZSEF.

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

SZABATOSSÁG A MAGYAR IGEIDŐKBEN.

(Folytatás és vége.)

Ezen és a megelőzött értekezések czélja ugyan, mint czíme is mutatja, mind régi, mind az új általános nyelvszokás alapján, összeköttetésben kitünő nyelvészek elméletével, lehető teljes szabatosságot fürkészni ki a magyar igeidők használatában: mindazáltal közelebbi irányának azt mondhatjuk, mely szerént kivált némely időknek az újabb korban kétségbe vont értelmét törekszem kellő világosságra deríteni alanyi felfogásom szerint ugyan — mást egyikünk sem mondhat — de nem önkényesen, hanem, mint érintém, a nyelv minden forrásainak figyelembevételével, egybevetésével. Azonban azt is kell tudnunk, mikben térnek el a különböző nézetek egymástól, ha ugyan lenne még köztünk nézetkülönbség, mit ezen értekezésem után lehetetlen hinnem.

Majd mindenik időre nézve (t. i. a mutató vagy valósági módban — indicativusban —) van vagy volt valami némely újabb nézetek szerént, a mi véleményemmel, egy részről a nyelv természetéből, azaz mind régi, mind újabb nyelvgyakorlatból, megalapítható szabatossággal, más résről a nyelvtudományban is jeles tudósok által kifejtett elmélettel és szabályszerűséggel össze nem fér; mindazáltal ezen eltérés nem mindenben oly lényeges, hogy kevesebb szóváltással is el nem intézhetnők a dolgot. De van vagy volt oly lényeges elvi nézetkülönbség is, söt, mint föntebb érintém, némelyekben már magok a régibb iratok is (egyháziak és világiak) oly ellenkezést látszanak mutatni, s még tovább menve, már a XVII. század folyamában, talán a legeslegújabb korig, csaknem minden osztályú

iróknál a legnevezetesebb múlt idők oly zavarodását tapasztaljuk, hogy ha valaki csak és egyedül ezen példákra akarna hivatkozni, még pedig tekintélyes irókból is, példáúl Pázmánból, vagy a nyelvtanokból is, mindenik nézet támogatására vastag köteteket írhatna össze. Itten tehát csupán a példákra, akár régiekre, akár újabbakra hivatkozás a zavarból ki nem segíthet.

A legelső tudni való e szerént, mi az a lényeges nézetkülönbség; a további pedig, mily módon vagy módokon vergődhetünk bizonyosságra.

A lényeges uézetkülönbség főképen a múlt időkre vonatkozik. Itt ismét némelyekben nem épen nagy az eltérés, mint alább részletesen fogjuk látni, különösen a tartós múltat mindenik nézet szerént az összetett vagy körülírt múlt (kér vala, tud vala) képviseli, a mássalhangzós múltat az ellennézet is általános múltnak nevezi, noha, mint alább fogjuk látni, ez is okot szolgáltatott egyik lényeges nézetkülönbségre. Az előbbi múltakra nézve (kért vala és kért volt) sokan nem igen tesznek valamely megkülönböztetést, de sok baj és vita nélkül ezen is csak eligazodnánk; végül a kettős múltra nézve is ('kére vala') megengedik többben, hogy kisérő múltat (tehát egyidejűséget) jelel. Hanem az önhangzós múlt az kiváltképen, melynek egyik és fő jellemzésére nézve (mert némelyekben itt is egyetértünk) homlokegyenest állanak egymás ellenében a vélemények.

A másik tudni való, mit mond az igeidők elméletében a nyelvbölcselet. Nem az enyém, mely nincsen, hanem elismert kitünő nyelvtudósoké.

Hogy t. i. akár régibb, akár újabb szokásra meggyőzőleg hivatkozhassunk, vagy azokat épen megigazíthassuk, mindenek fölött az idők lehetségig kimerítő elméletére van múlhatlanúl szükségünk (példát a fönte bbiekben úgy is eleget láttunk); mert ha mindenikünk más-más elméletet alkot magának, úgy soha sem hozzuk tisztába a dolgot, minthogy mindenikünk más mértékhez tartja magát. Itt nincs semmi elölegesség — aprioritas —, melyet gördítnek sokan ellenem. Ezen eljárás csak olyan. mint a rőf a kereskedő kezében, mely nélkül az ezen mértékkel eladatni szokott árukban vagy az eladó vagy a vevő csalódhatik, vagy legalább teljesen egyik sem nyugodhatik meg. Az ellenvélemény is sokszor emleget *végzett jelent*, *végzetlen múltat*, *általános múltat* stb. mik szintén elöleges elméletre vonatkoznak.

Már ezen értekezés elején is kénytelen valék némi szabályokat a görög és latin nyelvek után megállapítani, különben alig tudom vala magamat csak egykét példában is megértetni. Ámde a görög és latin nyelv, mint eddig is láthattuk, nem egészen alkalmazhatók a magyarra, söt a latin és görög sem mindenben üt össze egymással. Szóval, általános elmélet nélkül tovább egy tapodtat sem mehetünk, különben elvek fölött örök időkig vitatkozunk.

Első értekezésemben szintén állíték fel más jeles nyelvészek és nyelvek után, mert ez vala czélom az idegen nyelvekre hivatkozásban, ily rövid elméletet; azonban egy az, hogy némelyek mindjárt kaptak az alkalmon, s azt mondák, hogy elöleges szabályokba akarom beilleszteni a nyelvet (de az elméletnek nem az a czélja, hogy abba mindent belezsúfoljunk, hanem hogy legalább a főbb elvek vezérfonalúl szolgáljanak, különben soha sem értjük meg egymást, annál kevésbbé győzzük meg, a kiket talán érdekel, nézetünk alaposságáról); más az, hogy azok közöl, a kik azóta tudtomra e tárgyhoz szólottak, többen nem látszottak megérteni, mert csak a főbb vonalakra szorítkoztam volt, ottan közlött elméletemben. Egyszer azt gondolák, hogy a beszélő idők nálam az indicativusi idők, holott én mások útmutatása szerént világosan csak a három fő időt neveztem volt annak; másszor azt hozzák elé, hogy kilencz, azután meg hogy tizenkét időt állítottam fel, holott világosan kiirtam, miszerént azon fejtegetésnél fogva, nem csak hogy legalább tizenkét időt vehetünk fel, hanem tekintve az egyes idők több-kevesebb tartósságát, jóval többet is. Ezen félreértéseket, mint mondám, annak tulajdonítom, hogy csak igen röviden érintém meg a tárgyat.

Jelenleg tehát magokat azon jeles nyelvészeket fogom bővebben beszéltetni, kiktől az érintett elméletet tanultam volt. Egyikök Schmitthenner Frigyes „Ursprachlehre. Entwurf zu einem System der Grammatik“ czímű munkájában, kezdve a 69. §-on:

„*Általános idők* (tempora absoluta.)

„Miként az idő háromféle : *múlt*, *jelen* és *jövő*; úgy oszlik fel az igének ezen viszonyait kifejező alak is háromfélére : múltira-, jelen- és jövőbelire. Ezen időalakokat, minthogy azokban minden (másokra) vonatkozástól elgondolunk, *általános időknek* nevezik, pl.

múlt : *ἔτυπον;* schlug;
jelen : *τύπτω;* schlage;
jövő : *τύψω;* werde schlagen.

A példák magyarítását későbbre tartom fönn.

„Ezen időalakokra az aoristus (határozatlan) nevet javasolnók, ha ezt a görög nyelvtanítók megszorítva csak a múlt általános időalakjaira nem használják vala.“

Ugyanezekre nézve egy másik nyelvtudós (Heyse K. V. L.) által „System der Sprachwissenschaft“ czímű munkájában, a 207. és következő §§-okban kissé bővebben ekképen értesülünk :

„Az idő maga magában szakadatlan folytonosság, melyek egyes mozzanatai — momentumai — önmagukban külön nem választhatók. De a szemlélő emberre nézve határvonások állanak elé, melyek nem magukban, hanem csak az egyén szemléletére vonatkozva és csak erre nézve léteznek; még pedig szükségképen három szakaszok vagy terjedségek támadnak. A középső a jelen, közelebbről csak egy pont: a most, az épen jelenvaló pillanat, mint alanyi határ a múlt és jövő között.“

„Múlt és jövő úgy tünnek fel előttünk, mint kiterjedettek, azonban mint oly időköz, melyben egyes pontokat is meghatározhatunk. Ellenben a jelen a mi közvetlen észlelésünkben csak egy eltűnő pont. De az emberi szellem a jelent is úgy foghatja fel, mint egy egész időközt (nagyobb tartammal vagy kiterjedéssel), vagyis megfordítva, az egész időközt, melyben lebegünk, jelennek gondolhatja. Így nézlelhetjük a napokat, éveket söt századokat is mint jelent (e napban, ez évben, e században). A három időtartam különbsége tehát egészen subjectiv — alanyi vagy önkileges. — Innen az ige azon alakjait is, melyek valamely cselekvényt vagy eseményt az időnek ezen három tartamai (terjedségei) szerént terjesztenek elé, *alanyi időknek* nevezhetjük, vagy a közönséges elnevezés szerént aoristusoknak, *határozatlanoknak*, mivel a cselekvény csak azon időszak szerént (az eléadó, beszélő időpontjára vonatkozva — 210. §.) minden másféle meghatározás (határvonás) nélkül, ön magában terjesztetik elé, melybe azon cselekvény beleesik.“

(Alább a fejtegetések folyamában a szerző ezt világosabban fejezheti és fejezi ki, így szólván : „Minthogy a cselekvény egyes mozzanatainak meghatározása rendszerént csak egy másik cselekvényre vonatkozás által létesül, mely másik cselekvény amazzal valamely mozzanatban összeesik, tehát a határozott időket viszonyosaknak, ellenben a határozatlanokat *általánosaknak* is nevezhetjük, pl. tum cum intravi — általános — *scribebat* — viszonyos idő“).

„A midőn (t. i. ha az idő csak mint határozatlan adatik elé) egészen közönbös dolog, vajjon a cselekvény időközt tartalmaz-e vagy csak egy időpontot. Például, múlt aoristusa : Caesar fiel von Mörderhand (időpont); Caesar schrieb die Geschichte seiner Feldzüge (időköz); jelen aoristusa : ich lese den Plato (habár az e pillanatban nem is történik). A jövő aoristusa : ich werde einmal den Plato lesen (valamely jövő, de egyébiránt határozatlan időben").

„A múlt aoristusára a görög nyelv saját időalakkal bír : *ἔγραψα, ἔλαβον;* így a római származású nyelvek is; a francziában *je lus, il vint* (különbözők ezektől : *je lisais, il venait.* Minthogy a jelen és jövő aoristusai nem bírnak (a nyelvekben) saját alakkal, tehát a kétféle (jelen vagy jövő) időt rendszerént nem ismerik és nem különböztetik meg. Pedig lényeges a különbség ebben : die Nachtigall singt (egész általánosságban), vagy : hört, wie die Nachtigall singt (az alatt midőn a kertben sétálunk); ich werde einmal den Plato lesen, vagy : ich werde morgen den Plato lesen, während du schreiben wirst." (A magyarban, mint tudjuk és alább látni fogjuk, az utóbbi mint viszonyos jövőt is jelen alakjával adjuk).

Viszonyos idők (Schmitthenner szerént).

„A föntebbiekben eléadott minden egyes időpontból (vagy időponthoz mérve) ismét gondolhatunk jelent, múltat és jövőt. S az innen származó kilencz időt *viszonyosnak* nevezzük, mivel az általok eléterjesztett esemény egy másik eseményre vonatkozva terjesztetik elé."

A) *A jelen időalakjai.*

a) *Jelen a jelenben*, azt jelöli a mi a jelennel azonegy időben történik, mint: *amo* (nincs a nyelvekben az általános jelentől külön alakja, lásd föntebb Heyse fejtegetését).

b) *Jelen a múltban* (közönségesen praeteritum imperfectum, vagy mindkét elnevezés külön is, csak praeteritum vagy csak imperfectum) szerző szerént németül : Vorgegenwart — jelen előtti — (de e szó nem fejezi ki azt a mit a ‚jelen a múltban'), annak eléterjesztésére a mit úgy gondolunk, mint egy másik múlt eseménynyel azon egy időbelit, pl. *amabam.* A példa igen röviden van adva, lásd föntebb Heyse példáját : tum cum intravi *scribebat).*

c) *Jelen a jövőben* (Nachgegenwart, a németben megint nem fejezi ki azt a mit a ‚jelen a jövőben') annak megjelölésére a mi egy

jövő eseménynyel azonegy időbelinek ábrázoltatik, pl. *amabo* (a magyarban ez az, a mit jelenidő alakjával fejezünk ki : *holnap* Budára *megyek;* ez utóbbi esemény : *megyek*, a másikban : *holnap* történik; hasonló : valahová *menendesz*, *megyek*, az utóbbi az elsőre ‚menendesz' viszonyúl mint abban, akkor történő).

B) *A múlt időalakjai.*

a) *Múlt a jelenben* (Perfectum) annak megjelölésére, a mit a jelenben elmúltnak ábrázolunk, mint : *amavi.* (Alább a szerző így szól:) A legtöbb nyelvek erre is csak az általános múltat használják; mások, különösen római és germán eredetű újabb nyelvek körülírják. Egyébiránt az alakokban itt nevezetes zavarral találkozunk. Mind a szanszkrit, mind a góth és görögben egy múlt alak kettőztetéssel (reduplicatióval) képeztetik; de az alkalmazásban teljesen eltérnek egymástól. A góth általában a múlt jelölésére használja, a szanszkrit majd mint jelen előttit (jelent a múltban) majd mint múltat a jelenben használja, a görög pedig mint a jelenre viszonyuló oly múltat, melynek következményei egészen a jelenig tartanak, úgy hogy például γεγάμηκα azt teszi : ich bin verheirathet (— házasúlt vagyok —).

b) *Múlt a múltban* (Plusquamperfectum, Vorvergangenheit, múlt előtti, vagy elébbi múlt) annak jelölésére, a mi egy múlt eseményre vonatkozva már (elébb) elmúlt, mint : *amaveram.*

c) *Múlt a jövőben* (futurum exactum, Nachvergangenheit — múlt utáni —), mely azt ábrázolja, mi a jövő időponthoz nézve, mint múlt tűnik fel, pl. *amavero.*

C) *A jövő időalakjai.*

a) *Jövő a jelenben*, (futurum periphrasticum) a mi a jelenre viszonyítva adatik elé, mint jövő, pl. *amaturus sum.*

b) *Jövő a múltban* (Vorzukunft — jövő előtti), a mely a múltbeli egy pontból tekintve tűnik fel mint jövő : *amaturus eram.*

c) *Jövő a jövőben* (Nachzukunft — jövő utáni) a mi a jövőbeli egy pontból tekintve tűnik fel, mint jövő : *amaturus ero.*

„Az írásmódot illetőleg ezen időalakok:

a) *leírók,* föntebb az *a* alattiak (jelen a jelenben, múlt a jelenben, jövő a jelenben).

b) *történelmiek* vagy *elbeszélésiek* a *b* alatt levők (a múltra vonatkozók : jelen a múltban, múlt a múltban, jövő a múltban).

c) *jóslatiak* a *c* alatt levők."

Az utóbbi felosztásból kimaradtak az általánosak, pedig azokat is be kell ide sorozni; különösen az általános múlt minden ismeretes nyelvben egyik legnevezetesebb elbeszélési idő, sőt az általános jelen is sokszor vétetik múlt helyett, mint alább elé fog adatni.

Schmitthenner szerént tehát az elméletben öszvesen tizenkét időalak volna.

Térjünk Heyse munkájára, a ki az alanyiakkal szemben tárgyilagos időket is tanít, és ezekkel összefüggésben adja elő a határozott vagy viszonyos időket.

Tárgyilagos idők.

„Elgondolván a három (általános) időszaktól, mely a szemlélő egyénre (alanyra) vonatkozik, az ige által kifejezett minden cselekvény vagy az időbeli minden esemény és állapot, legyen az múlt, jelen vagy jövő, bír önnön magában bizonyos kiterjedéssel vagy tartammal. Ezen időközben ismét bizonyos időpontokat, időmozzanatokat — a cselekvény időmozzanatait, tárgyilagos időpontokat — lehet megkülönböztetni, melyek háromfélék :

1) *kezdő cselekvény* (vagy állapot) : actio seu res inchoanda seu instans;

2) *tartós* (vagy végzetlen) *cselekvény :* actio s. res durans s. infecta (imperfecta) ;

3) *végzett cselekvény :* actio seu res perfecta seu exacta.

„A kezdőnek némi hasonlósága van a jövővel, a tartósnak a jelennel, a végzettnek a múlttal. Azonban a két felosztást gondosan meg kell különböztetni. Jövő, jelen és múlt alanyi (az alanyra vonatkozó) időszakaszok; az imént elszámláltakat pedig csak önnönmagukban kell és lehet helyesen felfogni. Tisztán kifejeztetnek ezek a részesülők (participiumok) és határtalan módok (infinitivusok) által, melyekben önmagukban rejlik az ige anyagi tartalma, sőt minden egyes alanyi időkkel összekapcsolhatók : *scripturus sum, eram, ero, epistola scripta est, erat, erit.*

Határozott idők.

„Ha a beszélő az időbeli azon eseményt, melyet eléad, csak *eléadása időpontjára vonatkozva terjeszti elé :* akkor ezen eléadás

csak alanyi vonatkozatot (t. i. a beszélő alanyra vonatkozást) tartalmaz, s a mondott három általános idő áll elé. (Ezért nevezém ezeket első értekezésemben *beszélő* időknek, t. i. egyedül csak magára a beszélőre vonatkozó azaz *alanyi* időknek; de zavart okozván, mostan a ‚beszélő idő‘ nevezetét, melytől különbözik az ‚elbeszélési idő‘, elhagyom). Azonban az alanyi idővonatkozással egyszersmind a cselekvény tárgyilagos kifejezése is összeköttethetik, a midőn minden egyes időszakban három-három *határozott idő* fog keletkezni ú. m.

Jelen(ben)

1) Kezdő cselekvény a jelenben (actio s. res inchoanda s. instans in praesenti) : *scripturus sum, μέλλω γράφειν, je vais écrire,* régi német: *ich werde schreiben* (azaz schreibend).	2) Tartós v. végzetlen cs. (actio durans s. infecta): scribo, γράφω, ich schreibe, *I am writing.* Praesens imperfectum. Végzetlen jelen.	3) Végzett cs. (actio perfecta) *γέγραφα, scripsi, dixi, ich habe geschrieben.* Praesens perfectum. Végzett jelen.

Múlt(ban)

4) Kezdő cs. a múltban (actio instans in praeterito): *scripturus eram, j'allais écrire, ich war im Begriffe zu schreiben,* régi német: *ich ward schreiben.*	5) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta): *scribebam, ἔγραφον, ich shrieb, I was writing, j'écrivais.* Praeteritum imperfectum. Végzetlen múlt.	6) Végzett cs. (actio perfecta) : *ἐγεγράφειν,* scripseram, ich hatte geschrieben. Praeteritum perfectum, vulgo : plusquamperfectum. Végzett múlt. Régmúlt.

Jövő(ben)

7) Kezdő cs. a jövőben (actio instans in futuro) : *scripturus ero, j'irai écrire, ich werde im Begriff sein zu schreiben.*	8) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta) : scribam, *γράφω, ich werde schreiben, I shall be writing.* Futurum imperfectum s. simplex. Végzetlen v. egyszerű jövő.	9) Végzett cs. (actio perfecta) : *scripsero,* görögül csak szenvedőleg : *τετύψομαι,* ich werde geschrieben haben. Futurum perfectum oder exactum. Végzett jövő, múlt jövő*). (L. jegyz. a 325. l.)

„A három aoristus és ezen kilencz határozott idő teszi a fogalomszerüleg megállapított 12 időt.“

A munka kiadója Steinthal erre azt jegyzi meg : „Csak hogy ezekhez hozzá jönnek még a határtalan módok és részesülők három időji“ (tárgyilagos idők). Tehát Heyse fejtegetései szerént is nem 12 hanem 15 idő van az elméletben.

„Más kérdés — folytatja Heyse — ezen idők melyikét és mely rendben tünteti elé forma szerént minden egyes nyelv? melyek hiányzanak nála és azért másokkal pótolandók? úgy hogy egy időalaknak több időfogalmat kell jelölnie; pl. a latin perfectum egyszersmind a múlt aoristust is képviseli *scripsi* = *γέγραφα* és *ἔγραψα*; és a németben a praeteritum egyszersmind aoristus és imperfectum is : *ich schrieb* = *ἔγραψα* és *ἔγραφον*.“

„Minthogy a cselekvény időpontjainak meghatározása (a határozott idők alakulása) rendszerént csak más cselekvényre vonatkozólag történik, mely amazzal valamely időpontban összeesik : tehát mind ezen határozott időpontokat *viszonyosoknak* is nevezhetjük, az aoristusokat ellenben *általános időknek*; például : *als ich hereintrat* (*tum cum intravi* aoristus), *war er im Begriffe zu schreiben* (scripturus erat), *schrieb er* (scribebat), *hatte er geschrieben* (scripserat). Csak a jelen határozott időji állanak rendszerént vonatkozás nélkül más időkre, mivel a beszélő és hallgató jelenére, a mostanra vonatkozás már magában a kifejezésben foglaltatik : *ich bin (jetzt eben) im Begriffe zu schreiben; ich schreibe (gerade jetzt); ich habe geschrieben (azaz ich bin jetzt mit dem Schreiben fertig); dixi (nunc); fuimus Troes.*“

„A perfectum mint praesens perfectum (végzett jelen) helyes megértése legtöbb nehézséggel és zavarral jár. Hajlandók vagyunk az mint tempus praeteritumot tekinteni, miután a bevégzett cselekvényt fölcseréljük a multtal. Igaz ugyan, hogy a perfectum nem mindig fejez ki oly bevégzett cselekvényt, mely a jelen pillanatban végeztetett be, hanem olyan eseményre is alkalmazható, mely már rég bevégeztetett; de az ilyen is mindig úgy ábrázoltatik, melynek vonatkozása van a beszélő alany jelenére és *következésében jelenleg is*

---

*) „Ezen rendszerre — úgy mond szerző — a stoicusok vetették meg az alapot. Az újabbak közöl Scaliger, Harris, A. Bernhardi tárgyalták ezt legjobban. A legtöbb grammaticusok teljesen homályban vannak az iránt.“

fenn áll; pl. ha éjfélkor mondjuk : *die Sonne ist (längst) untergegangen*, ez különböző ettől : *die Sonne ging unter. Columbus hat Amerika entdeckt* (es ist gegenwärtig entdeckt *) különböző ettől *Columbus endeckte Amerika.* A perfectum t. i. valamit úgy nyilvánít, mint tényt; az aoristus valamely eseményt elbeszél. Azért azon ismeretes görög szólásban *ἃ γέγραφα, γέγραφα* nincs autologia. Az első jelenti általában a cselekvényt mint jelennen bevézettet, a másik mint melynek következése most is fennáll, németül : *was ich geschrieben habe, bleibt geschrieben.*"

E fejtegetésnél kissé tovább kell maradnunk. Nekem úgy tetszik, hogy ha ,végzett jelen' alatt azt kell értenünk, a mi az valósággal, t. i. *oly bevégzett tényt, melynek következése a jelenben is fennáll:* úgy csak a görögben találjuk az ennek megfelelö egyszerü alakot a perfectumban, és se a német, se a latin perfectum, akárhogyan forgatjuk, teljességgel nem fejezi ki tökéletesen azon fogalmat. De a magyar sem. Mindháromból csak azt tudjuk, hogy megtörtént, bevégeztetett valami, de hogy ezen megtörtént dolog következése a jelenben is fennáll-e vagy sem, azt csak a görög perfectum fejezi ki, a többi nyelvekben azt csak másunnan tudhatjuk; pl. *Kolumbus födözte fel Amérikát,* mind a három nyelvben csak megtörtént dolgot jelent, valamint ez : *házat építettem,* de hogy ezen ház fennáll-e most, ezt, ha másunnan nem tudom (pl. rámutatva *ezt* a házat), az ,építettem' szó soha ki nem fejezi az érintettük három nyelv perfectuma közöl egyik sem.

Innen a *ἃ γέγραφα γέγραφα* kifejezést valamint Heyse a németben így fordította : was ich geschrieben habe, *bleibt geschrieben,* úgy se a latinban (quod scripsi, scripsi), se a magyarban (a mit írtam, írtam) nem adhatjuk ugyanazon egy alakkal mint a görögben, hanem például a magyarban ilyen formán : a mit írtam, írva van.

Ezen észrevétel igen nagyon fontos jelen értekezésemben, mert ez mutatja ki egyik lényeges tévedését némely ellenvéleményüeknek a magyar igeidők használatában. T. i. alkalmasint a görög nyelv után indúltak volt. A görög perfectumot mássalhangzós múlttal fordítván (a minthogy általában nem is lehet mással fordítnunk, vala-

---

*) De én — ez értekezés írója — kérdem, hogyan foglaltatik ez a ,hat entdeckt' kifejezésben; hiszen ezt máshonnan tudjuk, nem a német perfectumból.

mint a latinban is azonegy forma adja vissza a görögnek mind perfectumát mind aoristusát, a németben meg a görögnek imperfectumát és aoristusát is), továbbá a tartós múltnak — görög imperfectumnak — a magyarban (helyesen) összetett múltunk *(ír vala)* felelvén meg, a görög nyelvben jártas némely nyelvészeink, némi régibb példák által is buzdítva, úgy vélék osztályozhatni a másik egyszerű magyar múltunkat, miszerént ez már most a görög aoristusnak felelne meg. Tehát szeréntök a magyarban külön alakkal mind a három görög múltat szépen kifejezhetnők. De itt is, mint mindenben, egyes-egyedűl csak a magyar nyelv sajátsága, saját szelleme bír döntő erővel. Miben tökéletesen egyet értek a ‚Magyar Nyelvészet' szerkesztőjével. Csakhogy némely lényeges dologban mindketten más-mást olvasunk ki a nyelvből. S míg tovább mennék, hivatkozom minden magyar emberre, s minden magyar nyelvérzéssel bíró nyelvészre, hogy — talán ez egyetlen szót: *szoktam* kivéve — a magyar mássalhangzós múltban *egyedül ön magában*, pl. *írtam, tanultam, építettem*, és még ezerek és ezerekben bennfoglaltatik-e a *végzett jelen* fogalma, oly végzetté, melynek *következése a jelenben is fennáll*, akár valahol a régi nyelvemlékekben akár az élő nyelvben?

Tehát a legnagyobb tévedés volna a magyar nyelvben oly végzett jelenről beszélni, melynek egyszerű alak felelne meg, hanem legfőlebb csak olyanról, mely ezen és hasonló körűlírásban foglaltatik: *írva van.*

De folytassunk még némelyeket Heyse után (226. és következő §§.).

„Az időalakok részint *egyszerűk: lego, legi*, részint *összetettek* vagyis eredetileg valamely önálló törzsnek az igéhez forradása által támadtak: *legebam* (melyben *bam* = *fuam)*, a német: *ich sagte* = *ich that sagen* (ámbár kérdezhetnők: hát *that*-ban, hol vette magát a *t* végsőhang?); részint *körűlírók: locutus sum, werde lesen.*"

Ezen megkülönböztetésre megkivánom jegyezni, hogy egy részről igen kevés igeidő lesz a nyelvekben, mely összetett nem volna, ha minden rag (pl. *vi* amavi szóban) összetételnek tekintethetnék; így alább az augmentumról is bebizonyúl, hogy az is más szóból, illetőleg gyökből eredett, tehát e szerént ez is összetett idő volna: más részről a magyarban a *vala, volt (ír vala, írt vala, írt volt)* egybeállítások is leginkább hangsúly által összeolvadnak az igével — habár nem szoktuk is összeírni, s minden személynél változatlanúl maradnak. Innen én ezen egész értekezésemben az *összetett* vagy *körűl-*

írt időalakot egyjelentésűnek veszem, s a mi bármely rag alakban az igetörzszsel tökéletesen egybeolvadva van, egyszerű igealaknak hívom.

„A kezdő cselekvény időalakjai — folytatja Heyse — körűlírással szoktak kifejeztetni (scripturus sum, eram, ero). A tartós cselekvényéi a praeteritum kivételével (tehát tartós jelené és tartós jövőé) összeesnek az aoristusi (határozatlan, alanyi) időalakokkal.“

„A praeteritum imperfectumnak különös egyszerű alakja a görögben az erősödött (toldott) jelentörzsből úgy származik, mint az egyszerű aoristus a tiszta (rövidebb) törzsből. A törzs bővülése (t. i. az imperfectumban) a tartósságnak jelves *) kifejezése (symbolischer Ausdruck.“ Épen azon elv, melyet én fontebb a magyar önhangzós múltra nézve is felállíték).

„A latin praeteritum imperfectumban a *bam* annyi mint *fu-am*, az összetételekben használtatni szokott *fu-o*-tól (mint *fu-i*, *fu-eram* stb.). A latin presens perfectum (végzett jelen) pedig részint egyszerűen képeztetik, részint *si*, *ui* vagy *vi* végzetek által.“

„Eredeti tiszta jövő egy nyelvben sincs. Hanem az vagy a potentialis módtól kölcsönöztetett vagy a kezdő cselekvény alakja vitetett át a jövő kifejezésére“ (mint a magyarban is, valamint *fogok* régiesen annyi mint *kezdek*, úgy *and*, *end* is annyi, mint *ind* az indúl szó törzse, mint másutt és máskor bőven kifejtém).

De térjünk az elmélet további tanulmányozására.

---

*) A közös augmentumról is azt mondja Heyse, „hogy annak jelves értelme a cselekvénynek múltba való előretételében áll.“ Épen most olvasom Kuhn és Schleicher nyelvészeti folyóiratának 3-dik kötete 2-dik füzetét, melynek 250. és 251. lapjain kimondhatatlan érdekes a magyar nyelvre nézve is Müllertől e czikk: ‚Einiges über das Augment‘, melynek rövid tartalma ide megy ki: Bopp szerént az Augment nem más volna, mint a tagadó (*a*, *an*) részecske, tehát *tagadása a jelennek*. De az *an*, mint e szerént várnók, sehol sem fordúl elé. Mások, s jelesül Curtius szerént abban a távolra mutató névmásnak *a* törzsét (vesd össze *a-tra*, *a-sya*, *a-smâi*) kell keresnünk. E szerént a-tudam = damals schlagend ich. Így a *Kiriri* nyelv Délamerikában az imperfectum kifejezésére *docohò* és *dorò* (= akkor) szókat használ, amazt az ige jelenének utána, emezt elébe tevén, pl. *i-cotò-docohò* = er stahl (a magyarban *ő lop-a* vagy *ő lop-ha* = *lop akkor)*. Örömmel jelenthetem, hogy a nagy szótárban épen ezen elemeket vettük fel. A magyar nyelv tehát egyben-másban az árja nyelvek szorgalmas buvárainak is példát szolgáltathat, ha hitelét mi magunk nem rontjuk.

Nekem úgy látszik, hogy Heyse és Schmitthenner elmélkedéseik nem egészen azonosak. A három általános vagy határozatlan időre nézve ugyan a két nyelvbölcselő egyet ért. De a további egybeállításokban a kettő mást-mást tanít s egyik a másikat egészíti ki. Csak egy két gyakorlati példát hozok fel. Mindjárt ezen fogalom : *jelen a jelenben* teljességgel nem egy a tartós vagy végzetlen jelennel, pl. *épen most lőnek* vagy *(most) lövést hallok*, csak egy pillanatnyi idő, s még ki se mondtam egészen, már elmúlt, bevégződött. Továbbá : *jelen a múltban* a görög nyelvtanok szerént is, csak rokon *a tartós múlttal*, de két különböző fogalom, úgy hogy amaz pillanatnyi is lehet, mely csak időpontot képvisel, s a latin nyelvben kivált összetett mondatokban amaz ritkán is fejeztetik ki indicativi imperfectummal, pl. quo factum est, ut brevi tempore *illustraretur;* tantum terrorem injecit, ut nemo *sit ausus;* cum judicasset, ... totum *se dedit* reipublicae. *Viszonyos* és *határozott előbbi múlt* (relatif antérieur és l' antérieur défini) a francziában egymástól lényegesen különböző plusquamperfectumok. Így : *abiturus erat* (*menendő volt*), úgy látszik, nem kezdő múlt, hanem jövő valamely múltban. Ekként van ez talán valamennyi idővel.

Én tehát a két jeles nyelvbölcselőt egyesítem. Első értekezésemben ezt csak röviden érintém, Heyse fejtegetéseire e rövidke czélzást tevén : „Ezek ismét valamennyin úgy gondoltathatnak, hogy hosszabb vagy rövidebb (t. i. kezdő, tartós, végzett) időtartamot fejeznek ki." Most tehát az egészet ki kell fejtenem. De elébb a példák végett is a magyarban szokott időket kell elszámlálnunk.

Az óhajtó (vagy lehetőségi) és kapcsoló (vagy szükségességi) módokról most nem levén szó — nincsenek is kérdés alatt — csak a többit lássuk, és pedig egy előre csak a közönséges elnevezéssel. Tehát

A mutató vagy valósági módban — indicativusban — eléfordúlnak :

1) jelen idő, mely csak egy van : *ír, megy, kér.*

2) múltak : a) *íra, mene, kére ;*

b) *ír vala, megy vala, kér vala ;*

c) *íra vala, mene vala, kére vala ;*

d) *írt, ment, kért ;*

e) *írt vala, ment vala, kért vala ;*

f) *írt volt, ment volt, kért volt ;*

összesen hat; a hetedik : *ír volt*, régente szintén divatozott; de jelen irodalmunkban egészen kiment a szokásból; a népnyelvben sem emlékezem, hogy valaha hallottam volna.

3) Jövők : a) *írand, menend, kérend;*

b) *írni fog, menni fog, kérni fog;*

c) *írni fogott* (előfordúl a régieknél is, mint alább*).

A mutató módban öszvesen tíz időalak.

A határtalan vagy miségi módban — infinitivusban — csak egy alak van:

írni, menni, kérni, még pedig mindenik időben; miután némely újabb kísérletek : *kérendeni*, *kérteni* (vagy *kérni vala)* alakokban, legalább még eddig nem kaptak lábra.

Részesülők :

1) kezdő : *menendő*, *írandó*, *kérendő* (a kezdő cselekvény fogalmát inkább a ragozott ,menendőben' ,irandóban' vélem rejleni).

2) tartós : *író, menő, kérő* és : *írva, menve, kérve,* vagy határozóilag : *írván, menvén;*

3) végzett : *írt, ment, kért.*

Leginkább múltjaink körül forog a kérdés s itt is lényegben az önhangzós múlt (íra, mene) és mássalhangzós múlt (írt, ment) körül, mert ezen összetett alak : *ír vala* a födologban, hogy t. i. tartós múltat fejez ki, nincs vitatás alatt. A *kére vala* alakra, továbbá a két elébbi múltakra (kért vala és kért volt alakra) nézve nem lényeges köztünk a különbség. Valamennyit csak a kifejtendő teljes elmélet után s most már a tekintélyesb régi példák mellett állapíthatjuk meg tökéletesen.

Az úgynevezett igeformák például : *írat, íratik, írhat, írathat, írogat* stb. az időkre nézve, nem jönnek külön vizsgálat alá; de tudni kell, hogy némely képzőink, például: *kodik* (gondolkodik), általán minden időben tartósságot fejez ki, mások, például : *odik, zik* (okosodik, csillagzik), kivált igekötők nélkül, kezdő és egyszersmind folytató jelentésüek.

Az egyesített elméletek szerént tehát az idők felosztása következő :

Általános vagy alanyi idők, egyedül és egyszerűn a beszélő alany időpontjából, azon időpontból, melyben valaki valamit beszéd-

*) ,Irandottam' újabb kori.

ben vagy írásban eléád, értendők, e három: *jelen, múlt,* és *jövő* (mind egyszerűen), még pedig mind a három határozatlan időben, azaz nem tartjuk szükségesnek a határozottságot kiemelni. Innen ezeket határozatlan időknek, aoristusoknak [1]) is hívják. Alább számos példát fogunk találni.

Tárgyilagos idők, melyekben foglaltatik minden cselekvénynek vagy eseménynek és állapotnak önmagában bizonyos pontja vagy pedig kiterjedése (tartama), melyeknek különös körülményei: *kezdő*, *tartós* és *bevégzett.* Ezek leginkább a részesülők és határtalan mód által fejeztetnek ki (*írandó*, *író* vagy *írva* vagy *írván* és *írt*); de külön-külön mind a három időben eléfordúlhatnak, pl. *írva van, írva volt, írva lesz*, *menendő vagyok*, *menendő voltam*, *menendő leszek.*

Viszonyos idők kétféle viszonyításban:

1) Az alanyi idők viszonyíttatnak más idővel vagy időkörülménynyel [2]):

jelen	a jelenben: *írok* (épen most), nincs külön alakja, a múltban: *írék* (midőn beléptél), a jövőben: holnap *elútazom*, valahová menendesz *megyek*, csak jelen alakjával;
múlt	a jelenben: ma vagy épen most *írok*, nincs külön alakja, a múltban: már *megírtam vala* a levelet, midőn barátod megérkezett, a jövőben: *írni fogtam*, eléjön a régieknél is, mint alább látni fogjuk;
jövő	a jelenben: körülírással: *elutazandó vagyok*, (tudniillik épen most); a múltban: *tegnap elútazandó vala*; a jövőben: *valahová menendesz*, *menni fogok*, nincs külön alakja.

---

[1]) Nem kell ezeket összetéveszteni a görög aoristus indicativusával, mely csak múltat jelent.

[2]) A görög imperfectumról is tanítják a nyelvészek, hogy egyszerű elbeszélésekben, ha valamely időkörülmény jön közbe, pl. *kevés napokkal az után*, nem aoristus (általános múlt), hanem imperfectum használtatik.

2) A tárgyi idők viszonyíttatnak az alanyi időkkel

Jelenek :

kezdő jelen : *menendőben vagyok* (szokottan : *menni kezdek)* ;
tartós jelen : *menő vagyok* vagy *menőben* vagyok (I am going);
végzett jelen : *írva van* (*γέγραπται*).

Múltak :

kezdő múlt : *menendőben voltam* (szokottabban : *menni kezdtem)* ;
tartós múlt *) : *megyek vala* (ibam);
végzett (v. régen) múlt : *mentem volt.*

Jövők :

kezdő jövő : *menendő leszek* ;
tartós jövő : *menendek*, nincs külön alakja vagy körülírata;
végzett (v. múlt) jövő : *menni fogtam*, és föltételes mondatban : *ha menendek* (ivero).

Ezek szerént van az *elméletben* 3 alanyi, 3 tárgyilagos és kétszer kilencz azaz 18 viszonyos, öszvesen tehát 24 igeidő, melyeknek igen *nagy része* több-kevesebb számmal minden ismeretes nyelvekben csak *körülírással fejeztethetik ki.*

De még ezekben sincs minden kimerítve, a mi némely egyes nyelvekben feltalálható, például azon franczia múlt (ménti múlt), mely *venir* igével iratik körül : *il vient de partir* (csak imént utazék el); a magyar ‚félben' szóval szokott körülírások : *menő félben vagyok, dülő félben, épülő félben van*, melyek szerént az esemény csak a kezdődésnél maradt, továbbá *nőttön nő, várván várok* kitételek stb. Ezek különös nyelvi sajátságok, a nélkül, hogy az elmélet helyességét csökkentenék.

A kifejtett elméletből három lényeges dolgot tanulunk.

1) Általános és viszonyos idők megkülönböztetendők, és az ismeretes nyelvek törekszenek is azokat megkülönböztetni, ha máskép nem lehet, legalább összetételek vagy körülírásokkal.

2) Különösen a múltakban törekszenek a viszonyosakat az ál-

---

*) A ‚végzetlen múlt' nevezet talán inkább oly tartós múlt fogalmára illik, mely az eléadáskor még nem telt el. Alább példákat fogunk látni.

tálánosaktól szabatosan elválasztani, úgy hogy a mely nyelvekben két egyszerű múltalak létezik (latinban, s ettől származott francziában, olaszban; a görögben pedig épen három), ezek egyikét az általános, másikát a viszonyos idő megjelölésére használják. Azonban viszonyos múlt (az elébbi múlton kivül) több levén, ú. m. *jelen a múltban*, *tartos múlt*, és *végzett jelen*, ama két elsőbbet több nyelv, például a görög, azonegy alakkal adja, némelyik például a latin összetett mondatokban a módok fölcserélésével segít a hiányon (accidit ut *vellent*, tantum terrorem incussit ut nemo *sit ausus)* stb.

3) Az úgy nevezett *végzett jelen*, mint oly múlt, melynek következése a jelenben is fennáll, az ismeretesb nyelvekben egyszerű alakkal alkalmasint csak a görög perfectumban létezik. S ezen egyen kivül a többi múlt mind a görög mind más nyelvekben mind elbeszélési vagy történelmi múltnak tekintetik.

Ezeket a magyar nyelvre alkalmazva, kétségbe vonhatatlanok e következő elvek:

1) A magyarban is két egyszerű múlt alakkal bírunk: *kért*, *kére;* tehát okszerüen egyiket általános, másikat viszonyos múltnak kellene jellemeznük, ha semmi tekintélyes példáink nem volnának is.

2) Úgyde minden vitatáson kivül áll, maga a ‚Magyar Nyelvészet' szerkesztője tanítja, hogy a mássalhangzós múlt (kért) általános múltnak tekintendő; tehát

3) Lehetetlen zavar nélkül a másikat, t. i. az önhangzós múltat egyébnek, mint viszonyos múltnak tekintenünk.

4) Úgy is tekinti ezt maga az ellenvélemény, legalább ennek fő szóvivője többször ír ekképen: „midőn először erdélyi szónokot hallottam, *föltetszék* nekem"; ebben az utóbbi, mint önhangzós múlt, a legtökéletesb viszonyos múlt (a másik múltban: ‚midőn hallottam', történő, másik múlttal egyidejű, múltban jelen) fogalmát fejezi ki.

5) A magyar mássalhangzós múltban sincsen meg, mint fönnebb is mondám, a görög perfectum (végzett jelen) értelme; pl. ebből: *házat építettem*, egyetlen egy magyar ember sem fogja azt kiérteni: *fönnáll-e most is az a ház*, *vagy sem*; tehát fordításokban, nyelvtanokban azt nem adhatjuk ugyan s régi nyelvemlékeink sem adhatták azt mással, mint ezen múltunkkal (épen úgy, mint a latin), de a görög nyelv ezen tulajdonságával valamint a latin, és német, úgy a magyar nyelv sem bír. Hogy a magyarban csak ezen szenvedőleges kifejezést: *írva van*, *mondva van*, és egyes igében talán

a *‚szokott‘* szót tekinthetjük ily végzett jelennek, szintén föntebb érintém.

6) A viszonyos múlton kivül létezik a magyarban egy külön *tartós múlt*, de már csak összetett vagy körülírt alakban, pl. *kér vala*, és hogy ez mint tartós értelmü múlt megfelel a latin és görög imperfectumoknak, szintén semmi kérdés és vitatás alatt nincsen.

7) Az sincs vitatás alatt, hogy a viszonyos múlt egyszersmind elbeszélési vagy történelmi idő is, hiszen minden magyar múlt elbeszélési vagy történelmi is, épen úgy, mint a görögben (a végzett jelenen kivül), továbbá a latinban s több másokban stb.

8) Legerősebb vitatás alatt tehát az van, miszerént némelyek azt tartják, hogy a viszonyos múlt, egyszersmind egyszerü, egymás után történt eseményeket, tényeket eléadó, vagyis egy szóval *fő elbeszélési múlt volna*, mint épen a németben. Ez az enyémtől és sokunkétól eltérő és egyszersmind legnevezetesebb nézetkülönbség, mely a magyar igeidőket sarkukból, s a magyar nyelvet szelleméből forgatná ki, mert a legnevezetesebb igeidőkben s a magyar irály legtetemesebb részében fényt és árnyalatot zavarna össze *); ennek tehát ellene mondok mind halálig, ezen kétségbe vonhatatlan okokból:

9) Minden ismeretesb nyelvben, mely két vagy több egyszerü alakkal bír a múltak kifejezésére, *az általános múlt egyszersmind a a fő elbeszélési idő* is, pl. görögben (aoristus név alatt), továbbá latinban, francziában, olaszban, perzsában stb.; a másik egyszerü múlt pedig a tartós múlt kifejezésére, de a *viszonyos múltéra* is több-kevesebb eltérésekkel (a perzsában szintén két imperfectumi alak van), ezért hivatkozám első értekezésemben annyi mindenféle nyelvre.

10) Az *általános népnyelvben, s élő beszédben*, minden osztályt ideértve — *még az ellenvéleményüeket is*, — minden elbeszélésre, itt-ott némely szójárást kivéve — mindenki *mássalhangzós múltat használ*, még a hol egyik vagy másik viszonyos múltnak kellene is állania ily erős a nyelvérzés ezen múlt, mint elbeszélési iránt. De egyezik ezzel a régi népnyelv is. Mert

---

*) A világhírü Ewald Henrik egyik újabb értekezésében (Abhandlung über den bau der thatwörter im Koptischen. Göttingen. 1861.) olvassuk: „Dieser gegensatz (als *perfectum* und *imperfectum*) ist ja der erste und nothwendigste, welcher in der auffassung und bestimmung der zeit hervortreten musz. (28. lap.).

11) *A régi nyelvemlékek között a küldött levelek* azok, melyek leghűbben tüntetik elé a szokott népnyelvet; ennélfogva föntebb a a XV, XVI. századból és a XVII. század elejéből a magyar haza másmás vidékében kelt, több száz levélre hivatkoztam, melyek többnyire a Nyelvemlékek II. és III. köteteiben olvashatók, hivatkoztam továbbá kitűnő világírók és férfiak írataira, mint gr. Eszterházy Miklós nádor, gr. Zrínyi György, Báthory István lengyel király, I. Rákóczy György erdélyi fejedeleméire stb. úgy szintén világi hivatalos irományokra, ú. m. Szulimán szultán nyilatkozatára, Magyarország karai és rendeinek tudósító levelére Slavonia karai és rendeihez, az ország több vidékebeli hatóságok végzéseire, átirataira, tanúvallomásokra stb., melyekben fő elbeszélési időnek a mondott emlékekben a mássalhangzós múlt használtatott, épen úgy mai korban is a köz életben. Nem ellenkezik ezekkel lényegben és a legkitűnőbb íróknál az egyházi nyelv sem. Mert

12) A *legkitűnöbb bibliai fordításokban*, ú. m. a Tatrosi- vagy Jászay-, és Bécsi vagy Révay-codexekben, mint föntebb egész Máté evangéliomából kimutatám, *mind a mássalhangzós mind az önhangzós múlt a legtöbb esetben szabályszerűleg használtatik*, ú. m. amaz általános értelemben egyszerű elbeszéléseknél, emez más időre viszonyításoknál, vagy pedig az utóbbi a tartós, mint rokon múlttal fölcserélve is; némely, számszerént is csekély eltérések a rendszerénti használattól, de a melyet az általános világi irály, mint föntebb érintém, még állandóbban követ, szabályt nem alkothatnak; miként mind ezt a föntebbiekben bőven kifejtém; úgy hogy még ha némely igen csekély számú példák ellenem szólnának is, ezeket magokból ugyanazon emlékekből megczáfolhatjuk, pl. a latin ‚factum est' a Tatrosi Codex kezdetén ‚lön'-nel is fordíttatik, de ugyanez később, és pedig számtalanszor *lött*-nek íratik. *Genuit* a codex elején *szülé*, Lukácsnál pedig szinte a nemzettségi származás eléadásánál *fuit* múltat ‚*volt*'-tal fordítva találjuk.

13) Megegyeznek ezen legeslegjelesb nyelvemlékeinkkel lényegben *más régibb bibliai fordítások is*, ú. m. Pesti Gáboré, Erdősié, Bátorié. S ha Pesti Gábor és Erdősi János, egyéb irataikban másképen értik vagy tanítják, ezzel csak maguk magukat czáfolják; tehát ha szászor születnék is még Pesti Gábor vagy Erdősi János, vagy mások is, még sem nyomnának semmit egy részről saját maguk ellen, más részről *a legkitűnöbb nyelvemlékek*, *a régi népnyelv*, mely

a levelezésekben csalhatatlanúl nyilatkozik, és a *mai általánosb nyelvszokás* ellenében.

14) Hivatkozás történik ellenemben némely régi nyelvtanokra, Erdősi Jánoséra (kinek nyelvtana oly hiányos, hogy nincs is meg benne a mássalhangzós múlt, noha megvan más munkájában), Molnár Albertére, Pereszlényiére, sőt Révayéra is. Én is hivatkozom mind régiebbre, t. i. *Kalmárra*, mely teljesebb valamennyinél a régiebbek közől, mind némileg újabbra a *Debreczeni grammatikára*. A föntebbi grammatikusok, ú. m. Molnár, Pereszlényi s Révay elnenevezéseik is : tempus perfectum primum, vagy tempus praeteritum primum, vagy tempus historicum, nem nyomnak semmit ellenem, mert hiszen miattam nevezhetik akár primumnak, akár secundumnak, akár tertiumnak [1]; tempus historicum pedig a görög imperfectum is.

15) A *török nyelvre* hivatkozás épen ellenök szól a más véleményűeknek; mert a török nyelvben egyszerű múlt csak egyetlen egy van, mint a finnben; tehát valamint erre, magának a ‚Magyar Nyelvészet' szerkesztőjének véleménye szerént, minthogy többféle időt jelent, nem hivatkozhatni, úgy a törökre sem; ezért a török *idi*-t Meninszky és Kollár így fordítják : *erat* vel *fuit*. Különösen a *mis* végzetű múltról mindnyájan tudjuk, hogy ez részesülő, tehát az ezzel alkotott múlt, pl. *sevmisem* már összetett, a honnan az említett tudósok bővebben azt így értelmezik : *sum qui amavi* és praeteritum perfectum secundumnak nevezik, és így erre épen úgy nem lehet építeni, mint a német *ich habe geliebt* múltra. Söt a török és magyar rokonságnál fogva a török *d* raga az egyszerű múltban épen a magyar általános múlt *t*-jével egyezik, és csakugyan Ewald Henrik egy újabb értekezésében : Abhandlung über den zusammenhang des Nordischen (Türkischen), Mittelländischen, Semitischen und Koptischen Sprachstammes (Göttingen, 1862.), a török egyszerű múlt a görög aoristussa hasonlíttatik : „wie man am besten nennt was die Griechischen Sprachlehrer Aorist nannten : es ist im Türkischen wie sonst in so vielen Sprachen das *verkürzte* alte Perfectum (tehát szinte a rövidebb alak, mint a magyarban, görögben, miként én is föntebb kiemelém), welches durch ein *di* sich bildet" (17. lap. [2]).

[1]) A szótárban, míg annak helyén bővebben kifejthetjük, mi is használunk ‚első' és ‚másod múlt' nevezeteket.

[2]) Ugyanezen értekezésben olvasom, a mit német nyelvésztől nem re-

Térjünk valahára — e végtelen hosszadalmasságú okoskodások, ismétlések és példafelhordások után az egyes magyar igeidőkre.

Számosabb példát csak azon időknél fogok felhozni, melyek nagyobb vitatás alatt vannak.

Ezen példákban vezérelvül ugyan az általános elméletet, de csak a mennyiben ez a magyar nyelvre is illeszthető, tartám szemem előtt: mindazáltal alkalmazásban egyesegyedül magát a magyar nyelvi sajátságot, úgy mint ez a régi legjelentékenyebb nyelvemlékekben is mutatkozik, állítám fel irányadóúl.

A) *Jelen idő.*

1) A jelen időalakot használjuk a magyarban, mint több más nyelvben, akár időpontot, akár (nagyobb) időközt akarunk ábrázolni, és mind határozatlan mind bizonyos meghatározott értelemben. (A Tatrosi codexből):

„Ím te anyád és te atyádfiai kün *állnak*, *keresnek* tégedet." Időpont. „En gyermekem köszvényes *fekszen* házamban és gonoszól *gyötretik*." Időköz. „Hol *vagyon* te kencsed 'ott *vagyon* es te szíved." Az elsöbb határozatlan, az utóbbi (mert már amarra vonatkozik) határozottabb értelemben. „Lássátok a mennyei repesőket, mert *nem vetnek, sem aratnak sem gyüjtnek* csürökbe és tü mennyei atyátok *élteti* azokat." Minden időben, tehát a jelenben is.

2) Történeti elbeszélés közben az eleádás élénkebbítésére, mint szintén más nyelvekben, múltak, még pedig mind általános, mind különösen viszonyos múlt helyett: „Az tolnai főbiró ezt megértvén *oda megyen* és az asszonyt megszólítván *mond* neki." Tolnai levél 1561-ből. „A török császár kérte az Velenczésektől Czipriát, és egy

méltem: „dasz nach allen diesen seiten kein anderer sprachstamm sich mit ihm (t. i. az altaji, vagy mint ő nevezi éjszaki máskép török nyelvtörzszsel) vergleichen lässt, und seine sichere erkenntnisz für die aller menschlichen sprache sehr lehrreich werden kann." (A helyesírás mindenütt az Ewaldé). Más német, sőt általán európai nyelvészek az árja nyelvtörzsnek (melyet Ewald középföldinek — mittelländisch — nevez) tulajdonítják az elsőséget, sőt a tökéletességet. Ewald Henriket szerencsések vagyunk társunknak is mondhatni. Külföldi írókra csak az általános nyelvtudomány szempontjából hivatkozom és hivatkozám mindenütt. A magyar nyelv sajátsága és szelleme csak magyar kútfőkből meríthető egyes egyedül. De ilyen kútfő az általános népnyelv is.

millió aranyat. . . . . Mikor aztán az követ *elérközik* nem *küldnek* az követ eleiben szokások szerént főembert, hanem poroszlókat és azokkal *hozatják* az tanácsházba, a hol immár öszvegyültek volt. Ott mindjárást felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják, megkiáltatták az követtel az követséget, mikor említette, hogy Cziprust kéri császár, egy papiroson írt Czyprust *hoznak* elé és neki *adják* . . . Az aranyat hogy az követ *fogja* (régies = kezdi) kérni, egy zsák holt szenet *adnak* neki ily szóval : ihon úgymond csináljon császárod ezzel magának aranyat ha kell neki. És ezután mindjárást kiküldötték az követet" stb. Gróf Zrinyi György levele Magócsi Gáspárhoz 1570-ben.

3) Sajátsága a magyar nyelvnek, hogy ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő fogalmát kifejezi, vagy az egész eléadás már más módon kitünteti a jövőt, az ige e mellett csak jelenalakban áll : „Ki jövendő en utánam . . . . az *keresztel* (a Vulgataben : baptisabit) titeket szentlélekben." „Mind ezeket neked *adom* (dabo), ha leesvén imádandasz engemet." „Legottan kedig a törödelemnek napi után a nap *megsetétöltetik* (obscurabitur) és hold nem *adja* (dabit) ö világát és a csillagok *lehullnak* (cadent) menyröl és a mennyei jószágok *megindoltatnak*" (commovebuntur) stb. Mind a Tatrosi codexben. Ezek tehát és ezerek, nem általános vagy egyszerü jövők, hanem jelenek a jövőben, azon jövőben, melyet valamely más szó vagy az egész eléadás egybefüggése fejez ki, ú. m. ‚ki jövendő' ‚ha imádandasz' ‚legottan a törödelemnek napi után.' Magában a ‚Magyar Nyelvészetben' felhozott példa : „Ha az én leányom Margit engedönd ez házasságra és pápának áldomása megnyervén, *megteszöm* a mit kérsz" nem egyszerü jövőt tartalmaz, hiszen világosan megelözi egy másik jövő : ‚ha engedönd', tehát ‚megteszöm' világosan csak azon idöre vonatkozik, midőn a föntebbiek fognak történni, azaz jövő időre, innen ez nem egyszerü, hanem viszonyos jövő, t. i. ‚jövőben jelen' épen úgy, mint ebben: *holnap* Budára *megyek*, itt is ‚holnap' nélkül ‚megyek' soha sem jelent jövőt.

B) *Múltak* a magyarban mind elbeszélési idők.

Ezek fölsorolásában legelső helyre teszem a mi az elméletben is első helyen áll, mely is

I) *Általános múlt*, másképen főelbeszélési idő, vagy **fömúlt**, független múlt a mássalhangzós múlt alakjával fejeztetik **ki**, ú. m.

a mely által az elbeszélő az eseményeket, mint tényeket, úgy a mint történtek, egyszerüen minden más időre tekintet és viszonyítás nélkül adja elé, mint a görög indicativusi aoristus, és részben a latin ugyan ilyen perfectum; ellentétben a viszonyos múlt alakjával, mely által már egy másik *múltban történőt*, és az elébbi múltéval, mely által egy másik *múlt elött történtet* jelölünk; de ellentétben a végzett jelennel is, mely által valamely tényt a jelenre tekintettel, vagyis úgy ábrázolunk, mint a melynek *következése a jelenben is fennáll*, pl. *írva van.*

Ez utólsó időalak egész általánosságban különösen a görög perfectum sajátja, noha a görög nyelv is perfectum helyett számos esetben csak aoristust használ, ha t. i. a jelenre tekintés vagy az összefüggésből elegendőleg kiviláglik, pl. „melyeket (mely kincseket) ők (a bölcsek) könyveikben *hagytak hátra*" *(κατέλιπον)* Xenophonból. (Griechische Grammatik von Philipp Buttman Dr. Dreizehnte Ausgabe S. 137.)

Ezen főelbeszélési múlt a magyarban oly erős, hogy valamint a mostani közbeszédben általánosan ezt használjuk (még az ellenvéleményüeket sem véve ki) minden többi múlt helyett is: úgy a legrégibb nyelvemlékek azon osztályában, melyek a köz nyelvet s nép nyelvét leghübben tüntetik elénk, ú. m. a levelezésekben, szinte általánosan ezen múlt alakot találjuk, miként ezt föntebb több száz régi levélre hivatkozással, és az ország minden akkori vidékéből szedegetett idézetekkel is untig bebizonyítám, s a hol imitt-amott más múltak is fordúlnak elé, azok az imént megírt elmélettel többnyire megegyeztethetők. De megegyeztethetők azzal nagyobb részben — tehát szabályt alkotnak — a legrégibb bibliai fordítások is, mint szintén föntebb eléadám; úgy hogy példáúl a Tatrosi codexben *factum est* latin perfectumot, mely még Máténál néha ‚lön' szóval fordittatik, Lukács Evangyéliomában mintegy negyvenszer ‚lött' múlttal találjuk.

Általában ha nem a codex legelején akarom vala kezdeni föntebb a példákat, a későbbi czikkekben jóval több példát találok a mássalhangzós múltra.

Tehát összevontan, hogy a mássalhangzós múlt alak *általános és egyszersmind főelbeszélési múltat* jelöl a magyarban csalhatatlan okok:

1) A mai nép- és közbeszédbeli nyelv még az ellenvéleményüekét is ideértve;

2) A régi nép- és köz nyelv, mely a levelezésekben, még a főbb és tanult osztálybeliekéit is ide értve, ellenemondhatatlanúl nyilatkozik;

3) legkitűnőbb nyelvemlékeink, a régi bibliai fordításokban az idevonatkozható példák nagyobb részében.

4) Az elmélet, vagyis jeles nyelvbölcselőknek az általános nyelvszokáson alapuló azon tapasztalati tanjok, miszerént az ismeretes nyelvek, ha több egyszerü múlt idöalakkal rendelkezhetnek, az általános múltat használják, még pedig ez általában rövidebb alakú szokott lenni, főelbeszélési múltnak is, mint a görög az aoristust, a latin a perfectumot; de a mit a német és több oly más nyelv, melynek csak egyetlen egyszerü múlt alakja van, nem tehet, hanem különösen a viszonyos múltak kifejezésére legfölebb körülírásokat használ.

Ezen elv meghatározásánál kissé tovább idözék, mert ez sarkpontja egész értekezésemnek. Ha ezt igazoltam, a többi magától következik.

Példák.

Ha czélom volna csak példákat halmozni egybe, legrégibb nyelvemlékeinkből is egész köteteket írhatnék ki, még azokból is, melyekből az ellenvélemény támogatására hozatnak föl idézetek, például Pázmánból. Most csak a föntebb érintett nyelvemlékekből lássunk néhány példát, még pedig leginkább olyanokat, hol egy körmondatban (egy ponton belül) több hasonló múlt fordúl elé.

„*Alkotta* ő házát fövenyen és *szállott* le es (= eső), és *jöttenek* folyók és *fúttanak* szelek és *omlottanak* a házra és *leesett* és *volt* ő romlása nagy“ (Tatrosi codex Máté. VII. fejezet).

„Zarándoklani eredett ember *hítta* ö szolgáit és *adta* azoknak ő javit és egynek *adott* öt girát, másnak kedig kettőt, de a másnak egyet, egy mendennek ö tehetsége szerént és legottan *eleredett*“ (Ugyanott XXV. fejezet).

„Mert *tekéntette* ö szolgáló lyányának alázatosságát. Mert *tött* ennekem nagyokat. *Tött* hatalmat ő karjában, *elhímtett* kevélyeket. *Levetett* hatalmasokat székből és *felmagasztatott* alázatosokat. Éhezőket *betöltött* jószágokkal és kazdagokat *eresztett* hiúan. *Fogadta* izraelt ő gyermekét, *megemlékezett* ő irgalmasságáról, miként *beszéllett* mü atyáinknak. *Lakozott* kedig ő vele Mária monnal három hónapokban (Tatrosi codex Lukács. I. fejezet).

A többek közt ezen utolsó ‚lakozott' a legvilágosabban mutatja, hogy az eléadásban nincs tekintet a jelenre, azaz arra, vajjon fennáll-e még azon múlt következése vagy sem? De a föntebbi múltak is a görög szövegben szintén aoristusok.

„Fiam! mit töttél így minekünk, ime te atyád és én bánkódván *kerestönk* (a Vulgataban : *quaerebamus*, tehát még a nagyobb tartósságra sincs a magyarban tekintet) . . . . . És ök nem *értették* ez igéket, mely(ek)et *beszéllett* ö nekik és *leszállott* ö velek és *jött* Nazaretbe." (Lukács II. fejezet).

Az utólsóknak különösebben semmi lehető részök nincs a beszélő (Lukács) jelenében, azaz semmiképen nem ‚végzett jelenek'.

„*Éneklettönk* tünektek sipokkal és nem *szöktetek*, siralmas éneket *éneklettünk* és nem *sírtatok*. „Mert *jött* János baptista nem evén kenyeret és nem iván bort és mondotok : ördögöt vall. *Jött* embernek fia evén és iván és mondotok : ime faldokló ember" (Lukács evangyéliomában).

Ugyanezek Máténál még önhangzós múltak (kivévén : *Jött* János).

„*Kiment*, ki vet, elvetni ö magvát, és mikor elvetette volna egyebi *esett* az út félen és *megnyomottatott* és a menny(e)i repesök *megötték* azt. És egyebi *esett* a kövesre és kikelvén *megaszott*, mert nem *vallott* sírt, és egyebi *esett* a tüvis közbe és egyembe *felnöttek* a tüvisek és *megfojtották* azt és egyebi *esett* a jó földbe és kikelvén *gyümölcsözött* száz azannyeát." (Lukács VIII. fejezet).

„Leányom tégedet te hütöd *megüdvözejtett*, menj békességgel. És legottan *megvigaszott* a csapástól." (Mark V. fejezet.)

Példák arra, hogy a régibb bibliafordítók is a Tatrosi codexxel nagyobb részben egyezőleg föelbeszélési múltnak használják a mássalhangzós múltat: „Ki *mutatott* nektek elfutnotok" (Tatrosi c. Máté III.). Pestinél : „Ki *jelentette* meg nektek, hogy elfutnátok." Erdősinél : „Kicsoda *jelentette* meg nektek" stb.

„*Megkövéredett* e népnek ö szivök" (Máté XIII.). Pestinél : *megtompúlt*. Erdősinél : *megnehezedett*.

„Kiket Isten egybe *szerketett*" (Máté XIX). Pestinél : *egybeszerzett*. E-nél *egybefoglalt*.

„Hányszor *akartam* te fiaidat egybegyöjtenem. (Máté XXIII.) mind a hárman.

„Mikor *láttonk* tégedet?" stb. mind a hárman.

„*Reménykedett* Istenben.“ (Máté XXVII). Pesti és Erdősinél: *bízott.*

Lássunk valamit a levelezésekből és világiak egyéb irataiból.

„Egy kalmár *jött* ide, ki ott alatt Váczott *volt*, ez szemmel *látta*, hogy a mely törökek annál *voltak* az több haddal, annak hason fele mind oda *veszett.*“ Ismét alább: Az terekek kedig három nap és három éjjel mind *mentek* innen oda: és amazok, hogy készen *várták* minden felől, csak kereskeről *vették* és az Dervis bék *volt* elöljáróban az mind népestől oda *veszett*, az hatvani bék is mind népestül *oda veszett* és ezenképen minden végekből sokan ott *vesztek* és budai törökeket, kit szemével *látta*, ki gyalog *jött* meg, ki lovon“ stb. Komáromi levél 1558-ból.

„Hírt kegyelmednek egyebet nem írhatok, hanem az törökök itt igen forgódnak körülöttem, de Isten *megoltamazott* tülök. Az hatvani békkel *összevesztem*, váltig rútoljuk egymást .... Továbbá, ím *küldtem* ki az dézmára ez vitézlő Dencz Jánost .... tudja ti ketek (= kegyelmetek) az mint *elvégeztük* György urammal és ketekkel“ stb. Magóchy Gáspár, egri főkapitány levele, Várday Istvánhoz, 1564-ben.

„Az gyermeket az Miklós Deákné ott *hagyta* és másnap ide Tolnára haza *jött* és ugyanazon napon hétfőn itt *kirakodott* az piarczon. Tolnai levél 1561-ből.

„Hit szerént minden embert reá *kérdettünk* ... De semmi bizont nem *mondhatott* hozzá .... Mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk* jóllehet sok szót *hallottunk*“ stb. Rimaszombathi levél 1567-ből.

„Az minemű egyenetlenségünk *volt*, jámborok által *megegyenesétttük* ily ok alatt, hogy én adtam Kérbe Mocsár Lukács neű (= *nevű*) jobbágyomat mind házával és örökségével, az én bátyám is az kertet az kin egyenetlenségünk *volt*, nekem *megengedte*“ stb. Szathmári oklevél 1567-ből.

„Ott *sollicitáltam* immár az deákokot. *Megírták*, kezemben is *volt*, az hátán *megvolt* írva Listhius uram írása.“ Ismét: „Én *mondtam*: hiszen *proponálta* kegyelmed ő Felségének, mi szükség kamarárul testimoniumot hozni, mert az előtt is azért *vittem* hozzája, hogy ott az kamarán nem *érhettem* végét“ stb. Péterffy András ügyvivő levele Bécsből 1569-ben.

„Oláh László juhász Királyteleken .... *megesküött* és hiti szerént azt vallja, hogy én Baskón *laktam* ...., juhot *őriztem* és sajt

nyomója is *voltam* mikor az Nagyságos Magochy Gáspár uram bele *szállott* Regécz várában, én mindenütt mindenik hegyen szabadon *jártam* az hegyeken mind az Káva bérczen mind az Simán és ott az ki hegyek vadnak, senki engem nem *bántott* (még az fejő kosár is az Káva bérczfarkon *volt*) sem Boldogkőből sem sohonnan, mert Regéczhez *bírták*. Azt is vallja, hogy az kis Simán *kaszállottak* az Baskaiak és senki nem *bántotta* Boldogkőből az Sár patakánál az völgyben is *kaszállottak* az Baskaiak és ott is *fejtem*, mert fejő kosár ott is *volt*.“ Abaúji tanúvallomás 1585-ből.

„És mi az kevetek (követek) kenyergésére *engedtük* a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten *adta* mi kezünkbe magyarországot, szablyánkkal nyertük és adtuk volt János királynak, mely János király énnekem igaz hívem *volt*, azért adtam volt neki az országot, mast János király *meghólt*, magyarországot én *adtam* az ő fiának István királynak, *könyergöttek* énnekem az magyar urak is ezért“ stb. Szulimán szultán nyilatkozata 1540-ből.

„Császár ő Felsége az csehek Gubernator urunknak ő Fölségének az csehországi királságra való successiót *megigérték*, kirül ugyan reversalist is *adtak* .... Morvát is Magyarországhoz *adjungálták*.... Austriát is hasonlóképen Magyarországhoz *röndülte* ő Fölsége császár.“ Magyarország karai és rendei Slavonia karai és rendeihez 1608-ban.

„Minthogy azért ez az prédálló és országokat rontó Svétiai ellenség im szinte Morvába is alá *hatott* s szinte hazánk határiban is kóborol már, úgy hogy Magyar-Barátot is megvévén *elprédálta* s tovább is igyekezik napról napra, sőt még az morvai hegyekben lakó parasztságot is, megízelittetvén az prédát véle, maga mellé *lázzasztotta fel* job részint.“ Gr. Eszterházi Miklós levele 1643-ból. Magyar Történelmi Tár VIII. kötet 179. lap.

„Az svékusok minémű impetussal *rohantanak* a dániai királyra, tudom érti kegyelmed, kinek már is nagy része ditióját *foglalták el* melyet ők nem most is főznek magokban. A király ő fölségéhez a lengyel királyhoz és muszkákhoz *folyamodott*. Császár urunk hét regiment lovast és gyalogot *küldött* már a király számára : a muszkák azon kivül is öszve *akartak* veszni velek. A lengyel király mit fog cselekedni, még nem tudatik; de a dániai király fia maga *volt* ő fölségénél a lengyel királynál s ad partem *fogadott* hadat.“ Gr. Esz-

terházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhöz 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár 210. lap).

„Majtini Mihályt, úgy *adta* tudtomra Röt Orbán uram, hogy azért *tartóztatta* meg, hogy kegyelmedtöl *várt*, azt fogván reá, hogy Kassára menet valami nemes embert is akart volna esküttetni vagy *esküttetett* : ki mindkettő csak egy mentség : mert ha mit az várasnak *bevitt*, *elvötte* töle.“ Ugyanaz ugyanahoz. (Újabb Nemzeti Kt. 261. lap).

„Az én hazámfiai is, az egész magyar nemzet, ezekért menynyi vért *ontott*, halált *szenvedett*, vannak elég példák rólok : azokban kiváltképen 1619. esztendőtül fogva, mennyi megbántódása *esett* nemzetünknek, arrúl való panaszokkal rakással vannak levelek nálunk, s noha minket sokszor *intettek* és *kényszerítettek* is mind evangélica s mind romano-catholica religión valók.“ I. Rákóczi György nagykállai nyilatkozványa 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár. 407. lap).

„Minekünk úgy *szolgált* az mostani szükségünkben, hogy ugyan bízvást commendáljuk kegyelmednek . . . . . Az gyújtásban ö *volt* egyik fő, ki mind addig ott *forgolódott* mig a láng *felment*, mely nem csak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá *néztek*, nehéznek *tetszett* szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések *estek* rajta.“ Bátori István lengyel király levele 1579-ből. (Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet).

„Pünköst nap előtt való csötörtökön . . . . *vittenek* minket Jankhoz tartozó jószágban . . . . ezekben mi *elmentünk* és *beleiktattuk* ez fellyül megnevezett falukban . . . . határos szomszéd nemes ura(i)mval kik ez iktatásban jelenbizonyságúl *voltanak* . . . . ez öt nemes személy előtt *iktattuk* . . . . ezek jelen *voltanak* az iktatásnak hagyatásában. Ezen személyekkel az nemes uraimval *mentünk* Hermanszékre és ott is *iktattuk* . . . . hallgató *volt* ott is várdai Mihály . . . Gögyére *mentünk* ez nemes személyekkel, ott is *iktattuk* . . . . . az falubeliek *voltak* hallgatók . . . . . az mi hitünk szerént írjuk, hogy mi *eljártuk* ez megnevezett falukat és *iktattuk* ez megirt személyeket . . . . De soholt senki ellene nem *mondott* és mi ő felsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk*.“ Jószágba igtatási levél 1557-ből, Tordán, Izabella királyné aláírásával. (Nyelvemlékek II. kötet. Vegyestárgy. 128. lap).

Épen most jelent meg : Erdély és a Porta 1567—1578. Közli Szalay László ; számos levelekkel és okmányokkal. Lássunk a magyar eredetiekből egy-két példát :

„A testamentumos uraknak és tanácsuraknak.... kik ... Judica vasárnapra *egybegyültenek*, egyetemben való végzéseknek módja rendszerént ez :

Először *végeztetett*, hogy pünköst havának 17-dik napján .....

A gyülés kezdessék ilyen rendtartással, *végeztetett*: hogy minden vármegyékről .....

Másodszor *végeztetett* : hogy az idő alatt .....

Utolsóbbszor ez is *végeztetett* : hogy az országbeli atyánkfiai" stb. Erdély rendei 1571. april 1.

„Mü az ő felségéhez való hívségünk és kötelességünk szerént az ő felsége testének méltósága szerént való eltemettetésére *eljöttünk* és azt *eltemettük* ..... Egyenlő akaratból és végzésből *választottuk* az tekéntetes és nagyságos somlyai Báthori Estván urunkat az erdélyi vajdaságra .... kinek szolgálatunkkal, engedelmességünkkel, segítségünkkel, a mint az mü megmondott kegyelmes urunknak *engedtünk* éltében, engedni akarunk." Erdély rendei 1571. majus 24.

„Miért hogy római császár ő felsége, levele tartása szerént, csekély személyünkre és vékony erőnkre bízta vala ez országbeli dolgainak pártolását, ám *szólottunk* még az gyülés előtt jó idején több urakkal és cancellarius urammal, ki mondja vala : Hogy igen is jól tudja ..... ki dologban Békes Gáspár uram *járt* ..... de bizonytalan lévén ez végezéseknek kimenetele, ország eleibe az megholt király ezt soha nem is *bocsátotta* nem is *merészlette* bocsátani soha ; mert megsejdítvén ezt az ország, főképen magyarországi urak és az országbeli nemesség, nagyon rajta *jártak* ő felségének, a király fiának, hogy ez országot hatalmas török császár oltalmától meg ne foszsza és haragjának ki ne tegye ; de *voltak* olyanok is, kik kéz alatt az hatalmas Portához *járultanak*. Mind ezeknek az lön az következése, hogy az hatalmas császár jó eleintén *megigérte* az országnak .... Ez okon lön, hogy megholt felsége az mondott végzéseket ..... ez ország eleibe soha se *terjesztette*, és római császár ő felségétől vér szerént való atyjafiát *kérte* magának feleségül" stb. Hagymási Kristóf Huszt várának kapitánya Listhius János veszprémi püspöknek és magyarországi cancellárnak 1571-ben.

Hasonló példákat nem ezeren és ezerenként, hanem, mint említém, több kötetenként hordhatnék össze levelezésekből és világi hivatalos okmányokból annak bebizonyítására, hogy a legrégibb időben is rendszerént mássalhangzós múlt alak használtatott, mint *föel-*

beszélési múlt, még pedig mind a határozatlan mind határozott, és mind tartós mind pillanatnyi, söt más múlttal egy idöbeli, s elébbi múltak, szóval minden többi múltak megjelölésére is, épen úgy mint a mai közbeszédben. És ebben különböznek az egyházi íróktól, kik megint gyakrabban használják az önhangzós múltat általános múlt értelemben is. De a jelesbek mindkettöt nagy részben szabályszerüleg használják.

Maga Pesti Gábor írja meséi czímében : „Esopus fabulaji melyeket mastan újonnan magyar nyelvre *fordított* Pesthi Gabriel." S a munka végén áll. *Nyomtatott* Bécsbe János Sijngrenius míhelyébe stb.*).

És a hol a világi iratokban néha-néha más múlt alakot találunk, mint mássalhangzóst, az rendszerént a föntebbi elmélettel egyezönek mutatkozik, mint mindjárt bövebben fogjuk látni.

II) *Viszonyos* vagy *függö múlt*, vagy *múltban* (egy másik múltban) *jelen* az önhangzós múlt alakjával fejeztetik ki. Fö jelleme: valamely *más múltban egyidöbeliség*. Itt tehát mindig két múlt forog fenn. S azon más múlt nem csak igével (ú. m. általános múlttal, vagy ennek képviselöjével, t. i. leginkább a régieknél kapcsoló módbelivel, továbbá részesülövel, állapotjegyzövel stb.) fejeztetik ki, hanem *idökörülményt* jelentö más beszédrészszel is, pl. *akkor*, *az idöben*, *azután* stb. Mindezt az ellenvélemény is megengedni látszik; itt tehát kevesebb példát gondolok szükségesnek.

Példák:

1) Altalános múlt mellett :

„Hányszor *akartam* (volui) te fiaidat egybegyöjtenem ..... és nem *akarád*" (noluisti, a latinban szintén csak perfectum), t. i. ugyan azon idöben. Tatrosi codex.

„Ezt kedig még ö azoknak *beszéllette*, ím egy fejedelem *vépék* (accessit) ö hozjá és *imádá* (adorabat) ötet." Az utóbbi a latinban is imperfectum.

2) Valamely körülményt jelentö szó és egyszersmind kapcsoló mód múltja mellett (mely utóbbi helyett ma mutató mód múltjával élünk) : *„Mikor* ö anyja Mária (volna) *menesztetett* Józsefnek ....

---

*) Ma már annyira jutottunk, hogy némely ember így írná : ‚fordítá, és ‚nyomtattaték.‘

leleték ő méhében." (Tatrosi codex). Pesti Gábornál : „Mikoron *jegyeztetett* (volna) Józsefnek .... *találtaték* terhesíltnek." Erdősinél : Mikoron jegyesül *adatott* (volna) .... *leletteték* terhesnek..

3) Állapotjegyző mellett : „*Látá* ő napát *fekette* (hogy feküdt) és *hideg lelette*" (Tatrosi codex). Pesti G-nál : „Látá ő napát *hogy fekennék* és hideg *lelné*. Erdősinél szintén.

„Ő kedig olivetnak hegyén *ülette* (= ülvén, vagy mikor ült) vépének (lépének) ő hozjá." (Tatrosi c.).

4) Részesülő mellett : „És im egy poklos *jövén imádá* (adorabat) ötet." — „*Bemenvéjek* a házba, *lelék* a gyermeket." — „Ki *felkelvén vevé* a gyermeket." — „*Hallván* kedig, hogy Archelaus országlana Judeában ..... *félemék* oda menni." — „*Látván* kedig a gyölekezeteket, *könyörüle* ő rajtok." — „*Hallván* a gyölekezetek *csodálkodának*" (latinul is : mirabantur). — „*Holval levén* kedig tanácsot *tartának*." (Mind a Tatrosi codexben). Által án a részesülők mellett, és után, melyeket magyarúl ‚midőn', ‚mikor', ‚miután' szók segítségével mutató módban még pedig általános múlttal is fejezhetünk ki *), ú. m. a föntebbiekben : midőn egy poklos *jött*; midőn *bementek* a házba; ki mikor *felkelt*; midőn *hallotta*; miután kedig *látta*; midőn kedig holval *lett*; és így a mondatot összetetté alakíthatjuk át, igen sokszor függő vagyis viszonyos múltat használnak még a világi iratok is, miként ennek ezen értekezésem II. csomagában is elég példáit találhatjuk.

5) Ha bár nem igeszó is az, mely azon másik múlt időt kifejezi, hanem más valamely beszédrész, pl. *akkor*, *annakutána*, *azután* stb. az erre vonatkozó egyidőbeli múlt is önhangzós múlttal szokott kifejeztetni, pl.

„*A napokban* (in diebus illis) *jöve* János baptista."

„*Az időben* (in illo tempore) *mene* Jézus."

„*Legottan felmene*."

„*Tahát* (tunc) Jézus *viteték*."

„És *heted napok után vevé*" stb. Tatrosi codex.

„*Bejöve* országunkba *nem régen* egy ehez hasonló prédálló ..... had s maga után *voná* az ő felsége hadát is, s *kijöve* Betlen Gábor is Erdélyből s az szerént a török is nagy haddal jöve reánk és igy

*) A franczia nyelvben ez is szokott viszonyos múlttal kifejeztetni a ‚midőn' ‚mikor' stb. időkörülményt jelentő szók miatt.

nagy hatalmas régi roppant tábort *kénszeríttetének* egyszersmind kebelünkben . . . bevennünk" stb. Mind ,nem régen' időkörülményre vonatkoznak. Gr. Eszterházy Miklós nádor egyik fontebbi levele.

Ide tartoznak az ilyen kitételek is : „a mint *feljebb megirám*" söt még a ,feljebb' elhagyásával is „a mint *mondám*" (t. i. oda gondolandó : ,feljebb' vagy ,az imént'), milyenek az emlitettem levelezésekben igen gyakran eléjönnek.

6) Gyakorta áll *tartós múlt* értelmében, vagyis tartós múlt helyett, pl. a Tatrosi codexben : *tudakozik vala* (sciscitabatur), Erdősinél : *megtudakozék ; tanolja vala* (didicit), s Pesti Gábornál is : *tudakozik vala*, Erdősinél : *megkérdeze ;* Pesti Gábornál és Erdősinél : *tánczol vala* (saltavit), a Tatrosi codexben : *szökdöse ;* a Tatrosi codexben : azt *alajtják vala* (arbitrati sunt), és Pestinél : *vélik vala*, Erdősinél : azt *alítják*. Különösen az eléadásra vonatkozó múltakat illetöleg : *monda* és *mond vala* számtalanszor fölcseréltetik magában a Tatrosi codexben is. Például : a mi Máténál *monda, beszéle*, az Márknál és Lukácsnál többnyire *mond vala* és *beszél vala*. Hasonló példa ugyanazon codexben : „Kimenvén kedig a leválták tanácsot *tartnak vala*." Máté XII. Másutt : Tahát elmenvén a leválták tanácsot *tartának*." Máté XXII. Tudjuk a föntebbiekből, hogy tartós múlt és egy időbeli (viszonyos) múlt a görög nyelvben is ugyanazon alakkal, t. i. imperfectummal szokott kifejeztetni.

III. Az összetett vagy körülírt múlt alakot használjuk :

1) *A tartós múlt* kifejezésére :

„Ez János kedig *val vala* (habebat azaz hordoz vala) ruhát tevéknek szöréböl." Tatrosi codex. Máté III. „De ő *aloszon vala*." Máté VIII. „*És megkeröli vala* Jézus mend a városokat és kastélyokat." Máté IX. „És mend a gyölekezetek *állnak vala* a marton." Máté XIII. „És senki sem *merészik vala* (ausus fuit) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni." Máté XXII. Néha a fő mint rövidebb (pillantatnyi) vagy legalább határozatlan idejü múltnak ellenébe is tétetik : „És *leszállott* galileabeli nevő városba és ott *tanejtja vala* őket szombatokon."

Gyakran használtatik eléadásra vonatkozva, a midőn szintén némi tartósság jelöltetik általa, pl. „*ivölt vala* mondván" „kérik vala ötet mondván" (Máté XV.) és több számtalanok. A föntebbiekben elég példát találhatunk, különösen a Tatrosi codexben, mondatok idézéseinél a viszonyos múlttal váltakozva igen sokszor fordúl elé.

Használjuk

2) az igazi *végzetlen múlt* kifejezésére, t. i. olyan múltéra, mely a beszélő jelenébe is belenyúlik.

„S *csinálok vala* én bizony most is békességet.“ (A ‚most‘ szóval legtisztábban ki van fejezve, hogy a múlt a jelenbe is belenyúlik). Gr Eszterházy Miklós III. levele Sennyei István cancellárhoz. 1631. Újabb Nemz. Könyvtár. 198. lapon.

„Az ország közül az urak és az mely fő népek itt vagynak, ezt *akarják vala* végezni“ Thamásfalvi László levele Thamásfalvi Dénesnek. 1571. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László).

Helyette igen gyakran szintén az önhangzós múlt használtatik: „Ez dolgot nem *tartók* (a levél irásakor is) illetlennek, ha Kegyelmed csak azzal közli, az kivel illik.“ Báthori István király alábbi levele. Gr. Eszterházy Miklós nádor és mások leveleiben sokszor eléfordúl a következő kitétel: „tudtára *akaránk* (a levél irásakor, tehát az eléadás jelenében is) adni Kegyelmeteknek“ stb.

3) *Óhajtó módbeli múlt helyett* leginkább föltételes mondatokban, ‚ha‘ ‚vajha‘ után.

„Mert *ha* ez ideig is ő felsége ez szegény országot meg nem *kötelezi vala* . . . . . bódog életben voltunk volna.“ (Épen úgy mint a mai irodalom is használja). Pelsőczi Bebek Ferencz 1555-ből. Régi Magyar Nyelvemlékek. II. kötet. Vegyestárgyú iratok. 119. lap.

„Vajha, Uram, Maximilianussal *megéritek vala* és egyszersmind két koronás királyt nem *csináltok vala*, most azt nem kellene várnotok.“ Báthori István király levele. Lásd Magy. Történelmi Tár. VIII. kötet. 213 és 214. lap. (Ugyanezen levél végén feltételes mondatban óhajtó mód *jelene helyett* ‚ha‘ után szintén mutató mód jelene áll: „De ha *kiterjed* és előbb *megértik* amoda, hogy sem mint az dolog megindúl, felette nagy akadályt *szerezne* az dologban).

4) Viszonyos vagyis egy időbeli múlt helyett:

„Még ő e beszélvén a gyölekezeteknek, ím ő anyja és atyjafiai *állnak vala* künn.“ Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„Nagy levén az zúdulás és künn benn az mozdulás, alig *hallja vala* (t. i. azon időben, midőn a zúdulás, mozdulás tartott) az ember önnön maga szóját.“

„Látván mü is az dolgok ez késő állását oda *hagyjuk vala* az gyülést.“ Hagymási Kristóf föntebbi levelében.

Mind ezen három múltra ugyanazon mondatban is találunk érdekes példákat:

„Este levén kedig *hozának* (viszonyos múlt, mikor este *lett, hozának)* neki sok ördögvallókat és *kiveti vala* a szelleteket igével (tartós múlt) és mend gonoszól vallókat *megvígaszott*“ (általános múlt). Tatr. cod. Máté VIII. fejezet.

„Czélom azért ő Felsége után nékem is a *volt* (általános múlt), hogy megmutatnám kegyelmednek az mi kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem *vára* meg (egy időbeli múlt) kegyelmed s azt *gondolom vala* (végzetlen múlt, mely a beszélőnek jelenébe is benyúlik) hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán megeszméli magát.“ Gr. Eszterházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhöz 1644-ben. Újabb Nemzeti Könyvtár 255. lap.

E föntebbi három múlt legnevezetesebb tárgya értekezésemnek. S már két elébbi értekezésemben számtalan példát találhat reájok, a ki akar keresni. A további példákat tehát itt félbenszakítván, még csak a szófejtést akarom a két egyszerü múltra megérinteni.

A mássalhangzós múlt *t* betűhangjában az ellenvélemény is a *tova* fogalmát látja, mint máskor eléadám, s ez a török *d*-jével is mint az ebbeli egyszerü múlt ragjával szépen megyezik, miként a föntebbiekből tudjuk.

Az önhangzós múlt *a e* ragjára nézve szinte kiemelém föntebb ezen értekezésemben, hogy újabb időben a nyelvészek még az árja nyelvekbeli *a e* augmentumban, mint a múlt időket jellemző hangokban is ‚akkor‘ értelmet vélnek rejleni, mely legtökéletesebben megegyezik azon magyar ‚ha‘ szócskával, melyet *valaha néha, mindenha* stb. szókban ismerünk, s mely tökéletesen egy más időre útal: „Hányszor akartam te fiaidat egybegyöjtenem s nem *akarád* (= akar-ha-te azaz: akarod akkor te), miként erről szólék régibb értekezésemben is.

A következő nem annyira vitás időkben csak némely legkitünőbb régi példákra fogok hivatkozni.

IV) A kettős múlt alakot már régibb értekezésemben is különösb néven *együttes múltnak* nevezém, oly múltnak, mely szinte egy másik múlt alatt történik, de ezzel nincs különös viszonyban. Erre is Eszterházy nádor ad egy újabb kitünő példát: „Váltig igyekeztünk halasztani, a mint halasztottuk is, hogy ne *kelleték vala* az ne-

mes vármegyéket költetniök" 1626-diki levél. Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet. 4. lap.

V) A kétféle elébbi múltat (plusquamperfectumot) is megkülönböztetve találjuk több jeles régi nyelvemlékünkben. Kitünő itten is:

Eszterházy nádor: „Nyilván vagyon kegteknél (kegyelmeteknél), hogy az minemő békeséget az elmúlt időkben az törökkel nagy sok költséggel, és fáradságok után *végeztünk volt*, azt némely magunk nemzetiből álló nyughatatlan emberek, nemcsak fölbontatták velek, de minemő mostoha kézzel és szándokkal is *fogtak vala* hozzánk .... tudjuk, hogy azt kegtek nemcsak jól látta, de hatalmas ruinával is experiálta." Történelmi Tár. VIII. kötet 12. lap). Amazt a francziák határozott elébbi múltnak (antérieur défini), emezt viszonyos elébbi múltnak (relatif antérieur) nevezik. Amaz *(végeztünk volt)* különös vonatkozás nélkül, sőt teljes bevégzettséggel előz meg egy másik múltat *(fölbontatták)*, emez *(fogtak vala)* még tart egy másik múlt *(látta, experiálta)* időben is.

Beh kár volna e szép példát és a régiségből több hasonlót is nem méltánylanunk.

VI) A *jövő időkre nézve* ez alkalommal csak két megjegyzésem van

1) Igaz ugyan, hogy egyszerű jövőnk *(and, end* raggal), a régieknél, leginkább föltételes mondatokban, mint futurum exactum fordúl elé, de ott sem példa nélküli, hogy a latin indicativusi jövőnek felel meg: „És oztán *vendi* (veendi) *meg* (latinúl diripiet) ő házát." Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„És *mondandotok* (dicetis) e hegynek." Ugyanott XVII. fejezet. Ilyesek pedig: *jövendő* vagy (venturus es) többet *volnának veendők* (plus essent accepturi), *gyötrendő* (passurus est) egyszerű jövő értelemben számtalanszor eléfordúlnak.

2) Valamint a Szentpéteriek végezésében *(hozandana)*, úgy más régi iratokban is nem ritkán találjuk, hogy a jövők a magyarban újra ragoztatnak, azaz hajtogattatnak: „Az hol pedig Bogdán vajda ő maga vagy hozzá tartozó valaki ide jőni ez országba *fogna*." Erdélyi rendek végzése 1572-ből. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László. 38. lapon). „Az nemes Kamara tött volt is valami limitatiót, hová mennyit praestaljanak abban a nemes vármegyék, de kevés effectusa *fogott* még eddig *lenni*." Gróf Eszterházy Miklós nádor 1638-ban.

„Szinte már midön deditióra *fogtanak volna* kevés idök alatt *menni* a svéczek." Horváth Kozma önéletírása 1634—1660. Történelmi Kalászok, Thaly Kálmántól. 19. lap. „Volt más egy német officér is azon helyben Márton nevű, a kit zászlótartóságában ismertem Krakkóban; de ekkor annál feljebb való tisztet *fogott viselni.*" Ugyanott 52. lap.

A jövökröl többet láthatni régibb értekezésemben az 1858-diki Értesítöben.

Ugyan ide bátorkodom utasítni az olvasót a tárgyilagos idökre (határtalan módra és részesülökre) valamint egyebekre nézve is, miket itt ismételni nem akarok.

S ezennel bevégzem e tárgyat.

Nem tagadhatni ugyan, hogy az igeidök használata, mint más nyelvekben úgy a magyarban is a legnagyobb fontosságú. Azonban már magam is únni kezdem e tárgybeli hosszadalmasságot, mintegy harmincz nyomtatott ívet töltvén be csupán az igeidök használatáról szóló értekezéseimmel, melyek, ha épen a leglényegesebb idök kérdésbe nem vétetnek vala, egy két íven könnyen elfértek volna.

FOGARASI JÁNOS.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

II. CZIKK.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen czikkben előfordúló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

h = német *ch*, orosz x.
gh = az előbbinek lágya, török غ
s = magy. *sz*, orosz c
š = magy. *s*, orosz ш
ž = magy. *zs*, orosz ж
č = magy. *cs*, orosz ч, török چ
ǯ = magy. *ds* vagy *dzs*, török ج

Egyébként az úgynevezett fractur-formából szedett betűk : ß, ð, t, n, ʒ, r — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : ß = szj, ð = dj, ď stb.

Az önhangzókra nézve ї mélyhangú *i*-t jelent, s az orosz ы visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ʻ (*a*ʻ, *e*ʻ, *ü*ʻ, stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

A csuvas igéről Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-ki Első csuvas grammatika) csak egy vagy másfél ragozási mintát közöl, némely a praesens-alak képzésére vonatkozó jegyzettel. Mint a névszóknál, úgy itt is legtöbb helyet foglal el a szólajstrom (igék lajstroma), a mely csak annyiban tanulságos, hogy az igéket mind a „megyek, mondok" alakjával adja: Visnevszki szlovarjában, meg Reguly szó-

gyüjteményében rendesen *as*, *äs (es)*-végü nomen actionis („menni, mondani“) alakjában vannak fölhozva. — Visnevszki (1836-ki) grammatikája tán épen az igéket tárgyalja legjobban a többihez képest; a 29—38 lapokon az igének nemek, módok és idők szerint való fölosztásáról a legfőbb tudni valókat adja; mintát közöl kettőt, mélyhangút és magashangút s a tagadó igealakokról sem feledkezik meg; végre (49—53 l.) a participiumokat, gerundiumot és összetett igéket is megemlíti. — Regulynak először az igemódoknak és időknek nem annyira alaki képzéséről, mint jelentési viszonyáról vannak jegyzetei, melyek leginkább ott használhatók, hol csuvas példamondatokkal is illustrálgat (mert vannak általános elméleti jegyzetei is, melyekben szó sincs a csuvasról, s melyek akármely grammatikába is be vagy nem illenek); legbecsesebbek azonban számos ragozási mintái, melyekről az igealakok képzését könnyen elvonhatjuk, s így egészben véve mégis Regulyból meríthetünk legtöbb adatot, legbővebb tudást.

A csuvas nyelvben nincsen az igének magában tárgyi névmást foglaló ragozása, tehát nincs is a személyragos igealakoknak a magyar „mondom“ és „mondok“-ként való különbsége; nincs is a magyar *ik*-es igékféle a többitől különvaló igeragozás: de van tagadó igeragozás, mely a személyragok előtt tagadó szóelemet iktat be, és ezen kivül Regulyból még egy intensiv és egy interrogativ igeragozást ismerünk meg, melyekben a személyragok után néminemü nyomatékosító és kérdő particulák szorosan az igealakhoz csatlakoznak s néhol már egészen egybeformak velök. Ezek szerint, mintegy magától határazódik a rend is, melyben a csuvas ige minden alakjait, félretéve kútfőink különböző elrendezését és fölosztását, legczélszerübben előadhatjuk, czélunk levén az e részbeli grammatikai anyagot tisztába hozni, nem pedig rendszeres grammatikát írni. Kiindúlunk a kész igetőből, legyen az egyserü gyökige vagy származott ige, magát az igeképzést a szóképzés külön tárgyalására hagyván, a mi annyival inkább lehet, mert a csuvas reflexivo-passiv igető ragozása semmiben nem különbözik akár causativ igető, akár egyszerü gyökigető ragozásától. A készen vett igetőnek adjuk egymásután különbféle ragozásait: 1) Állító (affirmativ) ragozás. 2) Tagadó (negativ) ragozás. 3) Nyomatékosító (intensiv) ragozás. 4) Kérdő (interrogativ) ragozás. 5) Megengedő concessiv) ragozás. Azután következik a közönséges nomen ver-

balék és gerundiumok tárgyalása. A személyragos igealakoknak mód és idő szerint való egyes csoportjait nem valamely ráfogott rendszerben, hanem egyenként külön ismertetjük meg, már az első (állító) ragozás alatt, jelentési értékeiket egyenként, a hogy jobban lehet, meghatározva.

1.

Állító igeragozás.

a) Azon személyragos igealakcsoport, mely jelentése szerint a magyar szorosabb és általános jelen időbeli jelentő módú (*mondok — mondanak*) csoportnak felel meg, a csuvasban úgy alakúl, hogy a puszta akár eredeti, akár származott igetőhez (ha ez mássalhangzón vagy *a*, *ä*-n kivül más önhangzón végződik) *at* vagy magashangúlag *ät*, *et*, vagy (ha az igető *a*, *ä*-n végződik) csak *t* járúl, ezen *at*, *ät*, *et*, *t*-hez pedig (helyenként a *t*-nek *d*-vé lágyúlásával) a személyragok csatlakoznak.

Elsőgr. a *kaʒar* (megbocsátani) igető praesensét így ragozza (elébe tett önálló személynévmásokkal):

Egyes-szám:	Többes:szám:
ap kaʒara'dïp én megbocsátok	*abir kaʒara'tpïr* mí m.
aze kaʒara'dïn te megbocsátsz	*azir kaʒara'dïr* tí m.
vïl kaʒara't ő megbocsát	*vïlzam kaʒara'sse* ők m.

Visnevszki a *bol* igetőt:

Egyes-szám:	Többes-szám:
bola'dïp vagyok (irva: *bola'dïb)*	*bola'tpïr* vagyunk stb.
bola'dïn stb.	*bola'ttïr*
bolat	*bola'sse*

Ahlqvist (1856-ki Suomi, 248. l.) *sir* igetöt:

Egyes-szám:		Többes-szám:
1.	*sira'dïp* írok	*sirapï'r* írunk
	sira'dïn [1]) írsz	*siradï'r* írtok
	sira't ír	*sirasse'* írnak

[1]) Szedőhibából *sirdadïn* van írva.

Reguly mintáiból ide valók :

1) *ag*-as (vetni, serere) :

Egy.-sz.	1. *aga'dep* v.	*aga'dăp*	Több.-sz.	1. *agatpir* v.	*agatper*
	2. *agaden*	*agadăn*		2. *agattir*	*agattăr*
	3. *agat*	*agat*		3. *agasse*	*aga'tče* v. *agasŝe*

2) *tid*-as (fogni)		3) *jav*-as (tekerni)	
Egy. sz. *tidadep*	Több. *tidatpir*	Egy. *javadep*	Több. *javatper*
tidaden	*tidattir*	*javaden*	*javattir*
tidat	*tidasŝe* v. *tidatče*	*javat*	*javasse* v. *javatče*

4) *tur*-as (állani)		5) *tuv*-as (tenni)	
Egy. *turadep*	Több. *turatpïr*	Egy. *tuvadep*	Több. *tuvatpir*
turaden	*turattïr*	*tuvaden*	*tuvattir*
turat	*turasse* v. *turatče*	*tuvat*	*tuvasŝe* v. *tuvatče*

6) *sij*-as (enni)

Egy. *sijadep, sijaden, sijat.* Több. *sijatpir, sijattir, sijasŝe* v. *-atče*

7) *ŝab*-as (csapni)

Egy. *ŝabadip, ŝabaden, ŝabat.* Több. *ŝabatpir, ŝabattir, ŝabasse* v. *-atče*

8) *až*-as (gázolni) : *ažadip* stb. Több. *ažatpir* stb. 3. *ažasŝe* v. *-atče*

9) *pragh*-as (vetni) : *praghadep* stb.

10) *puz*-as (rontani) : *puza'dïp* v. *-dip, puza'den, puza't*
Több. *puza'tpïr* *puza'ttïr, puzasŝe* v. *puzatče*

11) *jïvalandar-as* (hengeríteni) : *jïvalandaradip, jïvalandara'den, jï-*
[valandara't
Több. *jïvalandara'tpir , jïvalandara'ttir,*
[jïvalandarasŝe v. *-atče*

12) *kala*-s (mondani) : *kaladep, kaladen, kalat*
Több. *kalatpir, kalattir, kalasŝe* v. *kalatče*

Meg Reguly magashangú mintáiból :

13) *küd*-es (várni) :		14) *üg*-es (esni) :	
Egy. *küdedip*	Több. *küdetpir*	Egy. *ügedep*	Több. *ügetpir*
küdedin	*küdettir*	*ügedin*	*ügettir*
küdet	*küdesse* v.	*üget*	*ügesse* v.
	küdetče		*ügetče*

15) *iz*-es (inni)		16) *üm*-es (szopni, emni)	
Egy. *izedep*	Több. *izetpir*	Egy. *ümedip*	Több. *ümetpir*
izeden	*izettir*	*ümedin*	*ümettir*
izet	*izesše, -etče*	*ümet*	*ümesše, -etče*

17) *viδ*-es (égetni)		18) *il*-es (venni)	
Egy. *viδedep*	Több. *viδetpir*	Egy. *iledip*	Több. *iletpir*
viδeden	*viδettir*	*ileden*	*ilettir*
viδet	*viδesse* v.	*ilet*	*ilesše, iletče*
	viδetče		

19) *hibirdä*-s (örülni)		20) *pidir*-es (bezárni)	
Egy. *hibirdedip*	Több. *hibirdetpir*	Egy. *pidire'dip*	Több. *pidire'tpir*
hibirdedin	*hibirdettir*	*pidiredin*	*pidire'ttir*
hibirdet	*hibirdesše*	*pidiret*	*pidire'sse*
	v. *hibirdetče*		v. *pidiretče*

Ehhez vegyük még Visnevszkinek magashangú példáját: *islä-s* (dolgozni)

Egy. *islä'dïp* (írva : *-ïb)*	Több. *islä'tpïr (-dpïr)*
islä'dïn	*islä'ttïr (-dtïr)*
islä't	*islä'sse*

Meg Ahlqvistét : *hinä-s* (ütni) :

Egy. *hinädip, hinädin, hinät.* Több. *hinäpir, hinädir, hinässe'*

A mint már fentebb érintők, ezen praesensféle ragozási csoportban egy a töből *at, ät, et, t*-vel képzett alak szolgál alapúl, melyhez a személyragok függődnek. Ezen csuvas alak tulajdonképen való értékéről lásd M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt., II, 176., hol annak nomen agentis voltáról szó van. A 3-dik egyesi személyt pedig csupán a nomen agentis teszi, személyrag nélkül. De észrevesszük a fentebbi pél-

dák átnézéséből, hogy ilyenkor a végen álló *t* rendesen megjésül (t), még a mélyhangú igékben is, és ez egy azon esetek közül, hol határozottan megkívántatott jésülés van (lásd: I. czikk, 2. alatt a 207. l.) Miképen van az egész *-asse*, *-esse* végzetben az *at*, *et*, meglátjuk mindjárt. — Maga az igető végmássalhangzója, úgy látszik, nem szenved *at*, *et* előtt semmi változást, ha t. i. az igetőnek azon alakját tekintjük, melylyel az az infinitivusi nomen actionisnak *as*, *es* végzete előtt mutatkozik. Mert különben, ha a puszta igető áll szóúl (mint p. o. parancsoló egyesi 2. személyében) minden mássalhangzónak, melynek kemény párja van, ez áll a végén, s így a tőalakok *ak* (1), *ük* (14), *tit* (2), *vit* (17), *küt* (13), *šap* (7), *aš* (8), *prah* (9), *is* (15), *pus* (10). Ugyanez van akkor is, legalább a Regulyféle alakok szerint következetesen, mikor az igető végmássalhangzója után közvetlen szintén mássalhangzóval kezdő képző áll, a mint alantabb fogjuk látni, p. o. *titrem*. Hasonlót láttunk I. czikkben a névragozásnál, p. o. *pürt-rä*, ellenben *pürd-in*, *pürd-ä*. Így véve az igetőt (azaz absolute és külön álló szóúl), azt kell mondanunk, hogy az *at*, *et* praesensképző előtt lágyúlható végmássalhangzója szükségképen meg is lágyúl. Ezenkivül különbözik még az *as*-végü infinitivusban mutatkozó tőalak a parancsolóbeli pusztán álló tőtől, hol ez *u*, *i* önhangzókra végződik, amaz pedig *uv*, *ij*-féle megtoldott alakot láttat, p. o. *tu* tegyél, *si* egyél: ellenben *tuv-as* tenni, *sij-as* enni. Az *u*, *i*-nek *v*, *j*-vel való ezen megtoldása hasonló ahhoz, melylyel *u*, *ü*-végü nevek *-uven*, *-üven*-re képezik genitivusaikat. Megismerszik az ilyen megtoldott igető abból, hogy mássalhangzóval kezdő végzet előtt nem mutat *v*, *j*-t, p. o. *turem*, *sirem*; másképen van *jav-as* (3), mely a *v*-t megtartja: *jav-rem*. Ezek szerint magyarázódnak *tuvat* (5) és *sij-at* (6). — Az *a*, *ä*-re végződő tők, melyek az *as*, *äs* infinitivusi alakból épen nem ismerhetők ki (a miért is tulajdonképen jobb volna az igéket valamely más, mássalhangzóval kezdő végzettel fölhozni, p. o. a *ma*-végü infinitivuséval), a mint az *a*, *ä* *(e)*-vel együtt csak *as*, *äs* *(es)*-re végződtetik az említett infinitivust (azaz vagy *a*, *ä* + *'s* vagy *'* + *as*, *es*), épen úgy járultatják magokhoz a praesensképzőt is (azaz vagy *a*, *ä* + *'t*, vagy *'*+ *at*, *ät*). Reguly a magashangú praesensképzőt, akár az igető *ä* véghangzója lappang is benne, rendesen *e*-vel adja, mint sok névragozási végzetet is, melynek *a*-val való mélyhangú felel meg, ámbár nem következetesen. Azért normalisabbnak mondhatjuk a Visnevszki és Ahlqvist-féle *ät* alakot. Elsőgr. az igelajstromban (50—61. l., hol

magashangú igék praesensbeli 1. személyben hozatnak föl), többnyire *ä*-vel él, p. o. *vilädep* meghalok, *ilädep* veszek, *sürädep* járok; de *e*-vel is: *herlenedep* szépülök, *isledep* dolgozom.

A személyragok, melyek az *at, ät (et)*-végű nomen praesentishez járúlnak, legalább az 1. személy egyese és többese, nyilván az önálló személynévmásokat tüntetik elönkbe. Mert különös, hogy az 1. személy épen *p*-vel van (-ad-*ep*, at-*pir)* épen úgy, mint az *ep (ebe, *pen)* és *ebir (pir)* személynévmás-nominativusok, nem pedig *m*-mel, mint a birtokos személyragok (ha-*m*, ha-*mer)*. Evvel egyszersmind azon kérdés merül föl, vajjon az *-ep* (illetőleg *ăp, ïp, ip)*-nek a *p* előtt való önhangzóját ugyanazon *a*, *e* előragasztéknak tartsuk-e, melylyel az önálló személynévmások nominativusai már össze vannak téve *(a-be, e-be; a-bir, e-bir)* vagy csak az *at, ät* és *p (*pe, pen)* közé jutott segédhangzónak tekintsük-e? Feleletet erre leginkább a többesi *-at-pir, -ät-pir* végzet adhat, a mennyiben itt nincsen előragasztékos *a-bir*, *e-bir;* továbbá az egyesi 2. személy, melyben nincs *-ad-es,* pedig szükségképen megmarad az *s,* ha előragasztékos *a-ze, as* v. *e-ze, es* járúl hozzá; ha végre a Kátéban többször *at-ï-pïr* fordúl elő *at-pïr* helyett, meg kell jegyezni, hogy se *t*, se *p* nem lágyúl, (pedig a Kátéban is *a-ber* van = mí) úgy, hogy a középső *ï* egy határozatlan gyenge segédhangzónak mutatkozik. Itt különösen az *p, pir* elötti önhangzóra nézve Regulyból azon fölvilágosítást nyerjük, hogy az *ă*, melylyel *agadep* mellett *agadăp*-ot ír, egy „fél *a*, mely nem tiszta *e*-hez hasonlít" (ő tulajdoképen vízirányos vonallal jegyezte: ā, és az így jelölt betűt a csuvas hangokról való némely jegyzeteiben a megmondottképen magyarázza). Ebből megértjük, hogy miképen állhat helyette a gyenge *e* és *i*, és Regulynál is *ï* (v. ö. 10), Visnevszkinél csak *ï*, Ahlqvistnál mélyhangúlag *ï*, magashangúlag *i* (ez utóbbi többször Regulynál is): mindannyi t. i. egy nem tisztán hangzó segédhangzót megközelitőleg akar kifejezni, s e megközelítésben legfelebb a mély és magashangúságnak van némi megkülönböztető hatása. Megértjük most, miért írja Elsőgr. az igelajstromban a legtöbb mélyhangú igéit *-ad-ap*, egy részét pedig *ad-ïp*-ra végződve: t. i. amaz a Regulyféle *ad-ăp;* a magashangúakat rendesen *e* segédhangzóval, *äd-ep*-re írja. E hangtani észrevételt több az I. czikkben előfordúló hasonnemű esetekre is alkalmazhatjuk már (p. o. *ŝa'ven* = *ŝa'van* névmástő l. 253. lapot; a nemhangsúlyos *a*-végű nevek genitivusai, p. o. *to'ra* — *toren* Reg., *torïn* Elsőgr., Visn. 209.

212. l.) és e czikk folytán is még több ilyennel fogunk találkozni. Tekintetbe kell e mellett venni, hogy az egész praesens-csoportban a hangsúly mindenkor az *at*, *ät*-re esik, Elsőgr. Visn. szerint és Reguly szerint, a mennyire kitette; a Kátéban s az Evang.-ban is következetesen ezen hangsúlyozás van; csak Ahlqvist tér el töle a többes-számban, a személyragokat vagy a végszótagot hangsúlyozván. — A többesi *pïr*, *pir* előtt Ahlqvist szerint elenyésző *t*-ről láss alantabb. — — A 2-dik személy ragja egyesben *ăn*, *en*, *ïn*, *in*, az *n* előtti önhangzónak az *ăp*, *ep* stbibeli segédhangzóéhoz hasonló alkalmazásával, csak hogy Regulynál magashangúlag az *i* túlnyomó; a többes számban *ăr*, *ïr*, *ir*; Regulynál majd nem mindenütt, mélyhangúlag is *ir*. Az *ïr*, *ir*-rel azonban Visn. és Regulynál kivétel nélkül azon sajátság jár, hogy az előtte való *at*, *ät*-nek *t*-je megkettősedik, csak Elsőgr. és Ahlqvistnál van: *kaȝarad-ïr*, *sirad-ïr*, *hinäd-ir*. Kérdés, vajjon e kettős *tt*-t csak olyan hangegyensúlyozási oknak tulajdonítsuk-e, mint a milyennél fogva Regulynak van *vu'tter* és *vu'der*-je (harmincz), *pükkün* és *pügün*-je, vagy pedig az *ïr*, *ir* személyragnak megvolt épebb alakjának tulajdonítsuk-e, melynek a kettős *tt*-ben még elhomályosodott nyoma maradt volna? Ilyen épebb személyragalak egymagából a csuvasból ugyan ki nem mutatható, se föl nem kutatható; azonban, miután az első személyi alakokban nyilván az önálló személyi névmások kezdő betűjét is látjuk *(p)*, a 2-dik személybeli *ïn*, *in*, *ïr*, *ir*-ben a *sen*, *sir*-nek csak végbetűjét: már — nem is tekintve a több törökséggel való hasonlítást — nagyon valószínű, hogy eredetileg az *at*, *ät*-végű nomen praesentishez 2-dik személyrag is kezdő-mássalhangzóval járt vagy *s*-szel vagy avval, a miből ez tán szintén nem eredeti *s* eredt *(t)*. — — A többesszámi 3-dik személynek *at*, *ät*-tel együtt ezen végzete vagyon: *asše* -*esše* (Regulynál legtöbbször *š*-vel), vagy *atče*, *etče*. Hogy e végzetben *at*, *et* van, azon senki sem fog kételkedhetni, látván, hogy az evvel készült névszó valamennyi több praesensalaknak szolgál alapúl; de arról tehetni kérdést, vajjon a mi az *at*, *ät*-hez hozzájárúlt, személyrag-e vagy csak az egyszerű *at*, *ät*-végű nomen agentist többesítő rag? Miután az egyesszámbeli 3-dik személy is személyrag nélkül való *(agat*, *islät* stb.), nagyon hihető, hogy a többesbeli 3-dik személy is csak többesszámba tett nomen agentis. Ennek hogyvoltáról már Schott úr is (De lingua Tschuvaschorum dissertatio. 16. l.) élesen gyanító véleményét mondta: „Ejusdem particulae *sam* (a kö-

zönséges többesi rag) formam decurtatam esse suspicor *se*, vel simpliciter *s*, quod in tertia pluralis persona verborum themati affigunt. Exempla : *bol-as-se* : proprie *bol-at-se*, sunt; *bol-e-s* erunt.“ Meg a 24. lapon : „Plur. *bol-as-se* sine dubio est pro *bol-at-se*; nempe thematis littera pluralis notulae *(se)* assimilatur, ne collisio litterarum *t* + *s* exstet, quam Tschuwaschi studiose vitant.“ Arra nézve, hogy *se* rövidebb többesi rag járúlt volna *at*, *ät* nomen praesentis képzőjéhez, annyival inkább oszthatjuk Schott úr véleményét, hogy ilyen rövidebb ragalakra már másutt is az *ik-se-mir*, *hajber-ze-mir* félékben találtunk (l. I. czikk. 241., 267. ll.); de nem arra nézve is, hogy *-at-se* azért lett *as-se*-vá, hogy ne találkozzanak egybe *t* és *s*: mert azt a csuvas nyelv teljességgel nem kerüli, és p. o. akármelyik *t*-re végződő névszónak közönséges többesszáma *tsam*, vagy *tsäm*-re végződik *(ut — utsam, jat — jatsam, pit — pitsäm* stb.). De Reguly adataiból azt is látjuk, hogy a mindenesetre helyesen föltett *-at-se*, *et-se* nemcsak *-asse*, *-esse* lett (Reg. szerint tulajdonképen *asŝe*, *esŝe)*, hanem más részről *atče*, *etče* is, melyet bátran *ačče*, *ečče* vagy *atše*, *etše*-nek is írhatunk, s úgy hiszszük, hogy leginkább a vég *e*-ben lappangva ható valamely *j*-hangúság (a mint Reguly a másik *s*-t csakugyan *ŝ*-nek írja) okozta az elötte való *ts*-nek *tš*, *tč* (čč)-vé változását. Megint arra nézve, hogy *at-se*-ból, ha nem szükségképen is, a *t*-nek a következőhez való assimilatiójával, lehetett *as-se*, figyelmeztetnünk kell azon csuvas analogiára, mely ugyan a praesensalak ragozásábeli 1. többesi személyben tünik elönkbe, az Ahlqvist szerint való ezen alakokban : *sira-pïr*, *hinä-pir*. Ezek a *sirat-pïr*, *hinät-pir*-ből csak *sirap-pïr*, *hinäp-pir* közvetítése által lehettek, s a kettős *pp* bennök alkalmasint csak azért nem hallatszik (ha ugyan nem hallatszik), mert Ahlqvistnál a hangsúly a végszótagra helyezkedett át *(sirapï'r)*; de — és ezt is meg kell ám jegyezni, megmaradt a kemény *p*, a mi bizonyosan *b* lett volna, ha soha nem volt volna más, mint *sira* + *pïr*, *hinä* + *pir*.

Az *adep* stb.-végzetű csuvas praesensalakok jelentésének elötüntetésére, fölhozzuk meg Regulyból e példákat : *utsam oja jarza kiledep* a lovakat a mezőre eresztvén (miután eresztettem) *jövök* (most — ezt hozzá teszi Reg. oroszúl *teper*); *vul kizen porde hiberdetpir* a mikor jő, mindnyájan *örülünk*.

b) Egyszerüen „m ú l t i d ő“ czíme alatt adja Elsőgr. a *kaǯar* (megbocsátani) ezen személyragos igealakcsoportját :

Egy.	1. *ap kaǯa'rdĭm*	Több.	*abir kaǯa'rdĭmĭr*
	2. *aze kaǯa'rdĭn*		*azir kaǯa'rdĭr*
	3. *vĭl kaǯarǯe'* *)		*vĭlzam kaǯa'rǯes, kaǯartres* (sic !)

Ennek megfelelőt ád Visnevszki „p r a e t e r i t u m p e r f e c t u m (прошедшее совершенное“) név alatt, még pedig a *bol* (lenni) és *islä* (dolgozni) igetőktől így :

Egy.	1. *bo'ldĭm*	Több. *bo'ldĭmĭr*	Egy.	*islä'rĭm*	Több. *islä'rĭmĭr*
	2. *bo'ldĭn*	*bo'ldĭr*		*islä'rĭn*	*islä'rĭr*
	3. *bo'lǯe* *)	*bó'lǯes*		*islä're*	*islä'res*

*) Az eredetiben ugyan nem ǯ-vel, hanem č-vel vannak írva ezen alakok (казярчѣ, больче), de nincs kétség, hogy itt a lágy ǯ betüt kell olvasni. Ugyanis Visnevszki általában csak ч (č) betüvel él, s e szerint úgy látszik, mintha nem is volna meg a csuvas nyelvben ennek lágya is, t. i. ǯ. Pedig csuda volna, ha az a nyelv, mely az *s*-nek *z*-t, š-nek ž-t állít ellenébe (nem tekintve a több lágy mássalhangzókat *g*, *gh*, *d*, *b*, melyek a *k*, *h*, *t*, *p*-nek felelnek meg) — ha ez a nyelv csak a č mellett nem bírna ǯ-vel is, kivált miután ugyanezen nyelv bizonyos hangzók szomszédságában és társaságában határozottan lágy mássalhangzót kíván. Ugyanis két önhangzó között az e g y s z e r ü mássalhangzónak mindenkor lágynak kell lennie, szintígy *n*, *l*, *r* után (kivéve szó végén). E könnyen kivehető hangtörvényt elismeri tacite Visnevszki is, ha p. o. szlovarjában a *sa*, *sä*, *za*, *zä* gerundiumalakokat így írja : *utlanza* утланза (*n* után *z*, з-vel), *šulza* сюлза (*l* után *z*, з-vel), *sürza* сюрза (*r* után), ellenben *altsa* алдса (*lt* után *s*, c-vel ; azért a д is *t*-nek hangzik), *potsa* подса (*t* hang után *s*, c) stb. (l. alább *8*, *a* alatt) ; így *n* után a cselekteto igeképzőt *dar*, *der*-nek írja, p. o. *vuran-daras* вурандарасъ, *sin-deres* синдересъ, ellenben p. o. *k* után *tar*, *tär*-nek : *siktäräs* сиктярясъ, *h* után : *pĭhtaras* пытгарасъ (megmaradt a különös csuvas-orosz írásmód szerint, melyről máskor többet fogunk szólani, a г *gh* e helyett х, *h*) stb. Elismeri Visnevszki az említettük csuvas hangtani törvényt az által is, hogy szlovarjában két önhangzó között egyszerü mássalhangzót általában csak lágyat találunk : *poza*, *tibe*, *tobĭžas*, *uda* stb. stb.) — Már ennyi után is bátran mondhatjuk, hogy az ilyhelyt (azaz

Ahlqvist „p r a e t e r i t u m“ gyanánt a *sir* és *hinä* (ütni) igetőket így :

Egy. 1. *sirdĭm*	Több. *sirdĭmĭ'r*	Egy. *hinärim*	Több. *hinärimir*
2. *sirdĭn*	*sirdĭ'r*	*hinärin*	*hinärir*
3. *sirǯe*	*sirdes*	*hinäre*	*hinäres*

Regulynak ide való a „p e r f e c t u m a“ :

1. *tur*-as (állani) :

Egy. *turdum* v. *tudum*	Több. *turdumĭr* v. *tudumir*
turdun v. *tudun*	*turdur* v. *tudur*
turǯe v. *tuǯe*	*turǯis* v. *tuǯis*

2) *j̆ĭvalandar*-as (hengeríteni) 3) *pidir*-es (bezárni)

Egyes :	Többes :	Egyes :	Többes :
j̆ĭvalanda'rdem	*j̆ĭvalanda'rdemir*	*pi'dirdim*	*pi'dirdemir*
jivalanda'rden	*j̆ĭvalanda'rder*	*pi'dirdin*	*pi'dirdir*
j̆ĭvalanda'rǯe	*jĭvalanda'rǯis*	*pi'dirǯe*	*pidirǯiš*

---

két önhangzó között vagy *l*, *n*, *r* után) Visnevszkinél előfordúló egyszerű ч (č) nem č hanem ǯ, mely csak azért van ч-vel írva, mert az orosz írás arra nem bír egyszerü betűjegygyel s Visnevszki ki akarta kerülni a nehézkes дж *dž*-t, a mivel kifejezheti vala a ǯ-t. — Az Evangeliumok írásmódja a ч = č és ǯ-re nézve, Visnevszkiével egyező.

Elsőgr. egyenesebben tudatja velünk a lágy ǯ-nek a csuvas nyelvben megvoltát, írván azt többnyire дч (*dč*)-vel, melyet egy külön jegyzetben (34. l.), mint a č lágyát tüntet föl, épen úgy, a mint *z*, з az *s*, c-nek, ž, ж az š, ш-nek stb. lágya. Így ír: *arǯa* ардча (Visn. арча), *aǯa* адча (Visn. ача), *solonǯe* солондче, *kaǯaka* кадчака (Visn. качагга *kaǯaga* kecske), *klänǯa* кляндча (Visn. клянча) stb. Azonban nem egészen következetesen néha a ч-vel is megelégszik дч helyett : ачамъ (*aǯam* helyett), молча (*molča* e helyett *molǯa*) e mellett : мондча (*monǯa*, дч = ǯ-vel). Ilyen a fentebbi mintánkban álló казярчѣ e helyett : казярдчѣ.

Így a lágy ǯ mássalhangzónak a csuvas nyelvhangok között, még Visnevszki azt ki nem jelentő írásában is megvoltáról kétség nem lehet, még ha Reguly nem tanuskodnék is erről a maga latinbetűs írásmódjával. Csak arra kérem a t. olvasót, hogy a mondottak szerint igazítsa meg I. csuvas czikkemben előfordúló némely Visn.-féle szóban a č-t ǯ-re, p. o. 222. lapon *ača*, *ačam* erre : *aǯa*, *aǯam*.

4) *il*-es (venni)

Egy.	*ilðem*	Többə.	*ilðemir*
	ilðen		*ildir*
	ilʒe		*ilʒis*

5) *pidärtär*-es (végeztetni vmit)

E.	*pidärtä'rdem*	T.	*pidärtä'rdemir*
	pidärtä'rden		*pidärtä'rdin*
	pidärtä'rʒe		*pidärtärʒis*

6) *ag*-as (magot vetni)

Egyes:	Többes:
akrem, akrăm	*akremir, akrămĕr*
akren, akrăn	*akrer, akrăr*
akre, akře	*akris, akriś*

7) *pragh*-as (vetni, dobni)

Egyes:	Többes:
prahrem	*prahremir*
prahren	*prahrir*
prahre	*prahriś*

8) *üg*-es (esni)

E.	*ükrem* v. *ükrüm*	T.	*ükremir*
	ükren		*ükrir*
	ükre		*ükriś*

9) *küd*-es (várni)

E.	*kütrüm*	T.	*kütrümir, -remir*
	kütrün		*kütrür*
	kütre		*kütrüś, -reś*

10) *tid*-as (fogni)

Egy.	*titrem*	Többə.	*titremir*
	titren		*titrir*
	titre		*titris*

11) *vid*-es (égetni)

Egy.	*vi'trem*	Többə.	*vitremir*
	vi'tren		*vitrir*
	vitre		*vitris*

12) *śab*-as (csapni)

Egy.	*śaprem*	Többə.	*śapremir*
	śapren		*śaprer*
	śapre		*śapriś*

13) *jav*-as (tekerni)

Egy.	*javrem*	Többə.	*javremir*
	javren		*javrir*
	javre		*javriś*

14) *üm*-es (szopni, emni)

Egy.	*ümrüm*	Többə.	*ümrümir*
	ümrün		*ümrir*
	ümre		*ümris*

15) *puz*-as (rontani)

Egy.	*pusrem*	Többə.	*pusremïr*
	pusren		*pusrïr*
	pusře		*pusřiś*

16) *iz*-es (inni)

Egy.	*isrem*	Többə.	*isremir*
	isren		*isrir*
	isre		*isris*

17) *až*-as (gázolni)

Egy.	*aśrem*	Többə.	*aśremir*
	aśren		*aśrir*
	aśre		*aśriś*

18) *sij*-as (*si*-, enni)

Egy.	*sirem*	Többə.	*siremir*
	siren		*sirir*
	sire		*siriś*

19) *tuv*-as (*tu*-, tenni)

Egy.	*turem*	Többə.	*turemir*
	turen		*turer*
	ture		*turiś*

20) *kala*-s (mondani)		21) *hibirdä*-s (örülni)	
Egy. *kalarem*	Több. *kalaremir*	E. *hibirdärem*	T. *hibirdäremir*
kalaren	*kalarir*	*hibirdären*	*hibirdärir*
kalare	*kalariš*	*hibirdäre*	*hibirdäris*

Látjuk ezen, hogy csak úgy nevezzük, „praeteritum"-ban az igetőhez legalább az 1. 2-dik személyekben, hol *d*-vel, hol *r*-rel kezdődő, egyébiránt pedig egymáshoz hasonló végzeteket járúlni. Kérdés lehet, vajjon az *r*-rel készült praeteritum nemcsak jelentés szerint, de alak szerint is ugyanaz-e, mi a *d*-vel készülő, vagy nem? Ha minden igetőhez mind a *d*-s mind az *r*-es végzetek járúlnának, akkor bátran két, bár hasonjelentésű, csuvas praeteritumról szólhatnánk; azonban csak kissé szorosabban kell nézni, hogy mily végbetüjü igetőhez járúlnak *d*-s végzetek, s mily végbetüjühez *r*-es végzetek, s azonnal a kétféle végzeteknek egymáshoz való igazi viszonyát föl fogjuk ismerni. Ugyanis *r* és *l* végü igetőhez a *d*-vel kezdődő végzeteket látjuk csatolva: *kaǯar-dïm* Elsögr., *bol-dïm* Visn., *sir-dïm* Ahl., és Reguly 1—5. példái; ellenben *g, gh, d, b, z, ž* vagyis (az önálló igetőt véve) *k, h, t, p, s, š,* meg *m, v,* végre *u, i, a, ä*-végü igetőkhez az *r*-rel kezdődő végzeteket. Ebből nem nehéz észre venni, hogy az *d*-s és *r*-es végzetek egymáshoz ugyanazon viszonyban állanak, a melyben egymáshoz a *da* és *ra* locativusi ragalakok, vagy a *darah* és *rah (rarah)* comparativusi képzőalakok: azaz a *d* és *r* szerint való különbség itt is ott is, nem eredeti, hanem a csuvas nyelv némi hangtani szabályánál fogva követelt külső, s így mintegy csak látszó különbség. A *ra* locativusi ragalakot *r, l, n*-en kivül akármely más mássalhangzón meg az önhangzókon végződő névtők veszik föl, szintilyenek a *rah (rarah)* képzőalakot; söt *l* és *n* után is, legalább állhat még *ra*, de rendesen *da*; kivétel nélkül és kizárolagosan *da (dä)* az *r*-névtők után. A fentebb a praeteritumról adott példákban tehát a *kaǯardïm, turdum, boldïm*-ban csak úgy látjuk a *dïm* végzetet, mint *šuvar-da, jal-da*-ban a *da* ragot. Történetesen a fent hozott praeteritum-példák között nincs *n*-en végződő igető; másutt fordúl elö Regulynál *silen-ǯe* megharagudott, *čin-ǯe* kért, *poron-ǯis* éltek; az Evang.-ban *čin-ǯes, tülen-ǯes,* melyek 3-dik személybeli alakok, nem különben mint *kil-ǯe, pol-ǯe* (Reg., *bol-ǯe* Visnevszki), s melyeknek megfelelő 1. és 2. személyei tehát *d*-vel vannak: *silen-dem, čindem* stb. Azonban az Evang.-ban *inän-res* (hit-

tek) is többször (nem *inän-ǯes)*, a miből végre azt következtethetjük, hogy az *n* végű igetők, rendesen a *d*-vel való praeteritumi végzeteket veszik föl, de néha az *r*-rel valókat is, épen úgy a mint *šojtan-da* mellett van *šojtan-ra* is. — Megmaradó *j*-re végződő tő sincs a fentebbi példák között; ilyenhez *r*-es képző járúl : *kaj-rem* mentem.

A végzetek magok megint az 1. és 2. személyben láthatón személyragokat mutatnak föl, olyan alakúakat, milyenek a birtokos személyragok. Az 1-ső személyben *m* (v. ö. birtokosrag *ul-em);* többesben : *mir, mïr* (v. ö. *ha-mer, ha-mïr) ;* a 2-dik többesi személyben *ïr*, *ir* vagy csak *r* (v. ö. *hv-ïr* Elsőgr., *iksi-r* v. *iks-ir* Reg.); azért most már az egyes számbeli 2. személyi *n*-re *(-de-n)*, mint olyanra mutathatunk, mely a 2. birtokos személyrag *u, ü*-nek eredetiebben *un, ün* voltát, más bizonyítékokhoz hozzájárulólag bizonyítja. — A 3-dik személy praeteritumi végzeteiben azonban nem látszik személyrag, s azok után, miket fentebb a praesensbeli 3. személyalakról mondottunk, már mit sem csodálkozunk, hogy az úgy van. A *re* és *ǯe* tehát a puszta képzők vagy képzőalakok, melyekkel egy nomen praeteriti készül, mely maga a 3. személy egyesszámban; többesszámban pedig csak a legrövidebb többesi ragot veszi *(s*, v. ö. a praesensben *se : tidas-se ;* vagy tulajdonképen nem *s* hanem *ŝ*, a mint *ŝe* is van, Reguly többször megjelölvén az *ŝ*-t, mintsem elhagyván annak mejelölését) : így lesz *-res, -ǯes (-reŝ, -ǯeŝ)* Elsőgr. Visn., *riŝ, ǯiŝ (ris, ǯis)* Reg. (csak 9. példa : *res*, vagy az előbbi *ü* miatt *rüŝ*). — A *re*, azt látjuk világosan, egyszersmind a képző, melyhez a *rem, ren, remir* végzetekben a személyragok járúlnak, nem különben mint *kimem*-ben az *m* birtokosrag *kime* névtőhez. De a *re*-nek ellenében állván *ǯe*, nem látjuk mindjárt, mint lesz ebből személyragokkal *dem*, *den*, *demir*. Nem is lesz *ǯe*-bül *de-m* stb., hanem abból, a miből *ǯe* maga is elváltozott, s ez a *re*-nek megfelelőleg nem lehet más mint *de*. Hogy azonban jobban megértessük magunkkal, hogy lett azon *de*-ből *ǯe* (megjegyezzük, hogy Ahlqvist, egyesszámban ugyan *sir-ǯe*-t, de a többesben *sir-des*-et ír, hol Regulynak s a többinek *ǯes*-jök van), figyelmezzünk csak arra, hogy Reguly a 9. példában *ɗem*, *ɗen*, *ɗemir* végzeteket ɗ-vel írja, de *dir* (hol *i* van a *d* után); hogy 6. 15. 20. ɼe-t ír ɼ-rel, minek megfelelője megint *ɗe ;* hogy nála általában a *ǯe* (nem különben *re)* mihelyt a többesi *s*, *ŝ* hozzájárúlásával zárt szótaggá válik, *i* hangzóval ejtetik (*ǯiŝ* — *riŝ*), és legott eszünkbe veszszük, hogy a *ǯe* helyett megvolt *de*-nek *e* hangzója

csak olyan *e*, milyen a 3-dik birtokosrag *e (ul-e, horan-e)*, mely a *t*-végű névtőhez, p. o. *pürt*, *ut*-hoz járúlván, miáltal az legelőbb *d*-végű lesz : *pürd*, *ud*, egyszersmind ezen *d*-t ǯ-vé változtatja : *pürǯe*, *uǯe*. Egy szóval az olyan *e*, melyben *j*-hangúság lappang, s az előtte való mássalhangzóra hat. Azonban épen azáltal, hogy a *de* praeteritumképző némely esetben *(l, r, n* után) *ǯe*-vé vált, úgy hogy most ugyanazon egy képzőnek háromféle alakja van előttünk : *de (de-m, de-n* stb.), *re* és *ǯe* (meg több. 3. szem. *ǯiš)*, a legszebb analogia jő létre ezek között és a locativusi *da, dä* meg *ra, rä* és *ǯä, ǯe* vagy az ablativusi *dan, dän, den*, meg *ran, rän, ren*, és *ǯen* ragalakok között, ott is itt is mindegyik, a ragot vagy képzőt kezdő betű *(d, r, ǯ)* hasonló hangtani föltételek alatt jelenvén meg.

A praeteritumi ragozásnak még azon sajátságát kell megemlíteni, hogy a képző önhangzója, különösen a személyragok előtt, hangzati súlyban elgyengyülvén, néha az előtte való *u* és *ü* hangzóhoz assimilálódik : *turdum*, *turdun*, *turdumïr*, *turdur* (1); *kütrüm*, *kütrün*, *kütremir* mellett *kütrümir*, *kütrür*, *kütres* mellett *kütrüš* (9); *ümrüm*, *ümrün*, *ümrümir* (14), *ükrem* mellett *ükrüm* (8). Ilyen önhangzóassimilatio a csuvasban csak gyéren mutatkozik, s itt is látuk, hogy nem hat által a különszótagot tevő *mir* személyragra (nem *kütrümür* stb.). Az *akrăm, akrăn, akrămer, akrăr* (6)-beli *ă*-nak mivoltáról már fentebb *a)* pont alatt volt szó. Mind ezen jelenségek mellett nagyon is figyelembe venni való a praeteritumalakok hangsúlyozása: a hol csak ki van téve a hangsúlyozás Elsőgr.-ban, Visn. és Regulynál, soha sincs a végzeteken a hangsúly, hanem az igető valamely szótagján; csak Ahlqvist ad ettől eltérő két hangsúlyozást; *sirdïmï'r*, *sirdï'r;* a Kátć és Evang. pedig következetesen az igetőre teszik a hangsúlyt a praeteritumi alakokban. — Egy másik sajátság az, hogy némely *r*-végű igetők a *dem*, *den* stb. *ǯe*, *ǯiš* végzetek előtt elhagyhatják vég *r*-jöket : *tur-dum* stb. mellett *tu-dum* stb. *tu-ǯe*, *tu-ǯis* (1); szintígy Reguly itt-ott adta példamondataiban gyakrabban előfordúl : *pa-dem* (e. h. *par-dem)* adtam; *pï-dem* (e. h. *pïr-dem)* jártam, *ja-ǯe* (e. h. *jar-ǯe)* eresztett, küldött; nem különben az Evang.-ban akad elégszer : *ba-ǯe* (= Regulyféle *pa-ǯe* adott), *bï-ǯe* v. *pïǯe* (járt, ment) s egyebek. Az *r*-nek ezen kihagyása azonban más mássalhangzóval kezdő végzetek előtt is fogjuk találni. Arra azonban tekintettel kell lennünk, hogy Reguly a 2. 3. 4.-beli többtagú igetők vég *r*-jét nem hagyja el, s úgy látszik, hogy csak egytagú

igetőkre szorítkozik e hangtani sajátság, és talán az egytagúaknak is csak bizonyos leggyakrabban használt számára.

Az imént tárgyalt *r*-vesztés azonban igen érdekes igealak földerítésére szolgál. Ugyanis a csuvasban a copula-féle lat. „esse" ige a praesensben nincsen, és mondják, úgymint a magyarban, ezeket: *vul tarze* ő munkás-ember, *ku manen* ez [az] enyim; de ezeket is: *vul vurmanda* ő az erdőben [van], *eb sumar* én beteg [vagyok]. De van az „erat, vala"-t jelentő praeteritum: *če*, p. o. *ilik ku arman če* ennekelőtte ez malom vala; *vul onǯoh vurmanda če*. Már azt látjuk, hogy a *če* igealak, még pedig praeteritum egyesszámi 3-dik személye; de mi ennek igetője, azt épen nem látjuk. Nem is csoda, mert az teljességgel nincs itt. A *če* maga csak praeteritum-végzet = ǯe, vagy azért is kemény č-vel, mert ez a mássalhangzó a szó elejére került. Az előbbiek szerint pedig gyaníthatjuk, hogy a mi ezen *če* elől elveszett, *r* volt, a mely előtt legfelebb még egy önhangzó lehetett, akár magas, akár mélyhangú, a mit a végzet önhangzója szerint meg nem lehet határozni; tehát föltételes megvolt igető (ha a nem tudható önhangzót *ε*-nek írjuk): *εr*, a miből lett *εr-ǯe* helyett (*pa-ǯe* stb. hasonlatára) *ε-ǯe*; az *ε* is eltűnvén, hangzatilag *-ǯe* helyett *če*. A keleti törökségből ezt egyenesen meg lehetne bizonyítani, ha azt itt hasonlításba venni akarnók. Egyébiránt, hogy itt képtelenséget ne lássunk, tekintetbe kell venni, hogy a copula-ige felette gyenge hangzati súlylyal van, s a csuvasban merőben encliticus szócskának mutatkozik; ilyen szók a csuvas nyelvben, melynek hathatós hangsúlyozását már több ízben tapasztaltunk szórövidítőnek (v. ö. *šta, štan*, 256. lap.), igen szeretnek csonkúlni. Reguly p. o. ismeri még az *eš* szót, mely belet, belső részt, valaminek belsejét jelenti. Ettől van a (természetesen szintén enklitikonszerű) postpositio *šne*, e helyet: *ešne*, és tovább *ežine* „belsejébe = belé." Végre a képtelenségnek semmi módja sem lesz, ha majd ugyanezen eltűnt igetőnek még egy másik hasonlóképen csonkúlt alakját látjuk vagy talán egynél többet is. — Reguly néha kettős čč-vel írja (írásmódja szerint *ttsch*), p. o. *vul onǯoh isre-čče* ő akkor munkában vala; *vul pajan čürgüre-čče* ő ma templomban vala. Ezt talán a *če* előtt való hangsúlynak (mert *isre', čürgüre'* szók végén van) tulajdoníthatjuk, vagy pedig, s ez valószínűbb, a *če* elől elveszett önhangzó helyén még érezhető hiatusnak aequivalens kifejezése lehet, úgy hogy eléggé phonetice s egyszersmind etymologice így írhatnók a fent

idézett példákat: *isre'-'če*, *čürgüre'-'če*. — Különös, hogy a *če* további személyrag nélkül 1. személyű alanynyal is járhat (s így alkalmasint 2. személyűvel is): *eb sumar če* én beteg valék; *eb onǯoh pičen če* én akkor egymagam valék.

Fentebb Elsőgr. mintája a többesi 3. személyben *kaǯarǯes* mellétt még ezt teszi: *kaǯartres*. Hogy ez utóbbi nem lehet *kaǯarǯes*-szel azonos, *kaǯar* tőhez tartozó alak, hanem egy *kaǯart* tőnek (infin. *kaǯard-as*) szabályszerű praeteritumbeli többesi 3. személye, az eddigiek után kiki maga látja.

A „praeteritum" használatáról Reg. ily példát ad: *eb kordem ona ir* én láttam őt reggel; *onǯoh eb piderdem ham ize* akkor végeztem el dolgomat; *vul titni-če ona, kajlah jaǯe* ő fölfogadta vala, (de) megint visszaküldé. — Az Evang.-ban elbeszéllő múltnak rendesen a *dem*, *rem*-végű praeteritum használtatik.

c) „Imperfectum" név alatt hoz Reguly egy igealakcsoportot, mely külsőleg úgy írható le, hogy az igetőhez, ugyanazonképen mint a praesensbeli *adep*, *edep* stb. végzetek, illetőleg mint a nomen praesentis képzője *at*, *et* (*ät*), ezen ragasztékok csatlódnak:

Mélyhangú tőhez:			Magashangú tőhez:		
Egy. 1.	*-attim-če*	Több. *-attemir-če*	Egy.	*-ettim-če*	Több. *-ettemir-če*
2.	*-attin-če*	*-attir-če*		*-ettin-če*	*-ettir-če*
2.	*-at-če*	*-atčes*		*-etče*	*-etčis*
		v. *atčis*			v. *etčes*

Példáúl: *tuv-as* (tenni)		*küd-es* (várni)	
Egy. *tuvattim-če*	T. *tuvattemir-če*	Egy. *küdettim-če*	T. *küdettemirče*
tuvattin-če	*tuvattir-če*	*küdettin-če*	*küdettir-če*
tuvat-če	*tuvatčes*	*küdetče*	*küdetčis*

Nem szükség Regulynak több példáit is fölhozni, a melyek ezektől nem térnek el semmiben, és a praesensbeli példák szerint a megmondottképen előállíthatók. Csak *aǯ*-as mintájában azon jelentéktelen variatiót látjuk, hogy 1., 2. szem. *ažattem*, *ažatten*. A többesi 3. szem. a mélyhangúak közül *-atčis*-végűnek vannak írva: *kala-*, *aǯ-*, *puz-*, *ǰïvalandar-*, *tur-* igetők; magashangúaknál rendesen *etčis* van, csak egyszer *etčes*: *iz-etčes*. A hangsúly, az *at*, *et* szótagon, ki van téve Regulynál ezekben: *puza'ttim-če*, *pidirtäre'ttim-če* stb., *pidere'ttim-če* stb., *ǰïvalandara'ttim-če* stb.

Se Elsőgr., se Ahlqvist nem adják az imperfectum alakjait; de adja Visnevszki (a *tt* nála дт = *dt*-vel van írva) a *bol* és *islä* tök imperfectumát így :

Egy.	T.	Egy.	T.
bola'ttïm-če	*bola'ttïmïr-če*	*islä'dïm-če*	*islä'tïmïr-če*
bola'ttïn-če	*bola'ttïr-če*	*islä'ttïn-če*	*islä'ttïr-če*
bola't-če	*bola'tčes*	*islä't-če*	*islä't-čes*

Az Evang.-ban találjuk ugyanezen imperfectumalakot, p. o. János Ev. 5, 4 : *Pülühsä . . . ana'tče* (κατέβαινεν) *kül* š*ne i putra-da'tče* (ἐτάρασσε) š*ivne ; kam-da pervej kirä'tče* (ὁ οὖν πρῶτος ἐμβάς) . . ., *vul čirillä'tče* (ὑγιὴς ἐγίνετο). Itt vannak az *an-*, *putrad-*, *kir-*, *čiril-* igetők egyesbeli 3. személyi imperfectumalakjai, még pedig, mint imént Visnevszkinél is láthatni, a hangsúly az *at*, *ät* szótagon van.

Nincs kétség, hogy nem ok nélkül való az imperfectumi végzeteknek a praesensbeliekhez való nagy hasonlósága. Mert az *-a'ttim-če*, *-e'ttim-če* első alaprésze mindenesetre az *at*, *et* (*ät*) és ez azonos az *at*, *et* (*ät*) nomen praesentis képzőjével. Ehhez pedig az 1. és 2. személyekben (*attim*, *attemir*, *attin*, *attir*, *ettim* stb.) nem lehet, hogy csak a személyragok járúltak légyen, mint a praesensben; mert a kettős *tt* így semmiképen nem keletkezhetik vala, kivált miután a hangsúlyozás tökéletesen ugyanaz, mely a praesensalakokban is van, hol nincs kettőzés; nem tekintve azt, hogy, *at*, *et*-hez csupa személyragok lépvén, nem imperfectum, hanem praesens kerül ki. A kettős *tt* földerítésére vezetnek a 3. személybeli alakok : *-atče*, *-etče*, több. *-atčes*, *-etčis*. Ezekben a nomen praesentis (*at*, *et*)-hez járúl *če*, több. *čes*, *čis*. Hogy mi a *če*, azt tudjuk a fentebb ***b)*** alatt való fejtegetésből; hogy mi a *čes*, *čis*, szintén a ***b)*** pontból tudhatjuk : a *če*-nek mint praeteritumi egyesbeli 3. személynek szabályszerű többese; amaz = vala, erat, emez = valának, erant. Így tehát *tuvatče* = tevő-vala, azaz : teszen vala, *tuvat-čes* = tevő valának, azaz : tesznek vala. A *tuvat-čes*-ből pedig egyszersmind azt látjuk, hogy a csuvas nyelv, összetétel által állítván elő imperfectumát, az összetételnek melyik részén akarja megjelölni a szám meg személy viszonyát : látjuk ugyanis, hogy ezeket az összetételnek második részén, a copulaféle „esse" igének praeteritumán akarja megjelölni. De melyek a csuvas „esse" igének, 1. és 2. személyei, a *če* és *čes* harmadik

személyalakok mellett? Ezeket nem tudjuk, de a fentebb *b)* alatt a *če* eredetéről adott fejtegetés szerint könnyen találhatjuk. A *če*-nek igetője levén t. i. *εr* (*ε* meg nem határozható önhangzó), ehhez a praeteritumnak *d*-vel kezdő 1. és 2. végzetei (mert *r* után ezek kellenek) így járúlnának:

Egy. 1. *εr-dem* v. *εr-dim* Több. *εr-demir*
2. *εr-den* v. *εr-din* *εr-dir*

Az *r*-nek *pa-dem*, *tu-dum* stb. analogiája szerint való kiszorúlása után lesz:

Egy. 1. *ε-dem* v. *ε-dim* Több. *ε-demir*
2. *ε-den* v. *ε-din* *ε-dir*

Ezen alakok elől, mint az *εr-ǯe*, *ε-ǯe*-ből lett *če* elől, elpusztúlván az *ε*, még pedig hasonló okokból, lesz:

Egy. 1. *tem* v. *tim* Több. *temir* (illetőleg: *'tem* v. *'tim*, *'temir*
2. *ten* v. *tim* *tir* *'ten* v. *'tin*, *'tir*).

Ezek már most, nem meglevő hanem a megvolt alaktartalmoknál fogva, azt jelentik, hogy: „valék, valál, valánk, valátok (eram, eras, eramus, erant)," s velök a csuvas nomen praesentisből, p. o. *tuvat*-ból imperfectum így keszül:

Egy. 1. *tuvat-tim* Több. *tuvat-temir*
2. *tuvat-tin* *tuvat-tir*.

Ez tökéletesen azon imperfectum, melyet a csuvasban előtalálunk, csak hogy ebben még egy pleonasticus *če* csatlódik hozzá: *tuvattim-če*. E pleonasmus abból magyarázható meg, hogy miután másutt a *če*-hez tartozó 1. és 2. személyi praeteritumalakok a köz használatból kivesztek (hiszen azt is mondják: *eb tumar če* én beteg *vala)* s így már az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *temir*, *tir* nem éreztetnek és értetnek vala azt jelentőknek, a mit jelentők: a csuvas még egyszer hozzáfüggesztette a jól értett *če*-t, hogy az imperfectumnak, mint egy múlt időalaknak értéke határozottabban kitűnjék. De nem tette ám még egyszer a 3. személyalak után is (nem: *(tuvatče-če*, *tuvatčes-če)*: mert még igen jól érezheti és értheti vala, hogy mit jelentő a *tuvat* után való egy *če* is, meg mit jelentő a *čes*,

Az imperfectumi alak jelentését (mely a fentebb az Evang.-ból idézett helyből is elég jól kivehető) mutatják még Reguly ezen példái : *vul pajan kilneǯoh eb sirattim-če* (szó szerint) : ö ma jöttekor én *írok vala,* azaz : mikor ö ma jöve, én írok vala (Reg. ezt németül adja : als er heute kam, so schrieb ich) ; *šordazam šonassi? eb onda čohne šonatčes* (szó szerint :) a gyertyák égnek-e? én-ottkor égnek vala (Reg : sie brannten, als ich da war). *Eb ilik virenettim-če, hal jerismestep* én előbb (ez előtt) tanulok vala, most nem érkezem rá (я прежде учился, теперь мнѣ не досугъ).

d) Elsőgr.-ban mint „összetett conjugatió"-t a *kaǯar* igetőnek ezen alakcsoportját találjuk :

Egy.	*ap kaǯarza'ttïm*	Több.	*aber kaǯarza'ttïmïr*
	as kaǯarza'ttïn		*azer kaǯarza'ttïr*
	vïl kaǯarza'čče		*vïlzam kaǯarza'ččes* (a čč így írva : [тч *tč*).

Visnevszki, Ahlqvist nem hozzák ezen igealakot. Reguly azonban mint „plusquamperfectumot" fölvette mintáiba, azon különbséggel, hogy az 1. és 2. személyekben még *če*-t ad hozzá. Képzésmódja nála az, hogy az igetőhez hozzájárúlnak ezen végzetek :

Mélyhangú tőhez :			Magashangú tőhez :		
Egy.	*zatim-če*	v. *zattim-če*	Egy.	*zetim-če*	v. *zettim-če*
	zatin-če	v. *zattin-če*		*zetin-če*	v. *zettin-če*
	začče			*zečče*	
Több.	*zatemir-če*	v. *zattemir-če*	Több.	*zetemir-če*	v. *zettemir-če*
	zatir-če	v. *zattir-če*		*zetir-če*	v. *zettir-če*
	začčes (začes)			*zeččis (zečis)*	

E végzetek *z*-je természetesen kemény *s*-szel váltakozik, ha az igető *l, m, n, r, j, v*-n kivül más mássalhangzón végződik. A hol így *š-s* keletkeznék, találunk šš-et (írva *ssch) : aššatim* (tő *až*-as, *aš*).

Például :	*tuv-as*	*pragh-*	*iz-*	*jïvalandar-*
Egy.	*tuzatim-če*	*prahsatim-če*	*issetim-če*	*jïvalandarza'ttim-če*
	tuzatin-če	*prahsatin-če*	*issetin-če*	*jïvalandarza'ttin-če*
	tuzačče	*prahsačče*	*issečče*	*jïvalandarza'čče*

T. *tuzatemir-če*	*prahsattemir-če*	*issetimir-če*	*jivalandarza'ttemir-če*
tuzatir-če	*prahsattir-če*	*issetir-če*	*jivalandarza'ttir-če*
tuzaččes	*prahsaččes*	*issečis*	*jivalandarza'ččis.*

Láthatni, hogy Reguly írása a végzetekben az egy *t* és kettős *tt* között ingadozik. Néha az egyesszámban teszen *t*-t, többesben *tt*-t. Azonban túlnyomó sokkal az egy *t*-vel való írás : mind két számban *tt*-vel vannak írva a végzetek az *elekle-*, *hibirde-*, *kala-*, *ag-* (*aksa'ttim* és *aksa'ttăm*) *pidir-*, *jivalandar-* tők után; csak a többesszámban *üg-*, *pragh-* után (*üksettemir*, *prahsattemir*). A *čč* (*ttsch*) majdnem kivétel nélkül, akár *t*-vel akár *tt*-vel vannak írva az 1. és 2. személyek : csak *aššačes* (*až-as*, *aš*), *issečis* találkozik a körülbelül húsz mintában. — Megemlíteni való még az *aksattim* mellett való *aksa'ttăm-če*, *aksa'ttăn*, *aksačče*, *aksattămĕr*, *aksa'ttăr*, *aksaččis.* V. ö. fentebb ***a)*** és ***b)*** alatt az *ag-as*, *ak*-tő praesensét és praeteritumát. — A hangsúly, a hol csak ki van téve, Elsőgr.-val egyezőleg, a végzet első szótagján (*za*, *sa*, *ze*, *se*) van.

Mielőtt ezen „p l u s qu a m p e r f e c t u m" alakulásáról valami véleményt képeznénk magunknak, még jelentéséről kell némileg bizonyossá lennünk. Reguly így illustrálja azt: *vul kiličen külzettim-če* mikor jöve, [már] befogtam vala [a lovakat] (als er kam hatte, ich schon eingespannt); *eb kajzattim-če vul mana taverǯe* én [már] elmentem vala, ő engem vissza teríte (visszahíva) (Reg : ich war schon fortgegangen, [но] онъ меня воротилъ); *eb ilik perlastik virenzettim-če, hal mandem* én ennek előtte egy keveset tanultam vala, [de] most elfelejtettem (... выучился былъ, [но] теперь позабылъ); *eb pirzattim-čeončoh, sirin nikamda kilde šok-če* én mentem vala akkor [hozzátok], senkitek nem vala otthon (Reg. я былъ у васъ, у васъ никого не было дома, tkp. én nálatok voltam, nálatok senki nem vala otthon). — Ezekben a *zattim-če* stb. alak egyenes „plusquamperfectum"-nak mutatkozik.

Az szembetűnő, hogy megint összetett igealak van előttünk; Elsőgr. is egyenesen „összetételes"-nek nevezi, noha nem mondja, hogy és miből. Szembetűnő az is, hogy a végen való *tim*, *tin*, *če*, *temir*, *tir*, *čis* v. *čes* megint csak a csuvas „esse" igének elül csonkúlt praeteritum-alakjai, melyek az imperfectumban is a nomen praesentishez járúlnak; sőt az 1. és 2. személyekben a hátúl még pleonastice hozzáfüggődő *če*-t is találjuk, épen úgy mint az imper-

fectumban. Hát mi a *za, ze*, melyhez az plusquamperfectumban járúlnak a *tim, tin* stb. segédigealakok? — A csuvasban *za, ze* (vagy kellő mássalhangzó után *sa, se)* képzőjü gerundiumalak van, még pedig a végén hangsúlyoztatva *(za', ze')*, p. o. *kor·za'*, mely azt teszi: „mikor, miután látott," vagy „látván, látva" is. Továbbá ezen *za, ze* gerundium, sokféle igék előtt, szoros kapcsolatban levén velök, módhatározóúl áll, még pedig az így meghatározott igefogalomnak nyomatékos főrészét teszi, p. o. *tuza horas* elvégezni (tkp. *tuza* tévén valamit oda tenni, ponere; azaz: miután megcsináltuk, készen oda v. letenni, a mi = megtenni), *tohsa ükre* kiesett (tkp. kimenve-esett), *kirze ükre* beléesett (tkp. bemenve-esett), *kalaza kïdardas* elmondani, elbeszélleni (tkp. mondván mutatni, azaz mondás által fölmutatni), *hirelze kajas* megszépülni (tkp. szépülve-menni), *kirze laras* megakadni, p. o. sárban (tkp. bemenve-ülni, azaz: miután bekerültünk, benn ülni) stb. stb. (l. alább *8, a* alatt). Ilyen alkalmazását találjuk különben a szorosabb török nyelvekben is a *p, b*-végü gerundiumnak, meg azt is, hogy ez az „esse"-féle segédigévé vált *tur* igével perfectumot kifejező összetételben áll. Ezek után már igen megfogható lesz előttünk, hogy miképen tétethetett össze a csuvas „esse"-ige praeterituma a *za, ze*-féle gerundiummal plusquamperfectum kifejezésére. De már most ennek alaki sajátságait is vagyunk képesek megmagyarázni. Regulynak *tt*-je nem ok nélkül való; a *čč* sem, melyet állandóan használ. A *za, ze*-vel való alapalak, mely a végén hangsúlyos, mint a *za'ttim*-ban is a *za*-n van a hangsúly, fölveszi a *tim, tin, če*-t az ezek előtt (az elveszett igető helyén való) hiatussal:

tuza'-'tim, tuza'-'tin, tuza'-'če a mi úgy hangzik mint:

tuza'ttim, tuza'ttin, tuzačče. Lásd *b)* alatt a 368. lapon az *isre'čče* magyarázatát. — Most végre az is világos, hogy etymologice *čč*-t kell írni (a minek úgyis ejtjük) a *tč*-t, melyet Elsőgr. ír, és a Reg.-féle *ttsch*-t. Másképen van a dolog az imperfectumban, hol *t*-végü nomen praesentis szolgál alapúl, tehát *t-če*-féle írás felel meg (ugyanazon ejtés mellett) az alaknak eredetének.

e) Az egyszerű képzővel való csuvas „futurum"-alakra Elsőgr. a *kaȝar* és *bol* igetőkről szolgáltat példát:

Egy. 1.	*ap*	*kaȝa'rap*	Egy.	*ap*	*bo'lap*
2.	*aze*	*kaȝa'rïn*		*as*	*bo'lan*
3.	*vïl*	*kaȝare'*		*vïl*	*bo'le*

Több. 1. *abir*	*kaʒa'rïbïr*	Több. *abïr*	*bo'labar*	
2. *azir*	*kaʒa'rïr*	*azir*	*bo'lar*	
3. *vïlzam*	*kaʒa'rïš*	*vïlzam*	*bo'leze, pó'leze*	

Visnevszki így adja a *bol* és *islä* igetőket:

Egy. *bola'm, bo'lïb*	Több. *bo'lïbïr*	Egy. *islä'm, i'slib*	Több. *i'slibïr*
bo'lïn	*bo'lïr*	*i'slin*	*islir*
bo'le	*bo'leš*	*i'sle*	*i'sleš*

Ahlqvist a *sir* és *hinä* igetőket:

Egy. *sirï'p*	Több. *sirïb'ïr*	Egy. *hinäm*	Több. *hinebir*
sirï'n	*sirï'r*	*hinän*	*hine'r*
sire'	*sirïze'*	*hine'*	*hineze'*

Reguly mintái így hozzák a „f u t u r u m o t“:

1) *ag*-as, *ak*-:

E. *a'gep a'găp*	T. *a'gebir agăbĕr*		
a'gen a'găn	*a'ger agăr*		
a'ge a'ge	*a'gis agiš*		

2) *üg-es, ük-*:

Egy. *ügüp*	Több. *ügübir*
ügün	*ugür*
üge	*ügiš*

3) *pragh*-as, *prah*-:

Egy. *praghip*	Több. *praghebir*
praghen	*praghir*
praghe	*praghiš*

4) *tid*-as, *tit*-:

Egy. *tidep*	Több. *tidebir*
tiden	*tidir*
tiðe	*tiðiš*

5) *küd*-es, *küt*-:

Egy. *küdüp*	Több. *küdübir*
küdün	*küdür*
küðü	*küdüs*

6) *vid*-es, *vit*-:

Egy. *viðep*	Több. *videbir*
viden	*vidir*
viðe	*vidiš*

7) *šab*-as, *sap*-:

Egy. *šabep*	Több. *šabebir*
šaben	*šabir*
šabe	*šabis*

8) *üm*-es, *üm*-:

Egy. *ümüp*	Több. *ümübir*
ümün	*ümür*
üme	*ümiš*

9) *jav*-as:

Egy. *javep*	Több. *javebir*
javen	*javer*
jave	*javiš*

10) *iz*-es, *is*-:

Egy. *izip*	Több. *izebir*
izin	*izir*
ize	*iziš*

11) *puz*-as, *pus-* :

E. *puzïp*	T. *puzebïr*, *-bir*
puzïn, *puzen*	*puzïr*, *-zir*
puze	*puǯiš*

12) *až*-as, *aš-* :

Egy. *ažip*	Több. *ažebir*
ažin	*ažir*
aže	*ažiš*

13) *il*-es :

Egy. *ilip*	Több. *ilebir*
ilin	*ilir*
ile	*iliš*

14) *jïvalandar*-as :

E. *jïvalanda'rip*	T. *jïvalanda'rebir*
jïvalanda'ren	*jïvalanda'rir*
jïvalanda're	*jïvalanda'reš*

15) *tur*-as :

Egy. *turup*	Több. *turobïr*
turun	*turur*
ture	*turiš*

16) *pidir*-es :

Egy. *pi'dirip*	Több. *pi'direbir*
pi'dirin	*pi'dirir*
pi'dire	*pi'diris*

16) *tuv*-as, *tu-* :

Egy. *tuvep*	Több. *tuvebir*
tuven	*tuver*
tuve	*tuviš*

17) *sij*-as, *si-* :

Egy. *sijep*	Több. *sijebir*
sijen	*sijir*
sije	*sijiš*

18) *kala*-s, *kala-* :

Egy. *kalep*	Több. *kalebir*
kalen	*kalïr*
kale	*kališ*

19) *hibirdä*-s, *hibirdä-* :

Egy. *hibirdep*	Több. *hibirdebir*
hibirden	*hibirdir*
hibirƀe	*hibirƀiš*

20) *ele'kle-* :
Egy. *ele'klĕp (-lip)*, *ele'klĕn*, *ele'kle* | Több. *eleklebir*, *eleklir*, *eleklis*.

A futurumi végzetek mind önhangzóval kezdődők, azért az igetők véghangja olyképen áll, mint a praesensben *at*, *et* előtt, értve itt a kemény mássalhangzók elkerülését, és az *u*, *i*-végűek *uv*, *ij*-végűvé tételét. Az *a*, *ä*-végű igetők a futurumban is úgy, mint a praesensben egybeolvasztják a tő végönhangzóját a végzet kezdő önhangzójával. A személyragtalan csupa futurumi képző megint az egyesszám 3. személyében van szemünk előtt mind mély- mind magashangúlag : *e* : *bol-e*, *tur-e*, *iz-e*, *il-e* ; *kala* és *hibirdä*, *islä* is lesz *kale*, *hibirƀe*, *isle*, melyeket, az önhangzó-végű nevek 3. birtokosragos alakjainak hasonlatára (*opška-i* — *opški* stb.), bátran *kal'-e*, *hibird'-e*, *isl'-e*-nek taglalhatunk. Különben észre lehet venni ezen fu-

turumi *e*-nek szintén *j*-hangú hatását is: magán a *kale* és *hibirbe*-n látszik meg legjobban, mintha ezek tulajdonképen *kala-je*, *hibirdä-je*-ből lettek volna (v. ö. *opšk-i* tulajdonképen *opška-je*, lásd I. czikk a 230. lapon). Hasonlót mutatnak Reguly 4. 5. 6. példái, s ezen kivül még tekintetbe jöhet, hogy a többesi 3. személy rendesen *i* hangzóval lesz (csak 14. -*eš*). — Ezen többesi 3. személy, szintúgy személyragtalan mint az egyesi, csak az *s* vagy *š* legrövidebb többesi ragot csatolja a puszta futurumképzőhez, mint a praeteritumban van *riš*, *ǯiš* az egyesi *re*, *ǯe* mellett; az *š* ragnak egy fokkal teljesebb alakját, mely rendesen a praesensben használatos, a futurumban is látjuk még fentartva Elsőgr.-beli *pole-ze*, *bole-ze*-ben és Ahlqvist *siri-ze*, *hine-ze*-jében. Az egyesi 3. személyalakot e szerint egyszersmind „nomen futuri"-nak nevezhetjük.

Az 1. és 2. személyek ragjai, melyek a nomen futuri-hoz járúlnak, határozottan a praesensbeli személyragokkal egyezők az által, hogy az 1. személy *p*, *b*-vel van (age-*p*, age-*bir* stb.) nem *m*-mel, mint a praeteritumban (akre-*m*, akre-*mir*). Ez Elsőgr.-ban és Regulynál kivétel nélkül áll; Visnevszki azonban az egyesszámi *b* (*p*) mellett még *m*-met is használ (bolïb, bolam; islib — isläm; meg az igéről való előjegyzeteiben is egy ily példát ad 33. l. kajam — kajib); Ahlqvist meg egyik példáját *p*-vel (sirïp), másikát *m*-mel írja (hinäm, nem hinäp), a mi annyival föltűnőbb, hogy Visn. is Ahlq. is csak a *bïr*, *bir*-t (nem *mïr*, *mir*-t is) teszik ki többesi 1. személyragúl. Ezenfelül Visn. a *bola'm*, *islä'm*-et másképen is hanysúlyozza mint a *bo'lib*, *i'slib*-et; pedig jóformán azt veszszük észre Elsőgr. és Reg. példáiból, valamint az Evang. hangsúlyjelöléséből, hogy a futurum hangsúlyozása hasonló a praeterituméhoz, azaz nem a végzetet hanem az igetőt illeti. Meglehet, hogy az *m*-es első személyalak, melynek némi irregularis volta szembetűnő, valami félreértésen alapszik, melyet még nem tudunk kimutatni *). — Azonban az 1. és 2. személyragok előtt a futurumképző önhangzója, Regulynál többnyire *e* (Elsőgr. *ï* mélyh., Visn. *ï* mélyh. *i* magash.) rendesen van így a több. 1. szem. *e*-bir; egy. 1. sz. *ip* is: 3. 10. 12. 13. 14. 16. 20; a 2.

*) Egyik mondatában R. *kilep* mellett zárjel között *kilem*-et is írt, de aláj egyzi, hogy: nelovko (ügyetlen), a mint többször valamely alakot roszszallólag is megemlít. Egy másik *kilep* alá azt jegyzi: „nicht *kilem*." Azonban v. ö. *4.* alatt, a 395. lapot.

több. sz. ellenben rendesen *ir (er* csak 1. 9.), de 2. egy. *en (in* csak 10. 12. 13. 16). Ezenkivül itt is, mint a praeteritumban az igetőben megelőző *u, ü* hatása tapasztaltatik; 2. *üg-üp, üg-übir*, v. ö. 5. 8., 15. *turup, turubir* (így a mindenesetre csak íráshibából való *turobir* helyett); *üg-ün, üg-ür* v. ö. 5. 8., *tur-un, tur-ur* 15; a 3. személyben is *küd-ü, küd-üs*, de nem 2. 8. 15, valamint a praeteritumban sem (csak *kütrüs;* lásd 367. l.). Az *agăp* stbibeli *ă*-ról, milyennek az Elsőgr.-beli *bolap* stbiben való *a*-t is kell tartanunk, fentebb 359. lapon volt szó.

A „futurum" használatára nézve Reguly: *eb utsam jama kajadep, jarzan kilep* én a lovakat ereszteni megyek, eresztvén (*jarzan*, mikor eresztettem, azután) jövök; *es piričen tidis* míg oda jutsz, megfogják (bis du dahin kommst, so fangen sie es); *eb kona taza tada sïrep* én ezt még tisztába fogom írni.

f) Ahlqvist és Visnevszki hoznak még egy különös „c o n d i t i o n a l i s"-alakot; Ahlqvist evvel a *sir* és *hinä* tőket ilyképen:

Egy.	*sirïttï'm*	Több.	*sirïttïmï'r*	Egy.	*hinättim*	Több.	*hinättimir*
	sirïttï'n		*sirïttï'r*		*hinättin*		*hinättir*
	sirïǯe'		*sirïǯi's*		*hinäǯe'*		*hinäǯis*

Ehhez csatlakozik Visnevszki, *islä* tővel:

Egy.	1. *i'slidïm-če*,	2. *i'slidïn-če*,	3. *i'sliče*
Több.	*i'slidïmïr-če*,	*i'slidïr-če*	*i'sličes*

Meg a *bol* tőtől ezt adja, mi nyilván ugyanaz akar lenni, a mi *islä*-től *islidïm-če*:

Egy.	1. *bo'ldïm-če*	2. *bolïdïn-če*	3. *boli-če*
Több.	*bo'ldïmïr-če*	*bo'ldïr-če*	*bo'ličes*

A Visnevszkiféle elnevezések azonban kissé össze vannak zavarva: az *islidïm-če* stbit прошедшее опредѣленное *határozott* múltnak nevezi, *boldïm-če* stbit pedig прошедшее неопредѣленное *határozatlan* múltnak; ugyanígy (határozatlan múltnak) azonban a *bola'ttim-če* és *islä'ttim-če*-féléket is, melyeket fentebb mint imperfectumalakokat tárgyaltunk. Az *islidïm-če*-t így fordítja, сталъ бы работать (dolgozni fognék); Ahlqvist a maga „conditionalisait" finnül: *kirjoittaisin, löisin* (írnék, ütnék).

Mindenek előtt, csak az előttünk való alakokat tekintve, anynyi világos, hogy ezek összetett alakok, még pedig a *tïm tim, tïn tin, ǯe, tïmïr timir, tïr tir, ǯis* (Ahl.), *dïm, dïn, če, dïmïr, dïr, čes* (V.) ugyan csak az „eram — erunt“ segédige alakjai, melyeknek párjait az imperfectumnál és plusquamperfectumnál láttuk, hol a *tt* kettőztetésének mi okból volta is van fejtegetve, valamint az is, hogy az 1. és 2. személyek után még egyszer *če* állhat. De azt is látjuk, hogy Visnevszki 1. egy. és több., meg 2. többesbeli személyei csak *bolïdïm-če, bolïdïmïr-če, bolïdïr-če* helyett akarnak állani, mert a 2. egy. *bolïdïn* nem lehet a *bol*-nak egyszerű praeterituma, se *islidim-če* nem az *islä* egyszerű praeteritumából való, mely *ïslärim*, tehát *islärim-če* volna. Végre föltűnő, hogy Ahlqvist *hinättimir*-t ír *sirïttïmïr* mellett, és nem *hinettimir*-t, mint *hinebir*-t a *sirïbïr* mellett a futurumban. Így *ä*-vel írva a *hinättim* stb. tökéletesen hasonlít a mí imperfectumunkhoz, mely *a, ä*-végű tőtűl képeztetik. — Ha a fent eléhozott alakoknak csakugyan van alapos létezésök (és azt Visnevszki után kell hinnünk, ki az imperfectumi alak mellett hozza föl ezeket is, melyek azoktól nagyon határozottan a hangsúly által is külön válnak): azt véljük, hogy azok a nomen futuri (*bole, isle, sire* = *sirï*, lásd fentebb 377. l.) és az „eram“ csuvas segédigéből össze vannak téve: tehát *sirïttïm* stb. tulajdonképen : *sirï-ttïm* azaz *sirï-'tïm* stb.; *ïslidïm-če* = *ïsli-dïm-če* (*d*, mert nem kettőzteti). Ilyen összetétel lehetésére, megemlítjük csak ez igen közönséges török összetett igealakot : *gele-idi (gel), ola-idi (ol)*.

Nagyon kevés az, mit az imént fölhozott „conditionalis“ alakról Regulyból vehetni ki. Mintái között csak egyetlen egy adja, de elég világosan, hogy az imént adott fejtegetést tökéletesen igazolva látjuk rajta. A *tid-as, tit* igetőből lesz neki :

Egy.	*ti'dettim-če*	Több.	*tidettimir-če*
	ti'dettin-če		*tidettir-če*
	ti'diče		*tidičiš*

A *tit*-nak imperfectuma ellenben : *tida'ttim-če* stb., egyszersmind más hangsúlyozással is. Ezen kivül még egy-két példamondatában találjuk : *vul mana hal oksa parzan, eb kajetim-če* (olv. *kajettim-če*) ő nekem most pénzt adván (ha-adott volna), én mennék. De ugyanezt imperfectummal is lehet mondani : — *eb kajattim-če,*

mint a magyarban is : én megyek vala, ha most pénzt ád (vala). Megint : *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiliččе vul* ha én ott élek (tkp. ha [úgy] volna, [hogy] én ott élek), most hozzám jöne (онъ . . . пришелъ бы); *eb pirettim-či-tä, jerismestip* én mennék is, [de] nem érek rá. — Ezekből látjuk egyszersmind, hogy milyen conditionalisról van itt szó : t. i. olyanról, mely egy hypotheticus pár-mondat utórészében (*ἀπόδοσις*-ban) áll.

f) Az „imperativus" alakjai ezek :

Elsőgr., *kaȝar* igető :	Egy. 2.	*as kaȝa'r*	te bocsáss meg
	3.	*vïl kaȝa'rdar*	ő bocsásson meg
	Több. 2.	*azir kaȝa'rïr*	ti bocsássatok meg
	3.	*vïlzam kaȝa'rčer, -čera*	ők bocs. meg.

Meg *bol*-tól : Egy. 2. *as bol* te légy ; Több. 2. *azir bola'r*. Meg a 3. egy. is, más helyen : *boldara'* legyen.

Visnevszki 2.	*bol* v. *bola'h* légy ;	T.	*bo'lïr* légyetek
3.	*boldïr*		*bolčer*

islä tő : E. 2.	*islä'* v. *islä'h* dolgozzál;	T.	*i'slir* dolgozzatok
3.	*islä'dïr*		*islä'ččer* (čč így írva : дч).

Reguly csak egykét példát ad mintáiban, ezeket :

ag-as, ak-tól :	E. 2. *ak,*	3. *a'kter*	T. 1. *agebir*	2. *ager*	3. *akčer*
tid-as, tit- :	„ *tit*	*ti'tter*	„ *ti'debir*	*ti'der*	*titčer*
eleklä- :	„ *eleklä'*	*elekle'der*	„ *ele'klebir*	*ele'klir*	*elekle'čir*

Ezen imperativusalakok közül első tekintetre világos a 2. egy., mely maga a puszta igető ; a Visnevszki adta *bola'h, islä'h,* a mi fölosztásunk szerint, nem ide tartozó, hanem az intensiv igeragozásban lesz róla szó. Továbbá a 2. több. nyilván nem egyéb a futurumnak ugyanazon személyénél, még a hangsúlyra nézve is avval egybetalálkozó ; hasonlóképen az 1. több., Regulynál csak futurumi alak, miben a jelentésre nézve sem találunk semmi nehézséget, tudván, mi tulajdonképen egy futurumi alak és micsoda alkalmazásai szoktak lenni. — Csak a 3. személy mutat fel külön képzőt :

Egy. *-dïr* (V.) *-dar, -dara* (E.), *-der,* illető mássalh. után *ter* (R.)
Több. *-čer* (E. V. R.), *-čera* (E.), *čir* (R.), *ččer* (V.).

A *der*, *ter*-nek, mint többesi végzet *čer* állván ellenében, maga a többesi szám nem lehet a végen kifejezve, mely mindkettőben egyenlő (még az Elsőgr.-beli *čer-a*-nak is egyesi *dar-a* áll ellenében), hanem, ha ugyan ki van fejezve, kell, hogy a *č*-ben legyen kifejezve, mely az egyesi *d*, *t*-nek áll ellenében. Ez annyiban föltűnő, mert különben a többesszám megjelölése az igealak végén szokott lenni; másodszor nem igen tudjuk a többesszám itt találkozó megjelölését annak szokott, bár a legrövidebb megjelöléseivel (*se*, *ś*) egyeztetni. — Meglehet azonban, s ezt mint puszta gyanítást mondjuk, hogy itt már a *d*, *t*-ben egy harmadik személyrag járúlt az igetőhez, utána pedig *r*, vagy teljesebb *ra* (da-*ra*) nyomatékosító particula (meglehet, nem egyéb mint az ilyenül már ismert *da*, *ta*, mely két önhangzó közt épen úgy *ra*-ra változhatott csuvas hangváltozás szerint, mint a hasonhangzású locativusi rag). A többesszámban pedig a *d*, *t* személyrag maradékához legelőbb a többesi rag (*se*) járúlt volna: *t-śe*, a mi, hasonlóképen mint a praesensbeli *-at-če* (Reg., *-asse* mellett), *tče* (vagy ha tetszik) *čče* lett; mássalhangzó után nem tűnik ki a kettős *č* kettős volta, s azt is meg kell engednünk, hogy az ejtés majd egyszerűvé is teszi a kettős mássalhangzókat; de figyelemre méltó mégis, hogy Reguly önhangzó után sem lágyítja a *č*-t (eleklečir), pedig keménynek nála ilyenhelyt csak kettős mássalhangzó szokott megállani; meg az is, hogy Visnevszki (48. l.) az *islä*-nek illető alakját tiltólag tagadó *an*-nal így írja *an-isläi-čer* (тч) azaz: *isläččer*; fentebb дч-vel írta, valamint gyakran *tt*-t is дт-vel, *ss*-t зс-szel. Ezen így többesszámba tett 3. személyraghoz (*tče*, *čče* ebből: *tše*) végre megint azon *r*, *ra*, particulaalak csatlódik, mely az egyesszámban is. Így már némileg megfoghatóvá tehetjük magunknak ezen imperativusvégzetek nagyon különös voltát — sejtelmező vélekedésünkkel, melyhez azonban későbben a törökség egybehasonlítása is fog hozzászólni.

Még meg kell említeni, hogy azon *r*-végű egytagú igetők, melyek a praeteritumi végzetek előtt elvesztik az *r*-t, azt a mássalhangzón kezdő imperativusvégzetek előtt is elvesztik. Így p. o. *badïr* (*pader* Reg.) adjon *bar-dïr*, *par-der* helyett; *jader* ereszszen *jar-der* helyett; *kiččir* menjenek be *kir-čir* h. (R.).

Néhány Regulyféle imperativusalakokat találunk e példamondatokban: *eb ona* p i l d i r *tezä*, *jori kalarem* én megmondtam neki különösen, a végett, hogy t u d j a (tkp. én neki, „tudja" mondván

[magamban], különösen megmondtam; *kidard ona šol, vul an* soghaldir mutasd meg neki az útat, [hogy] ő el ne tévedjen; *on kajas kilet polzan, kajder vul* ha neki kedve van menni, [hadd] menjen; *kirikte-kam kilder, nikama-da an jar* akár ki jöjjön, senkit se ereszsz be; *kirikte-hunǯa kil, eb hader polep* akár mikor jöjj, én kész leszek.

h) Ugyancsak az imperativusi alakokat, hozzá való járulékkal láttatja Reguly,

1) Egy „imperativus conditionalis"-ban: (*tit*-tól) 3. szem. egy. *titteri'*, több. *titčeri*; (*ak*-tól): *akteri'*, több. *akčeri'*; (*eleklä*-től): *eleklederi'*, több. *eleklečeri'*. A második személy: *eleklezem* több. *-zemir, titsam* több. *-samer* alakjára nézve nem ide való, s azt másutt fogjuk tárgyalni. De a *-teri', čer-i'* tulajdonképen csak a kérdő-ragasztékkal való alakok, és a kérdő igeragozásmód alá tartozók. Vajjon ugyanaz-e az Elsőgr.-beli *boldar-a'*?

2) Egy „imperativus optativus"-ban, melyben a közönséges imperativushoz a többször előfordúlt *če* („erat") csatlakozik:

Egy. 2.	3.	Több. 2.	3.
elekle'čče	*elekle'der-če*	*ele'klir-če*	*elekle'čir-če*
a'k-če	*a'kter-če*	*a'ger-če*	*akčer-če*
ti'tče	*titter-če*	*ti'der-če*	*titčer-če*

2.

Tagadó igeragozás.

Tagadó igeragozással a csuvas nyelv annyiban bír, a mennyiben, az imperativust kivéve, az igeértelemnek tagadólag való kifejezését nem az állító igealakokon kivül álló külön szócskával eszközli (mint a magyar nyelv a *nem* tagadó szócskával), hanem magába a képzős és személyragos igealakba közvetlen az igető után fölvett *ma, mä (me)* szótaggal. A fent (*1.* alatt) tárgyalt személyragos igealakcsoportok ezen tagadó iktatványnyal ily alakot nyernek:

a) Praeteritum.

Visnevszki szerint az *islä*- tő:

Egy. 1.	*islämä'rim* nem dolgoztam	Több.	*islämä'rimir*
2.	*islämä'rin* stb.		*islämä'rir*
3.	*islämä're*		*islämä'reš*

Reguly szerint a *vid*-es, *vit*- tő : *küd*-es, *küt*- tő :

Egy. *vitmärem*	Több. *vitmäremir*	Egy. *kütmärem*	Több. *kütmäremir*
vitmären	*vitmärer*	*kütmären*	*kütmärir*
vitmäre	*vitmäris*	*kütmäre*	*kötmäris*

kütmärem mellé azt jegyezve : „v. *küdimarem*." Meg a *pol*- és *tit*- tők :

Egy. *polmarem*	Több. *polmaremir*	Egy. *titmarem*	Több. *titmaremir*
polmaren	*polmarir*	*titmaren*	*titmarer*
polmare	*polmariš*	*titmare*	*titmariš*

titmarem mellett : „vagy *tidimarem*."

A praeteritumbeli tagadó ragozás tehát ép olyan, mint valamely *a*, *ä*-végü tő állító ragozása, s minthogy az állító tőhez tagadólag mindenkor *ma*, *mä* járúl, magától értetőleg nem lehet helye a *dem*, *den*, *ǯe* stbiféle praeteritumvégzeteknek, melyek önhangzóvégü tő után épen nem állhatnak, mássalhangzók közül is csak *l*, *n*, *r* után. Csak a *ma*, *mä*-nek a tőhez való közvetlen hozzájárúlására nézve, a Reguly szerint *titmarem*, *kütmärem* mellett való *tidimarem*, *küdimarem* alakok azt látszanak mondani, hogy kemény mássalhangzón végződő tők után a *ma*, *mä* előtt *i* közvetítő segédhangzó állhat; mert ugyanezt még más tagadó igealakokra nézve ugyanezen példákon fogjuk találni, de nem, p. o. *polmarem* mellett *polimarem*. Feltűnő csak az, hogy akkor a mélyhangú *ä* helyett *a*-t teszen : *kütmärem* — *küdimarem*, s ez nem lehet íráshiba, mert szintígy van még : *kütmästip* — *küdimastip*, *kütmästim-če* — *küdimastim-če*. — Hogy az egytagú *r*-végü igetőknek a tagadó *ma*, *mä* előtt is szintúgy, mint a praeteritumi végzetek előtt, elmarad azon vég *r*-jök, csak egy szóval kell mondanunk. De el nem marad ám többtagú tők végéről, p. o. *turăndar-marĭr* nem étettetek, nem adtatok enni, *tomlandar-marĭr* nem öltöztettetek (Máté Ev. 25.)

b) Futurum.

Visnevszki szerint az *islä* tő :

Egy. 1. *isli'mĭb* nem fogok dolgozni		Több. *isli'mĭbĭr*
2. *isli'mĭn*	stb.	*isli'mĭr*
3. *isli'me*		*isli'miš*

Reguly szerint a fentebbi *vit-*, *küt-*, *pol-*, *tit-* tők :

Egy.	1. *vitmep*	*kütmep*	*polmep* v.	*poli'mep*	*titmep*
	2. *vitmen*	*kütmen*	*polmen*	*poli'men*	*titmen*
	3. *vitme*	*kütme*	*polme*	*poli'me*	*titme*
Több.	1. *vitmebir*	*kütmebir*	*polmebir*	*polimebir*	*titmebir*
	2. *vitmer*	*kütmir*	*polmir*	stb.	*titmer*
	3. *vitmiš*	*kütmiš*	*polmiš*		*titmiš*

A *kütmep, titmep* mellé jegyezve „vagy *küdimep, tidimep*“ a mi *poli'mep* szerint a tagadó *m* előtt való *i*-nek a több személyekre is szólását jelenti. Ugyanazon *i* ez, melyet az imént a praeteritumban is látánk; de itt már csakugyan kételkedni lehet, vajjon puszta segédhangzó-e vagy más jelentősebb oka van-e? — Mert nagyon is figyelemre méltó, hogy a hangsúly van rajta, azt pedig csak az ejtés könnyítésére közbevetett segédhangzó nem szokta magára vonni, p. o. van a Kátéban *koratïpïr* e helyett: *koratpïr*, de nincs úgy hangsúlyoztatva *koratï'pïr*, hanem *kora'tïpïr*, úgy mint *kora'tpïr*, a mely helyett való. Ezzel egybefüggésben van nyilván az is, hogy Visnevszki az *islä* vég *ä*-jét *i*-re változtatja, mely szintén hangsúlyos (pedig az állító futurumalakban *i'slib, i'slin* stb. a tő első szótagját hangsúlyozza). Példáját ezen *i*-vel való tagadó futurumalaknak találjuk Luk. Ev. 2, 26. *korï'me* és csakugyan az *ï*-n hangsúlyoztatva : *ona bolna mala kalana . . ., što vul k o r ï' m e vilimne ilik hunʒa korï'me Tora Hristosne :* megmondatott vala neki, hogy halált n e m l á t n a addig, míg n e m m e g l á t n á az Úrnak ama Kristusát (Károlyi ford.). A magyarban így is fordítható : n e m f o g l á t n i míg n e m m e g l á t a n d j a (vagy : m e g l á t j a).

A *ma, mä* után hozzájárúlandó futurumi képző, mely az egyesi 3. személyben csupán áll, személyragok nélkül (v. ö. fentebb **1, e.** alatt), a mint a felhozott mintákból látjuk, egybeforrt a *ma, mä* önhangzójával vagy kiszorította azt. Mert *titme* nyilván *titma-e* (azaz *titma-je*)-ből ered, nem különben mint *kale* ebből : *kala-e (kala-je)*. Szintígy *-mä-e (mä-je)* helyett is van *-me : kütme.* Ezen összevont *me*, mely a tagadó szótagot és a futurumi képzőt magában foglalja, megmarad az 1. 2. személyragok előtt is, csak hogy önhangzója a többesi 2. személyben Regulynál *i* is *(polmir , kütmir)*, Visnevszkinél a homályoshangú *ï*; többesi 3. személyben, a többesi rag előtt, mindkettőnél *i*.

c) A conditionalis, melynek állító alakjának alapjáúl fentebb ***1, f.*** alatt az állító futurumalakot tüntettük föl, tagadólag így mutatkozik, Regulynál a *pol* igetőn :

Egy.	*po'lmettim-če*	Több.	*polmettimir-če*
	polmettin-če		*polmettir-če*
	po'lmičče		*polmiččis*

Visnevszkinél az állító *i'slidïm-če*-nek megfelelőleg :

Egy.	*isli'mïdïm-če*	Több.	*islimï'dïmïr-če*
	islimï'dïn-če		*islimï'dïr-če*
	isli'mi-če		*isli'mi-češ*

Mind Regulynál mind Visnevszkinél a tagadó futurumalak ismerszik meg e conditionalis alapjáúl, amannál az egyszerü *po'lme,* emennél a tagadó *m* előtt *i* hangzóval *islime (islimi, islimï)*, még pedig az egyesi 1. 3. és többesi 3. személyekben annak sajátságos hangsúlyozását is megtartva. A *-ttim-če, -dim-če* stb. végzetekről v. ö. fentebb ***1, f.***

d) A tagadó praesensről Elsőgr.-nak is van egy jegyzete (50. l.), hogy t. i. az *adap* v. *adïp, edep*-re végződő igék (értsd: praesens, egyesi 1. személyben) tagadólag ezt *mastap*-ra változtatják, p. o. *ap kaȝara'dïp* én megbocsátok : *ap kaȝarma'stap* én meg nem bocsátok ; *aze kaȝarma'stïn* te meg nem bocsátsz, *vïl kaȝarma'st* ő meg nem bocsát; szintígy *ap šavra'dap* én fordítok, csavarok : *abe šavrma'stap* én nem fordítok ; *aze šavrma'stïn* te nem fordítsz, *vïl šavrma'st* ő nem fordít. Az *ädep* (ядѣпъ) v. *ädap* v. *ädïp*-en végződő igéknek csak a *dep, dap, dïp*-je változik *mastap*-ra, mikor tagadólag ejtetnek, p. o. *sürä'dep* (сюрядѣпъ) járok, *ap sürämа'stap* nem járok ; *aze sürämа'stan, vïl sürämа'st* stb. — Ez utóbbi meghatározás majdnem olyan, mintha szerző csak az egy *sürädep* után készítette volna. Azt mondja, hogy az *ädep* helyébe nem csak *mastap*, hanem *ämastap* is lép, oly igéknél t. i., melyeknek töje is *ä*-re végződik, a mi egyszersmind az *-ädep*-beli *ä*-ben foglaltatik. Épen úgy áll ez *a*-ra végződő tökre nézve is, s a baj csak az, hogy ilyeneket a praesens végzetéből (*adep, ädep)* ki nem lehet ismerni; Reguly is egy helyen kissé furcsán szól *a, ä* segédhangzóval ragozott igékről : de midőn *kaladep, sürädep*-nek imperativusa *kala, sürä*, praeterituma *kala-rem, sürä-rem,* épen csak *kala, sürä* tünik ki valódi

től, nem *kul*, *sür*, a mint már eddig is az ilyen *a*, *ä*-végű igetőket előtüntettük (v. ö. fentebb *1, a.* a 358. l.). — A *mastap*, *mastan* (*sürümastan*)-nak másod *a*-ja helyett Regulyféle *ă*-t írhatunk : *mastăp* (v. ö. fentebb a 359. lapon).

Visnevszkinél így alakúl a tagadó praesensalak *islä* tőből :

Egy. 1.	*islämä'stïp* nem dolgozom	Több.	*islämästï'pïr*
2.	*islämä'stïn*		*islämä'stïr*
3.	*islämä'st*		*islämä'sse*

Reguly szerint a fentebbi tők :

Egy. 1.	*vitmästip*	Több.	*vitmestpir*
2.	*vitmästin*		*vitmestir*
3.	*vitmest*		*vitmestše* v. *vitmesse*

Egy. 1.	*kültmästip*	*titma'step*	*polma'stip*
	v. *küdimastip*	v. *tidimastip*	
2.	*kültmästin*	*titma'sten*	*polmastin*
3.	*kültmäst*	*titma'st*	*polmast*
Több. 1.	*kültmestpir*	*titmastper*	*polmastpir*
2.	*kültmestir*	*titma'ster*	*polmastir*
3.	*kültmestše*	*titmastše*	*polmasse*
	v. *kültmesse*	v. *titmasše*	

Az Evang.-ban akadnak rendesen *ma'stïp*, *me'stïp*-féle alakok, néha a tagadó *m* előtt való *i*-vel, mely azonban itt nem hangsúlyos, p. o. *tobïma'stïp* L. Ev. 13, 7 (*top-*, nem találok), *boldarïmastïr* Mt. Ev. 16, 3 (*boldar-*, non potestis); különben *bilmästïp* Mk. E. 14, 71. (*bil-*, nem tudsz), *šokšlama'stïn* Mt. 16. 23. (*šokšla-*, nem gondolsz), *sitmest* 13, 13. (*sit-*), *šokšlama'stïpïr* Lk. 19, 14. (nem akarunk); *korma'sse*, *ildme'sse*, *tïnlama'sse* (*kor-*, *ild-*, *tïnla-* : nem látnak, nem hallanak, nem értenek). A Kátéban : *korma'stïpïr* nem látunk.

Mielőtt azonban e tagadó praesensalakokat magyaráznók, még a tagadó imperfectumot kell ismernünk, tudván, hogy az állító ragozásban ebben is a praesens alakjai vannak alapúl.

e) Imperfectum. Visnevszkinél az *islä'dïm-če*-nek megfelelőleg :

Egy. 1.	*islämä'stïm-če*	Több.	*islämä'stïmïr-če*
2.	*islämä'stïn-če*		*islämä'stïr-če*
3.	*islämä'st-če*		*islämä's-češ*

Regulynál : Egy. 1. *vitmestim-če*	Több. *vitmestimir-če*	
2. *vitmestin-če*	*vitmestir-če*	
3. *vitmest-če*	*vitmes-čes*	

Egy. 1. *kütmästim-če*	*titmastim-če*	*polmastim-če*
v. *küdimastim-če*	v. *tidimastim-če*	
2. *kütmästin-če*	*titmasten-če*	*polmastin-če*
3. *kütmest-če*	*titmas-če*	*polmast-če*
Több. 1. *kütmestimir-če*	*titmastemir-če*	*polmastemir-če*
2. *kütmestir-če*	*titmaster-če*	*polmastir-če*
3. *kütmes-čes*	*titmas-čes*	*polmas-čiš*

Máté Ev. 26, 59 van egy *küdimastim-če*-féle imperfectumalak : *tobï-ma's-češ* nem találnak vala *(top-)*, az állító *širet-češ*-nek (keresnek vala) megfelelőleg.

Eddigelé, azaz a praeteritumban és futurumban csak olyan tagadó igeragozást találtunk, mely tagadó *ma*, *me* közbeiktatásán kívül, nem különbözik vala semmi lényegesben az állító ragozástól : a *ma*, *me*-végü tagadó igető úgy ragoztatik futurum és praeteritumban mint akármely más *a*, *ä*-végü állító igető. Ha ugyanilyképen a praesensben és imperfectumban is ragoztatik a tagadó igető, ilyen alakok keletkeznek vala : Praes. *kütmedip (kütmädip)*, *polmadep*, Impf. *kütmettim-če (kütmättim-če)*, *polmattim-če*. Ámde egészen másféle ezeket találjuk : *kütmästip*, *polmastip* ; *kütmästim-če*, *polmastim-če*. — Ezeket némileg meg akarván fogni, előbb az imperfectumi tagadó alakokra kell tekintenünk. Ezeknek végzetében látjuk a *tim*, *tin*, *timir (temir)*, *tir*-t épen úgy, mint az állító ragozásbeli imperfectumban, melynek összetételes képzésmódját is ismerjük, mely nem egyéb mint az, hogy a nomen praesentishez a csuvas „verbum *esse*“ elűl csonkúlt (söt egyenesen így mondhatnók : gyökvesztett) praeterituma járúl, személy szerint ragozva, az 1. és 2. személyben még bövölködöleg *če* = erat csatoltatván hozzá. Ha tehát a csuvas imperfectum képzésére kívántatik a „verbum esse“ praeterituma, ennek csonkúlt (gyökvesztett) alakjai pedig egy. 1. *tim (tem)*, 2. *tin (ten)*, több. 1. *timir (temir)*, 2. *tir* (lásd fentebb a 371. lapon), nem lehet kétségünk, hogy, miután épen ilyeneket a tagadó imperfectum alakjaiban találunk, ezek csakugyan azon csuvas „verbum esse“ praeteritum-alakjai is, hozzájárúlván, hogy itt

is, mint az állító imperfectumban, még utánok a bővölködő *če* csatoltatik hozzá. Ebből aztán egyszersmind következik, hogy a mi a tagadó alakokban *tim* stb. előtt van, nomen praesentis légyen, meg pedig tagadó nomen praesentis. Ez tehát *-mastim-če* stbiből kivéve, *-mas*, *-mäs*: *kültmäs*, *polmas*. Közönséges képzésü nomen praesentis negativum **kültmät*, **polmat* volna, melyekkel csakugyan azonos *kültmäs*, *polmas*, csak hogy ennek bizonyítása most föladatunkon kivül esik, mert a több törökség egybehasonlítását kívánó (azonban útalhatunk M. Akad. Értesítő, nyelvt. oszt., II, 173—177. lapjaira). De létezik még egy magában álló nomen praesentis negativum, vagy a mi ugyanaz, tagadó egyesi 3. személyalak praesensben: ez nem egyéb, mint a particula negativa, vagy legtöbbnyire copula negativa *mar*, p. o. *vul pojan m a r* ő nem gazdag, n o n e s t dives. Ebben tisztán fölismerjük a *ma* tagadó szótagot; de miután tudjuk, hogy *ma* csak igetőhez beiktatványképen járúl, nincs kétség, hogy *mar* elejéről a tulajdonképeni igető (a verbum esse) szintúgy elveszett, mint *če* praeteritum elejéről, vagy más szóval *mar* ebből ered: *sr-mar*, mely előbb *s-mar*, végre *'mar* leszen. *Mar* e szerint teljességgel azt teszi, hogy n o n e s t, noha már nincs benne az „esse“ kifejezése. Egyszersmind az *r* benne ugyanazon elem, mi *polat*-ban a *t*, vagy a nem külön álló *polmas*-ban az *s*, söt nyelvhasonlítólag megmutatható, hogy *mar (sr-mar)* szükségképen egy megvolt *mas* (*sr-mas*)-t teszen föl.

Most a tagadó praesensalakokhoz fordúlva, nem nehéz látni, hogy *polmastip* stb. és *kültmästip* stbiben a szintén egy *mas*, *mäs*-hez csatlakozó *tip*, *tin*, *tpir*, *tir*-nek az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *timir*, *tir*-hez hasonló helyök és elötte-valóságuk van, s azért kell, hogy hasonló jelentésök és eredetök legyen. Más szóval azt látjuk, hogy a tagadó praesens is aligha lehet egyéb, mint praesens periphrasticum, ugyanazon *mas*, *mäs*-végü nomen praesentis negativumból, melyet az imperfectumban találunk, meg a „verbum esse“-ből képezve. Lássuk hogyan. Magától értetődik, hogy, ha egy nomen praesentisből megint csak praesens akar készülni, ez a „verbum esse“ semmi egyéb időalakja által nem történhetik, mint praesense által, úgy hogy az összetétel, részeinek jelentésére nézve, ily alakot nyer: „nem-váró vagyok, nem-tudó vagyok, nesciens sum.“ És csakugyan a *tip* és *tpir*-ben ellenében a *tim* és *timir*-nek észre veszszük a *p*, *pir*-t, mint megkülönböztetőleg a praesensben használt személyragalako-

kat, ellenében az a praeteritumban használt *m*, *mir*-nek. A 2. személyben *n* és *r* egyaránt a praesenst és a praeteritumot illetik. Továbbá tudjuk, hogy *t* (két önhangzó között lágyúlva *d)* a személyrag előtt való praesensképzőnek *at*, *ät*-nek része, valamint *d* a praeteritumképzőnek *r*, *l*, *n* után kezdőbetűje — a miért is legkevésbbé sem csodáljuk, hogy *tip*, *tin*, *tpir*, *tir* szintúgy *t*-vel van, mint *tim*, *tin*, *timir*, *tir*. De önkénytelenűl már azt kérdezzük, mi tulajdonképen a csuvas „verbum esse" praesense is, hogy vehette föl a *tip*, *tin*, *tpir*, *tir* rövid alakot? Miután már annak tőjét, kivéve önhangzóját, ismerjük, s az állító praesens rendes képzését ismerjük, könynyű e kérdésre megfelelni. Az *sr* igetőből (lásd fentebb a 368. lapot) ugyanis ily praesens áll elő (Regulyféle vocalisatióval):

Egy. 1. *sradep* Több. *sratpir* vagy : Egy. 1. *srädip* Több. *srätpir*
2. *sraden* *srattir* 2. *srädin* *srättir*

Mert nem ismervén a csuvasból az *sr*-nek magas- vagy mélyhangúságát mind kétféleképen kell az alakokat írni, vagy írhatjuk, ha *α*-t teszünk a nem tudható *a* vagy *ä* helyett, így:

Egy. 1. *sradep (-dip)* Több. *sratpir*
2. *sraden (-din)* *srattir*

még pedig az *α*-n hangsúlyoztatva : *srádep* stb. Ámde, mihelyt az *srádep* stb. valamely előtte való szóhoz csatlakozik, elveszti hangsúlyát, enklitikon lesz; így leginkább jelen esetünkben, hol a *mas*, *mäs*-végű nomen praesentishez kell csatlakoznia, oly szóhoz, mely maga véghangsúlyos *) s ennél fogva annyival erősebben hathat a következő enklitikon gyengítésére (pedig tapasztaltuk több ízben, mily erősen hat néha a csuvas hangsúlyozás gyengítőleg előre és hátra felé). Ha ezek szerint fölveszszük a fölvehető, p. o. *kültmäs-sradip*-et (a „verbum esse" márhangsúly nélkűl), semmiben nem találhatjuk különösnek, ha ebből legelőbb ez lesz : *kültmä's-srdip*, s aztán, az *r* olyan hangzati helyzetben állván, mint egytagú igetők vég-*r*-je praeteritumi *d* s általában minden mássalhangzóval kezdő végzet előtt : *kültmä's-sdip*, s végre, az *s* is épen úgy elpusztúlván,

---

*) Az egy Visnevszkiféle *islämästi'pir* már az Evang. és Kátébeli példák által, melyek *-ma'stipir*-nak hangsúlyozzák ez alakot, sajtóhibának bizonyúl be.

mint a praeteritumban, *kütmäs-'dip,* illetőleg, a *d* előtt való *s* kemény mássalhangzó voltát véve tekintetbe: *kütmä's-tip*, azaz csak azon egyesi 1. személybeli tagadó praesensalak, melyet de facto meglevőnek találunk. Ha még rámutatunk, hogy épen így a magában hangsúlyos

egy. 2. *srádin,* több. 1. *srátpir,* 2. *sráttir,* enklitikonná válván:

sradin	*sratpir*	*srattir,*	aztán ezzé:
srdin	*srtpir*	*srtir,*	s tovább ezzé:
sdin	*stpir*	*stir,*	végre ezzé lettek:
tin	*tpir*	*tir*	a milyenek képében a tagadó

nomen praesentishez járúlnak, a csuvas tagadó praesensalakok, legalább 1. és 2. személyei meg vannak magyarázva, olyképen, hogy p. o. *kütmästip, kütmästin*, *kütmästpir, kütmästir*, mint körülírt alakok tulajdonképen ezt teszik: „nem-váró-vagyok, nem-váró-vagy, nem-váró-vagyunk, nem-váró-vagytok" = „nem várok, nem vársz, nem várunk, nem vártok."

Tekintsük most külön a 3. személyalakokat, még pedig előbb a praesensben. A praesensbeli egyesi 3. személy tagadólag *mast mäst*-re végződik, azaz *mas mäs* tagadó nomen praesentis végzete és t-re. E t nem egyéb, mint a *tip*-hez tartozó 3. személy, épen úgy mint *polat*, *poladep*-hoz tartozik. Keletkezett pedig *srát* (*srat*, *srt*, *st*)-ből. E szerint *kütmä'st* (*kütmä's*-t) is szószerint = non-expectans-est. — A többesi 3. személy végződik *masse, mässe* vagy *mástše*, *mästše*-n (ezen csak Reguly szerint). A *masse*, *mässe*-ben láthatnók ugyan a csupa *mas, mäs*-féle tagadó nomen praesentist többesszámba téve *se* által, mint rövidült többesi rag által (lásd fentebb 360. 361. l.). De miután az egyesi 3. személy sem a csupa tagadó nomen praesentis, hanem t járúlékában az „est" jelentésü segédigét mutatja föl, sokkal hihetőbb, hogy a többesi sem térvén el e képzés módjától, *masse* nem csak *mas* + *se*, hanem, a t (= *srat*) többese levén rendes képzés szerint *sse* (= *srasse, srsse, ssse),* valósággal *mas* + *sse* (azaz *mas* + *srasse)*, annyival inkább mert Reguly e másik alakját is adja még a többesi 3. személynek: *mastše,* mely semmiképen nem magyarázható csupán *mas* + *se*-ból, de igen *mas* és a t (= *srat*)-nak azon szintén Regulyféle képzésmóddal készült többeséből magyarázható, a mely szerint *turasse* mellett *turatče* van (lásd fentebb a 361. lap.). A t-nek ilyen többese *tče* volna (= *sratče),*

a mi ugyanaz a mi *tše* (úgy sem döntvén itt Reguly *tsche*-féle írása, mert *mas*-szal egybekapcsolva alkalmatlan és szükségtelen vala így írni : *masttsche)*. A *mastše* tehát nyilván *mas* + *tše* (azaz *mas* + *sratše* vagy *sratče)*, s ez bizonyossá teszi, hogy *masse* = *mas* + *sse* (azaz *mas* + *srasse)*, noha első látszatra *mas* + *se*-nak, azaz *mas* és többesi ragnak vehetnők. — — Az imperfectumbeli többesi 3. személy *masčes* nyilván csak a *mas* tagadó nomen praesentis, és „erant“ jelentésü *čes* segédigepraeteritum. Az egyesi 3. személy ellenben többször *mast-če*-nek van írva, mintha a megfelelő praesens-személy volna *če* által múltba helyezve. Ez nem volna ugyan lehetetlen, de mégis kissé különös, ha a *mast* eredeti szószerinti értelmét tekintjük, mely szerint, p. o. *sirmast* „non-scribens-est,“ úgy hogy *sirmast-če* „non-scribens-est-erat“ volna. A tagadó imperfectum pedig nem a segédigével készült praesensből indúl ki (mert különben így mondatnék : *sirmastip-če*, *sirmastpir-če*, *sirmasse-če)*, hanem a nomen praesentisből, a melyhez a segédige praeteritum a járúl *(sirmas-tim-če*, *sirmas-timir-če*, *sirmäs-čes)*. Ezért is, mert a többesi 3. személynek *(mas-čes)* csak *mas-če* felelhet meg mint egyesi 3. személy, a mint ezt Reguly egyik mintájában (titmas-če) írja is, azt véljük, hogy csak ez *(mas-če*, *mäs-če)* a szabályszerű végzet, s hogy *mast-če*, *mäst-če* csak félreértésből van így írva (orosz írással tisztán масть-че, мясть-че) a hasonhangzású *mas-če*, *mäs-če* helyett, a mi helyett etymologice igazolva ezt is tehetjük *mas-čče*, *mäs-čče* (lásd fentebb a 368. lapon).

Egyes megjegyezni való apróság (a személyragokban Visnevszki és Reguly szerint változó *ĭ*, *i*, *e* hangzókat, valamint a normalisabb *mäs* helyett álló *mes*-t, mint az előbbiek és I. czikk után elég közönséges jelenségeket nem is érintjük) az, hogy Visnevszki és az Evangeliumok meg Káté nyelve a *mastpir*-beli nehéz mássalhangzó-torlatot gyenge segédhangzóval könnyítik : *mastĭpĭr* (de mégsem *mastĭbĭr)*, a mint különben a kevésbbé nehéz *-atpĭr* helyett is a Kátéban *atĭpĭr*-t találunk. A *mas*, *mäs* között beiktatható *i*, *ĭ*-t, mely pedig nem hangsúlyos, mint a futurumban, úgy tekinthetjük mint a praeteritumban mutatkozó hasonló segédhangzót.

f) A *zatim- (zetim*, *satim*, *setim)-če* végezettel való állító plusquamperfectumnak (fentebb *1, d.)* megfelelő tagadó plusquamperfectum nem képeztetik; Reguly egyik mintájában megjegyzi, hogy „caret.“ Helyette egy másik, nomen praeteriti negati-

vummal való körülírás használtatik, p. o. Luk. Ev. 2, 21. *jat hoǯiš qna Jisus honïne pülühsibä ilik, hunǯa p o s l a m a' n-č e hïrïmra* nomen posuerunt ei Jesus, positum az angyal által elöbb, mikor [még] n e m f o g a n t a t o t t v a l a] méhben.

g) A tagadó (tiltó) i m p e r a t i v u s csak az állító (meghagyó) imperativus eleibe tett *an*-nal készül: *an pol* ne légy, *an poldir* ne légyen. stb.

Hasonlóképen Regulynak fentebb *1, h.* alatt említett optativusa eleibetett *an*-nal tétetik negatióba :

Egy. 2.	*an pol-če*	Több.	*an polir-če.*
3.	*an poldir-če*		*an polčir-če*

3.

N y o m a t é k o s í t ó i g e r a g o z á s.

Az állító és tagadó személyragos (vagy legalább személyt kifejező) igealakokhoz *ah, äh (eh),* vagy önhangzós végü alakhoz csak *h* járúlván, az igének némi erősebb értelemkijelentés adatik, mely úgy látszik arra való, hogy az ige a mondatban kiemeltessék. Mert más szókhoz is járúl hasonló hatással ugyanazon *ah, eh, h,* p. o. Máté Ev. 23, 8. *azer vara virendegenzam jadba hune an činderer,*... *a z e r a' h poт piǯiššam bolattïr* tí pedig ne hivatassatok mestereknek (mert egy a tí mesteretek, a Kristus) : t í [pedig] mindnyájan atyafiak vagytok. Ellenben 25, 6 : Ihon jő a vőlegény! m e n j e t e k k i *(t o g h ï r a' h)* öeleibe. Noha így tulajdonképen csak kivűlről (hátúlról) a kész igealakokhoz járúló particulával van dolgunk, mégis külön igeragozásnak vehetjük a vele összekapcsolt alakokat, mert nem csak az ige mély- és magashangúságához alkalmazkodik, hanem egyszersmind a hangsúlyozás is megváltozik, és némely kemény végmássalhangzók meglágyúlnak. — Visnevszki, ki általában az „intensio“ jelenségét föl nem ismerte, csak az állító imperativus egy. 2. szem. mellé *(bol* és *islä* mellé) kiteszi még ezt: *bola'h, islä'h.* Reguly majdnem teljes ragozást közöl. Szerinte ezt adhatjuk :

a) N y o m a t é k o s í t o t t á l l í t ó i g e r a g o z á s.

Praesens.

		tit- igető *(tidadep)*;	*vit-* igető *(viꝺedep)*
Egy.	1.	*tidadeba'h*	*viꝺedibeh*
	2.	*tidadena'h*	*videdineh*
	3.	*tidaꝺe'h*	*videꝺeh*
Több.	1.	*tidatpira'h*	*videtpireh*
	2.	*tidattira'h*	*videttireh*
	3.	*tidasȿe'h*	*videsseh*
		v. *tidutčeh*	v. *videtčeh*

Praeteritum.

Egy.	1.	*titrema'h*	*vitremeh*
	2.	*titrena'h*	*vitreneh*
	3.	*titre'h*	*vitreh*
Több.	1.	*titremira'h*	*vitremireh*
	2.	*titrira'h*	*vitrireh*
	3.	*titriʒa'h*	*vitrizeh*

Imperfectum.

Egy. 1. *tidattem-čeh* (v. ö. *tidattim-če)* vagy *tidattemah,* tehát a bővölködő *če* nélkül való alakból indúlván ki.

Plusquamperfectum.

Egy. 1. *titsattem-čeh* (v. ö. *titsatim-če)* vagy *titsattemah*, *če* nélkül, mint előbb.

Futurum.

Egy.	1.	*tidebah*	*vidibeh*
	2.	*tidenah*	*vidineh*
	3.	*tiꝺeh*	*viꝺeh*
Több.	1.	*tidebirah*	*viꝺebireh*
	2.	*tiderah*	*viꝺireh*
	3.	*tideʒah*	*viꝺizeh*

Imperativus.

Egy.	2.	*tida'h*	Több.	2.	*tidera'h*
	3.	*tittera'h*		3.	*titčera'h*

b) Nyomatékosított tagadó igeragozás:

Praesens.

Egy.	1.	*titmastebah*	*vitmestibeh*
	2.	*titmastenah*	*vitmestineh*
	3.	*titmasteh*	*vitmesteh*
Több.	1.	*titmastperah*	*vitmestpireh*
	2.	*titmasterah*	*vitmestireh*
	3.	*titmasšeh* v. *tïdïmastšeh*	*vitmesseh* v. *vitmestšeh*

Praeteritum.

Egy.	1.	*titmarema'h*	*vitmärimeh*
	2.	*titmarena'h*	*vitmärineh*
	3.	*titmare'h*	*vitmäreh*
Több.	1.	*titmaremirah*	*vitmäremireh*
	2.	*titmarerah*	*vitmärireh*
	3.	*titmariʒeh*	*vitmärizeh*

Futurum.

Egy.	1.	*titmebah*	*vitmebeh*
	2.	*titmenah*	*vitmeneh*
	3.	*titmeh*	*vitmeh*
Több.	1.	*titmebirah*	*vitmebireh*
	2.	*titmerah*	*vitmereh*
	3.	*titmiʒah*	*vitmiʒeh*

Imperfectum és plusquamperfectum nincs kitéve tagadólag; a tiltó imperativus is magától értetőleg csak a nyomatékosított állító lehet, eleibetett *an*-nal.

Reguly nem tette ki mindenütt a hangsúlyozást, de mégis oly gyakran, hogy bizonyos előttünk, hogy azt a nyomatékosító particula *ah*, *eh* vonja magára : *a'h*, *e'h* (v. ö. Visnevszkinél : *bola'h).* Erre nézve érdekesek a *tidasše'h* és *titre'h* alakok *tida'sše* és *ti'tre* mellett. Amazok nyilván *tidasše-a'h*, *titre-a'h* helyett valók, s bár eltűnik az *a'h*-nak *a*-ja, de helyén marad hangsúlyozása, mely így az előbb hangsúlytalan *še*, *re*-re száll : *tidasše'h*, *titre'h* (mintegy : *tidasše.'h*, *titre.'h).* — A praesens egy. 3. személyben, mely állítólag

is tagadólag is t-n végződik *(at, ät, mast, mäst)* a *j*-hangúság miatt mélyhangú igéhez is *eh* járúl: *titmasteh, tidaꝺeh.* V. ö. *titmariʒeh*, ellenben *titriʒah, tideʒah, titmiʒah.* — Az önhangzóval kezdődő *ah, eh* előtt ellágyúlnak az egyszerű igealakok végmássalhangzói: *p (tidadep — tidadebah, titmastep — titmastḛbah; tidep, titmep — tidebah, titmebah); s, ş (titriş — titriʒah, tidiş — tideʒah; titmariş, titmiş — titmariʒah, titmiʒah)*; t *(tidat — tidaꝺeh)*; *titmasteh*-ben megmarad a t ugyanazon okból, a miért van *ada* ugyan, de *atti, attu*, és nem *addi, addu* lásd I. czikk, 228. lap.). — Az egyik mintában *(vit*-tulajdonképen *vit)* a t ꝺ-nek nem mindenütt kitétele, noha megkivántatósága szembetűnő, Reguly ebbeli, tán nem revideált írását tükrözi vissza.

4.

Kérdő igeragozás.

A csuvas kérdőszócska, mely a magyar *-e, -é?*-nek felel meg, Reguly szerint *i*, Visnevszki (67. l.) szerint *ï* és *i* (ы és и, amaz ъ-végű, azaz mélyhangú és *j*-hangúság nélkül végződő szók után, emez ь-végű azaz magashangú vagy *j*-hangúságon végződő mélyhangú szók után); az Evangeliomokban szintén *ï* és *i* alkalmaztatik (söt *li* és l is, l. alább). Ez az egyszerű állító vagy tagadó igealakokkal, szintúgy mint a nyomatékosító *ah, eh*, szorosabb kapcsolatba lépvén, némely alakok változnak is némileg, még jobban, mint az *ah, eh* hozzájárúlása által. Ezért igen szívesen veszszük Regulynak erről adott mintáját, mint a kérdő igeragozását.

a) **Kérdő állító igeragozás.**

Praesens.

(tit- igető):

Egy.	1. *tidatpi* v. *tidami*	Több. *tidatpri*
	2. *tidatni*	*tidattri* v. *tidatteri*
	3: *tidaꝺi*	*tidasşi* v. *tidatči*

Praeteritum.

Egy.	1. *titremi*	Több. *titremri*
	2. *titreni*	*titriri*
	3. *titri*	*titrezi*

Imperfectum.

Egy.	1. *tidattem-či*	Több.	*tidattemir-či*
	2. *tidatten-či*		*tidattir-či*
	3. *tidat-či*		*tidatčesi*

Plusqamperfectum.

Egy.	1. *titsatem-či*	Több.	*titsatemir-či*
	2. *titsaten-či*		*titsatir-či*
	3. *titsačči*		*titsaččesi*

Futurum:

Egy.	1. *tidebi* v.	*tidiribi*	Több.	*tidebri* v.	*tidirebri*
	2. *tideni*	*tidireni*		*tidiri*	*tidiriri*
	3. *tiƀi*	*tidiri*		*tiƀezi*	*tidirezi*

Conditionalis.

Egy.	1. *tidettim-či* v.	*tidettemi*
	2. *tidettin-či*	*tidetteni*
	3. *tidiči*	
Több.	1. *tidettimir-či* v.	*tidettimiri*
	2. *tidettir-či*	*tidetteri*
	3. *tidiččisi*	

b) **Kérdö tagadó igeragozás.**

Praesens.

Egy.	1. *titmastpi*	Több.	*titmastpri*
	2. *titmastni*		*titmastri*
	3. *titmasti*		*titmasši* v. *titmastši*

Praeteritum.

Egy.	1. *titmaremi*	Több.	*titmaremri*
	2. *titmareni*		*titmareri*
	3. *titmari*		*titmareʒi*

Imperfectum.

Egy.	1. *titmastem-či*	Több.	*titmastemir-či*
	2. *titmasten-či*		*titmaster-či*
	3. *titmasči*		*titmasčesi*

Futurum.

Egy.		Több.
1.	*titmebi*	*titmebri*
2.	*titmeni*	*titmeri*
3.	*titmi*	*titmiʒi*

A kérdő alakok hangsúlyozását Reguly általában nem jelölte meg, s ez iránt a hangsúlyozottan írt Evangeliumokra vagyunk útalva. Ezekből azonban ez alakoknak csak túlnyomólag való hangsúlyozását vehetjük ki, mely szerint t. i. a kérdő szócska (*ï, i*) vonja magára a hangsúlyt; különben nem kis ingadozás uralkodik e részben, mely egyfelől annak tulajdonítható, hogy a hangsúlyozás itt még nem oly erősen állapodott meg mint más nyelvtani alakokban, másfelől annak, hogy nem valamennyi Evangeliom egy szerzőtől (azaz fordítótól) való, kitűnvén különösen gondosabb dolgozás és tisztább nyelv által a többi fölött Máté Evangelioma. A kérdőleg előforduló igék ugyanis ezek : a) a kérdő szótagot hangsúlyoztatva :

Kilžedi' (*kilžet*) Mt. 9, 15. 19, 3; *bari'* (*bare*, fut.) 17, 24; *küdebïrï'* (*küdebïr*) 11, 3; *marči'* (*marče*) 18, 33; *tïnlamastïr-ï'* 15, 16; *bilmestïr-ï'* 15, 17. 16, 9; *astuvïmastïr-ï'* 16, 9; *kormastïrï'* 24, 2; *tumassi'* (*tumasse*) 5, 46. 47. 13, 56; *volamarïr-ï'* 12, 5. 19, 4; *tïnlamarïrï'* 13, 51; *boldarïmarïrï'* 26, 40. — Márk Ev. *koradïn-ï'* 8, 13; *sivradan-ï'* 14, 37; *kilžadi'* (*kilžat*) 3, 4; *boladi'* (*bolat*) 9, 21; *joradi'* (*jorat*) 10, 2. 12, 14; *sirlaghimasti'* (*-mast*) 15, 31; *čohlamastïr-ï'*, *tïnlamastïrï'* 7, 18; *volamarïr-ï'* 12, 10. — Lukács Ev. *suvarmasti'* (*-mast*) 13, 15; *larmasti'*, *tumasti'* (*-mast*) 14, 31; *poldari'* (*-dare*) 14, 31; *volamarïr-ï'* 6, 3. — János Ev. *kalamarïm-ï'* 11, 42.

b) Az egyszerü (állító vagy tagadó) igealak hangsúlyozását megtartva : Máté Ev. *bola'di* (*bolat*) 23, 17. 19; *iltme'stïnï* (*-tïn*) 27, 13. — Lukács Ev. *kora'dnï* (*-dïn*) 7, 44; *šokšla'ttïrï* (*-ttïr*) 13, 11. — János Ev. *inänä'dïnï* (*-dïn*) 11, 26; *jorada'tnï* (*joradadïn*) 21, 15. 16. 17; *kilä'di* (*-ät*) 5, 6; *boldara'di* (*-at*) 10, 21; *bola'di* (*at*) 11, 8; *bilä'ttärï* 13, 12; *inänä'ttïrï* (*-ttïr*) 16, 31. — Ide számítható még a tagadó szócska *mar* (nem), a mennyiben tulajdonképen = non est; ennek kérdő alakja *marï'* Máté 6, 25. 26. 30; 7, 22. 22; 10, 29; 12, 12. 23; 13, 27. 55. 55; 20, 13. — Márkban nem fordúl elő; Lukács 4, 23. 6, 39. 11, 40. 12, 6. 16, 17. 22, 27. 13, 16; János 8, 48. 11, 9; ellenben *ma'rï* : Ján. 6, 42. 70. 7, 20.

18, 26. Szintígy Mát. 20, 15 *šogï'* (*šok*, nincsen); Ján. 21, 5 ellenben *bo'rï* (*bor* vagyon), Márk 15, 44 *vilza'-i*. — — Itt még meg kell említeni, hogy néhutt (csak Mátéban és Lukácsban nem) az *ï*, *i* kérdő szócska helyett előfordúl *li* is, vagy megrövidülve *l*, mit nagyon is hajlandók lehetünk az oroszból fölvettnek vagy gondatlanúl megtartottnak tekinteni (orosz ли, *li* = -e ?), minthogy oroszból fordították az Evangeliomokat; de mégsem egész bizonyossággal, tekintetbe vévén, hogy a *je* kérdő névmástőnek (ebben *jeple*, mint) van *le* alakja is (*leple*, lásd I. czikk a 256. lapon); s mindenesetre valószínű, hogy a kérdő szócska valamely kérdő névmástőből ered. Előfordúl igealakokon : Márk 4, 13. *bilmăstïr-li; kora'dăn-li* 13, 2; *mar-li* János 4, 29. 9, 8. 18, 25; névszókon : *a'z-li* (*aze-li*, te-e?) Márk. 15, 2; *patša'-li* 18, 34; *hura'n-li* (magából-e?) 18, 35; *patša'ja-li* 19, 15; *boldarma'n-li* 11, 37; *sana'l* (*sana'*, neked-e) 13, 6; *mana'l* (*mana'*) 19, 10.

Ezen kimutatás láttatja, hogy a kérdő igealakoknak a végökon, a kérdő szótagon való hangsúlyoztatása az Evangeliomokban egészben véve is jóval túlnyomó: az első csoportban fölhozott példaesetek közül a kérdő szótagot hangsúlyozó van 31, a nemkérdő igealak hangsúlyát megtartó 13, tehát amannak még felénél is kevesebb. Azonban más a viszony, ha csak a gondosabban írt Mátét veszszük tekintetbe; ebben 17, hangsúlyozott kérdő szótaggal való esetnek csak 3 ellenkező áll ellenében. Ha ezt, meg a gyakori *marï'*-t, meg ezenfelül azt veszszük számba, hogy némely névszón is rendesen hangsúlyozott kérdő szótag fordúl elő, még János Ev.-ban is, úgy mint: *kerli'* (*kerle*) Máté 13, 18; Lk. 20, 22 *azï'* (*a'ze* te); Máté 11, 3. 26, 63. 27, 11; Márk 14, 61; Lk. 7, 19; 20, 66. János 8, 57. *abi'* (*a'be* én) Márk 14, 19; meg *oltur-i'* Máté 23, 19 (ellenben *pirä'-i* Lk. 12, 41; *čonne'-i* Ján. 13, 38; *sinna'-i*, *prorokne'-i* Mt. 11, 8. 9; *onda'nï* 20, 15 és két hangsúly-jegygyel *uvïlza'mranï'* 17, 25; *sinza'mranï'* 20, 25) : — mind ezekből már elég bíztosan azt következtethetjük, hogy a csuvas kérdő igealakoknak szabályszerűen a kérdő szótagon van hangsúlyok.

A kérdő szócska által az egyszerű igealakon okozott változásokat illetőleg Reguly mintájában különösen az 1. és 2. személyragok előtt való segédönhangzó kiszorúlását venni észre : a praesensben *-atpi, -atni -atpri, -attri; -mastpi, -mastni, -mastpri, -mastri* végzetek ezek helyett valók : *-adeb-i* (a két mássalhangzó egybetalál-

kozván aztán kemény *tp* lesz, v. ö. *pürdümä* és *pürtmä*), *-aden-i*, *-at-pir-i*, *-attir-i*; *-mastib-i*, *-mastin-i*, *-mastpir-i*, *-mastir-i*. Az Ev.-ban is találók ezt: *koratnï*, *joradatnï*, de így is: *koradïnï*, *sivradanï* (azaz *sivradănï* = *sivradïnï*); és csak *-attïrï*, *-mastïrï*, *-mestïrï*-t; azonban Reg. is *-attri* mellett még *-atteri*. A praeteritumban: *titremri*, *titmaremri* e helyett: *titremiri*, *titmaremiri*; ellenben *-remi*, *-reni*, *-riri*, *-maremi*, *-mareni*, *-mariri*, a melyekben a *re* és első *ri*-nek *e*, *i*-je korántsem csak segédhangzó. Hasonlóképen a futurumban *tidebi*, nem *titpi* stb. — Szabályszerű mássalhangzó-lágyulás van ezekben: *tidaƀi* (*-at-i*), v. ö. az Ev.-beli *boladi*, *kilžedi* stbit, melyeket szintén *bolaƀi*, *kilžeƀi*-nek olvashatunk; *tidebi* (*tidep*), *titrezi* (*titres*), *titmareʒi* (*-mareš*). E mellett föltűnő, hogy a *-čes*-végű több. 3. szem. (imperf., plusqf., condit.) Regulynál megtartja kemény *s*-jét: *česi* (*čisi*), *tidatčesi*, *titsaččesi* stb. — Az egyszerű igealak végén való *e*-vel egygyé olvad a hozzájárúló *i*, és mindkettő helyett csak *i* marad, hasonlóképen, mint a 3. birtokos személyrag *i* az *a*, *ä*, *e* véghangzókat rendesen kiszorítja, így: *tidassi*, *titmassi*, *tiƀi*, *titmi*, *titri* és a *če* helyébe lépő *či*. (v. ö. Ev.-ban *tumassi*, *bari*, *marči* stb.); meg névszókkal: *kerli*, *abi* (*abe-i*), *azï* (*aze-i*; inkább *azi*-t várnánk, valamint *abi* van).

Különösen föltűnő pedig, hogy Reguly a *tidatpi* mellett még egy *tidami*-t, mint egy. 1. szem. praesenst, és az egész futurum *tidebi* stb. mellett még belső *ir*-rel megbővült alakokat *tidiribi* stbit hoz föl. E szerint neki *tidam* volna állító praesensalak, és ez nyilván nem egyéb, mint a fentebb ***1, e.*** alatt említett Visnevszkiféle futurumalak *bola'm*, *islä'm*, tehát hangsúlyra nézve is *tida'm*. Egy másik helyen Reguly egy rakás igét sorol föl, nem az *as*, *äs* infinitivus alakjában, szokás szerint, hanem ugyan a *bolam*, *islüm*-féle *am* alakban, s jelentéseiket, hol oroszúl, hol németűl, hol magyarúl kitéve, részint infinitivusban (*šakam* kopogni, *sülvem* megnyúzni), részint egy. 1. praesensben adja: *lugam* rázom, *tuvam* mache, *huram* ispugajuš (megijedek) stb. Kitetszik, hogy az infinitivussal a csuvas igének csak fogalomjelentését, de nem alakbeli viszonyjelentését is akarja adni. Már most, hogy ezen *tidam*, *huram*, *sülvem* stb.-féle 1. személyi alakok vajjon valóban praesens jelentésűek-e, vagy Visneszkinek van-e jobb igaza, hogy futurumot tesznek, még nem dönthetjük el; azonban megjegyezzük, hogy Máté Ev. 27, 22. *min tu va'm* (*τί ποιήσω*; Károlyi: mit miveljek, — de tudjuk, hogy a több.

1. szem. is a csuvas futurumban és imperativusban ugyanaz; meg a több. 2. szem. is); 26, 18. *san badïnda tuva'm pashaja* (*πρός σε ποιῶ τὸ πάσχα*, te nálad eszem meg a husvéti bárányt); 19, 16. *min ïra tuvza ümür bornïza kirze-kora'm* (szószerint: mi jót cselekedvén az örök életbe bemehetnék; Kár.: micsoda jót cselekedjem, hogy az örök életet vehessem). Ezen példák mutatják, hogy itt valódi praesenst épen nem, de igen is alkalmatosan futurumot lehet érteni *tuvam*, *koram*-on. — — Végre, a mi a *tidiribi* stb.-féle *ir*-rel megbővült kérdő futurumot illeti, ebből először is a kérdő szótag elhagyásával, a *tidep* stb. futurummal egy értékü ilyen alakcsoport következik:

Egy.	1. *tidirip*	Több.	*tidirebir*
	2. *tidiren*		*tidirir*
	3. *tidire*		*tidires*

Föltéve, hogy ez a *tit* igetőnek egy futurumalakja és nem talán egy *tidir* igetőé (— milyen azonban a csuvasban nem is létezik), az látszik legvalószínűbbnek, hogy megint körülírt igeragozás van előttünk, azaz csuvas „esse" segédigével összetételesen képzett) alakok. Az *ɛr* „esse" igének ugyanis (lásd fentebb 368 és 371. ll.) ez volna szabályszerű futuruma:

Egy. 1. *ɛrip*, 2. *ɛren*, 3. *ɛre* | Több. 1. *ɛrebir*, 2. *ɛrir*, 3. *ɛres* v. *ɛris*;

az *r*-nek elmaradására pedig itt se ok se lehetőség nincsen. Ezen *ɛrip* stb. előtt az alapigének (*tit*), valamint *titsa* a plusquamperfectumban, úgy itt is valamely gerundiuma áll, melynek valódi alakja csak a csuvasból meg nem határozható (talán *tidiv*, *tidi*), melynek végvocalisa az *ɛrip* *ɛ*-jével együtt *tidire*-nek második *i*-jében van. Azonban azt is hihetni, hogy maga a *tide*, mint nomen futuri az, mi az *ɛrip* előtt van. Mindenesetre, ha ezen bővebb futurumalak még más példákkal talál megbizonyúlni, igen érdekes, hogy benne a különben tő szerint elveszett *ɛr* igének, futurumát is kapnók, s egyszersmind épebb tőjét is.

Végre még említsük meg e helyen, hogy tétetik ki kérdésre való feleletben az állító vagy tagadó bizonyítás. Erre Reguly szerint *š* vagy *ške* szócska szolgál, ilyképen: *titremi? titremš* vagy *titremške* (*titrimške*) megfogtad-e? meg biz azt (tkp. *titrem* megfogtam + *š* vagy *ške*; a *titremške* alá jegyzi Reg., hogy nyomatéko-

sabb); *ku šuvi?* *šuš* v. *šuske* ez víz-e? az (tkp. *šu* viz + *š*, *ske*); *vul juvis hïdï? hïdï marš* v. *hïdï marske* ama fa erős-e? nem bíz a (tkp. erős nem + *š*, *ske*). — Különben van még a magy. „igenis“, német „ja“-nak megfelelő elül álló bizonyító szó *eä*; másrészt a *šok* „nincsen“ a német „nein“-féle jelentésű is: *eä, eb kordem ona* (orosz: да я видѣлъ его) igenis, láttam öt; még erősebben: *eä čïnah eb ona kordem* (да правда, я видѣлъ его) igenis valóban láttam öt; *šok! es mana oldalimen* (нѣтъ! ты меня не обманишь) nem, te meg nem csalsz engem (nem fogsz megcsalni). — A *mari* (*mar-i*, nem-e?) ilyen kérdő formulában fordúl elő: *šapla mari* „nicht wahr, úgy-e?“ (tkp. nem-e úgy van?), p. o. *šapla mari ilme'n vul* (не такъ ли, онъ небралъ) úgy-e [bár] ö nem vette?

5.

Megengedő (ráhagyó) igeragozás.

Valamint a nyomatékosító és kérdő szócskák (*ah, i*) az egyszerű állító vagy tagadó igealakhoz hozzásimulásából és vele egybeforrásából a nyomatékosító és kérdő igealakok keletkeznek, úgy egy *in* vagy *in* ragaszték-szócska kifejezi az egyszerű igén a megengedést, ráhagyást = magy. bár, ha bár. Regulyból ezen ide való mintákat adhatjuk:

a) Megengedő állító igeragozás.

Praesens.

(*tit* és *pol* igetők):

	Egy.	Több.	Egy.	Több.
1.	*tidatpin*	*tidatprin*	*polatpin*	*polatpri'n*
2.	*tidatsin*	*tidattrin*	*polatsin*	*polatri'n*
3.	*tidabin*	*tidassin*	*polabi'n*	*polassin*

Praeteritum.

	Egy.	Több.	Egy.	Több.
1.	*titremin* v. *titrebin*	*titremerin*	*poldemi'n*	*poldemeri'n*
2.	*titrezin*	*titrezir*	*poldezin*	*poldezir*
3.	*titrin*	*titrižin*	*polži'n*	*polžizin*

Futurum.

	Egy.	Több.	Egy.	Több.
1.	*tïdebin*	*tidebri'n*	*polebin*	*polebri'n*
2.	*tidezin*	*tidezir*	*polezi'n* }	*polezi'r*
3.	*tibi'n*	*tibizi'n*	*poli'n* }	*polizin*

Imperativus conditionalis.

Egy.	1. *tidebiṅ-če*	Több.	*tidebrin-če*
	2. *tidezin-če*		*tidezir-če (tidettir-če* jobb)
	3. *tiƀin-če*		*tidizin-če*

Szintígy : *polebiṅ-če* stb.

b) Megengedő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy.	1. *titmastpin*	*polmastpi'n*	Több. *titmastprin*	*polmastpri'n*
	2. *titmastsin*	*polmastsin*	*titmastrin*	*polmastrin*
	3. *titmastlin* v. *titmastin*	*polmasti'n* v. *-mastlin*	*titmassin*	*polmassi'ṅ*

Praeteritum.

Egy.	1. *titmaremin*	*polmaremi'n*	Több. *titmaremrin*	*polmaremrin*
	2. *titmarezin*	*polmarezin*	*titmarezir*	*polmarezir*
	3. *titmari'ṅ*	*polmari'n*	*titmarizin*	*polmariẓi'n*

Futurum.

Egy.	1. *titmebiṅ*	*polmebi'ṅ*	Több. *titmebrin*	*polmebri'n*
	2. *titmezin*	*polmezi'n*	*titmezir*	*polmezi'r*
	3. *titmi'ṅ*	*polmi'ṅ*	*titmizin*	*polmizi'n*

Imperat. condit.

Egy.	*titmebin-če*	Több.	*titmebrin-če*
	titmezin-če		*titmezir-če*
	titmin-če		*titmizin-če*

Szintígy : *polmebin-če* stb.

Ezen megengedő igealakok egyikét Visnevzkinél és Elsögr.-ban is találjuk : *boli'n (poli'n)* a körülírt határozatlan névmások és névmási adverbiumokban, p. o. *husan-da-boli'n* bármikor, *min-da boli'n* bármi (lásd I. czikk, 259. l.), és Elsögr. 67. l. az interjectiók között *apla' boli'n* úgy, hadd legyen, legyen bár. Még pedig a *boli'n* hangsúlya is egyező a Regulyféle minták hangsúlyozásával, mely, a mennyire ki van téve, magát az *in* ragasztékszócskát illeti. Reguly néhány példamondataiból egyszersmind látjuk, hogy a megengedő

igealakhoz még „*de*" (is) szeret csatlakozni, mint a magyarban: bár — is, ha — is, p. o. *huva hoʒa polin-de, šaplah islet* bár maga gazda legyen is, mégis dolgozik; *vul mandan pojan lin-de, man onʒen vïlih nomaj* ő bár nálamnál gazdagabb legyen is, nékem [mégis] az övénél több marhám van. Itt egyszersmind a rövid *lin* van az előbbi *polin* helyett, s korántsem tartjuk absurdumnak, hogy *lin* ugyan csak az eleje-vesztett *polin* legyen, eszünkbe juttatván, mily tetemes kurtítást okoz néha a csuvasban a hangsúly, és *polin*-nak nem az elején, hanem a végén van az. V. ö. *nomaj lin* és *nomaj polin* legyen bár sok, bármily sok. — Az 1. személyre példa: *nomajen poleberin* legyünk bár sokan, bármily sokan leszünk is. — Az imperat. conditionalisra (melyet optativusnak is nevez Reg.): *man hamen nomaj polin-če* (v. *nomaj polzan*) *paretim-če* nekem magamnak volna bár sok, adnék [neki] (v. ha volna sok), vagy a *polin-če*-beli *če* = vala-t is véve tekintetbe, szorosabb fordításunkban körülbelül így is mondhatnók: leszen vala bár sok (tkp. legyen vala bár sok).

Az *in* ragasztékszócskának hozzájárúlásával az egyszerű igealakokon csak olyan hangbeli változások történnek, a milyenek az *i* kérdő szócskával is (lásd fentebb *4.*) s e tekintetben a fentebbi minták magokban is világosak. Azonban egy ponton mégis fönakadunk, azon t. i. hogy valamennyi 2. személyalak az egyes-számban még egy előbb nem volt *s* v. *z*-t mutat föl: praes. *tidatsin*, *titmastsin*, praet. *titrezin*, *titmarezin*, fut. *tidezin*, *titmezin* és nem a *tidatpin*, *titremin*, *tidebin* stb. szerint: *tidatnin*, *titmastnin*, *titrenin*, *titmarenin*, *tidenin*, *titmenin*. Ezenkivül még (a praesenst kivéve, hol rendesen *tidattrin*, *titmastrin* van) a többesi 2. személyekben is mutatkozik a *z*, és hiányozik egészen az *in*: praet. *titrezir*, *titmarezir*, fut. *tidezir*, *titmezir*. — Első tekintetre hajlandók lehetünk ugyan, az egyes-számbeli *sin*, *zin*-nek *s*, *z*-jét, mint 2. személyragot fogni föl, melyhez ugyanazon *in* járúlna, mely *p*, *m*-hez ezekben: *tidatp-in*, *titrem-in*. Igaz a 2. személy önálló névmása eredetileg *s*-szel kezdődik *san (a-ze, a-s* vagy *e-ze, e-s)* és a többes-számbeli *zir* is külsőleg ugyanaz, mi az önálló névmás *sir (a-zir, e-zir)*. De részint az, hogy különben az egész csuvas igeragozásban nem használtatik a teljes 2. szem.névmás *s*-es alakja, s még inkább az, hogy a többes-számbeli *-zir (tidezir, titrezir) in* nélkül, nem jelentene egyebet, mint az egyszerű *ir*, *r (tidir, titrir)*, inkább arra útal bennünket, hogy *zir (tidezir* stb.)-ben csak az *ir* vagy *r* a 2. sze-

mélyrag, és ennélfogva az egyes-számbeli *sin*, *zin*-ben is *in*, *n* nem ugyanazon *in*, mely *tidatp-in*-ban van, hanem szintén csak a közönséges egyesi 2. személyrag; mindkettőben pedig a *z*, *s* más valami, még pedig olyas valami, mely az a több személyalakokban használt *in* ragasztékszócskát pótolhatja. Hogy milyen valami tehát ez a *z*, *s*, ez most a kérdés; de ennek is, úgyhiszem, némileg nyomára juthatunk. Ugyanis a megengedő alakú *polin* váltakozik a conditionalis gerundiummal: *polzan*-nal; v. ö. a határozatlan névmásokat (I. czikk 259. l.), melyek *polin* vagy *polzan*-nal iratnak körül, meg e Reg.-féle példát: *ebir kalamazan-da*, *vul pile* (v. *šaplah pile vul)* mí ha nem mondjuk is [neki], ő tudni fogja (mégis tudni fogja ő) — mely példában a *kalama z a n-da* egészen hasonszerű egy fentebbi példabeli *hoʒa pol i n-de*-hez; fordíthatnók így is: bár ne mondjuk is neki stb. V. ö. még: *mana per konlah parzan-da*, *sibe* ha nekem csak egy napra valót ad is, elég lesz (adjon is bár csak egy napra valót). A *zan*, *san* stb. conditionalis gerundiummal kétség nélkül szoros összefüggésben van a *za*, *sa* stb. gerundium (l. alább *8, a.)*, a melynek képzője alighanem személyragokat is vehetett föl eredetileg a csuvas nyelvben, egy valóságos conditionalis igealakcsoport képzésére, noha ilyen nem maradt meg közönséges használatban. De visszaállíthatjuk ezt p. o. az *sr* verbum substantivumra nézve, fölvevén a 2. személy ragjaiúl *n*, több. *r*, a melyek általában használtatnak a csuvas igeragozásban; így az *sr* conditionalisának 2. személyalakja lehetett: egyes-számban *srzá-n (srzen, srzin)*, több. *srzár (srzer, srzir)*. És ugyancsak az összetett igealakok képzésére anynyira alkalmaztatni szokott *sr* ige conditionalisának 2. személyalakjait látjuk az imént kérdés alá vett *sin*, *zin*, több. *zir* végzetekben, melyek elől, úgy mint másutt is, az *sr* igető egészen elpusztúlt, már többhelyt fejtegetett okokból; *sr*-nek ezen személyragos conditionalisa pedig hozzájárúl a n e m személyragos egyszerű praesensi, praeteritumi és futurumi alapalakhoz *tidat-sin (tidad-srzin*, *tidad-'zin*, *tidatsin)*, *titre-zin (titre-srzin*, *titre-'zin)*; szintígy több. *titre-zir;* fut. *tide-zin*, több. *tide-zir*. A *titmast-sin*-ban végre szintén a nem személyragos tagadó praesensbeli egy. 3. személy van alapúl véve. Hogy e körűlírt conditionalisok ilyen képződésében semmi absurdum nincsen, a szorosabb török nyelvek példájával is meg lehet bizonyítani; hogy végre conditionalis igealak a tulajdonképen megengedő (concessiv) alakok sorában foglalhat helyet, csak az imént

is érintettük. — A tagadó praes. egy. 3. személyben van *mastlin* is a *mastin* mellett. Ezen *lin*, hacsak nem ugyanazon (alkalmasint *polin*-ból rövidült) *lin*, melyet fentebb önállónak találánk, meglehet, hogy általában a megengedést kifejező *in*, *in* ragaszték-szócskának némileg épebb alakja, mely annak még ismeretlen eredetének kutatásában szolgálhat adatúl.

6.

Nomina verbalia.

Ezen czím alatt összefoglaljuk mindazon névszói (még pedig mind főnévi, mind melléknévi) alakokat, melyek rendesen minden igétől képezhetők, s részint az által, hogy még a rectio verbi-vel bírnak, részint pedig bennök kifejlődött, a cselekvési idő és módra való némi vonatkozás által teljességgel a személyragos igealakok alapszavaival egyfokú képződéseknek mutatkoznak, a miért is azoknak pótlására, illetőleg kiegészítésére alkalmaztatnak. Elsőgr. és Visnevszki említik mint infinitivust és participiumokat (неопредѣленное наклоненіе; причастія): de amaz csak néhány puszta alakot, Visnevszki is csak kevéssel többet ád, a megkülönböztetett jelentéseket és használatot tekintve. Regulynak erre nézve sok becses adata van, jegyzeteinek többféle rovataiban elszórva; azokat itt az egyes alakok mellett öszeállítva és jelentőségük szerint illustrálva fogjuk közölni.

a) Nomen actionis képeztetik az igetőhez járúló *as* (mélyhangú) és *äs*, *es* (magashangú) képző által. Ez Elsőgr. infinitivusa: *kaȝara's* (tő: *kaȝar)* megbocsátani; hasonlóképen Visnevszki: *bola's*, *islä's* (tők: *bol*, *islä*), ki ezenkivül szlovarjában is az igéket ezen alakban hozza föl: *tuva's (tu)* tenni, *izä's (is, iz-)* inni, *ŝaba's (ŝap, ŝab-)* csapni, *činä's (čin)* hívni stb.

Reguly szógyüjteményében is az igék *as*, *äs*-végű infinitivusban hozatnak föl, csak hogy ő, mint másutt is, a szorosabban megfelelő *ä* helyett *e*-vel írja többnyire a magashangú alakot *(es)*: *iles (il)* venni, *viles (vil)* halni, *tülünes (tülün)* csudálkozni stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igetőhez épen úgy járúl mint az *at*, *ät* praesensképző: végmássalhangzók lehető lágyúlása *(g, d, b, gh, z, ž, ȝ*, — nem *k, t* stb.) és az *ï*, *i*, *u*, *ü* végönhangzók *ïj*, *ij*, *uv*, *üv*-vé bővülése kívántatik meg. A tőnek *a*, *ä (e)* véghangzója az *as*, *äs (es)*-

szel együtt megint csak *as, äs (es)* marad : *huras (hura-)* félni, *isläs (islä)* dolgozni, *elekles (elekle)* rágalmazni stb. Visnevszki egész szlovarjában az *as, äs*-nek vég *s*-je съ-nek van írva, azaz semmi jésítéssel való tiszta *s*, Reguly is csak *s*-et ír, soha sem alúl pontos *s*-et, a mí *ṡ*-ünket. Ezért is bizonyosan hiba, ha Elsőgr. a *kaʒaras*-t így írja : казярась *(kaʒaraṡ)* és 52. l. ezt : бола'сь *(bolaṡ)*, a mihez még azon nagyobb félreértést teszi, hogy „vagy *bol* = orosz былъ, была, было (volt, vala)." — Végre meg kell jegyezni, hogy akárhol csak hangsúlyosnak találjuk az *as, äs* képzőt: *islä's, poldara's, tülüne's* stb.

Az *as, äs*-végű igenév jelentésére vagy helyesebben mire használtatására nézve, Reguly abban egy futurum necessitatis kifejezését látja ilyen példák után : *manen iran i s l e s* nekem holnap dolgozni (kell; — de *manen* genitivus possessivus; *isles* igenév nominativusban; a hozzá pótlandó ige nem „*kirle*, kell", hanem „van, lesz", szószerint ezt jelentvén a mondat : a d o l g o z á s holnap enyim = nekem jut h. dolgoznom, nekem k e l l h. d. — s így kerül ki a „necessitas"); — *manen iṅer isles-če* nekem tegnap kelle dolgoznom (tkp. enyim tegnap dolgozás-vala, mintegy : nekem t. dolgoznom vala — csak az előbbi példa, praeteritumba helyezve *če* „vala" által). A hozzá pótlandó ige azonban *polat* (vagyon, leszen), tagadólag *polmast*, lehet s ki is tétetik : *manen pajan onda polas polat* nekem ma ott kell lennem (tkp. nekem ma ott lenne[m] vagyon v. leszen); *manen jaras polat* nekem küldenem kell; *iṅer onen kiles polatče* tegnap kell vala jőnie, azaz : kellett volna j. (tkp. tegnap neki jőni[e] leszen vala; *polatče* a *polat* imperfectuma; az imperfectum conditionalis használatára nézve l. fentebb *1, f.* a 379. l. *eb kajattim-če)*; *kona konda ize-kiles polmas-če*, *ezer konda ize-kilder* ezt nem kell vala ide hozni, [s] tí [mégis] hozátok ide (hozno[tok] nem leszen vala). De az egyszerű *če* is *as*, *äs*-igenév mellett a magyar „kell vala" sőt „kellene"-nek megfelelő értelem kifejezésére használható : *iŕan hüvel toghičen vonna sohrem k a j a s-č e* holnap napfelkeltéig tíz versztnyire k e l l e n e m e n n ü n k; *piren tüdas-če ona* meg kellene fognunk őt; *iran piras-če onen onda* holnap kellene neki oda elmenni. A *pole* (leszen, fut.) mellett = fog kelleni : *manen iran jaras pole* holnap kell nekem eresztenem, küldenem (tkp. enyim holnap küldés lesz, azaz : lesz holnap küldésem; lesz [az], hogy küldjek). Az *-as, -äs* mellett kitett ige azonban lehet *por* (van)

is és tagadó felemása *šok* (nincs, v. ö. ezekről alantabb ***10.*** alatt) : *manen isles por* dolgoznom kell (dolgoznom van); *man kajas por-če onda* nekem kell vala oda elmennem (oda elmennem vala); *eb isles šok konda* én nem fogok itt dolgozni (én dolgozn[om] nincs; s meg kell jegyezni, hogy itt az igenévhez való subjectum, mint akármely verbum finitum előtt, nominativusban áll). Hogy tehát nem magában az *-as, äs* alakban rejlik valamely necessitas, kellés fogalma, hanem csak az összefüggésben és a mi kifejezésmódunkhoz képest nyer ilyent, az előbbi példákból eléggé látható, s még inkább abból, hogy más összefüggésben az *as*, *äs* igenév által nincs is semmiféle necessitas kifejezve, p. o. *es ona jïdas šok* te azt fölemelni nem bírod (tkp. te-azt-fölemelni nincsen, azaz : nincsen az, hogy te azt fölemeljed); *vul onda polas šok* ő nem lesz ott (tkp. ő-ott-lenni nincsen). — Hasonlót vehetünk ki Visnevszki néhány syntacticai jegyzetéből : 64. l. *poplät kajas-žin* beszéll a menésről (azaz : leendő, készülő menésről, о томъ чтобы идти); 65. l. *šok*-kal együtt jövő időt fejezne ki tagadólag *taras šok* nem szalad el, nem fog el szaladni (tkp. szaladni[a] nincsen, azaz : nincs az, hogy szaladjon); 66. l. „a létige *bola's*-nak más ige infinitivusa mellett azon jelentése van, hogy *kell*, *szükséges* : *bara's bola't* adni kell" (v. ö. a Regulyféle *-as polat*); 67. l. „*šok* és *mar* (nincsen, non est) valamely igének infinitivusa mellett azt jelentik : nem kell, nem szükséges; *kajas mar* nem kell menni." — — A Kátéban egyszer melléknévi jelentéssel is találjuk az *as, äs* igenevet : *tada' borna'ssa k i l ä' s šandalïkra* és [az] életet (t. i. *küdädep* várom) a j ö v ő világban (így szószerint, és jól esik észrevenni, hogy a mellette való orosz eredetit épen nem fejezi ki szolgailag; mert и жизни будущаго вѣка szószerint: et vitam futuri saeculi).

Az *as, äs*-végű igenév különben mint igazi névszó viszonyragokat is vehet föl, mind a mellett, hogy igei hatását, azaz subjectum és objectum grammaticaléval lehetését megtartja. Már Visnevszki is ezek közül hármat említ föl, mint gerundiumot, azaz adverbialis kitételt, melynek általában a viszonyragos névszó mondható : *islä's-šin* dolgozásért, *ilä's-ran* dolgozástól, *islä's-sinȷ̌en* dolgozásról; *šav tarze islesren lajih* ama munkás jó dolgozni (tkp. dolgozástól jó, — ezen oldalról tekintve öt); *vul horat vulzam onda šu-šne ügesren* fél, ne hogy a vízbe essenek (tkp. ők a vízbe esni-től); *eb piderdem alik vulzam kiresren* bezártam az ajtót, hogy ők be ne menjenek (ők-

bemenni-től). — Locativus : *ku laʒa čobasra šumul* e ló futásban könynyü; *islesrä lajih* dolgozásban jó. E két példában így is mondható: *čobassa šumul, islessä lajih,* hol *čobassa, islessä* nyilván dativusok: futásra, dolgozásra. Alak szerint egy levén a dativussal az accusativus, ezt látjuk az *assa, essä* végzetben ily példákban: *vul pïrassa' piles šok* vajjon jö-e, nem tudjuk (ő-jöni-t nem tudni); *ize tuvassa pilmest vul* dolgozni nem tud (a dologtevést nem tudja) — még pedig ezekre megjegyzi Reguly, hogy „*se* (de a példákban *sa—as-sa)* az infinitivusból *(-as)* egy módjelentő szót képez, mely adverbiumúl használtatik." — Causalis (*žin*,-ért) : *eb šavenžin kildem ona ize kajas-šin* én azért jöttem, hogy ötet elvigyem (ötet-elvinniért); *eb onda isles-šin mar kize* (én ide nem a dolgozásért jöttem). — Temporalis : *vul kiles-čoh eb kilde šok polep* mikor jö (ő-jöni-kor) én nem leszek itthon; *(hožera* között) *abat sijas hožera onda kajas kilet* ebéd evés között oda elmegyen. — Objectivus (*sinʒen*,-ról) *islessinʒen omba poplerem* dolgozásról beszéltem vele; *(sinä*,-ra) *tïr sodassine vul pilmest* gabna-eladásról (tkp. eladásra [vonatkozólag]) nem tud; *(turuh* iránt) *eb omba popleză pol tïdas turuh* beszéltem vele halfogás iránt. — Modalis *(bek, begeh*,-ként) : *tives begeh pïʒe mana* mintha meg akart volna verni, úgy ment nekem (megverni-ként). — Allativus *(patne* -hoz, -hez) : *kajas patne sitne* elérte az időt, hogy el kell mennie (tkp. elmenni-hez ért).

Az *-as, äs* 3. birtokosraggal accusativusban *assïne,ässine,* lásd alantabb 411. lapon.

Az I. czikk 233—34. lapjain említett *sker*, melylyel határozatlan melléknevek fejeztetnek ki, *-as, -äs* igenévvel is köttetik össze : *türlenes-skerä kajlah irattardem* begyógyulóban valót megint fölszakítottam.

b) Nomen actionis képeztetik még az igetőhez járúló *ma*, *mä* képző által is, p. o. *sirma'* írni, *kültmä'* várni, *hurama'* félni, *kizäplämä'* tisztelni. Elsögr. és Visn. szintén mint infinitivust hozzák elö: *polma'* vagy *bolma'* lenni (Elsögr.), *islämä'* dolgozni, *bolma'* lenni (Visn.). Hangbeli alakjára nézve a *ma, mä* képző épen úgy járúl az igetőhez, mint a hasonhangú tagadó szótag — tehát *titma'*, nem *tidma', šapma'* stb., meg az *r*-végü egytagúak : *jama'* e helyett *jar-ma, homa'* e h. *horma'* stb.; azonban különbözik a tagadó *ma, mä*-től az által, hogy állandóan hangsúlyos. De úgy sem lehetne összetéveszteni ezen *ma', mä'* képzőt a tagadó *ma, mä*-vel; mert föltéve

hogy, p. o. *hurama*-ban tagadó *ma* legyen, ez csak imperativus egy. 2. szem. lehetne legfelebb : ez pedig eleibe tett *an*-nal mondatik *an hura*.

Jelentésére nézve Reguly a *ma*, *mä* igenévnek szintén futurum, még pedig lehetőségi futurum kifejezését tulajdonítja, összekötve *polat*, *polmast*, *polatče*, *pole*, *polme* igével, úgy mint az *as*, *äs*-végü igenév, p. o. *jarma* v. *jama polat* lehet küldeni (tkp. küldeni leszen; *jaras polat* ellenben : kell küldeni); *onǯoh jama polatče ona* akkor lehet vala őt elküldeni; *onda isme pole kvas* ott fog lehetni kvaszt inni; *ittine tuma polme, kona tuma pole* szószerint : a többit tenni (tehetni) nem lesz, ezt tenni (tehetni) leszen. A személyragos *pol* igével : *eb šakna tuma polam* это дѣлать я возьмусь (ezt tenni én vállalkozom — tehát nem annyira tünik ki a lehetőség, ha csak nem veszszük szóról szóra : én ezt tenni leszek — a „lenni"-t praegnanter véve, mintegy „én a dolognak embere leszek," a mire megjegyezhetjük, hogy a csuvas „posse, im stande sein" ige *poldar*, mely csakugyan a *pol* igéből látszik származottnak. — Ezenkivül a *ma*, *mä*-igenév, mint czélt kifejező infinitivus áll (hasonlóképen, mint a magyarban, p. o. fa-*vágni* megyek) : *eb islemä kajam* dolgozni megyek. — Visnevszki is megkülönbözteti a *ma* infinitivust az *as*-félétől, annak használatáról ily jegyzetet adván 65. l. „A második, *ma*-n (és *maškïn*-on, a miről alább) végződő infinitivust a csuvasok többnyire a supinum kifejezésére alkalmazzák oly igék mellett, melyek valami felé, valamire való mozgást jelentenek, és oly adverbiumok mellett, melyek lehetetlenséget és eszközt, módot indicálnak, p. o. *torra' posšabma' kajre* imádkozni ment, *ji'vïr tordma*, nehéz vinni, czipelni, azaz : vivésre, vitelre nehéz (Visn. трудно вести — ebben *trudno* úgy nevezett rövid-alakú melléknév generis neutrius, milyen praedicatumként kívántatik, attributumként levén *trudnoje*, p. o. трудное дѣло nehéz dolog; de *trudno* egyszersmind adverbium „nehezen, bajosan" — s innét van, hogy Visn. nem épen helyesen adverbiumokról beszéll fentebbi jegyzetében).

A *ma*, *mä* mellett létezik *maškïn*, *mäškin* bővebb alak, mely amabból, a mint látszik, valamely viszonyrag által származik, noha közönséges és más névszókon használt *škïn*, *škin* ragot nem ismerünk. Így a *maškïn* alak a gerundiumok osztályába esnék, valamint az *as* igenévnek fentebb emlitett casusai. A *ma*, *mä*-vel való összefüggését némileg még abban is mutatja, hogy annak hangsúlyát meg-

tartja : *bolma'škïn, islämä'škïn* (Visn.). Reguly *mašken*, *meškin* alakot ád : *tumašken*, *poplemeškin*, *islemeškin*, p. o. *oraba tumašken činet* szekeret csinálni hív; *eb onba poplemeškin kildem* ő vele beszéllni jöttem; *eb ut ilmeškin kajza* lovat venni mentem. Mind ezen példákban *ma, mä* alak is állhatna, mint czélt kifejező infinitivus.

A *ma*-féle infinitivus, jegyzi meg Reguly, némelykor meg is rövidíttetik, a *ma* elhagyásával, p. o. *pïʒi-dä isle pošlare* eljött és kezdett dolgozni. Így : *vadela*, *vïjla, tuva, sija* ezek helyett : *vadelma, vïjlama*, *tuma*, *sima*; p. o. *vadela pïrat* megöregszik, öregedésnek indúl; *vire* (e. h. *viremä) pïrat* kezd főni. Azonban nem nehéz látni, hogy nem a *ma* infinitivus rövidítésével (*ma* elhagyásával), hanem egy *a, ä* képzővel létesülő alakkal van itt dolgunk; mert *tuva*, *sija*, *vadela*-nak *tu (tuv)*, *si (sij), vadel* a tőji; csak a máris *a, ä (e)*-n végződő tők *(isle, vïjla, vire)* nem láttatják az új képzőt (*a, ä*-t), mely úgy olvad be az igető vég *a, ä*-jébe, mint más *a, ä*-vel kezdő képzők (p. o. a praesensbeli *at, ät,* vagy az nomen actionis-féle *as, äs) a, ä*-je. — Végre úgy látszik, hogy csak a „kezdeni, valaminek indúlni"-féle igék mellett van használatban ezen *a, ä*-vel képződő infinitivusi vagy gerundiumi alak. És csakugyan inkább ennek (gerundiuminak) tarthatjuk, miután Reguly a *za*, *zä* gerundiumnak (lásd alább, ***8, a***) is ily rövidítéséről tesz említést, mikor az kettőztetve áll, p. o. *starik magra magra ize-kajre* az öreg sírva *(mager-za)* vezette el.

A *siren (seren)* raggal a *ma*, *mä* igenévből egy gerundiumi alak képeztetik, mely a cselekvésnek „valahányszori megtörténtét" fejezi ki, p. o. *kilmesseren kilbe šok vul* valahányszor jövök, ő nincs itthon (tkp. jövés-szerint ő nincs itthon; az *ss*, mert kemény marad a mássalhangzó); *činmesseren okša padem eb ona* valahányszor kért, pénzt adtam neki. Megérthetők ezen képzések a szerint, hogy p. o. *jal-siren süret* azt teszi : falu szerint jár, azaz : egyik faluból a másikba, vagy sorjában a falvakba.

A *ma*-ból és tagadó ragból készülő *ma-zïr* tagadó gerundiumalakról lásd alább ***9, a.***

c) P a r t i c i p i u m f u t u r i, még pedig n e c e s s i t a t i s képződik *assi* (Reg.), *a'ssï* (Visn.) által mélyhangúlag és *ä'ssï* (Visn.; *ässi) essi* (Reg.) által magashangúlag. A mint látszik, ez összetett képző, melynek az *as*, *äs* igenév-képző az alaprésze. A vele készülő alak *(tuvassi*, *bola'ssï*, *islä'ssi*, *kile'ssi)* jelentését határozottan tünteti elé e Regulyféle példa : *t u v a s s i sin šava* человѣкъ которому

надо дѣлать онъ ember kinek tennie kell ő v. az; s csak ebből indúlva ki, megértjük, mit akar Visn., ki a *bola'ssï* jelentéséül ezt adja : нужно быть kell lenni (*nužno* neutrum = necessarium t. i. est) ; t. i..csak azt akarja mondani, hogy *bolmassï*-nak mondatik valami, „minek lennie kell" — de ugyanannak mondathatnék valaki is, „kinek lennie kell" — azaz az *assï*-alak általában participium (vagy adjectivum) necessitatis. — A *kilässi* accusativusa *kilässine* volna, és ezt látja Visnevszki 66. l. ebben a mondatban : *kilä'ssïne kalamare*, melynek jelentése : онъ не говорилъ о томъ, что придетъ : nem szólt arról, hogy jő. De azt épen nem tartjuk bizonyosnak, hogy ezen *kilässine* a *kilässi* accusativusa : mert szintoly jól, söt jobban lehet *kiläs* igenévnek 3. személyragos alakjának (szintén *kilässi* v. ö. *hodassine* I. czikk 225. lap.) accusativusa és *kalamare*-val (= nem mondta) azt teszi : jövését, jövetelét nem mondta[meg], jöveteléről nem szólt. Mert az *as*, *äs*-nek 3. személyrag mellett ily accusativusát *(assïne, ässïne)* találjuk még a Kátéban : *küdä'dep vi'lna (vilnä) sinza'm kajalla'h č i r l ä' s s ï n e* várom [a] halott emberek megint é l e d é s é t (föléledését). Birtokosragos accusativust találunk Regulynál is *-assine*, *-essine* alakban : *vul pïrassine piles šok* nem tudom, vajjon jő-e (tkp. ő jőnie-t nem tudni, az ő jövetelét) v. ö. fentebb *a)* alatt *vul pïrassa piles šok*, hol *pïrassa* szintén accusativus, csak birtokosrag nélkül. Azonban nem akarjuk tagadni, hogy itt a *pïrassi*-nak is, mint pacticipium futurinak láthatnók accusativusát, úgy, hogy *vul pïrassi*, a mi tulajdonképen egész mondat (ő jövendő), mint egységes tétel a hozzájárúló *ne* által accusativusba tétetnék : *vul pïrassi-ne* [hogy] ő jövendő [az]-t nem tudni. E mellett nem csak egyéb analogia (v. ö. *d)* alatt *hušne tïtmalline* fejtegetését), hanem az is szólhat némileg, hogy *pïrassine* előtt nem a genitivus-possessivus *onen* v. *on* áll, hanem a nominativus *vul*. — Inkább part. futuri-t látunk ezekben is : *vul pïrassi šok* nem jő, nem fog jőni (tkp. nincs [az hogy] jövendő ; *vul is polassi takšan polat* azon dolog nem tudom mikor lesz meg (nem-tudom-mikor lesz [az, hogy] azon dolog leendő).

Visn. a part. fut. többes-számát is adja : *islässïzam ;* Reguly : *on issem polassizem šok* az ő dolgai nem lesznek meg (nincs [az hogy] az ő dolgai leendők).

d) Egy másik p a r t i c i p i u m f u t u r i-nak a képzője *malla mällä* (*melle* Reg.), a mint látszik, a *ma*, *mä* igenévképzőből és *la*, *lä*

képzőből összetéve, mely utóbbi főnevekből mellékneveket alkot, úgy mint a magyar *os, es* (p. o. *šu* víz : *šulla* vizes, *tuvar* só : *tuvarla* sós). Regulynál azonban *malli* (magash. *melli*), és *malle* alakja is találkozik, valamint a *la* képző helyett elgyengült vocalissal *le (vurman-le* erdős, Reg.) és *lï* találtatik Elsögr.-ban *(horïn-lï'* nyirfás stb.). Az igetőhez járulása olyan, mint a *ma*, *mä*-é : *tumalla'*, *tumalli, simalle (sijas* enni), *titmalla*, *polmalla, polmalli, kanmalli, ismelli, virenmelle* Reg.; *bolma'lla*, *bolma'llï, islämä'llä* több. *islämällizam* Visn. — Ez alakok hangsúlyozását az egy Regulyféle *tumalla'*-ból nem következtethetni; mert mind Visn., mind a Káté *(valama'lla)*, mind Evang. *(ajiplama'lla)* a *ma, mä* szótagnak adják a hangsúlyt.

Reguly a *malla* alakot jelentésére nézve is a *ma* igenév mellé állítja, azaz : annak is a futurumi mellett lehetőség jelentését tulajdonítja. Azért *vul šakna tumalla'* = ő ezt meg fogja tenni, csinálni (teendő), vagy pedig = ő ezt teheti, megcsinálhatja. Azonban úgy látszik, hogy a lehetőség-féle jelentés túlnyomó : *šumul virenmelle ažana ileb eb* könnyen tanuló (tanulható, tanulandó) gyermeket fogok venni (megfogadni); *huš s o t m a l l a jabaline, onda huvaras* a mely dolog (jószág) eladható, ott kell hagyni. — Meg kell jegyezni a *malla* alaknak, mintegy neutralis vagy impersonalis használatát : *vul sindan huramalla* azon embertől félhető (отъ этого человѣка боязно, azaz : timeri potest; v. ö. magy. „*félő*, hogy ..“); *kona šanmalla* ennek hihető (mintegy : ei credibile, azaz : credi potest); *inenmelle kona* ezt hihető, azaz : ezt hihetni, lehet hinni; *hušne titmalla* v. *tidas* a kit foghatni (tkp. fogható; *tidas* mellé pedig gondolni kell *polat*-ot vagy *por*-t, a *šok*-nak ellentétesét, v. ö. fentebb *a)* alatt : *es ona jïdas šok)*. — A lehetőség fogalma, mert nem is gyökeredzik magában a szóalakban, igen gyenge és elhomályosúlt ezekben : *avenmalli* hajlékony, *čas sïmürlmelle* törékeny (hamar törő v. törhető). — Sajátságos használat, milyen p. o. a magyar part. praesensé ezekben : *háló*-szoba (= a melyben hálnak), *író*-toll (= a melylyel írnak) stb. *kanmalli viren šok* для отдыха мѣсто нѣтъ pihenésre nincs hely (tkp. pihenő hely nincs, v. pihenhető h. n.); *süremelle* járható (p. o. *šol* út); *šuva kimelli sirä kajebir* oda fogunk menni, a hol fürdeni lehet (tkp. vízbe-mehető helyre fogunk menni). — Végre a kellőség, szükségesség, ha az igét passive kell venni, Reguly szerint a lehetőség által (így mondja, azaz : lehetőségi alak, a *malla* alak) fejeztetik ki, miben tehát az *assï* alaknak megszorítását láthatjuk : *tit-*

malli utne kïdartrem („nem így : *tidassi utne*" Reg.) mutattam neki a lovat, melyet meg kell fogni (mintegy : a megfogandó lovat); *ku ize-pïmalli jabala* ez a dolog, melyet oda kell vinni. Magától értetik, hogy a passivum itt nincsen az alakban kifejezve, hanem a mí szempontunkból belé értetik; mert különben úgy is lehet, sőt kell fölfogni, p. o. ezt : *ize-pïmalli jabala* (szóról szóra, és a *malla*-t, hogy valami legalább hasonfajú megfelelője legyen, magyar *andó*-val fordítva : a véve *[ize*, e h. *ilze]* oda-menendő dolog) — ezt, mondjuk, ad normam magy. *ivó-víz* kell fölfogni (víz, m e l y e t isznak) így : dolog, a melyet véve (fölvéve, elvéve, *ize)* oda-menendők, vagy : dolog, melyet oda-viendők. Így magyarázódik a *-malla* passivumi jelentése, mely nem kevésbbé látszólagos, mint a magy. *ivó*-é ebben : *ivó-víz*, mely csak látszatra „víz, mely *ivattatik*", mert contradicunt *háló*-szoba, *evő*-kanál stb." Legkevésbbé pedig lehet a *malli* alak igazán passivumi, hol még accusativusi tárgyszava, objectuma van: *h u š n e titmalline kïdardam* megmutatom, melyet v. kit kell fogni. E mondatot elemezni kell, hogy megértsük : *huš n e titmalli* mely e t fogandó, azaz : fogni-kellő, azaz : fogni kell, v. ö. a *-malla* alak fent érintett impersonalis használatát. Ezen *hušne titmalli* együtt és egybevéve megint a *kïdardam* ige tárgyává tétetik, s e tárgyviszony csupán csak egy újabb accusativusi rag által jelöltetik meg : *hušne·titmalli-ne.* Tehát *hušne* nem a *kïdardam* tárgyszava, hanem *titmalli*-é; *kïdardam* tárgyszava az egész *hušne·titmalli-ne*, mely a *kïdardam*-hoz viszonyúlva egész egy tárgyi mellékmondat helyett való (= azt, hogy melyet kell fogni). Már most tárgyszó nélkül való *malli*-alaknak is bírjuk némileg megérteni passivumi jelentését: *sotmalline onda huvar* a mit el kell adni, hagyd ott (tkp. és mintegy : az eladni-kellőt hagyd ott). Csak vegyük itt is a *sotmalli-ne*-t egész tárgyi mellékmondat helyett valónak, maga *sotmalli* levén = el kell adni; ezen itéletmondással eléggé megjelöltetik a dolog is, miről mondatik t. i. „az eladni-való", és rövid szerivel az accusativusi rag által *(sotmalli-ne)* tétetik más igének tárgyszavává. A *hušne titmalline* . . . mondathoz hasonló, *assi* alakkal, ez : *huš uda tidassine kïdartrem* megmutattam, mely lovat kell fogni *(huš·uda·tidassi-ne k.*, mely·lovat·fogandó [az]-t mutattam).

Ezen „lehetőségi adjectivum," mondja Reguly, főnévként is használtatik és mint ilyen ragoztatik is. Többes-száma, p. o. *kuzam kajik tïtmallizam* ezek madár-fogók, madarászok (tkp. madár-fogan-

dók). Főképen pedig nomen actionis abstractum értelmével látjuk a főnévileg használt participiumot, casusragokkal vagy postpositiókkal : *on kajmallibe min tuvas pirin?* az ő elmenetelével (értsd : leendő elmenetelével) mit kell nekünk tenni? (meg kell jegyezni, hogy *on* genitivus, *onen, onn* helyett, azért a *kajmalli* csak főnévi lehet); *eb onba poplezä tïr sotmalli turuh* én beszélltem vele a gabna-eladásról (arról, hogy lehetne a gabonát eladni); *ut sotmalli-žin an hojghir* a ló-eladhatás-ért (*žin)* ne aggódjál; *tumalla-ǯoh nimskerde kalamare* mikor még meg lehetett csinálni, semmit sem mondott (tkp. megcsinálható-kor, azaz : megcsinálhatás-kor); *tumalla-čen* (*čen* = -ig) azonban nem mondható, csak ez : *tuvačen* (v. ö. *8, c)*; *süremelli hožera koleneh süresse* hol járni lehet, ott minden nap járnak (tkp. járható közben, *hožera* között, közben); *on suvatmalliran šok, takluh oldalaža süret*.meggyógyítani nem tud, csak úgy csalni jár (tkp. az ő meggyógyíthatásából nincs = nem, hogy meggyógyíthatna; *on* genitivusban van); *is tumallinǯen okša ize pole* ha munka van nála, úgy lehet töle pénzt kapni (*is tumallinǯen* tkp. munka-tehetéséből, dolog-csinálhatásából, s ki is van fejezve benne a 3. birtokos-személyrag, mire a *ǯen* ragalak mutat; az előbbi példabeli *suvatmalliran*-ban, noha szintén ablativus, nincs meg a birtokosrag, a mely nem is szükséges).

Visnevszkiből ki nem lehet venni a *malla* alak jelentését: *bolma'lla* a *bolas, bolma,* [és *bolmaškïn*] mellett „infinitivus" alatt áll 41. l., szintígy 45. l. *islämällä* ezek mellett: *isläs, islämä, islämäškïn,* s még fordítva sincs; de egyszersmind a „participium" czím alatt hozza föl *islämällä*-t *islässï* mellett, szintén fordítás nélkül.

e) Nomen agentis. Készül *agan, ägän* (Reg. *egen)* képzővel : *koragan (kor), tuvagan (tu, tuv), tidagan (tit), virändägän (viränt), islägä'n* (Visn., *islä), bolaga'n (bol,* Visn.) *kaǯaraga'n* (Elsőgr., *kaǯar), joradaga'n (jorat,* Elsőgr.) stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igető végbetűjére úgy hat, mint a praesensképző *at, ät,* azaz a tőnek lágyítható végmássalhangzóját lágyítja; *ï, i, u, ü* előtte *ïj, ij, uv, üv*-vé lesznek, ellenben a tő vég *a, ä*-je az *agan, ägän*-nel együtt megint csak *agan, ägän* lesz : *islägän (islä), osragan (osra).* — Hangsúlya, Elsőgr., Visnevszki és Evang. írása szerint, a végszótagon van : *joradaga'n, islägä'n, virändägä'n, viränägä'n.*

Reguly az *agan, ägän* alakot participium praesentisnek nevezi, szintígy Elsőgr. és Visn.; azonban e név kissé szűk, s

inkább megfelel az általános nomen agentis, miután nem csak hogy nem szolgál a személyragos praesens képzésére, hanem leginkább állandó, időmeghatározás nélkül való cselekvést vagy állapotot fejez ki, a miért is *agan, ägän* alakok (úgy mint a magyar *ó, ő*-félék) igazi főnevekké és melléknevekké válhatnak, sőt Reguly is legtöbbnyire ilyenekül adja az *agan*, *ägän* alakok jelentését: *hüre tïdagan* kormánytartó, kormányos (orosz. кормщикъ), *vižegen* evező (ruderer), *pir türdegen (usta)* takács (mester; tkp. vászon-igazító), *poplegen (sin)* beszédes, fecsegő (ember), *sïrdagan* harapós, *mergagan* zsémbes, zsémbelődő, *hin koragan (sin)* beteges (ember; tkp. fájdalmat, kínt látó); *edem vilegen* az ember halandó (mortalis), *titsa praghagan čïr* szószerint: fogva-lecsapó betegség (fallende sucht, nyavalyatörés). — Némi igazi participialis jelentése kiérzik emezekből: *vul onda pol tïdagan* можетъ статься тамъ рыбу ловитъ (talán halat fog ott, meglehet h. f. o.). Reguly ebben „határozatlan kimondást" lát és ez ki van fejezve fordításában можетъ статься (meglehet, megtörténhetik, talán) által. Ámde, ha a közvetlen utána való példát nézzük: *vul jalan onda tïdagan* ő mindig ott halász) — melyben ugyancsak „határozott" kimondást láthatunk, aligha fogjuk magának az *agan*, *ägän* alaknak azon némi bizonytalanság mellékjelentését tulajdonítani. Vegyük hozzá még ezt: *hola pirin patran kornagan* a város mí felölünk (tkp. nálunktól, *pirin patran)* látható (tkp. meglátszó, *korn-agan*, azaz nem csak most látszik meg, hanem általában az innen való láthatás körébe esik — a miben oly időviszony van, milyen ebben: ezen ablak az utczára nyílik). — Az időviszony általánossága, mely az *agan* alaknak sajátja, még abban is mutatkozik, hogy némely más Regulyféle példák szerint inkább a praeteritum, mintsem praesens jelentése fogható rá: *mana paragan sin šava* az ember, a ki nekem adott (который мнѣ далъ) az; *šakna tuvagan sin vilze* az ember, ki ezt csinálta, meghalt — ha csak a *paragan*, *tuvagan*-t nem úgy kell érteni: „a ki ad vala, a ki csinál vala", úgy hogy így is fejezhető ki magyarúl: „a nekem adó (adni szokott) ember, az ezt csináló (csinálni szokott) ember." — Meg kell jegyezni még az *agan* ez accusativusát: *aganne (onda pornaganne špah ize kajriš* az ott lakókat mind elvitték), mely helyett, mint Regulyféle alakot, inkább ezt vártuk volna: *-agana* (lásd fentebb I. czikk, 214. lapját). De meglehet, hogy 3. birtokosrag rejlik a *ne*-ben *(pornagan-n-e) sobennä, islikne, pürtnä* 3. birtokosragos da-

tiv-accusativusok szerint (lásd a 225—26. lapokon). Másféle *-agane* van ezekben : *šu j o h a g a n e šok lere* nincs ott f o l y ó víz; *vul sin kajagane kilmäre* az ember, ki elment (elutazott, поѣхалъ) nem jött még meg; *šav sin, šakna tuvagane, vilze* azon ember, ki ezt csinálta, meghalt. Itt alkalmasint *agan-e* van, azaz 3. birtokosrag nominativusban. Legegyszerűbb az első példa : víz, t. i. folyó*ja* (a víznek azon neme, mely folyó) nincs ott; a 2. és 3-dik példákban hasonlóképen a bár (*vul* és *šav* által) már meghatározott *sin*-hez utólagos meghatározás járúl, melyben a *sin* még egyszer, mint még meg nem határozott általános fogalomszó hozzá gondoltatik : azon ember, t. i. az elment, az ezt csinálni szokott ember (vagyis : az emberek egyike, ki elment, ki ezt csinálni szokta).

f) P a r t i c i p i u m p r a e t e r i t i Elsögr.-ban nincs megemlítve, sőt az e jelentésű orosz participium relativ mondattal van körűlírva *hužu kaǯarǯe* a ki megbocsátott; Visnevszki azonban fölhozza legalább a *bolnï*-t (бывшій a ki volt, a mely volt) és Reguly *ne*-végzetű ily participiumot elég számos példával ád (némelykor mélyhangúlag *na*-val is) : *tune* (tő : *tu*, *tuv), pil-ne*, *kaj-ne (kaj-na* is), *po'l-ne*, *vurla-na* stb. Néhutt *ni*-vel is adja : *kil-ni*, *il-ni*, *tit-ni* és *titne* stb.

Jelentésére nézve ezen *ne* participium először, mint igazi part. perfecti act. körülírásos igealakban használtatik, kivált 3. személyi subjectum mellett: *kona vul tune* ezt ő tette: *eb kiličen turne vulzam* az én jöttemig ők fölkeltek vala. E példákban az „est" és „sunt" segédigék hozzápótoltatnak, melyek a csuvasban úgy sem léteznek már közönségesen, de csak a tagadó praesensalakokban rejlenek, a mint fentebb láttuk. Ellenben az igenis közönségesen létező *če* (erat)-tal mondatik, p. o. *eb pïdem onda, starik kilde šok-če, vurmana k a j n i-č e* én oda menék, az öreg nem vala otthon; az erdőbe m e n t v a l a; *vul onǯoh titni-če ona, kajlah jaǯe* ő akkor megfogta vala, de megint elereszté. — A *pol-as* segédigével : *konba sirem laža vurlana polat* evvel húsz lovat lopott (tkp. lopott leszen, azaz : ez a 20-dik ló, a melyet lopott); és *polat* helyett *polam*-ot téve, így hangzik : evvel húsz lovat loptam lesz (tkp. lopott leszek); *vul pilne polzan končen kiliččе* ha ő tudta volna, eddig eljött volna; *sumar polne polzan* ha beteg volt (ellenben *polne* nélkül ez : *eb sumar polzan* azt teszi : ha beteg leszek, ha megbetegszem); *sumar polne polin, min is?* ha bár beteg volt is, mi dolog az (mi gondom rá)? *kirik-te minǯe*

hut kajna poldir, san min is? akárhányszor ment legyen is oda, neked mi közöd hozzá? *eb sandan pilne polep* azt fogom mondani, hogy te tőled tudtam meg (tkp. te töled megtudott leszek). — A mint láttuk, a *ne* participium „est" segédige nélkül állhat harmadik személy mellett: *vul titne* ő fogott, megfogott; Reguly ugyanis azt jegyzi meg, hogy első személyi subjectum mellett nem szokásos és rossz, p. o. ez: *eb tune* én tettem, csináltam. A 2-dik személy többes-szám, szintén segédige nélkül, találkozik, p. o. ebben: *eb onda šuverza, ezer šta šuverne* én ott aludtam (háltam), hol tí aludtatok (háltatok) — szószerint: tí hol hált (értsd: hált-vagytok).

2) Mint a magyar „adott, tett" stb. participium-alakok passivumi jelentéssel is bírhatnak, úgy a csuvas *ne* alakok is, a nélkül, hogy passivumi igető képeztetnék, p. o. *ut pirin batra titne polǯe* a ló mí nálunk fogatott meg (szószerint: fogott lőn); hozzá adja azonban Reg. e példát: *ebir onda kajzan pire tiѢis* mí, ha oda megyünk, el fogunk fogatni (szószerint: mí ha oda megyünk, bennünket el fognak fogni) — megjegyezvén, hogy rosszúl volna mondva ez: *ebir titne polebir* (mí fogott-leszünk). Ebből az látszik ki, hogy participiummal készülő passivum korántsem általános használatú, s nincs minden személyre és időre nézve megengedve, a mihez még hozzá lehet venni, hogy már Elsőgr. (49. l. észrevétel) és Visnevszki (64. l.) is megjegyzik, hogy „a passiv igék a csuvas nyelvben nagyrészt activ igék által fejeztetnek ki, a személyi névmások accusativusával: *mana joradasse* engem szeretnek." — Azonban az Evang.-ban gyakrabban fordúl elö passive vett *nï* alak, a subjectum logicum mellette instrumentalis által fejeztetvén ki, p. o. *prorok-pa k a l a n ï sumah* a proféta által (szószerint: profétával) m o n d o t t szó.

3) Névszó meghatározására, mint attributum használtatik a *ne* participium is, úgy azonban, hogy a meghatározott névszó a participiumnak, mint nomen agentis perfectinek objectum logicuma, s mind kettő elött a subjectum is kitétetik, nominativusban: *vul üsleni ade (ada) joralmar* az ő varrta csizma nem jó (szósz. ő varrott cs.) Az *ade* csizma helyett állhat *atti* (csizmája) is, 3. birtokosraggal, mely így a participiumnak objectumát szorosabb vonatkozásba hozza ugyanannak subjectumával. Az *üsleni* is, alakjára nézve, lehetne 3. birtokosraggal (*-ne* + *i* = *ni*, noha *kime* — *kimmi* szerint kettős *nn*-t is kellene várni): azonban az, hogy 2. személyi subjectum mellett ugyancsak *ni* áll, nagyon bizonytalanná, söt való-

színűtlenné teszi e fölvételt, p. o. *es pani sümürlne* a melyet te adtál, az eltört (szósz.: a te-adott = a te adtad). V. ö. még: *vulzam ize-kilni joramast* a melyet ők hoztak, nem ér semmit (tkp. az ők-hozott); *on isleni lajih* a mit ő dolgozott, jó; *siren šükleni mana pide lajih mar* a mit tí ide hordtatok, nekem nem igen jó (megjegyezzük, hogy *siren* van itt, azaz genitivus, nem *ezir* nominativus; így a *šükleni*, mint nomen acti is fogható föl, mintegy: a tí hordományotok v. ö. *vulzen popleni min bor onda* nekik mi beszédők van ott; *vulzen* genitivus. Valahol megjegyzi Reguly, hogy *vul isleni* mellett mondatik ugyan *on isleni*, de ritkán). Ide vonható ez is: *vul pïrza mana šoratne jala* a faluba ment, hol engem szültek (az engem-szült faluba; bátran lehetne így is: *abajem mana šoratne jala* az anyám-engem-szült faluba).

4) A *ne* participium különféle casusokban. Accusativus (*-nine* Reg.): *eb kordem vul onda kinine* én látám, hogy ő oda bement; *vul korǯe ep kilnine* látá, hogy én jöttem. Ezekben tulajdonképen nem csak a *kinine, kilnine* (bementet, jöttet) a főigék (*kordem, korǯe*) tárgyai, hanem *vul onda kine* és *ep kilne* mint egész mondatok (ő oda bement, én jöttem) accusativusba vannak téve. V. ö. fentebb *d.* alatt (a 413. lapon) *hušne titmalline* magyarázatát. Azért is nem kell (*vul*) *kinine*-ben 3. birtokosragot látni, mert *ep kilnine* is van (nem *ep kilnime*). Hasonló constructio van p. o. ebben: *vul pilze es kondine* ő tudta, hogy te itt vagy (azaz: *vul pilze es-kondi-ne* ő tudta te-itteni-t). Továbbá kérdő névmásokkal vagy adverbiumokkal: *eb kordem kam kilnine* látám, ki jött (*kam kilne*); *eb tobimarem min širanine* nem találtam, a mit kerestem (*min širane* t. i. *eb*); *eb pilmestep hal vul šta poronnine* nem tudom, most hol lakik (*šta poronne*); *eb piledep vul leple tunine* tudom, ő hogyan csinálta (*leple tune*). — Ablativus: *vul šavenba hurare, tüttüm polneran* ő azért félt, hogy sötétség lett (ő azzal félt, sötétség-lett-ből); *šuva kineren sumar polǯe* a fürdéstől (azaz a megvolt fürdéstől) beteg lett; *šak pürde lartninǯen okša nomaj jolǯe* e ház építéséből sok pénz maradt [neki], sok haszna van (abból, hogy ő e házat építette; *lartninǯen* 3. birtokosraggal: az ő e-házat-építéséből). — Instrumentalis: *vul šu orla kasneba anǯah hudelǯe* csak azáltal, hogy átúszott a vízen (*šu orla kasne*), menekült meg. — Modalis (*bak* postpositióval): *eb vul kalane-bak turom* úgy tevém, a mint mondta (én ő-mondott-ként tevém); *eb ondan horane-bak attejran horamastep* én nem félek úgy atyámtól, a mint ő

töle félek (én ő töle·félt-ként atyámtól nem félek). — Temporalis (ǯoh, kor; *ran-ba* óta) : *eb kildem šakna tune-ǯoh* jövék, mikor ezt tette (ezt·tett-kor); *eb konda porneranba korimastep ona* mióta itt vagyok, nem látom öt (én·itt·lakott óta); *šomur šune hožera ebir juvis ajinǯe tudomir* a közben, hogy esett az eső, mí egy fa alatt álltunk (eső·esett-közben; *hoǯera* között, közben); *ebir abat sina hožera vulzam ut külǯis* az alatt, hogy mí ebédeltünk, ők a lovakat fogták be (mí·ebédelt-közben). Causalis (*žin*, ért) *eb šavna kalanežin vul silenǯe* azért, hogy azt neki mondtam, megharagudott (én·azt·mondott-ért); *eb šavenžin ona okša padem, utsam suvarnežin* én azért adtam neki pénzt, hogy a lovakat itatná (itt egyszersmind a *suvarne* nem perfectumi, hanem általában nomen agentis); *vul magernežin ebir špah kolandemir* az ő sírásaért (sírtáért, azért, hogy sírt) mindnyájan elszomorkodánk. — Mindezekre vonatkozik Reguly észrevétele, hogy a csuvas nyelv általában nem szereti a mellékmondattal bővített mondatot, hanem ilyhelytt a participialékkal él.

7.

Nomina verbalia — folytatva.

A mint a „tagadó igeragozás" alatt láttuk, a csuvas személyragos igealakokba, tő és idő- vagy módképző közé, tagadó szócska is vehető föl; csak az imperativus fejeztetik ki az állító alak elébe tett *an* által tagadólag. A nomen verbaléknak is egy része a mondott belképzést követi tagadólag ejtve; másik része külön tagadó szócskát (*mar*) kíván maga után. Ezen *mar*-t fentebb (*2, d.* a 388. l.), mint eredetileg nomen praesentis negativumot mutattuk föl, mely az elveszett *er* (lásd a mondott helyen) segédigéhez tartozván, tulajdonképen „non ens", egyszersmind mint 3-dik személyalak „non est" jelentésü.

Visnevszki a tagadó igeragozásban *mar*-ral tagadósítva ezen nomina verbaliát adja: *a) islä's-mar b) islämä'-mar c) islmässi'-mar d) islämä'llä-mar e) islägä'n-mar* (több. *islägä'nzam-mar*) v. ö. fentebb *6, a—e.* a megfelelő állító alakokat. Reguly ezek közül *d* és *e*-t hozza föl: *titmalla-marine* (v. *marne*) *kedartrem* a melyet meg nem lehet fogni, megmutattam (*titmalla-mar* mintegy : megfogható-nemlevő; *-marine* 3. birtokosragos alaknak accusativusa; a meg-nem-

foghatóját v. foghatójukat, azaz: azt közülök, melyet meg nem lehet fogni); *islegen-mar sin vul* nem dolgozó, dolgozni nem szokott ember ő; *tidagan-mar sin* nem vadászó, vadászni nem szokott ember. Alak szerint Visnevszki *a*-jával *(-as-mar, -äs-mar)*, de jelentése szerint inkább *c*-vel *(assï-mar, ässi-mar)* egyezőleg ez találtatik Regulynál: *tidas-mar* az, melyet meg nem kell fogni: *tidas marine kedartrem* megmutattam azt, melyet meg nem kell fogni *(-marine* úgy mint előbb, 3. birtokosraggal).

Közvetlenül az igetőhez járúló tagadó *ma*-val képeztetik *f)* a participium praeteriti negativum: *islämä'nnï* (tő: *islä)* Visn.; *islemenni, tittarmanni* Reg.; több. *islämä'nnïzam* Visn.; p. o. *vul sin islemenni kajre* az ember, ki nem dolgozott, elment; *tunibe tumanni preh mar* tett és nem tett nem mindegy (tkp. tettel a nem-tett nem mindegy). Feltűnő, igaz, az *nn* kettőztetése, melynek nem látjuk okát; de azért semmi kétség nincsen, hogy ezen tagadó *-manni, -männi, (-menni)* alakok a fentebb *б, f* tárgyalt állító *ne, ni*-féléknek felelnek meg — csak azon megszorítással, hogy a személyragos verbum finitumbeli igealakok helyettesítésére (segédigével vagy a nélkül) meg a legtöbb casusragok vagy postpositók előtt (lásd fentebb *б, f,* 4) ezen rövidebb tagadó végzet használtatik: *man, män (men)*, melyet Visnevszki nem jól gerundiumúl hoz föl, mert hiszen mint ilyen nem vehetne föl casusragot vagy postpositiót, hanem kell, hogy névszói értéke és természete legyen. Példák: *islämä'n* Visn., *polman* v. *poliman, titma'n* v. *tidima'n, pilmen, činmen* (tő: *čin)*: *vul pïman* v. *pïrman onda (čürgüvä)* ő nem volt ott (a templomban; tkp. nem ment [volt] oda, a templomba); *vul silenmen pol ske man sine* ő mégsem haragudott meg reám; *šapla mari, ilme'n vul* úgy-e ő nem vette? *es kalaman* (tő: *kala) pol ske* csak meg nem mondtad; *es ize eb ilmen* te vetted, én nem vettem; *iner šomur šuza-da lapra polman* noha eső volt tegnap, sár nem lett; *tem korman eb* nem tudom, nem láttam (én); *ep-te vul-da pïman* se én se ő nem volt ott (tkp. nem ment oda, *onda)*. — A *pol-as* segédigével: *polman polzan, kirlemar* ha meg nem tétetett, nem kell [már többé]. — Casusraggal: *eb iltmen sottarmannine* (acc.) nem hallottam, hogy el nem adatja. Lehet itt vagy a fentebb láttuk teljes *manni* alak, vagy *-man* 3. birtokosraggal, a mely esetben a kettős *nn* is megmagyarázható *(man* tkp. *mane+i = -manni*, v. ö. *kime* ragozva *kimmi*, lásd I. czikk 223. lapján). — *Vul šavenba silenje, ona činmen-žin* azért haragudott

meg, hogy őt nem hitták (tkp. öt-nem-hívott-ért); *vis kon sïman-ran irghanlanza kajre* attól hogy három napig nem evett, megsoványodott (tkp. nem-evett-től); *atti tohmanran vara ep-te ništa-da tohman* azóta hogy atyám ki nem megy, én sem mentem ki sehova. — A *ne* 3.-nak megfelelőleg: *ep es pïlmen sirä kajrem* én oly helyre mentem, melyet te nem tudsz (te-nem-tudott helyre); *pilmen sirde ildem* ismeretlen helyen vettem (alájegyezve, hogy *pilnezer sirde* rosez volna). — Érdekes még e példa : *sumar polzan*, *t u v i m a n v u l*, melyet Reguly így ád németül : wenn er krank war, so k o n n t e e r e s n i c h t m a c h e n. Ebből ugyanis azt következtethetnők, hogy a *man* előtt még *i*-vel való alakok jelentésre is különböznek az a nélkül valóktól, a mennyiben a magyar „-hat, -het"-et is fejeznék ki. Útalnunk kell itt a fentebb *2.* alatt tárgyalt tagadó igeragozásra, melyben ugyanily *i*-vel való alakok fordúlnak elő (l. 384. l.), noha ezeknek, p. o. Evang.-ban használatáról épen nem áll, hogy „-hat, -het"-féle értelmet is fejeznének ki.

g) Még egy tagadó nomen agentis, melyben a tagadó *ma*, *mä*, ha tisztán nem tünik is elő, de bizonyosan rejlik, képeztetik *mi* végzettel : *islemi* nem dolgozó (dolgozni nem szerető, hanyag, lomha), *itlemi* engedetlen (tkp. valakire hallgatni nem szerető, szófogadatlan) Reg.; *torra' bilmi'* istent nem-ismerő = pogány, Evang.; p. o. *vul itlemi sin* ő engedetlen ember; *polat islemi sin* dolgozni nem szerető (unarbeitsam) ember leszen. Az Evang.-ban (Máté 10, 5) többes-száma: *torra' bilmi'zam* pogányok. — Állító ily nomen agentis nincsen, a miért biztosan nem is mondhatjuk, mily képzővel készült, a tagadó *ma*, *mä*-n kivül, e tagadó nomen agentis. Gyaníthathatjuk azonban, hogy a futurumi igealaknak alapját képző *e* (eredetibb *je*, v. ö. 377. lap.) az, mely a tagadó igeragozásban is a tagadó *ma*, *mä (me)* önhangzóját kiszorítja; így *islemi*, *bilmi* egy volna a tagadó fut. egyesi 3. személyalakkal, mely tudvalevőleg személyrag nélkül való (csak azon különbséggel, hogy itt *mä*+*je me* lesz, ott pedig *mi*, mint az *opška* 3. birtokosraggal *opški*, *vidä* — *vidi*). Jelentésére nézve is könnyen megmagyarázhatjuk így p. o. *islemi*-t = ki nem dolgoznék, der nicht arbeiten will, vagy a magy. hal*andó* nem szigorú futurumi jellemére emlékeztethetünk.

8.

Gerundiumok.

Visnevszki három gerundiumfélét hozván föl, azokat a jelen, múlt és jövő idők szerint osztja el név szerint, a mi semmi esetre nem czélszerű, se ezen alakok valódi jelentésének nem felel meg, melyekben épen nincs a bizonyos időviszony kifejezése. Így p. o. a *za*, *ze* gerundium, melyet Visn. jelen-idő gerundiumának nevez, mikor néha verbum finitum helyett áll, épen nem praesenst, hanem praeeritumot jelent. Elsőgr. semmi gerundiumot nem említ tüzetesen; de szólajstromaiban találunk egykét *-za* alakot, és ha csak egy kis syntaxist ad vala, még a többit is mind megtaláljuk, mert nagy szerepet játszanak a csuvas szófüzésben.

a) A leggyakrabban használt gerundium a *za*, *zä (ze)* vagy *sa*, *sä (se)* alak, ezen képzőnek egyenesen az igetőhez járúlása által képeztetvén. Magától értető, hogy *zä*, *sä (ze, se)* a magashangú tőket; a *za*, *zä (ze)* pedig az önhangzón vagy *l*, *n*, *r*, *m*, *j*, *v* mássalhangzókon végződőket illeti. Meg kell jegyezni, hogy mindenkor a végszótag *(za*, *zä*, *sa*, *sä)* hangsúlyos. Példák : *sir-za'*, *bol-za'*, *isläza'* Visn. *(islä-za*, mint nála a többesi *zam* magashangúlag is), *kala-za'*, *čin-ze'*, *bar-za'*, *il-ze'*, *bil-zä'*, *šap-sa'*, *kas-sa'*, *ilt-se'* Evang., *šira-za*, *süre-zä*, *poron-za*, *hirel-ze*, *tat-sa*, *tük-se*, *joh-sa*, *čop-sa* stb. Reg. E helyett: *il-ze* Regulynál többnyire *ize* van. Használtatik ezen gerundium :

1) Mint a magyar *-ván*, *-vén* alak, hol egyazon subjectumnak két igepraedicatuma van, hogy az egyik alakilag alárendeltetvén, egy mondat legyen : p. o. *eb širarem toprem* (én kerestem megtaláltam) helyett mondatik : *eb širaza toprem* én keresvén megtaláltam (azaz : én kerestem és meg is találtam); *kirze kale vul onda* bemenvén meg fogja ott mondani, — vagy pedig : *vul onda kire*, *kale ona* ő oda bemegyen és neki meg fogja mondani; Máté Ev. 20. 31 : *pirin košsam ozelza pihčer* a mi szemeink megnyílván lássanak (itt meg fősúly van az *ozelza*-n : a mi szemeink nyíljanak meg).

2) A *za* (stb.) gerundium, körülbelül mint a magyar *-va*, *ve* alak (sír*va* fakad), számos más igével szoros kapcsolatban összeköttetik, mind a mellett, hogy az értelembeli fősúly a gerundiumon van. Ilyen a *za* gerundium által meghatározott, mintegy összetételes

igéket Reguly sokat jegyzett föl, melyeket, mint a csuvas nyelvnek különös eszejárását igen megjelelőket, itt közölnünk kell. Elibe teszszük a meghatározott igét, infinitivusban: *anas* alámenni, alászállni, descendere: *johsa a.* aláfolyni, lefolyni (tkp. folyva alámenni, fluendo descendere); *süklezä a.* lehordani, levinni (portando descendere); — *andaras* (az előbbinek causativuma) leszállítani, leereszteni: *hiderah prahsa andar sümürlder* vesd le, dobd le erősebben, [hogy] összetörjék (tkp. dobva ereszszd le); — *hobaras* hágni, emelkedni: *süklezä h.* fölvinni (v. ö. *süklezä anas*); — *hobardas* emelni, fölvinni: *süderzä h.* fölhúzní; *huvalaza h.* fölhajtani, üldözni; — *kires* bemenni: *sikse k.* beszökni, beugrani; — *kürdes* bevinni: *šavetsa k.* bevezetni, *visterze k.* befújni valamit; — *toghas* kimenni: *johsa t.* kifolyni (v. ö. *johsa anas*), *ize t.* elvinni, abholen (tkp. véve kimenni), *čopsa t.* kifutni, kiszaladni, *kirze t.* заѣхать, beállítani (azaz betérni *kires*, s azonnal megint tovább hajtani, kimenni *toghas*); — *kïlaras* kihozni, kihajtani: *činze k.* kihívni, *larza k.* kikotlani (*larza* ülve), *huvalaza k.* kihajtani, kiűzni (v. ö. *huvalaza hobardas*); — *kiles* jőni: *ize k.* elhozni (*ize*, e h. *ilzĕ* véve), *činze k.* elhívni, idehívni; — *kilderes* jövetni: *jarza k.* érte küldeni; *činderze k.* elhívatni; — *pïras* oda menni: *ize p.* elvinni valahova (v. ö. *ize kiles*); *huvalaza p.* пригонять, valahova hajtani; *onda činze p.* oda hívni; — *kajas* elmenni: *visse k.* elrepülni, *ojrlza k.* elválni egymástól, *tarza k.* elfutni, *irtse k.* elmúlni; — *jaras* ereszteni: *huza j.* elhajtani, wegjagen; *virze j.* el-, félrefújni, wegblasen; *tuksa j.* wegschütten, *tükse j.* wegstossen; — *siďes* érni, elérni: *išše s.* (az šš-re nézve v. ö. *aššatim*, fentebb **1, d.** a 372. lap.) oda úszni; *huza s.* odahajtani (ez Visnevszki szlovarjában is így: *huvza'-sidäs* догонять); — *irďes* múlni, haladni: *süklezä i.* mellette elvinni, hordani (vagy: *süklezä irtse-kajas*, lásd: *irtse kajas*); — *kaʒaras* átkeltetni: *jïtsa k.* áthordani, *išterze k.* átúsztatni; — a következőknek Reg. azt írja fölibe, hogy „a cselekvés a vele való congruentia szerint meghatározva," a mi különben már az előbbieknek is némelyikéről áll, a mennyiben, p. o. ebben *išterze kaʒaras* (szószerint: úsztatva keltetni át) az „úsztatás" ugyancsak congruens az „átkeltetéssel," a congruentia nem lehetvén más mint időbeli; már pedig oly cselekvés, mely másnak a végbemeneteli módját jelöli meg, mind addig tart, a meddig ez utóbbi maga. — *iles* venni: *tatsa i.* leszakítani, levágni (tkp. szakítva, vágva venni), *tortsa i.* el-

venni, elrabolni; *süze i.* lenyúzni; *sütse i.* legöngyölni; *vïjlaza i.* megnyerni, elnyeri (*vïjlaza* játszva); *šulza i.* kiváltani, visszaváltani (*šulza* megoldva, mentve), *tirze i.* átszúrni, áthúzni; *kütse i.* megvárni; — *irberes* múlatni : *vïjlaza i.* átjátszani (a napot); *šuverza i.* átaludni, elaludni; — *kajas* menni, elmenni : *tadelza k.* szétszakadni; *tünze* v. *übünze k.* ledőlni; *polza k.* valamivé válni (*polza* léve; p. o. *šu polza kajre* vízzé vált); *hirelze k.* megszépülni, *šanzä k.* elhervadni; — *jaras* ereszteni (v. ö. fentebb) : *tünderzä j.* ledönteni, *isse j.* kiinni, kihajtani (*isse* íva); *kolza j.* nevetve fakadni; *kiskerze j.* elkiáltani, *ojirza j.* szétszedni, szétosztani (*ojirza* elválasztva); — *sibes* (l. fent; a határ és bevégzés megjelölésére való) : *vireze sitre* megfőtt; *pitse sibet* végződik, véget ér; *virenze s.* megtanúlni, *türlenze s.* begyógyúlni; *poghonza s.* összegyülni; — *sideres* eléggé tenni: *tuza s.* megcsinálni mind; *virentse s.* egészen megtanítani; *turanas* satiari : *šuverza t.* kialudni magát; *vïjlaza t.* jól lakni játékkal; — *toldaras* megtölteni : *virze t.* fölfújni; *visterze toldarne* надуло (снѣгомъ) tele fútta (a szél hóval); *sizu toldarje* tele tömte (hasát, *siza* éve, evéssel); — *pibes* véghez menni, véget érni : *kajza pidesse* elmennek mind; *sidelze pitre* elkopott (a ruha); — *piberes* végezni: *tatsa p.* kivágni (erdőt); *vïjlaza p.* eljátszani (veszteni, végére járni játékkal); — *čaras* tartóztatni, akadályozni : *titsa č.* visszatartani; *pibirze č.* zárva tartani; — *poghas* gyüjteni : *jïtsa p.* egybehordani; *činze p.* összehívni; *huvalaza p.* összehajtani; — *poghonas* gyülni: *čopsa p.* összefutni; *visse p.* összerepülni; *salanas* elszélyedni: *čopsa salanjiš* szétfutottak; — *saladas* elszéleszteni, szétadni : *huvalaza s.* szétkergetni; *sümürze s.* szétverni; — *ojras* elválasztani : *tatsa oj.* elvágni; *šorza oj.* szétvágni; *hossa oj.* letörni, leszakítani; — *sibizas* hozzáragadni : *šenza sibisne* oda fagyott; — *sibistaras* hozzáragasztani : *šapsa s.* odaszegezni; — *tadas* levágni : *parza t.* lefizetni; — *pidires* zárni : *čikse p.* betömni; — *ojas* nyitni : *sümürze o.* föltörni; *tortsa o.* fölszakítani; — *laras* ülni: *kirze l.* benn akadni (a sárban; tkp. bemenve ülni); *koššа l.* áttelepedni; — *turas* állni: *šaksa t.* függni; *popleze t.* (v. *laras* ülni) beszéllgetni; *titsa t.* (v. *laras*) tartóztatni; *tazatsa-h tur kil kardine* tisztán tartsd (mindig) az udvart; — *üges* esni: *tohsa ü.* kiesni; *kirze ü.* beléesni; — *ügeres* ejteni: *tatsa ü.* levágni (fát), *tünderze ü.* ledöjteni; — *horas* ponere: *üssür tuza h.* leréizegíteni, *tuza koras* valamit megtenni (lásd fentebb 374. lap.); — *pïghas* nézni : *hetlanza p.* megpróbálni ; — *ke-*

dardas mutatni : *kalaza k.* megmondani, megbeszélleni; *poplezä k.* elbészélleni; *voloza k.* megolvasni, átolvasni. — — Visnevszki is egyenesen beszéll (53. l.) „összetett igékről, melyek két igéből képeztetnek, melyeknek elseje — a mint nevezi — a jelenidő gerundiumába tétetik, p. o. *sirza piteräs* megírni, írással fogyasztani (исписать), *vadlza kajas* megöregedni; *lessa-praghas* elvinni, elszállítani, kísérni. „Efféle igék, azt mondja, megfelelnek jelentésök szerint az orosz praepositionalis igéknek." Hozzáteszi jegyzetben : „Az orosz praepositionalis igék kifejezésére a csuvasok praepositio helyett ezen igéket használják: *braghas* dobni, vetni, *kajas* elmenni, *piteräs* végezni, *sides* elérni." Mit akar evvel mondani, az a fentebbiek után világos. Mily közönséges használatúak lehetnek pedig az ily összetett igék, onnét sejthetjük, hogy nem csak Visnevszki szlovarjában, de még Elsőgr. igelajstromában is (itt tán föl sem ismerve összetételnek, mert egy szóba írva) több ilyen találkozik. Jelesen Visn. szlovarjában : *potsa kajas* elsülyedni, elmerülni, vízbefúlni (*potsa* fenékre szállva, *kajas* menni); *ornza kajas* fölbőszülni; *utlanza kajas* lóháton menni (*utlanza* lóháton ülve); *sürza kajas* elrothadni; *ize kajas* elvinni, *ize kiläs* elhozni (l. e kettőt Reg. szerint), *issa piteräs* kiinni, *altsa piteräs* kiásni; *šulza klaras* kiváltani váltsággal, visszaváltani (l. *šulza iles* és *kelaras* Reg.); *šoghalza* v. *sitsa süräs* eltévedni. — Elsőgr.-ban : 54. l. (*sirza-hožadep*) *sirza-hožas* praescribere (*hožas* parancsolni, rendelni); *kossa süräs* futni; *voloza-pteres* (*volozapteredap*) átolvasni; *kalaza-kutardas* (*kalazakutardadap*, l. *kedardas* Reg.); 59. l. *sükläzä-süräs* vinni, hordani (*sükläzasüredap*), *šaklanza-turas* függni (*šaklanzatradap*); *sülerzä-kürdäs* (*sülerzakrdedep* превышаю; ez volna „fölülmúlni," s ez hogy kerül ki *sülerzä*-ből, mely *sülle* „magas" szerint „magasítva, magasra emelve" volna?); 60. l. *jotlanza-süräs* útazni (*jotlanzasürädep*); 61. l. *šavtsa-sideres* elvezetni valahova, azaz egészen odáig (*šavdsa sideredep*; v. ö. *šavetsa kürdes* és *sideres* Reg.) — Végre az Evang.-ban is ezekkel és más ily összetett kettős-igékkel találkozunk, melyek közül most csak a *turas* (állani) a valami cselekvésben tettleg bennelevés kifejezésére használtatását emeljük ki, p. o. Máté 20, 32. *Kalare-da : min kileze-turatťir mandan?* és monda : mit akartok (tkp. kérve álltok) én tőlem; 17, 4. *ak-da korinǯeš vulzama Mojsej Ilia-da on-bala kalassa-turaganzam* és íme láták Mózest és Illyést beszélleni ő vele (tkp. és íme meglátszának nekik M. és I. ő vele beszéllve-állók).

3) A *za* (stb.) gerundium ezenkivül még verbum finitum helyett is áll, még pedig egy praeteritum helyett, mint hasonlóképen a *ne* participium. Tudniillik, akkor egy verbum „esse“ van kihagyva mellőle. Reguly egyenesen *polne* mellé állítja a *polza*-t, ily jelentéssel: ich bin gewesen (természetesen az *ep*-et, mint subjectumot kell még hozzá tenni), p. o. *vul kize pirin bada, eb onǯoh vurmanda polza* ő bejött hozzánk, én akkor az erdőben voltam. Továbbá egy helytt a *pïras* és *kajas* igékről (mindkettő: *menni)* azon észrevétele van, hogy a csuvas nyelv annak kifejezésére, hogy „voltam (valahol)“ rendesen azt mondja „*eb pïrza*“ mentem v. jutottam (oda), ha oly helyről van szó, hol a szóló maga is volt, p. o. *eb onda pïrza pajan* én ott voltam ma; ellenben oly helyről levén szó, hol a szóló nem volt, *kajza* használtatik: *vul vurmana kajza* (nem *pïrza)* ő az erdőben volt. Az utóbbi mellé jegyzi „vagy *kajza-če*“, azaz „ment vala“ — és úgy látszik, hogy leginkább a „*če*“-t kell pótolni mint segédigét, vagyis a *za* praeteritumot mint plusquamperfectumot fogni föl, v. ö. *ebir vot totma kajza* fát vágni mentünk volt (v. vala). Ezen segédige, magyarázatunk szerint, ki van téve, személyragokkal, azon szintén a *za* gerundiumból képzett alakban, melyet már fentebb mint plusquamperfectumot tárgyaltunk *(za-tim* stb. l. *1, d* a. 374. lap.), a mire itt csak útalnunk kell. E mellett pedig egy jelenségre kell figyelmeztetni, melyre sokszor az Evang.-ban találhatni, arra t. i. hogy, mint verbum finitum praeteritum 3. személyi subjectummal, egy *-zat* alak áll, melyben szintén nem lehet rá nem ismerni a *za* gerundiumra, p. o. Máté 25, 10: *tirbelennezam-da on-bala kiǯeš toja, alïk-da h o b ï n z a* t és a kik készen valának bemenének ő vele, és bezáraték az ajtó; 19, 1. *Galilejran tohre, k i l z e* t-*da* ... Galileából elindúla és méne...; 26, 26 *ona hošre, b a r z a* t-*da virenegenzama kalaza* ... megszegé (a kenyeret) és adá az ő tanítványinak, mondván...; 26, 40. *tül-bolzat* találá (Károlyi fordítása szerint). E szerint ez a *zat* alak jelenidőhez viszonyúló praeteritumot tenne (nem plusquamperfectumot), a mi csak úgy lehet, ha benne *za*-hoz praesensbeli segédige járúlt (= „est“). Azért nagyon is hihető dolog, hogy ezen *zat*-beli t *(za-t)* ugyanaz a t, mely a tagadó praesens-alakban is megvan *(-mast, -mas-*t*)* s melyet annak helyén (l. 390. lap.) „est“-jelentésü csuvas segédige maradékának fejtegettünk. Ugyanis azt, hogy a praeteritumi jelentés alapja magában a *za*-ban fekszik, úgy hogy p. o. *kilze* + „est“ (azaz *kilze*-t)

azt teheti, hogy „jöve, v. jött“ (körülbelül, mint magy. „ad*va* van, küld*ve* van“ — csakhogy ez passive értetik) : azt némileg abból is láthatjuk, hogy a *-za-če* állító plusquamperfectumnak nem felel meg *za*-val képzett tagadó pqftum (mely így volna : *-ma-za-če)*, hanem helyette *-man-če* van, azaz *ma-ne-če*, úgyhogy itt *za* és *ne* (part. pfti képzője) teljességgel egy fokon állanak (v. ö. *2, f* a 391. lap.) — Meglehet, hogy némely, segédige nélkül verbum finitum helyett való *za*-hoz, nem is *če*-t, hanem a mondott t-t kell hozzáérteni segéd igéül, p. o. ezen Reg.-féle példában : *šak pilik kona vul jalan vurmanda sürezä* v. *poronza* ezen öt nap alatt ő mind csak az erdőben járt v. élt (lakott, tartózkodott).

A *za* alaknak *pol-as* segédigével is előfordúlására, Regulynál csak egy példát találunk : *titsa polzan* e mellett : *titne polzan* (ha fogott, ha megfogott), mindkettőnek csak az egy tagadó alak állván ellenében : *titman polzan*, p. o. *titsa polzan, ize-kil* ha megfogta, hozd el.

b) Gerundium conditionale-nak nevezhető a *-zan, zän (san, sän)* alak és bővebb mellékalakja *-zassïn, zässin*, melyet Visnevszki mint múltidő gerundiumát hoz föl: *sir-za'n* v. *sirza'ssïn* *); Reguly : *titsan* v. *titsassen*, *polza'n* v. *polza'ssin*, *kizessin (kilzessin* helyett). Hangsúlya a *-za'n*, vagy *za's(sïn)* szótagon van. Vajjon a *zan*, mely a gyakrabban használt alak, *zassïn*-ból összevonatott-e, és mi tulajdonkép azon járúlék *(n, ssïn)*, mely ezekben a *za*-hoz csatlódott, melyet mint e képzéseknek alapjáúl szolgálót egyszeriben megismerhetünk, nem tudjuk még. — A *zan* alaknak jelentésére nézve Visn. nagyon téved, ha azt múlt időre vonatkoztatja; mert, ha általában valamely igeidőre, hát inkább a futurumra lehet vonatkoztatni; v. ö. ezen Reg.-féle példákat : *eb onda kajzan, mana tidis* ha én oda megyek, engem megfognak (értve : meg fognak fogni; így is lehetne fordítani a *kajzan*-t : ha menendek; azonban magában csak annyit ér, mint magy. „menvén“: „én oda menvén“ — csak hogy ezt conditionalisnak kell érteni); *eb onda tïdenzan ezer mana šulza kelaras šok* „ha én ott megfogatom“ (Reg. magyar fordítása) tí meg nem váltatok; *vul kizen porde hiberdetpir* ha jő, mindnyájan

*) Visn. egy *s*-szel írja ugyan ; de már abból is, hogy kemény *s*, látjuk hogy kettős *ss* kell, mert különben *z*-t írt volna : *sirzasïn*. Reguly kettős *ss*-szel.

örülünk; *perne izen-de (ilzen* helyett), *teberne huvardir-če man-vali* ha az egyiket veszi bár, meghagyná nekem a másikat; *mana per konlah parzanda, siƀe* ha csak egy napra adja is nekem, elég lesz; *huvana kirle polzan sana vul paraƀi?* ha magának kell neki, adja-e neked? — Különösen a *polzan* (levén = ha lesz), melyet (I. czikk, 259. l.) határozatlan névmások kürülírásos képzésére is használtnak találtunk, nem csak személyragtalan participiumot és gerundiumot (*ne* és *za* alakút), hanem személyragos verbum finitumot (azaz tulajdonképen egész mondatot, mely a *polzan*-nak subjectuma lesz) conditionalis viszonyba helyez, s így Reguly úgyszólván egész egy conditionalis igeragozást állít föl, *polzan*-nal körülírva; praesens: *tidadep polzan, tidaden p.* stb. *titmastep polzan* stb; praeteritum: *titrem polzan, titren p.* stb. *titmarem polzan* stb; futurumnak magokat a *titsan* v. *titsassen,* tagadólag *titmazan* v. *titmazassin* (vagy *tidimazan, tidimazassin)* alakokat nevezi, p. o. *eb titrem polzan san min is?* ha én megfogtam (v. megfogám), neked mi közöd hozzá? *iƀet polzan par ona* ha kér, adj neki; *abat sizan pïrep san bada* ha megvacsorálandok, oda megyek (fogok menni) hozzád; *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiliččе* ha én ott laknám, most hozzám jőne; *man atti pajan kizessin iran eb kajadep* ha atyám ma jő (jövend), holnap megyek. A *-za, -ne,* tagadólag *man* alakok mellett: *titsa polzan, titne polzan, titman polzan,* p. o. *titsa polzan ize-kil* ha megfogta, hozd el; *man atti kilne polzan, san bada jarep* ha atyám jött, elküldöm hozzád; *vul mana okša pana (= pane) polzan eb kajattem-če* ha nekem pénzt adott volna, én megyek vala (mentem volna); *sumar polne polzan* ha beteg volt; *vurmanda polne polzan* ha az erdőben volt. Különben itt a *-ne, man, za* alakokat verbum finitum helyett valóknak is lehetne venni, mint a fentebbi *titrem polzan, pornadep polzan* példákban, és *polzan*-t, a mí nyelvünk szempontjából, csupa exponens conditionalisnak tekinteni; mert valóban is csak „conjunctio conditionalis"-nak helytartója, habár tulajdonképen való jelentése „levén = ha lesz" (v. ö. székelyesen: „ha kérné lesz" M. Nyelvészet VI, 228).

Reguly még egy „imperativus conditionalis"-t (v. ö. fent. 382. l.) hoz föl, mely a *zan* alakból és hozzájárúló *če* (vala)-ból készül: *eb* (én), *es* (te), *vul* (ő) stb. *titsan-če.* Alá jegyzi, hogy *titsassen-če* rossz volna. P. o. *vul kajzan kajikne titsan-če* ha megyen, hadd fogna meg valami madarat (vajha fogna).

c) A Visnevszkiféle gerundium futuri *at-čen ät-čen*-nel képeztetik, a mi, szerinte is, a praesensbeli egyes-számi 3. személy volna, meg *čen* (a mi különben = magy. *-ig)* : *sira't-čen.* Egy példája is találkozik a 62. lapon : *mize sohrïm Hozana sidä't-čen* hány verszt [van] Kazanig (tkp. Kazanba ért-ig, azaz : míg az ember Kazanba ér). Azonban abból, hogy Visn. így ír : сирать-чень, сидять-чень, még nem következik bíztosan, hogy -ть (t)-végü 3. személyalak van itt; hanem csak az, hogy az egész *siratčen sidätčen*-nek hangzik, melyeket *siraččen, sidäččen*-nek is írhatnánk. Evang.-ban van киредчень *kire'dčen* azaz *kiretčen.* Úgy látszik, hogy ezekben nem a 3. szem. praesens, hanem maga a nomen praesentis, mint nomen actionis fogva föl, szolgál alapúl a viszonyító *čen*-nek. — Reguly nehány mondataiban találunk egy *-ičen* alakot, mely, a mint látszik, ugyanaz akar lenni, a mi Visn. *atčen, ätčen*-je : *sotn iličen eb ham tuvam* semhogy megvenném, inkább magam csinálom meg; *pirin jalda čazah toben, itti jal šinǯe tobičen* a mí falunkban hamar fogod találni, inkább mint a több falvakban (találnád); *onda sürze kajičen vul ize kajder* inkább vigye el, sem hogy ott elrothadjon. Az „inkább" csak a fordításban van még; szószerint ez van : megcsinálom magam, még pedig *sotn-iličen* (véleményünk szerint tkpen) „megvételig," azaz ez esetben : míg megvenném. Ha pedig megcsinálom, míg megvenném, akkor még „megvétel előtt" csinálom meg; a miből önkényt értetik, hogy általában meg sem veszem, hanem „inkább megcsinálom." Így a többi is : *tobičen* találásig (míg találnád), *sürze-kajičen* rothadásig (míg elrothadna). Még bizonyosabb lesz e magyarázatunk ezen két mondat által : *es pïričen tüdis* „bis du dahin kommst, so fangen sie es" (Reg. német fordítása); *eb kiličen turne vulzam* „bei meiner ankunft waren sie schon aufgestanden" — szorosabban : jövetemig, azaz : már jövetem előtt. — A mi ezen *ičen* alaknak eredetét illeti, úgy gyanítjuk, hogy a nomen futuri *(ili, kaji, tobi, pïri, kili)* az alap, melyhez *-čen* (-ig) rag járúlt. Lásd a futurum képzöjéröl *(e)* fentebb **1, e** alatt a 376. lapon.

d) Egy időpont-meghatározó gerundium képződik *-tibe* v. *ribe* (Reg.) végzettel, p. o. *kaš poltibe kiler* mikor este lesz, jöjjetek; *eb jala sitribe kordem* én, mikor a faluhoz értem, láttam. Az Evang.-ban is találjuk példáját: Máté 20, 1. *šudïltï'ba* (tő : *šudïl)* ἅμα πρωὶ azaz: virradatkor (jó reggel — Károlyi); 20, 8. *kaǯala vara boltï'ba* ὀψίας δὲ γενομένης (mikor pedig estve volna). Abból, hogy

Reg. *l*-végü töhez *tibe*, *t*-végühez pedig *ribe*-t járúltat, könnyü azt sejtenünk, hogy e végzet *tibe (tiba* Ev.), *ribe* nem egyéb, mint a nomen praeteriti (lásd fentebb a 366. lapon), *ba, be* (= -val -vel) raggal, úgy hogy *sitri-be* (praet. 3. szem : *sitre)* tkpen = ért-tel, azaz összefüggés szerint: *ért[em]-mel, ért[ed]-del, ért[é]-vel* stb.: a faluba értemmel (= értemkor) láttam; *kaš polti-be* (praet. 1. szem. *poldem*, 3. *polǯe* e helyett: *polde*, mely a *poltibe*-ben kemény *t*-vel van) tkp: éjjeledet-tel. Evvel jól illik össze az, hogy Reg. a *poltibe* és *polzan* különbségét úgy határozza meg, hogy amaz egyidejűséget jelent (valami történttel együtt), emez a főtörténtet megelőző időre vonatkozik (mikor valami történt, azután).

9.

Gerundiumok — folytatva.

a) Tagadó *za*-féle gerundium nem képeztetik; azért *zatim*-féle plusquamperfectum sincs a tagadó igeragozásban, mit fentebb említénk (391. l.). Helyette Visn. *-mazïr*, *-mäzir* alakot hoz föl, mint (szerinte) gerundium praesentis-t; *islä* tőtöl: *islämäzï'r* (szorosabb hangzóegyezéssel: *islämäzir)*. Ez azt teszi: nem dolgozva, nem dolgozván, a *8, a,* 1. alatti *za*-nak megfelelőleg. Maga a *mazïr* pedig nem egyéb, mint a *6, b* tárgyalt nomen actionis képzöje *ma* és a fosztó vagy tagadó képző *zïr* (nélkül; -talan, -telen); a *-mazïr* alak itt adverbiumként áll, mint általában a csuvas melléknév lehet adverbium is. Már Elsőgr.-nak adverbiumlajstromában találjuk: *šokšlamaza'r* *) meggondolatlanúl (meg nem gondolva) és *sojlamaza'r* különbség nélkül (meg nem különböztetve — a *zar* önhangzójára nézve v. ö. 359. lapon, az *ă*-ról), valamint az állítólag megfelelő *za* alakot is: *šohšlaza'* okosan (meggondolva), *hotïšša* közösen (közlekedve). — A Kátéban vannak ilyen példák: *tuvma'zïr* nem téve, *sünde'rmezïr* nem oltva (tüzet), *islämä'zïr* nem dolgozva, *čarma'zïr* nem akadályozva, nem tiltva, *bolma'zïr* nem léve — tehát úgy képezve, mint Visn.-nél és szintúgy hangsúlyozva (a *ma, mä* szótagon, másképen mint Elsőgr.). Regulynál *-mazer*, *-mäzer (mezer)* alakja van a tagadó gerundiumnak: *simazer* nem éve (éhen, éh gyomorral),

*) Szedőhibából van *hohšlamazar;* később ugyanez igétől: *šokšlaza.*

šarlamazer nem is kukkanva, *pidermä'zer* be nem zárva; *kilmäzer* nem jöve stb. p. o. *turandar-mazer kajazi?* nem etetve (a nélkül hogy etetnénk) fogunk-e (kell-e) menni? *pürt pidermä'zer ma kajren?* miért mentél el be nem zárva a házat (a nélkül, hogy bezártad volna)? *utsam küdüvä jarmazer kilmep* a lovakat a nyájhoz nem eresztve (a nélkül hogy eresztettem volna) nem jövök; *magermazer kalare* sírás nélkül mondta.

b) A *zan*, *zän* gerundium képeztetik tagadó igetőtől is: *ti't-mazan*, v. *tidi'mazan*, vagy a bővebb alakkal: *titmazassin*, *tidimazassin; kilmäzen, süremezen* stb. Reg.; Visn. nem hozza föl ezt tagadó igemintájában, hanem *islämä'n*-t, mint múlt idő gerundiumát. Használata ép olyan, milyen az állító *zan* alaké, azaz feltételt jelentő: *vul čas kilmäzen ezer šuverma virder* ha hamar nem jő, feküdjetek le alunni; *es huva ozal tumazan sana-da ozal tumis* ha magad (senkinek) rosszat nem teszesz, neked sem fognak rosszat tenni; *ebir kalamazan-da vul pile* ha mi nem mondjuk is, ő [azért mégis] meg fogja tudni. — Csak a verbum finitum mellett használtató *polzan* nem tétetik tagadóvá *(polmazan)*, hanem a verbum finitum vagy a helyette álló participium (csak *ne*-ről van itt szó: *-man*, *-män)*: *tit-mastep polzan* stb., *titmarem polzan* stb., *titman polzan*, a mint fenteb is látók *8, b.*

c) Se Visn. az *atčen*, *ätčen*-nek, se Reg. az *ičen*-féle alaknak tagadólag megfelelőt sehol sem adnak.

10.

Por és *šok.*

Két a „létet" (*por* van) és „nem létet" (*šok* nincsen) kifejező, szorosan véve participium értékű (azaz névszói természetű) szó, mely csak a praesensben szerepel segédige nélkül, mint ige, a több időkben azonban segédigével használható; söt, a miből leginkább kitűnik névszói természete, viszonyraggal is járhat. Reguly példái:

Prasens: *šaven-bak sinzam por* olyan (afféle) emberek vannak (*sinzam* többes-szám, de *por*-on mint praedicatumon nincs kitéve többes-szám); *ku-ʒal kajik nomaj por* az idén (vad madár) sok van; *man* (genitivus possessivus, *manen* helyett, tkp. *mann) okša bor* nekem van pénzem; *manen okša nomaj por* (v. *nomaj okša por)* nekem pénz[em] sok van (v. sok pénz[em] van); — *onda utsam šok,*

onda pulanzam anǯah ott lovak nincsen[ek], ott szarvasok [vannak] csak; *pajan lapra šok* ma nincs sár. — Praeteritum : *iner šomur por-če* tegnap eső vala. Fölibe jegyezve : *„(polza — polne)"*, a mi, nem tudjuk, vajjon azt teszi-e, hogy ez is mondható : *por polza*, *por polne* (volt); — *vul pajan čürgüre šok-če* ő ma nem vala (tkp. „nincsen-vala") a templomban. — Futurum : *eb šok polep onda* én nem leszek ott (itt a *šok* úgyszólván tagadó adverbiumúl áll, a mint különben magában is a német „nein" értelmében használtatik: *šok! es mana oldalimen* nem, te engem nem fogsz megcsalni; a ráhagyó szócska „igenis" azonban *eä : eä*, *eb kordem ona* igenis, láttam őt).

Viszonyragokkal vannak *por* és *šok : vul hunazam pordan kilmäre* nem jött, mert vendégei voltak (tkp. vendégek-van[nak]-ból, vagy : vendégek-lét-ből, v. ö. *ne* participiumot ablativusban : *tüttüm polneran* a 418. lapon); *larma vïj šokran vïrtsa voladep* mert nincs erőm az ülésre, azért (azon okból) fekve olvasok (tkp. ülésre-erő-nincsen-ből); *šokpa* v. *porba süres* semmivel v. valamivel járni; — *okša šokbak nimde ilmest* mintha nem volna pénze, semmit sem vesz; — *is-šok čoh činmäre, is por-čoh činet* mikor nincs dolog, nem hítt, mikor dolog van, hív (tkp. dolog-nincsen-kor, dolog-van-kor; v. ö. *-ne čoh); ep kilde šok čoh nikama-da kürtmis* mikor nem vagyok otthon, senkit sem fognak beereszteni; — *okša por hožera kizen parep sana* ha akkor jösz, mikor pénzem van (tkp. -pénz[em]-van-kor ha jösz), adni fogok neked; — *vul pire pol šok sirä ize kajre* ő bennünket olyan helyre vitt, hol hal nincsen (tkp. hal-nincsen-helyre).

Körülírva *pol-as*-szal, vagy ezen segédige mellett *por*-t el is hagyva : *man okša šok polzan, eb sandan činep vara* ha nekem nem lesz pénzem, tőled fogok azután kérni; *man okša poličen küt* várj, míg nekem pénzem lesz; *hunǯa man okša pole, onǯoh kil* mikor nekem pénzem lesz, akkor jőj.

Elsőgr. a *por*-nak praesensi és imperfectumi ragozását adja, 1. és 2. személyi subjectum mellett is (51. lap).

Praesens.

Egy.	1. *abe*	*por* v. *bor.*	Több.	*abi'r*	*por* v. *bor.*
	2. *aze*	„ „		*azi'r*	„ „
	3. *vïl*	„ „		*vïlza'm*	„ „

Praeteritum.

Egy. 1. *abe po'r-če*	Többes-számban nem folytatja, ha-
2. *aze bo'r-če*	nem *bolas* igét lépteti föl helyébe,
3. *vïl bo'r-če*	azaz a *zattïm*-végü plqpftumot.

A *por* (v. *bor)*-t Visn. egészen kifelejtette még szlovarjából is; a *šok* mind adverbium negationis szerepel = нѣтъ („nem", ném. „nein" és „nincsen"), szintígy Elsőgrammatikában is.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra a magyar nyelvben. Előadta febr. 25. és jun. 3. 1861-ben Fogarasi János r. t. [Magyar akademiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Második kötet. 1861. (1—63. lap.)].

Minél korszerűbb vala Fogarasi János indítványa *a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve* (lásd itt a 138. és 139. l.) : annál inkább kell azon igyekeznünk, hogy tökéletesítsük tudományunkat, s kitöltsük a netaláni hiányokat. Ezt akarván ez ismertetésemmel is tenni, a szíves olvasó meg fogja nekem bocsátani, ha puszta ismertetés helyett *értekező* ismertetést adok.

Fogarasi XXXI. szakaszra osztván értekezését, az I. szakaszban Geseniusból idéz egy helyet, mely meg akarja fejteni a személynévmásoknak az igékhez és más szókhoz való ragadását, s mely azt mondja, hogy, ilyes példák vannak a legtöbb nyelvekben, csak hogy általános hasonlóság (analogie) kevésben fejlődött ki; legáltalánosabban találtatik a magyar nyelvben.' „Ily nagy tekintély nyilatkozata megérdemli, úgymond Fogarasi, hogy a tárgyat, mely még koránt sincs tisztába hozva, mí magunk igyekezzünk lehető tökéletesen kifejteni, fényre deríteni." — „Azt mondja továbbá Gesenius : Ha a személyragok igékhez függesztetnek, akkor azok, kevés kivétellel a névmás tárgyesetét jelentik, pl. a héberben : *ketalta-ni* (öltél engem); ha névhez járúlnak, a sajátítót (genitivust) : *kol-o* (szava), *kol-i* (szavam); ha elöljárókhoz, akkor azt az esetet jelentik, melyben a névmás gondolandó, pl. *b-i* (bennem), de előfordúl mint alanyeset is : *kamo-ni* (mint én). Mindenek előtt meg kell jegyeznem, így folytatja Fogarasi, hogy a magyarban a személyragok, ha igéhez

függesztetnek is (az egy *l*-et kivévén) épen nem jelentik a személynévmások tárgyesetét, hanem ezeknek alanyesetét, például *kér-em* épen nem azt teszi, hogy *kér engem,* hanem *kér-én,* tehát ezen ragozás, melyben pedig, mint kifejtendem, csak ugyan tárgyrahatás is lappang, lényegesen különbözik azon arab, héber, perzsa ragozásoktól, melyekben az igékhez függesztett személyragok tárgyesetben gondoltatnak, kivévén, mint érintém, az *l* ragot, mely az egyes vagy többes második személyre hatást fejezi ki : kér-l-ek (rogo te vagy vos)."

Azt ugyan jól tette Fogarasi, hogy Gesenius tekintélye által indítva fog az említett tárgy felvilágosításához : de már azt nem tette helyesen, hogy nem világosan mondja meg, mi van a Gesenius felhozta példákban. *Ketalta-ni* tesz : öltél engem, de, úgymond Fogarasi, *kér-em* nem tesz ám : kér engem, hanem kér-én. Ebből azt kell értenie az olvasónak, ki nem tud héberül, arabúl, perzsáúl, úgy mint Fogarasi, hogy valamint az előadás értelme szerint a *kérem*ben *egy* személynévmás van, azonkép a *ketaltani*-ban is csak *egy* van : pedig az nincs úgy. Ha már olyanoknak, kik nem tudják az illető nyelveket, akarta megmagyarázni a *ketaltani*-t, miért nem hasonlította hozzá ezt : *tud-já-tok* vagy *kér-i-tek?* Hisz ezekben megvan a külső alakbeli hasonlóság, mennyiben a héber ketal-*ta-ni*-ban két személyrag van : *ta* = te és *ni* = engem, s a magyar tud-*já-tok,* kér-*i-tek*-ben is két rag van : *ja, i,* meg *tok*, *tek.* Egy úttal szemmel láthatóvá tehette volna az alakbeli különbséget is, mely ez által lesz világossá, hogy figyelmeztetem az olvasót : Íme a ketal-*ta-ni*-ban a *ta* rag az alanyt fejezi ki : ölt-*él* (t. i. *te)*, a *ni* pedig a tárgyat jelöli : *engem ;* viszontag a magyar példában az első helyen álló *ja, i* jelöli a tárgyat, az utolsó helyen álló *tok, tek* jelöli az alanyt. Ha így magyarázom az olvasónak a felhozott példákat, az helyes ítéletet képezhet magának a dologról, s megértheti a ‚du hast's' példát is, melyben hasonlókép két rag van : *st* (ich habe, du ha-*st* (hab-*st* helyett), és a hozzásimuló *s,* mely *es* helyett van ; sőt talán mindjárt elején arra a véleményre is juthat, hogy a héber, arab, perzsa s több nyelvből idézett példák nem is hasonlíthatók a magyar példákhoz, mennyiben a *tudom, tudod, tudja, tudjuk, tudjátok, tudják* stb. tökéletesebb szervezetek, a *ketalta-ni, du hast's* stb. féléknél, melyekben *ni* és *'s* csak hozzásimúlások (enclisisek), nem pedig a szó testébe felvett és beléolvadt alkotó részek. Igaz ugyan, hogy ha így magya-

rázza Fogarasi a dolgot, nem állíthatja ezt: „A magyarban a személyragok, ha igéhez függesztetnek (az egy *l*-et kivévén) épen nem jelentik a személynévmások tárgyesetét, hanem ezeknek alanyesetét"; miben sok igazítani való van. A katal-*ta*-ban is személyrag van, mely alany; a tud-*tok*-ban is az van, mely alany: továbbá a ketal-*ta-ni*-ban az alanyon kivül tárgyjelölés is van: *ni* = engem; a tud-*já-tok*-ban is az alanyon kivül tárgyjelölés is van: *já* = azt, azokat. Tehát az sem áll, hogy az egy *l*-en kivül nincsen tárgyra mutatás a magyar igében, mert ezekben:

tud-*l*-(a)k	kér-*l*-(e)k és
tud-*j*-uk	kér-*j*-ük
tud-*já*-tok	kér-*i*-tek
tud-*já*-k	kér-*i*-k
tud-*ja*	kér-*i*

az *l* és *j*, *ja*, *i* világosan tárgyjelelők, vagy tárgyra mutatók. Hogy aztán vajjon az *l*, *j*, *já*, *i* személynévmások-e vagy mutató névmások, az annyira csekély dolog, hogy szinte szót sem érdemel. Mert a mi az első vagy második személyre, mint tárgyra mutat, az szükségkép személynévmás-féle; a mi pedig a harmadik személyre mint tárgyra mutat (mely harmadik személy az egész látható és láthatatlan világot, s azok milliom meg milliom lényeit, képzelt és való dolgait jelenti), az szükségkép vagy 3. személybeli névmás, vagy mutató névmás, mely kettő vagy rokon vagy épen azonos a nyelvekben. — Sőt, továbbá még azt is kérdezni lehet: van-e magyar ember, ki a *kérem* szót így magyarázza = kér-én? nem így kell-e a *kérek*-et magyarázni, s azután azt mondani, hogy a *kérem*-ben több értelem van mint a *kérek*-ben, még pedig olyan értelem van abban, milyen a *kérjük, kéritek, kérik*-ben, ha az alanybeli különbséget levonjuk. — Ezekből kitetszik, hogy Fogarasi mindjárt az értekezés elején ferdén mutatja fel a magyar nyelv tényeit, s az idegen nyelvekből előhozott példákkal csak megtéveszti az olvasót, nem útba igazítja.

A II. szakaszban alaptalanságát mutatja ki F. annak a véleménynek, mely szerint abban: ház-*a*, kez-*e*, az *a*, *e* személynévmás volna, mert ha *háza* = domus ejus, hol veszi magát az *a*, *e* ezekben: ház-*a*-im, ház-*a*-id, ház-*a*-i, kez-*e*-im, kez-*e*-id, kez-*e*-i stb.?

Mindenkép forgatja ezt az *a*-t, *e*-t, de harmadik személyi névmást nem talál benne.

A III. szakaszban egy más véleményt czáfol meg, mely szerint az *a*, *e* ezekben : ház-*a*-m, kez-*e*-m stb. nem személyt, hanem birtokot képviselő *ő*, vagy talán *az*, *ez* volna, s így ház-*a*-m annyit tenne, mint domus ista mea. — „Itt is úgy látszik tehát nekem, úgymond, hogy a magyar nyelvet kimerítően még ezen tárgyban sem aknáztuk ki.“ — Véleményünk szerint Fogarasi más példákat is hozhat elé, nem csak a *ház-a-m* félét, p. o. a XVI. szakaszból ezt : kalap-o-m stb. vagy ezt odú-m, hogy szabadon bocsátkozzék a magyar nyelv tényeinek dialektikájába. Mert ha egymás mellé teszem e három szónak ragjait:

odú-m	kalap-o-m	ház-a-m
odú-d	kalap-o-d	ház-ad
odú-ja	kalap-ja,	ház-a
odú-i-m	kalap-ja-i-m	ház-a-i-m
odú-i-d	kalap-ja-i-d	ház-a-i-d
odú-i-(ji);	kalap-ja-i;	ház-a-i
odú-nk	kalap-unk	ház-unk
odú-tok	kalap-o-tok	ház-a-tok
odú-jok,	kalap-jok	ház-ok
odú-i-nk	kalap-ja-i-nk	ház-a-i-nk
odú-i-tok	kalap-ja-i-tok	ház-a-i-tok
odú-i-k(jik)	kalap-ja-i-k	ház-a-i-k,

azt fogom állítani, hogy az *odú* példán látszanak meg tisztán és csupaszon a személyi vagy birtokosi *) ragok, melyek az egyes-számban m d ja(a), a többes számban nk tok (tek, tök) jok (ok, jök, ök); továbbá azt fogom állítani, hogy a birtokosi ragokat megelőző *i* a birtok többes-számbeli jelelője; végre azt fogom még állítani, hogy ezek a birtokosi ragok, meg a birtok többes-számbeli jelelője, az *i*, lényegesek, tehát egyedül szükségesek. Ennélfogva mind az, mi a birtok-szón és a megnevezett ragokon kivül még látható, úgymint az o, a, ja (kalap-om-, kalap-o-d, ház-a-m, ház-a-d, kalap-ja-im, ház-

*) Tulajdonkép így kellene őket nevezni, mert m d ja, nk tok jok a birtokost jelölik, a névszó pedig, a melyhez azok ragadnak, a birtokot nevezi.

a-im), az nem lényeges, hanem vagy a könnyebb ejtés végett van ott (kalap-*o*-m- ház-*a*-m), vagy más okból (kalap-ja-im, ház-a-im, mert ejthetni kalap-im, házim-ot is), melyet még nem tudok. Ilyen okoskodásra kell, hogy vezessenek a példák, melyeket a névszók birtokosi és birtoki ragozása nyújt.

De Fogarasi legott ellenkezik emez okoskodás azon részével, mely az *i*-ben a többség jelelőjét látja, mert, úgymond (a 6. lapon): „nem adna-e azon körülmény, hogy azon *i* mind a régi iratokban, mind a mai tájszólalásokban számtalanszor előfordúl, mint egyes harmadik személy képviselője, a *legnagyobb határozatlanságokra és kétértelmüségekre alkalmat, melyeket pedig oly nagy gonddal kerül ki mindenütt és mindenben a magyar nyelv?*" — Az 57. lapon ismétli: „Másrészről annyi az *i* rag, mint érintém, egyes-számban is, még pedig épen személyrag, mint általán a népnyelvben (bér*i*, közep*i*, szem*i*, vér*i*, rend*i*, söt gond*i* is, továbbá pénz*i*, pénz*i*t, szeretet*i*, szeretet*i*t), különösen azon *i* mellékneveket is sok ezer számmal képez, *hogy akkor nyelvünket csupa zavaréknak kellene tartanunk, melyben az i egyszer egyes, másszor többes-számot jelentene, s mind két értelemmel ezer és ezer esetben fordúlna elő.*" Fogarasi, ki annyira szereti „maga magával hozni összehangzásba" a magyar nyelvet, s azt semmi máshoz, csak „maga magához" hasonlítani, még sem okoskodik a magyar nyelv szempontjából. Ugyanis, nem igaz-e, hogy a közönséges nyelvtudat ezen: *háza* egyes birtokot, s ezen: *házai* többes birtokot ért, még pedig ezer meg ezer alkalommal, (kezei, lábai, fogai, lovai, tehenei, szamarai stb. stb. mind többségek)? Nem igaz-e, hogy a közönséges ejtés az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatja, s mond pénz*e*, pénz*é*t helyett pénz*i*, pénz*i*t, s ezt is ezer meg ezer alkalommal, söt sok más szóalakban is, p. o. tan*é*tani helyett tan*í*tani-t mond stb. stb.? Származik-e ebből a magyarúl beszéllők közt valaha legkisebb zavar is? Mondja meg Fogarasi maga, emlékezik-e arra, hogy valaha ezek miatt nem érté a népet, vagy hogy a nép ötet, mikor annak nyelvin szólott hozzá, nem értheté? Tehát a megróvott *i* nem „ád alkalmat a legnagyobb határozatlanságokra és kétértelmüségekre", s minthogy a magyar nyelv szereti az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatni, épen nem „kerüli ki nagy gonddal a kétértelmüségeket és határozatlanságokat", söt keresve keresi. Azért ki fogja e miatt *csupa zavaréknak* tartani a magyar nyelvet? A magyar nyelv nem zavarék, nem is kétértelmü; neki az ö kebelében lefolyt hang

beli változások legkisebb alkalmatlanságot sem okoznak: ámde okoz hatnak *nyelvtudományunknak*, ámde *nyelvtudományunkat tehetik zavarékká!* A magyar nyelv szempontjából lehetetlen a ház-a, kez-e(i)-féléket nem úgy értelmezni, hogy az *a*, *e (i)* a harmadik személynévmási rag, mely itt birtokosi rag, mint az *m* és *d*, s az *nk*, *tok*, *jok* is azok. Lehetetlen a magyar nyelv szempontjából az *i*-t ezekben: lába-*i*-m, keze-*i*-m, lába-*i*, keze-*i* nem a többség jelelőjének venni, s különbözőnek amaz *i*-től, mely az ejtés sajátságai szerint *e*-ből és *é*-ből lett, vagy épen amaz *i*-től, mely mellékneveket alkot, p. o. láb-*i*.

A IV. szakaszban három elvre figyelmezteti nyelvészeinket, 1) arra, hogy *i* és *j* (ver-*i*, mond*j*a) tárgymutatást fejez ki; 2) arra, hogy most a tárgymutató *i*, *j* nem mindenütt tűnik ki, s 3) arra, hogy az *l* is tárgymutatást fejez ki ebben: kér-*l*-ek, tud-*l*-ak. — Az 1. és 3. elv (ha elv ez?) előttem nagyon ismeretes volt, a 2. elv bizonytalan előttem, már csak azért is, mert tudom, hogy *va* (hadlava) *ja*, *já* is tárgymutató, nem csak *i*. Azt állítja Fogarasi, hogy a magyar nyelv, nem levén kedvelője az űrnek azonegy szóban, vagy egybeolvasztotta az *i*-t, *j*-t, vagy egészen is elhagyta. Az elhagyásra ezt a „kétségtelen példát" találja: kérnem, kérned, kérnie stb. kérn*i*em, kérn*i*ed helyett. — Vajjon az *i* a kérn*i*-ben olyan természetű-e, milyen a kér-*i*-é? Tehát a „miségi mód (infinitivus) *i*-je (mondan*i*, kérn*i* stb.) tárgymutató-e, mint a kér-*i*-nek *i*-je? Hát a ‚fa-vágni megyek' nem magyar szólás-e? — A tárgymutató *i* elhagyására szükség más példát keresnie Fogarasinak. — Az egybeolvadás példájit a következőkben fogjuk látni.

Az V—XI. szakaszokban a névszó és igeszó alakjait hozza elé, melyekben az *i* és *j* előfordúlnak. A példák közt a 17. lapon a régi nyelvemlékekből az általános múltra is hoz fel példákat, p. o. megfog*tj*ák, kivá*ntj*a, melyekért köszönettel tartozunk neki. De az 1493-dik évről szóló s Prayból idézett példa: „kivoitthojo" = kivöttöjö, azaz kivetteje, gyanus előttem; az bizonyosan a *terumteve* alakhoz sorozható, s *kivöthöje* (egy *t*-vel) írható. A *tth*-ben írásbeli hiba lappang, melyet *th*-re kell kiigazítani.

Egyébiránt az alakok felvilágosításában csak a *j*-t és *i*-t emeli ki, p. o. darab*j*a, darab*j*ok, kürt*j*e, kürt*j*ök, s azt tanítja, hogy „számtalan esetek jőnek elő, melyekben a személyragot *j* előzi meg a személyragozott szóban (9. lap.)," miszerint, p. o. a darabja szóban *a* volna a személyrag, *j* pedig attól valami különböző, t. i. mutatórag,

mely a ház-*a*, kez-*e*-féle példákban az a-val e-vel olvadt össze, a kez-em, ház-am-félékben pedig kiesett az *em*, *am* előtt, mint kiesett az *i* a tud*nom*-ban. — Miért tanítja ezt Fogarasi? Mert a perzsa nyelv így mondja:

khane-i-men	házam,	tehát kell	ház-(i)-am
khane-i-tu	házad	„ „	ház-(i)-ad
khane-i-o	háza:	„ „	ház-i-a (házja) stb.

„Egy szó, mint száz“, úgymond a 43. lapon. „Én mindig csudálkozom, midőn egyik társunk (t. i. Hunfalvy) mindnyájunkat arra ösztönöz, hogy valamennyin a finn nyelveknek feküdjünk. Hisz azok jó kezekben vannak. Nem többet használunk-e a magyar nyelvtudománynak, ha a munkát megosztjuk? s például azt mondjuk: Te Hunfalvy s ügyfeleid bújjátok a finn nyelveket vagy másokat is, te Ballagi fürkészd a sémi, te Mátyás az árja nyelveket, mindnyájan figyelemmel a magyarra .... Nem fogunk-e így valami nagyobbat vinni véghez, mintha mindnyájan a szuomalainen és cseremisz és szamojéd és jakutban oktatgatjuk egymást“?

Mennyire tetszős ez! Nem világos-e, hogy ilyetén munkafelosztással olyan nyelvtudományt, és különösen olyan magyar nyelvtudományt fognánk teremteni, melynek hozzáfoghatója nincsen! Hogy ezt másutt nem teszik! — Mert rég túl vannak azon a kezdetleges felfogáson, mely szerint a nyelvek egyenkint és összesen rokonok és nem-rokonok egymáshoz, úgy hogy mindenike egyaránt mindenik által felvilágosítható. De az egyes nyelvek nem koczkák az ostáblán, melyek mindenikét ide oda taszigálás által minden mezőre lehet tenni, mivelhogy mindenikre illik, s mindeniken ugyanannyit ér. Hogy az emberi nyelvek annyiban rokonok, mennyiben emberiek, azt mindnyájan tudjuk; hogy Ázsiának és Európának három nagy nyelvcsaládja, az árja, a sémi, az áltaji, rokonabb egymáshoz, mint bármelyikéhez akár az áfrikai, akár az amerikai nyelveknek, azt is tudjuk. De hát miért nem akarjuk megtanúlni, hogy külön szorosabb rokonság teszi az árjaságot, a sémiséget, az áltajiságot? Mutassátok meg azt, hogy a magyar nyelv maga teszen olyan családot, milyet tesznek együtt akár az árja nyelvek, akár a sémi nyelvek: akkor lehet azon általános rokonságot emlegetni, mely van a nyelvcsaládok közt. Vagy ha tetszik, mutassátok meg, hogy a magyar nyelv nem számítható az áltaji nyelvekhez, mert ő vagy

sémi vagy árja nyelv: akkor, ha bizonyos leend, hogy a magyar nyelv, p. o. árja nyelv, kérve fogom kérni Fogarasit, hasonlítsa tehát a magyart az árjaság diszével, a szanszkrittal, göröggel, ne az új perzsával, melyen talán áltaji nyelvbeli hatás látható. S ha ő épen emez áltaji nyelvbeli hatás miatt szereti hasonlítgatni a perzsát a magyarral: nemde jobb lesz magát az áltajiságot venni hasonlítónak, mint bágyadt árnyékát? Ha megakarja mérni a napnak fényét, tegye azt nappal a napon, ne éjjel a holdsugárokon!

Azután következnék az *i-j*-nek magyarázata, de előbb egy újabb időben fölmerült nézetet akar illő vizsgálat alá venni, t. i. az én nézetemet, mely szerint, a mordvin nyelv hasonlóságára az *i* vagy *j (ja)* tárgyi személyrag, mely a harmadik személyt jelöli, mint tárgyat. „Nem czélom, úgymond, czáfolatokba bocsátkozni se a magyar, se a mordvin tárgyi igeragozás és igeviszonyítás *) elméletére nézve. Egyedül csak azt érintem meg, hogy ismételve olvasgattam értekezőnek a ‚Magyar Nyelvészet'-ben idevágó fejtegetéseit, és a mennyire felfoghattam, én nem találék ott sehol tárgyi ragozást magyar értelemben, hanem csak személynévmásokra hatást arab, héber és perzsa értelemben."

A ‚Magy. Nyelvészet' II. 345. sk. lapokon a mordvin ige tárgyi ragozását fejtegetém, miután már előbb az I. 190. 191. ll. a magyar ebbeli ragozást igyekeztem volt taglalni. Fogarasi azt állítja most (a 25. lap.) „senki sem tagadhatja, hogy a mordvin igealakok *csak a hat személynévmásra* (én, te, ő, mí, tí, ők) *vonatkozó hatást*

*) Fogarasi meg akarja különböztetni egymástól az *igeragozást* és *igeviszonyítást*. „Név- és igeviszonyítás nevezete a belső értekményre, a név- és igeragozás a betű-hangok alakúlására vonatkozik", ezt tanítja a 22. lap jegyzetében. Nem tehetek róla, de nem értem a különbséget, se azt nem értem, mi hát így a ragozás és viszonyítás? Ha mondom: ‚értitek-e azt mit itt Fogarasi mond?' ennek mi a belső értekménye? s mi itt az igeviszonyítás? Lehet-e bármi viszonyítás, ragozás nélkül? azaz lehet-e értelem, a nélkül hogy szók, szótagok vagy hangok magokon viseljék az értelmet? — Lehet olyan nyelvekben, melyeknek nincsen grammatikája, melyekben tehát mindenik szó mindenféle kategoriát jelenthet, s lehet egyaránt nomen, verbum, praepositio, casus, a hely szerint, melybe a mondat által jut. Vannak-e ilyen nyelvek, az ide nem tartozik, a kopott angol nyelv közeledni kezd afféle minta nyelvhez: de azt kell tudnunk, hogy a magyar és a rokon nyelvek sokkal inkább állanak még csontból és húsból, hogy sem grammatikátlanok lehessenek. A magyar nyelvben a szóragozás = szóviszonyítás.

fejezik ki, nem pedig ezer és százezer tárgyra, mint a magyar!" — „A mordvin, a mennyire felfoghatom, ismétli Fogarasi a 26. lapon, kifejezi az ige hatását a hat személynévmásra (én, te, ő, mí, tí, ők), de *hogy ezeken kivül és felül volna még azon nyelvben is úgy, mint a magyarban az igeragozásnak egy külön alakja*, melyben az egy részről valamely bizonyos meghatározott tárgy kijelentésére többnyire egy különös betűhangot használ, más részről az erre alkalmazott igeragozás személyi vagy alanyi ragainál is a jelenidő egyes első személyétől kezdve minden személyen, időn és a három módon keresztül egy különálló alakot ölt magára, úgy *hogy azon százezer sőt millió lényeknek a mindenségben meghatározott állapotban és tárgyi minőségben megjelölésére*, melyekben akár valósággal az istenségtől, a legkisebb testek mindtől parányibb porczikájáig, akár csak eszmében létezőleg gondoltatnak, azon önálló, az alanyi ragozástól egészen elkülönített s két módon is megjelölt alakot alkalmazná, azt a mordvinban az érintett értekezés után nem tapasztalám."

Talán először történék a nyelvtudomány körében az, hogy valaki kétségbe vonja, ha vajjon a 3-dik személy vonatkozik-e az összes világra, s annak valóságos vagy gondolt lényeire. A mordvin nyelv, a föld valamennnyi nyelveivel együtt a 3-dik személy alá az egész látható és láthatatlan világot foglalja. Ha tehát valahol azt mondtam, hogy a mordvin ige a 3-dik tárgyi személyt fölveszi, avval nem mondtam egyebet annál, hogy ez a tárgyi személy minden lehetőre vonatkozik. Azután képviselvén vagy inkább megjelölvén a 3-dik személyinévmás minden lehetőt, a mi nem *én* s nem *te*, ugyan annak megjelölésére nem kell azonkivül még más jelelő is. A mordvin nyelvről való közlésem hiányosnál hiányosabb lehet, mert a kútforrás, melyből meríthettem, hiányos t. i. az ersza-mordvin nyelvre van az Újtestamentom fordítva, mely után készült Gabelentz nyelvtana. De már alkalmasb eszközünk van a mordvin nyelv ismertetésére, *Ahlqvist Ágoston* finn tudós „Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik, nebst Texten und Wörterverzeichniss, Petersburg 1861," melyben (a 97—146. l.) eredeti szöveget is találunk. Két nyelvjárásra oszlik a mordvin nyelv, az *erszára* és a *moksára*. Amazon bírjuk az Újtestamentomot, és az ezután készült Gabelentz mordvin nyelvtanát, mely természet szerint csak azokat az alakokat vehette föl, melyek előfordúlnak az újtestamentomi fordításban. A moksa nyelvjárást *Ahlqvist* tárgyalja, ki azt a mordvinok közt tanúlgatá,

s ki nemcsak finn létire, hanem tudományánál fogva is felette arra való, hogy jól felfogjon egy rokon nyelvet *). Az ő munkájából akarom most teljesebben ismertetni a mordvin igének ragozását, egyebet is közölvén a nyelvről, mi amannak megértésére vezessen. — Hogy el ne tarkítsuk az írást, a mordvin, vogul és finn szókban az *s* = sz, ľ, ń, ŕ, ś, ť = ly, ny, rj, szj, ty; š = s.

a) A Moksa-mordvin név-viszonyítás példája:

A mordvin nyelv a névszót vagy mutató névmás nélkül, vagy avval együtt ragozza.

	Mutató névmás nélkül:	*Mutató névmással:*
	Egyes-szám.	
nominat.	ava nő	ava-ś a nő
inessivus	ava-sa nőben	ava-t-esa a nőben
elativus	ava-sta nőből	ava-t-esta a nőből
illativus	ava-s nőbe	ava-t-es a nőbe
prolativus	ava-va(ga) nő mellett el stb.	ava-t-ezga a nő mellett el.
	Többes-szám.	
nominat.	ava-t nők	ava-t-nä a nők
inessivus		avatnen-esa
elativus		avatnen-esta
illativus		avatnen-es
prolativus		avatnen-ezga stb.

*) Ahlqvist a rokon népek és nyelveik végett utazgata Oroszország területein 1853—1858 években, 1853-ban az esztek közt jára; 1854-ben Víborg kormányi kerület déli részeiben; 1855-ben Oloneczben, 1856 és 1857-ben keleti Oroszországban, különösen a mordvinok közt, a szimbirszki és penszai kormány-kerületekben majdnem az egész 1857-ki évet töltvén; 1858-ban Sziberiában a Vogulok közt jára. Eddig megjelentek tőle 1) *Viron nykyisemmästä kirjallisuudestu* (az eszt újabb irodalomról), Helszingforsz 1853-ban; *Vót Nyelvtan* az ‚Acta Societatis Scientiarum fennicae' — mi nem érkezett még hozzánk; *Muistelmia matkoilla Venäjällä vuosina 1853—1858* (Oroszországon, 1853—1858-ban tett utazásokról való emlékezések) Helsingfors 1859; most kezdi kiadni: „Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen. Erster Theil. Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik. Petersburg, 1861. Várva várom tőle, mit a vogul nyelvről följegyezgetett, mert az becses kiegészítése lesz annak, mit Reguly-től bírunk.

A felhozott viszonyító eseteken kivül vannak még: genitivus ava-n és ava-t; dativus ava-ńdi és ava-tti; ablativus ava-da és ava-t-ezda; lativus ava-u és —; praedicativus ava-ks és —; caritativus ava-ftïma és —; comparativus ava-ška és ava-t-eška.

A mutató névmás nélküli viszonyítók közzül a *sa*, *sta* és *s* így vannak a finnben: aka-ssa = ava-sa; aka-sta = ava-sta; akka-han = ava-s. A többes számbeli nominativus is aka-t = ava-t. — A mutató névmással való viszonyításban két rag mutatkozik, a mutató-névmásbeli és a viszonyítóbeli. Hogy az előbbit világosan láthassuk, ide igtatom a mutató névmásnak említett eseteit.

Egyes szám.

nominat.	sä ez, az	tä az
inessivus	śa-sa v. esa, sän-esa	ta-sa vagy tän-esa
elativus	śa-sta v. esta és säne-sta	ta-sta „ tän-esta
illativus	śa-s, v. eza, sän-eza	ta-za „ tän-eza
prolat.	ezga	tan-ezga

Többes szám.

nominat.	śa-t	ńat
inessiv.	sät-nen-esa	nät-nen-esa
elativ.	sät-nen-esta	nät-nen-esta
illativ.	sät-nen-es	nät-nen-es
prolat.	sät-nen-ezga	nät-nen-ezga

A mutató névmás e viszonyítása azt mutatja, hogy *sän-esa, tän-esa, sän-esta, tän-esta;* sätnen-esa, nätnen-esa, sätnen-esta, nät-esta stb. genitivusok után ragozott viszonyítók, tehát a nyelvalakúlás azon fokára valók, melyen vannak a régi magyar ‚munkás világbelé‘ = munkás világba, ‚nyugalma-beli‘ = nyugalmába. Ugyanezt a tüneményt mutatja a mordvin mutató névmással való viszonyítás. A nominativus ava-ś = ava-sä; genitivus ava-t, e helyett ava-n-t; s a genitivushoz járúlnak a viszonyítók: esa, esta, es, ezga, tehát: ava-t-esa stb. A többes számbeli nominativus megkülönbözteti még a kétféle ragozást, de a többi esetek nem különböztetik meg azt egymástól, mert az illető jelelők azonosak.

b) A moksa-mordvin névszó személyragozásának példája.

Előre bocsátjuk a személyi névmások itt felhozott eseteit.

Egyes szám.

nominat.	mon én	ton te	son ő
genitivus	mońʹ (eny-im)	toń	soń
inessivus	moń-esïn	toń-esït	soń-esïnza
vagy	montsïn	tontsït	sontsïnza
elativus	moń-estïn	toń-estïn	soń-estïnza
vagy	montstïn	tontstïn	sontstïnza
illativus	moń-ezïn	toń-ezït	soń-ezïnsa
vagy	mońzïn	tońzït	sońzïnza
prolativus	mońgan	tońgat	sońganza

Többes szám.

nominativ.	min (mí, mív, mink)	tin (tí, tív, tík)	sin (ív, ők)
genitivus	miń	tiń	siń
inessivus	miń-esïnk	tiń-esïnt	siń-ezïst
vagy	mintsïnk	tintsïnt	sintsïst
elativus	miń-estïnk	tiń-estïnt	siń-estïst
vagy	minstïnk	tinstïnt	sinstïst
illativus	miń-ezïnk	tiń-ezïnt	siń-ezït
vagy	mińzïnk	tinzïnt	sinzïst
prolativus	miń-ezgank	tiń-ezgant	siń-ezgast
vagy	minzgank	tinzgant	sinzgast.

E példa is azt mutatja, hogy a viszonyító ragok a genitivusi rag után járúlnak; de a mit még inkább kell észrevenni, azt mutatja, hogy a viszonyító ragok után még személyi ragok következnek; tehát mońesïn vagy montsïn azt teszi : én-benn-em, mińesïnk vagy mintsïnk azt teszi : mi-benn-ünk stb. Azt is látjuk ebből a példából, hogy a személyi ragok egyes számban : n, t, nza, többesben : nk, nt, st.

Lássuk már az avā, nő, szót a személyi ragokkal:

	nőm	*nőd*	*neje*
nominativus	ava-zä	ava-t-sä	ava-t-s
genitivus	ava-ze-n	ava-t-se-n	avan-t-s

inessivus	ava-sï-n	ava-sï-t	ava-sï-nza
elativus	ava-stï-n	ava-stï-t	ava-stï-nza
illativus	ava-zï-n	ava-zï-t	ava-zï-nza
prolativus	ava-va-n	ava-va-t	ava-va-nza
	nejeim	*nejeid*	*nejei*
nominativus	ava-nä	ava-tt-nä	ava-nza
genitivus	ava-nen	ava-tt-nen	ava-nzïn
inessivus	ava-nen-esa	ava-ttnen-esa	ava-nzïn-esa
elativus	ava-nen-esta	ava-ttnen-esta	ava-nzïn-esta
illativus	ava-nen-es	ava-ttnen-es	ava-nzïn-es
prolativus	ava-nen-ezga	ava-ttnen-ezga	ava-nzïn-ezga.
	nőnk és *nejeink*	*nőtök* és *nejeitek*	*nejök* és *nejeik*
nominativus	ava-nkä	ava-nttä	ava-sna
genitivus	ava-nke-n	ava-ntte-n	ava-sne-n
inessiv.	ava-sï-nk	ava-sï-nt	ava-sï-st
elativ.	ava-stï-nk	avas-stï-nt	ava-stï-st
ilativ.	ava-zï-nk	ava-zï-nt	ava-zï-st
prolativ.	ava-va-nk	ava-va-nt	ava-va-st.

c) Az igeragozás példája.

I. Alanyi ragozás.

α) Igetörzs.

A mordvin ige alakai; *praesens:* fa-n fúvok; *praeteritum:* fa-ń (fa-i-n) fúvék és fúttam; *conjunctivus :* fa-le-n fújak, *desiderativus:* fa-lksï-le-n fúnom akarózik; *optativus:* fa-za-n fújak, fúhatnék; *conditionalis praesens :* fań-därä-n ha fúnék; *conditionalis praeteritum:* fań-därä-ń (fańdärä-i-n) fúvandok; *conditionalis conjunctivus :* fa-ń-därä-le-n fúvandjak; *imperativus :* fa-k fújj; *infinitivus substantivus* még pedig *gerundium :* fa-iz fúvásban, fúván; *supinum*, lativus : fa-ma fúni és fúvásra; illativus : fa-m-s fúni és fúvásba; ablativus : fa-m-da fúvás ólta; elativus : fa-m-sta fúvás közben; dativus: fa-ma-ti fúvásig; *infinitivus adjectivus* fa-f fúvott. A mordvin ige az idő-alakokra nézve szegényebb, de a módalakokra nézve nem szegényebb a magyarnál. Ragozási példáknak a praesenst, praeteritumot, conjunctivust, optativust, imperativust és infinitivust vesszük.

Praesens.

Egyes szám :	fa-n fúvok	fa-t fú-sz	fa-i' fú
Több. szám :	fa-ta-ma	fa-ta-da	fa-ih-t

Praeteritum.

Egyes szám :	fa-ń (fa-i-n) fúvék és fúttam	fa-t (fa-i-t),	fa-s
Több. szám :	fa-ma	fa-da	fa-s-t

Conjunctivus.

Egyes szám :	fa-le-n fújak,	fa-le-t,	fa-l'
Több. szám :	fa-le-mä	fa-le-dä,	fa-lh-t

Optativus.

Egyes szám :	fa-za-n fúhatnék,	fa-za-t,	faz-a
Több. szám :	fa-za-ma	fa-za-da	fa-s-t(z-t)

Imperativus.

Egyes szám :	fa-k fújj
Több. szám :	fa-da fújjatok

Infinitivus.

lativus :	fa-ma
illativus :	fa-m-s
ablativus :	fa-m-da
elativus :	fa-m-sta
dativus :	fa-ma-ti

β) Névtörzs.

A mordvin nyelvnek az a sajátsága is van, hogy névszókhoz, sőt névszók ragaihoz is hozzáteheti az igebeli ragokat, s alkothat igéket. P. o. *mazï* szép, tehát : mazïan szép vagyok, mazïat szép vagy, son mazï ő szép; mazïtama szépek vagyunk, mazïtada szépek vagytok, mazïht ők szépek. — *Tä* az, ennek inessivusa, mint látók : tasa itt; tehát: tasan itt vagyok, tasat itt vagy, son tasa ő itt, tasatama, tasatada, tasïht. — *Velti* falu, genitivus *velen* falué, tehát : velenan, velenat, velena, velenatama stb. falué vagyok, falué vagy stb. [illegible] földi vagyok stb.

II. Tárgyi ragozás.

Első tárgyi személylyel.

Praesens.

	engemet	*minket*
Egyes sz.	2. fasa-ma-k fúsz engemet	ton fasa-ma-śt fúsz minket
	3. fasa-ma-ń fú „	son fasa-maz fú minket
Több. sz.	2. fasa-ma-śt fúttok „	tin fasa-ma-śt fúttok minket
	3. fasa-ma-z fúnak „	sin fasa-ma-z fúnak minket

Praeteritum.

Egy. sz.	2. fa-ma-i-t	futtál eng.	ton fa-ma-śt(i-st)	futtál minket
	3. fa-ma-ń(i-n)	fútt e.	son fa-ma-ź(i-z)	fúvott „
Több. sz.	2. fa-ma-śt(i-st)	fúttatok e.	tin fa-ma-śt	fúttatok „
	3. fa-ma-ź(i-z)	fúttak eng.	sin fa-ma-ź	fúttak „

Conjunctivus.

Egyes sz.	2. fale-ma-i-t	ton fale-ma-śt(i-st)
	3. fale-ma-ń(i-n)	son fale-ma-ń-(i-n)
Több. sz.	2. fale-ma-śt(i-st)	tin fale-ma-śt
	3. fale-ma-ź(i-z)	sin fale-ma-ź

Optativus.

Egyes sz.	2. faza-ma-i-t	ton faza-ma-śt
	3. faza-ma-ń(-i-n)	son faza-ma-śt
Több. sz.	2. faza-ma-śt(i-st)	tin faza-ma-śt
	3. faza-ma-ź(i-z)	sin faza-ma-ź

Imperativus.

fa-mï-n fújj engem	ton fa-ma-śt fújj minket
fa-ma-śt fújjattok engemet	tin fa-ma-śt fújjatok minket.

Infinitivus.

lativus :	famï-n engem fúni	famï-nk minket fúni
ablativus :	famdï-n	famdï-nk
elativus :	famstï-n	famstï-nk

Második tárgyi személylyel:

Praesens

		téged		*titeket*	
Egyes sz.	1. fa-t-ä	fúlak	mon fatä-dä-z	fúlak titeket
	2. fa-ta-nza	fú téged	son fatä-dä-z	fú „
Több. sz.	1. min fatä-dä-z	fúvunk tég.	min fatä-dä-z	fúvunk „
	3. sin fatä-dä-z	fúnak téged	sin fatä-dä-z	fúnak „

Praeteritum.

Egyes sz.	1. faih-te-n	fúttalak	mon fa-dä-z	titeket fúttalak
	3. fai-nza	fúvott téged	son fa-dä-z	titeket fúvott
Több. sz.	1. min fa-dä-z	fúttunk téged	min fa-dä-z	titeket fúttunk
	3. sin fa-dä-z	fúttak téged	sin fa-dä-z	titeket fúttak

Conjunctivus.

Egyes. sz.	1. falih-te-n	mon fal-dä-z
	3. fale-nza	son fal-dä-z
Több. sz.	1. min fale-dä-z	min fal-dä-z
	3. sin fale-dä-z	sin fal-dä-z

Optativus.

Egyes sz.	1. fazaih-te-n	mon faza-dä-z
	3. fazai-nza	son faza-dä-z
Több. sz.	1. min faza-dä-z	min faza-dä-z
	3. sin faza-dä-z	sin faza-dä-z

Imperativus.

Nincsen, mert én magamnak meg nem hagyhatom, hogy tegyek valamit a második személynek.

Substantivus.

lativus :	famï-t	famï-nt
ablativus :	famdï-t	famdï-nt
elativus :	famstï-t	famstï-nt.

Harmadik tárgyi személylyel:

Praesens.

		őtet		*őket*	
Egyes sz.	1. fa-s-a	fúvom őt	fa-sa-i-nä	fúvom őket
	2. fa-sa-k	fúvod „	fa-sa-i-t	fúvod „
	3. fa-s-ï	fújja „	fa-s-ï-nä	fújja „

Több. sz.	1. fa-sa-śk	fújjuk öt	min fa-sa-śk	fújjuk öket
	2. fa-sa-śt	fújjátok öt	tin fa-sa-śt	fújjatok öket
	3. fa-sa-z	fújják öt.	sin fa-sa-z	fújják öket

Múlt idő.

Egyes sz.	1. fa-i-nä	fúttam öt	mon fa-i-nä	fúttam öket
	2. fa-i-t	fútta öt	ton fa-i-t	fúttad „
	3. fa-z-ä	fútta öt	son fa-si-n	fútta „
Több. sz.	1. fa-śk	fúttuk öt	min fa-śk	fúttuk öket
	2. fa-śt	fúttátok „	tin fa-śt	fúttátok „
	3. fa-ź	fútták „	sin fa-ź	fútták „

Conjunctivus.

Egyes sz.	1. fali-nä	mon fali-nä
	2. fali-t	ton fali-t
	3. fale-za vagy falht-sä	son falht-sin
Több. sz.	1. fale-śk	min fali-śk
	2. fale-śt	tin fali-śt
	3. fale-z	sin fali-z

Optativus.

Egyes sz.	1. faza-i-nä	mon faza-i-nä
	2. faza-i-t	ton faza-i-t
	3. faza-zä (fazä)	son faza-zï-n
Több. sz.	1. faza-sk	min faza-sk
	2. faza-st	tin faza-st
	3. faza-z	sin faza-z

Imperativus.

fa-k	fúdd	ötet	fa-i-t	fúdd	öket
fa-śt	fújjátok	„	fa-śt	fújjátok	„

Infinitivus.

lativus :	famï-nza	famï-st
ablativus :	famdï-nza	famdï-st
elativus :	famstï-nza	famstï-st

Ha tekintjük a mordvin személyragokat mind névszóknál mind igeszóknál, s azt látjuk, hogy a személyi névmások ragjai : n t nza,

nk nt st (mońesïn én bennem, tońesït te benned, sońesïnza ő benne; mińesïnk mi bennünk, tińesïnt ti bennetek, sińesïst ő bennök), csak ezekben fordúlnak elő : avasïn avasït avasïnza, avasïnk avasint avasist (mi szószerint magyarúl: asszonyban-om, asszonyban-od, asszonybanunk, asszonybanotok stb.), és ezekben : avanenesa avattnenesa avanzïnesa (mí szószerint magyarúl: asszonyaimban és asszonyainkban, asszonyaidban és asszonyaitokban, asszonyaiban és asszonyaikban); az igék ragjai pedig : n t i' vagy s, ma ta t (mert a többes harmadik személybeli iht vagy st az egyes-számbeli i' és s-ből meg a többes számbeli t-ből lett) — : észrevesszük ugyan a kis különbséget a névszókhoz járúló és igeszókhoz járúló személyragok közt, de azt is látjuk, hogy eme ragok mind személynévmásbeliek, bármennyire különbözzenek is magoktól a személyi névmásoktól. Nem mondhatom meg, mint lett a mordvin mon ton son min tin sinből : n t nza, nk nt st, vagy n t i, ma ta t; de azt sem tudom, mint lett a magyar *én*-ből *k* (tudo*k*), te-ből *sz* vagy *l* (tud*sz*, látsz-o-*l* és tud-*l*-ak). Hogy a magyar *mink*-ből vagy *mük*-ből lett *muk*, *unk*, p. o. vagy-*muk*, vagy-*unk*, tud-*unk*, ház-*unk*, azt a szemlátomás bizonyítja: de hogyan lett a mordvin *min* (mí, mink)-ből *nk*, megint nem tudom, de a magyar *unk* nagyon felvilágosítja. S íme a mordvin ige nem tartotta meg az *nk*-et, hanem helyette *ma*, *mä*-t mond, p. o. fa-ma fúvánk, fale*mä* fúnánk; nem tartotta meg az *nt*-et, hanem helyette *da*, *dä*-t mond, p. o. fa-*da* fúvátok, fale*dä* fúnátok. Mind a mellett szembetűnő hasonlóság van a magyar és mordvin személyragok közt. — A mordvin *avazä* nőm különös figyelemre méltó. *Avä* nő; azt várnók, hogy legyen *ava-n* nőm, ámde ez volna : nő vagyok a *β*. alatti névtörzshöz járúló személyragok jelentése szerint; tehát nem *ava-n* nőm, hanem *avazä*, melyből kiesett az *n*. Mit jelent itt a *zä*? Hogy nem első személybeli rag, az világos; de hogy névmutató *sä* lehet vagy egyéb, az valószínű. — A második személybeli raggal volna *ava-t* nőd, ámde ez annyit tenne : te nő vagy; tehát *avatsä* nőd. Ebben a *t*, mind második személynek ragja, megvan ugyan, de utána még *sä* következik, ugyanaz, mi az első személyi ragban : *avazä*, volt. Még a harmadik személybeli alak is *t*-t mutat és *s*-et (avats), mintha itt két mutató névmás, vagy két harmadik személybeli rag volna. Hogy még inkább figyeljünk e tüneményre, tegyük a *nő*, *ház* magyar szókat az *avā* mellé, így :

nő-m	ház-(a)-m	ava-z-ä
nö-nk	ház-unk	ava-nk-ä
ne-je-im	ház-a-im	ava-n-ä ;
nö-d	ház-(a)-d	ava-t-sä
nö-tek	ház-(a)-tok	ava-ntt-ä
ne-je-id	ház-(a)-id	ava-tt-nä ;
ne-je	ház-a	ava-t-s
ne-jök	ház-(a)-tok	ava-s-na
ne-je-i	ház-(a)-i	ava-n-za

Alkalmasint itt rejlik kulcsa annak, miért egyeznek egymással a tud-o-m és kalap-o-m stb. is.

A mordvin igének jelen idejének többese a *ta* szótaggal tünik ki, mely nem az igetörzshöz, nem is a személyraghoz tartozik, s mely nincs meg a jelenidőtől nem-származó többi időkben és módokban. Hol veszi magát ezen ‚holt tetem', azt nem is sejthetjük még. Magyarban is vannak igék, melyek a jelen idöben *sz*-t vesznek a törzs és ragok közzé, p. o, ve-sz-ek, vi-sz-ek, e-sz-em, i-sz-om, te-sz-ek, stb. melyek törzsei ve', vi', e', i', te' stb. s melyek a finnben is vie-n = viszek, syö-n eszem, juo-n iszom, te'e-n teszek stb. Mi lappang ezekben? nem tudom még.

Most taglaljuk immár a mordvin ige tárgyi igeragozását. Kezdjük az infinitivuson. Ez *fama*, mely alak meg van a finnben, meg a magyarban is, de itt más képzővel együtt, p. o. a finn *tietä-mä* és *tunte-ma* meglátszik a magyar tudo-*má*-ny-ban, tudo-*má*-s-ban, a finn kuule-*ma* meglátszik a magyar hallo-*má*-s-ban stb. A mordvin *fa* = fú, és *fa-ma* = fuvo-ma, mi magában szokatlan. A mordvin infinitivus viszonyi ragokat veszen fel, mit a magyar nem tehet, de tehet a finn, mint ebből látható.

mordvin	fama	finn	puhuma
„	famā	„	puhumaan
„	fam-s	„	puhumassa
„	fam-da	„	puhumalta
„	fam-sta	„	puhumasta
„	fama-ti	—	—

Már a mordvin infinitivus *fam*, vagy *fama* fölveszi a személyi ragokat, melyek ott tárgyi ragokká lesznek, úgymint: famï-n engemet érő fúvás, famï-nk minket érő fúvás; famdï-n famdï-nk, famstï-n famstï-nk engem minket érő fúvástól, fúvásból; — famï-t famï-nt téged, titeket illető fúvás, famdï-t famdï-nt, famstï-t famstï-nt; — famï-nza famï-st őtet őket érő fúvás, famdï-nza famdï-st, famstï-nza famstï-st őtet őket érő fúvástól, fúvásból. Látjuk, hogy ugyan e személyragok a névszóknál birtokost, az igeszóknál tárgyat jelentenek, mert avastï-n avastï-t avastï-nza teszen nőmből nődből nejéből stb. ellenben famstï-n famstï-t famstï-nza teszen: engem téged őtet érő fúvás.

Különböznek-e a személyi és tárgyi ragok az ige többi alakjaiban? Az első tárgyi személy *ma*, a második tárgyi személy *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä*, a harmadik tárgyi személy *s*, *sa*, *z*, sőt *i* is; tehát itt sincs különbség a tárgyi és személyi ragok közt, mennyiben mindnyája a személyi névmásokból lett. De külső jelenésökben, s a helyre nézve különböznek egymástól. Az első tárgyi személy az egyesben *ma*, p. o. fasa-*ma*-k engem fúsz: a többesben *maś*, fasa-maś-t minket fúsz. Mind a kettőben világos a *ma*, *maś*, mint tárgy, mely megelőzi az alanyt *k* (te, mint az imperativusban is fa-k fú-j) és *t* (te). Ez utóbbi *śt*-ben nyilván több van, mint a puszta alany; van benne valami, mi a *ma* többesítését fejezi ki, s mi csak az *ś*-ben lappanhat, azért is mertem taglalni. Hogy ez a *ma* a mon-nak min-nek származéka vagy társa, magától értetődik. Hasonlókép a *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä* a második személyi névmással, s az *s*, *sa*, *z*, *i* a harmadik személyi névmással állanak származéki vagy társi viszonyban.

Az első és második tárgyi személylyel való ragozásnak praesensében a tárgyi és alanyi ragokon kivül van még *sa* és *sä*, mely a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg; mi tehát csak a praesensi tőt kiséri, mint az alanyi ragozás praesensének többes száma is *ta*-t mutat az első és második személyben. Az első tárgyi személylyel való ragozásban a praesens töje: *fasa*, melynek *sa*-ja, holt tetem-nek látszik, mert nem bírom megfejteni; a conjunctivus töje *fale*, az optativusé *faza*. S mi a praeteritumé? Az *fai* volna; de már az alanyi ragozásban láttuk, hogy az *i* képző nem tűnik ki a tőn, vagy néha az alanyi raghoz vetődik által, p. o. fań annyi, mint fa-i-n. A tárgyi ragozásban is az *i* képző néha a tárgyi személyre vetetik által, s lesz fai-ma-t helyett fama-i-t,

fai-ma-n helyett fa-ma-i-n vagy fama-ń; de a többi személyben itt sem tünik ki. A conjunctivusban és optativusban az *i* képzőnek, mint praeteritumi képzőnek, nem volna helye; még is azokban ugyanazon alanyi ragokat találjuk, melyeket a praeteritumban s az *i* is csak úgy mutatkozik, mint emebben. De hogy a conjunctivusnak van némi viszonya a praeteritummal, mutatja a második tárgyi személlyel való ragozás conjunctivusa *falih-te-n* és optativusa *fazaih-te-n*, melyek töjén elökerül az *ih*, mely a praeteritumében van.

A második tárgyi személlyel való ragozásnak praesensbeli töje *fa-tä*, mely *tä* hasonlóképen a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg. Ez a ‚holttetem' *tä* a praesens egyes számbeli eme alakaiban: *fatä* fúvlak, és *fatanza* fú téged, összeolvadt a tárgyi raggal; de külön látható ebben: *fatä-dä-z*, mely alak nemcsak a második tárgyi személyt mind egyesben mind többesben, hanem az elsö és harmadik alanyi személyt is kifejezi mind két számban.

A harmadik tárgyi személlyel való ragozásban nem fordúl elö olyasmi ‚holttetem'; abban a többi tényezök is világosabban látszanak meg. A praesens és praeteritum alakjait, összehasonlítás kedviért, melléje teszszük a névszó birtokosi ragozásának, imígyen:

fa-s-a	fúvom öt	fai-n-ä	fúttam öt	ava-z-ä	nö
fa-sa-k	fúvod öt	fai-t	fúttad öt	ava-t-sä	nöd
fa-s-ï	fújja öt	fa-z-ä	fútta öt	ava-t-s	neje
fa-sa-i-nä	fúvom öket	fai-n-ä	fúttam öket	ava-n-ä	nejeim
fa-sa-i-t	fúvod öket	fai-t	fúttad öket	ava-tt-nä	nejeid
fa-s-ï-nä	fújja öket	fa-s-ï-n	fútta öket	ava-nza	nejei

A mordvin nyelv világosan mutatja, hogy a *fa-s-a* (fúvom) és ava-z-ä nöm, fa-sa-k fúvod és ava-t-sä nöd, fa-s-ï fújja és ava-t-s neje stb. alakokban ugyanazon elemek vannak, ha megfordított rendben is, úgymint *sa*, *z* mely a személybeli névmás harmadik személye vagy mutató névmás, s az alanyi rag: a, ä = én [melyböl kiesett az n, mint a latin *amo*-ból is kiesett az *m*, mely megvan még az *amaba-m*-ban], k és t = te, i és s = ö, ja, va.

Sok alak a mordvinban külsöleg egy, de szófejtésileg nem egy, tehát értelem szerint sem az. P. o. a praesensben: fasainä, fasait, fasïnä teszen: fúvom, fúvod, fújja öket; az optativusban pedig fazainä, fazait, fazazä stb. teszen: bár fúnám stb. ötet és öket. A prae-

sensben a *sa* a harmadik tárgyi személy, az optativusban a *sa* a módnak jelelője. Vannak ilyenek a magyarban is; a *ja, j,* a conjunctivus és imperativus képzője, s egyszersmind a harmadik tárgyi személy, p. o. tudok és tudjak, tudom és tudjam; tud és tudjon, tudja és tudja, mely utóbbi tulajdonkép így volna: tud-ja-ja, az első *ja* a módnak, a másik a tárgyi személynek lévén kifejezője.

A tárgyalt alakok szereplését a mordvin nyelvben egy darabka eredeti szövegen akarom megmutatni, sorok közti fordítással, s a szók egyenkénti taglalgatásával kisérvén a szöveget.

Eŕast aťat babat kaf'ïnest. Fkä corasna, i korhtaiht:
Élének atyák-anyák kettejök. Egy fijok, és mondanak:

Mez-s tonaftïsaśk corankä, sokamā ali moramā? — Babaś
mire tanítsuk fiunkat, szántásra vagy zenére? Az anya

korhtai aťati: Tonaftïndäräsaśk sokamā, päk son sin-
mond az atyának: Ha tanítjük ötet szántásra, sokat ő szen-

ivi; a er tonaftïsaśk moramā. — Aťaś korhtai babati:
ved; hanem hadd tanítsuk zenére. Az atya mond az anyának:

Moramā tonaftïmda er maksïsaśk tonafnems raznai
zenére tanítani-ötet (elöbb) hadd adjuk tanulni-ba különféle

käls.
nyelvre.

Maksïz corasnen aťandi tonafnems. Sä aťaś korhtai
Adák fijokat egy öregnek tanításba. Az az öreg mond

corat al'ańtsti: Er laďasaśk stanä, kïda ton kolma kizïda
a fiú atyjának: Hadd egyesítsük így, ha te három nyár

melä coratsen sodasak, śavk estit, mon tonafnemda mezevïk
múlva fiadat ismered, vedd magadnak, én tanításért mit

af śavan; a kïda af sodasak, uleza son mońı. — Karmaś
sem veszek; de ha nem ismered, legyen ő enyém. Elkezdé

aťaś tonafnemïnza. Pervai tonaftïzä sembä lomań kälhnendi;
az öreg tanítását. Elöbb tanítá minden ember-nyelvekre;

tosa tonaftïzä žuvatań kälti, i mekeli tonaftïzä narmïn kälti.
tovább tanítá az állat-nyelvre, és azután tanítá a madár-nyelvre.

Coraś kolma kizïsta tonats, i atada lama sodai. Son
A fiú három nyárig (évig) tanult, s öregnél többet tud. Ő

sodasï, kona pingt sai al'ats, son tuś al'ans karšïz, a atati
tudja, mely időben jő atyja, ő mene atyja elejébe, de az öregnek

latta ašïz az. Coraś korhtai al'añtsti: Vardak al'ai, ton
semmit sem monda. A fiú mond atyjának: Vigyázz oh atya, te

kosïk mol'at, miń son tisamaz sakolks, soń taftama tonafni-
mikor jősz, minket ő teszen sólyommá, neki olyan tanítvá-

dïnza komsvehksiä, mon kolma-gementsesan. Son miń
nyaiból huszonkilencz (van), én harminczadik vagyok. Ő minket

noldasamaz pirfi, min valktama fkä olgïnä lanks, mon ul'an
bocsát kerítésbe, mí szállunk egy rudacská- ra, én leszek

vide širesä kolmitseś. Sä-meldä tisamaz fkäponasa
jobb oldalon a harmadik. Az-után teszen (minket) egyszínű

aigïrks, mon tijan prea särädiks. Kolmitseda tisamaz
ménné, én teszem magamat beteggé. Harmadszor teszen (minket)

guliks, min taga valktama olginä lanks, mon ul'an kerdi
galambbá, mí megint szállunk rúdacská- ra, én leszek bal

širesta kolmïtseś.
oldalon a harmadik.

er'ast. er'an élek; praeterit: er'an', er'at', eras élék stb. er'ama, er'ada, er'ast élénk élétek élének.

at'a öreg, atya, *babā* öreg, anya; a többes nominativusai at'at babat. Minthogy pedig csak ketten vannak, a többes nominativusai a

kafïnest által határozódnak meg. — *kafta* kettő; ennek gyüjtő alakja: *kafïnek* kettőnk és ketteink, *kafïnent* kettőtök és ketteitek, *kafïnest* kettejök és ketteik. Tehát *er'ast at'at babat kafïnest* szószerint: élének atyák anyák ketteik; értelem szerint: ketten élének, atya és anya. A vogul nyelv kettős számmal fejezi ki az ilyet, mint: *égvai ojkäi olei,* szószerint: két asszony két férj ketten valának; értelem szerint: ketten valának, asszony és férj.

fkä egy; *cora* fiú, a birtoki ragokkal corazä fiam, coratsä fiad, corats fija; coranä fiaim, corattnä fiaid, coranza fijai; — corankä fiunk és fiaink, coranttä fijotok és fijaitok, corasna fijok és fijaik.

korhta-n szólok és mondok, korhtat, korhtai'; korhtatama mondunk, korhtatada mondotok, korhtaiht mondanak.

mez mi, illativusi raggal : mez-s mibe, mire.

*tonada-*n tanúlok, szokom; *tonafn'an* ugyanaz; *tonaftan* tanítok (tehát tonaf = tanú-, tonafn = tanúl, tonaft = tanovt, tanojt, tanít); ettől a conditionalis praesens : *tonaftïndärän*, ha tanítanék, tárgyi ragozásban : *tonaftïndäräsa* ha őtet tanítanám stb. *tanaftïndaräsaśk* ha őtet tanítanók.

sokā eke (orosz coxa), *sokan* szántok; ennek infinitivusa : *sokama* szántani, szántás, lativusa : *sokamā* szántásra; — *mor* ének, zene, *moran* éneklek, zenélek, *moramā* ugyan azon alak.

babā anya, *babas'* az anya; — *at'a* atya, *at'a-tti* az atyának.

így :	ata atya	ataś az atya
genitivus :	atan atyának és atyát	atat az atyának és az atyát
dativus :	atandi atyának	atati (atatti) az atyának.

Itt, mint a finnben és más rokon nyelvben, a genitivus egyszersmind accusativus. Magyarban feltetszők az: *erőn erejével*, e helyett: erőnek erejével, mi Faludinál, a Révai-féle kiadásban gyakran előkerül; s az : *éjt-szaka, hetet-szaka* stb.

päk sok; — *sinīvan* szenvedek, törődöm; tehát : sinīvan, sinīvat, sinīvi szenvedek stb. sinuftama, sinuftada, siniviht szenvedünk stb.

er hadd; *tonaftan*, tonaftat, tonafti, tonaftïtama, tonaftïtada, tonaftïht tanítok stb : tárgyi ragozással :
tonaftïsa tanítom, tonaftïsak tanítod, tonaftïsï tanítja; tonaftisaśk tanítjuk stb.

tonaftïmā, ablativus : *tonaftimda* tanítástól, oda kell érteni : előbb, mint a régi magyarságban is : attól nagyobb, azaz annál nagyobb, minek maradéka az : méndtől, mindtől előbb, nagyobb stb.

maksan adok, finnben maksan fizetek, és
maksïsa maksïsak maksïsï adom stb.
maksïsas'k maksïsas't maksïsaz adjuk stb.

tonafn'an tanúlok, ennek infinitivusai tonafnemā, tonafnems tanúlásba, tanúlásra, tonafnemda, tonafnemsta, tonafnemati.

raznai különbféle (orosz szó).

äl nyelv, finnben kieli; illativus : käls nyelvbe, nyelvre.

maksïz ; a maksan tárgyi ragozásának praeterituma így :
maksïnä maksït, maksïzä adám őtet stb.
maksïs'k, maksïs't, *maksïz* adék, adátok, adák őtet.

cora fiú ; corasna, mint látók, fijok, corasnen genitivus és accusativus, fijokat.

al'antsti atyjának. Háromféle dativust jegyezzünk meg : al'andi atyának, al'ati az atyának, és al'antsti az atyjának, ezekből :

al'a atya al'aś az atyja és al'azä, atyám al'atsä, atyád al'ats atyja

nominat.	al'a atya	aľaś az atya	és	al'azä atyám	a'latsä atyád	al'ats atyja
genitiv.	al'an	aľat	„	al'azen	al'atsen	al'ants
dativ.	al'andi	aľati(tti)	„	al'azti	al'atsti	al'ańtsti

Tehát : *corat al'ańtsti* szó szerint és értelem szerint = a fiú atyjának.

lad'an egyesítek, egyezek ; *lad'asas'k* egyesítsük, t. n. azt.

küza nyár és év ; *kolma kizïda melä* három év múlva.

cora, coratsä fiad, coratsen fiadat.

sodan tudok, ismerek, *sodasa* ismerem, *sodasak* ismered stb. tárgyi ragozás.

s'avan veszek, *s'avk* vedd ; — *estit* magadnak ; *es* finn. itse = maga, *ti* dativusi rag ; tehát : estin, estit, estinzä magamnak stb.

mezevïk valami ; *af* nem.

ul'an vagyok, *ulezan* legyek, optativus.

karman kezdek ; *tonafnemä* infinitivus, *nza* tárgyi raggal, tanításába, *tonafteminza* helyett. A mordvin infinitivus elfogadja a tárgyi ragokat, s erre nézve különbözik a magyar infinitivustól, mely csak az alanyi ragokat fogadja el ; p. o. *tanítania* (kell) az alanyra, *tonafnemïnza* pedig a tárgyra vonatkozik. Innen magyarúl így mondjuk : el kezdé az öreg őtet tanítani, a *kezd* segéd igére vetvén által a tárgyi ragozást, mely az infinitivust illetné ; a mordvin így mondja : kezde az öreg *tanítani-őt* = karmas' at'as' *tonafnemïnza.*

pervai előbb (orosz szó). — *tonaftizä,* a tonaftan, tonaftat tonaftï ; tonaftatama tonaftatada tonaftiht-nek tárgyi ragozásának múltja ez :

tonaftinä tonaftit tonaftizä tanítám tanítád tanítá őtet.

käl nyelv, kälht nyelvek, kälhnä (kälhtnä helyett) a nyelvek, kälhnendi a többes dativusa.

žuvatā állat, oroszúl zsitvotnoe; *narmïn* madár.

tonadan tanúlok; praeteritum : tonadań tonadat́ tonads vagy tonats.

lama sok, itt az ablativussal azt teszi, hogy több.

sodai tud, *sodasï* tudja, a szó-fűzet egészen magyaros : az öregnél többet tud, — ő tudja.

pingä idő, óra; *kona pingt*, mely időben.

sajan sajat sai jövök jösz jő.

tujan megyek; tuin, tuit, *tus* menék menél mene.

karš ellen, karšis ellenbe, al'ants karšis atyja ellenébe; a viszonyszók a genitivus után állanak. Megvan a szó a magyarban is ebben : *keresztűl karsul* (kassul).

lad, *lat* mód (orosz lad), *af latta* semmikép; — *ašiz az* nem monda, *latta ašiz az* semmit sem mondott. — A mordvin tagadó ige: ašan ašat aš nem én, nem te, nem ő; múltban : ašïn ašït ašïzi stb. melylyel az ige-tő jár, p. o. azan mondok, ašan az nem mondok, ašïn az nem mondék, ašiz az nem monda.

vardan látok, itt a tárgyi imperativus : lásd a 450. lapon.

sä at'as' az az öreg, atya; mert *sä* az, s *at'a-s'* megint az atya.

mol'an megyek, jövök.

tijan teszek, *son tisa-ma-z* ő teszen minket, első tárgyi személylyel, mely a többesben áll.

sakol sólyom, orosz szó; — *t'aftama* ilyen, *tonafni* tanítvány, tanúló (tonafn'an tanúlok), *tonafnida* tanítványtól-ból, *tonafnidïnzä* tanítványaiból.

kolma-gemen harmincz, kolmagementse harminczad, kolmagementses harminczadik, az *an* raggal : harminczadik(-ok) vagyok.

noldan bocsát; *noldasa-ma-z* bocsát minket

pirf kerítés, udvar

valgan szállok, — valgat, valgï, valktama (valgtama helyett), szállunk stb.

olga rúd, *olgïnä* rúdacska

langa felület, mező, idő; lanks fölé, rá

vide jobb; širä sor, oldal; *vide širesä* jobb oldalon. — Kolma harm, kolmitse harmad, kolmitseda harmadszor; *kolmitses'* harmadik,

sä-meldä azután; *pona* gyapjú, szőr, *ponasa* szőrü, színü, *fkäponasa* egyszínü

aigïr mén, *ks* = vá, vé.

prea fej, azután én, magam; *tijan prea* teszek engemet, magyarúl : teszem magamat.

särädan beteg vagyok, *särädi* beteg, *ks* raggal beteggé. — *gul'a* galamb; *taga* megint, finnül taas (taaksi helyett, mert taka, ta'an hát, meg).

kerdi bal.

Ebből a mutatványból, úgy hiszem, alkalmasint meg lehet tanúlni, miben áll a mordvin nyelv tárgyi ragozása, melynél fogva is az a magyar nyelvnek rokona, s melyhez képest a nem-áltaji nyelvek abbeli jelensége valóban mit sem mond.

„Találtatik, úgymond Fogarasi a 40. lapon, találtatik még a ‚Magyar Nyelvészet'-ben (III. kötet, 263 stb. lap.), melyben állíttatik, hogy a szamojéd, vogul és osztják nyelvek is bírnak tárgyi ragozással, azonban mily elemek teszik ezen ragozást, nincs szófejtésileg kimutatva, tehát ezekről nem szólhatok." Az itt említett nyelvek közzül hozzánk legközelebb áll a vogul nyelv, melynek veleje szerinti ismertetését egy jókora darab eredeti szöveggel már az 1859-ki Értesítőben ‚*Egy vogul monda*' czím alatt adtam, de melyet ez úttal Fogarasi nem vön tekintetbe. Felhozom tehát ennek a nyelvnek is a személy-névmási ragjait, hogy nagyobb téren foroghasson az egybehasonlítás.

a) *A vogul nyelv is vagy mutató névmás nélkül vagy avval ragozza a névszókat; a mutató névmás tä.*

Egyes szám.

Nominativus	lú ló	lú-tä a ló
factitivus	lú-i lóvá	—
inessivus	lú-n lóban	lu-te-n a lovon
elativus	lú-nel lóból	lú-t-nel a lóból
illativus	lú-ne lóba	lú-t-ne a lóba
adessivus	lú-t lónál, lovon	—
allativus	lú-e lóra	lú-t-e a lóra
socialis	lú-el lóval	lú-t-el a lóval
curitativus	lú-tál lovatlan, ló nélküli	—

Kettős szám.

nominativus	lu-í két ló	—
inessivus	lu-in két lóban	—
elativus	lu-inl	—
illativus	lu-ine	—

Többes szám.

nominativus	lu-et lovak	—
inessivus	lu-etn lovakban	—
elativus	lu-étnel	—
illativus	lu-ėtne	—
socialis	lu-etl	—

Csak azokat az eseti ragokat hozom fel, a melyeket már az említett értekezésben fel vannak hozva.

b) *A névszó személyragozásának példája.*

Magok a személyi névmások ezek:

Egyes számban:	äm én,	näng te,	täu ő
Kettős számban:	mén mí ketten	nängen tí ketten	täuen ők ketten
Többes számban:	mán mí,	nán tí,	tán ők.

Ezek ragképen így vannak:

Egyes számú birtokos.

Egyes szám. birtok:	lu-m lovam	lu-n lovad	lu-ä̆ v. lu-tä lova
Kettős szám. biátok:	lu-áum két lovam	lu-áen v. lu-ágen két lovad	lu-ájä v. lu-ágä két lova
Többes szám. birtok:	lu-ánem lovaim	lu-ánen lovaid	lu-ánä lovai

Kettős számú birtokos.

Egyes szám. birtok:	lú-men kettőnk lova	lú-en kettőtök lova	lú-en kettejök lova

Kettős szám. birtok :	lu-ágämen kettőnk két lova	lu-ágen kettőtek két lova	lu-ágen kettejök két lova
Többbes szám birtok :	lu-ánämen kettőnk sok lova	lu-ánen kettőtök	lu-ánen kettejök sok lova.

Többes számú birtokos.

Egyes szám. birtok :	lu-u levunk	lu-un lovotok	lu-anl lovok
Kettős szám. birtok :	lu-áu két lovunk	lu-ágen két lovotok	lu-ágä két lovok
Többes szám. birtok :	lu-ánu lovaink	luánen lovaitok	lu-ánl lovaik

c) *Igeragozás példája.*

Alanyi ragozás.

Egyes szám :	kieté-m	kieté-n	kieti	követek stb.
Kettős szám :	kieti-men	kieti-en követünk	kiete-i követtök	ketten követnek
Több. szám :	kiete-u	kiete-én követünk stb.	kieté-t	

Praeteritum.

Egyes szám :	kiet-s-em követtem	kiet-s-en követtél	kiet-(e)s követett
Kettős szám :	kiet-s-ämen	kiet-s-än ketten követtünk stb.	kiet-s-í
Több. szám :	kiet-s-u	kiet-s-en követtünk stb.	kiet-s-et

Conditionalis.

Egyes szám :	kiet-nu-m	kiet-nu-n követnék stb.	kiet-nu
Kettős szám :	kiet-nu-ämen	kiet-nu-än ketten követnénk stb.	kiet-nu-í

Többes szám :	kiet-nu-u	kiet-nu-en követnénk stb.	kiet-nu-t

Imperativus.

Egyes szám :	kietn kövess,	kieti kövessen
Kettős szám :	kieten kövessetek,	kietei kövessenek ketten.
Több. szám :	kieten kövessetek,	kietet kövessenek

Infinitivus.

kietung és kietungve követni
kietne „ kietpe követő (finnben menevä
„ menejä menő, sőt käy-pä is kelő)
kietem követett (tudoma)
kietim követve.

Tárgyi ragozás.

Praesens

	Egy tárgy.	Két tárgy.	Soktárgy.
E. sz.	kieti-l-em követem	kieti-au-m követem	kieti-än-em köve-
	kieti-l-en ötet és	kieti-ä-n a kettőt	kieti-ä-n tem ő-
	kieti-tä kövét-	kieti-äg-ä stb.	kieti-än-ä ket
	lek stb.		stb.
K. sz.	kieti-l-ämen	kieti-äu-men	kieti-än-men
	kieti-l-äen	kieti-äg-en	kieti-ä-n
	kieti-ten	kieti-äg-en	kieti-än-en
T. sz.	kieti-l-u	kieti-ä-u	kieti-än-u
	kieti-l-en	kieti-ä-en	kieti-ä-n
	kieti-änl	kieti-ä-en	kieti-än-l

Praeteritum.

E. sz.	kietis-l-em	kiets-äu-m	kiets-än-em
	kietis-l-en	kiets-ä-en	kiets-ä-n
	kietis-tä	kiets-äg-ä	kiets-än-ä
K. sz.	kietis-l-ämen	kiets-ägä-men	kiets-änä-men
	kietis-l-än	kiets-äg-en	kiets-ä-n
	kietis-ten	kiets-äg-en	kiets-än-en

T. sz.	kietis-l-u	kiets-ä-u	kiets-än-u
	kietis-l-en	kiets-äg-en	kiets-än-u
	kietis-änl	kiets-äg-en	kiets-änl.

Conditionalis.

Egy. sz.	kietnu-l-em	kietnu-áu-m	kietnu-an-em
	kietnu-l-en	kietnu-áu-n	kietnu-a-n
	kietnu-tä	kietnu-ág-ä	kietnu-an-ä
K. sz.	kietnu-l-ämen	kietnu-äu-men	kietnu-an-men
	kietnu-l-en	kietnu-á-en	kietnu-a-n
	kietnu-ten	kietnu-ág-en	kietnu-an-en
T. sz.	kietnu-l-u	kietnu-á-u	kietnu-an-u
	kietnu-l-en	kietnu-á-en	kietnu-a-n
	kietnu-ánl	kietnu-ág-en	kietnu-ánl.

Jegyezze meg mindjárt az olvasó, hogy a vogul nyelv az első személyt nem teszi tárgyiragnak, ebben különbözik tehát a mordvintól, mely a kučan (kietém, követek és küldök) szót az első személynek tárgyi ragával is mondhatja, így: *kučasamak* te követsz engemet, *kučaman'* ő követ engemet stb. De kiteszi a vogul a második és harmadik tárgyi személyt, mint a magyar, mert *kietilem* azt teszi követlek és követem őt stb. Különbözik azonban a magyartól abban, hogy a tárgyi személyt kettős számba is teheti (mit a mordvin sem tehet), és többes számba (mit a mordvin is tehet).

A vogul név- és igeragozás annyira világos és tényezőji szerint is átlátszó, hogy mintának lehetne venni. A viszonyító ragokat mellőzvén, melyekben úgysem fordúlnak elő a személyi névmások, tekintsük a névszó birtokos ragjait s az igeszónak alanyi és tárgyi ragjait. Ez pedig legjobban eshetik meg, ha egymás mellé teszszük az illetőket, így:

lu-m	lovam	kieté-m	követek	kieti-l-(e)m	követem őtet v. követlek
lu-n	lovad	kieté-n	követsz	kieti-l-(e)n	követed „
lu-ä(tä)	lova	kieti	követ	kieti-tä	követi „
lumen	kettőnk	kieti-men	ketten	kieti-l-ämen	ketten követjük
lu-en	lova	kieti-en	követünk stb.	kieti-ten	őtet
lu-en	stb.	kiete-i		kieti-ten	stb.

lu-u	sokunk	kiete-u	köve-	kieti-l-u	sokan követjük
lu-un	lova	kiete-én	tünk	kieti-l-en	őtet
lu-ánl	stb.	kieté-t	stb.	kieti-än-l	stb.

lu-áu-m	két lovam	kieti-äu-m	követem a kettőt
lu-á-en	két lovad	kieti-ä-n	követed a kettőt
lu-ág-ä	két lova	kieti-äg-ä	követi a kettót
lu-ágä-men	kettönk két lova	kieti-äu-men	ketten a kettőt követjük
lu-ág-en	kettőtök két lova	kieti-äg-en	„ „ követitek
lu-ág-en	kettejök két lova	kieti-äg-en	„ „ követik
lu-á-u	sokunk két lova	kieti-ä-u	sokan a kettőt követjük
lu-ág-en	sokotok két lova	kieti-ä-en	„ „ követitek
lu-ág-ä	sokuk két lova	kieti-ä-en	„ „ követik

lu-án-em	lovaim	kieti-än-em	őket követem
lu-án-en	lovaid	kieti-ä-n	„ követed
lu-án-ä	lovai	kieti-än-ä	„ követi
lu-ánä-men	kettőnk sok lova	kieti-än-men	ketten őket követjük
lu-án-en	kettőtök „ „	kieti-ä-n	„ „ követitek
lu-án-en	kettejök „ „	kieti-än-en	„ „ követik
lu-án-u	sokunk sok	kieti-än-u	sokon őket követjük
lu-án-en	lovai stb.	kieti-ä-n	„ „ követitek
lü-án-l		kieti-än-l	„ „ követik

Világos ebből, hogy a vogul nyelvben a személynévmásbeli ragok ugyanazok a névszók után, mint birtokosok, s az igeszók után, mint alanyjelelők. De az alanyjelelőket a tárgyi ragozásban megelőzí a tárgyi jelelö, úgymint *l* és *tä*, mely egy tárgyat jelöl; *aga (ägä)*, és *m* elött *au*, *äu* *), mely két tárgyat jelöl; s az *an (än)*, mely sok tárgyat jelöl. Kérdés már, e tárgyjelelők honnan valók? A *tä*-ről meggyőződünk, hogy vagy személyi névmás *(täu)*, vagy mutató névmás *(tä)*. A többi is alkalmasint névmásféle, ha nem bírom is még önállóságokban felmutatni.

*) A torok-hang k, g, *u*-ra *ü*-re szeret változni, ha *m* követi, p. o. *jägä* atya, *jäum* atyám; a finnben is, p. o. *kakra* és *kaura* zab. Általában a torok és ajakhangok magánhangzóra változnak, p. o. a latin *factum*, francziában *fait*, *aqua* = *eau*, a német *weg* = út, angolban *way*, norvégben *wei-r* = az út.

Még a finn nyelvben is van nyoma annak, hogy az ige kétféle ragokat veszen föl, mit hasonlóképp számba kell venni, ha kimerítően akarunk e tárgyról értekezni. Minthogy az említett nyomok csak a keleti finnségben, a rúnokban és népmesékben fordúlnak elő, s ezeket csak az utolsó időkben gyüjtötték össze és adták ki: a régibb finn nyelvtanok nem igen tudnak róluk, s az újabbak is úgy vannak velök, mint mí voltunk a magyar „határozott igeragozással." Lássunk egy példát:

siirrä-n	siirrä-t	siirtä-ä
mozdítok	mozdítsz	mozdít
siirrä-(m)me	siirrä-(n)ne	siirtä-vät
mozdítunk	mozdíttok	mozdítanak

Itt csak az alanyt jelelő ragok vannak: n t ä (vi, pi), me ne vät. Felvilágosítást érdemel az egyes szám harmadik személye, mely *siirtää*. A szó töje *siirtä*, melynek *t*-je az első és második személyek ragjai előtt gyengül, s az előző hanghoz hasonúl, innen siirrän = siirrämme, siirrät siirränne. A *siirtä* tőhöz járúl a harmadik személybeli rag *va* többes számban *vat*; de a mai nyelv nem mondja:

siirtä-vä,	sono-va	tunte-va	
mozdít	szól	tud,	hanem tájszerint
siirtä-vi vagy	sa-novi vagy	tunte-vi	vagy
siirtä-pi	sano-pi	tunte-pi,	közönségesen pedig
siirtä-ä	sano-o	tunte-e	azaz a *vi*, *pi*-re gyen-

gült *va*-t az előző magánhangzóhoz hasonítja.

A többes számban természetesen van:

siirtä-*vät* sano-*vat* tunte-*vat*.

A többes szám első és második személyében a rag betűje *m* és *n* meg van kettőzve, melynek okát nem tudom még. Így lévén a finn ige alanyi ragozása, lássuk már a tetézett ragozást, azt t. i. melyben az alanyon kivül más rag is fordúl elő, úgymint:

siirrä-i-n vagy	siirrä-i-me vagy	siirä-ih-(e)n
	mozdítom magamat, mozdúlok	
siirrä-i-t „	— „	siirrä-ih-(e)t
	mozdítod magadat, mozdúlsz	

siirrä-iks-e	mozdítja magát, mozdúl
siirrä-i-(m)me	mozdítjuk magunkat, mozdúlunk
siirrä-i-(n)ne	mozdítjátok magatokat, mozdúltok
siirrä-i-vät	mozdítják magokat, mozdúlnak

Ím az alanyi ragok elött itt van *i*, *ih*, vagy *iks*. Mi az? Az *its* (*iht*, *iks*) alanyra mutató névmás (reflexivum), melyből a *siirrä-i-n*, *siirr-i-me* stbiben csak *i*, a siirrä-*ih*-en stbiben *ih*, végre az egyes szám harmadik személyében, a *siirrä-iks-e*-ben, *iks* van meg. Fordúlnak elő ilyenek is : tunge-i-te dugd magadat, szorítsd be magadat, vedä-i-te vond, húzd magadat. Ennyi nyoma van a tárgyi ragozásnak a finn nyelvben.

A miket a mordvin, vogul és finn nyelvekbeli tárgyi ragozásról felhoztam, azokat Gesenius nem tudta, nem is igen tudhatta, kinek tudománya a sémi nyelveket, különösen a hébert, tárgyazza vala, s ki a magyar nyelvről a hálai magyar tanúlóktól hallott valamit. Gesenius, úgy hiszem, ha még élne, maga sem akarna tekintély lenni az áltaji nyelvtudományban : más részről szinte bizonyos vagyok benne, hogy a mit most már tudunk az áltaji nyelvekről, azt szívesebb figyelmére méltatná, mint méltatják a magyar nyelvészek. — De hát mind ez tárgyi ragozás-e magyar értelemben, s nemde csak személynévmásokra hatás, arab, héber és perzsa értelemben? kérdheti Fogarasi. A ragozott igének alakjai azt mutatják mindenkinek, hogy mind a mordvin és vogul, mind a finn tárgyi ragozás teljesen megegyez a magyarral, minthogy a tárgyi jelelő az igető és az alanyi rag közzé jut, s az egész, tökéletes szó-alakot teszen : holott az arab, héber, perzsa és más (olasz stb.) nyelvben az alanyi rag után bigyesztett névmás csak hozzásimúlás útján ragad oda. — De a külső egyezésen kívül ott van az értelmi egyezés is, mit a mordvin nyelvmutatványból világosan ki lehet venni. Meggyőződhetünk tehát, hogy a magyar tárgyi igeragozást nem lehet a sémi vagy árja nyelvekbeli tényekhez hasonlitani, hanem csak a rokon áltaji nyelvekéihez, a melyek egyértelmüek a magyar illető tényekkel.

HUNFALVY PÁL.

A magyar mondat. Brassai Sámueltól. Előadatott 1860 junius 4. (Magyar Akad. Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. Első kötet. Pesten, 1860. — A 279—399 lapokon.

Az Értesítő idézett kötetében a *A magyar mondat*, s *A nagy Szótár ügyében* czímű értekezések különös figyelemre méltók : én most az elsőről szándékozom elmondani véleményemet, miután igyekeztem annak értelmét felfogni. Említém ugyan már a *Magyar Nyelvészet* 1860-ki folyamában, mikor az értekezés még kéziratban vala: de ama rövid megemlítés korántsem éri utól nyomósságát; azért már ott igérék bővebb ismertetést.

Brassainak azaz „elfogultsága van, hogy a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani," evvel igazol egy adomát, mellyel bévezeti az értekezést. Az adoma nem talál, mert tudtommal senki sem állította nálunk, legalább 1850 után nem, hogy a magyar szófűzés „tisztában" volna. Hisz midőn Gyergyai Ferencz „A magyar nyelv sajátságairól" czímű munkáját kiadta Kolosvárott 1856-ban, egy szó sem emelkedék föl, mely elútasította volna Gyergyait, mint az adoma szerint Spontini, Wagnert útasítá el; de még a *Magyar Nyelvészetnek* sem vala a miatt baja, hogy ajánlólag ismerteté meg Gyergyai könyvét, lásd Magy. Nyelv. 1857-ki folyamának 275—289 és 361—375 lapjait. Minek hát képzelni állapotokat, melyek nincsenek, vagy félni bolond emberektől, kik vannak, vagy lehetnek ugyan, de senkinek és semminek nem állhatják az útját. Az a képzelés meg eme tettetett félelem, tartok tőle, szinezi vagy szinelteti a tudományos tárgyalást, mi azután bizonyosan nem használ az igazságnak, de minek oka nem az olvasó, hanem az író. Pedig oly író, kinek „rendíthetlenné vált abbeli meggyőződése, hogy ő puhatolta és tapogatta ki a magyar mondat, vagy a mi egyre üt ki, a magyar nyelv logikáját," s ki attól fél, hogy e tudomány „vele száll majd sírba," még talán kötelességének is tarthatná, lehetőleg sine studio et ira értekezni.

Brassai a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani! Egész raj kétséget és kifogást költő állítás ez. A tudomány lehetőleg elvonva szereti tekinteni, tanúlni a dolgát, ha sikert akar aratni. Mert mi nagy nehézségekbe bonyolódnék, ha p. o. a magyar nyelvet a magyar emberrel és magyar nemzettel kapcsolatban akarná nyomozni, s nem csak ‚bel-esprit'-képen ragyogó ötleteket tálalni, hanem igazán nyelv- és néptudományt űzni. Alig boldogúlhatnak, kik a nyelv *eredetét* az *elvont ember* természetéből igyekeznek tudományosan kifejteni, mint Grimm, Steinthal, kik elméletei ellen Brassainak nem egy kifogása van : hát még a magyar nyelv eredetét, történeteit, jelen mivoltát

a magyar nemzet eredetével, történeteivel, jelen mivoltával kapcsolatban akarni tekinteni, tehát azt a legszabatosabb pragmatiával és legrészletesebb alkalmazással kivinni, mit amazok legáltalánosabb nézetek alá sem bírnak úgy foglalni, hogy Brassai is helyeselné! Ezt tehát: „a nyelvet az emberrel és emberiséggel kapcsolatban vizsgálni" kénytelen lesz Brassai megmagyarázni; mivel én rajta sem rhetorikát és stilistikát, sem olyanféle tudományt nem birok érteni, milyet ő a 355. lap jegyzetében előhoz, azt mondván: „A francziák igen jól érzik elbeszélésbeli elsőségöket és szeretnek magoknak ilyes bókokat tenni, mint: Le français est le peuple éminemment *conteur*; — Ce n'est que le français qui sache raconter une histoire; — Ce nous qui avons le vrai talent de bien raconter stb. Hogy hát nálok az elbeszélő idők nagy fejlést nyertek, természetes;" vagy milyet a 392. 393. lapok jegyzetében olvasunk, hogy „a német tudósok vizsgálódásaiban uralgó bizonyos részletező, pepecslő szellemet" nyelvök accentusának lehetne tulajdonítani, vagy inkább accentusról való állításaikat az egyénítésből magyarázni. — Az elbeszéllő idők, még pedig nagy fejlésben, megvannak a spanyol, az olasz nyelvben is: miért hát csak a franczia nép „éminemment conteur"? Az angol nyelvben még erősebben uralkodik a szóbeli accentus, uralkodik a skandináv nyelvekben is: miért van csak a német tudósnak részletező pepecslő szelleme? Brassai anthropologiai nyelvészete, úgy a mint előttem áll, még „eminemment douteux," tehát mindenesetre magyarázatot igényel.

Az értekezést a szerkesztő nem úgy nyomtatta ki, mint kellett volna; ugyanis az író a jegyzeteket folytonosan számozta, a szedő pedig elhagyá a számokat a jegyzetek mellől, de a szövegben megtartá. Innen lett, hogy az író a szövegben, p. o. a 7. vagy 15. jegyzetre hivatkozik, melyet az olvasó e számok alatt nem találhat meg. Van még más kétség is. A munka elején ez áll: „I. Értekezés. Általános elvek."; következik a Spontini-Wagner-féle adoma, meg az oknak előadása, melyből van írva a munka, s azután áll ez: „I. Fejezet. Általános nyelvészeti elvek", mi alá 25. §. van rendelve, melyek czímei tehát coordinált tárgyakat jelölnének. Az „általános elvek" okvetetlenül olyan elvek, melyek alá nem csak az „általános nyelvészeti elvek," hanem bármely más tudománynak elvei is tartoznak. De melyek azok *az általános elvek?* azt semmiből sem tanúlhatom meg; mert hogy Brassai a nyelvet az emberrel kapcsolatban becsüli csak, s hogy neki annyi visszaútasítás atán bátorságra volt szüksége újra fellépni az előttünk lévő értekezéssel, — azt én *általános elveknek*, mely alá az általános *nyelvészeti* elvek, s okvetetlenül még *más tudományi* elvek tartoznak, nem nézhetem. Brassainak, ki a logikátlanságot üldözi, bizonyosan oka volt, így osztályozni a tárgyat: kár, hogy nincs módom, kitalálni azt az okot, s azt másokkal is ismertetni, mire köteles volnék, mint ismértető. Én

tehát mellőzvén a logikai fiókozást, csak a §-usok czímeihez és tárgyaihoz fogok szólni.

Az 1. §. azt hirdeti nekünk : *a nyelvészet inductiv tudomány.* — Ez nálunk sem új dolog; a *magyar nyelv metaphysikája* ellenében (mely mellesleg mondva, rég nem igényli magának, hogy rajta kivűl nincsen az üdvözségre út) nem volt szükség azt felfedezni. Más kérdés, jól bírunk-e lépdelni az inductio útján? Ki azon soha sem botlik meg, róla soha sem tér le, az bátran emelhet követ azokra, kiket Brassai szid. Azután ki kérkedik avval, hogy a *tudomány színvonalán áll?* Az áltajisták-e? Az áltajisták az áltaji nyelvek tanúlását különösen a magyar nyelv tudományára nézve tartják szükségesnek; ők tehát a magyar nyelvet, és az áltaji nyelveket tanúlják, meg nem vetvén a többi nyelvek tanúlását is, már csak a szükséges tájékozottság végett sem. A ki pedig a történeti nyelvtanúlásra adja magát, az nem egyhamar fogja mondani : meg van! Kérkedik-e avval Czuczor, Fogarasi stb. stb.? Én se nem hallottam se nem olvastam. — Azután szeretném tudni, mi elsőségünk van nekünk a németek felett abban, hogy nem igen hibázunk úgy, mint Pott, Doederlein, Düntzer, Benary, kikből Brassai idéz, mert tudatlanságból vagy restségből nem írunk a latin és görög nyelvről? ‚Euer Ruhm ist nicht fein' mondhatnák nekünk a németek.

A 2. §. azt tanítja, hogy a *nyelvészet természeti tudomány.* Ezt Brassai avval erősíti, hogy mondja: „Én azt állítom egyenesen, hogy a nyelvészet a természeti tudományok egyik ágazata és azon derék és hatalmas család egyik tagja. Igen is édes testvére a philologia a physicának, kimiának, ásvány-, növény- (hallotta-e Br. így ezt a szót a néptől? én még eddig csak *növevényt* hallottam, mint jövevény, nem jövény, szökevény nem szökvény, szövevény nem szövény) állat-tannak, geologiának, meteorologiának a) *tárgyára nézve*, mert a nyelv hangokból szerkesztett egész, épen úgy, mint a kristály moleculákból, a növevény s tán az állat is, sejtekből stb. stb. b) *módszerére nézve,* mert „a nyelvészet, általános és működésökben, eredményeikben csupán csak odajárúló idegen körülmények által módosúló törvényeket keres és állít fel, mint a physica; elemeket és egyleteket, általános és választó rokonságokat mutat ki, analysist és synthesist gyakorol, mint a kimia; rendszerez, azaz osztályoz és családosít, sergeket, rendeket, nemeket, fajokat és hasonfajokat különböztet és határoz meg, mint a leíró természettudomány; végre anyagi és szellemi erők együtthatását a köztök húzandó határvonal keresését tárgyalja, mint a physiologia. — c) *a gyakorlati irányra nézve*, mert valamint a physica és kimia az iparügyet előmozdítja, úgy a nyelvészet is az idegen nyelvek tanúlásának egyfelől s anyai nyelv stilistikájának másfelől sikeres kezelésére nemcsak hasznos segédkezet, de szükségest néha elmellőzhetetlent is nyújt." — Áll-e az úgy, mint Brassai állítja? *Nem,* mert a nyelv az emberi szellem terménye,

bár önkénytelen terménye, még *inkább nem*, ha a nyelv anyaga conventióból lett; *nem* azért, mert a nyelvnek, azaz mindenik nyelvnek, külön történeti lefolyása van. E két körülménynél fogva különbözik a nyelv minden tárgytól, melyek a természeti tudományoknak lehetnek objectumai : azért a nyelvészet is okvetetlen különbözik a természeti tudományoktól. A nyelvészet inductiv tudomány ugyan, de nem természettudomány.

3. §. *A nyelvbeli egyén a mondat.* A természetrajz az *egyénen* kezdi, „ebből elemezéssel le —, családosítással felfelé indúlva és munkálkodva, oly symmetricus egy épület keletkezik, melynek részei a legösszeillőbb arányban felelnek meg egymásnak.“ „Vajjon a nyelvészet nem osztozhatnék-e a természetrajsz ez előnyében?“ S azt feleli reá Brassai, hogy miért ne? mert „vagy egészen ferde fogalmomnak kell lenni az egyénről, úgymond, vagy a legnagyobb bíztossággal felveszem alája a *mondatot*.“ „De hát mi az egyén? Egy határozott alakú egész, mely maga nem szükségképi része semminek,‚ de a melynek részei reá nézve szükségképiek, és csak érte léteznek.“ S ilyen a mondat. — Brassainak a 2. §-ban kifejezett meggyőződése szerint, a nyelvészet, mint természettudomány nemcsak természetrajz, hanem kimia, physica, physiologia is. Mi a kimiabeli egyén, mi a physicabeli, a physiologiabeli, mely az illető tudományok előtt a természetrajzi egyénnek, p. o. jegecznek, kutyának, lónak megfelel? Brassai jobban tudja, mint én, ki csak anynyit mondhatok bizonyossággal, hogy a kimiának, physikának stb. mással van dolga, mint a természet históriának. Brassainak 2. §-beli meggyőződése s 3. §-beli állítása közt nagy különbség van. Mert ha a nyelvbeli egyén a mondat, a nyelvészet csak a természetrajzhoz hasonlíthat, s Brassai maga megczáfolja legynagyobb részét annak, mit a 2. §-ban tanított volt.

S a mondatot nem is lehet nyelvbeli egyénnek mondani azért, mert részei ő reá nézve szükségesek, miután így teljes előadás, p. o. Brassai jelen értekezése csak az egész, melynek egyes szakaszai, okoskodásai, körmondatai, mondatai stb. mind arra az egészre nézve szükségesek, vagy elhagyhatók, ha nem szükségesek. A nyelvbeli egyén az egyes szó, akár *nomen* akár *verbum*, melyet nem lehet „bárányczimer“hez hasonlítani „a mészárszékben“; mert vannak saját részei (képzőji, ragjai) a nomennek, melyek nem részei a verbumnak; mert a nomen-ból képző által verbumot, s viszontag, valamint nomenből új noment, verbumból új verbumot lehet alkotni, holott a bárányczimerből semmiféle képző által nem lehet bárányt vagy épen kacsát csinálni. Szóval a nyelv különbözik a természeti tárgyaktól, melyek nem az emberi elmében termettek; azért is minden hasonlítgatást a nyelv és a természeti tárgyak közt ‚cum grano salis‘ kell venni, különben annyira elsózzuk a levet, hogy nem lehet tápláléknak ajánlani.

4. §. *A nyelv sajátságai a mondat sajátságaiban fészkelnek.* Ha a nyelv sajátságain azt akarjuk érteni, mit az emberre nézve *ethos*-nak, *jellem*-nek nevezünk: nem lehet kifogásom a §.-czíme ellen; de ha azokon a nemzetségi rokonságot és származást tetszik értenünk: akkor nem fogadhatom el a §. czímét, mert, hogy én is hasonlatossággal fejezzem ki gondolatomat, az ember jelleme nem szükségkép határozódik meg atyafisága által. Ebben az ethosbeli értelemben el kell fogadnunk az

5. §. is, mely szerint *a nyelv minőségét a mondat alkata megértése s határozása után lehet jellemezni;* — elfogadjuk örömest a

6. §. mely szerint *a mondatnak tartó és fordúló sarka az ige.*

A 7. §. azt tanítja, hogy *a mondatban nincs dualismus*, mert nem áll szükségképen subjectumból és praedicatumból. „Ezt az elméletet, mely az újabb időben kapott fel“, a nyelvészet egyedül bíztos eszköze, az inductio teljességgel nem igazolja.“ — Nem szükséges a *subjectum* szó etymologiai értelmét hánytorgatni, s ez által tenni nevetségessé, hegy még a patikai subjectumot is eléhozom; annál kevesbbé illik azt Brassainak tennie, ki a szókat *conventió*ból keletkezteti; már pedig az a conventio, mely Aristotelestől fogva a logikus Brassai-ig az itéletnek egyik részét subjectumnak, másikát praedicatumnak nevezi, csak ugyan érdemel kis respectust. Az itéletnek alkotó részei tehát subjectum és praedicatum; az itélet dualismus (a copula csak el- és megismerése a dualismusnak, jóllehet kifejezi a viszonyt is, melyben van a két alkotó rész egymáshoz, s azért legnagyobb szerepű a logikában). Már van-e a hasonlók közt nagyobb hasonlóság annál, mely van az itélet és mondat közt, bármi nagyra kell is amannak ettől való logikai és metaphysikai különbségét tenni? Lehet-e itéletet másképen, mint mondat által kifejezni? Annyira nem lehet tehát csudálkozni azon, hogy régtől fogva a mondat részeit is subjectumnak és praedicatumnak nevezik, hogy inkább az ellenkezőn csudálkoznánk méltán. — Brassai, ki életében vagy 50 nyelvtant áttanúlt, sőt maga is írt, elvétheti a választást a mondatbeli subjectum és praedicatum közt: hogy ne véthetnék el azok, kik még csak az első kisérletöknél (grammatikánál) vannak? Engedjük meg a mondatbeli subjectum kitalálásának nehézségét, p. o. a Brassai felhozta mondatokban: ‚Gyere!‘ — ‚ember fogad fogadást, eb a ki megállja‘; — ‚közös lónak túrós a háta‘; — ‚Geschenktem Gaul sieh nicht in's Maul‘, [midőn talán szántszándékkal el akarjuk felejteni a nyelv és logika közötti különbséget, melyet másutt fenhangon hirdettünk, s ebben ‚közös lónak túros a háta‘ nem a nyelvbeli subjectumot (háta), hanem a logikait (közös lónak) akarjuk venni], s fogadjuk el Brassai monoismusát, s lássuk, mit nyerünk vele. Azt tanúljuk a

8 §-ban, hogy *a mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókából ll.* Könnyebbé teszi-e az a mondatok analysisét? Ott volt a mon-

dat: *Gyere.* Ebben megvan az ige, hol vannak az igehatározók? Megengedjük, hogy az ige maga is teszen mondatot. — Ott volt a mondat: *Közös lónak túrós a háta.* Hol itt az ige? Nincsen! Melyek a hozzátartozó igehatározók? Ha nincsen meg az ige, hozzátartozóíról még csak beszélleni sem lehet! Mit nyerünk hát Brassai új theoriájával? Azt, hogy mit néha a mondatbeli subjectum és praedicatum segitségével bajosan bírtam megfejteni, azt Brassai theoriájával épen nem bírom megfejteni.

A 9. §. azt mondja: *A mondat első rendbeli sajátsága az igehatározók minőségében áll.* Tudván, hogy Brassai mindent, a mit az igén kivül magában foglal a mondat, igehatározónak nevez, (casusok, elöl-utoljárós nevek, adverbiumok): azt is szeretnők tudni, mi az igehatározók minősége. De azt nem találjuk ebben a §-ban; tehát belőle nem is tanúlhatjuk meg, mi a mondat első rendbeli sajátsága.

A 10. §. szerint *a mondat második rendű sajátsága az igehatározók különböző nemeinek száma*, p. o. a magyarnak van 23, az osztjáknak és szanszkritnak 7, a latinnak 6, a görögnek 5, a tibetnek 4 casusbeli ragja: mégis, úgymond Br. az utolsónak régibb iródalma van mint az elsőnek. — Ha az igehatározók különböző nemeinek száma olyanféle sajátsága a nyelveknek, milyent Linné sexualis rendszere a növevényekre nézve alapitott meg: bizonyosan számba kellene azt venni. De miután a casusbeli ragok vesznek is, azt alig nevezhetni sajátságnak.

11. §. A *mondat harmadik sajátságát a szórend alapítja meg.* — Aláírom.

12. §. Az *ige helye csak az igeharozók szabott rendjében létezhet.* — Áll, ha ott van az ige.

13. §. A *mondat negyedik sajátsága a létige használatában kereshető.* Brassai a létigében három eszmét lel, a *levés eszméjét,* annak eszméjét a *mi volt és már nincs,* s a logikai eszmét, *mely minden igéhez a legfelsőbb fogalom képét viseli,* p. o. írok, melyben van az írástevés, s a létfogalom. Valamint Kant a képzetből mindent kiírthat, csak a tért (űrt) nem: úgy a mondatból is mindent el lehet hagyni, csak az igét nem. (Közös lónak túrós a háta). De minthogy a létige a leghatározatlanabb, neki legtöbb szüksége van igehatározóra, melyet azért *praedicatum*nak *attributum*nak neveznek. Ámde ez a segéd úgy bánt fejedelmével, a létigével, mint Pipin a királyával, eleinte nélkülözhetővé, azután szükségtelenné tette némely nyelvekben. A grammatikusok még törvényesíteni akarták e jogbitorlást, a mondat lényeges részeinek a subjectumot és praedicatumnak adván ki; s kidobják az igét ősi jogából és székéből, ha Brassai az igazság felére nem áll. — Nyelvismeretemhez képest a létige nem első ige, hanem eleinte mind csupa attributiv ige volt, melyek közzül azután az előrehaladt elvonás tett némelyeket létigékké, p. o. *sum*, *fuo*, *fio* igéket a latin nyelvben, *vagyok*, *leszek* igéket a magyarban s majd-

nem valamennyi áltaji nyelvekben. Ez utóbbiakban a lefolyás világosabb még, mert azokban a *vagyok* ige gyakran még *élek*, *lakom* stb. jelentéssel is bír. Az attributum volt meg előbb, nem a létfogalom (az ember öntudatában, és mai napig a gyermekében): azért maradt az attributum a fejlett gondolkodásban is praedicatumnak, melyhez a létige fogalma úgy járúl, mint az idő és tér fogalma minden képzeteinkhez.

14. §. *A mondat ötödik sajátsága az ige módjaiban áll.* „Tudva van, mond Brassai, mit szoktak nevezni az ige módjainak, valamint azt is, hogy a *schlendrian* nyelvtanok modus finitus-t és modus infitus-t különböztetnek meg. Kissé mélyebb analysis kezdi az újabbakkal észrevétetni, hogy a modus infinitusbeli igék tulajdonkép nem is igék, hanem verbale substantivum vagy adjectivum vagy adverbium." Helyesen, s itt Brassai az 1859-ben kijött *Finn nyelvtant* idézhette volna, melyben az infinitust stb. *dolognévi* és *tulajdonság névi mód*nak találja, az illető viszonyragokkal, casusokkal együtt. Abban is igaza van, hogy a *mód forma származék* között éles határvonalokat húzni nem lehet; azért össze sem lehet azokat hasonlítani a különböző nyelvekből. A *Magy. Nyelvészet* is (V. köt. 463—465. lapjain) Ballagi ellenében így okoskodék: „Egybe akarván vetni a sémi gyököket az áltaji nyelvekbeli gyökökkel, az a kérdés fog támadni: a magyar képzők, melyek által a magyar igegyökszó megbővül, a sémi első vagy harmadik gyökbetűnek felelnek-e meg, vagy inkább annak, mit a héber nyelvtan *niphal*, *piel*, *pual*, *niphil* stbinek nevez? Minden, bármi kevés tájékozottságú nyelvész okvetetlen azt fogja mondani, hogy a magyar igeképzők a héber *niphal, piel, pual* stbnek felelnek meg."

15. §. *Hatodik sajátság az igeidők különbségében áll.* Itt általános elveket akar felállítani, melyek majd a magyar mondat vizsgálatában vezéreljék. „Az emberi véges elme legelőször is erre a fokozatra bukkan: *múlt, jelen, jövendő*. Fokozatnak sem mondható, mert a *múlt* és *jövő* végtelenek, a *jelen* pedig szüntelen haladó mathematikai pont. Azután a nyelvalkotó ész a további különböztetésekre három eszmét ragadott meg. Első közzülök az a viszony, mely szerint bizonyos tény egy másik *előtt* vagy *utána* van. — A második eszme a *tények az a minősége*, mely szerint némelyiköket bevégzetteknek, másikukat be nem végzetteknek és így folytukban levőknek tekintjük. A harmadik eszme a *távolság*, mely szerint egyik tény vagy nyomban követi a másikat, és így emez a *közvetlenűl azelőtti*, ama pedig *a követlenűl azutáni*. — Mind ezekhez járúl még a mind ezektől a különítő eszméktől független és így *határozatlan múlt*, a szintén ily természetű határozatlan jövő és végre az egészen *határozatlan jelen* .... Lássuk már, mikép vette alkalmazásba az élet és gyakorlat ezt az elméletet."

Itt dogmatizál Brassai; felállítja az elméletet, s azután nézi,

mint vette alkalmazásba az élet és gyakorlat. A ki valamit alkalmazásba veszen, annak tudomása van amarról a valamiről. Ennélfogva, vagy a priori benn volt a nyelv-alkotó elmében Brassai elmélete, vagy nem. Ha benne volt, tehát alkalmazta is bizonyosan, s akkor minden emberi nyelv egyenlően alkalmazta, s egyenlő segédeszközökkel: ha nem volt benne, nem is alkalmazhatta s akkor különböznek az emberi nyelvek az igeidő fogalmainak kifejezésében; s eme kifejezés szerint különbözik a nyelvbeli idő-fok, idő-eszme stb. is. Brassai maga vallja meg, hogy az ő elmélete nem a nyelvalkotó elmének elmélete, mert azt mondja: „Az előttem ismeretes nyelvek közzül az új francziát találom olyannak, mely az elésorolt viszonyok kifejezésére egyszerű vagy szerkesztett alakokban leggazdagabb. Ezt veszem fel hát alapúl, s csak a hol ebben is hiányozni talál a viszony, ott pótolom más nyelvekből.“ Mi különbség lehet hát Brassai elmélete és Fogarasi vagy Finály vagy akárki más elméletei között? Mind előleg csinált elmélet, — s annyiban egyenlő értéküek; de a Brassai elmélete, úgy látszik, jobban talál a franczia nyelvre, s annyiban kevesbbé általános.

16. §. *Hetedik sajátság az igeszármazékai különféleségében áll.* Itt mind úgy van, mint Brassai tanítja.

17. §. *A nyolczadikot kereshetjük a határozó és határozandó közti viszonyban*, mely viszonynak, úgymond Br. sem nyelvészek sem logikusok nem tarták méltónak nevet adni, s melynek ő sem tud adni. Név és melléknév, név és viszonyragos név, névmellék és adverbium, birtokviszony stb. ezek tartoznak ide.

18. § *A kilenczediket a szerkesztvények* (összetett szók) *nyujtják.* Elmondja Brassai, hogy senki sem tudja, micsoda szókat lehet compositummá írni. Ő az inductio útján hét tényt sorol elő, melyről a valóságos compositumot meg lehet ismerni, s melyek állanak is, a másodiknak kivételével: „*A szerkesztvényt alkotó szók megszakasztás nélkül össze szoktak írva lenni,*“ mivel az, mikép szoktunk valamit írni, nem teremt minőséget, p. o. az új nyelvtudomány, mely a nemzetnél hibázó takarékosságot az írásbeli takarékossággal pótolja, így ir: anélkül amellett stb. miket én nem tarthatok compositumoknak.

19. §. *A névmások ügye, mint a mondat tizedik jellemző vonása.* Kikelvén az „ostobaító rendszer“ ellen, mely a névmások körül uralkodik, csak két vonást említ, mely jellemzi a nyelveket, egyiket, hogy némely nyelvben külön szók alakjában jelennek meg a névmások, másban ragok képében rejtőznek; — másikat, hogy a nyugoti europai mai nyelvek a meg nem nevezett igehatározót névmással pótolják. [Ezt a sajátságot az analytikus és synthetikus nyelvek fogalma helyesebben magyarázza].

20. §. *A tizenegyedik sajátság az artikulus;* mert némely nyelvben van, másban nincs articulus.

21. §. *A particulák a mondat tizenkettedik sajátságát eszközlik.* Ez a sajátság hosszabb értekezést érdemel, mint a milyet neki szánt Brassai.

22. §. *A származékok minősége a mondat 13-ik sajátsága.* Ezekt által tűnnek ki a sémi nyelvek és a magyar.

23. §. *A concordantia a 14-ik jellemvonás.* Ezt is, úgy min Brassai leírja, az analytikus és synthetikus fogalom genetice, tehát jobban, magyarázná meg.

24. §. *A nyelv hangsúlyában a mondat és nyelvnek 15-dik sajátságát kereshetni.* Hogy semmit sem ér, mit mások a hangsúlyról mondtak, magától értődik; tehát Brassai fölfedezi, hogy a hangsúly *szóbeli* és *mondatbeli*, mivel is legalább mások korábbi felfedezését igazolja; hogy vannak nyelvek, melyekben szóbeli hangsúly nincs, p. o. a franczia és legtöbb szláv nyelvek; hogy vannak nyelvek, melyekben mondatbeli hangsúly van, p. o. a magyar, — „a többire nem méltóztattak fület mozdítani a nyelvészek." — Kurz und bündig!

25. §. *A mondatnak általánosan nem jellemezhető sajátsága.* Ezek volnának az idiotismusok.

Bérekesztésül mondja, hogy a főpontok, melyekbe az elszórtan mondottakat összeszedhetni véli, a következők: A mondat egyéniségét kitűntetőbb világba helyezte; némi eszmét adott arról, mily sok oldalúak a nyelvek sajátságai; s egy új nemű, syntaktikai nyelvhasonlításnak rajzolta ki alapvonalait, mely egykor terjedelmesebb és magosabb színvonalon hajtsa végre azt a munkát, mint Boppnak sikerült az etymologiai téren. — Mégis jó lesz, ha Brassai mutatványképen állítja össze a syntatikai vonásokat, melyek rokonítják a nyelveket, hogy szemmel láthassuk, valamely nyelvek egészén keresztűl húzódnak-e azok? Mennyire én, mint ismertető, állíthatnám össze, olyan osztályozásra érnék, mely hasonlít az evangeliumbeli osztályozáshoz, mely szerint jobb felűl a jó, bal felűl a rosz emberek sorozódnak, s a jók közt természet szerint vannak különbség nélkűl mindenféle színűek, s az angulus facialis mindenféle mértékei, úgy mint a rosszak között is; mely osztályozás az ethos szempontjából absolut érvényű, de a természettudomány szempontjából absolut érvénytelen.

HUNFALVY PÁL.

TARTALOM.